Дијалекти српскога језика:
истраживања, настава, књижевност 1

Зборник радова с међународног скупа
одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу

ненаглашено — остаје тако у 23 прим. Ако будемо имали на уму да сви случајеви под в) могу стајати и без реченичног акцената (*кьд*, *сьв*, *рекѣл* има и *ре́кьл*, и то је старији акценат, испор. ДИЈС. 587), онда остају само случајеви са прелазом *ь* у *а* где се тај вокал налази за или пред акцентом. Тим примерима можемо додати и оне у којима, по Броховом тврђењу (сем једнога *овбс*), ь прелази у *а* после *к* и у *о* после лабијала. Овамо долазе и још неки други примери (исп. ниже) које Брох такође друкчије тумачи. Према свему овоме види се да се и Броховим материјалом потврђује оно што сам изнео о метеријалу, који сам са̂м покупио, а то је: да је полугласник под акцентом са већом полугласношћу, а без акцента — са мањом.

Код Броха се види неки непаралелизам у утицају сугласника на вокале: док код полугласника говори готово једино о утицају лабијалних сугласника (да оставимо сада на страну однос полугласника са већом и мањом полугласношћу), дотле опет код других вокала, и то не свих, говори једино о утицају на њих непча-

Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* 1 (1905)

Дијалекти српскога језика:

истраживања, настава, књижевност 1

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41’282.2(082)(0.034.2)
821.163.41.08(082)(0.034.2)
371.3::811.163.41(082)(0.034.2)

ДИЈАЛЕКТИ српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1 [Електронски извор] : зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу / уредила Радмила Жугић. – Лесковац : Лесковачки културни центар ; Врање : Универзитет у Нишу, Педагошки факултет, 2016 (Ниш : Свен). – 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. – Насл. са насловног екрана. – Радови на срп., мак. и бугар. језику. – Библиографија уз сваки рад. – Резимеи на страним језицима.

ISBN 978-86-82031-35-2 (ЛКЦ)

a) Српски језик – Говори – Зборници b) Српска књижевност – Језик – Зборници c) Српски језик – Настава – Зборници

COBISS.SR-ID 224987148

Дијалекти српскога језика:
истраживања, настава, књижевност 1

Зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу

Уређивачки одбор:
др Радмила Жугић, научни саветник ▪ *др Јордана Марковић*, редовни професор ▪ *др Веселинка Лаброска*, редовни професор (Македонија) ▪ *др Димитри Бело*, редовни професор (Албанија) ▪ *др Миодраг Јовановић*, редовни професор (Црна Гора) ▪ *др Михај Радан*, редовни професор (Румунија) ▪ *др Надежда Јовић*, ванредни професор ▪ *др Најда Иванова*, редовни професор (Бугарска) ▪ *др Стана Смиљковић*, редовни професор ▪ *др Сунчица Денић*, редовни професор ▪ *др Тања Петровић*, ванредни професор (Словенија) ▪ *Драган Радовић*, технички секретар Скупа

Уредник:
Радмила В. Жугић

Лесковачки културни центар ▪
Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу

Лесковац – Врање
2016

Издавачи:
Лесковачки културни центар ▪
Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу

За издаваче:
Сања Цонић
Сунчица Денић

Рецензенти:
Драга Бојовић ▪ Михај Радан ▪ Стана Смиљковић ▪
Сунчица Денић ▪ Тања Петровић

Штампа:
Свен, Ниш

Тираж: 300

Публикација (ZbDSJ1.pdf) је доступна на следећим сајтовима:
http://www.lkc.org.rs/index.php/izdavacki-program/zbornik
http://www.pfvr.ni.ac.rs/publikacije.php?oblast=249

Текст је припремљен уз помоћ система за коришћење карактера ЗРЦола (ZRCola)
(http://ZRCola.zrc-sazu.si), који је у Научноистраживачком центру САЗУ у Љубљани
(http://www.zrc-sazu.si) развио Петер Вајс.

Садржај

9 *Недељко Богдановић*
Поздравна реч на отварању Скупа, Лесковац, 11. април 2014

13 *Радмила В. Жугић*
Уводна реч

I

19 *Радмила В. Жугић*
Брок као истраживач говора „најјужније Србије“

II

29 *Јордана С. Марковић*
Језик у делима Боре Станковића

39 *Даница Т. Андрејевић – Ана М. Андрејевић*
Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића

49 *Најда И. Иванова*
Путовање по Србији кроз поглед словеначког писца Антона Ашкерца (1856–1912): лингвистички аспекти имаголошке интерпретације

59 *Јелица Р. Стојановић*
Употреба инфинитива (и конкурентног средства *да* + презент) у Његошеву језику

77 *Драгомир Ј. Костић*
Књижевност старе или јужне Србије – особеност дијалекатског

91 *Димитар Б. Пандев*
Македонскиот дијалектен/народен јазик во македонската литература (во 19. и во првата половина на 20. век)

99 *Валентина Ц. Бонджолова*
Диалектите и диалектизмите в езика на съвременните медии

107 *Радмила В. Жугић*
Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића

115 *Марина Ј. Шафер*
Анализа млађег икавског дијалекта у роману *Snaš Kata na mrginju* Габријеле Диклић

125 *Драган В. Лилић*
Дијалекатска фразеологија у делу *Мана Лужничћи* Драгослава Манића Форског

135 *Голуб М. Јашовић*
Анатомска лексика у збирци стихова *Купен петл* Драгана Радовића

145 *Марина М. Николић – Сања С. Алексић*
Дијалекат као језик романа *Лина тврђа од камена*

159 *Ана М. Јањушевић Оливери – Драгана И. Радовановић*
Функционалност дијалектизама у драми *Пелиново* Жарка Команина

171 *Тања Ж. Антић – Гордана С. Драгин*
Село гори и тако кроз социолингвистички и културолошки окулар

181 *Сунчица М. Денић*
Народно песништво у *Речнику говора југа Србије* Момчила Златановића

189 *Стана Љ. Смиљковић*
Дијалекатско језичко наслеђе у народној песми јужне Србије

197 *Данијела М. Поповић*
Елементи усмених тужбалица и погребних обредних манифестација у партизанским песмама

211 *Драгана С. Новаков*
Неке дијалекатске црте у тешањској *Епистолији* из XIX века

217 *Душан М. Благојевић*
Књижевноуметничке вредности комада *Наша работа* Сретена Динића

221 *Радивоје М. Жугић*
Дијалекти у новинарству

229 *Милена М. Станковић*
Симболика родног звука у делу Радосава Стојановића

III

241 *Михај Н. Радан*
Последице вишевековног развоја периферних српских говора на мултиетничком простору румунског Баната

257 *Предраг Р. Степановић*
Кратак преглед српских говора у Мађарској (Ранија испитивања српских дијалеката у Мађарској)

269 *Миљана-Радмила Ускату*
Допринос румунских и страних слависта истраживању српских банатских говора

275 *Владан З. Јовановић*
О актуелним променама у језичкој структури српског говора у Батањи (Мађарска) и очувању српског језика уопште из угла социолингвистике

285 *Миодраг В. Јовановић*
Говори дурмиторског краја у односу на норму савременог српског језика

303 *Гордана С. Драгин*
Иновације на прозодијском плану у српском језику

313 *Веселинка Т. Лаброска*
За некои морфосинтаксички промени во вратничко-полошките говори

319 *Милица Љ. Стојановић*
Полипрефигирани глаголи у говору тимочког краја

331 *Зоран М. Симић*
Конкурентност беспредлошког датива и генитива с предлогом *код* као формализатора̄ просторне адлативности у романијским говорима Старог Влаха

343 *Стефан Ж. Милосављевић*
Прилошка значења предлошко-падежних конструкција са предлогом *од* у говору младих у Лебану

355 *Саша А. Савић*
Енглески језик у свакодневној комуникацији младих у Власотинцу

IV

369 *Марина С. Јањић*
Афективне стратегије у настави акцената на подручју призренско-тимочког дијалекта

381 *Татјана Г. Трајковић*
Дијалекатско окружење и настава српског језика као нематерњег код Албанаца

393 *Бојана С. Милосављевић*
Однос стандардних и дијалекатских облика неких речи са гласом *х* у говору студената Учитељског факултета у Београду

403 *Јелена Д. Михајловић*
Усвајање нових знања из граматике учењем на погрешкама

415 *Биљана Р. Мичић*
Приче о речима (*Бучумике* Недељка Богдановића – могућност примене у настави лексикологије у трећем разреду средње школе)

V

423 *Надежда Д. Јовић*
О неким народним медицинским терминима у говорима југоисточне Србије

437 *Драга И. Бојовић*
Тумачења и перспективе семантизације фразеолошких јединица у дијалекатском рјечнику (са посебним освртом на сазнања у русистици)

447 *Наташа М. Миланов*
О семантичким дијалектизмима на примеру фитонима

457 *Данијела С. Станић*
Називи за боје у неким призренско-тимочким говорима

465 *Dhimitri L. Bello – Merima H. Krijezi*
Славизми у албанском језику и њихов актуелни статус

473 *Јадранка Ж. Милошевић*
Клетве и благослови у долини Млаве са лингвистичког и етнолошког становишта

VI

483 *Жарко С. Бошњаковић*
Како би још могао изгледати дијалекатски текст

499 *Бранкица Ђ. Марковић*
Научни и културни значај дијалекатских текстова (Прилог грађи о пинтерском занату: село Буковац у Срему)

511 *Тања З. Милосављевић*
Рад Ане Плотњикове на етнолингвистичкој географији Јужних Словена

519 *Марија Р. Илић*
Вернакуларна аутентичност у српској дијалектологији: критичко преиспитивање

531 *Тања Ж. Петровић*
Дијалекат као перформанс

Поздравна реч на отварању Скупа, Лесковац, 11. април 2014

Недељко Богдановић

Уважена господо, драги гости,

Поштовани учесници Међународног научног скупа *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност* 1,

Цењене колеге и пријатељи,

Представници града Лесковца и институција организатора, званичници и узваници!

Прихватили сте се једног часног задатка да још једном осмотрите више питања постојања и функционисања народних говора народа којима припадате, и да нам овде, у Лесковцу, који има богату књижевност на локалном, нестандардном идиому, који има речник свога народног говора, који има љубав за свој говор и његове вредности, и могућности, и тиме се поноси, али још нема монографије о своме говору, саопштите нека од својих сазнања према темама које сте сами одабрали, којима ћете нас информисати, али још више подстаћи на даље истраживачке напоре и сарадњу у послу који, бар у нашој широј заједници, нема ни много поклоника, ни довољно пажње ни за потребе ни за резултате научних радника.

Лесковац је у томе изузетак. На своме језику Лесковачани плачу, псују, куну и свађају се. И то им иде лако. Кад морају службено општити, или школу учити, то им је мало теже. У телевизијским серијама тај језик не служи увек за осмех, него и за подсмех, Лесковчани то знају, али се много не љуте. Једино чиме могу да се освете због такве некоректности јесте да мало више заљуте пљескавице, или да у благи ајвар ћушну и по неко џинче. Своју мућкалицу стално и успешно осавремењују.

Овде се четврти пут организује састанак стручњака посвећен питањима дијалекта и књижевности, или, другачије речено, односу књижевности и дијалекта као нестандардног језичког израза.

Тај рад прати неопходно и пожељно разумевање средине, локалне самоуправе, институција и појединаца, завичајаца и узваника. Објављују се и богати зборници радова са тих скупова.

Српски језик као, ваљда, нигде у свету прате и неке специфичне појаве. Наш језик показује изузетно богату дијалекатску разуђеност, у коју као чиниоци улазе неједнак историјски развој, друштвено-историјске прилике, и чињеница да је српски народ у време формирања дијалеката припадао различитим црквама, царствима, културама; утицајима са више праваца. Чак и рељеф нашег подручја врло је разноврстан, па негде омогућава сточарство,

негде ратарство, виноградарсво, домаћу радиност села, или занатство чаршије. Та разуђеност праћена је напорима стварања књижевног језика на системама најеволутивнијих говора, који су доскора покривали више федералних јединица Југославије, да би се са распадом заједничке државе поједини језички сепаратизми на службеном плану претварали или бар преименовали у нове стандардне језике, пратећи више жеље него стварне потребе политичке олигархије осамостаљених државица. Дијалекти би могли бити онај језички феномен који не мари за административне границе и програме стварања нових норми службеног израза. Али, на делу су тежње које треба да покажу да стасавамо као „самосталне јединице у свему па и у језику“, да смо особени, и „као нико други!?“, што води новим правописима, новим граматикама, новим узусима, новим третманима јединица локалног значаја, а то не бива увек ни лако, ни добро, ни адекватно, па можда ни потребно. Засад то остаје изван пажње дијалектолога, али неки пројекти који су деценијама словили као заједнички, губе могућност да то и даље буду, што ствара практичне невоље истраживачког посла на ширем терену.

У невеселе прилике наше најновије историје спада и велики број пресељеника из једне дијалекатске средине у другу, по правилу у ону која је ближа штокавском просеку и стандарно-књижевном изразу. Шта се у таквим условима дешава са дијалектом пресељеника, још нисмо ни испитали ни сазнали.

Тешкоће економске природе, које, како чујемо, нису само наше, свакако да утичу на материјално обезбеђење нашег истраживачког рада и у погледу теренског рада који је доминантан у дијалектологији, али и у погледу публиковања резултата рада, и сва је срећа што још увек у маленом колективу српских дијалектолога траје ентузијазам и оптимизам, који нас сваке године обрадује неком новом монографијом, дијалекатским речником, научним скупом или зборником радова.

Изгледа да постоји нека могућност да и наш посао уђе у пројекте ширег спектра, који би могли заслужити пажњу Европске заједнице ако се преко научних пројеката оствари веза са институцијама на међународном плану, у чему ми и нисмо баш вични, али бисмо се могли потрудити, чему треба да послужи и наш, Лесковачки, скуп, на коме очекујемо подршку, и предлоге колега који већ јесу у Унији, и који би нам могли бити не само посредници на томе путу сарадње, већ и коаутори заједничких пројеката и истраживачких послова. Најбоље што им можемо понудити за узврат јесу занимљива питања историје, географије и функције наших још увек живих дијалеката, и богата књижевност на локалном говору, која као да је у наше време у неком не само квантитетном већ и квалитетном успону.

Ако се погледа програм нашега скупа види се и ово: организатори скупа су, поред домаћина и организатора досадашњих скупова, и високошколске институције овог дела Србије: Филозофски факултет из Ниша, и Филозофски факултет из Косовске Митровице;

види се промишљена, мада доста широко постављена, концепција скупа у којој наставна питања дијалекта, или односа дијалекта и стандарда у

настави, заузимају часно место, будући да та проблематика представља на нашем подручју изазовне тешкоће, које се одавно претварају у научне задатке а сада већ, помало, обележавају и неким резултатима;

види се да се унеколико пажња Скупа шири и на дијалекте суседних народа и језика, с којима су наши дијалекти не само у суседству, већ у неким епохама историјског развоја и у истом процесу развоја језичких појава;

види се учешће бројних нама драгих судеоника из других, суседних држава – Албаније, Бугарске, Мађарске, Македоније, Немачке, Румуније, Словеније, Црне Горе. Неки учесници су наша имена која живе и раде у другим земљама, док су остали наши сарадници на истим или сличним научним пословима;

види се да поред учешћа истраживача из непосредног подручја призренско-тимочких говора – из Врања, Лесковца, Лебана, Ниша, има још и више референата из других крајева Србије – са Косова и Метохије, из Новог Пазара, Крагујевца, Београда и Војводине;

види се да није заборављена ни прошлост наше дијалектологије, у којој, нарочито на плану призренско-тимочких говора, страни научници имају високо место, као што се не бежи ни од питања која се тек назначују као могући будући задаци дијалектолога (не само у науци, већ и у школи, друштвеној језичкој пракси, па и у уметности која уважава предност народних говора).

Види се такође, и то је врло очигледно и окрепљујуће, да наш скуп красе лица, надамо се и идеје, великог броја младих људи, научног подмлатка, из више средина.

Оно што треба и да се чује, и да се прочита, доћи ће ускоро.

Са старим питањима научне обраде наших дијалеката, нарочито у вези са хронологијом дијалекатских појава, јављају се и нова, која намеће савремена комуникација уз девастирање села и замирање традиционалне народне културе, која је била родно место дијалекта.

У исто време снажан развој бележе дијалекатска лексикографија, дијалекатска географија, ономатологија, регионална терминологија појединих области рада; а садржај ових научних области све је чешћи, у школским програмима, засад понајвише у лику изборних предмета, на студијама српске филологије.

Уз резултате које доноси пројекат *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, подржан од Министарства за науку Републике Србије, уз расправу коју смо имали на скупу *Путеви и домети дијалекатске лексикографије* прошле године у Нишу, и наш скуп, троимено детерминисан *дијалектом, наставом, и књижевношћу*, који се одржава, ево, четврти пут, придодаће, надамо се, ономе што знамо, и нова сазнања, чињенице, запитаности и решења бројних дијалектолошких питања, а посебно то очекујемо од расправе о дијалекту у настави, односно о настави језика и књижевности у дијалекатском контексту, чиме је ове године обележен предвиђени програм.

Због тога, уз још једну захвалност организаторима што су нас окупили, колегама што су се одазвали позиву, и публици која нестрпљиво чека

почетак, отварамо Међународни научни скуп *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност* у Лесковцу, учесницима желимо успех у раду, и нове сусрете, овде или на другом терену, односно свуда, и увек докле се уважава народ, разуме његов језик и поштује његова култура.

Срећно!

Уводна реч

Радмила В. Жугић

Зборник радова ***Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*** обједињује четрдесет девет радова који су у форми реферата изложени на истоименом *Међународном научном скупу*[1] одржаном 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу у организацији Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Лесковачког културног центра. Са задовољством истичемо да су у овом Зборнику заступљени радови седамнаесторо професора из осам, претежно нама суседних земаља: из Албаније, Бугарске, Мађарске, Македоније, Немачке, Румуније, Словеније и Црне Горе. Ту су и радови еминентних дијалектолога, историчара језика, дијалекатских лексикографа и лексиколога као и теоретичара књижевности из пет универзитетских центара Републике Србије: београдског, нишког, новосадског, косовскомитровачког, крагујевачког и новопазарског као и из наших научних института: Института за српски језик САНУ и Балканолошког института САНУ.

Зборник радова чини шест тематских делова повезаних у целину заједничким опредељењем за истицањем узајамног прожимања дијалектолошких истраживања, функције дијалектолошких сазнања у настави

[1] Исцрпно о три Лесковачка дијалектолошка скупа националног карактера, организованим и реализованим у Лесковачком културном центру (2006, 2008, 2010) као и о три пратећа Зборника радова, на чијим је добро фундираним научним темељима израстао четврти дијалектолошки скуп са префиксом Међународни видети у: Радмила Жугић, *Три научна скупа о дијалекту и дијалекатској књижевности у Лесковачком културном центру и три зборника радова са тих скупова*, ЈФ LXIX (2013), Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 509–524. О несумњиво великом значају Лесковачког скупа као јединственог у Србији по својој тематској усмерености на истраживање српских дијалеката са различитих аспеката: структурног, лексичког, сврсисходног у настави српског стандардног језика на дијалекатском подручју, функционалног у ауторској дијалекатској књижевности, али и о његовом прерастању у дијалектолошки скуп међународног значаја, научној опредељености овога Скупа да шире и уверљивије потврди своју раније конципирану тематику, о дефинисаним тематским оквирима и издиференцираним темама у оквиру њих, види и у: Станислав Станковић – Радмила Жугић, *Међународни научни скуп Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност (утемељивање, перспектива): књига сажетака*, 2014, Лесковац: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет – Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет – Лесковачки културни центар, 11–19.

српског књижевног језика на дијалекатском подручју и функције дијалекта у књижевности.

У првом делу Зборника, сходно првом тематском блоку Скупа који се тиче доприноса страних слависта проучавању српских дијалеката, поводом 110. годишњице од публиковања прве монографије о говорима »најјужније Србије«, норвешког слависте Олафа Брока, налази се пленарни реферат Радмиле Жугић у коме се закључује да Броковом студијом *Дијалекти „најјужније Србије“* (1903) и *Дијалектима источне и јужне Србије* Александра Белића (1905) започиње научно истраживање српских дијалеката, те да самим тим њихове студије припадају домену историје српске дијалектологије.

Други део чини двадесет један рад у којима следећи аутори анализирају удео и значај дијалекта у књижевним делима, особито у ауторској дијалекатској књижевности, народној књижевности, али и у новинарском изразу: Јордана Марковић, Даница Андрејевић, Најда Иванова, Јелица Стојановић, Драгомир Костић, Димитар Пандев, Валентина Бонђолова, Радмила Жугић, Марина Шафер, Драган Лилић, Голуб Јашовић, коауторке Марина Николић и Сања Алексић, коауторке Ана Јањушевић Оливери и Драгана Радовановић, коауторке Тања Антић и Гордана Драгин, Сунчица Денић, Стана Смиљковић, Данијела Поповић, Драгана Новаков, Радивоје Жугић, Душан Благојевић и Милена Станковић.

Трећи део Зборника обухвата десет радова који се баве истраживањем народних говора са различитих аспеката. Стањем српских народних говора у дијаспори као и њиховим актуелним структурним променама баве се: Михај Н. Радан, Предраг Степановић, Миљана-Радмила Ускату и Владан Јовановић; односом дурмиторских говора према нормативном савременом српском језику бави се Миодраг Јовановић; Веселинка Лаброска истражује морфосинтаксичке промене у вратничко-полошким македонским говорима; прозодијска, творбено-семантичка и синтаксичка питања различитих српских дијалеката предмет су интересовања следећих аутора: Гордане Драгин, Милице Стојановић, Зорана Симића и Стефана Милосављевића.

Пет радова из четвртог дела Зборника сагледава питања методике наставе српског књижевног језика на дијалекатском подручју уопште, али и са аспекта међузависности степена одступања дијалекатског матерњег језика од стандардног у смислу лакшег или тежег усвајања стандардног српског језика. Аутори радова који се баве наведеним питањима су: Татјана Трајковић, Јелена Михајловић, Биљана Мичић, Марина Јањић и Бојана Милосављевић.

Питањима дијалекатске лексике и фразеологије из општег лексичког фонда различите семантике, са лексиколошког синхроног и дијахроног становишта, уз обухват различитих дијалеката српског језика, у петом делу Зборника, баве се аутори: Наташа Миланов, Драга Бојовић, Надежда Јовић, Данијела Станић, Јадранка Милошевић, и коаутори Димитри Бело и Мерима Кријези.

Последњем, шестом делу, припадају радови који се баве специфичним дијалектолошким питањима: анализом представљања дијалекатског текста (Жарко Бошњаковић), вернакуларном аутентичношћу дијалекатског текста (Марија Илић), научним и културним значајем дијалекатског

текста (Бранкица Марковић), (етно)лингвистичком географијом јужних Словена (Тања Милосављевић) и дијалектом као перформансом (Тања Петровић), инкорпорирањем енглеског језика у говор младих Власотинчана (Саша Савић).

Ово кратко представљање садржаја зборника радова ***Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*** намеће закључак о његовом тематском богатству – о свежим и новим резултатима истраживања дијалеката на српском језичком подручју у светлу народних говора у суседству, о понуђеним решењима и предлозима за примену дијалеката у настави српског језика на дијалекатском подручју и примени аутентичне народне, дијалекатске речи у ауторској књижевности. Овоме додајмо адекватно примењену научну методологију уз коришћење релевантне домаће и иностране научне литературе, техничку једнообразност и акрибичност радова.

Такође, истичем значај Научног одбора у дефинисању основних тематских оквира и њихових тематских подјединица за Скуп: др Радмила Жугић, др Јордана Марковић, др Веселинка Лаброска, др Димитри Бело, др Миодраг Јовановић, др Михај Радан, др Најда Иванова, др Стана Смиљковић, др Сунчица Денић, др Тања Петровић и др Станислав Станковић.

Помена је вредан и допирнос рецензената појединачних радова и Зборника као целине, који су корисним сугестијама значајно побољшали његов квалитет.

Све напред изнете чињенице иду у прилог констатацији да зборник радова ***Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*** има изузетан национални значај за српску дијалектологију и србистику уопште, а судећи по радовима еминентних иностраних дијалектолога и проучавалаца језика, поприма и значај међународних размера.

Овај зборник радова, својом индивидуалном и отвореном концепцијом, заснованом на резултатима Међународног научног скупа у Лесковцу, јединственог те врсте на српском језичком подручју – својеврстан је помак у нашој дијалектологији. Ценећи значај Лесковачког скупа са међународним референцама, у циљу успостављања међународне сарадње, заснивања међународних пројеката и омогућавања међусобне размене научних искустава, нужно је искористити све домаће и иностране научне капацитете и осигурати неопходну материјалну, локалну и републичку подршку, за његово даље одржавање и квалитативно побољшање.

Свим ауторима упућујем речи искрене захвалности за допринос значају и унапређењу квалитета зборника радова ***Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*** са жељом да сарадња, на добробит даљих истраживања дијалеката са свих аспеката, буде настављена.

Утемељивачу Лесковачког скупа, Лесковачком културном центру, због слуха за његовим прерастањем у Скуп међународног научног значаја и обезбеђења научне подршке Филизофског факултета у Нишу и Филозофског факултета у Косовској Митровици, као и за домаћинство Међународном скупу 2014, припада велика заслуга као иницијатору и организатору овога Скупа. Посебна захвалност за изузетну организацију и реализацију Скупа у Лесковцу припада господину Драгану Радовићу, секретару Организационог одбора,

културном посленику Лесковачког културног центра изузетних организационих способности као и др Станиславу Станковићу, сараднику Института за српски језик САНУ, као научном секретару Скупа и једном од уредника Књиге сажетака.

За материјалну подршку у реализацији Скупа најтоплије захваљујем Министарству културе и информисања Републике Србије, Амбасади Краљевине Норвешке у Београду и Граду Лесковцу.

Електронско објављивање зборника радова ***Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*** помогли су Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Министарство културе и информисања Републике Србије и Град Лесковац, те им и овом приликом захваљујем.

Београд, 28. 3. 2016.

I

Брок као истраживач говора „најјужније Србије“

*Радмила В. Жугић**

У раду се сагледавају улога и значај норвешкога слависте Олафа Брока у проучавању говора југоисточних крајева ондашње Краљевине Србије, тј. једног дијалекта призренско-тимочке дијалекатске зоне.

Броковом студијом *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (Wien, 1903), *Дијалекти „најјужније Србије“* и монографијом Александра Белића *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905), означава се почетак систематског и темељног изучавања говора призренско-тимочког дијалекта, односно почетак историје науке о српским дијалектима.

Кључне речи: Олаф Брок, Александар Белић, призренско-тимочки говори, српска дијалектологија, Павле Ивић

Познато је, из историје наше дијалектологије, да су се од самог њеног почетка изучавањем српских дијалеката бавили и страни слависти. Први међу њима је норвешки слависта Олаф Брок[1], а 110. годишњица од појављивања његове

Рад је настао у оквиру пројекта Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, бр. 178009 који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* radmilazug@gmail.com; Институт за српски језик САНУ Београд, Србија

[1] О Олафу Броку (Olaf Broch) као личности и научнику, са посебним освртом на његово истраживање говора југоисточне Србије, највише података налазимо у Зборнику 1 *Радови* у издању Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, тј. Одсека за српски језик Филозофског факултета у Нишу (2009). У њему су штампани и реферати са Симпозијума *Олаф Брок и српска дијалектологија* који је одржан на Филозофском факултету у Нишу 14. новембра 2003. године поводом стогодишњице од објављивања Брокове монографије *Дијалекти „најјужније Србије“*. Зборник 1 Радови обухвата реферате два норвешка научника: Ерика Егеберга (*Олаф Брок*, 87–102) и Свена Менесленда (*Олаф Брок – дијалектолог*, 103–107), као и реферате троје професора Филозофског факултета из Ниша: Слободана Реметића (*Страни научници – проучаваоци јужносрбијанских говора*, 117–128), Недељка Богдановића (*Олаф Брок и српска дијалектологија*, 109–116) и Јордане Марковић (*Сто година проучавања говора источне и јужне Србије*, 129–139). У раду Симпозијума учествовао је и новинар из Ниша Саша Димитријевић (дописник из Норвешке) који се, како приређивач Јордана Марковић каже, бавио Броком као новинаром – дописником из српских крајева у којима је боравио 1899. године, а до чијег реферата приређивачи нису могли доћи. Ипак, српска (научна) јавност није остала сасвим ускраћена и за садржај о коме је С. Димитријевић реферисао. Захвалност за ово дугујемо Јордани Марковић која је у прилогу *Странци у српској*

студије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (Wien, 1903), *Дијалекти „најјужније Србије“*, био је непосредан повод да се у тематске оквире овог Скупа[2] уврсти и тема *Допринос страних слависта проучавању српских дијалеката* (Књига сажетака 2014: 21).

Радом *Брок као истраживач говора „најјужније Србије“*, желимо да се у овом пригодном тренутку подсетимо имена и дела истакнутог норвешког слависте Олафа Брока, који су незаобилазни у историји српске дијалектологије. Брок је својом студијом српском народу подарио и као залог за будућност оставио, како Белић вели „систематско дело о једноме делу ових говора“, мислећи при том на говоре јужне Србије. Видимо, дакле, да о Броковој студији прве непосредне, компетентне и озбиљне научне податке даје Александар Белић, великан српске дијалектологије, аутор досад непревазиђене дијалектолошке студије *Дијалекти источне и јужне Србије*, у издању Српске краљевске академије (1905) (у даљем излагању *Дијалекти*). Већ тада, у поглављу Увод, у делу књиге у коме представља литературу о овим дијалектима, Белић је најпре навео студију Олафа Брока, дотад једину такву студију о једном делу говора које је у својим *Дијалектима* описао, а то је разлог што ће „о њему и најдетаљније говорити“ (Белић 1905: XCI). „Када је већ знатан део овога рада био спремљен за штампање, изашла је књига *Олафа Броха*[3] о једноме делу ових дијалеката... у лепом издању *Царске Академије Наука* у Бечу“

дијалектологији између свемоћи и немоћи (2012), говорећи о Броку као првом страном лингвисти који је изучавао говоре призренско-тимочког дијалекта, изнела и неке нове податке о њему, цитирајући норвешке лингвисте Егеберга и Менесленда са Симпозијума у Нишу. Тако наводи цитат Егеберга да је Балканска комисија поверила Броку важан задатак да у Србији проучава дијалекте, а да је сам Брок одабрао подручја јужно и источно од Ниша, према бугарској граници (2009: 90). Она такође износи и мишљење норвешког лингвисте Свена Менесленда да Бечка академија можда није случајно послала Брока у југоисточну Србију, будући да је ово подручје било ослобођено от Турака тек двадесетак година пре Броковог доласка, тако да се Аустрија граничила са овим подручјем (Менесленда 2009: 104). Занимљив је и ауторкин осврт на реферат новинара Саше Димитријевића и податак о томе да је О. Брок у периоду од 11. јула до 20. септембра 1899. године, норвешким новинама Афтепостен послао 11 репортажа у виду опширних писама у којима даје портрет ондашње Србије, односно портрет Срба и Србије онако како их је он видео и доживео (Марковић 2012: 121–129).

[2] Међународни научни скуп *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет – Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет – Лесковачки културни центар, Лесковац, 11. и 12. април 2014.

[3] Белић у *Дијалектима* (1905) и *Расправи* (1911) пише презиме овог норвешког слависте са *х* (*Брох*) држећи се изворног немачког језика, уз образложење: „Према уобичајеном начину писања у нас, ја сам горе у расправи и у додатку задржао облик презимена, тамо често помињатог, Брох (Broch). Правилније би било писати према норвешком изговору Брок“ (Белић 1911: 104). Каснији истраживачи (в. Литературу) пишу ово презиме са *к*, тј. као *Брок.* Ово је сасвим оправдано ако се има у виду да норма уважава и реални изражајни обичај који се усталио због нестабилности гласа *х,* коришћења нормативних дублета или његове честе замене другим гласовима *(в, ј, к)*. Тако у овом раду користимо две варијанте писања: варијанту *Брох* у цитатима преузетим из Белића и варијанту *Брок* која се у српској лингвистици уобичајила.

(Белић 1905: XCI). Тако је Белић, тада, Броковој студији посветио 15 страна (Белић 1905: XC–CV). Већ на почетку, Белић је скренуо пажњу на чињеницу да су Брок и он користили у својим студијама сопствену грађу, а излагали су је и објашњавали на начин који је био условљен циљевима које су појединачно имали пред собом. Белић, и сам изванредне лингвистичке ерудиције, у вези с тим каже: „Самостална обрада материјала код Броха и у мене, у осталом, имаће још и ту добру страну, што ће, кад нам се материјал и погледи буду слагали, бити несумњиво јемство да је оно, о чему говоримо, тачно“ (Белић 1905: XCI–XCII).

У *Дијалектима* Белић износи „само оно што је важно са принципске стране“, док ће о детаљима говорити на другом месту (Белић 1905: XCIII). На истој страни он каже да се Брок није осврта на узајамне односе међу говорима јужне Србије, већ је њихову поделу у три групе начинио „по утиску који на њега чини целокупни материјал“ и то: (а) врањски и лесковачко-власотиначки говор, (б) кривофејски, заплањски и нишки говор и (в) пиротски и белопаланачки говор (Белић 1905: XCIII). Белић је у својим *Дијалектима* ревидирао и по први пут тачно разграничио говоре призренско-тимочког ареала (Ивић 1994: 58).

Суштина Белићеве оцене Броковог погледа на проучаване српске дијалекте, тиче се њиховог односа према српском књижевном језику, у контексту историје српског језика. Наиме, Брок је у својој студији прецењио утицај српског књижевног језика на ове дијалекте, а на то га је навела понегде, недовољно поуздана дијалекатска грађа коју је добијао од људи који нису били аутентични представници говора које је испитивао (трговци, општински писари, учитељи и слично). У вези с тим, Белић нарочито напомиње „да су Брохове грешке унутрашње природе и да се у главноме, тичу јачине утицаја књижевнога језика на ове говоре“ (Белић 1905: XCVIII–C).

За осталу дијалекатску грађу коју је Брок записивао, посебно ону која се тиче тачног и прецизног бележења фонетике ових говора, „треба Броху одати достојну хвалу и заслужено признање“ (Белић 1905: CI).

На овом месту Белић скреће пажњу и на Броково тумачење појединих морфолошких црта и акценатских прилика у говорима које је проучавао (Белић 1905: CII–CV), али на крају, врло умесно и људски топло, закључује следеће: „Ако још једном бацимо поглед на ово дело норвешкога слависте, мораћемо рећи да је у њему он имао да се бори са многим сметњама и да је у многим приликама изашао као победилац. Тамо где је подлегао, негде силом околности, а негде и својом кривицом, а несумњиво свугде против своје жеље, дужност је оних који буду за њим ишли да га подигну. У сваком случају, њему ће остати трајна заслуга, да је употребио све своје знање и умење да опише први један део дијалеката наше отаџбине“ (Белић 1905: CV).

Осам година од објављивања Брокове књиге, односно шест година од објављивања Белићевих *Дијалеката*, у другој књизи Српског дијалектолошког зборника, 1911. године, штампана је Белићева расправа *О дијалекатском материјалу О. Броха* у књизи Die Dialekte des südlichsten Serbiens (даље у тексту: *Расправа*). У њој је изнео критичку процену Броковог дијалекатског

материјала и теоријских закључака о језичким цртама испитиваних говора. У анализи и оцени, Белић је остао доследан себи у целовитом тексту *Расправе*: уочене Брокове погрешке је исправљао и кориговао, док је корисне стране и материјала и његовог тумачења истицао као добре. Тако Белић не пропушта прилику да истакне значај Броковог објашњења природе и артикулације полугласника, на примерима забележеним у Лесковцу, где о полугласнику каже да се „могао под акцентом увек без тешкоће констатовати...“. На основу грађе и из других крајева (Криве Феје, Лукова, Пирота), адекватне оној коју је сам Белић прикупио, аутор *Дијалеката* (1905) и *Расправе* (1911), добија потврду сопственог тумачења условљености гласовне вредности полугласника: „да је полугласник под акцентом са већом полугласношћу, а без акцента – са мањом“ (Белић 1911: 6, 7). Такође, Белић каже да у својим *Дијалектима* о неетимолошком полугласнику није изнео никакве опште закључке, већ само свој материјал. Међутим, у *Расправи*, након прегледа и Броковог материјала, Белић каже да ће покушати то да надокнади, користећи при том и Броков материјал. У складу с тиме, Белић о формирању полугласника на месту вокала прихвата један део Броковог закључка да се прелазак вокала у полугласник врши само у ненаглашеном слогу (Белић 1911: 14).

Такав је Белићев однос и према Броковом тумачењу вокалнога *л* и његових рефлекса, физиолошке природе и артикулације сонанта *в*, нестабилне артикулације гласа *ј* (Белић 1911: 20–26). Коментаришући гласове *ћ*, *ђ* и *к*, Белић овако каже: „Једна од најтачнијих и најпотпунијих партија у књизи Броховој јесте глава о *ћ*, *ђ* и *к* у овим говорима... Стога ћу имати мало шта ту да приметим“ (1911: 26).

Када је о Броковом бележењу и опису акцента реч, Белић истиче Броково тачно опажање да је акценат у овим говорима један, експираторни, без квалитетских и квантитетских особина које су својствене акценту српског књижевног језика. Такође, тачна је и Брокова констатација о појави преношења акцента у неким приликама у врањскоме говору, али овоме није узрок утицај књижевног језика, већ утицај кумановског и других македонских говора (Белић 1911: 34–37).

Много детаљније о Броковом бележењу акцента Белић говори у делу *Расправе* који се тиче морфологије. Броково нетачно и непоуздано акцентовање номинативног и општепадежног, акузативног облика именица женског рода, забележених у Лесковцу, Белић објашњава неадекватним избором информатора и метода прибирања грађе. Иако за Брока није била непознаница да се овде мешају старија и млађа акцентуација, што је код многих могло да услови губљење језичког осећања за место акцента у речима, он је ипак записивао именице код којих се у акузативу акценат повлачи са задњег слога на први, само зато што их је тако чуо. Отуда се код Брока налазе примери који нису одлика лесковачког говора, попут: *дугá/дýгу*, *рудá/рýду*, *уздá/ýзду*, који су код Белића забележени без померања акцента у општем падежу/акузативу: *дугá/дугý*, *рудá/рудý*, *уздá/уздý* (1911: 43–44). Навешћемо још неколико примера именица средњег рода, забележених код Брока са акцентом на последњем, уместо на првом слогу како је код Белића: *бре́ме, ви́ме, ра́ме* (Белић 1911: 46). Разлог томе

је што је Брок материјал у Лесковцу записивао од учитеља Хаџи-Костића који му је читао примере из Лескинових студија (Белић 1911: 46).

За Броков материјал о глаголима, било да је у питању наставак, акценат или облици појединих глаголских категорија, Белић каже да је најбогатији и најбољи (1911: 56).

Белић се у *Расправи* нарочито осврнуо на она питања „на која треба потоњи истраживачи [призренско-тимочке дијалекатске области] да обрате нарочиту пажњу“ јер су, по Белићевим речима, „неке стране њихова живота [и код Брока и код њега] остале нејасне“ (Белић 1911: 1).

Свакако, једно од тих питања односи се на утврђивање наставка у множини императива (*-ете/-ите*) и места акцента у императиву, посебно на непаралелизам у једнини и множини. Тако је Брок записивао двојаке облике на *-ете/-ите*, типа *тре́сите* (*тре́сете*) у Лукову, или *мо́лите* (*моле́те*) у Врању. Белић својом грађом потврђује да је у свим крајевима источне и јужне Србије обичан наставак *-ете* у коме види велику старину, док је наставак *-ите* бележио у речима које се користе у књижевноадминистративном језику (1911: 60). Такође, Белић обраћа пажњу и на Броково бележење акцента у једнини и множини: *бе́ри/бере́те*, *у́зни/узне́те* и сл., за разлику од сопственог материјала у коме нема непаралелизма: *бе́ри/бе́рете*, *у́зни/у́знете* или код глагола на *и*: *моли́/моле́те*, *крсти́/крсте́те*, *носи́/носе́те* (Белић 1911: 60–62). Белић вели да сва Брокова правила није могао да примени на свом материјалу. У том смислу је закључио да ову појаву ваља додатно испитати, одредити јој ареал, али тек након детаљнијег испитивања говора с географског и језичког становишта (Белић 1911: 62).

Навешћемо и питање везано за 2. л. мн. имперфекта. Наиме, занимљиво је да Брок у Власотинцу и Заплању бележи облик са проширеним формантом *-ше-* *тре́сешете*, *чу́вашете*, *мо́лешете*, за који Белић онда каже да га у Лесковцу и Врању није забележио, упркос томе да је у два наврата покушавао да установи тај облик. Ипак, након што је одштампан део *Расправе* (1910), Белић је поново на терену проверавао много тога, што је у *Расправу* унео као Додатак (95–100), са неким изменама и допунама. Део допуна се односи, између осталог, и на имперфекат и аорист. Тако постаје јасно зашто Белић, након дилеме о имперфекту (Белић 1911: 63), ипак наводи „неколико интересантнијих облика у Броха“: *тр́чешем*, *ле́жешем*, *мо́жешем*, *уми́рашем* (Заплање); *се́чешем* (Лесковац); *тре́сешем* (Крива Феја) (Белић 1911: 63, 64). Белић је у Додатку на доста примера показао облике аориста и имперфекта, а то значи да је прихватио и оне Брокове примере које је раније сматрао нетачним.

Најновија истраживања сведоче о имперфекту са формантом *-ше-* у свим лицима: Заплање (Марковић 2000: 245); јабланички крај (Жугић 2005: XXIX).

Поменућемо и пример о завршецима у 3. л. мн. презента у говору власотиначког краја. У најновијим истраживањима овога питања која је спровео С. Станковић, закључује се следеће: „Тако [на пример] А. Белић непотребно замера О. Броку када каже: ‚тврђење да се у Власотинцима говори једино *они*

трéсу [...] а не и *тресев*, као у Лесковцу, – нетачно је‘. Други облик 3. л. мн. презента [*тресев*] стран је свим нараштајима Власотинчана, они га уопште не употребљавају у свом говору“ (1994: 314).

Истакнутог норвешког слависту Олафа Брока Павле Ивић, дијалектолог, историчар језика и лингвиста чији научни домети далеко надилазе оквире српског језичког простора, описује квалификативима „озбиљан научник и добар фонетичар“. Брок је 1889. године вршио дијалектолошка испитивања говора југоисточних крајева ондашње Краљевине Србије, и „сабрао знатну количину грађе, махом тачно забележене“ (Ивић 1994: 57).

Да закључимо: Монографијама *Дијалекти „најјужније Србије“* Олафа Брока и *Дијалекти источне и јужне Србије* Александра Белића, означава се почетак систематског и темељног изучавања говора призренско-тимочког дијалекта, односно почетак историје науке о српским дијалектима. Стога Павле Ивић с пуним правом истиче њихов велики значај, констатујући да оне спадају „у историју науке о нашим [српским] дијалектима“ (1994: 56).

Литература

Белић 1905: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* I, Београд: Српска краљевска академија.

Белић 1911: Александар Белић, О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des südlichsten Serbiens, *Српски дијалектолошки зборник* II, Београд: Српска краљевска академија, 1–104.

Богдановић 2009: Недељко Богдановић, Олаф Брок и српска дијалектологија, *Радови*, Београд: Центар за научна истраживања САНУ – Ниш: Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик (Зборници 1), 109–116.

Брок 1903: Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Wien (Schriften der Balkankommission, Linguistische Abtheilung III) [342 стр. са једном дијалектолошком картом].

Димитријевић 2009: Саша Димитријевић, Олаф Брок, *Радови*, Београд: Центар за научна истраживања САНУ – Ниш: Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик (Зборници 1), 139–144.

Жугић 2005: Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ.

Егеберг 2009: Ерик Егеберг, Олаф Брок, у: *Радови*, Београд: Центар за научна истраживања САНУ – Ниш: Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик (Зборници 1), 87–102.

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић 1994: Павле Ивић, Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне, *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката:* зборник радова са научног скупа, Нишка Бања, јуна 1992, Ниш – Београд: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет у Нишу–Институт за српски језик САНУ–Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 55–71.

Књига сажетака 2014: Станислав Станковић, Радмила Жугић (ур.), *Међународни научни скуп Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност* 1, Лесковац: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет – Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет – Лесковачки културни центар.

Марковић 2000: Јордана Марковић, Говор Заплања, *Српски дијалектолошки зборник* XLVII, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 7–307.

Марковић 2009: Јордана Марковић, Сто година проучавања говора источне и јужне Србије, *Радови*, Београд: Центар за научна истраживања САНУ – Ниш: Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик (Зборници 1), 129–138.

Марковић 2012: Јордана Марковић, Странци у српској дијалектологији између свемоћи и немоћи, *Други о Србима Срби о другима* (приредила Дубравка Поповић Срдановић), Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 121–129.

Менесленд 2009: Свен Менесленд, Олаф Брок – дијалектолог, *Радови*, Београд: Центар за научна истраживања САНУ – Ниш: Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик (Зборници 1), 103–107.

Реметић 2009: Слободан Реметић, Страни научници – проучаваоци јужносрбијанских говора, *Радови*, Београд: Центар за научна истраживања САНУ – Ниш: Универзитет у Нишу, Одсек за српски језик (Зборници 1), 117–128.

Станковић 1994: Станислав Станковић, Треће лице множине презента у говору власотиначког краја, *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката:* зборник радова са научног скупа, Нишка Бања, јуна 1992, Ниш – Београд: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 307–315.

Резюме

Брок как исследователь диалектов «найюжнейшей Сербии»

Радмила В. Жугич

В работе представляется роль и важность норвежского слависта Олафа Брока в изучении речевых юговосточых частях тогдашнего Королевства Сербии, т.е. одного диалекта призренско-тимокской диалектной зоны.

Первые, непосредственные и компетентные замечания о иследовании Брока *Диалекты найюжнейшей Сербии* (Die Dialekte des südlichsten Serbiens, Wien, 1903) дал гигант сербской диалектологии Александр Белич в первой сербской диалектолошкой монографии *Диалекты восточной и южной Сербии* (Дијалекти источне и јужне Србије, 1905) и обсуждение материяла О. Брока в 1911 г.

Монографиями *Диалекты найюжнейшей Сербии* Олафа Брока и *Диалекты восточной и южной Сербии* Александра Белича знаменует начало систематического и фундаментального изучения речевого призренско-тимокского диалекта, т.е. начало истории науки сербских диалектов.

Ключевые слова: Олаф Брок, Александр Белич, призренско-тимокски диалект, сербская диалектология, Павле Ивич

II

Језик у делима Боре Станковића

*Јордана С. Марковић**

Бора Станковић је једини прозни писац са југа Србије који је признат у оквирима бивше Југославије. У вези са његовим делима често се истиче да је био изразити регионалиста. Својим делима прославио је Врање и Врањанце, али и врањски говор. Критичари су хвалили Станковићево дело, али негативно су се изражавали о његовом језику, поготово о његовој синтакси. У овоме раду настоји се показати у којој мери је заправо заступљен дијалекат у делима Боре Станковића, с једне стране, и у чему је специфичност Станковићеве синтаксе, с друге стране.

Кључне речи: језик, дијалекат, драма, приповетка, Врање

Мало је писаца са југа Србије који су добили признање за своје дело, а један од ретких је Борисав Станковић. Заправо, ту би се могла сврстати само два писца – Станковић као прозни писац и песник трагичар Бранко Миљковић[1].

Борисав Станковић је заступљен у програму за основну школу у циклусу о љубави приповетком *Увела ружа*, а у средњој школи у оквиру модерне као књижевног правца обрађује се драма *Коштана*, роман *Нечиста крв* и понегде приповетка *У ноћи.* Упркос приповеткама изузетне тематике и вредности, Станковић је познатији по драми *Коштана* и роману *Нечиста крв*.

За разлику од неких других народа, Срби употребљавају само име када говоре о истакнутим личностима, нпр. Вук, Милош (Обреновић), чика Јова, а то би се могло применити и на Бору Станковића. Када кажемо *Борина дела*, *Борино Врање*, *Борина Коштана* – сви добро знамо на кога се односи – на Борисава Станковића. За њега кажемо да је врањски писац, те да је својим делима прославио Врање, Врањанце и врањски говор.

Станковић се сматра зачетником српске модерне, мада по неким критичарима његово стваралаштво спада у реализам, како је свој критички осврт и насловио Милан Богдановић – *Реализам Борисава Станковића*[2]. И једни и други налазе да у његовом делу има натурализма, те дакле припада и натурализму.

Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs; Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

[1] Стеван Сремац југу Србије припада само делом својег стваралаштва а не и рођењем.

[2] *Реализам Борисава Станковића* у: Богдановић 1979: 315–325.

Бора Станковић је хроничар трагичних личности – поетичних жртава. За њега тврде и да је у својим делима, тј. по тематици најизразитији регионалиста. Завичај његове књижевности је место његовог рођења – Врање, а његове личности су његови земљаци. Критичари су одавно приметили да је Борисав Станковић писац за којег се може тврдити да је био имун на било какав утицај[3].

За Станковића важи да је живео на размеђи векова, а то се односи и на његова дела –настала на прекретници између турског времена и модерног доба, тј. у тренутку смене двеју култура. У њима се велича минуло доба, тј. у његовим делима се осећа елегично жаљење за идеализованим патријархалним животом. Његова душа осетљива је на „слатку тугу“, али је немушта за било какве радости. Многи тврде да код њега нема хумора[4].

Критичари као нешто универзално налазе „балкански дах“ којим дише његово дело и та балканска суштина у његовом стваралаштву заправо представља вредност којом се „оно из локалнога видокруга уздиже до једне обухватније и значајније општости“ (Богдановић 1979: 317)[5]. Ипак, Станковића треба посматрати као сликара људске душе, тј. као сликара човекове растрзаности између жеља и могућности. Његови јунаци, стицајем околности, раде оно што не желе и желе оно што не могу да раде, а такав живот јединке резултат је двеју супротности – настојања породице ка самоочувању и јунакове тежње ка личној срећи[6]. Станковић, као нико пре њега у српској књижевности, дубоко залази у психички живот ликова.

Упркос приповеткама изузетне тематике и вредности, Станковић је познатији по драми *Коштана* и роману *Нечиста крв*. Драма *Коштана* је премијерно изведена 1900. године у Народном позоришту у Београду. Забележен је податак да је Станковић после те представе *побегао*. Писац се жалио да су „глумци упропастили његов комат, јер га нису схватили“[7]. По критичарима је и глумац Илија Станојевић – чувени чича Илија, претерао у карикирању. А кад глумци нису разумели текст, ни публика није могла схватити садржину.

О првом извођењу Коштане Бора Станковић каже: „Драма *Коштана* такође на позорници први пут пропада, због већ укорењеног погрешног

---

[3] О томе Милан Богдановић пише: „Са Борисавом Станковићем, међутим, кроз нашу прозу струјава један крвоток који јој даје сасвим друге пулсеве... она се испуњава једном животношћу... да се сама од себе отима свакоме утицају, не подлеже ниједном од њих и управо им је непријатељска свима“ (1979: 315).

[4] Јован Скерлић, пишући о *Коштани* каже: „Последњи чин, који се ипак свршава свадбом, мртвачки је тужан. За четири чина човеку остане срце стегнуто, и није у стању да се насмеје“ (Скерлић 1971: 365) и закључује да је драму требало назвати *Коштана или жал за младост*.

[5] Милан Богдановић такође то види као „кутак словенског Балкана, чија се болећива душевност укрстила са много крви, од чега се најдубље у живот закопала оријентална чулност и страственост“ (1979: 215).

[6] Скерлић те ликове види као људе „згажених срдаца и промашених живота“ (1971: 366).

[7] Цитирано према: Предраг Бајчетић, *Драмска прича*, предговор у: Борисав Станковић, *Драме*, Нолит, Београд 1987: 9.

мишљења код публике: да све што дође из јужних крајева (Ниш, Врање, Лесковац) треба да је смешно и да је карикатура“ (Бајчетић 1987: 14)[8].

Уобичајено је мишљење да је језик којим се Станковић у *Коштани* служи драму учинио егзотичном, али и мање разумљивом и мање приступачном читаоцима који су са других говорних подручја. Међутим, ја заправо желим овим освртом да покажем да су у Београду (и не само у Београду) морали и онда (а морају и сада) разумети *Коштану*.

Велики проблем глумцима приликом тог првог извођења представљао је језик. По критичарима, тај је језик оскудан, а реченица неправилна и кратка, што тера глумца на претеривања, па и карикирања, извитопереност акцента, тепање и кревељење.

Овде ваља додати да је Станковићев јунак Митка говорио дијалектом на апсолутном крају 19. века – 1900. године, а чињеница је да се први опис народних српских говора, у овом случају источне и јужне Србије, појавио 1903, и то је мало позната монографија Норвежанина Олафа Брока *Дијалекат најјужније Србије* и нешто касније 1905. обимна студија Александра Белића *Дијалекти источне и јужне Србије.*

Чини се да је баш језик главног јунака *Коштане* „главни кривац“ за погрешно схватање о томе којим језиком су написана Станковићева дела.

У једној анкети коју сам начинила међу студентима србистике, на питање да ли је *Нечиста крв* написана на дијалекту или књижевним језиком, половина студената је мислила да је на дијалекту, а у ствари није – написана је стандардним језиком, што важи и за његове приповетке. Свако ко се није посебно удубио може мислити да је *Коштана*, пошто је то драма и нема пишчевих речи, написана на дијалекту стога што се обично памте Миткине речи, а он говори на дијалекту.

Када се говори о језику Станковићевих дела, морају се имати у виду два елемента: употреба дијалекта и „нестандардна“ употреба стандардног језика.

Бројни су коментари истакнутих критичара у вези са језиком дела Борисава Станковића. Међутим, то су обично неповољни осврти великих имена српске књижевне критике. Објављен је и обимнији рад Владимира Стевановића, у којем је анализиран језик главног јунака у *Коштани* (Стевановић 1978).

Пажљивим читањем уочава се да се Бора Станковић у свим својим делима служи стандардним језиком. Стандардним језиком написана је и *Коштана*. Стандардним језиком су и дијалози – у приповеткама и романима, па и у *Коштани*.

У *Коштани* има више ликова. Ево како изгледа говор неких од њих:

> **Васка**: *Хајде* и ти, Стано, са нама да певаш и играш. Нико нас неће *моћи гледати.*

---

[8] Када се у овом контексту посматра најновије стање – појава великог броја серија, пре свега хумористичког садржаја, са тематиком (и говором јунака) са простора југоисточне Србије, чини се да је овакав став прерастао у традицију.

Стана: Па није, Васка, само он код *ње.*

Коца: Ћути, слатка, *чуће* ко.

Хаџи-Тома: А зар ја не *бех* млад? *Бех* ваљда слеп, сакат, те ме ни једна не погледа и памет ми не помери. Зар ја не?... Откад ожењен, *хаџија* већ, па не смем у *механу* да уђем. Бојим се *видеће* ме старији, трговци људи...

Арса: Ех, немој то! Прошло је то време. Него, *ово ће* ваљда *трајати* док је она девојка, а после кад се уда, *неће* ваљда толико за *њом трчати.*

Полицајац: *Ево,* газдо! *Ево* ти штап, и власт, и служба и све! Не могу више!

Ката: За срећу те мајка родила. Да мајка *с тобом* живот проживи, кад није *с оцем* ти. А *с њиме* – црни је мој живот! Од њега никад Божја, блага реч, само вика. *Од страха* ми, синко, већ памет изађе.

Стојан: Зора! Зар дан већ? Нећу ја дан! *Њу,* уста њена *хоћу*!... Ах, што се *пробудих*? Она беше! Она, врела, слатка Коштана! Клекла, ручицама ми стисла образе, да ми уста одскоче, а своја уста упила у моја... ах!

Само једна личност служи се дијалектом и то је Митка. Нико други – ни његов брат, ни Хаџи Тома, ни њихова деца и жене.

Митка: Мајку, *њума* да ми не спомињеш. Она једно погреши, што прво тебе, па после мене роди, те **с'г** морам да ћутим, да те слушам јер си старији. *Тој* она само погреши … да ми је она жива, зар би дала, да ти *овакој с'с* мене...

И ја *гу* не *знајем,* само **гу** у ноћ чујем и у *с'н с'нујем*. А песма је моја голема: како мајка сина имала... *пораснаја* син... син *полетеја*... све што *искаја*, све *имаја*... коју девојку *неје погледаја*, само *њојне* косе *неје замрсија* и уста *целиваја*.

Тој сам ја!... Па од *т'ј* бол, јад, – дерт ли је, проклетија ли нека – све на ногу гинем... лутам по *мејане*...

Наравно, ваља имати у виду да су лектори често исправљали језик Станковићевих дела, поготово *Коштане*, приближавајући Миткин говор књижевном. Више је различитих штампаних верзија, а ниједан рукопис Боре Станковића није очуван.

Језик којим говори Митка није чист говор Врања и има у њему пуно недоследности. Та недоследност не може се приписивати лекторима, већ чињеници да је Станковић пре више од једног века био свестан чињенице о међусобном утицају дијалекта и стандардног језика, те је та интерференција нашла своју потврду и у језику главног јунака драме *Коштана*, тим пре што је главни јунак из једне урбане (градске) средине. То Станковићева дела сврстава у дела са грађом за социолингвистичка истраживања, а у српској науци о језику таква истраживања везују се тек за монографију *Говори Ниша и околних села*, чији је аутор француски лингвиста Пол-Луј Тома (Тома 1998).

Дакле, становник једне урбане средине зна и књижевни језик и то потврђују примери у којима он *госпоцки орати*[9]:

Ете с'г дом сам, *кући!*
Дома ћу, *кући*…
А бакшиш? *Дађу*... Ће се разболим. *Боловађу.*
Овамо ти! Овам!

[9] Овакав лик употребљава В. Стевановић (1978: 47) и о њему расправља у фусноти 5.

- полугласник у *а*: *овакав* да *сам*;
- очуван глас *х: Хоћеш* шићерч'к; *хаљинку;* турски *хат*;
- употреба заменичког облика *њу*, а не *њума:* К'д *њу* чујем;
- облик без партикуле: *Ово* је, *ово* било за мене итд.

У говору Митке има бројних језичких црта типичних за говор Врања – онога али и овога доба. То су: очувани полугласник: *с'г*, *т'г* ћу, *см'кнује;* екавски рефлекс старог јата: *неје* погледаја; *неје* замрсија; *несам* запалија; нестандардни супституент вокалног *л:* ја и *слунце, слуза,* назал задњег реда у *на*: ноћ *паднала;* супституције вокала: *Еве* на; губљење вокала: *Овам!* појава африкате *s*: Да *надзрнем*; губљење гласа *х:* лутам по *мејане*; чување *-л: Зар те је жал;* нестандардна замена *-л:* зар сам ја бре *бија… сакрија, полетеја;* одсуство јотовања код лабијала: од *гробје* идем; на *гробје;* партикуле: *онуј* нашу; и ти ћеш *такој*; *тој* старе, *тој* мртве; именице женског рода на сугласник конгруирају као им. м. рода: *мој жал;* нестандардни заменички облици: викај *гу,* свири *ву*, што *ги* још; куде *њума;* пет за *мен,* пет за *теб;* грађење футура без инфинитива: *ће те закољем, ће се разболим;* презент (3. л. мн.) на *-ав/-ев/-ив*: (да ти) *пуцав; викав;* (*ће те) убијев;* имперфекат са презентским наставцима и формантом *-ше-*: *нађешем, терашем,* паше ми се *склањашев* и бројне друге.

У осталим делима Борисава Станковића може се говорити о утицају дијалекта.

Ипак, мора се признати да постоји утисак да су Станковићева дела писана на дијалекту, тј. да у њима има дијалекта. Ако су писана стандардом, ако су и дијалози (изузев Миткиног говора) писани стандардом – шта је то што оставља утисак да има дијалекта? Шта је то што оставља недоумицу и несигурност?

Детаљном и пажљивом претрагом уочава се да у делима Боре Станковића нема дијалекатских целина – готово да нема ни синтагми (изузев терминолошких) писаних на дијалекту. Но, употребе дијалекта ипак има и потврде за то налазимо у роману *Нечиста крв* готово од прве до последње стране[10].

Станковић по правилу употребљава дијалекатске вокативне форме, па ће се редовно јављати *Софке*, *снашке*, па *Тодоро*, *Миленијо* – од имена женског рода, *газдо* – за особе мушког рода итд. Именице којима се означавају сродници (мушки или женски) по граматикама могу имати дублетне форме у вокативу: номинативне или на *-о*, али у Станковићевим делима су искључиво на *-о: бабо*, *дедо*, *тато*.

Бројни дијалекатски ликови односе се на лексичке дијалектизме, какви су: *тетин* у значењу 'теча', *снага* у значењу 'тело', *прамдеда* и *прамбаба*, мада потврда за ове две речи нема у Речнику Момчила Златановића (1998), а у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РМС) постоји само *прамдеда* са потврдом из дела Вељка Петровића.

---

[10] О овоме обимније у Марковић 2011.

Занимљива је и већини добро позната лексема *драгичка*[11], које има у РМС и сумњиво је протумачена као именица женског рода, а са потврдом је баш из Станковићевог дела.

Бројни дијалектизми бирано су и пажљиво распоређени, употребљени доследно (вокативне форме) или „случајно“. То казује да дијалекат има своје место у стандардном језику Боре Станковића.

Тешко је тврдити да је то случајност, а још теже да је последица, како су неки тврдили, чињенице да Станковић никада није научио стандардни језик. Његови савременици школовани на западу тврдили су да су му дела „неписмена и оријентална“.

Говорећи о Станковићевом језику, већина критичара редовно се осврће на његову реченицу. По Милану Богдановићу, „његова реченица се сваки час прекида, понекад синкопично заплиће, посрће, скоро загрцава“. Он даље тврди да Станковић „нема свога стилског система“, те да „има тренутака неодлучности како да се мисао докрајчено изрази“, тј. Станковић „није у потпуности савладао процедуру писања“ (1979: 324, 325). И сам Богдановић после овакве оцене истиче да за такав стил постоје и дубљи разлози, те да је то већ окарактерисано као „муцавост генија“.

Слично мисле и остали критичари и занимљиво је да су готово сви били сагласни у замеркама упућиваним Станковићевом стваралаштву.

Тако Скерлић, величајући Станковићеву ретку „способност да нађе оно од чега може да затрепери душа“ (1971: 376) каже: „Стил је лабав, немаран, без везе, са честим понављањима, такав да све изгледа као да је од беде, или преко колена рађено.“

Истичући да Станковићевим приповеткама треба дати прво место у српској књижевности, Јован Дучић додаје: „Ја ту његову синтаксу сматрам одиста једним жалосним недостатком“[12].

Шта је то конкретно што му замерају? Чини се да би се замерке могле свести на три битна елемента.

Први се тиче конгруенције реченичних делова[13]:

> *И кад* ***би*** *све то* ***свршио, уредио****, не појављујући се … готово у црни мрак* ***оде*** *у своје село.*
> *А та закопчана јој кошуља око врата за њу је најгоре било.*
> *Овлаш повеза се кратком, свиленом и затворене боје марамом.*

Други је у вези са употребом заменица[14]:

---

[11] О овоме Марковић 2011: 225.

[12] Наведено према Петковић 1989: 46.

[13] Н. Петковић то овако дефинише: „Идући од почетка реченице ка њеноме крају запажамо како конгруенција прво узме један правац, да би га нешто касније изгубила заменивши га другим“ (Петковић 1989: 54).

[14] Богдановић ту чињеницу дефинише тако што тврди да Станковић пише „онако како се мисли, кад се именице мало јављају, а не како се пише … и отуда је врло често принуђен … да именичке појмове накнадно убацује: *а он, газда Младен*“ (1979: 325).

Видео ***њу, Софку*** *и матер…*
Али што Софку највише збуни, зачуди, то је била ***она, мати.***
Па тек онда оде горе код ***„оне“, матере,*** *своје сестре, и осталих жена.*
А то све сигурно на ***њега, оца јој****.*

Трећи је у одсуству помоћних глагола:

Кад ***је дошла****, доцкан или рано; како* ***жалила*** *или* ***нарицала****; кога највише од покојних* ***спомињала****… и колико до ког времена* ***плакала****…*
Он, пошто по вароши све ***накуповао*** *што за његову кућу у селу* ***требало****, пошавши натраг,* ***свратио*** *к њима.*

Владимир Ћоровић је тај језик окарактерисао овако: „Његове реченице ћошкасте, с пуно језичких грешака, испреплетане чудном инверзијом апозиција и адјектива, а оскудне нарочито помоћним глаголима изгледају као да замуцкују, као да се тискају једна уз другу, као да им нестаје даха. Али се зато доимају и потпуно су личне“.

Чини се да су коментари великих критичара опречни – величају Станковићево дело и негативно се изражавају о његовом стилу[15].

У одбрану Станковићеве реченице, тј. његовог стила, најопширније се упустио Новица Петковић. Он се изузетно похвално изражава о Станковићевом уметничком поступку, подвргавајући анализи, између осталог, и језик Станковићевих дела, и дајући неку врсту одговора на „нападе“ критичара на његову синтаксу. Он уводи термин „неуправни управни говор“, чиме објашњава узроке нетипичне и често невеште реченице. Наиме, по њему, тај реченични несклад долази као последица „претварања“ управног у неуправни говор. Многи мисле да је овим освртом стављена тачка на раније неповољне коментаре.

Рекла бих да Станковићу оваква одбрана није потребна – он се веома добро брани и сам. Доказ томе је и чињеница да његова дела опстају већ дуже од једног века и радо су читана. У томе језик мора имати веома значајну улогу као средство стварања. Само језик којим се служио Станковић могао је дочарати амбијент старога Врања и оригиналне ликове какве нам Станковићево дело доноси. Скерлић, говорећи о Станковићевој *Коштани*, тврди да „чудна нека, носталгична поезија загрева цело ово дело … она изражава ону љубав која је јача од смрти“ (Скерлић 1971: 370).

Без тог и таквог језика не би било ни таквих карактера – јединствених у српској књижевности. Чињеница је да критичари кратким освртима на језик Станковићевих дела неповољно оцењују његов стил. Међутим, чињеница је и да су баш ти критичари имали проблем у вези са Станковићевим језиком (или са повременим неразумевањем тог језика), о чему сведочи податак да је и име главног јунака у *Коштани* различито поимано. Тако Богдановић тог јунака назива *Митке*[16], а Скерлић *Митко.* И један и други сматрају да ову именицу

---

[15] Најбољи доказ је Скерлићев коментар: „Он тешко, каткада и неправилно пише“, закључујући да „силан утисак који остаје од целе ове књиге сузбија нелагодно осећање због честих спотицања у стилу“ (1971: 379).

[16] „Митке из *Коштане* је оличење...“ (Богдановић 1979: 321).

треба мењати по обрасцу именица прве врсте: „Од хаџи-Томе, *Митка* и газда-Младена до Коштане, Ташане и Софке“ (Богдановић 1979: 319); „Дијалог између *Митка* и Коштане у четвртом чину“ (Скерлић 1971: 369). Међутим, име главног јунака *Коштане* јесте *Митка*[17] и то име представља именицу која означава особе мушког пола, али граматички припада именицама женског рода, тј. трећој врсти и тако би је и требало мењати: *Митка – Митке – Митки*, а чињеница је да су властита имена често дијалекатски обележена, тј. да се морају уклопити у говор краја у коме се у комуникацији употребљавају, те их стога не треба преобликовати и „стандардизовати“, тим пре што овакав лик и није нестандардан.

Заправо, ја бих после свега закључила да језик Станковићевих дела умногоме подсећа на живу причу – понекад невешту, са појашњењима или лошом конгруенцијом, на шта се обично указује[18], и то личи на приче које су некада стари у вечерњим сатима причали деци. Заправо, то личи на приче које је њему баба Злата причала, а сви су јединствени у томе да те приче представљају основу Станковићевог дела. Као да је на то мислио и Скерлић када је тврдио да су његове приповетке „топла сећања из младости“ и да представљају „свежину утисака из младих дана“ (1971: 377).

Можемо рећи да се Станковић оглушио о правила „лепог писања“ и тиме свом делу дао једну јединствену уметничку димензију. Прерадимо ли његову реченицу и ускладимо је са граматичком нормом, постала би монотона и досадна – неинтересантна за читање. Отуда то прекорачење синтаксичких и других језичких норми треба посматрати као оригинални песнички језик, а писац на то има право.

Станковићева употреба језика у књижевним текстовима представља његов стил – оригиналан и јединствен у српској књижевности. Тим стилом, каквог није дотле било и нема га ни после Станковића, он слика свет којег

---

[17] Сам јунак за себе каже: „*Митка* је тој, викав“ (Станковић 1962: 202). У делу стоји и: „Долази до *Митке* певајући“ (1962: 202). На стр. 201. поменутог издања налазимо: „предусреће *Митку*“, на 216: „Види *Митку*“, на 221: „Уноси се у *Митку*“. У прилог овоме иде и придевски лик *Миткина кућа* (1962: 217), „из *Миткиних* уста“ (1962: 209). Забуну у вези са ликом овог имена вероватно уноси вокативна форма – *Митке*. Сам Митка каже: „Плачи, *Митке*, плачи“ (1962: 200), Салче му се обраћа на следећи начин: „Други пут ће она то, *Митке*, други пут!“ (1962: 203), Тома: „*Митке*, бре!“ (1962: 209), а Коштана користи две вокативне форме: „Коју, *газда-Митке?*“ (1962: 219) и „Ево ћу и ја, *газда Митко!*“ (1962: 220). Последњи вокативни лик није усамљен – употребљава га и Марко: „Није он, *газда* Митко“ (1962: 199). Вокатив типа *Митке* представља одлику народних говора овога краја – вокатив на *-ке* од именица женског рода на *-ка*, те је отуда могао бити преузет облик за номинатив *Митке*. Вероватно је том логиком преузет и лик *Митко* као основни. – Истина, извесна недоследност јавља се и у тексту драме *Коштана* – поред датива *Митки* („окреће се *Митки*“, стр. 204), стоји и: „Салче: (*Митку*)“ (1962: 203); Окреће се *Митку* (1962: 209). Може се, међутим, поставити питање како је до те недоследности дошло и чија је она заправо – пишчева, лекторска или издавачева?

[18] О томе Богдановић каже: „Борисав Станковић се често сам замршује и одмах се накнадно тумачи, отвара и затвара заграде, али све што у њих убаци никад не одузима него само додаје вредности садржине“ (1979: 324).

више нема. Тај стил омогућио је Станковићу да од својих прозних дела начини песме – јединствене у српској књижевности.

Литература

Бајчетић1987: Предраг Бајчетић, *Драмска прича*, предговор у: Борисав Станковић, *Драме*, Београд: Нолит.

Барјактаревић 1977: Данило Барјактаревић, Фонетске и морфолошке особине врањскога говора, *Дијалектолошка истраживања*, Приштина: Јединство, 373–413.

Белић 1905: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* I. Београд: Српска краљевска академија.

Богдановић 1979: Милан Богдановић, *Критички радови Милана Богдановића*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.

Брок 1903: Olaf Broch, *Die Dialekte des sudlichsten Serbiens*, Wien.

Жугић 1995: Радмила Жугић, Покрајинска лексика Борисава Станковића у Речнику САНУ, *Врањски гласник* (Врање) XXVIII, 115–123.

Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.

Марковић 2011: Јордана Марковић, Врањски говор у „Нечистој крви“, у: *Нечиста крв Борисава Станковића – сто година после (1910–2010)*, Врање: Универзитет у Нишу, Учитељски факултет у Врању (Тематски зборник), 219–229.

Петковић 1988: Новица Петковић, *Два српска романа*, Студије о Нечистој крви и Сеобама, Београд: Народна књига.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1–6, књ. 1–3: Нови Сад – Загреб, 1967–1969, књ. 4–6: Нови Сад, 1971–1976.

Скерлић 1971: Јован Скерлић, *Критике*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Књижевна задруга.

Стевановић 1977: Владимир Стевановић, О језику главног јунака у „Коштани“ Боре Станковића, *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XX (2), 47–79.

Тома 1998: Пол-Луј Тома, Говори Ниша и околних села, са француског превео Сава Анђелковић, *Српски дијалектолошки зборник* XLV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик.

Summary

Language in the works of Bora Stanković

Jordana S. Marković

Bora Stanković is the only prose writer coming from the south of Serbia and well recognized in ex Yugoslavia. As far as his works are concerned, he is said to be a regionalist. His works celebrate Vranje and the people of Vranje, as well as the dialect of Vranje. The critics praized his work, but have spoken negatively about his language, especially his syntax. This paper focuses on the role and function of the dialects in the works of Bora Stanković, on one side, and points to the specificity of Stanković's syntax, which has been the subject of analysis by many literary critics. This non-standard use of syntax has been interpreted as his way to make the language live, i.e., to make it closer to the live narration as the style he used in his works.

Keywords: language, dialect, drama, short story, Vranje

Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића

*Даница Т. Андрејевић – Ана М. Андрејевић**

Аспекатским приступом поезији Ратка Поповића с тачке гледишта функције дијалекта у лирском дискурсу рад истражује и тумачи естетичка својства која проистичу из односа дијалекта као архаичне структуре и нормативног језика као књижевне конвенције. На примеру збирке песама „Страори“ која је исписана централно-косовским говором, доказују се аксиолошке особине лирике овог песника у контексту основних тема које покреће – Косово, Бог, страх, насиље. Истраживачки и теоријски циљ рада је да утврди стилско и језичко онеобичавање дијалекта и његову улогу као лирског медија у пројекцији слике света.

Кључне речи: дијалекат, Косово, поезија, Бог, страх

Ратко Поповић је полифонијска личност косовске културолошке мапе у последње четири деценије савремене књижевности јужне српске покрајине. Створио је жанровски различито, стилски разуђено и естетички амбициозно дело у оквиру хабитуса косовско-метохијског стваралаштва у другој половини двадесетог века. Постојање и рад Ратка Поповића су један од најважнијих доказа да Срби још живе и стварају у срцу централног Косова и да су чувари народног језика. Целокупни рад овог стваралаца ишао је у прилог очувања баштине и језика српске самобитности, као и популаризације и демократизације наше културе, фолклора и просветитељства. Добитник је значајних националних награда, међу којима и Златног крста кнеза Лазара Видовданског песничког причешћа у Грачаници.

Наш стваралац је започео своје литерарно креирање драмама о пореклу и дивљим лозама националних корена, потом је лирски промишљао недовољност живота и романескно описивао кукавичји снег наше историјске и личне пролазности. Националној традицији и тековинама одужио се зборницима и лирским хрестоматијама „Грачаничка доброгласна звона“, „Дечанска ризница стихова“, „Слово о Кнезу Лазару“, „О, Милоше, ко ти не завиди“, „На Косову сва ми срећа спава“, „Похвала Душану Силном“ и другим. Дакле, Ратко Поповић је веома плодан и национално ангажовани књижевни ствара-

Рад је настао у оквиру пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*, бр. III, 47023 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* andrejevic03@gmail.com; Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет , Косовска Митровица, Србија

лац чији је творачки и литерарни труд верификован и значајним поетским и културолошким признањима.

Међутим, Ратко Поповић је увек био најпосвећенији поезији. Силазио је у лирски темељ националног почела и у фундусе бића и колектива. Креирао је апстрактну и симболичну кућу Косова која се урушавала у изопачењу света. Увек је казивао Косово и исповедао поетику Страшног која се морала еманирати на том страшном и величанственом месту постојања, у том хронотопу који је нека врста припитомљеног пакла, како би рекао Бранко Миљковић. Посебно је у дијалекатској поезији проговорио примордијалним криком ужаса, нужности и губитка општежића и саможића, егзистенције и есенције.

Ратко Поповић је песник заједничар, али и песник интимистичког Косова, чиме кореспондира с књижевном историјом и стилском формацијом Милана Ракића који је пре целог једног века ујединио колективну свест и субјективни сензибилитет. Песник архетипском даје индивидуални карактер, трансформишући митске наслаге подсвесног и пројектујући их на персоналном и ововременом плану. Цео свој песнички наум и рад Ратко Поповић је усмерио ка саборном умљу, генској меморији, базичној истини и матерњој мелодији гласа и језика којој је на свој ингениозан начин тежио и Момчило Настасијевић. У новомитској ситуацији када се трагика понавља, песник активира и реинкарнира језик и Косово из удаљених хронолошких сфера и доводи га у савремену раван. Он то чини и с осећањем Његошевог косовског завета и косовског опредељења о коме су говорили Исидора Секулић и Зоран Мишић. У положају новог Југовића, Ратко Поповић своје савремено лирско херојство остварује у језику и у дијалекту, чиме потврђује своје различито осећање света и перцепцију нове косовске апокалипсе којој треба нова метафизичка одбрана.

Када је реч о естетичкој и поетичкој функцији дијалекта у поезији, она има сложенији лирски учинак у односу на употребу нормативног књижевног језика. У првом реду, у значењу речи дијалекат, чини се да је мање важан онај први фон значења да је то сваки језик који одступа од општег књижевног говора у утврђеним облицима нормативне граматике и правописа, већ онај други, садржан у предметку ДИЈА, са семантичком поруком – кроз, дуж, преко. То нас у сложеници дијалекат упућује на језичку парадигму, на значење „кроз језик“ или дуж језичких наслага једног лексичког фонда. Тако у дијалекту имамо онај слој, након Ингарденовог звучања и значења, који се односи на аспекте посебног метафизичког продора митског у језик лирског дискурса. Дијалекат, као какав језик у језику, или мали језик у контексту стандардизованог језика, омогућује дијахронијско кретање кроз време, простор, енергију и носи примордијалне поруке.

У српској књижевности више је оних стваралаца који су се изражавали дијалектом у прози – Стеван Сремац, Григорије Божовић, Борисав Станковић, Драгослав Михајловић, Мома Димић, али има и песничких експресија у дијалекту – Матија Бећковић, Мирослав Цера Михаиловић, па и наш Ратко Поповић. Симбиозом савремених дешавања и дијалекатског говора постиже се ренесанса значења, нови спој архаичног и модерног, а звук нерабљене лексике из

удаљене језичке ситуације доноси нови звук и свежину израза заборављених значења. Тиме нас песници приводе атавистичким маркерима коју врше фузију народне филозофије похрањене у дијалекту и филозофије модерне уметности. Ако је *језик кућа битка*, како вели Хајдегер, дијалекат је соба јаства из које се интензивира поетски и поетички набој и језичко-стилски и семантичко-аксиолошки надграђује структура текста. Дијалекат тако постаје профилисани језик којим се може кодирати значење неименљиво нормативним књижевним језиком.

Дијалекат, дакле, онеобичава књижевни текст који постаје лингвистички феномен и језички варијетет, а његове идиомске необичности носе и ефекат изненађења у значењском смислу. Речју, дијалекат сам по себи има поетичку функцију у модернистичком тексту. Дијалектом се обезбеђује другачијост израза у односу на уобичајени књижевни канон и различито песничко доживљавање света. Поезија добија нови језички идентитет у коме дијалекат има специфичну, главну поетичку улогу. Дијалекат, такође, проблематизује однос између језика и ума, како сведочи Лав Виготски у својим психолингвистичким студијама. Дакле, употреба дијалекта доноси промене поетске структуре ауторског текста новим језичким контекстом, успостављајући нова антрополошка и онтолошка значења.

Но, најважнија функција дијалекта у српској књижевности савременог доба је, чини се онтолошке природе и интензивира питања бића и сопства, повезује епски квалитет језика и његове модерне сензације и феномене, као и онтогенезу и геопоетику књижевног текста. Тако из епске супстанце језик дијалекта еманира своју метафизичку суштину у равни савремене перцепције. Дијалекат, као „први језик“ у модерној језичкој ситуацији делује потпуно иновантно, неконвенцијално и неуобичајено, с елементом зачудности и *васкрсења речи*, односно појавом нове форме и *двогласног* значења о коме говоре руски формалисти. Дијалекат даје нову језичку тензију и затајност савременом поетском тексту, богатећи регистар фонда речи и дајући лирском стилу креативну функцију. У лирском дискурсу дијалекат има најмање фолклорну или етноцентричну функцију, већ именује посебну естетичку стварност и економију која се не може постићи књижевним језиком. Тако добијамо лирски метајезички слој који у интерлингвистичком додиру, интертекстуалном смислу и садејству старог, и новог језика постаје иманентан лирски медиј нове форме и естетике. Дијалекат је иначе, хуманистички и антрополошки близак примордијалном бићу јер локални језик лакше ослобађа универзалну трагику. Тако добијамо интенционални језик, неку врсту лирског новоговора, само-језик који старим говорним константама, у новим условима, изражава метонимијску фукнцију лирског текста.

Када је реч о дијалекту као лирском медију у поезији Ратка Поповића, он припада јужноморавском, косовско-ресавском и његовом централном, ужекосовском и грачаничком облику. Речнички додатак на крају збирке „Страори“, узорне и основне за ову тему, тумачи локализме и дијалектизме које песник користи у лирском ауторском тексту. У поређењу с Речником косовско-метохијског дијалекта Глише Елезовића из 1935. године, овде има речи које не

постоје у том речнику. То је још један доказ више да покрајинска лексика и дијалекат, у свом еволутивном низу, омогућују трансформацију значења и нову пројекцију лирског текста. Ми дијалекат „песнички упослимо“, како рече усмено на промоцији ове књиге академик Милосав Тешић и апсорбујемо нова значења у његову иманентну структуру.

Уколико се окренемо поетици наслова збирке „Страори“ за коју знамо да је кључ за именовање поетичке поруке, видимо да је термин дијалекатски и да значи страшни час, страшни суд, или просто страх, дејство Страшног, али и стрвинаре и штакоре. Колективно и интимистичко Косово Ратка Поповића постављено је на позорници Страшног. Перспектива такве фукоовске моћи знака у овој поезији показује њихову директну, али и симболичну функцију у овој поезији. Она има митолошко, историјско и трансцедентално наслеђе, али је остварена на иманентном пољу ауторове протопоетичке везе с димензијама дијалекатске експресије. О доминантним знацима људског и песничког бола у збирци „Страори“ Ратка Поповића проф. др Зоран Павловић у књизи „Експликација структурног приступа“ каже: „Ова књига у прихватању изазива бол у свести што њене све симболе у структурном континуитету слојева не можемо да кодујемо, да њихове знакове претворимо у смислове јер смо наш косовски матерњи говор заборавили или га никад нисмо ни научили... Ова ме је књига вратила у његову лепоту, моћ, силину, енергију, велики лексички квалитет“(Павловић 2003: 162).

Ратко Поповић у својој дијалекатској збирци песама „Страори“ физичке категорије косовске земље преводи у непостојеће стање нестанка, губитка. У песми „Кај глувци да ни проодију пут“ он каже „Загубила ни се земња, затреше ни се трагови и путиљке“. Праву функцију дијалекта као лирског медија између стварности и уметничког облика Ратко Поповић успоставља на косовској „огњенисаној земљи“, на којој повезује своје кости као болани Дојчин (у песми „Обор сиња кукавица разговара“). У песми „Трајем од муке“он преводи дијалекат и преко Рубикона језика, слаже језик у песму и аријy, у родну домицилну песму. Бол трагике изражен је у болу језика, а тај бол нема име већ се налази у суми дијалекатских синтагми и фразеолошких облика. Бол у дијалекту и дијалекат у болу заједно, постају главни лирски јунаци ове поезије.

Песмарима да казујем
Да сложу у песму
Да накитију аријy
Муке његове неказане
Сал ноћ видела и чула
Страори завршили
Отиде човек кај реч

У тамнину ни Бог не дава тамјан
Товаке му конце смрсили
Ноћ сведока нема
Кукам и преређујем
Не могу да сложим мислу
Тешку жалос жалујем

Има и по тешка
Ал моја је дори неказана

(Поповић 2002: 11)

Изражавајући сву квинтесенцију бола и ужаса коју изазива скупно дејство Страшног и страора, Поповић показује сјајну интуицију за употребу дијалекта и потпуну посвећеност и иницијацију у његову стварносну и уметничку суштину. Језик пролази кроз свест и говор песника, кроз судбоносни хронос, топос, материју земље и енергију дијалекта. Атавистичке елементе језика и савремена значења песник сабира у спиритуални чвор дијалекта у коме једно и друго узајамно јачају своје експресивне моћи. Дејство страшног кроз лирски дискурс показује се и у песми „Страшни дани дооду“:

Данас свети јутре сатрвени
глава јес кај пањ
ал није за на пањ

(Поповић 2002: 13)

Душа Косоваца је „мученица и утепаница“ казује песник, она је химера што лута у агонији незавичајности, кроз разорену домицил и у коби расејања. У ту утуљену егзистенцију и урушену есенцију песник нас води лирском дијалекатском формом:

У све добро трефи не бољка
дошла ала сас седам игле на главу
у руке гу пусти ланци клети
и топузи тешки бременити
Све је фајда на лошо ће искочи
Далеко смо и доцкан дошли
У воде дибоке где оро не игра
де нико песме не поје
де дан не јечи и не тече
де у нађве брашњо нема
Земњо
иди па не заплачи

(Поповић 2002: 14)

Зло искуство прошлости и садашњости у тамном вилајету Косова огледа се и у избору именица, глагола и придева – *задушни дан*, *лошо*, *пусто*, *арам*, *црни абери*, *самотиња*, *але*, *вајници*, *злочиште*, *зулум*, *искубано*, *погани*, *јадови*, *јекташи*, *караконџуле*, *каменик*, *катиљ*, *кијамет*, *клетија*, *кукавац*, *комата*, *секирација*, *копиљ*, *костреш*, *липцати*, *манита*, *морна*, *мрачило*, *нагрђено*, *накрвљено*, *напудити*, *намћор*, *невољштина*, *ненаједници*, *потуцаница*, *пуступздер*, *тегота*, *пајсадија*, *трпија*, *замирати*, *чемерно*, *чума*, *уда*. Прецизан опис лексичке дијалекатске грађе дао је др Голуб Јашовић у својој рукописној књизи *Дијалекатска лексика у „Страорима“ Ратка Поповића*.

Када се ово лексичко дијалекатско бреме удружи с болом, злим удесом и искуством, сујеверјем и предсказањима несрећа, добијамо један црни лирски мизансцен окружен сјајем дијалекатског звука. То је тамно косовско позориште сенки у „Страорима“ Ратка Поповића у коме дијалекат обавија значење и укида патетични или политички дискурс које би иначе могла имати оваква ангажована поезија. Терминологија црног и страшног чини ове стихове још мрачнијим, али и интензивно болним, тако да креирају метафизички квалитет трагичног. На тамном фону ове сцене истиче се та белина бола до усијања, до последњих атома свести. Рак рана из које извире тај бол је у самом средишту гејзира дијалекта који прати косовски ход по мукама, шаљући поруку попут оне библијске – И ходао је тамом и тама га не обузе.

Дијалектом песник саопштава још једну чињеницу – бол је толики да се не може саопштити, нико га не чује јер је свемир глув и доба је глуво, све врви од „лошотиње“, „муке жаловите“ и „злочишта“. Ипак, језик је једино оружје песника како би се објаснило дејство Страшног на Косову, макар у самоговору једне уже лексичке заједнице. Путем унутарњег говора лирике и неке врсте самоисповести, Поповић избацује муку Страшног и тражи спас. Он зна да не може да спасе свет, али може да спасе своју душу и да покуша да спасе нашу душу: „Зборим душу да оладим“. Дијалекат ту није никакво средство романтичарско-фолклорне или искључиво патриотске вокације, већ омогућује непатетичан говор о патетичном. Лирски опис силе и „неправдине“ големих размера које су у црно завиле косовску кућу овде служе симболизацији страдања уопште. Таква се порука у језику дијалекта ове збирке суверено остварује. Косовци могу још да „сагради себе сарану“. Нема никаве иљачне траве, нема светог Грала, нема наде у косовској Пандориној кутији. „Тмуша не нека трефила, изгубисмо веселу мислу“(песма „Глава куће“). У свом критичком и ангажованом тону који се крије иза дијалекта, песник оптужује доба, друштво, политику, водећи песнички дијалог са светом:

Ово време је језак
за ајдуце и кулаце
за издајнице и глобаџије
за крвопије и бездушнице

(Поповић 2002: 27)

Бугарење и нарицање, клетва и молитва, ламент и грех су основни конституитивни елементи лирског света збирке „Страори“ Ратка Поповића, завијени у облутак лингвистичке целине дијалекта. Лирски искази. “Сас кукњу разговарам“, „Сваки на свој гроб кука“, „Отвори се земњо да ти под појас дођем“, „Кукам дан и ноћ“, „пакај за Србина“, „црн таксират нашема душама“, показују експлицитно-поетичку функцију дијалекта као медија лирске патње у овој поезији. Флора и фауна које се појављују у овој збирци такође су лирски артикулисане у служби целокупне идеје о неподношљивој тежини, црнилу постојања и поетици тескобе, као у песми „Да ни дође добар глас“: „Тице што летију и мају крилем јечу кај звоно Грачаничке цркве“. Тешка,

очајна и безизлазна мисао постаје Ракићева мучитељка, као у песми „Ће се иструјем од памет“.

Лирске реченице: „Запомагам од каљиште кај славељ без луга“, „Мртви живима отварају очи“, „Кућа кај гладан јаждер“, „Ноћ љута кај зверка“, „Заклањам се у дугу своје сенке“, указују на оловну тежину косовске егзистенције, на антрополошку и онтолошку угроженост од старога Косова до данашњег Косова.

У свој тој бездомности, лирски се успоставља један стожер - лик оца, лик патријуса који представља породични и национални стуб и дрво живота које се такође искорењује у песмама „Отац напушта кућу“ и „Оца утепа мисла“:

Викам од камено срце
Викам од далеко
Тутунија свири
Тан низ Косово игра
Гору ломи а гора не збори
Из проклете земље чуме доодију
Пошаја отац да прескочи дугу
на њојан извор да пије воду
Бићи ће налице да се обрне
Млого преживеја и дочекаја
Овога реда утепа га мисла

(Поповић 2002: 64)

У ове две сјајне лирске слике – једној која припада саборном умљу, основној земљи и истини Косова и другој, свом родитељу и бићевитом свету – одјекује егзистенцијални крик између живота и смрти и указује се измождена слика нације и појединца која оптужује целокупну културу и цивилизацију за нехумани распад правде и истине. Том енормном патњом песник излази пред „маните сватове злочинце“ чији „збор ги је грк ко пелин“. Тај искорак испред колектива, тај издвојени лирски глас као тенор у хору античке трагедије оврхуњује се криком – „Земњо, мене више не да ме родиш“(Песма „Дотежало ни“). „Живели смо кај богови кротко и полагачко“ каже Ратко Поповић у песми „Измирници не јадосаше“. Стварне страоре и запретану митологију аутора одражава и песма, стожер збирке, „Страори“, посвећена четворици убијене браће Симић:

Страори бануше на врата
Затекоше не на леба
Нама очи порастоше
Њине очи црвене
Рафал
Рафал
Рафал

Земња ћути
Прими главе зеленому пролећу

Боже
Да су се родили
Било би млого

(Поповић 2002: 80)

Још један апсолут који је непоречив у овој поезији, а везан је за традиционалну архетипску економију, јесте ауторитет Бога. Велика патња равна је једино великом Богу који може да апсорбује у себе сав косовски бол. Косово је у Богу једино сигурно. Песник Ратко Поповић вели:

Бог није врана па да вади очи
Полагачко иде
ред реди
ал стигне

(Поповић 2002: 45)

Традиционално православно верско наслеђе живи и у сеоском и грачаничком свету Косова као непоречива чињеница битисања. Песников дијалог с Богом, било да је молитва за спас, наду и утеху, клетва, захтев за саборност, молба за савет, одвија се током целе збирке песама „Страори“:

У тамнину ни Бог не дава тамјан
Празне руке нису ни за молитву
На све четири стране крстови, на крстове Кристос
Удри Боже у луде зверове
Од мене Господе одби клете чини
На сред обор ће седнемо сас Бога да ломимо погачу
Нађва ни отворена чекамо да ни из њу излегне Бог
Не огрози него огреј Боже
Бог пролази поред наше муке.

(Поповић 2002: 1–90)

Ови лирски наводи показују сву полифону и дисперзивну природу песниковог лирског и дијалекатског обраћања Богу. Песма која оврхуњује тај наклон према Свевишњем, у пуној вери и молитвеном тону, је и лирска целина „Молитва“:

И мир кад имадомо
у пакај живовамо.
Да реч молитвену одвежемо
реч богохулну завежемо
молитву ти приносимо
тебе првостворени и једино рођени
помењујемо те.
Ако не помага молитва
дај ни муку
пушти затру
ионако не помор умори

пушти звера љуту муњу
фисни камџијом и ветровима
љутем огњем и камењем
Обурвај се вијорима и водама
Студом и помамом
Казна нека је твоја
А не злога душманина.
(Поповић 2002: 89)

У „Страорима“ дијалекат говори поетику једног песника и једног региона. Он је књижевна тапија личног и националног идентитета. Он је носилац лирске мисли и њен мотиватор и генератор који се легитимише као најважнији аксиолошки и естетички лирски медиј ове збирке и њеног аутора. Однос између традиције и савремености Ратко Поповић успоставља кроз дијалект који формира сопствену лирску слику. Трагична и антиутопијска стварност се кроз традицију дијалекта помаља у савремености. Поезија Ратка Поповића ослушкује живе гласове старог језика српског народа. Ми смо стално у страорима, јези егзистенције и *timor mortis*. Стално смо везани у Гордијев чвор и стално под Дамокловим мачем историје. Поповић као неки косовски Драјфус оптужује својом дијалекатском поезијом насилно доба. Дозивајући Бога у помоћ, или бар као сведока патње, песник у ствари дозива истину. Указује на страшни грч судбине и фаталне политике, на мор и помор, на мрач и мемлину косовског гротла мука.

Само сунце је сведок погрома косовских жетелаца, сведочи песник у „Крвавој жњетви“. Он отвара четири пенџера на сандуку дечака Новице (као у народној песми) – за росу, сунце, ветар и глас о Косову који ће донети тугу што Косово од Косова не памти. Ова трагична лирска завршница, крешендо збирке, показује есенцијализацију косовског бола, квинтесенцију ужаса и дејства Страшног у поезији Ратка Поповића. Он можда судбоносније од других савремених песника Косова и Метохије, а свакако с највећим правом, будући да и даље ствара у срцу мале српске заједнице окружене непријатељском средином, исповеда Косово. Он је отац, син и унук Косова. Породично, песнички, биографски и суштински, он пева из позиције жртве, из новомитске ситуације песника на крсту. У збирци песама „Страори“ најбољој у читавом лирском опусу Ратка Поповића, он је дијалектом изразио своју поетизацију факта, естетизацију историје и лирски трагизам.

Литература

Андрејевић 1988: Даница Андрејевић, *Портрети косовских писаца*, Приштина: Јединство.
Виготски 1975: Лав Виготски, *Психологија уметности*, Београд: Нолит.
Елезовић 1932–1935: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Београд: Планета.
Јашовић 2014: Голуб Јашовић, *Дијалекатска лексика у „Страорима“ Ратка Поповића*, Косовска Митровица: Канцеларија за Косово и Метохију.
Медведев 1976: П. Н. Медведев, *Формални метод у науци о књижевности*, Београд: Нолит.

Павловић 2003: Зоран Павловић, *Експликација структуралног приступа*, Косовска Митровица: Институт за српску културу.
Поповић 2002: Ратко Поповић, *Страори*, Грачаница: Никанор.

Summary

Poetical function of a dialect in Ratko Popović's poetry

Danica T. Andrejević – Ana M. Andrejević

The paper interprets the aesthetic function of a dialect and its axiological difference from the standard language in poetry. In a lyrical transformation and projection of the world, a local speech receives the universal character of the issue of man and nation. In the poetry of Ratko Popović, a dialect as a specific language within a language becomes a lyrical medium which shapes the poetization of the facts, the aesthetization of history and the lyrical tragedy of the traditional and the contemporary Kosovo. The title itself of his best collection of poems, *Straori*, tells of the horrors of violence, war and persecution, the effects of the Horrible and the abolition of essence and existence. The South-Morava dialect and a central-Kosovo speech which falls into the linguistic idiom of Gračanica come from distant, archaic linguistic situation into the focus of the contemporary chronotope, having themselves a poetic function to make the lyrical discourse unusual. Drawing on the examples of several anthological poems of the poet, characterized by their dialect lyrics, the paper presents how the archaic speech takes a modern semantic role and how tradition corresponds with modernity.

Keywords: dialect, Kosovo, poetry, God, fear

Путовање по Србији кроз поглед словеначког писца Антона Ашкерца (1856–1912)
Лингвистички аспекти имаголошке интерпретације

Најда И. Иванова*

У раду су анализирани избор и употреба српских језичких средстава релевантних са имаголошког становништа у структурисању слике Србије у путопису *Izlet v Carigrad* (1893) словеначког писца Антона Ашкерца. Утврђује се улога српских језичких елемената у вербализацији словеначких стереотипа о Србима у оквиру теме о култури путовања која добија на актуелности управо у том периоду у вези са формирањем масовног туризма у Европи. Истиче се потреба за систематском применом метода лингвостилистике и лингвокултурологије у савременим имаголошким истраживањима.

Кључне речи: лингвоимагологија, култура путовања, словеначка итинерарна литература, Антон Ашкерц, слика Србије

У развоју имагологије као самосталне науке долази до постепеног превладавања спорова око предности „интринзичког“ и „екстринзичког“ приступа књижевном делу (Дисеринк 2009) при чему последњих деценија јача отвореност књижевне компаратистике према историји, социологији, психологији и културној антропологији (Смолеј 2002). Услед обухватања све већег броја објеката и појава из социокултурног простора који се осмишљавају као имаголошки релевантни, у европској (односно у јужнословенској) имагологији јача и интересовање за путопис (Књига о путопису 2001; Осолник 2001; Дуда 2007; Баскар 2008; Језерник 2011). Обликује се обиман корпус путописних текстова који постају предмет научне интерпретације из перспективе културне антропологије и постколонијалних студија, књижевне тематологије, семиотике, социјалне психологије, историје и сл. У путописима долазе до изражаја битни аспекти формирања аутостереотипа и концепата датог народа у различитим раздобљима његовог социокултурног развоја преко њиховог саодноса и разграничења према хетеростереотипима и концептима о другим народима при чему језички аспекти наведених процеса још увек нису довољно проучени. У том контексту, путописи Јужних Словена у периоду формирања нација вредни су посебних систематских имаголошких истраживања.

Овде ћемо се конкретније осврнути на имаголошки релевантне елементе српског језика помоћу којих је структурисана слика Србије у путопису *Izlet*

* naida_iv@yahoo.com; Софијски универзитет „Св. Климент Охридски“, Софија, Бугарска

v Carigrad (1893) познатог словеначког писца Антона Ашкерца (1856–1912)[1]. Како то показује сам наслов, крајњи циљ путовања јесте Цариград. Истовремено, у путопису је посебна пажња посвећена Словенима који насељавају источни део Балканског полуострва[2]. Текст припада нефикционалном типу путописа који преовлађује у означеном периоду. Пошто представља публицистичко-уметничку популарну верзију туристичког водича, њега карактерише специфичан жанровски синкретизам. С једне стране, аутор се позива на неки путопис Кретанова (Ватрослава Холца) о Београду који је „пре неког времена“ био објављен у *Narodu* (68). С друге стране, писац се ограђује од водича и путописа у новинским прилозима, у намери да представи и своју индивидуалну тачку гледишта.

Ашкерчеве путописне белешке састоје се из детаљног описа Цариграда и његове околине, путовања возом кроз Бугарску где посећује Пловдив и Софију, боравка у Србији укључујући обилазак Ниша и Београда, пловидбе паробродом низ Дунав до Оршове и описа Ђердапске клисуре. Суштинске теме у путопису повезане су с културом путовања, описивањем природних и градских знаменитости, историје и политике, културе, образовања, језика и религије. Наведене теме приказане су у оквиру популарних верзија одговарајућег географског, историјског, филолошког и сличних стилова словеначког књижевног језика дате епохе, при чему су садржајне информације филтриране кроз жанровску матрицу туристичког водича. На такву основу приповедач надограђује субјективне интерпретације изражене стилским средствима публицистике и/или тривијалне литературе, а такође и стилизованим елементима словеначког разговорног језика.

Начелно, ауторов субјективни став може се изразити на два начина: **(1)** не-подвргавањем популарне верзије споменутих специјализованих стилских регистара деструкцији и **(2)** обликовањем релативно самосталне микротекстовне целине у форми тзв. „путописних цртица“ које најчешће опонашају одређене књижевне и публицистичке жанрове. Наведени нивои структурисања различитости испољавају се у оквиру свих тематских целина садржаних у путопису.

Према томе, главно средство вербализације слике другога, представљају стилски регистри језика. Језички елементи културе која се посматра у путописним текстовима, своде се на топониме, антропониме, називе културних реалија, елементе разговорног језика, различите врсте цитата, натписа, наслова гласила, књига и сл. Јединице језика земље која је предмет путописног описивања, модификују свој фонетски облик и семантичку структуру, претварајући се у средство преношења информативних вредности и изрицања евалуативног и експресивног односа према означеним објектима или појавама. Њихова имаголошки релевантна употреба биће приказана на примерима из различитих тематских поља.

---

[1] У овој расправи коришћен је текст *Izlet v Carigrad* (Anton Aškerc, *Med Turki in Rusi*, spremna beseda Janko Kos, Celje: Društvo Mohorjeva družba, 2006, 23–71).

[2] Аналитички преглед развоја словеначке путописне литературе садржан је у вредним расправама В. Осолника (Осолник 2001), З. Шмитка (Шмитек 2002) и А. Лаха (Лах 1983/84).

1 Култура путовања

Ашкерц описује прелазак турско-бугарске границе посебном жанровском микроструктуром – цртицом. У улогама и међусобним односима између путника и царинских и полицијских службеника, аутор открива аналогију са односима представника власти и поданика у датој држави (Хабзбуршкој монархији?) при чему се актуелизује вертикална оса просторне метафоре горе – доле (супериорност – подређеност). У опису поступака цариника, користе се изрази карактеристични за језик државног протокола у вези са посетом достојанственика или владара; реаговање путника је, према томе, приказано као израз потчињености (53–54). У датом одломку, средствима словеначког административног стила, на ироничан начин се изражава негативан став према царинским формалностима на балканским границама.

Према путописцу, осим саме државне границе између Турске и Бугарске, друго главно разграничење између Оријента и Балканског Југа јесте разлика у писмености и језицима, а пре свега – прелазак са арапског писма на ћирилично. На основу тога долази до вербализације концептуалног супротстављања арапско – турско – негативна оцена / ћирилично – словенско, бугарско, српско – позитивна оцена.

Ашкерц интерпретира арапско писмо на ироничан начин – помоћу експресивне лексеме *čire-čare* у значењу „нејасно написана, бесмислена слова“ (ССКЈ 2010) која оптерећују очи путника. Ћирилицу очекује с нестрпљењем (*skrajnji je čas*) и приказује недиференцирано као „своју“ у смислу „словенску“. Аутор успоставља контекстуалне синонимијске односе међу придевима *bolgarski*, *srbski* и *slovanski* у односу на ћирилично писмо (*Na postaji Harmanli zagledamo poleg turškega napisa tudi že našo slovansko cirilico*, *ki nas spremlja potem do Belega grada*. *Saj je pa tudi že skrajnji čas*. *Oči so mi bile še utrujene od turških »čire-čar«* (53)).

У целини узев, Ашкерчеву оцену о неприхватљивости граничних формалности на Балкану, са словеначке тачке гледишта, карактерише својеврсно имаголошко двојство. Аутор не прибегава отвореном изрицању негативног става, при чему је његово ублажено реаговање израз његових словенофилских идеја. Није случајно што, изузимајући Турску, Ашкерц посебно коментарише ситуацију у Бугарској и Србији, правдајући њихове бирократске поступке тиме што су младе словенске државе*: Saj države, koder je pasport neobhodno potreben, nehoté kažejo, da so še – mlade. Potolaži te na Balkanu edino tó, da ti bolgarski in srbski uradniki pritiskajo na potni list vsaj samo slovanske besede „виденъ” (viděn) in „вијен” (vidjen)...* (54). Цитирани бугарски и српски ћирилски натписи у пасошима, немају циљ да пруже додатне практичне информације о одговарајућем поступку у складу са тематским специфичностима путничке литературе, већ представљају израз специфичног типа идеологизације ћирилице као словенског писма, који се испољава и у другим деловима текста.

Истицање имаголошке релевантности језичке проблематике у Ашкерчевом путопису, потврђује специфичне предиспозиције напредне словеначке

интелигенције ондашње епохе за осмишљавање културних посебности словенских народа путем језичког кода.

2 Природне знаменитости

У опису кањона реке Нишаве и Ђердапске клисуре, поред епитета *prekrasen*, *krasen*, *diven*, *lep* аутор као контекстуални синоним користи придев *(divje)-romantičen*. Припадност Ашкерца прелазном периоду од романтизма и реализма ка модернизму у словеначкој књижевности, објашњава се његовим фокусирањем на лексему *(divje)romantičen* и актуелизовањем њеног асоцијативног потенцијала у тексту. У том смислу, писац ствара један оригиналан прозаичан фрагмент у складу са романтичарским уметничким конвенцијама. У њему је Дунав персонификован као снажан јунак који не наилази на препреке пролазећи кроз мађарску низију, али, улазећи у Ђердапску клисуру, после Базијаша почиње да хучи и да се пени притиснут окомитим стенама. Поред приказа водене стихије помоћу фолклорног лика јунака као симбола борбености и слободољубља, Ашкерц уноси у опис и баладични елемент приказујући „тајанствено“ кретање брода у „мртвачкој“ тишини „као да га покрећу духови“ дуж глатке површине сличне језеру (70).

Као што је познато, поједини централноевропски природни феномени прерасли су у туристичке атракције, захваљујући бројним легендама, књижевним, музичким и ликовним делима, од којих већина њих настаје управо у доба романтизма. У циљу легитимисања мање познате Ђердапске клисуре у групи стереотипизираних објеката, Ашкерц укључује у путописни наратив размотрену популарну имитацију песме у прози као реминисценцију на замашне процесе идентификације из епохе романтизма.

Приликом формирања одређених стереотипних представа о Ђердапској клисури као општесловенском и европском природном феномену, писац користи и етимолошку проблематику. У опису једне стене – *Babakaj* – Ашкерц даје оригиналну имаголошку интерпретацију на основу псеудоетимолошке анализе. Он привидно омаловажава сам процес етимологизирања наведеног топонимијског назива, истичући само његово српско легендарно порекло и занемарујући реконструкцију његове унутрашње форме. Истовремено, Ашкерц уводи схематизовани лик неког сапутника Немца који изговара *Babakaj* као *papagaj – Na levi strani moli iz vode visoka skala, ki ji Srbi pravijo po neki pravljici »Babakaj«, neki Nemec pa je vštric mene to besedo izgovarjal po svojih jezikovnih zakonih »Papagaj!«* (69). На основу српско-немачких фонетских кореспонденција *b–p*, *k–g* настаје нова реч, при чему стереотипне представе о њеном денотату изазивају комичан ефекат. Средствима вербалне комике, на еуфемистичан начин се сугерише да Немци не могу осетити и разумети самониклост српских природних лепота.

С тим у вези требало би узети у обзир битну улогу коју у формирању националне језичке идеологије, у раздобљу Словеначког препорода, играју расправе о утврђивању словенског порекла топонима, касније замењених одговарајућим немачким називима. Поступак успостављања немачко-словеначких фонетских

кореспонденција у оквиру научне и народне етимологије, има богату традицију још од краја 18. века (А. Т. Линхарт) на коју се сто година касније надовезује и Ашкерц.

3 Посета Нишу

Концепт јунаштва у оквиру имаголошке категорије српско, експонира се како у горе наведеном текстовном фрагменту посвећеном српској природи и Ђердапској клисури, тако и у опису Ниша. У њему аутор ескплицитно приказује сложене асоцијативне механизме којима се дати фрагмент приказане стварности осмишљава, да би се дошло до уопштених формулација одговарајуће стереотипне представе. Ашкерц полази од приказа једног српског официра у ресторану нишког хотела „Ориент“ при чему се истичу његов „јуначки стас“ (што претпоставља високи раст и физичку снагу), засукани бркови и испијање вина (*слатког македонца*). На основу апстраховања црта које су релевантне за идеализовани лик епског јунака, ствара се асоцијација на Марка Краљевића: *Vštric mene sedel je pri sosedni mizi stotnik junaške postave. Ko si je tako sukal brke v vis ter pil z menoj vred sladkega makedonca, prihajali so mi zaporedoma verzi iz srbskih narodnih pesmi na misel* (65).

У том контексту аутор цитира три дистиха из народних песама на српском језику, у којима се појављују карактеристични протагонисти из циклуса о Марку Краљевићу – његова мајка и коњ, један од сталних атрибута – чаша, симболички обележени хлеб и вино, при чему се преекспонира поступак хиперболизације уведен и у опис српског официра (уп. објашњење да 12 ока износи око 17 литара):

»Sinoć Marko večerao s majkom
Suva hljeba i crvena vina ...

ali:

Vino pije kraljeviću Marko,
Polak pije, polak šarcu daje ...

ali:

Čaša tanka, a malo duboka,
Nema u njoj, no dvanajest oka ...« (65)

На основу овако структурисане аналогије у којој се назире интенција формулисања позитивне стереотипне представе, аутор приказује стереотипе словеначког социокултурног дискурса тадашње епохе, у који уноси и издваја своју концепцију о вредности српског усменог народног стваралаштва.

Пре свега, изриче се негативна оцена о односу словеначког образовног система, тачније наставника који нису упознали ауторову генерацију са лепотом српске народне поезије. При томе долази до изражаја негативна конотираност једне сложене имаголошке категорије датог периода. Аутор вербализује однос према српском фолклору помоћу двеју лексема – *zanikrnost* и *boječnost*. Прва изражава однос без неопходне бриге и пажње – валентна структура глагола од којег је изведена (Желе 2011: 451) у складу с контекстом

сугерише изрицање супериорности потенцијалног субјекта према безвредном објекту и упућује ка аксиолошком моделу карактеристичном за имаголошку категорију аустријско у односу на катергорију словенско. Другом лексемом насталом од глагола *bati se,* експлицира се реаговање на изложеност некој опасности, што би било алузија на положај Словенаца у Хабзбуршкој монархији. На тај начин се синтагмом *zanikarnost (ali boječnost?)* (66) износи негативна оцена имаголошке категорије аустријаско/словенско у оквиру које поткатегорија аустријско присуствује имплицитно, као невербализована, док се негативна аксиолошка карактеристика категорије словенско детаљније разоткрива у даљем излагању.

Став према словеначком образовању дат је кроз лик Ашкерчевог професора словеначког језика у Гимназији у Цељу који није показао својим ђацима ниједан стих из Вуковог зборника, будући да је за њега једина света ствар била граматика. Негативно маркиран став о незаинтересованости образовног система за идеје словенске узајамности изражен је у еуфемистичној форми захваљујући употреби вербалне формуле спомињања преминулих људи (*Bog mu daj nebesa, ker je že umrl!* (66)).

Истовремено, аутор се позива и на утврђене европске стереотипне представе о културном наслеђу, истичући упоредивост српских народних песама с Хомеровим стваралаштвом: *In vender se Homeru morejo na stran postaviti iz vseh narodnih slovstev na svetu samo srbske narodne pesmi* (66).

У завршном делу разматраног текстуалног фрагмента, коначно је формулисана позитивна оцена о реализацији категорије српско у области народног стваралаштва и његове улоге у савременој књижевности. Пишчев став структурисан је као антитеза категорији словеначко у оквиру истог тематског поља. Није случајно што се у том циљу користи као кључна лексема *svet* у значењу ‘достојан прославе због свог савршенства’ која је употребљена у приказу схватања цељског професора о словеначкој граматици. Развијајући асоцијативни потенцијал дотичне лексеме, Ашкерц вербализује своју тезу средствима библијског стила чиме утврђује представу о српском фолклору као појави која поседује највишу вредност према словеначким критеријумима: *In resnično, resnično vam povem: Kdor se ne prerodi v narodnem pesništvu v obče in v srbskih narodnih pesmih posebej, ne more dospeti v poezije nebeško kraljestvo ...* (66).

*

Размотрени примери употребе српских језичких елемената везани су за три микротекстовне целине дела које одражавају ауторова схватања у оквиру трију тематских поља.

(1) У погледу културе путовања по Балкану Оријент експресом, са словеначке тачке гледишта формулисана је негативна оцена о царинским формалностима при преласку граница. Док се имаголошка категорија турско једнозначно одређује као негативно маркирана, категоријама бугарско и српско приписује се еуфемистична негативна оцена што је резултат словенофилске

идеологије аутора који оправдава две словенске државе њиховим скорашњим формирањем. Из истог разлога се у наведеном тематском пољу, разграничење категорија српско и бугарско с једне стране, и турско с друге стране, остварује аксиолошким супротстављањем ћирилске и арапске писмености са позитивним, односно – негативним предзнаком. Цитирање словенских ћирилских натписа на печатима у пишчевом пасошу, конкретна је реализација сложене симбиозе међу имаголошким категоријама словенско, српско и бугарско, преко којих се националне специфичности „туђих“ словенских култура поимају позитивно и као делимично „своје“.

(2) У оквиру теме о српским природним знаменитостима, утврђује се теза о постојању јединствених објеката који одговарају позитивним стереотипним представама о природној лепоти ван територије разматране културе. Категорија српско стиче позитивну аксиолошку обележеност. Истовремено, теза о неспособности Европљана да је препознају и признају, резултира негативном конотираношћу категорије немачко у примеру с топонимом *Бабакај*.

(3) Утврђивање Ашкерчеве позитивне стереотипне представе о српској епској поезији досеже се њеним саодносом са постојећим позитивно конотираним европским представама о епском песничком савршенству (Хомер) као и са сложеном имаголошком категоријом аустријско/словенско у оквиру које је компонента аустријско имплицитно и једнозначно негативно обележена, док је компоненти словеначко дата еуфемистична негативна оцена. Наведени став одражава раздвојеност словеначке интелигенције дате епохе на присталице и противнике словенофилских идеја.

Путопис *Izlet v Carigrad* омогућава да се утврде и неке битне црте профила словеначког културног делатника последњих деценија 19. века. Аутор се истиче као представник једног круга напредне интелигенције који доприноси модернизацији словеначке националне културе, делећи истовремено идеје панславизма Коларовог типа као и неославизма формираног на његовој основи.

Схему имаголошких категорија реализованих у размотреним текстуалним фрагментима карактеришу два специфична сложена комплекса: **(1)** аустријско и словеначко и **(2)** словенско, српско и бугарско који одражавају посебности тадашњег друштвеноисторијског контекста. Стварајући своја дела на размеђи романтичарско-реалистичких и модернистичких естетско-књижевних струјања, код Ашкерца се испољава још увек непрекинута веза с идејама романтизма у осмишљавању природе и фолклора. Писац поседује и високу лингвистичку културу коментаришући проблеме везане за графијске системе словенских писмених језика и принципе етимолошке анализе, делећи схватање о великој социјалној битности језичке проблематике.

У том контексту употребљене српске језичке посебности – натпис *виђен*, топонимијски назив *Бабакај*, три дистиха из песама о Марку Краљевићу – карактерише делимична очуваност гласовног састава, графијског приказа и семантичких особина, а поред тога и двострука имаголошка маркираност као „туђе“ (српске) и „своје“ (словенске). Иако и малобројне, оне играју кључну улогу у тексту као својеврсне тачке пресецања међу предметном садржином

путописног текста и његовом идеолошком подлогом. Преко српских елемената остварује се прелазак са интерпретационих стратегија путописног жанра у односу на конкретне садржине итинерарног типа на одговарајуће стратегије формирања стереотипа. Међутим, тематска поља туристичког и имаголошког дискурса, не само што се ретко кад допуњују, него се често могу и потпуно разилазити (уп. привидну неповезаност теме о царинским формалностима на граници и емблематичности ћирилице као словенског писма; о ресторану нишког хотела „Ориент“ и вредности српске епске поезије). Управо, употребом размотрених српских језичких елемената постиже се концептуална спојивост (својеврсна семантичка кохерентност на макротекстовном нивоу) између конкретних и апстрактних тематских целина. Наведене српске језичке јединице због своје фрагментарности и делимичне различитости од језика посматрајуће културе, поседују и потенцијал експресивног учинка који је аутор вешто користио.

Размотрени тип међусобног деловања и прожимања посматрајуће и посматране културе, расветљава неке непроучене аспекте улоге језика у интеркултурној комуникацији.

Литература

Баскар 2007: Bojan Baskar, Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro-ogrski provinci: primer Antona Aškerca, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Ljubljana) 48 (3/4), 24–35.

Дисеринк 2009: Hugo Dyserinck, Komparatistička imagologija onkraj »imanencije« i »transcedencije« djela, у: *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, priredili Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Zagreb: Srednja Europa, 57–69.

Дуда 2007: Dean Duda, Ostavljeno veslo na galiji nacije: književni modernizam i kultura putovanja, *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja* 19, br. 73, 97–117.

Желе 2011: Andreja Žele, *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Језерник 2011: Božidar Jezernik, *Divja Evropa*, Ljubljana: Slovenska matica.

Књига о путопису 2001: *Књига о путопису: зборник радова*, ур. Слободанка Пековић, Београд: Институт за књижевност и уметност (Годишњак XVIII, серија Б: историја књижевности 4).

Лах 1983/84: Andrijan Lah, Slovenski potopis, *Jezik in slovstvo* (Ljubljana) 29, št. 5, 163–171.

Осолник 2001: Владимир Осолник, Путописи о јужнословенским земљама у словеначким часописима почетком 20. века, у: *Књига о путопису: зборник радова*, ур. Слободанка Пековић, Београд: Институт за књижевност и уметност (Годишњак XVIII, серија Б: историја књижевности 4), 425–439.

Смолеј 2002: Tone Smolej, Perspektive imagologije, у: *Podoba tujega v slovenski književnosti: podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: imagološko berilo*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 21–29.

ССКЈ 2010: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* [elektronski vir], Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – Kamnik: Amebis.

Шмитек 2002: Zmago Šmitek, Po stezah slovenskih potopiscev, у: *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj: ustvarjalnost Slovencev po svetu*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 187–198.

Summary

Traveling in Serbia from the Perspective of the Slovenian Writer Anton Aškerc (1856–1912)

Linguistic Aspects of Imagological Reception

Najda I. Ivanova

In the current article, the necessity of systematic investigation of the role of the language of observed culture in structuring the essential, esthetic and ideological components of the image of the Other from the end of the 19th century is emphasized. We explore the topic of the traveling culture represented in the travel writing *Izlet v Carigrad* (The Journey to Istanbul, 1893) by Anton Aškerc. In this context, the Serbian linguistic means for verbalizing Slovenian attitudes and stereotypes about Serbia in the aforementioned period are examined. That is why we discuss the opportunities for the systematic imposition of the methods of discourse analysis, the ones of text linguistics and linguostylistics within imagological investigations.

Keywords: linguo-imagology, traveling culture, Slovenian travel literature, Anton Aškerc, the image of Serbia

Употреба инфинитива (и конкурентног средства *да* + презент) у Његошеву језику

Јелица Р. Стојановић*

Циљ нашег рада је да сагледамо употребу инфинитива у два Његошева дјела: Горском вијенцу и Лажном цару Шћепану Малом. Инфинитив се у говорима које је Његош носио у свом језичком осјећању добро чува и данас, а још више у 19. вијеку те је овај проблем у Његошевом језику значајан и за историјску дијалектлогију српског језика и за развој српског књижевног језика. Конструкција *да* + презент се ријетко употребљава када су субјекти двају глагола исти. Када су употријебљени различити субјекти употребљава се скоро искључиво да са презентом. *Да* + презент знатно је чешће употријебљено у дидаскалијама (мада примјера тог типа нема много у тексту) из чега можемо извући закључак да је употребу инфинитива често условљавала и потреба стиха.

Кључне речи: Његошев језик, инфинитив, *да* + презент, допуна глаголима, имперсоналне конструкције, допуна именицама и придјевима, слободна употреба

1 У старијим епохама историје српског језика инфинитив је имао много шири дијапазон употребе него у савременом српском језику.[1] „Постоји велика и непрекинута скала његових могућих употреба, од најнижег нивоа, где он значи допуну у најтешњој вези са управном речју (нпр. уз помоћни глагол), па све до положаја где је он скоро раван независном предикату или где чак и сам може да постане субјекат или предикат...“[2] Инфинитив је у историји словенских језика, и у историји српског језика, доминантно средство као

* jelicast@yahoo.com; Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора.

[1] „Инфинитив представља стварно у словенском прајезику скамењени облик датива глаголске именице на -т, који је, употребљавајући се уз извесне глаголе, именице и придеве као допуне (управо као датив од њих зависни), – могао бити из те везе апстрахован са извесним модалним значењем. – Првобитно је инфинитив био употребљаван у финално-консекутивним реченицама (као нпр. у стсл. *еда кто принесе јему јасти*) па је ту могао бити схваћен као супстантивизиран израз ‘за једење’ или просто ‘јело’. Чим се тај израз, који је стајао првобитно у дативу (што се јасно види по његовом финалном значењу), могао схватити као номинатив или акузатив – он је могао добити и своју самосталну употребу и самостално значење...“ (Белић 1999: 463).

[2] „Може се претпоставити да је у раном периоду прасловенског језика допуна глагола била примарно номиналне природе. Осим правих номиналних речи, у овој функцији су се реализовали и партицип, супин или инфинитив + датив, односно сам инфинитив у случају кореферентности агенса две радње, уопштеног агенса или уколико је вршилац инфинитивне радње идентичан објекту управног глагола“ (Грковић-Мејџор 2007: 207).

допуна глаголима различитог значења, као допуна придјевима, именицама, различитим изразима непотпуног значења, у безличним конструкцијама, као субјекат, предикат. Познато је да се инфинитив од најранијих времена потискује у језику. Ову тенденцију сретамо и у старословенском језику. „Већи број служби у инфинитиву, начелно изискује обличку диференцијацију. За цео ток инфинитивне еволуције, која води било ка његовом учвршћивању у језику, ка појачавању помоћним речима (*ходит* > *чтоби ходит*), било ка замени друкчијим формама, најбитније је његово 'одмицање', 'одлепљивање' од управне речи, поступно испуњавање адвербијалним значењем... У ствари, између управне речи и инфинитива стварају се токови узајамних детерминација, нека врста повратне спреге... Инфинитиви заокругљују, дакле, недовољно изражену семантику својих управних ослонаца, при чему се може запазити и извесни падежни, 'падежолики' однос између њих...“ (Грицкат 2004: 86–90). Основу за овај процес „вербализације језика“, како налазимо код Ј. Мејџор (Грковић-Мејџор 2007: 222) и замјене са *да* + презент, лежи у семантичкој и функционалној блискости оптативног *да* + презент и инфинитива. Инфинитив, будући да је по поријеклу, како се сматра, датив, из тог првобитног значења наслеђује семантику циља, жеље па је радња усмјерена на будућност те је првобитно и допуњавао глаголе те семантике. Тако се инфинитив најприје замјењује конструкцијом *да* + презент у вољним и намјерним конструкцијама, што је и разумљиво јер је „везник *да* са првобитним значењем ἵνα, очигледно исконски везан за исказивање воље и футурске орјентације“ (Грицкат 2004: 77), мада касније блиједи у тој служби јер се шири у многим другим сферама. Овакво значење инфинитива могло се помјерити и у намјерно и резултативно што нам показује ширење инфинитива на рачун супина уз глаголе кретања (затим и *да* + презент у овим позицијама). У српском језику се од најранијих споменика супин замјењује инфинитивом. „Међутим, главни проблем лежи у јављању *да* + презент у положајима својеврсне редуданце, тј. тамо где нова конструкција не диференцира ништа у поређењу са старим обликом, чак ни у погледу изражајне снаге. Другим речима, то су замене инфинитива да-конструкцијама тамо где инфинитив не представља адвербијални додатак, већ обичну допуну управној речи...“ (Грицкат 2004: 84). Ширење на позиције са истим субјектима, затим у позиције са инфинитивом који значи само допуну управне ријечи, до инфинитива уз помоћне глаголе и до футурских инфинитива уз *хтјети* – представљају каснији и секундарни балканистички утицај „скоро сасвим сигурно грчког порекла, али подстицаји за које је већ ионако повољно тле било припремљено“ (Грицкат 2004: 108).

Најраније и најучесталије почиње употреба *да* + презент управо у случајевима када се вршилац радње управног дијела разликује у односу на вршиоца радње изражене инфинитивом. Инфинитивна допуна у конструкцијама са различитим субјектима постаје двосмислена у погледу вршиоца радње. На његово мјесто долази реченица с личним глаголским обликом, којим се исказује (прецизира) субјекат. „*Да* + презент више одговара језику 'вербалне структуре', будући да се личним глаголским обликом експлицира

субјекат, те се стога ова веза најпре и јавља у случајевима двосмислености у погледу вршења радње допунске предикације“ (Грковић-Мејџор 2007: 222). Инфинитив је најстабилнији у случајевима гдје семантика глагола не оставља могућност сумње у истовјетност вршиоца радње, као што су фазни или модални глаголи, у тим позицијама се и данас чува у оним словенским језицима који имају инфинитив као морфолошку категорију... Други случај који је могао утицати на замјену инфинитива јесте удаљеност инфинитива од управног дијела, инфинитив се боље чува уколико је ближи управном дијелу (за што имамо потврда у ранијим фазама). Најрјеђи су у случајевима гдје до замјене долази без неког видљивог разлога, што означава почетак њихове напоредне употребе (видјети, Стојановић 2010: 169–191).

2 Циљ нашег рада је да представимо употребу инфинитива код Његоша, подстакнути и важним јубилејем за српску књижевност, културу, језик: двијестотом годишњицом Његошевог рођења. О Његошу је писано толико да је заживио и термин његошологија. Међутим, Његошев језик још ни издалека није испитан, тако да чак немамо ни монографију Његошевог језика. За ову прилику, везано за дати проблем, ограничили смо се на два Његошева дјела: *Горски вијенац* и *Лажни цар Шћепан Мали*[3]. Инфинитив се у говорима које је Његош носио у свом језичком осјећању добро чува и данас, а још више у 19. вијеку те је овај проблем у Његошевом језику значајан и за историјску дијалектлогију српског језика.

2.1 Фазни глаголи. Уз фазни глагол *почети / започети* (и *стати*, *ударити* у значењу „почети“) као допуну имамо инфинитив. Досљедно је употријебљен инфинитив, нема примјера са *да* + презент:

> Па им *поче* демонски месија / Лажне вјере пружат посластице [ГВ 71–72], *почеше* се крвнички гонити / један другом вадит очи живе [ГВ 201, 202], *Започеше* с Хамзом капетаном / око вјере нешто поповати [ГВ 361], *почеше* се шалит ка умију [ГВ 829], *поче* косу низ прси чешљати [ГВ 1291], *ста* град бити топом буковијем [ГВ 1387], па послијед *поче* ђетињити [ГВ 1640], и он сам *почиње* појати [дидаск.], али ти *се* дријемат *почело* [ГВ 2667], и кад *почну* дневи напредоват [ГВ 2673], па и робје доводит *почесте* [ШМ 625], *и почне* га питати, у два кола и *почеше* пјевати, у народу *поче* нешто плести [ШМ 1103], но све више *почни* лудовати [ШМ 1111], Разљути се Беглер-бег, *почне* турски псовати, А ево *си почео* шарати! [ШМ 1489], да их *почнем* бројит, калуђере [ШМ 1566], Опет коло *почиње* пјевати; *почне* га Шћепан звати. Да што *почнем* зборит у народу [ШМ 2401, па што такво да *почну* зборити [ШМ 2466], *поче* враж^{i}у просипат поуку [ШМ 2990], / и тровати народ опачилом – поче кумит што чуо нијеси [ШМ 2992], *поче* клети, у кам затуцати [ШМ 3001], и *почне* му тихо говорити; и разљућен кад *почне* рикати [ШМ 3364]; те он *почне* јечат из дубине – [ШМ 3367]; Књаз, разљућен, *почне се* шетати. на њих лежат и ноћу и дању, / караулу чувати рушпама, *сташе* дријет вино и ракију [ШМ 3641], *Ударила* каживат вјештице [ГВ 2110].

---

[3] Примјере из *Горског вијенца* дајемо на основу текстолошког издања (Маројевић 2005), а из *Лажног цара Шћепана Малог* на основу приређеног (још необјављеног) издања Радмила Маројевића, које нам је дао на коришћење, на чему му захваљујемо.

2.2 Модални глаголи

2.2.1 Као допуна глаголу *хтјети* користи се такође инфинитив (И). Ова конструкција поред временске функције (са значењем будућности) има увијек и друге, модалне функције. Конструкција *хтјети* + И, према Хабургајеву, употребљава се „если надо выразить будущее с оттенком необходимости или долженствования“ (Хабургаев 1986: 191). Конструкција *хтјети* + И веома је честа у споменицима српског народног језика (нарочито од глагола свршеног вида). Вршилац радње управног глагола и инфинитива је у свим примјерима исти. У највећем броју случајева има модално значење.

(а) Презент глагола *хтјети* + И. Понекад је веома тешко одвојити да ли претеже футурско значење или се ради о презенту волунтативног *хтјети* са допуном у инфинитиву. Када је у питању презент глагола *хтјети* + И тешко је одредити границу модалног и будућег (футурског) значења, са наглашавањем хтјења (намјере). Ове су конструкције лако прелазиле у футур 1. У српском језику се већ од 13. вијека могу срести конструкција презента помоћног глагола *хтјети* (краћег облика) и инфинитива у значењу будућег времена:

> јунаку се чешће путах *хоће* / ведро небо насмијат грохотом [ГВ 583–584], *Оли* челе хватат у капицу [ГВ 797], да *се хоће* ко ђе посвадити [ГВ 820], *хоће* ли га изјест, шта ли раде? [ГВ 1645], *Хоће* ли га осветити, Вуче? [ГВ 2014], Мож обисти: кад што *хоћеш* причат [ГВ 2371], с Турцима *се хоћемо* поклати [ГВ 2398], *Хоћу* поћи, а бојим се љуто [ШМ 978], ер се *неће* наканити доћи – [ШМ 979], ни овлико крви прегазити [ШМ 980], Чуј Шћепане што ти *хоћу* рећи [ШМ 1892], ми *хоћемо* заврћи бојеве [ШМ 2827], градови *се хоће* турски скоро / залијевати нашијем оловом [ШМ 3168–3169], ода шта *се хоћемо* кајати? [ШМ 3197]; Да имају, и да *хоће* дати [ШМ 3592], *Оли* сада одлазит Махаре [ШМ 3138], *хоће* имат у својим рукама / лажу ону те се царем зове [ШМ 3873–3874].

Примјери с конструкцијом *да* + презент употребљавају се уколико су у питању различити субјекти:

> Ја ћу ти га поклонити Вуче / тек ако *ћеш* да се окумимо [ГВ 1037–1038], што падиша *хоће* да радимо: [ШМ 3805],

али су забиљежена и неколика примјера са истим субјектима:

> *хоћу* спомен да чиним душама [ГВ 2649], Иликова кулу Раша / *хоће* Турчин да обара [ШМ 20360].[4]

[4] У савременом српском језику ту је употреба, углавном, разграничена: „А да је употреба овог или оног облика (инфинитива или презента са *да*) условљена разликом у значењу које облици глагола *хтети* имају у модалној и футурској служби, очевидан је доказ и то што се уз ове друге облике овог истог глагола, као и уз непотпуне изразе, употребљавају напоредо оба допунска облика... – Много је разумљивије што се уз одричне облике презента глагола *хтети*, као допуна њихова значења, употребљава искључиво веза *да* + презент и што се уз исти такав облик углавном инфинитивом означава радња чије се вршење у будућности одриче. Одричан облик презента *хтети* је само један, и тај се облик употребљава у оба значења – у волунтативном и у значењу које он има као помоћни глагол у футуру. Које од ова два значења у појединим случајевима тај

(б) Уз одричан облик глагола *хтјети* употребљава се такође инфинитив, без обзира да ли је употријебљен модално (у појединачним случајевима) или у временском значењу.

Неће они ка ми растезати [ГВ 424], свој својега никад пуштат *неће* [ГВ 533], што се мрчиш када коват *нећеш* [ГВ 542], Ема *нећу*, божја ви је вјера / више слушат оће у Ћеклиће [ГВ 941-942], мријет *неће* док свијета траје [ГВ 299], главе братске познат *нећеш* [ГВ 1954], издати *се нећемо* [ГВ 2707], *неће* нигда благородна жертва без обилног плода останути! [ШМ 216/217], кад неправду сатријети *нећеш* [ШМ 549], ер *се неће* наканити доћи —[ШМ 979], ни овлико крви прегазити [ШМ 980], а довести ни ромице *нећеш* [ШМ 982], Рашта довест ни ромице *неће*? [ШМ 983], пуштати га ни издат *нећемо* [ШМ 1961], Арнаути то знати *не хоће* [ШМ 2798], што никада већ стећи *нећемо* [ШМ 3201], а код нас се саставит *не хоће* [ШМ 3371], Како их *се* други бојат *неће* [ГВ 1527].

Забиљежена су и три примјера уз одричне глаголе уз које се јавља као допуна *да* + презент, субјекти су исти, и један примјер гдје су субјекти различити:

Они два *не хоће* ништа да причају [ГВ 1116, дидаскалија], *неће* Турчин тобож да попушти [ШМ 3104], већ *нећемо* ништа да се крије [ГВ 1075].

(в) Глагол *хтјети* употријебљен у другим глаголским облицима + инфинитив. Модално значење имају облици у којима глагол *хтјети* није у презенту, него у неком другом глаголском облику. Забиљежили смо мали број примјера са *хтјети* у перфекту + инфинитив, један примјер у потенцијалу:

чешће не знаш што *си хтио* рећи [ГВ 2376], да *смо шћели* ми на то чекати [ШМ 813], ко *би* икад *хтио* и *смислио* / вас исправит с ваше наклоности [ШМ 2008–2009].

(г) Код Његоша су чести примјери са имперфектом глагола *хтјети* + инфинитив.[5] Ова је конструкција честа код старијих писаца, данас је углав-

---

глагол има, означава се једино обликом допуне. И мада се и презентом може казивати само име глаголске радње и мада, с друге стране, конструкција с инфинитивом у допуни модалним глаголима иначе има синтаксичку вредност коју и с презентом, – где год је потребно обележити показану разлику у значењу, дакако: у модалној служби пре долази облик који и сам собом означава модалност, тј. презент, а у служби само именовања глаголске радње – инфинитив, који у себи не садржи никаквог посебног, па ни модалног, значења“ (Стевановић 1998: 169–168).

[5] „I preteritalni oblici glagola *htjeti* u kombinaciji sa infinitivom poslužili su u našem jeziku za obrazovanje perifrastičnih konstrukcija koje obeležavaju prvenstveno, ili gotovo isključivo, modalna značenja. – konstrukcije sa glagolom *hteti* (za razliku od *imati*) ograničene su na preteritalne oblike: – perifrastične forme sa pomoćnim glagolom u preteritalnom obliku, – pa, prema tome, i značenja se kreću u granicama preteritalno-futurskih modalnih kategorija (modalna značenja u vremenskoj sferi relativne budućnosti u odnosu prema momentima prošlosti“ (Vuković 1967: 46–47). У *Исправама* није такав случај: *имати* се употребљава једино у презенту, док се *хтјети* употребљава у презенту, али и у перфекту, ријетко имперфекту, најчешће аористу.

ном дијалекатског типа.[6] Према Стевановићу: „У свим оваквим случајевима, или у скоро свима њима у књижевном језику најчешће би се употребио потенцијал“ (Стевановић 1979: 663–664). Међутим, ова конструкција не употребљава се само у овом значењу, о чему говори и Јован Вуковић, који, анализирајући значење ове модалне перифрастичне конструкције на великом броју примјера, закључује да она није увијек синоним са потенцијалом, зато што носи значење претериталности (Вуковић 1967: 46–82).

> *Шћаше* ли им мила вјера бити / да издижу мирно у Бајице [ГВ 344–345], ако *хоћах* главе обратити [ГВ 489], свога дома већ *не ћах* гледати [ГВ 1441], коњ *хоћаше* у њима цркнути / човјек пашче ту свезат *не шћаше* [ГВ 1478–1479], *не шћаше* се бојат од урока [ГВ 1628], и *шћах* рећи љуби Црногорце [ГВ 1637], Они *шћаху* све онако појат [ГВ 1904], кад *се шћаше* оћест куд да иде [ГВ 2035], *шћаше* доћи сердар с главарима [ГВ 2701], познати га *шћаше* када пукне [ГВ 2806], *Не шћасте* ли послушат Батрића [ГВ 853], ако ли нас вјероват *не шћеше* – [ШМ 1311], Нешто друго ја *хоћах* казати [ШМ 2206], Бог то знаде што јошт бити *шћаше* [ШМ 2310], *хоћаху* му главу откинути [ШМ 2795], и продат је за новце султану! [ШМ 2796].

(ђ) Како је имперфекат чест, овај модални глагол се знатно рјеђе јавља у аористу са допуном у инфинитиву. Забиљежени су појединачни примјери и то уз одричне глаголе[7].

> Што се *не хће* у ланце везати [ГВ 264], *Не кће* Србин издати србина [ГВ 1051], који ни се *не кће* покрстити [ГВ 2600], а ја *не хћех* никад ни довијек / своју чисту вјеру погазити – [ШМ 228–229], *Не хће* ово разумјет патрика [ШМ 1110].[8]

2.2.2 Инфинитив уз глагол *моћи* досљедно је употријебљен. Готово се подједнако често употребљава и од глагола свршеног и од глагола несвршеног вида. Реализује се само инфинитив, будући да њихова семантика искључује различит субјекат допунске предикације.

---

[6] То је особина многих писаца са простора Црне Горе и Херцеговине, као и говора са овог подручја. „То је, уосталом, особина и говора црногорских, о којој налазимо довољно података код њихових испитивача (У језику П. П. Његоша, Стевановић 1951–1952: 39–80; у говору Црмнице, Милетић 1940: 552–553; средњекатунско-љешанских говора, Пешикан1965: 206; говору Мрковића, Вујовић 1969: 346; Пиве и Дробњака, Вуковић 1938–1939: 88). А обичан је и у народним пјесмама, као и код писаца који су подржавали такав стил, док је у данашњем књижевном језику застарјела и изразито дијалекатског карактера“ (Остојић 1976: 236). Употребљава се и у језику Стефана Митрова Љубише (Тепавчевић 2010: 487), у језику Николе I Петровића (Ненезић 2010: 356), итд.

[7] О овоме налазимо код Јована Вуковића, који каже: осим имперфекта ... „u slobodnoj upotrebi ovog oblika, nevezanoj za rečenički sklop, može se i za perifrastični oblik upotrebiti i perfekat ili aorist u svojstvu pomoćnog glagola... – Ovo bi sve pokazalo kako se imperfekatski oblik, bez svog, sebi svojstvenog imperfekatskog značenja sveo na vrednost pomoćnog glagola i kako se on između preteritalnih oblika najlakše mogao adaptirati perifrastičnoj formi ovde, koja se oslobodila značenja volitivnosti koju nosi sa sobom glag. *hteti* gde nije u pitanju lice, koje kao subjekt može u pravom smislu usloviti volitivnost, onde je manje smetnje da se pored imperfekta jave perfekat ili aorist u svojstvu pomoćnog glagola (Vuković 1967: 56–58).

[8] У исправама из Паштровића је чест аорист, а риједак имперфекат (Стојановић 2012).

Забиљежили смо велики број примјера са конструкцијом *моћи* + инфинитив од глагола свршеног вида. Дајемо дио корпуса:

Црну Гору покорит *не могу* [ГВ 68], то *се могло* и љепше казати [ГВ 560], ко потоке *може* уставити / да к сињему мору не хитају [ГВ 1109–1110], *мож* и данас вићет коштурницу [ГВ 1226], па све *могах* с јадом прегорети [ГВ 1281], да *се можеш* тицом прометнути [ШМ 259], *бисмо* ли *се могли* одржати? [ШМ 611], и све оно што *се* изрећ *може* [ШМ 1693], Ко *би* у сну *мога* помислити [ШМ 1810], одовуд *се* врцнути не може [ШМ 2823], Принудит нас *није мога* нико [ШМ 3198]; покорит је никад *не могасмо* [ШМ 3575], како Москов узаптит *не може* [ШМ 3981].

Није забиљежен велики број примјера типа *моћи* + инфинитив глагола несвршеног вида. (Често су двовидски, или је у питању глагол *бити*). Дајемо дио корпуса:

него удри докле махат *можеш* [ГВ 555], нека буде што *бити не може* [ГВ 659], снијевају што *бити* не може [ГВ 878], *могу* живјет као два султана [ГВ 1202], од бруке се гледати *не може* [ГВ 1688], *не могаше* човјек нигда знати [ГВ 1982], како *мога* вјероват Турцима [ГВ 2000], Зла мрзноме чинит *не можемо* [ГВ 2149], Ко би икад *мога* вјеровати [ШМ 204], тога горе трпјети *не могу* [ШМ 812], све свободно зборити *можете* [ШМ 890], и сањати што бити *не може* [ШМ 1104], Слаб – вјероват то *не може* никад [ШМ 1159], *не може се* ни тренућ трајати [ШМ 20345], Ово чисто вјеровати *може* [ШМ 2520], дуго сјећет *не могу* вечером [ШМ 2598], *може* бити у многим стварима [ШМ 3373]; Би сад дјеца *могла* видијети [ШМ 3398]; Ко *се може* овијем смијати? [ШМ 3988].

2.2.3 Уз глагол *требати* такође се употребљава инфинитив када је у питању безлична употреба, а када је у питању лична уз инфинитив се употребљава детерминатор:

С њима *треба* овако радити [ГВ 70], ка да чинит што *треба* не знамо [ГВ 505], *Треба* служит чести и образу [ГВ 657], за двострукост ни мислит *не треба* [ГВ 853], Што свачему *треба* наздравити! [ГВ 2469], како *треба* с бесмртношћу зборит! [ГВ 2340], зарећи се ни од шта *не треба* [ШМ 1542], Управ сада *треба* показати [ШМ 599], само што *је треба* извршити [ШМ 2884], све *би* ове повјешат *требало* [ШМ 3349], и *треба* га одмаха казнити [ШМ 3378], Пет молитва[x] прескакат *не треба* [ШМ 3419] / *треба* трчат што се брже може [ШМ 3420]; *Треба* свашто радит што се може, / али *треба* пазит из најбоље [ШМ 3723–3724]; за храброст му *не треба* питати! [ШМ 751], Да ево их *не треба* двојити [ШМ 752], *треба* казат откуда си родом [ШМ 2945].

Забиљежили смо и два примјера са *да* + презент, у оба случајева је у питању лична употреба: ама *треба* да се утврдимо клетвом [ГВ 2407], *Треба* лажу сада да откријеш [ШМ 2943].

2.2.4 Уз глагол *морати* употребљава се као допуна само инфинитив:

Што је човјек, а *мора* бит човјек [ГВ 2329], Славно мрите, кад мријет *морате* [ГВ 2356], него слабији *мора* поклекнути [ШМ 1561], У тјескоти *мора се* мислити [ШМ 2561], Ко је продан, он *мора* слушати [ШМ 3879]; народ овај *мора* вјеран бити – [ШМ 750].

2.2.5 Као допуна глаголу *ваљати* такође се употребљава инфинитив. Субјекат глагола у инфинитиву може бити изражен дативом[9]:

то *не ваља* данас пословати [ШМ 1019], то *не ваља* више спомињати [ШМ 1020); Ал се **цару** *не ваља* страшити? [ШМ 1923].

2.2.6 И уз глагол *марити* употребљава се инфинитив, субјекти управног глагола и инфинитива су исти:

не мари ме врћи под гомилом [ШМ 742], нит сам знао, *нити марим* знати — [ШМ 1618].

2.2.7 Конструкција *имати* (и одрични облик) + инфинитив није фреквентна у ова два Његошева дјела. Уз *имати* јавља се као допуна само инфинитив. Субјекат вршења радње управног глагола и допуне у инфинитиву је исти, тако да нема примјера замјене конструкцијом *да* + презент.

Кад онамо – *имаш* што виђети [ГВ 467], благо томе ко довијек живи / *имао се* рашта и родити [ГВ 608-609], *имах* мртав паднут од смијеха [ГВ 1549], око шта *се имало* поклати! [ГВ 2130], но *немаше* када оставити [ГВ 2703], *имао сам* рашта пострадати [ШМ 459], ка да посла до мислит *немамо* [ГВ 504], ништа ми *се немојте* чудити [ГВ 521], *имао сам* рашта пострадати, и трпјети муке свакојаке [ШМ 460], *имало се* кад мудроват прије! [ШМ 743], А чега *се* бојати *имамо*? [ШМ 1947], бојати *се не имамо* никога [ШМ 1951], А чега *се* бојати *имамо*? [ШМ 1947], бојати *се не имамо* никога [ШМ 1951], *не има* човјек ђеифа зборити [ШМ 3417], и *имају* разлог Црногорци / на нас дићи проклету гомилу [ГВ 296–297].

2.2.8 Уз глаголе којима се исказује однос субјекта према инфинитивној радњи (спонтаност, невољност: *смјети, бојати се*, *стидјети се*), субјекти су исти, употребљава се инфинитив, осим у једном примјеру.

не смијемо ништа започети [ГВ 296–297], *смијемо* ли говорит свободно [ШМ 884], зват *не смије* до Шћепане Мали [ШМ 2003], књаз би њега *смио* изгубити [ШМ 3400]; *Не смијемо* чинит што чинимо / *не смијемо* јавит што је јавно [ГВ 501–502], што збор збориш кад зборит *не смијеш* [ГВ 542], нико жалит *не смије* никога [ГВ 1485], *не смије се* овде право зборит [ГВ 1494], *смијем* зборит, вјера ми је дата! [ШМ 1374], књаз *би* њега *смио* изгубити [ШМ 3400]; Ко ме *смије* о томе питати? [ШМ 1185], затворит га *не смије* у тавницу [ШМ 3401] Ко сад *смије* уста раскло-пити? [ШМ 1370], *смије* своје уши помолити [ШМ 2405], кантар право мјерити *не смије*! [ШМ 2412], затворит га *не смје* у тавницу [ШМ 3401]. Гадно име Пизоново *не см'је* кољат мјесецослов [ГВ 27], Како *си се смио* усудити на зло име употребит

[9] Ломтев употребе инфинитива у староруском дијели на двије основне: субјекатску и објекатаку (и везано за то, говори о субјекатском и објекатском инфинитиву). Према њему: „в первом случае производитель действия, выраженного инфинитивом, является одновременно и производителем действия, выраженного глаголом: *хочу идти* означает ‘я хочу’ и ‘я буду идти’; во втором случае производитель действия, выраженного инфинитивом, не является одновременно производителем действия, выраженного глаголом; в качестве производителя этих двух действий выступают два разных предмета: *приказал (я) идти (ему)* – ‘я приказал, но идти будет он’“. Код једне групе глагола субјекат управног дијела и инфинитива је исти (или доследно, или у највећем броју случајева), док је код друге групе глагола субјекат управног и зависног дијела различит (са мањим бројем изузетака) (Ломтев 1965: 61).

царско [ШМ 2856–2857], одсуду ми потписат *не смјеше*! [ШМ 2891], унапријед да сањат *не смију* [ШМ 1358], зват *не смије* до Шћепане Мали [ШМ 2003].

Уз *стидјети се* једном је употријебљен инфинитив, једном *да* + презент (што може бити условљено и удаљеношћу од управног глагола):

ко *се* себе *не стиди* лагати [ШМ 2408]; Што *се стидиш* од те паралаже? / гостепримство да не увриједиш? [ШМ 330–331].

2.3 Уз различите глаголе којима се изражава воља, жеља, намјера, спремност, готовост (*љубити*, *жељети*, *вољети*, *жалити*) такође се употребљава инфинитив. Субјекти управног глагола и инфинитива су у свим примјерима исти:

жели народ гледат га очима [ШМ 187], Ми *желимо* прије свега знати [ШМ 883], те *не желиш* гасит но жарити [ШМ 985], Што бих жега кад *желим* гасити [ШМ 988], и *желим се* с њиме помирити [ШМ 1973], *бих волио*, радије прегнуо, / врело гвожђе дохватит зубима [ШМ 3494–3495], Бог из тебе само *бегенише* / чрез пророка са земљом владати [ГВ 917–919][10].

Нема примјера са *да* + презент.

2.4 Инфинитив се употребљава и уз различите глаголе са значењем знања, мишљења, умјења, перцепције (типа *умјети*, *знати*, *научити* и сл.). Субјекти инфинитива и управног глагола су исти. Нема примјера са *да* + презент:

Ни што снио, ни причат *умијем* [ГВ 1375], Да *умијем* плакат од радости [ГВ 2729], к свачему *се умије* примаћи, / од свашта *се умије* одмаћи [ШМ 1265–1266], За Грке ти казат *не умијем* [ШМ 2801], Црногорци жељет не *умију* [ШМ 3154];
да *се* други *науче* зборити [ШМ 1684], Напамет *сам* добро *утврдио* / летурђију, крстит и вјенчати [ГВ 2086–2087];
Зна Душана родит Српка, *зна* дојити Обилиће [ГВ 35], Господаре, *не знам* ти казати [ШМ 612], али горском управљат *не знадем* [ШМ 805], ако *знадеш* ово разумјети [ШМ 953], Мађер *знадеш* мислит и зборити! [ШМ 2575], ја га крстит *не знадем* иначе [ШМ 3123], свачему *се знаде* домислити [ШМ 1267], *Не знаде се* покрити срамотом! [ШМ 1881], ако знадеш ово *разумјети* [ШМ 953], али горском управљат *не знадем* [ШМ 805]. Бог и ја ћу *знати* наградити [ШМ 468].

Једном се јавља и конструкција *за* + *И*: и ја плана *не знадем* другога / за покорит ломну Гору Црну [ШМ 3823].

Ако *мислиш* на томе гледати [ШМ 808], једнако их *мислим* даровати – [ШМ 975], *не мислите* са мном вјековати [ГВ 899], доиста *се мислиш* набројати [ГВ 2233], добро сте једнако их *мислим* даровати – [ШМ 975], дароват им црвене бињише [ШМ 976], Ако *мислиш* на томе гледати [ШМ 808], сад *мислимо* стотину купити [ШМ 3491], *мислиш* народ цио истражити [ШМ 1372].

2.5 У конструкцијама са императивом употребљава се инфинитив када су у питању исти субјекти:

---

[10] „гл. у зн. ’изволијевати, хтјети‘: (неко) бегенише – израз у зн. ’(некоме) се допада‘, ’неко жели‘“ (Маројевић 2005: 90).

немој такве говорит ријечи [ГВ 1493], *немој* који грозда окинути [ГВ 1597].

2.6 Инфинитив се употребљава уз глаголе *бранити, помагати, допуштати*, *чинити*, којима се означава свјесно ангажовање, њима се успоставља активан однос према адресанту који је допуна управном глаголу.[11] У нашем корпусу ријетки су примјери овог типа.

У конструкцијама *бранити* + инфинитив, субјекти управног глагола и инфинитива су различити. Допуна управном глаголу је у дативу или акузативу, или је изостављен (њиме је изражен субјекат глагола у инфинитиву):

трње ружу *брани* очупати [ГВ 2305]; ко посрне, мудроват **му** *бране*! [ШМ 25].
Исто је и када су у питању глаголи *помагати*, *допуштавати*:
Скендер-бегу ми *смо помагали* / *борити* се против силе турске – [ШМ 2796]; а оно **му** *помаже* плакати [ШМ 2164], **којијема** Куран *допуштава* свашто чинит што им срце жуди? [ШМ 1643–1644].

Уз неке глаголе са сличним значењем (глаголи дјеловања, чињења: *намислити*, *грабити*, *чинити*) употребљава се *да* са презентом. Субјекти су исти:

виле *ће се грабит* у вјекове / да вам вјенце достојне саплету [ГВ 2337–2338], И са тијем ви *сте намислили* / и у вашу памет *окројили* / да вратите једну силну војску [ШМ 937–938], Топал-паша курбан *чини* / соколове да задуши [ШМ 2279] (исти субјекат).

2.7 Уз глаголе типа *дати*, *даровати* субјекти управног глагола и глагола у инфинитиву су различити. Употребљава се инфинитив, али је чешће *да* са презентом. У случајевима када је употријебљен инфинитив, није присутно конкретно значење давања.

У конструкцијама са инфинитивом допуна управном глаголу је, уколико није изостављена, у дативу, или акузативу (представља субјекат глаголске радње у инфинитиву):

Разуми ме и *дај* **ми** казати: [ШМ 73], Како заспем *не да* **ми** кркнути [ГВ 1231], *Не даш* нигда плећа оглодати [ГВ 1726], *не даду* **нам** више стајати [ШМ 844], би ли човјек који је при себе / *дао* себе овако ружити?! [ШМ 1633–1634], Ви *не дате* седлат ни уздати [ШМ 2019], само **ви** *се не даје* сакрити [ШМ 2458], те **ми** *даде* из устах у уста / вам их предат од слова до слова [ШМ 2619–2620], старији *не да* лудост спомињати [ШМ 3883].

Уз ове глаголе је чешће употријебљено да са презентом. Углавном су у питању различити субјекти:

даје га владика **кнезу Јанку** да га попу поврати [дидаск.], Шћепан *даје* знак да чита (дидаскалија), *Даје* знак **посланицима** / да приступе руци беглер-беговој, они неће, (дидаскалија), *Дали* су **ми** жестоку наредбу на ријечи да ти све повторим: [ШМ 2301–2302].

---

[11] „Њихова главна карактеристика на синтаксичком плану је та што се између њих и њиховог пропозитивног садржаја успостављају хетеросубјекатски односи који су повезани јаком синтаксичком везом преко кореферентних денотата: субјекат пропозитивног садржаја јесте истовремено (директни/индиректни) објекат управног глагола“ (Курешевић 2012: 94).

2.8 Уз глаголе говорења, обавјештења, информисања, тражења (типа: *молити*, *рећи*, *звати*, *облегати*, *тражити*) различит је субјекат управног глагола и зависног глагола. Субјекат инфинитивне радње најчешће је индиректни објекат управног глагола. Код Његоша се употребљава *да* са презентом.[12] Инфинитив се најприје замјењује са *да* + презент у вољним и намјерним конструкцијама (Грицкат 2004: 77), мада касније блиједи у тој служби јер се шири у многим другим сферама. Овакво значење инфинитива могло се помјерити и у намјерно и резултативно што нам показује ширење инфинитива на рачун супина уз глаголе кретања, затим и *да* + презент у овим позицијама (Грицкат 2004: 77), о чему ће бити ријечи у току рада:

> и *каже* му да прочита титуо султанов посланицима [ШМ 3104], Владика Данило *зове* ђаче да прочита ону књигу [дидаск.]; Како ово на глас *изустимо*, / да вратите војску свуколику [ШМ 927–928]; Владика Сава *пише* у сва племена црногорска / да иду на Малу Госпођу на Цетиње / да чују грамату царице руске – што им пише [ШМ 3123]; Владика Данило *зове* ђаче да прочита ону књигу [дидаск.]; али се којекако умире, / и народ *иште* да му се прочита писмо; Како ово на глас *изустимо*, / да вратите војску свуколику [ШМ 927–928]; Владика Сава *пише* у сва племена црногорска / да иду на Малу Госпођу на Цетиње / *да чују* грамату царице руске – што им пише; Књаз Долгоруков *дозове* једнога официра који умије грчки / да види је ли истина да је Грк (дидаскалије), да од њега тражи спасеније / и службицу какву да живује /до прилике вратит се у Грчку [ШМ 3905–3907].
> он подбогом друго не *тражаше* / до по оку добра меса на дан / и дипала[x] двоје да му свира [ШМ 3208–3210].

У једном примјеру субјекти су исти:

> ова сила оно име *тражи* да га сатре, и да га укине [ШМ 1353–1354].

2.9 Допуна глаголу *јесам*/*бити*. J. Бауер (Bauer 1972) наводи да је ова конструкција сегмент прасловенског насљеђа и претпоставља да је у 9. вијеку на словенском терену још увијек преовладавало слично изражавање основних модалних значења. Ове се конструкције јављају и у староруским и у старосрпским повељама:

> *Не био* их пуштават од себе; *био* дозват док ти Божић прође [ГВ 2530–2531] то *је* бити једно или друго [ГВ 633, 635], То *је* друга ратоват с овима [ШМ 3839].

---

[12] Уз глаголе којима се реферише о комуникативном акту (глаголе говорења) инфинитив је чест у употреби у старосрпском. Међутим, у споменицима се срета *да* са презентом (Везник *да* у „овај тип допунских реченичних структура продире пректично тек током друге половине XIV века.“, Павловић 2009: 14), која је чешћа од инфинитива, осим уз глаголе „чисто референцијалног карактера“ (типа *рећи*, *казати*, *записати*). Уз глаголе чисто „референцијалног карактера“ често се среће употребљен инфинитив (Стојановић 2010: 187). Уз глаголе говорења који имају и извјесну модалну нијансу (*заповиједити*, *наредити*, *писати*, *клети се*, *заклињати се*) инфинитив се раније губи („*Да* са презентом се реализује после глагола заклињања и говорења, али је понекад тешко рећи да ли се ради о допунским или независним оптативним реченицама...“, Грковић-Мејџор 2007: 216).

2.10 Инфинитив уз глаголе кретања

2.10.1 Непрелазни глаголи кретања. Забиљежени су појединачни примјери гдје је инфинитив допуна непрелазним глаголима кретања.[13] Субјекти управног глагола и инфинитива су исти. Јавља се уз глаголе: *хитати*, *склонити се*:

> који си *се* милосно *склонио* / сјајателне оживит членове [ГВ 754–755], у *похитали* с даром поклонит се [ГВ 2271], су четрдест друга[x] *пођу* / поклонит се вољи паше — [ШМ 2419].

Уз непрелазне глаголе кретања, уз које је некада био обичан инфинитив, доминантно се код Његоша употребљава *да* са презентом. Употребљава се и када су у питању различити субјекти, али и када су исти:

> Различити субјекти: То *се збјежа* у ове планине / да гинемо и крв пролијевамо [ГВ 266–267), Па ни *дође* књига од Никшићах... / на пољане да се састанемо [ГВ 337, 339], и сав *се окупи* около њега да гледају што хоће да ради [дидаск.], те је *добјежа* међу Црногорце, / да му девлет и кувлет сатару [ШМ 672–673], па ми *дође* висока наредба / да вам ову објавим истину [ШМ 353–354], ја знам дивно што *смо окупљени* / да миримо крви међусобне [ГВ 722–724].
>
> Исти субјекти: *Отишли су* на станак Турцима / да некакво робље мијењају [ГВ 315–316], *хитали смо* пријед да дођемо [ГВ 327], *бјежи* Станко управ Бајазиту / да с њим једе мацарске носове [ГВ 708–709], Топал-паша су двадест хиљадах / да поможе Новоме *хиташе* [ГВ 1220–1221], па *сам* слијеп *доша* међу вама / да поджежем, колико узмогу [ГВ 2249–2250], весели *иду* у цркву да се закуну сви наједно да се кољу с домаћима Турцима [дидаск.], *Скупило се* педесет Тураках / да гледају ка ћу погинути [ШМ 290–291], Како да *сам* ја овдје *дошао* / да му чувам и да му надгледам [ШМ 3255–3256], Старијему *иде* да започне [ШМ 3803].
>
> И исти и различити субјекти: тек *се врате* да овамо иду / да хитају да не дангубимо [ГВ 318–319], *Одоше* сви на речена мјеста да дочекају Турке; који су *били дошли* / да га одведу Караман-паши дукађинском, / да га речени паша објеси или на колац удари (дидаск.).

2.10.2 Уз прелазне дворекцијске глаголе са значењем подстрекача на кретање, гдје се путање подстракача (управни глагол) и подстакнутог на кретање (исказаног инфинитивом / или са *да* + презент) не преклапају (типа *слати*, *послати*, *отправљати*...), може бити употријебљен инфинитив (у старијим епохама није риједак, в. Стојановић 2010), мада рано уступа пред да са презентом. У нашем се корпусу (како је и за очекивати) употребљава *да* са презентом. Субјекти су различити.

---

[13] Инфинитив је веома чест као допуна глаголима кретања, како у старословенском тако и у српскословенском. Таква је ситуација задржана и у старосрпском. Непрелазни глаголи кретања (*ићи*, *прићи*, *вратити се*, *приступити*, *устати*...). најчешћи су глаголи уз који долази инфинтив као допуна. Примјера са *да* + презент нема много (и то из каснијег периода). Уз непрелазне глаголе кретања *да* са презентом се много рјеђе употребљава (У функцији намјерне реченице: „Намерно *да* је релативно касно потврђено. У најстаријем периоду [XIII век] га нема, а у одговарајућим конструкцијама на граници намерне и резултативне допуне јавља се *јако*“, Грковић-Мејџор 2007: 221), док уз прелазне глаголе (како ћемо касније видјети) носи превагу.

На кому *си сабра* Црногорце / да чистимо браћу међу собом / ...способности своје да кушају... / стријељањем да се надмашују... / да слушају божју летурђију / и да воде коло око цркве [ГВ 94,95–105], цар од царах мене *је спремио* / да облазим земљу свуколику [ГВ 1081–1082], па ме *посла* да вас ја помутим / да се о злу своме забавите [ГВ 2204–2205], *отправи* ме везир од Травника / да понесем писма у Котору [ШМ 678–679], Стога су ме к теби *отправили* твоје вјерне које имаш слуге да те видим, да ти се поклоним, / да их чисто о теби извијестим: [ШМ 2322–2334], рашта к мени *спремили нијесу* / о свачему да поговоримо, да свачему начин учинимо? [ШМ 957, 958–959], *отпремит се* право пут Стамбола да покорност цару изручите, а речете ер међу вам не има [ШМ 1220, 1222–1223]; те он одмах *пушти* Црногорце / на свободу да се кући врате [ШМ 1259–1260], *отправи* ме везир од Травника / да понесем писма у Котору [ШМ 678–679], Мога га је друкчије искати / ал *послати* једнога стражара / да донесе врага код ђавола [ШМ 3308–3309], На кому *си сабра* Црногорце / да чистимо браћу међу собом / ...способности своје да кушају... / стријељањем да се надмашују... / да слушају божју летурђију / и да воде коло око цркве [ГВ 94, 95–105].

Уз прелазне дворекцијске глаголе са значењем помјерања, гдје постоји субјекат који покреће објекат и сам се креће са њим по путањи (тип: *носити*) у нашем корпусу забиљежен је један примјер (уз глагол *навратити*) и то са конструкцијом *да* + презент:

Навратите те пет-шест овнова / да ручамо да дома идемо [ГВ 1394–1359].

3 Инфинитив се веома често јавља као допуна придјевима, именицама, прилозима различитог значења, који се употребљавају уз помоћни глагол *јесам*/ *бити* (као дио сложеног предиката). Субјекти су исти (осим у једном примјеру):

ми *смо дужни* слушат и мучати [ШМ 1326], *готов се је* свагда жертвовати [ШМ 1965], *Волија сам* поћи под гомилу... / но зла чинит како смо до сада [ГВ 2168, 2170], *готов се је* свагда жертвовати [ШМ 1965]; Мусафа ми, *рад бих био* знати [ШМ 3443]; *Рад сам* знати, честити валису [ШМ 3865]; али *смо се дужни* постарати на нек-начин прекинут поклаће [ШМ 1207–1209], сад ми жао *није* умријети [ШМ 464], Ох, *диван* ли *бјеше* погледати [ГВ 176, разл.субј.]

Неколико је и примјера са *да* + презент: *вријеме је* да се окупимо / *вријеме је* да што углавимо [ГВ 420–421], *грехота је* да их поткидамо [ГВ 1885].

У два примјера употријебљена је конструкција *да* + презент уз компаратив од *вољети*. Субјекти су исти:

ја *бих воли* сад гривну ораха / да је једном по нашки избројим [ГВ 2236–2237], *вољех* царство земно изгубити, / но небесно да изгубим царство [ШМ 229–230],

као и уз трпни облик:

свак *је рођен* да по једном умре – [ШМ 603, исти субјекат], он *је рођен* да довијек живи [ШМ 2275], (исти субјекти) бич *сам* Божји ја *сплетен* за тебе / да се справљаш што си урадио [ГВ 390–391, различити субјекти].

4 Инфинитив је чест у различитим имперсоналним конструкцијама. „Инфинитив је у старословенком језику могао попуњавати и позицију субјекта.

То се дешавало у имперсоналним конструкцијама различитог типа“ (Курешевић 2012: 83).

4.1 Реченице са предикативом су најфреквентнији тип имперсоналних реченица. У њима синтаксичку позицију предиката заузума копулативни глагол *esse* и адвербијализована компонента (предикатив). У функцији предикатива најчешће се јављају форме на *-о-*, по правилу образоване помоћу придјевског суфикса *-н-*[14]. *Најчешће се срета уз: лако*, *мило*, *драго*, *трудно*, *гадно*, *право*, *нуждно*, *поштено*, *пријатно*, компаративи *боље*, *љепше*, *ближе*... уз које је употријебљена копула *је(сте)*, *није* (или се подразумијева). Датив субјекта се реализује факултативно (најчешће када је ријеч о предикативу који означава какво психолошко стање), а његов изостанак подразумијева уопштено схваћеног вршиоца радње, као и уз безличне глаголе. Овај тип је потврђен у старословенском, у српскословенском (Грковић-Мејџор 1993: 144), као и у споменицима писаним српским народним језиком (Грковић-Мејџор 2004: 251), руским народним језиком (Борковски – Кузнецов 1963: 400).

> а *гадно је* на пут погледати [ГВ 1651], свагда **ми** ве *мило* погледати / нагледат се дивоте момака[x] / нагледат се свијетла оружја... [ШМ 120–122], *дивно* ли те *бјеше* погледати [ШМ 1078], живјет *му* је док *је* мене *драго* – [ШМ 1140], *Није* мене *лако* преварити [ШМ 1169], јер *је* код нас *трудно* и *претрудно* путом ходит, то ли беспутицом [ШМ 1216–1217], нејачега увјерит *је трудно* [ШМ 1413], ја *злочесто* ишта помислити [ШМ 2191], које ти *је нуждно* знати *било* [ШМ 2579], Та ово *је пријатно* слушати [ШМ 2601], *поштено је* право говорити [ШМ 3586]; *Лако* ли *је* што **му** драго жељет [ШМ 3877], ... ал[и] извршит – *тешко* и *претешко* [ШМ 3883]; *суђено* **ми** *не би* здраво проћи [ШМ 683], али од ње ништа *боље није* / но пас пружит одзгор сврх хаљина [ГВ 1240–1241], *најљепше је* о том не зборити, / ни наносит носа над олтаром [ШМ 2188–2189], јер *је* **вама** *понајближе* доћи [ГВ 440], *доста* **ми** *је* знати што је нужно [ШМ 1619].

У функцији предикатива јављају се и адвербијализоване именице: *дужност*, *срамота*, *обичај*. Датив је обавезан уз све предикативе који означавају човјеково емоционално стање, спољашњи моменат, или стање изазвано спољашњом силом (штета), над чим субјекат нема контролу... Стога он изостаје уз *прилика* и *обичај*, гдје је дубински субјекат трансформисан у присвојну замјеницу (Грковић-Мејџор 2007: 192).

> ал тирјанству стати ногом за врат / довести га к познанију права / то *је* људска *дужност* најсветија [ГВ 618–620], *срамота је* **сивоме соколу** / ћерат дуго јато јаребица / па за себе не уловит меса [ГВ 1834–1836], *Обичај је* свагда црногорски / нит се хвалит, нит клонути духом, у мукама највећим пјевати [ШМ 1757–1759], *Срамота је*, оче-гумане, спомињати оно што је прошло [ШМ 2845].

4.2 Уз глагол *јесам* / *бити* (који може бити и изостављен) такође се јавља инфинитив. Субјекат инфинитивне радње исказан је дативом, изостављен, или је неодређен:

---

[14] „Регистровани прилошки/придевски облици морфолошки функционишу као хомоформе прилога и одговарајућег придева неодређеног вида и средњег рода, те им је граматички статус одређен окружењем“ (Павловић 2009: 67).

ох *да* **ми** *је* очима виђети / Црна Гора изгуб да намири [ГВ 781–782], *да* **ми** *се је* помамити **сестри црној** [ГВ 1936–1937], Што *би било* одлучити трске / да не чине поклон пред орканом [ГВ 1109–1110].

5 Инфинитив се може јавити и као независни члан исказа, у функцији предиката. У овај тип спада и тзв. „инфинитивно-императивна реченица“ (Вайан 1952: 382). „Инфинитив, как и повелительное наклонение может выражать приказание... Этот оборот объясняется именным предложением и опущенем Estq, за которым следует инфинитив со значением ‘надлежит, подобает’; если субъект выражен, то он стоит в дательном падеже“ (Вайан 1952: 382), (или без датива, чиме се упућује на уопштеност субјекта):

отпремит се право пут Стамбол / да покорност цару изручите [ШМ 1220, 1222–1223], Најславније тад умрије / наш Милија војевода – / у цркви се затворити / зовну браћу да ш њим пођу [ШМ 2153], мален свијет за адова жала / Ни најест га, камоли прејести [ГВ 27, 28], зло чинити ко се од зла брани – [ШМ 3589]; миш у тикви – што је него сужањ, узду глодат – да се ломе зуби [ГВ 1116], Па каква *је* то ђавоља крађа – / име украст, а ствар не украсти? [ШМ 3340–3341].

6 Код Његоша (у *Горском вијенцу* и *Лажном цару Шћепану Малом*) доминантно се употребљава инфинитив. Занемарљив је број примјера у којима је употријебљено *да* + презент када су субјекти двају глагола исти, што би могло значити да за ово подручје у овом периоду није карактеристична напореда употреба инфинитива и конструкције *да* + презент. Напоредност њихове употребе (а затим и смјењивање, у већој или мањој мјери, инфинитива конструкцијом *да* + презент, познатог као балканистичка појава у језику) почиње управо онда када *да* + презент долази на смјену инфинитиву у позицијама када семантика глагола не оставља могућност сумње у истовјетност два вршиоца, тј. у случају када је исти вршилац радње означен управним глаголом и инфинитивом.

Када су употријебљени различити субјекти употребљава се скоро искључиво конструкција *да* + презент, дакле у позицијама у којима инфинитивна допуна постаје двосмислена у погледу вршиоца радње те су ту била потребна додатна средства за исказивање актера радње исказане инфинитивом (субјекат инфинитивне радње се углавном исказивао дативом или акузативом).[15] На његово мјесто долази реченица с личним глаголским обликом, којим се исказује (прецизира) субјекат.

Конструкција *да* + презент знатно је чешћа у дидаскалијама (мада примјера тог типа нема много у тексту) из чега можемо извући закључак да је употребу инфинитива често условљавала и потреба стиха.

---

[15] „Не може се знати када је у прасловенском почело потискивање инфинитивне допуне, али је, с обзиром на дуготрајност синтаксичке допуне, до тога морало долазити врло рано... Разградња старе паратаксе с номиналним структурама којом су се исказивале дубинске хипотаксичке структуре водила је ка грађењу површинске хипотаксе. Применом стратегије за формирање просте реченице инфинитив се замењује структуром с финитним глаголским обликом... У сфери објекатске и намерне допуне у јужнословенским језицима развија се реченица са *да*...“ (Грковић-Мејџор 2007: 205–207).

Литература

Bauer 1972: Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica: vybrané práce ze slovanské skladby*, Brno, Universita J. E. Purkyně.

Борковский – Кузнецов 1963: В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Издательство Академии наук СССР, Москва.

Белић 1999: Александар Белић, *Изабрана дела Александра Белића*, *Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вайан 1952: *Руководство по старославянскому языку (перевод с французского)*, Москва: Наука.

Вујовић 1969: Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб XVIII, Београд.

Вуковић 1938–1939: Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог XVII, Београд.

Vuković 1976: Jovan Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Вушовић 1930: Данило Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, Јужнословенски филолог IX, Београд.

Грицкат 2004: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 86–90.

Грковић-Мејџор 1993: Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*, Подгорица: ЦАНУ.

Грковић-Мејџор 2004: Јасмина Грковић-Мејџор, *Имперсоналне реченице у старосрпском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 33/1, 249–261.

Грковић-Мејџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.

Курешевић 2012: Марина Курешевић, Синтаксичке одлике Српске Александриде, докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад.

Ломтев 1965: Т. П. Ломтев, *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Москва: Наука.

Маројевић 2005: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројавић, Подгорица: ЦИД.

Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, 1940.

Ненезић 2010: Соња Ненезић, *Језик Николе I Петровића*, Посебна издања, монографије и студије, књ. 71, Подгорица: ЦАНУ.

Остојић 1976: Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, Подгорица: ЦАНУ.

Ostojić 2003: Branislav Ostojić, *O jednoj konstrukciji s predlogom za u Njegoševu jeziku sa semantičko-sintaksičke strane*, *O crnogorskom književnojezičkom izrazu III*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

Павловић 2009: Слободан Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XIV века*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.

Pancerová 1958: Ludmila Pancerová, *K syntaxi infinitivu v staroslověnských evangelních kodexech*, Studie ze slovanské jazykovědy. Sbornik k 70. narozeninám akademika Františka Trávnička, Praha: Státní pedagogicke nakladetelství.

Пешикан 1965: Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњекатунски и љешански говори*, СДЗб XV, Београд.

Стевановић 1935: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Београд.

Стевановић 1951–1952: Михаило Стевановић, *Неке особине Његошева језика*, ЈФ XX, Београд.

Стевановић 1953: Михаило Стевановић: *Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом да*, *Наш језик* V, св. 3–4, Београд.

Стевановић 1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, Београд: Научна књига.

Стевановић 1998: Михаило Стевановић, *Студије и расправе о српском језику*, Никшић: Универзитетска ријеч.

Стојановић 2010: Јелица Стојановић, Употреба инфинитива (и конструкције *да* + презент као конкурентног средства) у старим српским повељама и писмима, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Зборник са скупа), Београд: Међународни славистички центар, 169–191.

Стојановић 2011: Јелица Стојановић, Употреба инфинитива у Бјелопољском четворојеванђељу, *Српски језик* XIII/1–2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика Београд, Студије српске и словенске, Београд.

Стојановић 2012: Јелица Стојановић, *Употреба инфинитива у Паштровским исправама (16–19. вијек) и конструкција да + презент као конкурентно средство инфинитиву*, Пловдивски универзитет „Паисий хиландарски“, Филологически факултет, Пловдив.

Хабургаев 1986: Г. И. Хабургаев, *Старославянский язык*, Москва.

Summary

The use of infinitive and substitutional implement *da* + present

Jelica R. Stojanović

In this work we perceived the use of infinitive and substitutional implement *da* + present in two literary works by Njegoš – *Gorski vijenac* (*The Mountain Wreath*) *i Lažni car Šćepan Mali* (*The False Tsar Stephan the Little*). The infinitive form in speaking that Njegoš kept in his language memory is well preserved nowadays. It was even more in use in 19th century and that is why this problem in Njegoš's language is important for the historical dialectology of the Serbian language. The construction *da* + present is seldom used when the subjects of two verbs are the same. But in cases when the different subjects were used, almost always the form *da* + present is used. *Da* with present was significantly more often used in didascalias (although there are not many examples of that type in the text). So we may draw a conclusion that the use of infinitive was also often required for the sake of the verse.

Keywords: Njegoš's language, infinitive, *da* + present, addition to the verbs, impersonal constructions, addition to the nouns and adjectives, free usage

Књижевност старе или јужне Србије – особеност дијалекатског

*Драгомир Ј. Костић**

У тексту се на примеру најпознатијих (и најкарактеристичнијих) писаца јужне, односно Старе Србије (Санџак, Косово и Метохија, Македонија, јужна Србија) – Борисав Станковић, Лазар Комарчић, Григорије Божовић, Зарија Поповић, Јанићије Поповић, Анђелко Крстић и др. Конотира особеност дијалекатског приступа у њиховом приповедачком поступку. Покушава се, у ствари, да се одговори на питање шта је то што ову књижевност, на коју је ретко или није никако гледано као на компактну, издвојену књижевност једнога подручја у одређеном времену, чини особеном. То је, наравно, особеност покрајинског, периферног, заправо дијалекатског.

Кључне речи: српска књижевност, регионална књижевност, књижевност и дијалекат, Борисав Станковић, Лазар Комарчић, Зарија Р. Поповић, Јанићије Поповић, Григорије Божовић, Анђелко Крстић

Теорија књижевности и лингвистика нам говоре да у српској књижевности, као уосталом и у енглеској и у француској књижевности (српска књижевност ту није никакав изузетак), нема значајније књижевности створене на посебном дијалекту, односно нема успеле дијалекатске (дијалекталне) књижевности, јер „употреба дијалекта при стварању дијалога и монолога у неком дјелу на стандардном књижевном језику не значи да таква дјела постају дијалектална“ (Лончар 1985: 121). Све ће бити јасније ако се наведе пример суседне хрватске литературе у којој је дијалекатска књижевност и те како присутна (најрепрезентативнији пример су, свакако, *Баладе Петрице Керемпуха* Мирослава Крлеже, а од познатијих писаца у овој врсти литературе истицао се још и песник Владимир Назор). Истицањем присуства дијалекатске књижевности у наведеном примеру, наглашава се одсуство те исте књижевности у српској књижевности. Довољан је, на пример, у том смислу и овлашан поглед на књижевност стварану на Косову и Метохији пре Првог светског рата и између два светска рата. Писци на том простору су се трудили да пишу на књижевном језику, иако баш на том простору потичу најстарији, *призренско-тимочки* говори, као и старији штокавски говори, *косовско-ресавски*; то јест, два од три екавска говора српског језика (трећи је, разуме се, *шумадијско-војвођански).* То те-

Рад је настао у оквиру пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*, бр. III 47023 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* kosticdragomir@yahoo.com; Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија

риторијално раслојавање језика на дијалекте, није, дакле, код нас условило значајнији развој дијалекатске књижевности, али је произвело низ посебности које су литературу јужне, или Старе Србије, уз посебан социјални статус (социолект), учиниле специфичном, регионалном и покрајинском, а у извесном смислу и пограничном књижевношћу.

Да одмах одговоримо на питање шта је то што ту књижевност чини посебном? То је – присуство Других на том простору. Других. Турака, пре свега. А осим њих и њихових верних поданика Черкеза, Курда, Арбанаса или Арнаута, наших потурчењака тек присталих уз Турке или к њима одбеглих нешто раније, ту су и Бугари, као опомена да све зло није у Турцима, муслиманима него и у иноверним хришћанима. Бугари су настојали да тај простор, одласком Турака, придобију (преотму) за себе (чак су, у једном тренутку, а то је било у време Првог светског, или Великог рата, скоро успели у томе). То њихово настојање, та њихова упорност, изазивала је велику неверицу. Ево шта о томе размишља Злате из Слатине, јунак истоимене приповетке Григорија Божовића, тек ухваћен од једног бугарског терористе:

> И чињаше му се да овога сад не може бити. Јер он зна само за један страх – онај с којим га мајка у Поречу донела на божје видело: може се уплашити само од Турчина, чија је сила свукуд унаоколо, но никад од својега брата, од хришћанина, па постао он и Татарином, ако хоће, а не само Бугарином (Божовић 1926: 108).

Сви ти Други су, углавном, из другог језика. И у односу на изворни, њихов српски језик се чини као некакав посебан језик, или, језик дијалекта!

Истовремено са истицањем присуства Других на том простору, са њим се збива нешто необично и просто невероватно. Збива се његова митопоетизација. Тај простор митопоетизирају управо они који се немилице на њему затиру, или у бољем случају са њега истерују (протерују).

Тако Станковићев јунак газда-Младен не жели да остави Врање у време српско-турског рата, упркос болном наваљивању његове мајке. „Идите ви, ја нећу. Зар, кад дођу наша браћа, пусто да нађу? Да нема ко да их дочека ... вино, ракију... да их угости?...“ (Станковић 1982: 97). Газдински, газда-Младен. И док се његов став могао разумети, њему стварна опасност није ни претила иако је заиста лако могао пострадати у непредвидивим, хаотичним околностима када једна војска надире а друга се повлачи, како разумети јунака приповетке Зарије Р. Поповића „Сутка“, Јована Гинића, који зна да ће власт доћи по њега, да ће бити ухваћен и осуђен, говори жени (Сутки, приповетка је по њој добила назив) која га, исто, наговара да бежи у Србију: „Да бежим?!... Не, нећу. Шта би на то други рекли? Како кућу да оставим?... Не, не, хоћу јуначки да чекам. Што буде нек буде!“ (Цветановић 1996: 104).

Најдрастичнији, пак, пример митопоетизације косовског простора са кућом као његовим средиштем провео је епски величанствено Григорије Божовић. Јунак његове приповетке „Стал Кијева“ поуздано зна не да ће бити ухваћен него убијен (јер је и он сам убијао), на женино драматично упозорење (опет жена својим говором мотивише јунака не да учини нешто него да не

учини ништа), мислећи да посеже за најубедљивијим разлогом („– Тако ти оне свете куће доле, да бежимо! – очајно врисну жена“[1]), Стале из Кијева, њен муж („Један од оних људи нашега села, чију мало показну вредност а титанску снагу за дела не уклеса ни наш еп ни Његош“[2]) као да је само то чекао:

> – А, сад си погодила! – окрену се Сталета готово нежно: – помажу ли ти очи и твоја памет, иако женска?... Видиш, да ми баш *она* не да да бежим одавле... Ако хоћеш, иди; нека ти је просто, а Сталетин син мора по његовој смрти барем једно јутро пропирити огањ у Кијеву!...[3]

Занимљив је дијалог између жене и мужа који је претходио оваквом исходу. Занимљиво је, у ствари, где се он води. Стале је са женом и малим дететом и са једном кравицом, у пратњи пријатеља Арнаута, и био пошао у Србију. Али му се на том путу опаким цинизмом испречио војвода манастира Девич, лаушки барјактар, у којем су ноћили тако да је Сталета морао да га убије. Пало је још тринаест живота. Из обзира према другу, Арнаутину Шабан-Соколу, који је био с њим у невољи, Сталета одлучује да се врати у Кијево. Арнаути пријатељи који су му прискочили у помоћ убеђују га, пак, да иде у Србију камо је и пошао. Тада се умешала и жена:

> У том му прође и жена. Преко обичаја она се накани да се једном у веку умеша у људске послове.
>
> – Послушај људе, домаћине!... Људи се свакад слушају, ти то боље знаш но ја, женска страна... Доста је било!... У Србију!...
>
> – Нећу...
>
> – Рад овог детета, на кога сам очи отворила, домаћине!...
>
> – Шта ћеш!...
>
> – Њега да спасем!
>
> – Не могу, срамота је бежати.
>
> – Зар ради порода срамота?... Дођи к себи, анђели с тобом!...
>
> – Срамота је... Шта ћу ја?... Сад га још неће нико, а кад порасте нека погине... Жено, тако је од Косова!...[4]

Но, то код Божовића није све. Он истиче да људи његовог краја (Ибарски Колашин) нису знали за други страх, „осим онога од нејуначке смрти и каквога лудога бежања преко граница“![5]

Да сада видимо који је најпогоднији назив за књижевност стварану на том митопоетизованом простору и около њега.

У оптицају су два термина: књижевност Старе Србије, или књижевност Јужне (јужне) Србије. Оба су у равноправној употреби и оба недовољно јасно формулисана. А да нису ни сасвим устаљени сведочи то што их нема у Речнику косовско-метохиског дијалекта Глише Елезовића. Писац Предговора тога

---

[1] Григорије Божовић, „Стал Кијева“, исто, 52.

[2] Исто, 40.

[3] Исто, 52. Нагласио писац.

[4] Исто, 51–52.

[5] Григорије Божовић, „Крај прага“, исто, 105.

речника, Александар Белић, је често употребљавао израз Стара Србија, иако је 1905. године објавио књигу *Дијалекти источне и јужне Србије*. Први назив присутан је још код Вука у његовом *Српском рјечнику* из 1852. године. Чини се да је то прво помињање овог назива! Ту се под појмом Стара Србија наводи: „земља народа нашега с ону страну Старе планине". Шта је Вук подразумевао под називом Стара планина не зна се тачно. Други део те одреднице је неспоран: „У гдјекојијем мјестима старе Србије, као н. п. у Метохији говори се и данас чисто српски, а у многима се заноси мало на бугарски" (Вук 1975: 712). Нема ових назива ни у „Просветиној" *Малој енциклопедији*. Али има у *Свезнању*, Општем енциклопедијском лексикону из 1937. године. Тамо се за име Стара Србија каже да се јавило у 17. веку „за пределе око Косова (с Новопазарским Санџаком), Метохију, јужно Поморавље и северно Повардарје" да означи „најизразитији живот српске државе средњег века" (Свезнање 1937: 2193). Јужна Србија се ту дефинише као „крајеви Ст. Србије и Македоније, ослобођени ратовима 1912–1918" (исто: 951). У сваком случају, назив Стара Србија, понекад се може чути и Права (Стара) Србија (Милојевић 1871–77), је старији, дошао је по угледу на средњовековну Србију, а Косовски вилајет са седиштем у Скопљу, са „6 санџака (Скопски, Приштински, Сјенички, Пећки, Пљеваљски и Призренски), 26 каза (срезова), 16 нахија и 3.250 села" (Перуничић 1989: 5) је, по свему судећи, баштиник те традиције иако у потпуно другачијим околностима. Проблем око назива Стара Србија чини се је најбоље разјаснио историчар Душан Т. Батаковић. Он истиче: „Под Старом Србијом у XIX веку српски писци и научници подразумевали су земље у којима је поникла, развијала се и одакле се ширила средњовековна српска држава. После 1804, кад је под Карађорђем отпочела српска револуција, све земље јужно од граница устаничке државе које су до тада убрајане у Србију, а које су и даље остале под турском влашћу, с временом су се почеле називати Стара" (Батаковић 1988: VII). Многа старија књижевна дела имају у свом наслову име Стара Србија, почев од Хаџи-Серафима Ристића (*Плач Старе Србије*), Симе Андрејевића Игуманова (*Садање несретно стање у Старој Србији и Македонији*), Тодора П. Станковића (*Путне белешке по Старој Србији* 1871–1898), а, на пример, и прве књиге приповедака З. Поповића и Г. Божовића имају у свом називу синтагму Стара Србија – *Слике из Старе Србије* (1898) З. Поповића и *Из Старе Србије* (Мостар, 1908) Г. Божовића.

Израз Јужна Србија је новијег времена. „И по своме имену, и по својој територији, *област Јужне Србије* представља један нови политичкогеографски појам, који је на старим геополитичким основама настао тек у најмлађем историјском развоју наше државе, доскорашње Србије а данашње Југославије. Састављена из *новоослобођених крајева Старе Србије и Македоније,* који су после балканских ратова 1912-1913 и Букурештанског мира 1913. године *присаједињени* ондашњим *двема слободним српским краљевинама Србији и Црној Гори, Јужна Србија* је обухватила највећи део ових двеју главних историјских области у дотадашњој Европској Турској", истиче Војислав С. Радовановић (1937: 2). У том смислу је у истој, енциклопедијској књизи, и текст Слободана А. Јовановића, „Нова књижевност" (1937: 847–855). Са

становишта проучавања књижевности један наслов не искључује други. Али се искључују поједини писци који су изван Косова и Метохије, простора неприкосновено сувереног и у једном и у другом случају (називу). Сам С. А. Јовановић, пишући у поменутом тексту о књижевности Јужне Србије није ту поменуо Борисава Станковића и Лазара Комарчића, значајне писце са два краја овога простора. За Л. Комарчића је извесно да он припада књижевности Старе Србије, иако је тек неколико година провео на њеном тлу. Б. Станковић је знатно дуже време живео у Старој Србији, али је он својом несвакидашњом песничком умешношћу просто, за своје родно Врање као и за себе, изборио посебан, повлашћени статус, мада, како истиче Момчило Златановић, „нећемо погрешити ако аутора ‚Старих дана', *Коштане* и *Нечисте крви* убројимо и у књижевнике Старе Србије. Као уметник, он би и међу њима заузео челно место" (Златановић 1997: 53). Оно што је за овог писца сасвим сигурно је то да он припада писцима јужне Србије, или српског југа.

На том простору од друге половине XIX века, односно с краја тог периода и почетка следећег, XX века, па све до раздобља између два светска рата, развила се занимљива књижевност, која је иако на периферији књижевних збивања, и углавном у великом задоцњењу за актуелним токовима српске књижевности, стигла да, својом аутентичношћу и особеношћу постигне неочекивано добре резултате.

Чиме се, могли бисмо се запитати, одликује та аутентична особеност? Особеним књижевним приступом! Стилско-тематским, нарочитим језичким особеностима у којима до универзалног исказа долази, парадоксално, то периферно, покрајинско, гранично, кратко речено – дијалекатско.

Данас нам то не изгледа тако. Изузимајући Борисава Станковића, којег смо из ове приче на неки начин већ изузели, данас је то, углавном, заборављена књижевност. Чак и кад су у питању стваралоци који су својевремено уживали велики углед и поготово оштем признању и уверењу заузели сам врх матичне, српске књижевности. У првом реду мислимо на Григорија Божовића и, нарочито, на Анђелка Крстића (коме се сам Божовић дивио као каквом горостасу) (Божовић 1990: 204–210). Различити су разлози за њихово заборављање. Идеолошко готово полувековно изгнанство код Божовића. Писац је пред крај рата стрељан, а затим је убијено и његово дело. Његово одсуство, изнуђена празнина, не могу се лако и безболно надоместити, уколико се уопште икад могу надоместити. То није, наравно, само Божовићева судбина, у сличној ситуацији (позицији) нашли су се многи писци; на пример, још познатији Драгиша Васић, или нешто мање знани Станислав Краков познат, између осталог и по књизи путописа „Кроз јужнуСрбију" (1926). Анђелко Крстић тих идеолошких запрека нема, али има нечега другог, управо невероватног, што се на крају крајева своди на апсурдно. Анђелку Крстићу, наиме, као да наша културна јавност не може да опрости одлучност с којом се, после Другог светског рата, када се почела рађати македонска нација и македонска књижевност, и кад му је нуђено, као најистакнутијем писцу са тога тла, македонство у замену за неслућене погодности и привилегије, слава великог писца, он изјаснио као Србин и српски писац, притом остајући у Македонији. Умро је у свом родном

Лабуништу код Струге готово сасвим сам (сам је последњих година и живео) и готово сасвим заборављен. Да је било другачије, о њега бисмо се вероватно још отимали, доказивали његово неспорно српство и његову неспорну списатељску умешност, чак генијалност.

Документарност исказа, прича о ономе што се десило, што се у највећем броју случајева *стварно* десило, једна је од најбитнијих одлика ове књижевности. Књижевник Јанићије Поповић (1883–1951) само о томе и пише; о томе што је видео или чуо. Дакле, наумио је био да говори само *истину*[6]. Овај учитељ, рођен у Грачаници, за живота је објавио четири књиге, од којих две представљају његове мемоарске записе: *Куманово пре и за време рата* 1912. *године* (Београд, 1913) и *Косово у ропству под Бугарима од 1915–1918. године* (овде у Лесковцу, 1921), једно своје (заправо народно) виђење значаја манастира Грачанице, *Манастир Грачаница на Косову* (Београд, 1927) и збирку приповедака из живота учитеља на Косову, јужној Србији и Македонији *Пламен* (Приштина, 1930). У рукопису су му остале приповетке објављиване у листу *Српско Косово* двадесетих година прошлог века. У рукопису му је остала и књига *Живот Срба на Косову 1812–1912* коју је проф. Владимир Бован приредио за штампу и објавио 1987. године[7]. Занимљиво је да се у тој књизи која говори о тешком али и достојанственом животу Срба Косоваца, писаној без уметничких претензија, налазе неколико изванредих приповедних целина.

Како је једноставан његов приповедачки поступак показаћемо на примеру једне његове приче карактеристичног, неуметничког (неудешеног) назива, „Скуп је србизам“. У њој се описује једна епизода двоје учитеља, Јевђе и Томке, у школи у Вучитрну. Њихови ђаци су у једном тренутку дали одушка свом малом националном заносу тако што су запевали забрањене песме, а учитељи су због тога ухапшени, а са хапшењем учитеља заплењене су и њихове књиге које су, иначе, биле забрањене. Током истраге компромитујуће књиге су подмићивањем замењене за некомпромитујуће, одобрене од власти, и учитељи су пуштени из апса. И то је било све, или готово све. Али, није:

> Кући су отишли. Али им је забрањено да као учитељи остану Вучитрну. Премештени су куд који. То је једна последица тих противних песама. Друга је црња. Јевђа и Томка још у затвору су се разболели од грудне болести. Први је умро одмах те јесени, а Томка идуће године. За њима је остало двоје нејаке деце.[8]

---

[6] Бован (1980: 221) пише да је он у приповеткама „описивао истакнуте личности и *истините* догађаје“ (нагласио Д. К.). „Основна одредница целокупног његовог рада [...] у свему је везана за фактографски метод, јер је Поповић до краја инсистирао да што верније и што изворније опише искључиво истините догађаје [...]. Његове приповетке, па и књига објављена 1987. године, јесу *истините слике живота* српског народа на просторима нашега југа – Јужне Србије и дела Македоније где је Поповић најдуже, нарочито за време Турака и службовао (Цветановић 1992: 59, нагласио Д. К.).

[7] Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, Књижевне новине, Београд, 1987.

[8] Јанићије Поповић, „Скуп је србизам“, *Пламен*, Приштина: Штампарија и књиговезница Влад. Ц. Галића, 1930, стр. 14.

Тако прича о учитељима прича не о учитељима него о окупаторској средини која је њихов живот уништила.

Прича о другима је у основи романа *Један разорени ум*, најпознатијег дела Лазара Комарчића (1839–1909). Овај писац рођен у селу Глогу, у прибојској општни, као дете је гледао страшну смрт свога брата од стрица кога су Турци, пред кућом, исекли ножем. С непуних осам година прелази у Ваљево где му је отац радио као зидар, али остаје без оба родитеља, те се о њему стара ваљевски црквењак. Из Ваљева одлази у Београд, ради и учи гимназију. За време бомбардовања Београда 1862. године граната му односи прсте десне руке. Живот који је тражио писца! Те трауме из његовог живота нису, међутим, нашле уточиште и у његовом роману. Тамо он прича о нечему другом.

Писан у првом лицу, *Један разорени ум* је прича, да поновимо, о другима. Пре свега о прогресивној душевној болести свога старијег друга, Вење (тема која се по први пут уводи у српску књижевност, тема која је претходила песми „Светковина“ Симе Пандуровића), с којим се случајно (у драматичним околностима) срео, о капетановој ћерки у коју су обојица била заљубљена, а она отишла трећем (за оболелог Вењу, наравно, није ни могла), о оцу несрећног младића, отменог чича-Даке. На крају, у једној магичној секвенци, причи у причи, у којој се писац снажно уздигао.

То је прича о хајдучком харамбаши Јовети и Селим-бегу Кавадаревићу.

> Причао ми је Јовета, хајдучки арамбаша – има тому више од двадесет година – да је са својих тридесет друга у Мајевици сачекао Селим-бега Кавадаревића, бесна Турчина, који је много јада задавао босанској раји.Селим је јахао на своме јагрзу. За њим је ишло шест Турака. Хајдуци опале из пушака и сву шесторицу оборе с коња. Сам Селим остане. Ниједно га тане ни окрзло није. Пред њега излети сам Јовета – ко и сваки горски вук. Наслони запет џевердар Турчину на груди и викне му: „Сјаши, Турчине!...“ Турчин се окрене. Његови другови – ни ногом мрднули нису. А тридесет хајдучких цеви упрто на његове груди.

Приповедање се, овде, на најзанимљивијем месту прекида. Од приче се причалац окреће слушаоцима. Укључује их у приповедни ток питањем које се чинило потпуно излишним и на које је само он, у то је био сигуран, знао одговор: „– И, шта мислите, шта је радио? – упита чича Дако, и преко уста му прну лагачак осмех, који је хтео рећи: још сте ви млади, децо моја, за ове ствари“. Писац, у ствари, значајно успорава радњу ове приче у причи, одлаже најзанимљивије у њој, сам исход. Наравно, добија одговор који је очекивао: „Ми сви зинусмо.– Шта је радио? Сишао с коња и предао се арамбаши – [...]“[9].

Прича, међутим, добија драматичан обрт. Од приче о јунаштву преобрће се у причу о витештву, и то двоструком:

> – Селим-бег баци узде своме јагрзу на врат, па обема рукама распуча кадивли јечерму, па раздрљи груди, погледа с правим турским поносом преко свих оних, на

[9] Лазар Комарчић, *Један разорени ум*, Нолит, Београд, 1981, 56.

њ наперених, тридесет хајдучких цеви, па повика: „Удри, влаше!... а ја, бива, сјахат нећу!...“

Опет се главни ток приповести прекида, али сада су се у приповедање умешали сами слушаоци, предупређујући приповедача да доврши казивање, истичући да је, сад, јасно како ће се оно завршити: „– Па? – упита један од Вељиних другова.– Па, плануло је тридесет пушака, те се од Селимових груди начинило решето? – Је л’де, чича-Дако? – [...].“

Коначно је уследио расплет који их је све покорио:

– Не. То није дао арамбаша Јовета. Он спусти свој џевердар па махну на своје другове, те и они спустише своје диљке.

„Хајд, Турчине, пролази! Нека ти је прост живот! Ти си га данас заслужио“, рекао му је...

Турчин обори главу. Као да га то постиде. Он оде. Од то доба није се чуло да је кака зулума чинио босанској раји. Штавише, многи су причали да ју је, у више прилика, бранио – од каквих махнитих балија и потурица.[10]

Јунак је, неспорно, Селим-бег, али је јунак и то још и већи (јер је разумео јунака) Јовета харамбаша!

Сличну, магичну причу у причи има и Борисав Станковић (1876–1927) у свом роману *Нечиста крв*. Али у потпуно другачијим околностима:

Узалуд Ахмет, пренеражен, цео фис довукао к себи да му Јусуфчића дан и ноћ чувају и пазе. Кришом га ноћу одводили у друга племена, само да Маркови не дознаду где је. Али то ништа није помогло. Најмлађи из братства Маркова, још неогарена, детињa лица, као да је испод земље ишао, тако неопажен прошао сва арнаутска села, нашао село и кућу у коју су били довели Јусуфчића. Не зна се како се попео на кров, како је цео дан преседео скривен у баџи, трпећи да га дави и гуши дим са огњишта. Само, кад ови увече са Јусуфчићем засели око огњишта да вечерају, наоружани, са пушкама преко крила, и са стражом испред куће, овај одозго, кроз баџу, упао посред огњишта. У мраку и запрепашћености свих одсекао Јусуфчићу главу. И онда дочекан од својих, праћен њима, халачући, дојурили сви овамо и горе, на кући, побили мртву Јусуфчићеву главу, те њоме опрали грех и срамоту са кућног старог и каменог слемена[11].

Ово је, већ, прича о јунаштву, али и не само о јунаштву, него и о – дивљаштву! Такви су газда-Маркови сељаци, такви су осветници!

У језичком погледу, већ сама имена јунака али и других ликова, разуме се, у приповеткама и романима писаца Старе или Јужне Србије су јако занимљива и могу да представљају предмет посебног интересовања лингвиста. Ето, на пример, они несретни учитељи Ј. Поповића – Јевђа и Томка! Па Сталета, Вилотије, Сиљан (код Божовића) Дима, или хаџи-Стајко, Дика, Тона, Данче, Менко, Серафим (код З. Р. Поповића), Јовета (код Комарчића али и код Крстића) па Јове, Агапије, Ставра, Васиљ, Темко, Нисија, Јовка, Трајан (јунак

[10] Исто, 57.

[11] Борисав Станковић, *Нечиста крв*, фототипско издање из 1910, Учитељски факултет, Врање, стр. 136.

истоименог романа А. Крстића) и многи други, многи други. Имена каквих данас готово уопште и нема!

Дијалекатско се код ових писаца просто не може сакрити, иако су се сви они трудили да пишу стандардним језиком, како смо већ напоменули. Тако на пример З. Р. Поповић каже „Поп Мила неје градски свештеник, већ сеоски, а живи у граду“[12]. То његово *неје*, међутим, није ту дошло случајно; он увек уместо књижевног *није* пише дијалекатско, *неје*, на истој страни он каже: „Ако бисаге несу пуне“, или „Неје то стар човек“. А таквих је примера безброј!

Много је блискости међу писцима када хоће да докажу српско право на Македонију. Они тада посежу за оним што је очигледно, а то су свима видљиви споменици. Како Г. Божовић, коме Македонија није завичај, чији јунак Злате говори сину Сиљану:

> Ево, синко, бил си во манастир Поречки. Тамо икони во церкви несе од бугарски цареви и краљеви, туку од српски. Туа во тој манастир има слика краљ-Вукашинова. Знаеш, тој беше татко Краљ-Маркоје и господар на Прилепско, Битољско, Кичевско, Пореч и Охридско. И тамо писујет старосрпски: благоверни краљ српски Вукашин, господин од Прилепа...Ова земља да беше била бугарска, ће пишуваше за краљ да беше бугарски, а не српски. И тако је всекуде, во манастири и цркви. А во тоа ја повеће верувам од колко на заплетени учени приказњи и српски и бугарски. И кога је така, ја ћа умрам како Србин, како татко ми и всекоји стари поречки Срби.[13]

Тако и А. Крстић, из Македоније:

> Где год се окренеш, стрико-Исак, овамо код нас, свугде пуно старих споменика, манастира, црквa наших, што су зидали наши краљеви и цареви. Нигде бугарске ни једне... Ето Света Богородица код Кичева, и код Прилепа, Свети Јован код Дебра, Св. Климент у Охриду, па код Скопља, Куманова, свугде, све су то наши споменици, стрико-Исак.Бугари немају ниједног, ама баш ниједног![14]

Занимљива је, на другој страни, приповедачка позиција Зарије Р. Поповића (1856–1934). Рођени Гњиланац, учитељ тамошњи, он је рано напустио своје родно место, да се у њему више никада не врати а да готово само о њему и пише. Његове три књиге приповедака носе назив *Слике из Старе Србије* (1898, 1904, 1906), а и избор његових приповедака објављен је са том синтагмом (*Приповетке из Старе Србије*, 1922). У тематском погледу он ништа ново није унео, осим што је у српску литературу увео Гњилане и Поморавље, мада је, понекад, писао и о људима изван тог простора (на пример, цртица „Борба у Великој Хочи“). Његове приповетке писане су необично, у кратким реченицама, често и са само једном речју, што је било преседан и у ондашњој целокупној српској књижевности, али осим тог својеврсног лиризма и ненаданих обрта у грађењу приповетке („Е, жено, сад се можемо похвалити да

---

[12] Зарија Р. Поповић, „Нециба“, исто, 87.

[13] Г. Божовић, „Злате из Слатине“, исто, 125–126.

[14] A. Krstić, *Trajan*, isto, 59.

имамо сина учена! Видиш ли како пише? Не могу ништа да разумем!“[15]), он није успео да се уздигне изнад тог историјског, документованог сведочења о једном тешком времену за српски народ на Косову и Метохији. „Он је имао један таленат посебне врсте који му је, да је био развијен до краја, могао у свому жанру створити завидно место“, истиче С. А. Јовановић.[16] Али свеједно, ово сведочење је у оскудици других и друкчијих сведочења, веома значајно и у том историјском и у литерарном смислу.

Сасвим је други случај с Григоријем Божовићем (1880–1945). Поникао у Ибарском Колашину где се другачије и говорило и живело, одрастао на гуслама, а школовао на Духовној академији у Кијеву, он је у својим приповеткама грађеним по принципу оно што се збивало у непосредно прошлом тренутку – оно што се збивало пре – и оно што се непосредно збива (сада), по покрајинским забитима, трагао за новим митским јунацима и јунакињама, или барем необичним, несвакидашњим, превратничким ликовима којима је испуњавао живи свет својих приповедних творевина.

„Божовић је стално живео у продуженом сну дсесетерачке народне поезије“, с правом истиче С. А. Јовановић и додаје: „Божовић је из краја где је благо народне поезије најбоље сачувано, и зато није чудновато што је овај руски ђак у догађајима око себе видео само оне који су потврђивали етику народне епопеје“.[17] Али, осим те „епопеје“ Божовић је могао и да с романтичним реализмом (данас је тај стил приповедања познат по латино-америчком магичном реализму) наслика бега-Ганића како свети неког српског младића из племена Куча за којега никад до тада није чуо („Рођак“).

Предмет, пак, описа Анђелка Крстића (1871–1952) јесу људи који за себе „знају да нису много поштени, али да су поштени“.[18]

Анђелко Крстић је један од најзачајнијих српских писаца XX века. Рођен је 1871. године у Лабуништу у југозападној Македонији. Али већ 1879. године одлази у Београд, где ради у млекари свога оца и похађа основну школу. Више од школе, на њега оставља снажан утисак појава старог песника Јована Илића кога често виђа како шета испред своје куће. Године 1889. је положио учитељски испит. До дипломе је дошао радећи преко дана у очевој млекари, а увече је похађао Светосавску вечерњу школу, и то све у потаји, кријући од оца. Како би га одвратио од школовања, отац га је чак и оженио девојком коју никад пре није видео, али га то све није спречило да настави и заврши наумљено школовање. Крајем 1889. године постављен је за учитеља у родном Дримколу. Од тада је живот провео као учитељ у завичају, ратник у Великом рату (са српском војском повлачио се на Крф, био и на Солунском фронту) и писац. Почео је да пише врло рано, али је тек са тридесет година, 1902. године, почео да објављује прве приче у *Цариградском гласнику* („У печалби“, „Сеоски поп“).На себе је скренуо пажњу када му је у *Српском*

---

[15] Зарија Р. Поповић, „Повратак“, односно одломак из незавршене приповетке „Нова наука“, Тамнине, исто, књ. 2, 389.

[16] С. А. Јовановић, наведени текст, исто, 853.

[17] Исто, 802.

[18] A. Krstić, *Trajan*, isto, 29.

књижевном гласику 1911. године изашла приповетка „Вечито дужни“. Ипак, прва књига приповедака изашла му је тек 1932.[19] Исте године, излази му и роман *Трајан*.[20] Тако се пред српском читалачком публиком појављује један комплетан писац. Била је то значајна година за српску књижевност. Приповетке су му објављене и после Другог светског рата (*Вечито дужни*, 1952).

Његове приповетке заснивају се на српској приповедачкој уметности и оне, на најбољи начин, представљају наставак те традиције. У њима је он описивао живот Срба у Македонији, сукоб међу њима и Турцима, односно Арнаутима, приказујући их „као односе два непомирљива света и вредности на којима су темељени њихови погледи“ (Микић 1997: 88), затим су ту приповетке са изразито наглашеном социјалном тематиком („Продаје се село“), али су му, можда, најзанимљивије оне приповетке у којима приказује муслимански свет („Оскрнављено братство“, „Без тапије“).

Анђелко Крстић је написао и драму *Заточници* (Скопље, 1937), али је, без сумње, његово најзначајније дело роман *Трајан*. То је роман епопеја, „реалистичка епопеја македонског печалбара [...], жива хроника дримколског краја“,[21] у којем се описује живот једног поштеног и племенитог човека од рођења па све до смрти. Али, наравно, и не само једног човека. Већ на то указује доста опширан Пролог у роману.У њему је обухваћен простор од Македоније и Старе Србије до готово целог Балканског полуострва, све до средње Европе (Праг, Чешка). То је простор где се све кретао Трајан, главни јунак романа.

Кроз шта је све прошао! Каквим су све искушењима он и његова најближа родбина и пријатељи били изложени?! Како су се само од зла бранили! Чиме су се тешили! „Што већи зулум то ближи крај“[22]. Па ипак је он сачувао веру у Добро, веру у човека.

Антологијска је сцена његовог дугог умирања. Антологијске су на десетине других сцена у роману од језичких бравура и финих заокрета до посебних прича или прича у причи, каква је, на пример, прича о Трајану, магарици, Мерсим-аги и Мерсим-агиници.

Због свега тога, „роман *Трајан* и његов писац Анђелко Крстић остају у овоме народу и овоме језику, упркос одређеним и, рекло би се, тренутним несхватањима, као трајно добро. Као оно добро које је Анђелко Крстић тако величанствено умео да прикаже“ (Костић 1997: 35).

Као што остаје и ова књижевност Старе или јужне Србије!

---

[19] Анђелко М. Крстић, *Приповетке*, СКЗ, 1932. Збирка садржи шест приповедака: „Вечито дужни“, „Сеоски писмоноша“, „Печалбарова жена“, „Покојни Алија лулар“, „Оскрнављено братство“ и „Јове наполичар“.

[20] Анђелко Крстић, *Трајан*, роман из прошлости нашег Југа, Скопље, 1932.

[21] С. А. Јовановић, исто, 854.

[22] A. Krstić, *Trajan*, isto, 475.

Литература

Батаковић 1988: Душан Т. Батаковић, „Предговор“, *Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, Београд: СКЗ.

Белић 1905: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗб I, Београд: СКА.

Бован 1980: Владимир Бован, *Српски писци с Косова*, *с краја 19. и с почетка 20.века*,- Приштина: Јединство.

Божовић 1990: Григорије Божовић, „Код Чокалијскога брда“, *Чудесни кутови* (путописна проза, изабрао и приредио Гојко Тешић), Приштина: Јединство.

Божовић 1926: Григорије Божовић, *„Злате из Слатине“*, Приповетке, Београд: СКЗ.

Елезовић 1932: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Београд: САНУ.

Златановић 1997: Момчило Златановић, Борисав Станковић и Стара Србија у: *Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата* (Зборник радова), ур. Владимир Цветановић, Институт за књижевност и уметност – Балканолошки институт САНУ, Београд.

Lončar 1985: Mate Lončar, *Rečnik književnih termina*, Beograd: Institut za književnost i umetnost u Beogradu – Nolit.

Костић 1997: Драгомир Костић, Роман *Трајан* Анђелка Крстића“, *Фрагменти о заборављеном* времену, „Григорије Божовић“ – Народна и универзитетска библиотека, Приштина.

Микић 1997: Радивоје Микић, Композиција приповедака Анђелка Крстића, у: *Књижевност Старе и Јужне Србије* (Зборник радова), ур. Владимир Цветановић, Институт за књижевност и уметност – Балканолошкиинститут САНУ, Београд.

Милојевић 1871–77: Милош С. Милојевић, *Путопис дела Праве (Старе) Србије* I–III, Београд.

Перуничић 1989: Бранко Перуничић, *Зулуми аге и бегова у Косовском вилајету*, Београд: Нова књига.

Поповић 1996: Зарија Р. Поповић, *„Сутка“*, Тамнине 1, приредио Владимир Цветановић, Приштина, 104.

Радовановић 1937: Војислав Радовановић, Географске основе Јужне Србије, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије*, ур. Алекса Јовановић, Скопље.

Свезнање 1937: Општи енциклопедиски лексикон под уредништвом П. М. Петровића, Научно дело – Институт за национални публицитет, Београд.

Српски рјечник, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Београд, 1975, Нолит.

Станковић 1982: Борисав Станковић, *„Газда Младен“*, Београд: Нолит, 97.

Цветановић 1992: Владимир Цветановић, *Девет приповедача Косова и Метохије (1871–1941)*, Београд: Књижевна заједница Звездара – Југограф.

Summary

Literature of old southern Serbia – dialect features

Dragomir J. Kostić

What characterizes literature of Old or Southern Serbia with Kosovo and Metohia as its middle part, is the presence of others (Turks, then the Bulgarians) in the area. This literature has evolved from resistance to them. In this regard is kind, strong mythological poetization space as awareness of its importance.

In that area, from the second half of the 19th century, or the end of that period and the beginning of the next, the 20th century, to the period between the two world wars, has developed an interesting literature that although the periphery of literary events, and usually in large arrears in the current flow, got to, its authenticity and distinctiveness achieved unexpectedly good results.

Dialect trait characterized all the writers in this area, although they all tried to write with using the standard language.

Keywords: Serbian literature, regional literature, literature and dialect, Borisav Stanković, Lazar Komarčić, Zarija R. Popović, Janićije Popović, Grigorije Božović, Anđelko Krstić

Македонскиот дијалектен/народен јазик во македонската литература (во 19. и во првата половина на 20. век)

*Димитар Б. Пандев**

Во рефератот се посочува улогата на македонскиот дијалектен/народен јазик во македонската литература во периодот пред кодификацијата на македонскиот литературен јазик, со посебен осврт на дијалектолошките и стилистичките проучувања на одделни македонски текстови, кои биле предмет на особен интерес на дијалектологијата и на стилистиката.

Клучни зборови: дијалектен / народен јазик, јазик на литературата, литературен јазик

0.1 Една од функционалните особености на македонскиот дијалектен/народен јазик е – обработено средство за уметничколитературно творештво. Оваа функција се надоврзува на неговата функција како јазик на народното творештво, при што не може лесно да се утврди функционалната граница меѓу (јазикот на) фолклорот и (јазикот на) уметничката литература. Дијалектниот / народниот јазик, бездруго, е социјално повисока форма на дијалектите, но секако пониска од формата на национален/литературен (стандарден јазик), но како историски природна врска меѓу нив, врз него дејствуваат закони карактеристични и за претходната и за следната форма. Притоа, од културолошки аспект особено се значајни конзервативниот закон за јазична санкција (за дијалектите) и перспективниот закон за надминување на забраната (својствен за стилското разгранување на литературниот јазик).

0.2 Македонската литература (во 19. век и во првата половина на 20. век), скромна по обем, се развива во изразито отежнати услови, во кои се прескокнуваат цели историсколитературни периоди карактеристични за поразвиените европски литератури. Во услови на официјално некодифициран јазик, секој автор се јавува со свој препознатлив јазичен израз, т.е. со свој јазик.

0.3 Дијалектологијата и литературната стилистика се јавуваат речиси истовремено во општата лингвистика. Притоа, ги имаме предвид образованите филолози и воспитаниците на позитивистички ориентираната (младограматичарска) лингвистика кои се профилираат во проучувачи на стилот и во проучувачи на дијалектите, кои од префинети стилисти (по вокација) израснуваат во прецизни дијалектолози (по определба), од прецизни дијалектолози во лингвисти, т.е. во теоретичари на јазикот што се занимаваат со теоријата

* d.pandev@flf.ukim.edu.mk; Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, Македонија

на литературните јазици, во која се вградуваат теоријата на функционалните стилови, која особено место му дава на уметничнолитературниот јазик, па дури му дава и посебен привилегиран статус, како теоријата на културата на говорот, која прераснува во практична стилистика, но и во современа општа лингвистика (дискурсна лингвистика). Во рамките на овие проучувања особено место зазема проблематиката на јазикот на писателот, т.е. на идиостилот/идиолектот на писателот, како и дискурсот на литературното дело.

Теоријата на идиолектот, историски погледнато, е дијалектолошка, но се трансформира во стилистичка и наоѓа особено место во литературната стилистика.

Теоријата на текстот и дискурсот, историско погледнато, е граматичарска, но поврзана со теоријата на контекстот, се трансформира во граматика на поезијата, т.е. во поезија на граматиката, па станува доминантна во проучувањето на јазикот и стилот на уметничкото дело.

0.4 Македонската литература од 19. век и првата половина на 20. век е особено податлива за проучување од аспект на теоријата на идиолектот (секој писател има свој неповторливо препознатлив јазичен израз, кој дури тешко може да се копира, како што е тоа случај, дури и закон, со јазикот на фолклорот, како и во врска со теоријата на дискурсот сфатен како текст обусловен од определена ситуација (скромната по обем литература на македонски јазик во овој период е создавана во изразито сложени општественополитички околности, а самите писатели се оформувале и дејствувале во различни средини, речиси и не постои автор што живеел само во една општественополитичка формација и само во една животнотворечка средина).

1.1 Функцијата обработено средство за уметничколитературно творештво на македонскиот дијалектен/народен јазик се надоврзува на соодветната функција на народнојазичниот слој во средновековната апокрифна литература, бездруго, инфилтриран од усното народно творештво и селективно вклопен во апокрифното. Уметничколитературната подготвеност на народниот јазик, пак, продолжува во „градскиот“ фолклор особено продуктивен во означениот период: во текот на XIX век и првата половина на XX век.

Преку апокрифната литература, всушност, дијалектни особености од народниот јазик, навлегуваат во црковната литература и се издигнуваат на рамниште на социјални регистри. Во таа насока, исто во согласност со социјалната дијалектологија, во македонската народна литература може да се воспостави јасна граница меѓу селскиот и градскиот фолклор, при што токму во градскиот фолклор еластична е границата меѓу колективното и индивидуалното. Добар дел од градскиот фолклор, имено, преку мимикрија, е индивидуално творечки но пошироко прифатен и така запишан, во духот во времето во кое повеќе се цени колективното од индивидуалното не само во македонската средина туку и пошироко, во славистичката етнографија. (Најдобри примери за тоа се најдолгите македонски текстови: народната приказна „Силјан Штркот“, всушност, повест чиј непотпишан автор е Марко Цепенков, песната „Кузман Капидан“ запишана од Кузман Шапкарев, чиј автор е Филип Гроздин, и без-

друго најпознатата македонска мистификација објавувана од Стеван Верковиќ, „Веда Словена“ која ја пишувал во народен дух Стефан Гологанов.)

„Свежиот“ македонски дијалектен/народен јазик навлегува во лингвокултурна диглосија во македонската литература заедно со „исцрпениот“ црковнословенски јазик, оптоварен на крајот од XVIII и почетокот на XIX век од изразита меѓуредакциска интерференција, која особено се засилува со пенетрацијата на рускословенската печатена црковна книга. Своевидна „лингвокултурна брана“ на овој наплив се книгите на Јоаким Крчовски и на Кирил Пејчиновиќ, последните средновековни апокрифни писатели и првите новолитературни граѓански писатели во Македонија оформени на јазичните патишта цркви / манастири – села / градови. Во јазикот на Крчовски Пејчиновиќ, инаку, стилска синтеза на високиот црковнословенски јазик и простиот народен јазик, официјално се одигрува последната средба и првата разделба на овие две дијахрониско поставени стилски формации. Македонскиот народен јазик во текот на XIX век во одредени средини ја презема функцијата и на јазикот на црковната литература (во школската: на Партениј Зографски, Кузман Шапкарев, како и на апокрифната: на Јонче Снегар) и на уметничколитературната (Константин Миладинов, Јордан Хаџиконстантинов-Џинот, Григор Прличев).

Практичната нивелација на јазикот на македонската народна литература започнува со зборникот на народни песни на браќата Миладиновци, а се заокружува со етнографските фолклорни текстови, правописно и јазично редактирани од Марко Цепенков.

Односот на делото на Марко Цепенков и на неговите творечкојазични претходници наспроти кодификаторското дело на Крсте Петков Мисирков соодветствува на односот јазичен материјал – јазична теорија.

На националнојазично рамниште нивниот однос го издигнуваат генерациите на Коста Рацин и Блаже Конески.

Со Коста Рацин се заокружува периодот на неофицијална употреба на македонскиот како јазик на уметничката литература, во некои литературни форми длабоко навлезен (особено, во поезијата и во драмата: Васил Иљоски, Ристо Крле, Антон Панов), во некои само вклопен (на пример, вклопување дијалози во расказот-повест „Неписана историја“ на Филип Каваев и во романот: „Трајан“ на Анѓелко Крстиќ).

Во периодот меѓу двете светски војни во повеќе текстови се забележуваат сериозни обиди за доближување до идеална форма на македонски јазичен стандард, особено во драмата и во поезијата. Во тој контекст, особено е значајна јазичната редакција на „Печалбари“ од Антон Панов, за која може да се рече дека е пример за јазично доближување на источномакедонските до западномакедонските говори. Улогата на јазичен редактор ја презел лекторот на Скопскиот театар, Слободан Јовановиќ, кој меѓу првите го определува и засебниот статус на македонската литература меѓу двете светски војни (Слободан Јовановић, Нова књижевност, во Споменица: 1937).

И преку делата на Крчовски и на Пејчиновиќ и преку македонската драма меѓу двете светски војни беспрекорно е остварена индивидуално-колективната

комуникација меѓу авторите и публиката. Книгите на првите македонски писатели не само што ја неутрализирале употребата на рускословенската книга во македонската културнојазична средина туку и ја продолжиле македонската ракописна традиција преку своевиден анахроничен подвиг, можеби единствено можен во отежнати општествени услови, да се препишуваат ракописно печатените текстови на Крчовски и Пејчиновиќ. (Кон оваа традиција се надоврзуваат и повеќе преписи на црковни текстови (евангелија) на народен јазик со грчки букви – исто своевидна анахрониска епизода, која на преден план го издигнала македонскиот народен јазик, а го пренебрегнала графичкиот израз).

И македонската драма доживува своевидна слична проекција: македонскиот јазик не останува само како јазик на сцената туку и како јазик на печатен текст.

1.2 Препознатливоста на јазикот на Крчовски и на Пејчиновиќ е во нивната народнојазична перспективност и проектирана балканскост. Но, и во тој контекст, јасно доаѓа до израз народнојазичната основа на нискиот стил во нивното творештво на вклопување на елемент.

Препознатливоста, пак, јазикот на Џинот и на Прличев е во нивниот свесен стремеж за архаизација, но и на интернационализација на јазичниот израз.

Кај овие автори незапирливата творечка стихија од народниот / дијалектниот јазик строго контролирана во средновековната и во народната литература е во стилска симбиоза со неограничено множество јазични елементи од различни јазици, од словенските и од балканските, вклучувајќи го и турскиот, како и од западноевропските. Некои од нив одразуваат различни општествени ситуации, па функционираат како социолекти.

Резултатите од контекстите на јазичните превирања кои се резултат на јазични контакти на различни општествени рамништа, во народната литература, како и во уметничколитературните дела од Крчовски и Пејчиновиќ до Венко Марковски и Коле Неделковски, овозможуваат солидниот познавач на сите македонски јазикотворечки заложби, Коста Рацин, парадигматски да ги прифати сите нив и да даде образец на поетски јазик со минимум туѓојазични елементи, врз основа на македонскиот народен / дијалектен јазик.

1.3 Можното воспоставување врска меѓу дијалектологијата и стилистиката се насетува уште кај **Виктор Иванович Григорович**, кој во својата респективна филолошка профилација, меѓу другото, се претставува и како еден од првите привржаници на теоријата за словенска (литературна) заемност, но и, според наше мислење, како прв насетувач на урбаната дијалектологија.

Во ова од-до Григорович е многу нешта во науката, но и речиси ништо зашто многу нешта започнал, а ниту една не ја завршил, како што се случило и со науката што започнал да ја подготвува – руската академска славистика. Григорович им припаѓа на оние етнографи кои секогаш се на вистинското место, во прв или во последен момент. Во таа смисла, осовременувајќи ги неговите теренски забелешки, истакнуваме: тој ја детектира социолектната посебност на македонските градски говори, и се надоврзуваме: но и нивната подготвеност за изразување различни комуникативни ситуации, но и како обработено средство за уметничколитературно творештво.

Прв вистински дијалектолог и стилист истовремено, не само по однос на разгледувањето на македонските (дијалектни) туку и пошироко, бездруго, е **Афанасиј Матвеевич Селишчев**, кој од специјалист по старословенски јазик станува специјалист по македонски јазик, од прв приврзаник на културата на говорот во руската современа (пооктомвриска) лингвистика се профилира до прв насетувач на балканската дијалектологија, т.е. на ареалната дијалектологија.

Меѓу македонските текстови што се предмет на негов младограматичарски дијалектолошки интерес се „Четиријазичникот“ на Даниил и текстовите на Јоаким Крчовски, во кои, стилистички, ја препознава северномакедонската дијалектна основа, пошироката народнојазична, како и другите јазични слоеви.

Напоменуваме: од „чистотата“ на народниот јазик во „Четиријазичникот“ бил воодушевен и Вук Караџиќ, но за него, пак, била несфатлива „јазичната смеса“ на Крчовски и Пејчиновиќ.

Комплетна, беспрекорна формалнојазична дијалектолошка анализа и интерпретација на македонски (дијалектен) текст, на галички говор, извршил **Александар Белиќ**, кој од лингвистички застапник на идејата за југословенската заемност прераснува во покровителски обединувач на југословенската лингвистика. (Тој е прв претседател на Сојузот на југословенските друштва за јазик и литература. На оваа функција е избран на Првото Советување на Друштвата, одржано во 1953 г., на предлог на Блаже Конески).

Од денешен аспект, освен незастарената дијалектолошка анализа, особен интерес претставуваат забелешките под самиот текст, всушност, преводот на недоволно разбирливите зборови и изрази. Напоменуваме, не станува збор за дијалектна, народнојазична, лексика, туку за социолектна, и тоа не само на еден социолект, туку на повеќе, меѓу кои најзначаен е, според нас, трговскиот. Истакнуваме: овие забелешки претставуваат подлога за значајна историско социолингвистичка студија на јазикот (идиолектот) на Ѓурчин Кокале, бездруго еден неповторлив во време и во простор јазичен израз на најбогатиот (во стока) Македонец на преминот од XVIII во XIX век. Белиќ, имено, во овој текст гледал само дијалектен запис, пренебрегнувајќи ја „книжевната наобразба“ на Кокале.

Во современа смисла, од аспект на општата (сосировски ориентирана, значи структуралистичка) лингвистика, целосно оформен дијалектолог и стилист е **Миливој Павловиќ**, кој во периодот меѓу двете светски војни од прв застапник на афективната лингвистика (меѓу другото и врз македонски примери) во југословенската лингвистичка средина се профилира до прв насетувач на разликите меѓу литературниот јазик и јазикот на литературата („тесен книжевен јазик“), и тоа врз материјали од македонските говори и од македонските текстови. Тој е и лингвист и литерат, со особени теориски познавања од историјата и дијалектологијата на јазикот, како и на литературата. Тој меѓу првите, во југословенската универзитетска средина меѓу двете светски војни, го поставува односот меѓу јазикот и народната култура, и вклучува современи теми за врската меѓу јазикот и литературата, особено за колоритната

функција на локалните говори во литературата. Тој е еден од првопројавените компаративисти во областа на југословенските книжевности, во времето кога особено се нагласува нивната заемност. Во таа смисла, ја приведуваме неговата споредба меѓу јазикот на Драгутин Домјаниќ и Тома Смиљаниќ-Брадина. Сп. „Отуда Драгутин Домјаниќ пева о порцуланским фигурицама, о старом Загребу, и свакако не би могао дати прави локални тон, да није узео кајкавски локални говор“; / „Тако је на мијачком дијалекту лепа песмица Томе Смиљаниќа-Брадине, песмица којом одише његов планински крај, његов Галичник и Бистра Планина“. (Миливој Павловиќ, „Језик и народна култура“ 1937).

Миливој Павловиќ меѓу двете светски војни, бездруго, е најбуден проследувач на јазикот на литературата пишувана на македонски говори, во поширокиот контекст на јужнословенските литератури. Во тоа време е професор на Катедрата за „народни језик“ на Скопскиот Филозофски факултет и редовен соработник во списанието за литература, „Јужни преглед“ кое излегува во Скопје од 1927 до 1939 година. Во тој контекст, во 1937 година токму на страниците на ова списание пишува: „Прошло је време некадањих уских „књижевних језика“. Притоа, како „засебне језике“ ги наведува: скопско-црногорски, нови скопски, мијачко-гални, дебарски.

1.4 Миливој Павловиќ, всушност, само го именувал јазикот на литературата како засебен, тесен, книжевен јазик, всушност, се сообразувал со теоријата на идиолектот, која во основа е дијалектолошка, но се осмислува како стилистичка.

Сообразување со оваа теорија имаме и во проучувањата на А. Селишчев и на А. Белиќ.

Ако ја прифатиме теоријата на идиолектот, во нејзината Хумболдовска и Фослеровска генеза, тогаш бездруго треба да го имаме нивниот поглед од кој се воодушевувал и Александар Потебња, дека јазикот го создаваат големите луѓе на народот, а народот го прифаќа по пат на подражавање.

Од друга страна, и по кодификацијата на македонскиот јазик, по безрезервното прифаќање на македонскиот стандарден јазик, одделни писатели и понатаму го негуваат, т.е. го култивираат дијалектниот/народниот јазик, користејќи го како обработено средство за уметничколитературно творештво, почнувајќи од Стале Попов, еден од првите раскажувачи на македонски народен јазик до повеќе поети кои и понатаму користат зборови и изрази, но и форми и конструкции од неисцрпното народнојазично богатство. Ќе наведеме, во таа смисла, само еден пример од последните песни напишани од Блаже Конески: „Остана детето рано без родители, / не најде ни подружие, / целомудрен и девствен / стрини – тетки го окружие“ („Свети Спиридон Нови“, цит. сп.: Блаже Конески, „Сите мои песни..., Табернакул, 2002, Скопје, 292).

2 Завршни забелешки

2.1 Македонската литература пишувана на македонски дијалектен / народен јазик е неоткинлив составен дел од македонската литература. Таа и ден-денес е лесно прифатлива и јасно читлива за современиот македонски читател. И неодминлива лектира.

2.2 Јазичната оригиналност на македонските писатели од преткодификацискиот период се пренесува и на покодификацискиот. Речиси секој позначаен македонски писател лесно се препознава по својот јазичен израз.
2.3 Јазичните и стилските особености на новата македонска литература (од Крчовски до Рацин) биле предмет на интерес на голем број македонисти од различни центри и по кодификацијата на македонскиот јазик. Во контекст на нашата тема, ќе наведеме само еден пример: Миливој Павловић, О лику Кирила Пејчиновића“, во: зборник „Кирил Пејчиновиќ и неговото време“, Тетово 1973, 145–148. Впрочем, Миливој Павловиќ никогаш не ги напушти македонистичките теми, особено во областа на ономастиката.
2.4 Употребата на дијалектниот / народниот јазик во литературата само ја потврдува тезата на формалистите дека и поетиката е дијалектологија.

Литература

Белић 1935: Александар Белић, *Галички дијалекат*, Београд: Сремски Карловци.
Јовановић 1937: Алекса Јовановић (ур.), *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења јужне Србије 1912–1937*, Скопље.
Конески 1981: Блаже Конески, *За литературата и културата*, Скопје.
Митропан: Петар Митропан (ур.), *Јужни преглед, часопис за науку и књижевност* 1927–1939, Скопље.
Селищев 1936: А. М. Селищев, Хаджи Йоаким и език его книг, во: *Македонски прегледъ: списание за наука, литература и обществен животъ* X, кн. 1–2, София: Македонският научeнъ институтъ, 118–142.

Summary

The Macedonian Dialect/Vernacular in the Macedonian Literature

Dimitar B. Pandev

This paper shows the role of the Macedonian dialect/vernacular in the Macedonian literature during the period before the codification of the Macedonian language, with an accent on the dialectological and stylistics researches made on different Macedonian texts, which were a subject of interest in the fields of dialectology and stylistics.

Keywords: dialect/vernacular, language of the literature, literary language

Диалектите и диалектизмите в езика на съвременните медии

*Валентина Ц. Бонджолова**

В езика на съвременните медии наблюдаваме съвместна употреба на единици с различна стилова отнесеност. В доклада се разглежда особеното място, което заемат диалектизмите, които изпълняват разнообразни функции в медийния текст и са свързани с различни български диалекти, а също и изразяваното към тях отношение. Освен в речта на хора, които не са овладели достатъчно книжовната норма, те се използват като средство за стилизация, както и за създаване на специфична тоналност в текста. Диалектизмите създават стилистичен контраст и повишават емоционалността и експресивността.

Ключови думи: медии, език, диалектизми, диалект, колоквиализация

Съвременните медии използват разнообразни езикови средства за предаване на информация и за въздействие върху аудиторията. Известно е, че езикът на медийната реч като цяло се разполага в публицистичния стил, който е свързан със съобразяване с книжовните норми, но редица единици нарушават нормативността и стават част от средствата за експресивизация на изказа. Сред тези средства дял имат и проявите на диалектна реч, възприемана като снижен регистър в общуването, който е регионално ограничен и най-често се използва в семейството, дори когато то живее в друга диалектна среда. Използването на елементи с некнижовен (субстандартен или нестандартен) характер е различно застъпено в отделните медии. Навлизането на разговорни и на диалектни елементи в медийната реч се определя като колоквиализация. Причината за нарастването на некнижовни елементи от този тип е и нарастващият дял на директните предавания (репортаж от мястото на събитието, дискусионни програми, шоу програми, интервюта, ток шоу, риалити и др.) в електронните медии, които показват спонтанна, необработена реч.

Употребата на диалектизми в медийните текстове, наред с анализа на други техни езикови особености, е била обект на редица научни изследвания и публикации, например дългогодишния проект на БСУ на тема „Етнопсихолингвистични и социолингвистични аспекти на езика на вестниците в България“. Както отбелязва Е. Добрева, „[о]бичайно е езиковедите да се придържат към постановката (ясно проявена и в специализираната научна литература по въпроса), че промените в *медийната реч*, дори и неодобряваните, са продукт

* bondjolova@yahoo.co.uk; ВТУ „Св. Кирил и Методий“, Филологически факултет, Велико Търново, България

на стремежа към допълване и разнообразяване на предишния лексикално беден и морфосинтактично монотонен стандарт на публичната словесност“ и своеобразна реакция на тоталитарната цензура преди това, но в някои езиковедски анализи се стига до „отъждествяването на тенденцията към демократизация с процеса на колоквиализация на публичната реч“ (Добрева 2004). Тези промени в медийната реч, които водят към нейното разкрепостяване в периода на изменения и в обществения и в политическия живот след 1989 г., според М. Виденов отразяват разговорния стил на градската интелигенция (Виденов 1997), но според други изследователи е „отражение на площадното речево поведение, а и впоследствие на т. нар. плебейска публичност“, тъй като „в него се вкорениха сравнително голямо количество елементи на масовата реч на по-ниско образованите и социално непривилегированите, включително просторечие, диалектизми и жаргонизми“ (Христозова 2013).

Ролята и мястото на диалектите в съвременната публична реч анализира и Т. Бояджиев, който цитира изказването на Ст. Цанев, че „Българските политици и държавници говорят нехаен, немарлив, примитивен, беден, мършав, блудкав, развален български език“, като подчертава коментарите, че в устните им изяви се забелязват „неизживени докрай диалектни изговорни особености и нарушения на правоговорните норми“ (Бояджиев 2008). Специално внимание на публичното говорене в парламента и в медиите обръщат в изследователската си работа и наблюдения съвместно със студенти Н. Михайлова и Вл. Миланов (Михайлова – Миланов 2005). В едно интервю Вл. Миланов подчертава становището, че „Ако политикът отиде при собствените си избиратели, той превключва и на диалект, и на по-разговорен език, за да бъде близко до хората. Но когато говори от най-високата трибуна, трябва да спазва нормите и речевия етикет.“, като привежда някои от регистрираните примери: „ДадЪх ви пример“, „дИкември“, „след осемдесет и дИвета година“, „да Ни излезИ“, „паритИ“, „народен прИдставител“, „не можИ да бъдИ“, „тЯхнитИ началници“, „забИлИжете“ и др.

Когато анализираме присъствието на диалектите в медийната реч, трябва да имаме предвид някои особености на съществуването и използването на диалектите в днешно време. Характерния за нашата съвременност процес на редуциране на диалектните особености, както и избягване на употребата на определени диалектизми от страна на диалектните носители, в англоезичната социолингвистична литература се обозначава с термина диалектна нивелация (или уравниловка), като в езика се стига до състояние на двоен стандарт и на конфликт на равнището на престижа между диглосните произношения и свързаните с тях разнообразни противопоставяния (фонетични, морфологични или лексикални алтернации). От социологическа гледна точка отмирането на диалектите е продиктувано от повсеместната модернизация на селото, превръщането му в градски придатък и изчезването на функционалния спектър за диалектите, т.е. намаляването на ситуациите, в които се употребяват местните говори (Ангелов 2013: 96–98). Книжовно-диалектната диглосия, като най-характерно явление за съвременните български градове и села, т.е. „ниската престижност на диалектите в сравнение с книжовния

тип реч, е главната движеща сила в отмирането на териториалните говори“ (Виденов 2005: 178).

Затруднения при анализа на диалектните прояви в медийната реч създава и фактът, че разговорната реч се вмества в пространството между диалектното и книжовното, затова някои особености и употреби се възприемат като най-ниска част на битово-разговорната реч, поради което се определят като разговорни, а не като диалектни.

Защо и в какви типове текст се появяват диалектизмите? Ще се опитаме да очертаем някои типични употреби на диалекти и на различни диалектизми въз основа на анализа на конкретни примери, регистрирани в медийни текстове.

Както в електронните, така и в печатните медии диалектната реч присъства в речта на лица, които не са овладели достатъчно книжовната норма на единния национален език и използват диалекта като основен начин за комуникация. Най-често тяхната реч се наблюдава в интервюта, в репортажни рубрики, както и в специализирани телевизионни предавания, както образователни или забавни, така и социални или политически по тематика и насоченост, които имат за цел да покажат именно самобитността, първичността или старинността на явлението чрез говорещия за него.

Диалектизмите като непреднамерена употреба преобладават в електронните медии, докато в печатните текстове присъствието им е ограничено поради по-високата степен на контрол и обработка на текста. Затова при препредаване на текстове, произнесени съобразно диалектната норма, те се привеждат в съответствие с нормата, но се добавя бележка за оригиналния им вид, например в репортаж за разговор със Стоян Беширов, кмет на Неделино: *„Ние сме силно пресечен район. Седем месеца в годината няма вода. Поминъкът е шивашката промишленост. Тази година Булгартабак доунищожи тютюнопроизводството, тъй като бяха договорирали количеството и дойдоха да го изкупят на абсолютно ниски цени. Сега всеки двор има по 1-2 крави, семействата продават мляко, за да купят хляб“,* ***твърди кметът на града с тежък диалект*** (Капитал, 27. 10. 2000). В този случай читателят не получава информация за самата диалектна реч и за нейните особености, само може да си представя евентуалните прояви на това говорене, принудило журналиста да го определи като „тежък диалект“.

Грубото нарушаване на езиковата норма в някои случаи може да стане основание за подиграателно отношение към говорещото лице. Така например в последните години в България се излъчват няколко предавания „Биг Брадър“ (Big Brother), които са риалити формат, т.е. на зрителите е дадена възможност за постоянно наблюдение на участниците в реално време. От този формат с диалектизмите в речта им са знакови изявите на някои участници, например актрисата Стойка Стефанова, станала популярна като Стойка Пипирудата заради диалектното произнасяне на съществителното **пеперуда** с много силна редукция по източнобългарски модел. А като представител на централните балкански говори се отличава търновецът Димитър Василев Маринов (Митьо Пищова). В интервю пред друга телевизия той споделя: *Обичам хората и раздавам:* ***курусани*** (вм. кроасани)*, мляко и даже три кашона*

фафли (вм. вафли) *съм им нагласил в колата за най-хубавия екип на Вулева.* Непрецизираната реч съдържа и други отклонения от нормата, освен диалектните. Много от тези реплики с диалектна реч се популяризират от различни забавни предавания, които осмиват грешките в ефира или в печатните медии. От този тип е рубриката „Господари на ефира“.

Диалектизмите присъстват в медийната реч и като текстообразуващ и стилооформящ фактор. Така например материал, озаглавен „И дъ съ знаа, че фигаро не е прочутият берберин“, с диалектните форми, които съдържа, насочва към тематиката на публикацията: диалекта, на който се говори в района на град Кула, и създадения „Кулски речник“ на Йордан Йончев.

Някои диалектни думи са по-широко известни сред носителите на българския език, което позволява да се използват за по-бърза локализация на някаква проблематика. Така например съществителното **картоф** има множество названия в различните български диалекти, а *патато* е известно като название на това растение в Родопите, както и производното *пататник* – специалитет, баница с картофи. Затова заглавието „Патато е най-лесната родопска дума, но само за чужденците“ без затруднения се разбира от повечето българи, независимо от диалектната област, с която са свързани.

Друго популярно название на картофите е **компир**. Интересно е, че то се налага и като прякор за типичен представител на т.нар. мутри (наричани още борци), а по пътя на метонимията става нарицателно за представител на тази група: *Не понасям бездействието на държавата ни. Всички в България знаят кои са престъпниците и нищо не се прави по въпроса, всички те са на свобода. Защо в Америка няма нито един* ***компир****, дето „да държи“ Лас Вегас?!* (e-vestnik.bg).

За разлика от подобни употреби, текстове, в които присъстват по-малко известни диалектни думи, особено в заглавия, имат за цел да заинтригуват читателя: *Банските* ***лонджи*** *при превод си губят аромата* (24 часа, 10. 08. 2013). Едва когато прочете текста, читателят разбира, че *Банската* ***лонжда*** *е аналогична на виц или анекдот. Разликата е, че случката в нея е истинска и от конкретно място – на улицата, на двора, в хоремага, на вадата. Героите са истински…* Диалектизмите се използват за езикова характеристика.

Някои диалектизми се употребяват в качеството им на уникални названия на реалии, например ***Нафпавок*** *е родното прошуто* (Стандарт, 19. 12. 2013). Подобни случаи налагат уточняване на употребената единица и нейното значение: *На местен диалект в Разлог „напъвам“ се изговаря като „нафпавам“. Това дава името на един от най-вкусните деликатеси в този край. Защото месото буквално се натъпква в мехура на прасето, откъдето идва и името* ***нафпавок***. Този тип използване има и рекламна функция, тай като целта е да заинтригува любознателния читател с нещо ново и непознато. Аналогична е употребата и в следното заглавие: **Попрелка** и ревю на носии въртят в Банско (Стандарт, 3. 10. 2009). В текста намираме обяснение на този лексикален диалектизъм: *Вторият ден на Първа туристическа борса „Традиции с бъдеще“ в Банско започна с атрактивни прояви. Още сутринта няколко баби се събраха на* ***попрелка (б.а. – седянка).*** Както се

вижда и от примерите, начините за тълкуване на използваните диалектизми са разнообразни, но обикновено поясненията са разположени в съпътстващия ги текст.

Важно е също да подчертаем, че чрез диалектизмите се създава регионален колорит. По тази причина пътепис за ждрелото на река Ерма, публикуван в рубрика „Места“, е озаглавен *Съпри, одзърни се, анюрай се* (Капитал light, 6. 12. 2012), а под линия е обяснено, че това е *Спри, огледай се, ослушай се* на трънски диалект.

В основния текст на печатните медии диалектизмите се появяват заради своята ярка образност, като стилистични синоними на общоупотребявани думи, например глаголът *изкрънкам* вместо **измоля**, който е познат и от жаргона: *Според запознати Христолов вчера е ходил до София, за да опита да* ***изкрънка*** *преждевременно пари от ЦСКА* (24 часа, 28. 04. 2009).

Трябва да отбележим и употребите на диалектизми, които са свързани с различни прояви на езикова игра и цитация. Заглавието ***Притури*** *се пазарът* (Капитал, 27. 02. 2009) е с частична трансформация по аналогия с *Притури се планината* – популярна българска народна песен, а за тези, които не я разпознават и не им е известно значението на глагола, под линия има бележка: *(*притури се – пада*, *срива се*, *затваря се*, диалект).

Преди няколко години неправилното изписване по западнобългарски модел на глагола *вервам* вместо **вярвам** беше мотивирано от начина на говорене на тогавашния министър-председател Симеон Сакскобургготски и неговата знакова реплика „Вервайте ми!“. Този диалектен изговор стана основа на редица трансформации и производни единици, сред които *вервайтемизъм*, а един анализ е озаглавен ***Повервахме*** *– и какво от това?* (Дума, 15. 03. 2012).

С особена специфика е присъствието на диалектизми в рекламни текстове, където е предимно маркер за териториална обвързаност и проява на достоверност във връзка с подчертаването на българския произход на рекламирания продукт или на конкретен регион в страната, т.е. диалектът в рекламите е неделим от създаването на местна идентичност. Трябва да отбележим рекламата на „Македонска наденица LEKI“, която е една от най-харесваните и най-запомнените според статистиките, чийто слоган гласи: *Ке умрем за нея*. Още в него са използвани диалектизми, характерни за югозападните български говори (Пиринска Македония): частица за бъдеще време **ке** и окончание за 1 л. ед.ч. -**ме** при глагол от първо спрежение. В различните клипове, разработени през отделните рекламни кампании, се използва една и съща стилизация именно за подчертаване на географския регион, като едновременно с това се поддържа патриотичната линия. Диалогът в рекламите изобилства от различни диалектизми – фонетични, лексикални, морфологични, синтактични: *Е са шо ке прайме – ке я крадеме ли, или само ке я гледаме?* Диалектната реч се използва в рекламите по няколко причини: на първо място, във връзка със създаването и закрепването на идентификацията на даден продукт като географски фиксиран район; на второ място, поради наличната вече диалектна ангажираност на рекламното лице; на трето място, за повишаване на емоционалността и забавния характер на рекламния текст.

Във връзка с употребата на диалект и диалектизми в медийните текстове внимание заслужава и въпросът какво е отношението към тях. Като цяло можем да го определим като неодобрително, диалектизмите дразнят с присъствието си. Но обикновено дразнят тези, които не са носители на същия диалект или стриктно се придържат към книжовната норма във всички форми на комуникация. Показателни за неодобрението са както сатиричните рубрики, за които вече стана дума по-горе, така и многобройните коментари по въпроса в различни интернет форуми. Участниците в тях отбелязват наличието на диалектизми, както и другите грешки в текстовете. Така например в сайта nauka.bg е поставена за обсъждане темата „Най-дразнещ български диалект“. Интересното е, че доста от коментарите са стилизирани чрез употреба на типични черти от различни диалекти. Ще приведем няколко примера, които да покажат изразеното отношение:

Абе кво ги маиняхте и ги забуварихте бисерите диалектни, дето беа тръчнали по темата! Мене си ми аресваха сичките, щото са убави и са радувам на тех. Сакам си па си ги сакам! И те така те! (имитира западнобългарски, евентуално врачански диалект);

Въй, въй... разкри нА! Затуй мислА, да те почерпА с един студен айран от кисело млЕко от софийското поле с излаз към великата област на Перник. (имитира югоизточнобългарски, бургаски диалект в първата част и западнобългарски, пернишки диалект във втората).

Участниците във форума умело използват диалектизмите за имитиране на диалектна реч от типа, който е неприемлив за тях:

Мен ме дразни софийското ме-кане (Утре ще дойдеме, за да видиме дали можеме да пийнеме една бира...);

Да не подхващаме темата за източното мьекане, майна.

Като цяло по-голяма нетърпимост се проявява към диалектни черти от източнобългарски тип, т.е. те в по-голяма степен се възприемат като недопустими. Причината може да се открие в определящата роля на софийския говор като доминиращ във връзка с административното положение на София като столица и по-високия стандарт на живот там, което е още една причина другото говорене да се възприема като провинциално, непрестижно, от по-нисък статус.

Нетърпимостта към диалектното говорене, когато не е подчинено на определени стилистични цели, а е резултат на неовладяна норма, е проявена и в редица анекдоти, които също са вид медиен текст, като отново най-чест обект на осмиване в тях са източнобългарски диалектни черти, особено редукцията на широките неударени гласни, а най-характерна е редукцията на предна широка гласна **Е** в **И**. Един кратък анекдот, който да илюстрира тази особеност:

Полицай към шофьора:

– Пили ли сте?

– Как пили, аз съм лъв!

В случая формата за минало неопределено време на глагола **пия**, в която се съдържа миналото свършено деятелно причастие **пили**, чрез отгово-

ра на шофьора, явно носител на източнобългарски диалект, се възприема като съществителното **пиле**, изговорено с пълна редукция на широката гласна **Е**.

Сред неодобряваните източнобългарски диалектни черти е още мекостта пред предни гласни и пред съгласни и с този тип говорене е свързан друг анекдот, в който обект на неодобрение са и двете особености: *Васил Найденов е на концерт в Дряново. Изпява „не се завръщай...“ и обръща микрофона към публиката. Оттам се чува: „нидьеей“.* Книжовният изговор в случая е „недей“.

Анализираните случаи на използваните в медийните текстове диалектизми всъщност потвърждават разбирането на А. Замбова, че „пейоративната експресивна лексика (особено турцизмите, диалектизмите, жаргонизмите, а също и неологизмите) не допринася за яснотата и разбираемостта на текста, а предимно за неговите емоционално-оценъчни, т.е. идеологически характеристики“ (Замбова 2000: 81).

В заключение трябва да изтъкнем, че причините и мотивите за въвеждане и използване на диалектна реч и различни диалектизми в медиите са разнообразни. Във всички случаи присъствието им не остава незабелязано, защото те нарушават очаквания стандарт в говоренето. Наред с другите средства за експресия диалектизмите сполучливо се използват, но без да преминават границата, отвъд която прекомерната им употреба ще направи текста неразбираем. Умело вградени в структурата на текста, те са важни за неговата оригиналност, но само когато са мотивирани.

Литература

Ангелов 2013: Ангел Ангелов, *Лингвистични права на човека и социална отговорност в Европа, на Балканите и в България*, Автореферат на дисертация за получаване на научната степен „доктор на науките“, София.

Бояджиев 2008: Тодор Бояджиев, Езиковата ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика, *Български език* 2008, бр. 3.

Виденов 1997: Михаил Виденов, *Езикът и общественото мнение*, София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.

Виденов 2005: Михаил Виденов, *Диглосията (с оглед на българската езикова ситуация)*, София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.

Добрева 2004: Елка Добрева, Демократизация, колоквиализация и/или постмодернизация в медийния дискурс, в: *Тенденции и процеси в българския език*, Шумен: Унив. издат. „Епископ Константин Преславски“, 139–174.

Замбова 2000: Антония Замбова, *Манипулативни езикови стратегии в печата*, София.

Михайлова – Миланов 2005: Н. Михайлова, Вл. Миланов, Господари на езика, *Littera et Lingua*, Spring 2005, София: http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/en/node/1684

Стоянов 1999. К. Стоянов, *Обществените промени (1989–1996) и вестникарският език*, София: Международно социолингвистическо дружество.

Христозова 2013: Г. Христозова, *Проект „Етнопсихолингвистични и социолингвистични аспекти на езика на вестниците в България“*, Бургас: http://www.bfu.bg/upload/izdania-BSU/proekt-monografia/Glava1.pdf

Summary

Dialects and dialecticisms in the language of modern media

Valentina C. Bondžolova

Linguistic units with different stylistic reference are used in the language of modern media. The report treats the special place of dialecticisms which serve diverse functions in media texts and are related to different Bulgarian dialects. Apart from in the speech of people who have not learned the literary norms of their language, they are used as a means for stylization as well as for creating a specific tonality in the text. Dialecticisms have widened their use in the language of the modern media, and, if it was only in humour magazines and publications that we would come across them before 1989, today they have been admitted to a wider variety of genres and to different positions in the structure of the text. However, they have always created a stylistic contrast and boosted one's mood and expressiveness.

Keywords: media, language, dialecticisms, dialect, colloquialization

Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића

*Радмила В. Жугић**

У раду се анализирају суфикси *-че*, *-ка*, *-це*, *-е*, *-ики*, *-ак* као творбени елементи деминутивних и хипокористичких изведеница у песничкој збирци *Бате ће се жени* Власте Ценића. Указује се на њихову функцију семантичке модификације мотивних именица у деривацији деминутива и хипокористика. Такође, скреће се пажња на анализиране суфиксе као маркиране форме призренско-тимочких говора, а истиче се и њихов значај за језичко-историјски континуитет ових овора.

Кључне речи: суфиксални творбени елементи, именички деминутиви, хипокористици, јужноморавски дијалекат, ауторска дијалекатска књижевност

У нашим монографијама о говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне, у делу који се бави творбеном проблематиком, напомиње се да се суфикси у њима, углавном, подударају са суфиксима нашег књижевног језика. Ипак, готово свака од њих истиче и неке суфиксе као маркиране форме призренско--тимочких дијалеката (в. нпр.: Богдановић 1979; Богдановић 1987; Вукадиновић 1996; Ћирић 1999; Марковић 2000).

Увидом у грађу песничке збирке *Бате ће се жени* Власте Ценића, установили смо да већину суфикса којима су у творбеном поступку суфиксалне деривације изведене именице деминутивне и хипокористичке семантике, као незаобилазно језичко средство при стварању песничке књижевности за децу, чине управо суфикси који призренско-тимочке говоре издвајају од осталих говора српског језичког подручја. Диференцијација иде у два смера: први је њихова особена форма, а други њихова висока продуктивност. Узевши у обзир оба критеријума, у четири од укупно шест суфикса, реч је о специфичним творбеним елементима призренско-тимочких говора који истовремено чувају старо стање српског језика.

Превасходни циљ овога рада јесте да на конкретним примерима деминутивних именица покаже значај творбених суфикса у модификовању семантике мотивних именица, тј. настајању деминутивних деривата са значењем умањених физичких реалија у семантичкој сфери ’неживо’ и деминутивних деривата из семантичке сфере ’живо’ чији се примарни семантички садржај реализује као субјективна (вредносна, емотивна) оцена објекта именовања (Вељковић-Станковић 2005: 93–96). Субјективна оцена код деминутивних именица остварује се као другостепена функција посредством квантификативне суфиксалне модификације при чему се у домену субјективне оцене раз-

вијају експресивна значења попут хипокористичког, ироничног или еуфемистичног значења (И.: 87).

Деминутивни суфикси као модификатори семантике мотивних именица, уз основно значење деминуције физичких размера природних реалија, омогућују и индуковање и других прагматичких садржаја у сфери живо за која су релевантни параметри драг, мио, симпатичан, вредан поштовања (у категорији човек), или млад, мали, неодрастао (у категорији младо, мало људско биће, младунче животиње, мала животиња) (Ристић и др. 2005: 604).

Деминутивним именицама својствена је хипокористичност која у садржај деминутива уноси компоненту симпатије, милоште, као израз наклоности и нежности субјекта према појму на који се указује (Јовановић 2010: 27). Због семантичке структуре деминутивних именица која уз примарну квантитативну компоненту умањења, може у експресивном изражавању реализовати и квалитативну компоненту хипокористичности (Вељковић-Станковић 2005: 87) често се категорије деминутива и хипокористика тумаче као јединствен појам, што се у лексикографији истиче употребом двоструког квалификатора дем. и хип. (в. Речник САНУ).

Грађа из песничке збирке показује да је највећи број деминутива и хипокористика настао суфиксалном деривацијом мотивних именичких речи, помоћу следећих суфикса: *-че*, *-ка*, *-ики*, *-це*, *-е*, *-ак*. Она ће бити систематизована по суфиксима, а редослед суфикса је условљен њиховом продуктивношћу. Уз сагледавање функције суфикса као модификатора семантике мотивних именица, биће истицан и њихов значај са историјско-језичког аспекта.

СУФИКС ***-че***. Суфикс *-че* је високе продуктивности, и њиме се деривацијом изводе именице средњег рода које су семантички веома разуђене. У процесу суфиксације, он уз модификацију значења мотивних именица (прототипско значење умањене величине), индукује и периферна значења попут хипокористичког, ироничног, чак и пејоративног (Жугић 2012: 223–230). У примерима песама за децу, као што је и очекивано, реч је само о хипокористичком периферном значењу.

Грађа којом располажемо омогућава семантичку класификацију именица на *-че* у неколико семантичких група. Деминутивног значења су именице: *а)* са значењем одевних или других употребних предмета, делова одеће и осталих реалија из дететовог непосредног окружења: тате те врже сас *шалче* под мишку (8); има бабу сас унуче / и деду сас старо *гучње* (12); Мајка ће плете *јелече* / за мене, њојно јеленче (15); Турим гу банку у лево *цепче* (23); Не дам ником да ми скине / моје небо, моје *капче* (62); Из *пешкирче* да *шићерче* (23); Спијем ко уз *кладенче*. / Цел ноћ ми шапка / бело *каменче* (30); Царски дворци зидали смо / све *каменче* по *каменче* (71); Погодише једно *облаче* у *обраче* (49); доведев га – да више не плаче, / куд баба Кеву у нашо *сокаче* (59); Знам, некад се и на стари плаче, / али немав овакво *сокаче*! (59); *б)* деривиране деминутивно-хипокористичне именице за означавање младих људских бића и младунчади животиња: има бабу сас *унуче* (12); Жал ме што сам *јединче* (49); за мене, њојно *јеленче* (15); једно *пилче*, грутка бела (34); Тужан глас ву кроз малу путује / ... тој за неко *кокоче* тугује (47); Које да увати? / *Голошиче?* Ели

ће граорку? (47); На пут нађомо лега *гугуче* (48); Он неје *врапче* (60); Сјај ми чува, и тамнине, / и мој облак, дугу, *врапче* (62); Срце *врапче* јави се под груди (72); Оној *врапче* бије да излети (72); *в)* изведенице за младе биљке, њихове делове или плодове: под *багрењче* седнев, не знаш кво оћев (54); Кад повуче / *трњче*, / стра га (13); Кој да изброји / ... све семке / на кришку *лубенче*! (49).

У Ценићевој збирци песама нашли смо и пример женског личног хипокористика на *-че*: С врбу слунце скићали смо / за Ивана и за *Ленче* (71).

Ради мало потпунијег увида у продуктивност овог суфикса у творби женских хипокористика у јужноморавском дијалекту, навешћемо примере на *-че* (*-иче*) из јабланичког говора: *Анче*, *Бранче*, *Гранче*, *Гроздиче*, *Данче*, *Јагоче*, *Јолгиче*, *Мариче*, *Надиче*, *Раче*, *Станче* (Жугић 2013а: 279–287).

СУФИКС ***-ка***. У Ценићевим стиховима забележили смо примере деминутива са простим суфиксом *-ка* и његовом проширеном варијантом *-инка:* немамо у кућу никакву *артишку* (7); Заложимо *талуске* само кад те бањамо (8); Око танур поседамо / ... кад *чорбинка*, кад пасуљак (чорбица) (12); Снег разгрћа за *путинку* (16); две веселе *врапке* (18); А испод штрапке / смејев се *бапке* (висибаба) (18); Кад га сврака онаг крала, / мож му *жичку* искидала? (35); *Баничка* још врућа ... (45); Руке танке, као *травке* (64); Не давамо да се *травке* / зазеленив на утрину (69); давив се у *чашку* (76).

Забележили смо и пример женског личног хипокористика на *-ка*, уколико је изведен од личног имена Лина, што је мања вероватноћа. Постоји и друга могућност да је *Линка* настало скраћивањем имена *Илинка* (Жугић 2013б), што би потрло претходну могућност: Сам ти баба *Линка* оделце донела (8).

Међутим, овај суфикс, и у творби женских личних хипокористика у јужноморавским говорима, на примеру стања у јабланичком говору, показује значајну продуктивност: *Бојанка*, *Боска*, *Бранка*, *Верка*, *Витка*, *Данка*, *Деска*, *Допка*, *Драгичка*, *Златка*, *Лепка*, *Милевка*, *Мирка*, *Ратка*, *Славка*, *Српка*, *Тимка* (Жугић 2013а: 279–287).

Поменућемо и зооним *Булка*, хипокористичко име краве изведено суфиксом *-ка* од имена *Була*. У основи оба назива је придев *булес* у значењу 'који има на глави длаку беле боје (о говечету жуте боје длаке)' (Жугић 2005)[1]: Једну ноћ и *Булка* по њега дошла! / ... сас реп манда и пасе ли пасе (55).

Врло продуктиван суфикс *-ка* у творби именица женскога рода са деминутивним значењем одражава архаично стање призренско-јужноморавских, као и осталих призренско-тимочких говора (в. нпр. Белић 1905: 371; Марковић 2000: 204; Жугић 2005; 2013а: 279–301). Мера заступљености овога суфикса у деминутивном значењу у језицима јужнословенске заједнице, одражава степен архаичности једних језика у односу на друге (Бошковић 2000:

[1] Овај извор, Речник говора јабланичког краја, бележи зооним мотивисан бојом: *Була* (име краве жуте боје длаке са белином на глави). Од њега су суфиксалном деривацијом изведени следећи зооними: *Булка* дем. и хип. од Була са примером: Була, Булка, све исто. Булка гу викам од милос и Булче дем. и хип. од Була са примером: Бемо продали краву за свадбу, па кьд измина нико време купимо едно булесто телче, и такој од тој Булче па напунимо шталу. О мотивисаности назива животиња в. и радове: Жугић 2004: 179–194; Пижурица 1977: 29– 45; Шћепановић 1997: 89–109.

276). Суфикс *-ка* са деминутивном семантиком продуктиван је и у бугарском и македонском језику (Стакић 1988: 54–55). Како се из досад познате литературе о овом деминутивном суфиксу види, сва досадашња истраживања, од Белића, преко Бошковића и Стевановића, до овде цитираних аутора монографија о појединачним П-Т говорима, истичу фреквентну употребу деминутивног суфикса *-ка* као маркиране форме архаичности говора југоисточне Србије у светлу јужнословенског језичког ареала.

СУФИКС ***-ики***. У песничком језику Власте Ценића добро је посведочен и наставак *-ики* који обележава суплетивну множину именица средњег рода: не зна ники / кво су људи, кво *цветики* (19); Дванајес *пилчики*, / дванајес беле грутке (26); Поплашили се *шочики*, / ... избуљили сас *очики* (41); Само деца мирно спијев, / *јагањчики* бели, меки (41); *петровчики* изедемо (44); *каменчики* риткам, *рипчики* гуркам (54); *девојчики* дођев (54); Све свилени *унучики* (70).

Белић сматра да је овај наставак „заједничко-словенски“ са специфичним деминутивним значењем, али да је као такав нестао из свих јужнословенских језика, укључујући и српски језик. Он у својим *Дијалектима* истиче да се овај наставак у свом основном значењу сачувао само у јужноморавском говору, што значи, да није својствен ни заплањском говорном типу, тј. да представља иновацију, унету са стране (Белић 1905: 366). Најновија истраживања говора Заплања, ипак, показују да се овај суфикс сачувао у једној зони говора Заплања, и то у оној која је отворена према јужноморавском говору, тј. да је „нанос из јужноморавског“ (Марковић 2000: 205).

СУФИКС ***-це***. Примери деминутивних и хипокористичких изведеница простим суфиксом *-це* и његовом проширеном варијантом *-енце*, потврђују резултате истраживања стања овог суфикса у погледу његове просте или проширене форме, као и у погледу његове семантичке разуђености, на читавом простору призренско-тимочких говора (Жугић 2012б: 223–230).

(а) Деминутивно значење је присутно у семантичкој категорији именица које означавају мале предмете или уопште појмове умањене величине: Сам ти баба Линка *оделце* донела (8); У сред бразду деда, / *дрвце* суво, криво (31); ништа неје потрошија, / с’м за два сладоледа на *дрвце* (56); свирка враголанку, / и ко да је *перце* / узима цепанку (33); Тој је, бре, празник, црвено *словце* / кад мене мајка у Ниш води (42); И цунем гу посред *окце* (42); Ој, дођи ми, ти *временце*, / кад шарено бе теленце! (57);

(б) у семантичкој категорији деминутивно-хипокористичких изведеница на *-енце*, које се односе на млада људска или животињска бића, деминутивно значење са семантичком компонентом ’младо’ потиснуто је у корист хипокористичког, у коме је исказан унутрашњи став субјекта према појму означеном изведеницом на *-енце*: Отрчамо у кошару! / *Теленце* у сламу лега (38); Ој, дођи ми, ти временце, / кад шарено бе *теленце*! (57); прђа танка крцкутанка / за *детенце* успаванка (14); Бело каменче. / На пут дотрчало / ко неко *детенце* (30).

СУФИКС ***-е.*** Од деминутива на *-е*, забележили смо четири примера. Само један пример је из општег лексичког фонда: Слунце звоно клати / ... / Роса *листе* злати (31).

То ни у ком случају не значи да је овај суфикс у јужноморавском говору ниске продуктивности, већ је више резултат потребе песникове да оваквим деминутивом ослика један конкретизован мотив о коме пева.

Наше истраживање стања хипокористичког суфикса *-е* је показало његово присуство и употребу у свим говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне. Поменућу само неке од примера: *петле*, *вепре*, *прсте*, *нокте*, *носте* и сл. (Жугић 2012б: 223–230).

У изведеницама суфиксом *-е* за означавање сродства, попут *маме*, *тате*, *бате*, реч је о хипокористицима, првенствено стога што оне не означавају ни мала, ни млада бића, већ су им примарне хипокористичке семе којима се истиче субјективни став детета према најближима, односно према мајци, оцу и брату.

У Ценићевом поетском језику, хипокористици *маме*, *тате*, *бате*, и када нису употребљени у вокативу, дакле, у форми за дозивање, носе снажну хипокористичку обојеност: Моја мајка, нана, *маме*, / саг ми далека, некако туђа (42); После, кад да проодиш, / *тате* те врже сас шалче под мишку / (да не паднеш) (8); Ја сам још малечак, још за свадбу несам. / А *бате* је таман: убав, млад и бесан (53).

Овим суфиксом је изведен и мушки лични хипокористик, *Коле* < Никола: А теја сам да викнем до Бога, / да сви чујев: – Ја сам син на *Коле* (72).

Анализирајући творбени аспект личних хипокористика у јабланичком говору, који попут кочанског[2] говора припада јужноморавском дијалакту, закључили смо да је суфиксом *-е* изведен већи број мушких хипокористика: *Баге*, *Боге*, *Боре*, *Веле*, *Граде*, *Гуте*, *Ђоре*, *Југе*, *Коде*, *Коле*, *Мире*, *Небе*, *Пере*, *Раде*, *Славе*, *Томе* (Жугић 2013а: 279–287).

СУФИКС ***-ак.*** Пажње је вредан и деминутивни суфикс *-ак*, независно од тога што је у Ценићевој песничкој збирци посведочен само једним примером: Око танур поседамо, / ... кад чорбинка, кад *пасуљак*, / потпеченке, качамак (12).

Захваљујући љубазности песника Ценића, који ми је у усменом разговору навео већи број примера деминутива мушкога рода са суфиксом *-ак* и његовом старом формом са полугласником (*-ьк*), у кочанском говору као јужноморавском, потврђени су резултати мог истраживања, да у свим говорима југоисточне Србије, овај суфикс има апсолутну доминацију над осталим суфиксима у творби деминутива мушкога рода (Жугић 2014, у штампи). Примери оваквих деминутива у овим народним говорима показују да је ова категорија и данас продуктивна и у живој употреби, те да самим тим чува старо стање српског језика.

Творбени суфикси *-че*, *-ка*, *-ики*, *-це*, *-е* и *-ак* којима су деривирани бројни именички деминутиви и хипокористици, уз остале дијалекатске црте, попут рефлекса *лу* уместо вокалног *л*, радног глаголског придева на *-ја*, проширених наставака *-ав*, *-ев*, *-ив* у 3. л. мн. презента, наставка *-ики* у н. мн. именица с.

---

[2] Песник Власта Ценић је рођен у селу Кочану (општина Дољевац) код Ниша, у коме и данас живи и ради.

рода и др., јасан су показатељ да песник Ценић ствара на изворном, аутентичном јужноморавском дијалекту, односно на кочанском говору као завичајном.

Четири од шест анализираних суфикса представљају маркиране форме јужноморавског дијалекта, односно призренско-тимочких говора. Они су у односу на стандардни српски језик диференцијални, по неколико основа. Са аспекта продуктивности, суфикси *-че* и *-ак* представљају најпродуктивније суфиксе у творби именичких деминутива средњег, односно мушког рода. Уз то, суфикс *-ак*, у старом облику са очуваним полугласником *-ьк*, сведочи о архаичности говора југоисточне Србије. Овако се у оквиру јужнословенских језика позиционира и високо продуктиван суфикс *-ка* у творби именица ж. рода са деминутивно-хипокористичким значењем. Најзад, наставак *-ики*, некада заједничка особина словенских језика, сачуван је само у јужноморавском дијалекту.

Именички деминутиви и хипокористици, деривирани наведеним суфиксима, представљају снажна и незаобилазна језичка средства Ценићевог поетског језика. Будући да је реч о песмама за децу и о деци, песник зналачки уводи у свој језик и глаголске демунутиве, те њиховим функционалним јединством досеже пуни ефекат прихваћености и прихватљивости осликаних мотива из дететовог спољашњег света реалија које га најнепосредније окружују. Истовремено, унутарњем, субјективном импулсу детета, у потпуности импонују умањене форме појмова за реалије према којима дете исказује најтананија осећања љубави, нежности, искрености и дечије чисте привржености. Дакле, Ценић је на овим примерима показао снагу дијалекта да сопственим изражајним средствима оствари пуну естетску, уметничку вредност песама за децу, која досеже снагу књижевног језичког израза.

Својим стваралаштвом, песник Власта Н. Ценић је оставио писано сведочанство о сопственом завичајном говору, односно призренско-јужноморавском дијалекту с почетка XXI века. Оваква ауторска дијалекатска књижевност, својом аутентичношћу и изворношћу коришћеног дијалекта, стиче статус релевантног дијалекатског извора, попут добро забележеног материјала при теренском истраживању неког народног говора. Ово је од посебне важности у времену када дијалекти, под утицајем школства, средстава јавног информисања и олакшане комуникације између различитих социјалних група, губе свој аутентични и изворни израз.

Извор

Власта Ценић, *Бате ће се жени*, Земун, 2004.

Литература

Белић 1905: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* I, Београд: СКА.

Богдановић 1979: Недељко Богдановић, Говори Бучума и Белог Потока, *Српски дијалектолошки зборник* XXV, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Богдановић 1987: Недељко Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, Београд: САНУ и Институт за српскохрватски језик, 7–302

Бошковић 2000: Радосав Бошковић, Развитак деминутивних наставака са елемментима *k* и *c*, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд:Требник, 268–302.

Вељковић-Станковић 2005: Драгана Вељковић-Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности* (необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2005).

Вукадиновић 1996: Вилотије Вукадиновић, Говор Црне Траве и Власине, *Српски дијалектолошки зборник* XLII, Београд: САНУ и Институт за српски језик, 1–317.

Жугић 2004: Радмила Жугић, Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним именима и личним надимцима, *Јужнословенски филолог* LX, Београд:Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 179–194.

Жугић 2005: Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд: САНУ и Институт за српски језик.

Жугић 2009: Радмила Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/2, Нови Сад: Матица српска, 81–106.

Жугић 2012а: Радмила Жугић, Именичке изведенице суфиксима -ЦЕ, -Е, -ЛЕ у призренско-тимочким говорима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV (2), Нови Сад: Матица српска, 193–202.

Жугић 2012б: Радмила Жугић, Семантичке реализације суфикса -ЧЕ у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* (Косовска Митровица) XLII (1), 223–230.

Жугић 2013а: Радмила Жугић, Творба личних хипокористика у доњем сливу Јабланице, *Наше стварање* LX (3–4), Лесковац: Лесковачки културни центар, 279–287.

Жугић 2013б: Радмила Жугић, Лична имена у микротопонимији доњег тока слива Јабланице. Ниш: *Годишњак Филозофског факултета Универзитета у Нишу* (у штампи).

Жугић 2014: Радмила Жугић, Деминутиви мушкога рода на *-ьк* (*-ак*) и његову проширену варијанту -чьк (*-чак*) у призренско-тимочким говорима, *Годишњак Филозофског факултета Универзитета у Нишу*, Ниш (у штампи).

Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Београд: Монографије 9, Институт за српски језик САНУ.

Марковић 2000: Јордана Марковић, Говор Заплања, *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII, Београд:САНУ и Институт за српски језик.

Пижурица 1977: Mate Pižurica, Boje u zoonimiji, *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture, 22. i 23. decembra 1974*, Sarajevo:ANUBiH, Posebna izdanja XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, 29–45.

Ристић 2005: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије).

Ристић и др. 2005: Стана Ристић, Бојана Милосављевић, Владан Јовановић, Једно могуће решење обраде деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (лексикографско-лексиколошки приступ), *Српски језик* (Београд) X/1–2, 597–616.

Стакић 1988: Милан Стакић, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Београд: Филолошки факултет.

Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, Београд: САНУ и Институт за српски језик, 7–262.

Шћепановић 1997: Михаило Шћепановић, *Именослов ваљевске Петнице*, Београд – Ваљево: Институт за српски језик САНУ – Истраживачка станица Петница – ИП „Колубара“.

Резюме

Диалектные словообразовательные элементы в поэтическом языке Власты Ценича

Радмила В. Жугич

На примерах из сборника стихов *Бате ће се жени* поэта Власты Ценича автором данной статьи было проанализирано шесть суффиксов (*-че*, *-ка*, *-це*, *-е*, *-ики*, *-ак*), употребляющихся для образования уменьшительно-ласкательных форм. Показано, что данные суффиксы выполняют функцию семантических модификаторов в процессе образования уменьшительно-ласкательных форм. Также автором подчеркивается, что эти суффиксы являются маркированными формами П-Т речи. Помимо этого указывается на значимость проанализированных суффиксов с точки зрения языкового конитинуума староштокавских говоров.

Ключевые слова: суфиксальный словообразовательные элементы, уменьшительные формы имен существительных, ласкательные формы слов, южноморавский диалект, авторская литература, написанная на диалекте

Анализа млађег икавског дијалекта у роману *Snaš Kata na mrginju* Габријеле Диклић

Марина Ј. Шафер*

Предмет овог рада биће приказ особина млађег икавског дијалекта, који припада новоштокавским дијалектима, на примеру једног књижевног дела. Овим дијалектом говоре Буњевци, католички Словени, који се данас у Србији сматрају засебном етничком групом и насељавају делове северне Бачке. Ауторка Габријела Диклић, и сама представница буњевачког говора, у роману *Snaš Kata na mrginju* (2009) приказује друштвени живот, вредности и обичаје Буњеваца, служећи се својим дијалектом. Анализа језичких јединица вршена је на морфолошком и синтаксичком нивоу. Циљ рада јесте утврђивање дијалекатских карактеристика, као и испитивање доследности и учесталости њихових појављивања.

Кључне речи: млађи икавски дијалекат, буњевачки говор, *Snaš Kata na mrginju*, Габријела Диклић, особине, морфологија, синтакса

Увод

Предмет овога рада јесте преглед особина млађег икавског дијалекта, којим се служе бачки Буњевци, на примеру романа *Snaš Kata na mrginju* (2009) ауторке Габријеле Диклић. Језичке јединице анализиране су на морфолошком и синтаксичком нивоу, а карактеристичне црте буњевачког говора[1] које се (не)појављују у роману упоређиване су са досадашњим испитивањима дијалекатских карактеристика овог говора. На тај начин, на основу података из релативно младог романа, чија је ауторка и сама представница буњевачког говора, може се бар делимично уочити које се језичке црте више не користе, које су у процесу губљења, а које су и даље маркантна црта овог говора. Са друге стране, покушала сам да уочим на којим местима у роману најчешће долази до недоследности у примени карактеристичних дијалекатских црта, односно на којим местима се уочава уплив стандарда.

Говор бачких Буњеваца

Говор бачких Буњеваца део је млађег икавског дијалекта, који, према развитку акцента и облика, припада новоштокавским дијалектима, за разлику од осталих икавских дијалеката (посавски икавски, истарски икавски). Бачки Буњевци по

* safer.marina@yahoo.com; Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, Србија

[1] У раду ће се идиом којим се служе бачки Буњевци називати говором (Бошњаковић – Сикимић 2013: 190).

пореклу су сродни са Буњевцима у северној Далмацији, Лици и велебитском подгорју (Ивић 1985: 182), а њихова постојбина до данас није тачно одређена (Бошњаковић – Сикимић 2013: 187). Није прецизирано ни време досељавања Буњеваца у Бачку, али аутори наводе период XVI, XVII век (Исто), што објашњава појаву мешања шумадијско-војвођанског дијалекта и буњевачког говора. Наиме, многе језичке црте које су карактеристичне за буњевачки говор јављају се и у шумадијско-војвођанском дијалекту, те је некада тешко разграничити које су особине искључиво карактеристике буњевачког говора. Данас, Буњевци у Бачкој насељавају ширу околину Суботице и Сомбора.

О аутору и делу

Габријела Диклић (Копуновић)[2] рођена је 1948. године на Хрватском Мајуру, недалеко од Суботице, и пореклом је Буњевка. 2009. године у Суботици објављен је њен роман *Snaš Kata na mrginju,* чији бих кратак опис најбоље приказала речима саме ауторке: „Snaš Kata je žena sa salaša, jel se još samo tamo sačuvo bunjevački običaj da se udatim ženama isprid imena dodaje *snaš*. Veći dio njezinog života pripada prošlom viku. U njim je provela ditinjstvo, mladost, najlipše godine života. I danas ona živi na salašu, malko izmaknuta od savrimeni tokova života, al ima saznanja o njima. U svojim promišljanjima pravi poređenja izmed kadgodašnjeg i sadašnjeg vrimena. Prvom se vraća s nostalgijom, u drugom živi, a izmed nji je nevidljiva tanka nit, *mrginj*[3] koji ji dili.“ Ауторка још каже да су у роману, као мозаику, уткане приче о женама које је познавала или о њима слушала, мада је приказан читав низ ликова кроз које је описан друштвени живот, вредности и обичаји Буњеваца. Свакако, аутентичности књижевног дела, као и живописности приказа његових ликова, допринеће употреба дијалекта којим се они служе, а на тај начин књижевно дело постаје носилац дијалекатског богатства.

Анализа корпуса

Пре него што се пређе на анализу корпуса, хтела бих да наведем неке од значајних дијалектолошких описа бачког буњевачког говора. У поглављу *Govori bačkih Bunjevaca i tradicionalna dijalektologija* у монографији *Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja*, Ж. Бошњаковић систематизује податке прикупљене и

[2] Габријела Диклић, после завршене Економске школе, напушта салаш и запошљава се у Суботици. Члан је Књижевног одбора Буњевачке матице која је издавач њене прве књиге, збирке поезије *Meni salaš bili fali* (2005), а у својим стиховима највише говори о детињству и раној младости проведеној на салашу. Сва дела, највише песме и краће лирске записе, пише млађим икавским дијалектом, са одликама карактеристичним за буњевачки говор, али је видљиво присуство шумадијско-војвођанског дијалекта. Њено стваралаштво ушло је у *Antologiju savrimene bunjevačke književnosti: Lipota naši riči* (2009).

[3] ***mȑginj*** -ínja m ‘међа (између dve njive vlasnika zemlje)’ (Пеић, Бачлија, 1990, 163). У наслову романа *мргињ* је употребљен у пренесеном значењу, представљајући границу између два различита начина живота главне јунакиње.

презентоване методама традиционалне дијалектологије. Од свих наведених, издвојила бих чланак *Бачки буњевачки говор* (1938), Светозара Георгијевића, који представља један од првих радова овог типа; потом истраживања Анте Секулића, који у својим радовима наводи особине буњевачких говора на свим језичким нивоима (1947, 1986, 2005)[4], и свакако Ивана Поповића и његову студију *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине* (1968), као и његов рад у коме је испитан и представљен говор Бикова недалеко од Суботице (североисточна група) и Чонопље (југозападна група) – *О бачким буњевачким говорима* (1953). Буњевачки говор у роману *Snaš Kata na mrginju* припада првој, североисточној говорној групи.

Посматрајући раније описе буњевачких говора, пре свега опис који даје Иван Поповић, а потом и језичке црте које су издвојене у приповеткама из *Antologije savrimene bunjevačke književnosti: Lipote naši riči*, које су писане у различитим временским периодима, а у чијем је стварању учествовало више аутора, различитих генерација и степена образовања, покушала сам да уочим које црте се и даље доследно појављују, а које се, судећи према овом корпусу, полако губе. Иако испитивани корпус није довољан за доношење веома прецизних и поузданих закључака, ипак може представљати скроман допринос или смерницу даљим истраживањима млађег икавског дијалекта на бачком простору. Језичке јединице анализиране су на морфолошком и синтаксичком нивоу, а фонетски ниво, пошто се ради о писаној форми, овога пута је изостао. Због ограниченог обима рада, биће наведене неке од карактеристичних црта, а превасходно ће бити приказане појаве које се тичу именица и глагола. Наведене особине представљају елементе буњевачког говора, односно млађег икавског дијалекта, али треба имати у виду да се многе од њих јављају и у шумадијско-војвођанском дијалекту, захваљујући дуговременој употреби ових двају дијалеката на истој територији.

Морфологија

Хипокористици м. рода на -о и -е мењају се као именице ж. рода (Поповић 1968: 173), а на тај начин граде и присвојне придеве. Ову црту наводи и С. Георгијевић истичући да се осим властитих именица, и именица *поп* завршава на -о (Бошњаковић – Сикимић 2013: 193). У испитиваном роману мушки ликови су: ***Јосо***, ***Пајо***, ***Андро***, *газда* ***Енто***, *бађ* ***Грго***, ***Лазо***, *бађ* ***Мате***, ***Албе***, ***Врање*** *кочијаш*, ***попо***. Властита именица *Тито* такође се мења као именица ж. рода.

Joso *je tajnu povirio* ***Paji***. (39)
Sićaš se ***Jose*** *bandaša ...* (41)
Jesul bila ***Grgina*** *braća?* (111)

---

[4] У даљој анализи користићу податке прва два поменута аутора које наводи Ж. Бошњаковић у монографији *Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja.* Он се, у прегледу литературе буњевачких говора, између осталог, служи подацима који се налазе у: Светозар Георгијевић (1939), Бачки буњевачки говор, *Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића* (Београд) VI, 23–32; Ante Sekulić (1986), Bački Bunjevci VI: Govor bačkih Bunjevaca, *Zbornik za narodni život i običaje* (Zagreb) 50, 164–197.

*Sinove mu taj zanat nije zanimo, al najstarijeg unuka **Matu** jeste.* (7)
*Kod gazda **Ente** se red u svemu moro znat.* (22)
*... poslo je **Vranju** kod prijašnjeg bandaša ...* (31)
*... dvi mlađe žene iz **Albine** familiije.* (26)
*– **Popo** nam je na krštenju kazoo ...* (63)
*Na početku smo u horu pivali dvi pisme **o Titi** i partizanima ...* (77)
*Drugi su, opet, falili **Titinu** vlast ...* (70)

Секулић наводи да се наставак -е везује за мушка и женска властита имена у независним падежима једнине (Бошњаковић – Сикимић 2013: 202), па ће се тако наставак -е јавити и у вок. јдн. двосложних именица ж. рода.

*– E, da znaš, **Kate**, kako te je dida Mate lipo darivo.* (18)
*– Bože **Kate**, šta ima u tom rđavo da zajedno krenemo kući ...* (85)

Инстр. јдн. им. м. и с. рода има наставак -ом и на (некада) палатални сугласник, а у множини именица м. рода јавља се проширење -ов уместо -ев. У оба случаја ради се о изостајању прегласа. Ова дијалекатска црта у роману се јавља доследно:

krajom (7), ***pošivanjom*** (7), ***s ocom*** (7), ***osićanjom*** (35), ***imanjom*** (21), ***pladnjove*** (34), ***licom*** (34).

Именица *ноћ*, старе ĭ-основе, има облик инструментала јдн. као именице а-основе. Овај облик инструментала користи се као прилог (*ноћу*), а он се доследно јавља и у *Lipoti naši riči* (Шафер – Драгић 2013: 76).

Noćom *je vitar utijo ...* (7)
*Bivalo je i da je s dicom **noćom** istira iz kuće ...* (44)

У ген. мн. старих ĭ- основа јавља се наставак -иви. С. Георгијевић наводи да се овај наставак јавља у околини Суботице, којој припада и ауторка романа, док је за подручје Бајмок – Сомбор – Каћмар карактеристична употреба наставка -ија (Бошњаковић – Сикимић 2013: 214). Ова црта доследно се јавља у свим примерима именице *очи* и *уши* у *Lipoti naši riči* (Шафер – Драгић 2013: 76), па се, бар на основу овог корпуса, може говорити о стабилности ове језичке црте у буњевачком говору.

*Daleko **od očivi**, daleko od srca!* (83)
*Svirac je, ćeri moja, provodiće tušta **noćivi** izvan kuće, nasamovaćeš se.* (86)
*Jel bilo tušta **gostivi**?* (111)
*... al da ima zanat i da mož sa svoji deset **prstivi** za se i svoju familiju zaradit.* (40)

Стари инстр. и лок. мн. именица о- основе (м. и с. рода) И. Поповић наводи дајући примере *у зуби, у коли, на коњи, по вашари, с курузи, за леђи,* али он бележи и нови наставак (Поповић 1968: 164). У роману налазимо само стари лок. у речи *сватови* (pluralia tantum), међутим, у једном случају и код ове именице у локативу долази до употребе стандардног облика. У *Lipoti naši riči* стари локативни наставак јавио се само у једном примеру, такође именице pluralia tantum, *врата* (Шафер – Драгић 2013: 77).

*NIJE UVIK KO **U SVATOVI*** (89)
*... al ne kažu ljudi zabadavad „nije uvik ko **u svatovi**“* (89)

*Ako je sviro u kolu jel **u svatovi** ...* (91)
*Produžila je divan **o svatovima**.* (42)

Према подацима које даје И. Поповић, дат., инстр. и лок. мн. свих именица м. и с. рода уз наставак -има имају и наставак -ама: *у свињцама, мед сељакама, радникама, винама, сандуцама, селама* (Поповић 1968: 165–166). А. Секулић такође говори о овој појави, која се јавља факултативно, у околини Суботице (Бошњаковић – Сикимић 2013: 203). Ова црта пак ни у једном случају није забележена ни у приповеткама у *Lipoti naši riči*, ни у овом роману, што указује на нестајање ове особине. Да би се дошло до прецизнијих закључака тренутног стања везаних како за ову, тако и за остале карактеристике буњевачког говора, било би неопходно проширити корпус и наставити са истраживањима.

*Onda je tu bilo divana o vojničkoj disciplini, **oficirima*** (62)
*... i to brez ispraćaja sa **svircima**.* (95)

И. Поповић наводи облике *матер* и *ћер* у ном. јдн. за именице *мати* и *кћи* (Поповић 1968: 176). Због различитих основа у номинативу и косим падежима, долази до уједначавања парадигме код ових именица r- консонантске промене, те се номинатив једначи са акузативом. Ова црта доследно је примењена и у роману *Snaš Kata na mrginju* и у *Lipoti naši riči* (Шафер – Драгић 2013: 76).

*Eto, njegova će **mater** doć, a di su moji?* (16)
***Mater** je obukla ruvo ...* (17)
*I **mater** mu je prija nikoliko dana kazala ...* (47)
*Iz nje izađu komšije, bać Grgo, snaš Marga, starija njim **ćer** Krista i jedan momak.* (105)

Им. *дица* у дативу мења се као им. ж. рода у мн., а у инструменталу као им. ж. рода у јдн. (*дицама: с дицом*). И. Поповић наводи да је на појаву множинских наставака код збирних именица утицала логичка конгруенција уместо граматичке (Поповић 1968: 238–239). Ипак, у овом роману у инструменталу јавља се наставак за једнину.

*Da **dicama** ne triba kvarit sriću, složio se i gazda Ento ...* (30)
***Dicama** je kazo da uđu u učionicu.* (82)
*Bivalo je i da je **s dicom** noćom istira iz kuće ...* (44)
*... vazdan zaokupljenoj **s dicom** ...* (98)

Им. *новац* има облик множине – *новци*. Само у једном случају ауторка употребљава стандардну форму.

*Za zemlju nisu imali **novaca** ...* (11)
*Poneli su i **novce** ...* (11)
*Mož njim bit, a **novaca** ne žale.* (42)
*... a **novci** su očli na karte i dug.* (44)
*... al su znali i to da će zarađeno dobit na vrime, u rani jel **u novcu**.* (22)

У појединим речима, које се не појављују у великом броју примера, долази до промене рода именица. Им. *ћошак* гласи *ћоша,* им. *пенџер* прилази ж.

роду и добија форму *пенџера,* им. *свиња* у множини прилази ж. роду, те има облик *свињи* (ово је вероватно према множини речи *прасе – прасици,* која тако гласи будући да им. *прасе* нема правилну множину, те се у различитим дијалектима формира на различите начине).

na svakoj ***ćoši*** (103), *kroz* ***pendžeru*** (126), *ciglje* ***s*** *velikim* ***pendžerama*** (122), *na jednoj od tri* ***pendžere*** (118), *konji, krave* ***svinji*** *i živina* (22), *Samo su prineli par* ***prasica*** *...* (12)

Јавља се краћи облик инфинитива глагола, а И. Поповић наводи да је он редован код гл. на -ти, али не и код оних на -ћи (Поповић 1968: 193), што проналази и С. Георгијевић (Бошњаковић – Сикимић 2013: 193). Ова разлика између две групе глагола није уочена у роману, као ни у приповеткама у *Lipoti naši riči* (Шафер – Драгић 2013: 78). Краћи инфинитив јавља се у свим случајевима, без обзира на то да ли је глагол на -ти или на -ћи, а појава губљења финалног *и* односи се и на гл. прилог садашњи:

bavit (7), ***živit*** (8), ***želit*** (12), ***poradit*** (17), ***šalit*** (8), ***otić*** (8), ***uteć*** (8), ***doć*** (9), ***obuć*** (25), ***isić*** (34), ***popuštit*** (88), ***dopuštit*** (24), ***salazeć*** (61), ***videć*** (30), ***misleć*** (30)

И. Поповић наводи да је у говору Буњеваца наставак -ду у 3. лицу мн. презента нормалан само у *ћеду,* а да је код осталих глагола редак (Поповић 1968: 190). У испитиваном корпусу овај наставак јавља се код гл. VI Белићеве врсте, уместо наставка -ју, што наводи и С. Георгијевић, истичући при том да је таква појава ретка (Бошњаковић – Сикимић 2013: 195). Ни у једном случају у роману не налази се облик *ћеду*. Наставак -ду јавља се код глагола *имати, знати, смити*.

imadu (50,70, 75, 123), ***(ne) znadu*** (24, 50, 90), ***ne smidu*** (82)
... nagovištavaju da ***će*** *i oni odsele dolazit ...* (64)

У 3. л. мн. презента гл. VI Белићеве врсте, поред -ају, може се јавити и наставак -аје. Ову особину буњевачких говора у околини Суботице наводи И. Поповић (Поповић 1968: 189), међутим, ситуација у корпусу је шаренолика. Док се у приповеткама *Lipota naši riči* у готово свим случајевима јавља наставак -аје, у роману *Snaš Kata na mrginju* у 29% примера је наставак -аје, а у 71% наставак -ају (од укупно 49 примера у тексту).

Znalo se šta ***moraje*** *radit da odrade za to što stoje u salašu ...* (22)
... da je svituje kako da se ***vladaje*** *i da, kad dođe red na udaju, traže para spram sebe.* (24)
... pa da ***čekaje*** *da ji kogod zove.* (29)
Oni se ***spremaje*** *da naprave take svatove što još niko nije napravio ...* (42)
Naviknuti da s prid svitom pogledima ***dogovaraje*** *...* (49)
... da kažem da ***se čuvaje****, da* ***ne srtljaje*** *di* ***ne moraje****.* (98)
Nikom ***ne tribaju****, a otkup stao.* (113)
... ***skuvaju*** *i ispeku ukiselo tisto, to je zdravo volio, pa odu.* (9)
Nemaju *ni šta oklivat jel se ništa samo od sebe neće prominit.* (49)
Take koji se ***svađaju****,* ***zapcivaju*** *i piju ne bi primio ni za živu glavu.* (9)

Једна од навођених црта буњевачког говора јесте и напоредо појављивање наставака -е и -у у 3. л. мн. презента VII и VIII Белићеве врсте: *раду, виду, држу, стоју* ... (Поповић 1968: 189). Ситуација коју показује анализа

корпуса је другачија; ни у једном примеру не долази до појављивања наставка -у. Георгијевић сматра да је овај наставак донесен из буњевачке постојбине, јер се јавља и у источноцрногорским и далматинским говорима, али су истраживања показала да се он ширио аналошки из првих пет врста (Бошњаковић – Сикимић 2013: 196).

... pa nek ***rade*** (58)
Dolazila rodbina njezina i njegova da štogod ***porade*** *po kući ...* (9)
Bać Mate je tio ... da njemu ***urede*** *sobu ...* (12)

Још једна карактеристика која је изостала у роману јесте напоредна појава корена -буд и -будн у презенту помоћног гл. *бити* (Поповић 1968: 195). У *Lipoti naši riči* корен -будн јавља се у веома малом броју примера (Шафер – Драгић 2013: 78), а у овом роману бележе се само стандардни облици.

Da ne ***budu*** *na meti slučajni prolaznika ...* (39)
Kazaću, mislila je, pa nek ***bude*** *šta* ***bude****.* (43)
... a da oni ***budu*** *na salašu.* (12)

Код глагола изведених од гл. *ићи* доследно је раширено -а- иза префикса (Поповић 1968: 195). Јављају се примери *обаћи, саћи*, који настају по узору на примере *наћи, изаћи*. Ова особина доследно се чува и у приповеткама у *Lipota naši riči* (Шафер – Драгић 2013: 78).

... da ode ***obać*** *žito i s onog drugog kraja ...* (29)
Ogrnuti u opaklije što je Vranjo pono, ***salazeć*** *sa sonca, skidali su ji i čestitali Isusovo porođenje.* (61)
Godine čine svoje, nji privarit ni ***zaobać*** *ne mož, na licu se naređale mrske.* (124)
... biće kako mora bit, suđeno, ***neobađeno****.* (27)

Глагол *почети* у презенту има облик *почмем, почмеш* ..., по аналогији са глаголом *узети*, *узмем* (оба ова глагола у стсл. завршавала су се на *-*ęti*). Ову особину налазимо и код А. Секулића (Бошњаковић – Сикимић 2013: 199). Јавља се само један случај одступања од овог правила, и односи се на несвршени облик глагола *почињати/почимати*. У *Lipoti naši riči* примери стандардног облика презента овог глагола јављали су се, такође, веома ретко (Шафер – Драгић 2013: 79).

počmu (28, 81), ***otpočme*** (29), ***počinjali*** (7)

Карактеристично је ***-ни*** уместо *-ну* (од *-nǫ*) у инфинитивној основи глагола III врсте, а ова појава доследна је како овде, тако и у раније испитиваним приповеткама (Шафер – Драгић 2013: 78). Њу наводи још С. Георгијевић, као и А. Секулић (Бошњаковић – Сикимић 2013: 195, 200).

dreknio (50), ***doviknila*** (46), ***metnio*** (41), ***krenit*** (39), ***krenili*** (50), ***svanilo*** (15), ***dunio*** (7), ***spomenili*** (9)

Јавља се (доследно) -ива- у презентској основи несвршених глагола који се у инфинитиву завршавају на *-ивати.* Такође, уочава се глагол имперфективног вида – *поштивати*:

osluškivam (98), ***primećiva*** (12)
Da ***poštivamo*** *starije ...* (77)

Код неких глагола перфективног вида група *ст* прелази у *шт* по аналогији са њиховим видским парњацима.

popuštimo (93), ***popuštit*** (88), ***dopuštit*** (24), ***puštio*** (23), ***spuštio*** (15)

Глагол *играти се* доследно гласи *сиграти се* (долази до срастања повратне речце *се* са глаголом када се она налази у позицији испред њега, што се преноси у остале позиције, а речца се понавља – *се играју* > *сиграју* + *се*). Појава је доследна и у *Lipoti naši riči* (Шафер – Драгић 2013: 80).

... volile su doć kod mene da ***se sigramo*** *s bebom.* (72)
... da udaja nije dičja ***sigra****, već za cio život.* (84)

Синтакса

Иван Поповић наводи конструкцију *од* + *ген*, према немачким конструкцијама с предлогом *von,* која се јавља на месту конструкције *о* + *лок* (Поповић 1968: 221). Користила би се уз комуникативно-интелектуалне глаголе (или глаголске именице изведене од њих) у значењу предлошког објекта. У *Lipoti naši riči* јавља се веома често (Шафер – Драгић 2013: 81), док је у овом роману забележен само један пример. То може бити знак евентуалног губљења ове синтаксичке црте, али свакако подаци једног аутора нису довољни за доношење поузданих закључака.

Oni se spremaje da naprave take svatove što još niko nije napravio, pa da ***se o tom pripovida****.* (41)
Produžila je ***divan o svatovima****.* (42)
... tila je ***divanit o drugom*** *...* (41)
Ento je jedno veče, oma posli risa, pito Stanu šta ***zna o Lozanu****.* (37)
Odgovori na pozdrav i otpočme s njim ***divan o risu i šacovanju*** *koliko će se žita ovrć po lancu.* (29)
... pritvarala se da spava samo da Janja više ***ne divani o Albici i svatovima****.* (42)
Eto, to je ono što ***znam o didi*** *mu.* (44)
... ***Pripovitka o Tilki i Josi*** *...* (67)
A ***pripovitke od svatova*** *bolje da se i ja manim, pa da se latim užne.* (112)

Још једна од карактеристика које наводи Поповић јесте употреба генитива уместо акузатива уз гл. *numati* (Поповић 1968: 218), а ово наводи и Георгијевић (Бошњаковић – Сикимић 2013: 196). Ова црта изостаје у роману.

– Pa ti spavaš? – pitala je ***Tilku****.* (42)

Поповић наводи и честу употребу генитива уз друге прелазне глаголе (Поповић 1968: 218), а такве примере налазимо у испитиваном корпусу.

... bavili su se sitnijim kolarskim zanatima i pravili ***sapišta*** *i* ***drugog*** *što je naručivano.* (11)
Nabavio je bać Mate i ***novijeg alata*** *...* (11)
Jedan od risara pono je i ***tambure****, i čim je zasviro, krenilo je kolo, jedno pa drugo.* (35)

Предлошким генитивом, из + ген, означава се извор прихода (Поповић 1968: 221), и то је у испитиваном корпусу уочено у једном примеру.

*Tribalo bi sadit kuruze, platit oranje a **iz čega**?* (117)

Предлошки генитив употребљава се уместо датива (Поповић 1968: 219).

*Joso je već sutradan očo **kod bać Mate**.* (54)
*Odlazili su ko mladi **kod doktora**, **travara i vračarica**.* (8)
*Antun je tio nosit **kod doktora** ...* (95)
*... odjurio u selo **kod snaš Mare**.* (13)

Предлог (ис)**под** уз географске називе нема значење *ниже од* него *близу* или *поред* (Поповић 1968: 230), што је потврђено и примерима у роману.

*To jutro, kad je tribalo da počmu plest uža na nepriglednoj njivi **pod** salašom ...* (28)
*Mogli su u to vrime skupit novaca za kuću u Bajmaku jel **pod** varošom.* (124)
*... pa ako čujete da se prodaje kaki salaš tu **pod** Đurđinom ...* (54)

Након анализе неких морфолошких и синтаксичких црта истакла бих да се у оним случајевима где су и стандардна и дијалекатска форма присутне, стандардни облици, односно ‘огрешења’ о употребу карактеристика буњевачког говора, никада не јављају у дијалогу; највише таквих појава има у уводном делу, који је углавном приповедачки (нпр. наставак -ају у 3. л. мн. през.). Пошто језик служи као средство карактеризације ликова, оваква појава је и очекивана. Ликови у роману углавном су Буњевци, а јавља се и мањи број ликова који се служе шумадијско-војвођанским дијалектом. Како језик може утицати на представљање ликова у делу показује нам и пример Грге, који је Буњевац, а у једном тренутку напушта буњевачки говор и почиње да се служи екавицом, што се у роману тумачи као знак помодарства, „al kandar je zaboravio bunjevački“.

Закључак

Анализом појединих црта на морфолошком и синтаксичком плану, и њиховим упоређивањем са досадашњим описима буњевачких говора, у раду се закључује да се неке особине које наводе испитивачи, најпре И. Поповић чији опис се највише посматра, у потпуности чувају и често појављују и у анализираном роману. С друге стране, постоје оне језичке црте које су, судећи према овом испитивању, потпуно изгубљене. Наравно, треба имати у виду да се овде говори о једном аутору и делу, као и то да се ради о писаној форми, те резултате добијене анализом не би требало посматрати као коначне закључке, него као подстицај за даља испитивања која би дала стварну слику тренутног стања у буњевачком говору.

Извор

Gabrijela Diklić, *Snaš Kata na mrginju*, Subotica: NIU Bunjevački informativni centar, 2009

Литература

Бошњаковић – Сикимић 2013: Žarko Bošnjaković i Biljana Sikimić, *Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja 2009*, Novi Sad: Matica srpska – Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine.

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Кујунџић-Остојић 2009: Suzana Kujundžić-Ostojić, *Antologija savrimene bunjevačke književnosti „Lipota naši riči“*, Subotica: Bunjevačka matica.

Пеић – Бачлија 1990: Marko Peić i Grgo Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca* (pod redakcijom Dragoljuba Petrovića), Novi Sad – Subotica.

Поповић 1968: Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, Београд: САНУ.

Шафер – Драгић 2013: Marina Šafer i Mila Dragić, Analiza dijalekata u pripovetkama iz Antologije savremene bunjevačke književnosti Lipota naši riči, *Jučer, danas, sutra – slavistika: zbornik radova*, Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za južnoslavenske jezike i književnost, 73–84.

Summary

The analysis of the younger ikavian dialect in the novel *Snaš Kata na mrginju* by Gabrijela Diklić

Marina J. Šafer

In this paper, the features of the Younger Ikavian dialect, which belongs to the Neo-Shtokavian dialect, are presented on an example of a literary work. This is a dialect spoken by the Bunjevac community, who are Catholic Slovenes, and who are today considered to be a separate ethnic group in Serbia. They live in the nothern parts of Bačka. The author Gabrijela Diklić, who is also a speaker of the dialect, uses the Ikavian dialect in her novel *Snaš Kata na mrginju* (2009) to depict the social life, values and customs of the Bunjevac community. An analysis of the linguistic units was conducted on a morphological and syntactic level. The aim of this paper is to determine the characteristics of the dialect that appear in a contemporary literary work, a work which not only proves to be authentic, but also a representative of the dialect's richness. Additionally, I tried to present the frequency of appearance of specific linguistic features characteristic of the Bunjevac speech along with their consistency in usage. On the other hand, I was also searching for conditions on which the standard language shows up in the language use.

Keywords: Younger Ikavian dialect, Bunjavac community, *Snaš Kata na mrginju*, Gabrijela Diklić, features, morphology, syntax

Дијалекатска фразеологија у делу *Мана Лужничћи* Драгослава Манића Форског

Драган В. Лилић*

У раду је презентован и анализиран фразеолошки слој у сатиричном делу Драгослава Манића Форског *Мана Лужничћи* написаном на дијалекту, говору Лужнице. Анализом се откривају и описују формално-структурне и семантичке особености поредбених фразеологизама и њихова варијативност у изразу (у односу на фразеологизме стандардног језика) која је условљена дијалекатским особеностима локалног говора. Анализирају се и фразеологизми локализми, као и стилска употреба фразеологизама у ауторовом тексту. Указује се и на њихов лингвокултуролошки аспект као језичком средству које је драгоцен извор и транслатор информација о културно-историјској традицији, начину живљења, поимању и виђењу света носилаца језика.

Кључне речи: Драгослав Манић Форски, фразеологија, дијалекатска фразеологија, поредбени фразеологизам, лингвокултурологија

Проучавање народних говора српског језика с подручја источне и јужне Србије, започето почетком прошлога века, одвија се с несмањеним научним жаром до данашњих дана. Паралелно с тим, последњих деценија, спонтано се јавља јак покрет на записивању и публиковању усменог народног стваралаштва и лексике с несумњивим културолошким значајем. Народни говор се укључује и у језик средстава информисања, поједини сегменти тога говора укључују се у емисије електронских медија, одржавају се масовне „смотре“ (хумориста и других) на њему, пишу се и приказују позоришна дела, стварају се на њему литерарна дела (песме, приче...). На тај начин, путем новог вида језичког стваралаштва, локални говори настављају свој живот у писаном и емитованом облику, наспрам народног живота у коме су, у свом природном и органском виду, саставни део усмене комуникације.

Литерарних остварења на дијалекту, једнако вредних као и на стандардном језику, било је у нашој литератури (Матавуљ, Бећковић, Михаиловић). У некима су коришћени само поједини елементи локалних говора, или неки слојеви лексике, ради стварања локалног колорита, или се он давао само личностима (Станковић – говор Митке у „*Коштани*“, Сремац у својим делима из нишке средине, и многи други). Књижевни текст дат на дијалекту, или само „зачињен“ дијалекатским елементима, маркиран је у односу на стандардни језик што га чини изузетно стилематичним и стилогеним, а уз то такав текст је

* draganlilic@gmail.com; Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија

бременит етнолошким карактеристикама носилаца дијалекатског говора. На њему се, средствима којима располаже, може изразити нека суштина каткад и много боље, садржајније, сликовитије, него на стандардном језику. Присетимо се само покушаја „превода“ Станковићеве „*Коштане*“ на стандардни језик и њено извођење у том облику које се одиграло само једном, и одмах скинуто са репертоара. У новије време запажамо појаву већег броја писаца који пишу своја дела на дијалекту. Један од њих је и Драгослав Манић Форски.

Драгослав Манић Форски је писац Лужнице. Објавио је близу тридесет књига, од којих су неке на дијалекту, лужничком говору. Једна од њих је и *Мана Лужничћи*, збирка хуморески. Мана Лужничћи је нови лик у српској хумористичкој литератури, присутан и у још неким ауторовим делима. Посебна вредност овог дела, поред осталих је, како истиче у Предговору рецензент Гојко Антић, „лужнички говор, који ће бити занимљиво штиво за лингвисте“. И заиста, ово, а и многа друга књижевна остварења, нарочито ако су дело талентованог уметника и доброг зналца народног језика и његових могућности, могу бити извори за разна лингвистичка истраживања. А Форски је један од таквих.

Као што је при испитивању језичког стандарда неопходно узимати у обзир „језик добрих писаца“, при испитивању употребе дијалекта у књижевности ваља узимати у обзир дела тзв. домаћих писаца, који на локалној тематици стварају локалним језиком, тј. дијалектом. У том смислу бављење делом Драгослава Манића може се сматрати адекватним и оправданим.

Ми ћемо се у овом раду позабавити једним сегментом језика овог дела, фразеологијом, односно једним типом овог атрактивног језичког слоја, поредбеним фразеологизмима[1], иначе најзаступљенијим у фразеолошком корпусу језика, па и у истраживаном тексту. Фразеологија је у нашој лингвистичкој науци још увек недовољно проучена, а посебно дијалекатска фразелогија која на том плану тек пружа прве кораке[2].

Није нимало лако направити разграничење између дијалекатске и разговорне фразеологије коју иначе чини највећи број фразеологизама у српском језику. Разлог је свакако и тај што је српски језик формиран на народној основи и већина српких фразеологизама обликована је у народним говорима. Није их лако разграничити и стога што оба типа садрже компоненте које су идентичне, нпр. називе делова човечјег тела, именовања из биљног и животињског света, атмосферских појава, осећања, понашања и сл. Ипак се, на основу неких обележја могу издвојити они за које можемо тврдити да припадају дијалекатској фразеологији. То би, према К. Ничевој (1987: 152), били они фразеологизми који имају уску употребу у језику или у неколико дијалека-

[1] Укључивање поредбених фразеолошких структура у фразеологију није без дискусије, па ни сами термини којима се оне означавају: поредбени фразеологизми/фраземи, устаљена поређења, фразеолошка поређења, фразеологизована поређења.

[2] Интересовање за фразеолошке теме у нашој дијалектолошкој науци још увек је недовољно. Објављени дијалекатски речници доносе и фразеолошку грађу. За сада једини речник дијалекатске фразеологије (условно речено) је саставила Ј. Маринковић (2012).

та, или садрже у своме саставу дијалекатску реч, или имају дијалекатске фонетске особености. Ј. Маринковић (2012: 11) за дијалекатске фразеологизме узима оне који имају макар једну архаичну компоненту (врло дискутабилно одређење), при чему, из покушаја њене анализе, видимо да су такве компоненте заправо дијалекатске црте у саставу фразеологизама[3]. У најужем смислу под дијалекатским фразеологизмима могли би се сматрати само они који су у употреби на неком дијалекатском подручју и немају своје еквиваленте у стандардном језику. Таквих, усколокалних је мали број. У ширем смислу под дијалекатским фразеолгизмима могу се подразумети фразеологизми познати ширем подручју (територијалном, дијалекатском, функционалном, културолошком...) који на своме ткиву имају макар неку одлику дијалекта, неки маркер (фонетски, морфолошки, синтаксички, стилски...). Та дијалекатска маркираност може бити доказ да су они и својина конкретног дијалекта, да нису само снабдевени (интервенцијом писца) тим дијалекатским додацима, већ су их добили од говорника у редовној комуникацији, одакле су само, вољом писца, пренети у конкретну литерарну уметнину. Могу бити обогаћени и неким додатним елементом. Затим и они који у свом саставу могу имати назив неке реалије специфичне за одређено подручје. Од овога треба разликовати фразеологију дијалекта која би обухватала све фразеологизме који су у њему у употреби, дакле, поред дијалекатских и они који су у употреби у стандардном језику.

Из ексцерпиране фразеолошке грађе издвајамо један број примера фразеологизама с маркантнијим одликама лужничког говора[4]:

1. Фразеологизми с компонентом фонетски дијалектизам

Фонетски дијалектизми су оне форме које се одликују само по неким гласовима[5], или по акценту наспрам књижевних речи. Налазимо их као компоненте у једном броју фразеологизама:

– фразеологизми с полугласником:

гази како *петьл* преко угар (183), обикаља к'о *мачьк* окол жежак качамак (53), климка *сьс* главу к'о коњ за зоб (45), *тьнко* како грсница (129), побелел к'о *мртавьц* (179);

– фразеологизми са сугласником S:

отедза се к'о млада невеста (87), *дзьвнели* ко *дзвонци* (134), *издидза* се к'о црвик из меко сирење (11),

– фразеологизми са сврљишко-заплањским рефлексом вокалног л:

---

[3] У наведеном делу очигледна је недоследност у уврштавању фразема у речник. Схватили смо на основу наслова да ће речник обухватати дијалекатску фразеологију врањског краја, али презентована грађа у њему показује да то и није тако јер велики број укључених фразема не припада дијалекатској фразеологији.

[4] За идентификацију особина лужничког говора, који нам је и изворно познат, узимамо дело: Љ. Ћирић; Говор Лужнице.

[5] У истраживаном тексту гласови карактеристични за лужнички говор, и шири дијалекатски простор коме он припада, бележе се: полуглас старословенским знаком за меко јер, рефлекс вокалног л као ль, сугласник s као дз.

дльга к'о литре (73), *замльцкује* к'о да има заглавку у уста (111), кољу се к'о *жльти* бробинци (20)

– фразеологизми с очуваним финалним л:
запел ко глув у гајде (35), *заостал* ко коза иза воз (44), *загорел* ко удавица (109).

2. Фразеологизми с граматичким дијалектизмом
Граматички дијалектизми тичу се облика речи који се од стандарних разликују по некој граматичкој црти (падежни наставак, наставак за лице, облик компаратива и сл.). Налазе се у следећим фразеологизмима:
чувал се ко очи *у главу* (32), провел се ко бос *по трње* (88), игра ко мечка *на вашар* (88).

3. Фразеологизми с лексичким дијалектизмом/регионализмом
очи оћебусил како *бубулеја* (м. буљина) (13), кољу се ко жльти *бробинци* (м. мрави) (20), пробуши ко *штрк* жабу (штрк м. рода), *слуња се* ко глува кучка (слуња м. скита) (139), једьн човек како *терајеж* (м. јеж) 183.

Фразологизми као специфичне језичке јединице у функцији су вербалног општења у социјалној заједници, а у уметничким текстовима изразита стилска средства. Стилска маркираност се огледа и у њиховој нестандардној, дијалекатској форми. Они су и носиоци многих значења из прошлости, будући да су као форма настали давно, и у том виду се репродукују у говору. Сведоци су и споменици вековног живота и културе народа и његовог језика. Однос језика и културе проучава лингвокултурологија[6]. Упознавање с фразеологијом је, дакле, истовремено упознавање са животом, културом, историјом, обичајима, етичким кодексом претходних генерација. Фразеологизми омогућавају спознају њиховог поднебља, начина привређивања, односа према саживотињском свету као нераздвојном пратиоцу и памагачу, али и непријатељу, спознају биљног самониклог и узгајаног света.

Значење фразеологизама није директно, као код лексеме, већ индиректно, кроз слику, која је често, код многих од њих, за данашње генерације затамњена или потпуно нејасна. Ипак, захваљујући њиховој краткој, стегнутој форми, која се лако репродукује, и њиховој метафоричности и конотативности, бивају запечаћени у памћењу. Експресивност, која долази од слике, посебно је очигледна код фразеолошких поређења, једног типа фразеологизама, који, будући да немају одлике правих фразеологизама, по неким ауторима, улазе у фразеологизме у ширем смислу. Они се уопште уклапају у фразеологију по неким својствима карактеристичним за фразеологизме. Полилексичне су структуре јер су формалне везе најмање двеју речи (*блага ко мед*), значење

[6] Лингвокултурологија као комплексна научна дисциплина синтетизујућег типа настала је 90-тих година прошлог века у Русији. Њен предмет је „проучавање узајамног деловања језика као транслатора културне информације, затим културе са својим поставкама и човека који ту културу ствара употребљавајући језик“ (Маслова 2001: 36).

им се изводи на основу значења компонената у њиховом саставу, дакле код њих није дошло до потпуне десемантизације, својства које их одваја од осталих фразеологизама са потпуном или делимичном десемантизацијом. Тако у поредбеном фразеологизму *смрди ко пор* није дошло до значењске претворбе нити у једној речи, па значење овог фразеологизма одговара значењу самог глагола *смрди* коме је придружено поређење које служи интензификацији глаголског значења, па се не може говорити о идиоматичности, пренесеном значењу. Код њих је унутрашња форма денотативног компаратума јасна, уколико он није архаична или дијалекатска реч па такве компаративне структуре нису разумљиве говорницима стандардног језика или других дијалеката. Такође, уопште не фигурирају у иначе сиромашном речнику данашњег поколења, али које ствара своја поређења каја се устаљују у употреби и постају фразеологизми[7]. Међутим, у многим поредбеним фразеологизмима дошло је до модификације значења једне од компонената. Тако у примеру *мужи мења ко чарапе* значење другог дела поредбе је „често“. И сталност састава, својство које вреди и за друге фразеологизме, важи и за овај тип фразеологизма. Факт су језика, лексикографски регистрована (или могу бити регистрована), устаљена и фреквентна у говору за разлику од оних поређења која су факт говора будући да нису устаљена, обично оказионалног карактера и представљају производ језичке компетенције појединца. Нека показују потпуну монолитност и инваријантност, док су код неких могуће лексичке и морфосинтаксичке промене. Поредбени фразеологизми су устаљени, препознатљиви и опште прихваћени изрази, нпр. *мек као памук*, *бео као снег*. Врло су фреквентни у језичкој пракси, нарочито у разговорном стилу.

Поређење, један од најстаријих начина спознавања стварности, органски је присутно у човековом мисаоном и практичном деловању. Он се непрестано суочава са новим, непознатим појавама које супротставља и упоређује с познатим.

Поредбени фразеологизми су врло једноставне синтаксичко-семантичке структуре. Два су структурна типа поредбених фразема: троделни и дводелни. Троделну структуру чине comparandum, компонента која се пореди, поредбени везник и comparatum, компонента с којом се упоређује, односно она која се ставља у однос с компонентом која се пореди, најчешће на основу сличности или асоцијације. Да би поређење било могуће и разумљиво, чланови поређења морају имати барем једно заједничко својство, тј. заједничку сему, *tertium comparationis*. Код дводелних фразема, тзв. нултог типа поређења, компонента која се пореди, захваљујући устаљености фразема и очигледности фразеолошке слике, изостављена је јер није неопходна.

---

[7] Поредбени фразеологизми се могу разликовати и по степену употребе у разним етапама историјског развоја језика. Издвајају се стабилни поредбени фразеологизми, они који трају у времену, рецесивни, они који су у повлачењу и експанзивни, они који надолазе.

Према синтаксички главној речи, левостраном члану поређења, три су структурна подтипа: именички, глаголски и придевски, који је и најбројнији у језику.

Велики је број фразеологизама у којима се тај члан односи на човека и његове разноврсне манифестације и особине, физичке и психичке, што говори о изразитој антропоцентричности ових језичких јединица. Везане су за човека и његов свет. Њихова антропоцентричност је двојака: с једне стране човек је компарандум у поредбеној структури, с друге стране, чак и када се не односе на човека, антропоцентричност поређења се огледа у чињеници да су она продукт човековог сликовно/језичког мишљења, он је њихов генератор. Компонента с десне стране је обично нека конкретна именица којом се именује реалија или појава из човековог окружења (животињски или биљни свет, предмети из свакодневног живота, атмосферске појаве...). Ове фразеологизме карактерише потцртана интензивност радње о којој је реч, код вербалних (*обикаља ко мачка окол жежак качамак*), која је истовремено и конкретизована, или особина, код номиналних (*малецко ко детиња песничка*), па фразеологизми тога типа имају статичан карактер уз истовремену сликовитост.

Фразеолошко значење се може наћи и у антонимском односу. У таквим компаративним фразеологизмима је заступљена иронија. У њима се препознаје поступак индиректног изрицања супротног од онога што се заиста жели казати с циљем остваривања шаљивог или подругљивог ефекта. Поређењем се негира оно што је исказано управним делом фразеологизма. Имплицитно је исказано оно што се не јавља у говорном чину. Такви су примери:

млад ко роса у пладне „стар“, разбира се ко Мара у кривак „не разуме се“, воли порешчије ко квачка врцу „уопште не воли“, нече он ко прасе сирутку „хоће“.

Највећи број ексцерпираних примера из испитиваног дела Форског показују сличности два концепта „човек – природа“ У њима је осликан портрет човека, како физички тако и психички. Раскривено је и добро и много више лоше у њему, проверено искуством, али и ослоњено на стереотипе, који су културно условљени, и истовремено чине елемент културе. У фразеологизмима се, поред сликовитог исказивања мисли, исказује и емоционални однос према објекту именовања везан за вредновање (аксиолошки аспект), при чему је нарочито истакнута пејоративност. Знатно је већа фреквентност пејоративних, којима се негативно вреднује појам и даје слика непожељних својстава, и изразито је асиметрична у односу на позитивно обојене. У њима се најчешће указује на злог, лошег човека, осуђује се глупост, гордост, шкртост, кукавичлук, тврдоглавост... што се може објаснити специфичном особином човека да тражи и проналази више негативног с циљем да се то негативно елиминише. Изграђена је и у њима дата представа о интелектуалној и моралној слици његовој, физичким особинама, социјалном статусу и др.

Ево неколико примера распоређених у тематске групе:

Физички изглед:

Глава: глава му ко врчва (13)

Очи: очи оћебусил ко бубулеја (13), очи крупне ко предратни вилцање (20)

Стомак: жчембав ко скотна жаба (139)

Кретање:

Шетају ко усрани голуби (38)

Обикаља ко мачьк окол жежак качамак (53)

Хигијена:

Урасли у косе како лајно у траву (11)

Заудара ко пор (88)

Интелект:

Заостал ко коза иза воз (44)

Прос ко пасуљ (104)

Разбира се у политику ко Мара у кривак (139)

Говор:

Укрекале се кокошће (175)

Женсћи језик ко сабља (46)

Орати двапут, ко у воденицу (17)

Речовит ко адвокат (131)

Замльцкује ко да има заглавку у уста (111)

Млати ко мокра дзадњица (109)

Има језик ко крава реп (71)

Боја:

Побелел ко мртавьц (179)

Рица ко коза (79)

Понашање човека:

Пије ко смок (104)

Муа се ко крн вол (33)

Количина:

Ђаци имало ко бробинци (110)

Међу забележеним примерима поредбених фразеологизама је највећи број анималистичких поредбених фразеологизама[8], оних у којима је компаратум представник домаћих и дивљих животиња, птица, инсеката, гмизаваца. Ево неколико таквих примера:

Шетају ко усрани голуби (38), Навалили ко овце на солило (44), Погледа га крава мртво теле (40), Умислили се ко мискови на плотови (40), Игра ко мечка на вашар (88), Ситан ко кикирез (108), Пробуши ко штрк жабу (129), Истргнула шију ко кокошка (130), Крили ко змија ноће (138), Гази како петьл преко угар (183), Спим ко јагње (183), Цврчу ко попци у жетву (86) и др.

---

[8] Анималистички фразеологизми, фразеологизми у чијем су саставу називи животиња и делова тела, често су, с обзиром на њихову метафоричност, сликовитост и експресивност, предмет истраживања у оквиру националних фразеологија, углавном у дијалекатској фразеологији, али и у компаративним студијама.

– Поређења се праве с представницима флоре, биљкама и плодовима:

Ницају ко печурће после ћишу (95), Прос ко пасуљ (104), Изгрулили се ко ореј из корће (108), Распучи се ко тиквиче (127), Тьнко како грсница (129), Закоренили се ко травка серуша (139) и др.

– У једном броју фразеологизама компаратуми су предмети из свакодневног живота:

Глава му ко врчва (13), Не засичује се, ко буре без дно (19), Очи крупне ко предратни вилцање (20), Тресе се ко прут (22), Заћисли ко матика у лочку (38), Мужи мења ко чарапе (46), Дльга ко литре (73), Његово се искривило ко матовилка (157) и др.

– Члан с којим се пореди је музички инструмент:

Ћелав и мьлечак ко тупан (113).

Из анализиране фразеолошке грађе да се закључити да се најчешће праве поређења с представницима фауне којима се експресивно називају људске особине, негативне и позитивне: овца, коњ, во, зец, пастув, крава, коза, кобила, мачка, мечка, кучка, говедо, сврака, пуж, штрк, змија, петао... Од око 120 забележених поредбених фразеологизама у ауторовом тексту 62 су с компонентом зооним. Међу њима нема ниједног назива егзотичних животиња што говори да је искуство Лужничанина било пресудно у стварању ових језичких јединица. Овде бележимо и још једну занимљивост: најчешће се глупост или каква друга негативна особина пореди са животињом женског рода чак и када је објект поређења мушког рода (*глупав ко овца*, *слуња се ко глува кучка*). Поређења се праве и с биљкама и плодовима: кромпир, тиква, печурка, пасуљ, памук, грсница, музички инструменти: гајде, тупан; предметима из свакодневног живота: литре, котле, матовилка, стовна.

Веома разнолико лексичко богатство лужничког говора у језику хуморески Д. М. Форског знатно је појачано и употребом поредбених фразеологизама, стилски маркираних јединица најчешће обележених хумором, подсмехом, каткад и вулгарношћу. Као оригиналан творац, он их врло умесно и спонтано уплиће у дијалог у духу народног језика. Употребљени у њему уносе тон фамилијарности, присности, што доприноси остваривању непосредности контакта међу учесницима у дијалогу. Казивање употребом ових емоционалних и сликовитих језичких средстава постаје живље, експресивније, па самим тим и пријемчивије, убедљивије и „сочније“, а слика појма садржана у њима бива максимално изоштрена.

Ако их „откопчамо“, видећемо позадинску слику, садржину у њима, фиксирану у њиховој специфичној форми која не подлеже променама у времену. У њима се на дијахроном плану може открити огроман сазнајни потенцијал о животу народа, његовој култури, етнографским фактима, његовом виђењу и спознавању света који га је окруживао и који га окружује.

Извор

Драгослав Манић Форски, *Мана Лужничћи*, ауторско издање, Пирот, 1998.

Литература

Маринковић 2012: Јаворка Маринковић, *Врањска фразеологија с малим фразеолошким речником*, Институт за српску културу, Приштина: Лепосавић.

Мршевић-Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Маслова 2001: В. А. Маслова, *Лингвокултурология*, Москва.

Ничева 1987: К. Ничева, *Българска фразеология*, Софија.

Недкова 2010: Е. Недкова, Националноспецифични образи в български, сръбски и руски фразеологизми с компоненти зооними (за назоваване на човешки качества), *Зборник МС за славистику* (Нови Сад) 77.

Ћирић 1983: Љубисав Ћирић, *Говор Лужнице*, СДЗб XXIX, Београд.

Summary

Dialectal Phraseology in Dragoslav Manić Forski's Work *Mana Lužničći*

Dragan V. Lilić

In this paper we present and analyze the comparative phraseologisms in *Mana Lužničći*, Dragoslav Manić Forski's satirical work written in the dialect of Lužnica, one of the numerous vernacular of eastern Serbia. We attempted to define dialect phraseology and we pointed at the linguo-cultural aspect of this interesting linguistic layer as a valuable source of information and a medium of transfer of the cultural and historical traditions, way of life and weltanschauung of the speakers of that language.

Keywords: Dragoslav Manić Forski, phraseology, dialectal phraseology, comparative phraseologism

Анатомска лексика у збирци стихова *Купен петл* Драгана Радовића

*Голуб М. Јашовић**

У раду се говори о једном слоју дијалекатски обележених лексема, о покрајинској, уопште о анатомској лексици ексцерпираној у текстовима песама лесковачког песника Драгана Радовића у стихозбирци *Купен петл*, испеваној на призренско-тимочком дијалекту, конкретно на говору Лесковца и његове околине. Урађена је лексичко-семантичка анализа забележених лексема, њихова класификација на семантичке групе и подгрупе. Начињен је и кратак осврт на творбену структуру анализираних лексема.

Кључне речи: анатомска лексика, дијалектизми, дијалекатска лексика, лексичко-семантичка анализа

Од друге половине двадесетог века па све до данас на просторима које покривају призренско-јужноморавски говори призренско-лужничког дијалекта, који захватају и значајан део територије Косова и Метохије, објављују се књижевне творевине штампане на неком од локалних говора.

Неки књижевни ствараоци у својим књигама штампаним на стандардном, односно књижевном језику, често су објављивали по неку песму или прозни текст написан на неком од говора који припадају поменутом српском дијалекту. Тако, на пример, често у делима: Саше хаџи Танчића, Зарије Р. Поповића, Петра Д. Петровића, Радосава Златановића, Пере Стефановића, Григорија Божовића, наилазимо на читаве странице написане на локалном говору места на коме је лоцирана радња књижевног дела или из којег потиче или у којем живи обрађени литерарни лик.

Сваким даном увећава се број књижевних стваралаца који су читав свој литерарни опус (поезију, приповетке, кратке приче, романе, драме) објавили на неком од говора призренско-тимочког дијалекта. Поменућемо неке од њих: Зоран Вучић из Сврљишког краја,[1] Љубиша Рајковић Кожељац,[2] Мирослав

Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* jasovicgolub@gmail.com; Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија

[1] На сврљишком говору објавио књигу *Мисал и земља* 1986.

[2] Објавио књигу песама у Зајечару *Славеј на крстачу* 2013.

Цера Михаиловић,[3] Власта Ценић из Дољевца,[4] Саша хаџи Танчић.[5]

На призренско-јужноморавском говору, пишу и косовски књижевници, песник Ратко Поповић, родом из Грачанице и приповедач Новица Китић из Угљара код Косова Поља.[6] Поповић је пре неколико година објавио књигу песама под насловом *Страори* на грачаничком говору. И поред тога што је типичан екавац, у више издања, ијекавским наречјем штампао је и своје најбоље прозно остварење, роман *Кукавичји снијег* (Јашовић 2014: 8).

О књижевним делима написаним на лесковачком говорном типу јужноморавског говора, већ постоји богата литература. Одржано је и неколико научних скупова на којима се говорило о лесковачким писцима који пишу на дијалекту. На лесковачком говору писали су: Наталија Арсенијевић Драгомировић,[7] Сретен Динић, Брана Митровић,[8] Гордана Томић Радојевић,[9] Раде Јовић,[10] Сава Димитријевић.[11]

Професор Недељко Богдановић, у једној дискусији на научном скупу Књижевност на дијалекту, одржаном у организацији Лесковачког културног центра у Лесковцу 2007. године, говорећи о разлозима да се књижевно дело поред постојања књижевног језика напише на дијалекту је, између осталог, рекао: – Један је: реалистички поступак приповедања захтева дијалог на говору социјалног региона коме припадају ликови. Други је: тематика, социјално утемељена, захтева адекватан израз, а то је локални говор, који није само говор него и хранилиште културних вредности (схватања и филизофије, религије и вере, радне и духовне праксе) једнога времена и једнога простора. Трећи: поетска осећања (најчешће сентиментална и елегична, често незаборавна и непреболна) проистичу из односа према завичају и времена одрастања у њему... и најбоље се изражавају језиком завичаја, односно родним, матерњим идиомом.

Постоји још један правац, видан код урбаних савремених песника: локалним језиком, другачијим од књижевног, изражава се отпор званичном ставу и важећој норми, било у друштву, било у уметности. Није редак још један моменат, да се на преозбиљна питања актуелне друштвене стварности одговара у кључу комике настале на раскораку између народног и службеног језика (Богдановић 2007: 162).

---

[3] Објавио на врањском говору: *Метла за по кућу* 1993, *Свртка у несвртку* 2000, *Крај ће каже* 2003, *Сол на рану* 2004.

[4] Објавио збирке песама на дијалекту *Штрапке* 1999, *Волеле се шушумиге* 1993, *Бате ће се жени* 2010, *Раднички воз у пет и десет* 1998.

[5] Рођен у Лесковцу, а писао је на говору лесковачке и нишке чаршије, *Јеврем сав у смрти,* 1976.

[6] Књижевник и новинар Новица Китић објавио је на јужнокосовском говору књигу кратких прича *Кратке косовске каже*, Грачаница 2004. и *Косовске каже*, Косовска Митровица 2014.

[7] Написала драму *Лесковчани у Паризу.*

[8] Објавио *Искрице из Дубочице* 1935.

[9] Објавила на лесковачком говору књигу *Исцьвтана стрњика* 1986.

[10] Објавио *Ђефли тефтер* 2006, *Ђораво злато* 1987, *Наша чаршија* 1997.

[11] Објавио *Цвеће у снегу* 1990, *Баче поголеме од сокаци* 1994.

Књижевник и публициста, књижевни посленик Драган Радовић је афирмисани књижевни и културни прегалац. Објавио је 2012. године књигу на лесковачком говору *Купен петл*.[12]

Књига има 76 страница и 62 песме подељене у пет циклуса: *Сиротињска патка*, *Тристаћ на клоцне*, *Мушице под реп*, *Чорба без ич*, *Угасла скара.* Песме су мотивски разнолике. Опевани су људи и догађаји који се тичу песниковог детињства и његови савременици и све оно што је заслуживало да буде сачувано у песниковом сећању. Радовић се осмехује, најчешће безазленом шалом и хумором који само повремено сенчи иронијом и подсмехом. Али, даље од тога не иде па у његовим песмама нема циничности и саркастичности.

О језику свога певања у књизи *Купен петл* сам песник истиче да у његовим песмама има грешака које су се намерно провукле. Затим, даље каже: „због риму сам се исфрљио с неки падеж. Негде сам убацио и неки помодеран реч. Негде сам се двоумио кој облик да узмем, јер не знам кој је понеправилан“ (штампано на задњој корици књиге).

Књига песама *Купен петл* песника Драгана Радовића написана је на језику лесковачке чаршије и њене околине. Дијалекатске особине призренско-јужноморавских говора срећемо на свим нивоима, од фонетско-фонолошког, морфолошког до синтаксичког нивоа.

У вези са вокалским и консонантским карактеристикама језика испитиваних песама, треба рећи да у њима поред стандардних гласова постоји још и полугласник[13] и консонант s. Регистровани су још и примери нестандардне употребе консонаната ф и елизије спиранта х.

У Радовићевим песмама има примера са полугласником, али полугласник није маркиран посебним знаком: *кд* (28),[14] *кд* се људи (26), *кд* се врће (60), *сг* узданем (22), а *сг* сам (42), *смлело* (7), *тнки* (74), *петл* (у наслову).[15] Примере са доследном призренско-јужноморавском вокализацијом јата вокалом е бележимо и у Радовићевој књизи: *несам* (30), зашто *несам* (48), *неси* (29), способан *несам* (30), живео *неје* (61), *неје* јасно (24), гладан *неје* ники (74), *неје* такој (11).

Регистрован је и један пример *жључка* у којем је вокално л дало лу (љу): – И од јело не боли га *жључка* (74); ... а по тој се потопи у *жључку* (49).

Финално *л* се у песмама нашег писца чува у облицима радног глаголског придева, али и у другим облицима: *петл* (у наслову), *петал* (31),[16] *сал* мој (12), *Цел* мој живот (12), *цел* век (27). Далеко бројнији су примери са фор-

---

[12] Књига је објављена у издању Туристичке организације Лесковац и одштампана у штампарији ФИЛЕКС у Лесковцу.

[13] Полугласник се у литератури обележава често посебном графемом *ь*, понекад апострофом: *с'г*, *к'д* и слично.

[14] У заградама је означен број странице у књизи *Купен петл* са које је пример преузет.

[15] Наравно, много је више примера са вокализованим полугласником: *кад ноћом* (46), *саг туј* (18), *сад ћу могу* (35).

[16] У говору Угљара код Приштине употребљава се доследно облик *пета̑*.

мантом -*(ј)а*: *ишчукаја* зуби (39), *врнуја* се (60), сам *напунија* (32), најиграч је *бија* (32), *ставија* шпијунку (33), белај *направија* (39).[17]

Ексцерпирани су и бројни примери замене и елизије вокала: *премени* (42), ћу *пременим* (50), *пресрићу* (44), *стизам*, *дизам* (10), *ектер* (45), *врћа* касно (60), не *клепућу* (65), код *доктура* (24), *меришем* (37), *предавам* (43); *мог* да преконачим (45), не *мог* (69), *мож* се деси (75), се *мож* наручка (74), *ал* за тој (9), *ко* кер (10), *забрави* (29), *забравена* (31).

Једна од особина и говора Лесковца и његове околине јесте губљење сугласника *х* у свим позицијама у речи, а таквих примера има и у књизи *Купен петл: арчи* речи (12), ја *ићу* (15), *арчим* (19), *иљаду* (26), *с леб* (43), *ектер* (45), *рчем* (46); *свати* (11), *довату* (43), *прераним* (38); *одма* (14), ја *чу* сат (60), *стра* (74), *Исар* (62). У неким примерима *х* је замењено веларом к: *дрктим* (74), *ваздук* (39), *пазуке* (36), *опкођење* (69) (Јашовић 2010, 100).

У анализираним песмама Д. Радовића бележимо неколико лексема са африкатом дз у иницијалним и у медијалним позицијама: *дзвирка* (33), кроз тој *дзвирку* (33), Мока *Дзиван*, Моки *Дзивану* (60), *Дзиванка* (60); *задзрћам* (24), *задзрћа* (33) (Јашовић 2010: 100). Упрошћавање сугласничких група на крају речи: *будућнос* (18), *глупос* (13), *невинос* (44), *младос* (8), *поцврс* (31), *прошлос* (9), *савес* (7), *старос* (42).

У облицима трпног придева нема јотовања: *купен* (у наслову књиге), *лепен* (42), мишићи *исцрпени* (55), *ставен* (33), *оставен* (42), *изваден* (7), *удрубен* (13), *улубен* (42), *упален* (23), *раставен* (13).

У литератури је већ говорено о цоктању, гласовној појави изговора африката ч и ћ са призвуком африкате ц: *це* упрљам (10), *це* врати (11), *цврсто* решим (14), *цврс* (44), *поцврс* (31).[18]

На морфолошком плану забележени су примери заменичких речи у дијалекатском облику: *гу* поскида (47), *кој* (7), *тој* (8), *њојзине* бутке (48), *њојзини* груди (38), *њума* узедо (49), и све *вој* на место (48), *ники* (54), *тој* појаве (22).

У Радовићевим песмама употребљене су аналитичке форме компаратива и суперлатива: *попаметан* (30), *помалечку кримку* (21), *поцврс* (31); *мртвак поважан* (26), *најголем* (53), *најпосле* (13), *најиграч* (32) (Јашовић 1997: 14).

Употреба футура са тенденцијом петрификације енклитичког облика ће: *ће те мучу* (28), *ће лепив* (28), *ће кукав* (29), *ће наиђе* (30); али имамо и форме: сад *ћу могу* (35), гаће *ћу пременим* (50), *ћу си имам* (50).

Бројне дијалакетске форме преузете из лесковачког говора које се употребљавају и у другим призренско-јужноморавским говорима бележимо у облицима презента. У првом лицу једнине презента: *се отезам* (14), *осићам* (21), *подизам* (36), п*ротезам*, косу не *пребишћам*, *стизам*, *дизам* (10), *намишћам*, *ожеднејем* (10), *почињам* (14), *бакћам* (40), *стичам* (16). У трећем лицу мно-

---

[17] Али, има и примера типа: *раскрстио* (68), *живео* (58), *јурио* (58), *дозно, завршо* (58), *требо* (59), *схвато* (61).

[18] О овој и о другим особинама лесковачког говора пише Недељко Богдановић у књизи *О лесковачком говору,* у тексту „Лесковачки говор као лингвистичка реалност“ (Богдановић 2009: 24–39).

жине презента: *склањав* (28), *гледав*, *плашив* (33), *склапав*, *кунев* (8), *дођев* (9), *бањав* (28), *гурнев*, *узнев* (17).

Дијалекатских облика има и код индеклинабилних речи: *даклем* (35), *сг другу бригу* (68), *куде* (13), *одоздол* (13), *врућо* (11), *лошо* (6), *одоздол* (9).

У Радовићевој књизи *Купен петл* употребљене су падежне синтагме свих падежних облика директно преузете из локалног дијалекатског падежног система: он *са главу* (54), *с ногу*, *с пету* (32), *са нокти од прсти* (48), намигује *с око* (59); *за испод гузицу* (32), срце ко *од пену* (13), запнем *из петну жилу* (21); *ишчукаја зуби* (39), да не *виду људи* (38), и све *вој на место* (48), гоч ми је *у уши* (69).

У збирци стихова Драгана Радовића *Купен петл* регистровано је 66 лексема за именовање човека (Homo sapiens) и именовање делова тела човека. Регистроване лексеме ове врсте класификоване су у три семантичка поља: општи називи Homo sapiens, називи спољашњих (видљивих) делова тела, називи унутрашњих органа.

(а) Општи називи за човека класификовани су у две групе. У прву групу сврстани су називи за Homo sapiens мушког пола и називи за именовање одраслих особа женског пола. Све лексеме употребљене за именовање поменутих семема су једночлани називи употребљени у стандардном облику.

Проста лексема *човек* потврђена је осам пута: Што не почнем ко човек да живим (14); Да л је *човек* робље,/па публику зову (26); Од мирис се мож *човек* наручка (74). Лексема *жена* употребљена је дванаест пута: На *жену* твој лик це јави (29); Не мог се одбраним од убаве *жене* (42); *Жена* ми је ко небески зраци (45); *Жена* ми је ко ектер од њиве (45).

Суплетивна стандардна плуралска форма од именице човек употребљена је девет пута: Људи ће убедиш (70); Па пред људи рипнем (69); И да зајебе људи (59). У истој функцији користи се и супстандардно *мужи*: Тој видели мужи па се брину (47); Добри јебци и големи мужи (52) употребљене у двема песмама циклуса „Мушице под реп“.

У Радовићевим песмама често се за именовање одрасле особе женског пола користи лексема *женска* (потврђено седам пута) употребљена у различитим падежним синтагмама и у једнини и у множини: Ћу бидем од *женско* крстен (50); Кад се на *женску* приватим (42); По тога питања *женске* прати срећа (43); нека пукну *женске* (44); А *женске* се размилеле (50). Регистрован је и један пример са хипокористичним обликом *женче*: Ћу си имам и ја *женче* (50).

У посебну подгрупу овог поља издвојени су називи за именовање Homo sapiens према старости. Регистроване су три просте лексеме без дијалекатске маркираности. За младунче човека *беба*: Има два-три с опрему за *бебе* (24); *момак*: А ја цврс сам *момак* (44); *девојка*: Зато тражим *девојку* по мери (49).

(б) Друго семантичко поље садржи називе за спољашње, односно видљиве делове тела које смо даље класификовали у три подгрупе: називи за именовање главе, за именовање трупа, именовање екстремитета и, наравно, органа који су њихов саставни део.

У нашој грађи налази се десетак лексема за именовање главе и органа на глави које испитивани писац употребљава у различитим стандардним и дијалекатским падежним облицима и увек у сингулару: Лупа чело, за *главу* се фаћа (34); Да тај мерак са *главу* не платим (48); Јебем те празна *главо* (54); Ма где да си пошо, усијана *главо* (8); Па кад ти у *главу* нешто гласно кврцне (30); Он са *главу*, с дупе, с пету... (32).

Простом лексемом *чело* коју Радовић употребљава искључиво у акузативу једнине именује се део лица, а регистрована су само два стиха у којима је поменути назив употребљен: Узни се у памет, чукни се у *чело* (30); Лупа *чело*, за главу се фаћа (34).

За именовање органа за чуло мириса nasus бележимо пет примера: *Нос* се с мирис трља (74); Ил ће бега на там, / Или *нос* ће пиши (37). Лексему нос бележимо и у псовкама: Јебем ти душу у *носу* (54); Јебем те, бар *нос* истреси (54).

Лексема *око* (oculus) именује орган за чуло вида и употребљена је тринаест пута. Стихови у којима је употребљена лексема око најчешће су саставни део изреке или које друге говорне народне творевине: Сирове коштав млого, жими *очи* (62); Јебем ти *око* ћораво (54). Други стихови са овом лексемом обавезно су пејоративно интонирани: Трепке ми слепила дрља с оба *ока* (36), *Очи* с дрље трљам (10), Са *очи* сам врљав (19).

Простом лексемом *трепка* именује се део ока, покретна и непокретна трепавица (kinocilium и stereocilium): *Трепке* ми слепила дрља с оба ока (36).

За именовање органа за чуло слуха (auris/auricula) забележена је лексема *уши* која се користи само у плуралу у пет различитих песама: С *уши* се покријем (10); Просјакташе *уши*, снага у нос стиза (43); Јебем ти *уши* глуви (54); Гоч ми је у *уши* (69). У сваком поменутом примеру има фразеологизама који се не употребљавају само у лесковачком говору него се могу чути и на другим просторима које покривају призренско-јужноморавски говори па и шире.

Лексема *уста* (cavitas oris) којом се именује усна дупља забележена је у стиховима: *Уста* не отварам (36) и Склопи *уста* затој (70), а лексема *усне* (labium) само у стиху: И кад зборим, ја не кривим *усне* (66). Обе лексеме користе се само у стандардном лику.[19]

Овој семантичкој подгрупи припадају и називи за именовање *косе* (crinis): *Косу* не пребишћам, / Нема гди да бегам (10); Јебем те у белу *косу* (54); и за семему ‘нитаст израштај на кожи главе и тела’ *длака* (capillus) регистрован је само један пример: Ми живимо живот *длакав, / Длакав* ал на ситне локне (7).

(в) У другу подгрупу назива за именовање спољашњих, видљивих делова тела сврстани су називи за именовање средишњег, централног дела човечијег тела између врата и удова.

Простим лексемама *тело* (corpus) и *снага* у књизи *Купен петл* именује се комплетан људски организам: С *тело* у прошлос с преци (9), И нуду ми љубав и душу и *тело* (44); Кад помислим каква *снага* штуче (21).

---

[19] Ми смо у говору села Угљара код Приштине забележили и облик *усте,* као и *писме*, *врате*, *груде.*

У Радовићевим песмама простим лексемама *кук*, *струк* и *прса* именују се одговарајући делови тела, али само особа женског пола: И *струк*, и *кук*, и све вој на место (48); Гледам *прса* и *бедра* вој цврсти (48). Лексемом *сиске* (mamma) без деминутивног значења именују се само женске груди: Паучину она кад угледа, / Са *сиске* гу поскида из ћошке (47); Ал шћу кад се тресу *сиске* (50), а лексемом *груди* (thorax) именују се женска: Да си ми је патлиџан поједар, / Големчак ко њојзини *груди* (38), али и мушка *прса*: Збере се па чами у душу под *груди* (58).

Унутрашњи удубљени део раменог чланка, између грудног коша и надлактице (fosa axillaris) део именује се обликом *пазук.* Под моје *пазуке*. (36)

Стражњи део људског тела, стражњица (regio glutealis) именује се двема лексемама *дупе* 12 пута и вулгаризмом *гузица* 3 пута: Народ *дупе* боли / Од твоје причање (70); Да удариш са пету у *дупе* (70); Видели су како с *дупе* врти / Ко машина кад си веш испира (47); Памет ми у главу, *дупе* ми уз дувар (30); Сад се кајем, за *дупе* се апем (49); Кика Семкар семенке предава / И новине за испод *гузицу* (32) И стално гу штипкам по *гузицу* (38).

Категорији лексема са опсценим значењем припадају речи којима се именују мушки и женски полни органи.

За мушки парни полни орган семник (testis) испитивани песник користи лексеме *јаје*: Па смо ко без душу, без вољу, без *јаја* (13) и *јајце*: Јебем ти килава *јајца* (54); Са *јајаца* килави (19). Поменута семема именује се још и синонимним обликом *кромпири*: Што ће ми пукну *кромпири* (54).

Лексема којима се директно именује мушки полни орган (penis) нема. Али, зато бележимо четрнаест примера у којима се метафорично другим лексемама означава поменути део мушког полног органа. Од глагола псовати и форманта –ло начињен је облик *пцувало* (псовало): *Пцувало* ми још малечко (63); А *пцувало* мени служи (64).[20]

У Радовићевим песмама забележили смо шест примера у којима се простом лексемом *патка* и сложеном лексемом *сиротињска патка* именује мушки полни орган: Док ми *патку* не забрави (29); Заболе те *патка* (8); Тај ког је правила *сиротињска патка* (6); Татко ме направи с *сиротињску патку* (19). За именовање исте семеме користи се и метафорски облик *мачор*: Ја не се давам док се *мачор* диза (43), али и још неке лексеме типа: *мушко*, *мојега*, *тврди*, *меки*, као у примерима: Све је раставено на *тврди* и *меки* (13); Да се фалив добили *мојега* (52); А и моје *мушко* мекачко ко вуна (13).

Део лексичког корпуса употребљеног у испитиваној поезији чини и лексема којом се именује женски полни орган *пичка* (vagina), који је употребљен у стиху који припада псовачкој фразеологији: *У пичку не мајчину гони*, забележен у песми „Мртав озбиљан“ (61). У осталим примерима за именовање поменутог органа користе се метафорски облици: *котруљ*: Зар

[20] За образовање ове врсте лексема Иван Клајн каже да су ове речи увек афективне, означавају сталног или претераног вршиоца радње с пејоративном нијансом (Клајн 2003: 150).

целога мене да даднем / За *котруљ* што стане у једну руку (51); *женско*: Па нек је оној *женско* од злато (51); *спреда*: Ја си жену довађам и *спреда* (38).

(г) За именовање руку и ногу и њихових делова (код особа оба пола) у проучаваним песмама употребљено је пет лексема: *рука*, *нога*, *пета*, *шака и краци*. Лексеме *рука*: Не подизам *руке* (37); Срећна *рука* што тој бутке пипка (48); Јебем ти *руке* чокљане (54); *нога*: ко кувана *нога* (21); Од *ноге* обарам (36); *краци*: Над гроб ширим *краци* (18); Јер ако ме пипне међу *краци* (38); Међу *краци* бутну (32) употребљене су по четири пута. Лексема *пета* 2 пута: Са *пету* у дупе (31); с *пету* лопту ритне (32); и *шака* је употребљена једанпут: *Шака* буве са нокти од прсти (48).

Лексемама *бедра* и *бутка* именовани су само делови тела особа женског пола: Гледам прса и *бедра* (48); Фрљим поглед на њојзине *бутке* (48).

Забележен је и један пример за делове руку и ногу *нокат* и *прст*: са *нокти* од *прсти* (48).

(д) У посебну семантичку групу сврстали смо називе којима су именовани унутрашњи органи човека и има их укупно четрнаест. Најфреквентније су лексеме којима се именују *мозак* 7 пута, *језик* и *срце* 6 пута, све остале лексеме ове врсте поменуте су у једном или у два стиха.

Устаљених израза и фолклорних елемената има и у стиховима у којима се помињу *мозак* (en cephalon): у здрав *мозак* (52), омекшао *мозак* (13), *мозак* ич не арчим (19), *мозак* си искључи (30); *срце* (cor): Јебем ти *срце* од зајца (54), *срце* ко од пене (13), на болни *срца* (7). У Радовићевим песмама се поменути орган именује и деминутивним обликом *срцко*: Свађам се са мојега *срцка* (50). Сличног значења је и лексема *језик* (lingua) у стиховима: Јебем ти *језик* мутав (54), *Језик* чувам, с падеж га не кварим (66).

За именовање унутрашњих органа *бубрег* (ren), *желудац* (gaster) и *жључка* (bilis) употребљеним у стандардном и дијалекатском облику омогућавају песнику Драгану Радовићу да што вернije и пластичније опише духовну тескобу не баш увек гостољубиве средине у којој настају песнички ликови и креира представљена стварност лирског ствараоца: Мој *желудац* сјебало једење (52); у *бубрези* камење и песак (52); И од јело не боли га *жључка* (74).

Скицирање хумористичких слика, а хумор је битна одлика књижевног дела проучаваног ствараоца, омогућава му, између осталог и употреба лексема *зуби* (dents): Мора да сам и ја, док сам спија, на мог деду ишчукаја *зуби* (39); *ребра* (costae): И од *ребра* направим решетку (75) (за роштиљ); *пекља* (ansa): Да случајно *пекља* не попушти, / Да се брукам, па да га оцепим (22).

За именовање унутрашњих органа човека екцерпиране су и три сложене лексеме типа придев + именица: *петна жила* (achillodynia): Да си запнем чак из *петну жилу* (21); *нервна влакна*: *Нервна* ми се *влакна* накостреше (40); *мождане вијуге:* Сад из књиге гледам само слике / И луфтирам *мождане вијуге* (40).

У књизи *Купен петл* Драгана Радовића у 62 песме (седамдесет страница текста) забележили смо 66 лексема употребљених за именовање човека и делова тела човека. От тога 45 назива или 72 % су стандардни облици, а

само 19 лексема или 28 % дијалекатски: бутка, жључка, котруљ, мужи, пазук, пцувало, пекља, сиске, срцко, трепка и слично.

Литература

Богдановић 2007: Недељко Богдановић, Дискусија на научном скупу „Књижевност на дијалекту“, објављена у рубрици „Мишљења“, *Наше стварање* LIV/1–4, Лесковац: Лесковачки културни центар, 9–11.

Богдановић 2009: Недељко Богдановић, *О лесковачком говору*, Лесковац: Лесковачки културни центар.

Đinđić, Teodosijević i Tanasković 1997: Slavoljub Đinđić, Mirjana Teodosijević i Darko Tanasković, *Türkçe sirpça sözlük*, Ankara: Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu.

Ђорђевић 1997: Јован Ђорђевић, *Латинско-српски речник*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јашовић 1997: Голуб Јашовић, *Пастирска терминологија Пећког Подгора*, Приштина: Народна и универзитетска библиотека у Приштини.

Јашовић 2010: Голуб Јашовић, Неке особине говора Угљара код Косова Поља, у: *Истраживања српског језика на Косову и Метохији*, Косовска Митровица: Филозофски факултет у Косовској Митровици, књ. 1 (2008), 93–138.

Јашовић 2014: Голуб Јашовић, *Дијалекатска лексика у Страорима Ратка Поповића*, Косовска Митровица: Народна библиотека „Вук Караџић“.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* II, суфиксација и конверзија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства и Институт за српски језик САНУ.

Костић 1971: Александар Ђ. Костић, *Вишејезички медицински речник – Lexicon medicum polyglottum*, Београд – Загреб: Медицинска књига.

Петровић 2002: Драгољуб Петровић, Дијалекатска лексика и речник стандардног језика, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 277–284.

Радовић 2012: Драган Радовић, *Купен петл*, Лесковац: Туристичка организација Лесковац.

Речник 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1–3: Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска; 4–6: Нови Сад: Матица српска.

Шкаљић 1985: Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево: Свјетлост.

Summary

The Lexical Anatomy of Dragan Radović's Poem Collection *Kupen Petl*

Golub M. Jašović

This paper deals with lexemes and lexicology recorded in the poems of Leskovac poet Dragan Radović which are also found in Leskovac dialect. The collection has been written in prizrensko-južnomoravski dialect, in the language of Leskovac and its surroundings. Recorded lexemes have been analyzed using lexical and semantical approach. Semantical classification on groups and subgroups has also been conducted. We have dealt with formational structure of the examined lexemes.

Keywords: anatomical lexis, dialectisms, dialectical lexis, lexical and semantical analyses

Дијалекат као језик романа *Лина тврђа од камена*

Марина М. Николић – Сања С. Алексић***

Циљ овог рада је указати на основне одлике косовско-ресавског дијалекта којим је написан роман *Лина тврђа од камена* Јована Д. Петровића. Текст романа ћемо користити као пилон за показивање карактеристика говора Петровца на Млави и његове ближе или даље околине (фоностилистички и морфостилистички ниво). Један од циљева рада је показати како се вербалне форме записују, то јест показати пишчев приступ према језику кроз записивање (графостилистика). У вези с тим, биће занимљиво показати употребу апострофа и стилских фигура које се ту јављају. Посебну пажњу посветићемо стилско-прагматичким функцијама императива, али и народног језичког блага: клетви, псовки, пословица и изрека, фразеологије и др.

Кључне речи: Јован Д. Петровић, роман *Лина тврђа од камена*, косовско-ресавски дијалекат, лингвостилистика

1 Увод

До друге половине 19. века у српској књижевности ретка је била појава дијалекта. То се пре свега може објаснити чињеницом да се „дуго мислило и веровало да је дијалекатско изражавање у служби кварења језика, па због тога није ни било књижевних покушаја да се узвишена духовна и емоционална стања искажу дијалектом“ (Зборник 2011: 288). Гордана Драгин у раду *Из синтаксе хронике Село Сакуле а у Банату Зорана Петровића* подсећа на оштру Скерлићеву критику *Коштане*, у којој је дело литерарно оцењено као једно од најпоетскијих књижевних дела наше књижевности, али се Скерлић крајње негативно изразио о Станковићевом језику (Зборник 2011: 116). Управо због језичке „нечистоће“ писци су се дистанцирали од дијалеката и тежили добром и исправном језичком изразу који се очитавао у строгом поштовању норме стандардног српског језика и уметничким могућностима књижевног језика.

Последњих деценија, међутим, долази до промене у схватању да дијалекти задовољавају само најједоставније комуникацијске потребе и да су, у складу с тим, потпуно неадекватни да пренесу сав уметнички сензибилитет књижевника. Тако је, паралелно са настајањем књижевности на стандарду, настајала и дија-

Рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*, бр. 178021 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

** sacazeca@hotmail.com; Slavisches Institut, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg

лекатска књижевност, тј. књижевност коју карактерише употреба специфичног локалног језичког идиома неког одређеног подручја[1]. Тај феномен се, с једне стране, може довести у везу са чињеницом да књижевна продукција стално тражи нове изазове, а писање на дијалекту као специфичној врсти идиома, свакако је један од њих. С друге стране, ту је и потреба писца који пише на дијалекту да језик свог завичаја, према коме има велики емотивни однос, сачува од заборава (Г. Драгин у Зборник 2011: 116). Дијалекат је, као уосталом и стандардни језик, перманентно изложен променама и неизбежна модификација и модернизација локалног идиома могу у крајњој инстанци водити до његовог нестајања. Посматрано из те перспективе, одлука књижевника да пише на дијалекту би се могла тумачити као покушај да „конзервирају језичко стање које се неповратно брише пред снажним ударом књижевног језика и његовим моћним инструментима – образовном систему и масовним медијима“ (Милановић 2008).

Роман *Лина тврђа од камена* је написан на косовско-ресавском дијалекту, што је истовремено и најважнија стилска карактеристика дела. У складу с тим ће у раду, после кратке биографије писца и сажетка радње романа, бити представљене језичке специфичности тог дијалекта. Будући да се дијалекти пре свега манифестују у усменој форми и да су географски ограничени на мања подручја (локална или регионална), њихова писмена фиксација, која помоћу средстава стандардног језика треба да омогући шире разумевање, представља изазов. Као резултат тога настаје врло специфична ортографска слика, тако да ће предмет анализе бити и графостилистички елементи. С друге стране, сваки на дијалекту написан текст априори поседује карактеристике разговорног стила, што упућује на интерференцију (између) два функционална стила: разговорног и књижевноуметничког. Рад има за циљ ту интерференцију детаљније да истражи и да опише њену естетску димензију.

2 О писцу

Јован Петровић, чији преци потичу из Хрватске, рођен је 11. априла 1950. године у Петровцу на Млави. За своје стваралаштво, које пре свега обухвата поезију, добио је бројне награде. Његова поезија је преведена на неколико светских језика (немачки, словеначки, словачки и енглески). Поред поезије, коју пише од своје ране младости, Петровић је написао и неколико прозних дела. До сада су објављена два романа: *Лина тврђа од камена* (2004) и *Глумица* (2009). Јован Д. Петровић живи и ствара у Петровцу на Млави[2].

3 О роману

Косовско-ресавски дијалекатски тип налази се у основици романа *Лина тврђа од камена*, односно, у основици идиома главне јунакиње, којој је додељена улога приповедача сопствене тегобне животне приче. Свесно приклањање

[1] „Дијалекатска књижевност је свака књижевност писана дијалектом, без обзира на степен његове блискости са књижевним стандардом“ (Зборник 2011: 116).

[2] В. Јован Д. Петровић: Лина тврђа од камена, Београд 2006, 139–140.

писца локалним говорним особинама Добрња допринело је изузетној уверљивости ликова, збивања и средине у којој ти ликови обитавају. У њему једна проста жена прича, дијалектом богатог и сложеног језика, у првом лицу, од почетка до краја свој живот. Појединачне теме у оквиру исповести главне јунакиње везане су за рурални начин живота и за све оно што игра важну улогу у свакодневној пракси.

Роман се састоји од четири поглавља у хронолошком низу. У првом поглављу Лина приповеда најпре о животу (детињству и младости) свога оца, да би затим, без паузе наставила причу о свом детињству. Причајући ретроспективно, Лина нас у једном тренутуку обавештава да је сада у дубокој старости: *А остаде сам' ова љуштура, ка' кошуљица...* Након интермеца који указује на перспективу приповедача (Лине), следе сећања: сликовито представљање просидбе, свадбе и, коначно, брачног живота. Склад у великој породици потврђен је рађањем сина првенца, Животе, но сеоску идилу убрзо прекида мужевљева смрт. Прво поглавље циклично је затворено Линим повратком у очеву кућу.

Наредно поглавље обележено је Линином другом удајом. И поред жали за мужем и сином кога је оставила, Лина се удаје за Стевчу, такође удовца. Једну за другом, рађа му две кћери. Ни та срећа није била дугог века. Након две године пасторак одлази рат. Несрећа никад не долази сама, Лини умире син првенац. Ту се зла коб не завршава, изненада умире и Стеван, Линин муж. Лина је муком приморана да се по трећи пут уда.

Трећи муж, Јова Бошњак, већ је у годинама, али без деце, богат, ситуиран и вредан човек. Рађа му ћерку, али је смрт опет закуцала на њихова врата: Лини умире ћерка из другог брака, а убрзо потом и последња, Илинка. Међутим, убрзо након несреће, рађа се син – Драгољуб, а потом и други син – Душан. Изненадна смрт трећег мужа Јове наставља Линин страдалнички пут. Као на траци, смењивали су се догађаји један за другим, удаја кћерке, одлазак сина на занат у Свилајнац, шегртовање млађег сина.

Четврто поглавље доноси Линину перцепцију и преживљавање Другог светског рата: хапшење синова, отеривање у логор, беда и немаштина узрокована ратом. По повратку синова из заробљеништва ситуација се побољшава, Лина успешно лечи слепило, но комунисти јој убрзо одузимају сву стечену имовину. Време се променило, синови су се окренули од села, Лина долази у сукоб с временом које више не разуме.

Линино страдање забележено је чврсто структурираним приповедачким поступком. Беспрекидно згуснуто приповедање доноси цикличне догађаје исказане кратким, језгровитим реченицама сеоског говора, испуњених народном мудрошћу.

4 Карактеристике косовско-ресавског дијалекта

Село Добрње, Линино родно место, још увек није дијалектолошки описано и не налази се у списковима обрађених пунктова. Посматрано географски, Петровац на Млави, коме такође и Добрње припада, се налази на граничној зони: Млава највећим својим делом тече кроз северне крајеве косовско-ресавских

говора, али својим доњим током (након Хомољских планина) пролази кроз територију смедеравско-вршачких говора. Претпоставка дијалектолога је да ипак припада косовско-ресавском говору, што и наша анализа потврђује[3].

Косовско-ресавски дијалекат је настао у средњевековној Србији и припада екавско-штокавском дијалекту. Карактерише га не само значајно одступање од стандардног језика, него и многе типичне карактеристике које чине његов препознатљив идентитет.

Наредна анализа се углавном ослања на дијалектолошке карактеристике које је обрадио Павле Ивић (1985, 2009), имајући у виду и истраживања Голуба Јашовића (2012) и Јадранке Милошевић (2014).

4.1 Вокализам и консонантизам

Основне карактеристике косовско-ресавског дијалекта које се могу наћи и у роману:

Вокализам:
– Вокалне групе ***-ао*** и ***-ео*** на крају речи, како глагола, тако и именица прелазе у ***-о***:
требо, *осто*, *имо*, *слушо*, *реко*, *видо*, *постизо*, *помажо*, *пито*, *посо*, *мисо*, итд.
– Елизија: *д'идем*, *д'истудева, д'има*, *н'увати*, *н'остане*, *н'имању*, *з'она кревет*,
– Апокопа: *сам'*, *там'*, *дол'*, *гор'*, *мал'*, *мож'*, итд.
– Префикс ***пре*** уместо ***при***: *прејави*, *преватио*, *претисо*, *прелика*, *премети*, итд.

Консонантизам:
– Изостављање фонеме ***х*** на почетку, у средини и на крају речи: *'леба*, *'артија*, *'ајдуци*, *довати*, *свати*, *стра'*, *одма'*, итд.
– Понекад се фонема ***х*** замењује фонемом ***ј*** или ***з***:
смеј, *за снају*, *у мејане*, *поврз*, итд.
– Често се на почетку речи фонема ***ф*** замењује фонемом ***в***, као и фонема ***ш*** фонемом ***ч***: *вамилија*, *вуруна*, *витиљ*, *вантазирам*, *чпорет*, *чкола*, итд.
– Група ***ст*** је на крају речи редукована на ***с***: *радос'*, *жалос'*, *младос'*, *корис'*, *вес'*, *завис'*, *болес'*, *лис'*, *кос'*, *крс'*, *мрзос'*, итд.
– Групе ***тс***/***дс***/***сц*** редуковане су на ***ц***: *брацки*, *љуцки*, *поцмевао*, *ицурело*, *пцето*, итд.; Различити процеси утицали су на упрошћавање различитих сугласничких група и неких консонантских алтернација: *липцало*, *код прецедника*, *чпорет*, *фузбал*, итд., па и до метатезе: *лојзе*, *гројзе*, *гвојзе*.
– Фонема ***ј*** нестаје на крају речи и приликом транскрипције је консеквенто означена апострофом: *Куј тражи,* ***та'*** *и нађе* (8), *Ни н'****ова'*** *ни н'****она'*** *свет, нигде без матере* (50).

---

[3] Ове информације добили смо од српских дијалектолога с Института за српски језик САНУ, др Софије Милорадовић и мр Веселина Петровића. В. и Јашовић 2012. Такође, дошли смо до истраживања Ј. Милошевић (2014) где је један од обрађених пунктова село Добрње. Ј. Милошевић доказује да говори Добрња и суседних села (говори Млаве) недвосмислено припадају косовско-ресавском дијалекту.

– Изостављање иницијалног *г* у ***где*** је такође једна од карактеристика косовско-ресавског дијалекта[4]: ***'Де*** *има за једно, има и за друго,* ***'де*** *има за два има и за три,* ***'де*** *има за три има и за четири...* (11), ***'Де*** *си пошла, Лино,* ***'де****... црна?...* (17)

4.2 Морфологија

У морфолошкој структури косовско-ресавског дијалекта може се констатовати тенденција ка синкретизму. Деклинације карактерише битно мањи број различитих парадигматских форми него што је то случај у стандардном језику (Ивић 2009: 64).

– Личне заменице првог и другог лица једнине имају идентичне облике – ***мен', теб'*** – у генитиву, дативу, акузативу, инструменталу[5] и локативу:

и од ***мен'*** *д'има нека асна* (31), *Он д'има, а* ***мен'*** *како биде!* (31), *Ал' кој* ***мен'*** *пито?!* (30), *да се на* ***теб'*** *неки спотице* (29), *док се не види ста це с* ***теб'*** *да биде* (29), *'де* ***теб'*** *крај, и њојзе крај* (29), *Мора се бидне, и* ***теб'*** *и другем* (32), итд.

– Енклитички облици за прво и друго лице множине у дативу су ***ни*** и ***ви***:

А, зашта ће се потресамо, црна ***ви*** *душа, зашта, ако нећемо због деца?... шта* ***ни'*** *преče od деца?* (50), *Све* ***ни*** *јасно, а ништа не сватамо* (42), *Ни'* ***ни'*** *до умирања…* (44), итд.

– Енклитички облици за прво и друго лице множине у акузативу су ***не*** и ***ве***:

Једна мука ***не'*** *скупила, једна* ***не'*** *држи* (53), *Отац* ***ве'*** *виче… да* ***ве'*** *види…*(58), итд.

– Енклитички облик трећег лица множине гласи ***ји*** и у дативу и у акузативу:

Нису млого ни имали… Толко, колико ***ји'*** *оставили.* (7), *Сам' се тако ове године дочекују… Ел' не' те биде… а ја сам* ***ји'****, еве, дочекала.* (13) *Шта да* ***ји'*** *рекнем, како да* ***ји'*** *погледам?!...* (22), *Деца ка' деца, а како да* ***ји'*** *кажем?...* (58), *Ни' се човек ни оладио, грешна* ***ји'*** *душа, ал' нека* ***ји'*** (59), итд.

– Неретка је појава дуплирања личних заменица:

Веселе се, лако ***ји' њима*** (16), *Ете* ***ји*** *и* ***они***, (22), *ни'* ***ју*** *лако ни* ***њојзе*** (27).

– Показне и присвојне заменице једнине мушког и средњег рода имају идентичне наставке у дативу, инструменталу и локтиву ***-ем***:

Тешко ***мојем Обраду*** (7), *Ал' сузу не пусти' држа' и одржа'* ***у онем окету*** (16), *Преказује ми се* ***у онем очињем мраку*** (33), *и требала му мати,* ***његовем сирочету*** (34), *Ни* ***н'овем****, ни* ***н'онем свету*** (56), *Цакли се, ка' од сувога злата* ***н'онем сунцу*** (64), **о** ***овакем човеку*** *не мож' све ни да се рекне* (66) итд.;

– Показне и присвојне заменице женског рода имају идентичан наставак у генитиву, дативу и локативу једнине, као и у номинативу, генитиву, акузативу и локативу множине ***-е***:

---

[4] При транскрибовању је овај феномен консеквентно означен апострофом и не би се смео заменити са *де* без апострофа, које може имати различита значења, нпр. ***де*** *добар и поштен био* (због тога, зато што) или *овде живот ка'* ***де*** *стао* (**да**).

[5] У косовско-ресавском дијалекту се може наћи још један облик личних заменица првог и другог лица једнине у инструменталу: *с моном* и *с тобом* (Ивић 2009: 66).

мојем оцу и моје матере не опрости' ***оне сузе*** (16), *стра' каки никад нисам* ***у моје младе душе*** *осетила* (17), *Све се цакли* ***н'оне месечине*** (19), *Сам', де те извео из* ***оне сиротиње*** (20), *А* ***моје јетрве****, никем Бог да не да, колике батине попише* (23), итд.

– Редукција норми стандардног језика се може констатовати и у деклинацији именица.

– Именице женског рода завршавају у дативу и локативу једнине на ***-е:***

свашта ***по ове луде главе*** *да претурам* (38), *Кад више нема 'де, сам' једно ми* ***у душе*** *и на памети* (35), *на мен' се све види, ка'* ***на слике*** (35), *ка да нисам била* ***у те куће*** (35), *Никем не казујем… сам* ***једне****, ту…* ***комшике****.* (*36*), *Кад лечке време прође, прогута муку и окрете се* ***ћеркице Милке*** (43), итд.

– Инструментал једнине средњег рода као и инструментал и датив једнине мушког рода завршавају не ***-ем***:

Како забелело, цео дан за ***плугем*** (24), *А и шта би' с* ***дететем****, шта би и да сам га уватила за руку?...* (30), *Ни Лина пред* ***Богем*** *није изузетак! (39), Мушко* ***мушкем*** *увек има шта да рекне* (41);

док у дативу и инструменталу множине сва три рода имају идентичне наставке ***-ма***:

Сиротиња и богу и ***људма*** *додијала*, *Поседо' лечке с* ***женама*** (54), *И врати' се* ***децама*** (56), *Мож' одма д'идеш,* ***са све децама*** (60), *а нећу* ***децама*** *да кварим вољу* (111).

– Сибиларизација је типична за именице мушког рода у акузативу множине:

(види) ***Војнице***, (најури) ***'ајдуце***, (д'отера) ***уроце***, (рађа) ***издајнице***, *у* ***облаце*** (отишли), итд.

– Инструментал је замењен конструкцијом ***с + акузатив***:

да најури ***с'ову његову турску пушку*** (25), *ударам* ***с'ону мотику*** (17), *тера комендију* ***с њену сиротињу*** (12), *шта имају они* ***са Стевчу*** (36), *Смеј* ***са њу*** *у куће* (37) *шапуће* ***с неког*** *у авлије* (111)

– Локатив се изједначава са генитивом:

(пође) *по газда*, *по бања*, *по доктора*, *у једне куће*.

– Када је реч о глаголским облицима, може се закључити да су најчешћи аорист, имперфекат и перфект, док се инфинитив врло ретко користи.

– За треће лице једнине и множине често се користи непотпуни перфект:

Резиково, зато га и 'тела срећа (8), *Чуво стра'!* (10), *Чуо од Пере учитеља д'ови там' тражили човека, писменог* (10), *Ал' деца сам' долазила, једно по једно* (11).

– Карактеристичан наставак за прво лице множине у аористу и имепфекту је ***-мо***:

Ми, жене, ***покупимо*** *дреје и судове, све што* ***понемо****,* ***потрпамо*** *у кола и* ***поседамо*** *гор'* (24), као и: *избимо на пут*, *увиђомо у кућу*, *пођомо*, *прођомо*, *дођомо*, *видомо*, *причамо*, *стигомо*, итд.,

док је за прво лице једнине типично изостављање фонеме **х** на крају речи:

Тако два гроба у Ресаве ***откопа'*** *и у обадва срце* ***закопа'****, а кад срце* ***закопа'****,* ***закопа'*** *и Ресаву… и* ***одито'*** *одотуд, не* ***осврто'*** *се…* (51) као и: *дођо'*, *реко'*, *видо'*, *остадо'*, *поврати' се*, *помисли'*, *прегрме'*.

– За изградњу футура користи се ***ће* + *презент***, при чему се везник ***да*** изоставља:

'Ко се чуваш и Бог ***ће те чува*** (42), *Србине, ка'* ***ће сватиш***? (42), *Тата* ***ће путује***…(58) *И све* ***ће се заборави*** (131)

5 Интерференција разговорног и књижевноуметничког стила

5.1 Графостилистика: употреба апострофа и три тачке

Дисциплина која се бави стилистичким вредностима књижевног текста анализирајући га с циљем описа конкретне језичке употребе назива се *лингвостилистика*. У зависности којим конкретно језичким нивоом барата, лингвостилистика се бави фоностилемима, морфостилемима, лексикостилемима, семантостилемима, синтаксостилемима, графостилемима итд.[6] Обиље стилема које нам нуди овај књижевноуметнички текст није стилогено. Наиме, стилематичност јединице је форма, односно начин на који је структурирана језичка јединица која ности стилску вредност, док је стилогеност уствари стилска функционалност, то јест употребљивост. Стилеми су сви дијалектизми[7] у роману јер они носе стилистичку информацију, но они нису сви стилогени. Прво што је привукло нашу пажњу је визуелни дојам који на нас оставља текст, што би припадало домену графостилистике. Овај део рада посветићемо графостилемима – визуелним стилемима који су настали графичким (словним, правописним или интерпункцијским) унеобичавањем, у конкретном случају бавићемо се употребом интерпункцијских знакова – апострофа и три тачке.

У роману *Лина тврђа од камена* занимљива је употреба апострофа и три тачке. Њихова употреба у српском језику регулисана је Првописом.

5.1.1 Апостроф[8]

Осим да пренесе аутентичност разговорног језика, или у функцији регулације броја слогова у стиховима (у поезији), апострофом се означава и изостајање одређених гласова, односно слова у дијалекатском тексту.

Употреба апострофа у роману *Лина тврђа од камена* веома је разноврсна. Аутор, односно лектор, приликом изостанка гласа интервенише у складу с правописним правилима српског стандардног језика регулисаним у правописном приручником (Правопис 2010) који препоручује да се изостанак гласа из различитих позиција, са почетка, краја или средине речи, било да је у питању вокал или консонант, обележава апострофом. У роману који тумачимо бројне су фигуре скраћивања.

---

[6] Више о лингвостилистици в. у Ковачевић 2012.

[7] Дијалектизам – лексема која припада народном говору (дијалекту), а истовремено је обавезно диференцијална према стандарду.

[8] Узели смо у обзир и рад Јордане Марковић, Функције апострофа, у Зборник 2011: 31–45.

(1) Афереза – изостанак вокала с почетка речи, најчешће код везника *ако*,[9] доследно се обележава апострофом: *Отиде у свет,* ***'ко*** *има негде лакше* (7), ***'Ко*** *се чуваш и Бог ће те чува* (42), ***'Ко*** *немаш место, врдни у крај* (29), итд.

(2) Апокопа – губљење вокала с краја речи углавном је означена апострофом, нпр.: ***Сам'*** *мојем оцу теже било* (7), ***Ал'*** *колко било да било* (7), *Не зна се кој га више волео, да* ***л'*** *газда, да* ***л'*** *његова сирота убога жена* (9), ***ел'*** *да му отну,* ***ел'*** *да га убију* (10) *Осврни се… погледни, и* ***гор'*** *и* ***дол'****, не знаш одакле* ***мож'*** *да бидне, ники не зна,* ***сам'*** *запанти и памет у главу* (42); мада има примера где је апостроф изостављен: ***ал*** *друкче није могло да биде* (8), ***ка*** *куче* (8), ***ка'*** *рекла би',* ***ка*** *не би'* (51). Факултативно изостављавање покретних вокала не бележи се апострофом, *нит*, *тад*, *сад* и сл.

(3) Синкопа – изостављање гласа у средини, често се јавља у овом књижевноуметничком тексту. Синкопа се, у складу с правописом, не обележава у роману, нпр.: *Толко*, *колко* ји' оставили. (7) Ал' *колко* било да било (7) *каки* румени образи, *каки* осмејак (49), *Таку* и косицу имао (34)

(4) Приликом изостављања вокала у облицима радног гл. придева мушког рода апостроф се не пише уместо самогласника који се изгубио у резултату асимилације и сажимања, пр. гурно, трчо и сл. У питању су вокалске групе *-ао*, *-уо*, нпр. *пито* за *посо*, није *имо* кад, *требо*, *јаукно*, *имо*, *трепно*, *чуво* и сл. Исти је случај и приликом упрошћавања сугласничке групе, апостроф је изостављен, нпр, *богасто* највеће (11).

(5) Поредбена речца *као* контрахује се искључиво у *ка'*, нпр. И *ка'* да га земља прогуну (7) *ка'* дрен здрави и *ка'* стреле прави (11), али има примера када је апостроф изостављен, што се може тумачити лекторском погрешком или грешком аутора *ка* куче (8).

(6) Хаплологија – изостављање више од једног гласа, јавља се у роману, нпр. требало се *је'* (7) И *ни'* му заборавио, и обележена је апострофом.

(7) Елизија је честа у роману, нпр. кад *д'истудева*... (8) *д'осто* сироче и *д'има*... (8) *'к'ећеш* (9) остаде *н'имању* (9) грудве *д'ударају* (51) Јова *п'онем* мраку (79), како с глаголима, тако и с именицама.

(8) Изостанак сугласника *х* обележен је апострофом, пр. Толко, колко *ји'* оставили. (7) *одма'* пође по газда, (8) међу *њи'* (9) јевтика *ји'* изела (10) *стра'* (10), *увати'* се (51), није *'тео* (78) *'ранили* вамилију (78), мада има изузетака зато га и *тела* срећа (8), кој га *ранио* (52)[10]. Уколико је *х* у медијалном положају, његов изостанак не означава се апстрофом, нпр. *прерањиво* се (9) *уапсише* га (78), *увати'* се (51), Ја *ману'* руком (63).

---

[9] У поменутом истраживању Ј. Марковић (в. Зборник 2011) нису забележени ови примери, већ само аферезе које се тичу различитих облика придева *(о)вако*, односно заменице *(о)вакав*.

[10] Могуће да је овај изузетак настао аналошки, по угледу на наредни пример где је *х* које је изостављено уствари било у медијалној позицији, уп. целу конструкцију: *кој га ранио и одранио* (52).

(9) Изостанак сугласника *ј* карактеристичан је за ово дело и доследно је обележен апострофом, нпр. *та'* није дангубио (8) Кој тражи *та'* и нађе (8) *она'* пламичак (8) И *ова'* му отвори радњу (9) једи и *пи'* и *немо'* (9).

(10) Изостанак других сугласника, уколико се ради о медијалној позицији, не бележи се апострофом, нпр. *с* у речи *површаво* (посвршавао) (8). У финалној позицији *т* у речи *радос'* (8), *пропас'* (9), влас' као резултат упрошћавања сугласничке групе бележи се апострофом. Бројни примери губљења иницајлног *г* означени су доследно: *'де* треба, *'де* све било и имало (8) *'Де* зафалило (9).

Поменуте фигуре (афереза, апокопа, елизија, синкопа и сл.) веома су честе у дијалекатском тексту, мада њихова функција није стилска, већ је обележје одређеног дијалекта. У роману *Лина тврђа од камена* употреба апострофа је углавном усклађена с правописом и, што је још важније, умногоме олакшава читаоцу да разуме текст.

Уколико поменуте фигуре скраћивања посматрамо као средство језичке економије која карактерише говорни језик, можемо говорити о интерференцији разговорног и књижевноуметничког функционалног стила у овом роману.

5.1.2 Три тачке

Осим фигура скраћивања, честе су и елиптичне реченице. Елипса означава изостављање поједине речи из реченичне целине али на такав начин да се смисао те целине, ипак, може схватити. Њоме се постиже згуснутост и снага у изражавању мисаоних ставова или одређене драматичне ситуације. Бројни су примери недовршених реченица које су у тексту обележене трима тачкама. Тако обележене паузе означавају често реакцију изазвану неким утиском, позитивним, као што, на пример, изазива код јунакиње лепота сопствених сватова:

> *Лепи, високи, обучени…* [...] *Сви ка' јаблани, сваки мож' за Лину младожења да биде… Пусто женско!... Док ми не рекоше: Ова' Лино… Ова' Тома, он је твој… А Тома, ка' уписан! Коса ка угљен, очи црни, леп, насмејан… и ја зину'…* (15);

или негативним, када угледа умрлог прворођеног сина:

> *Ка' да заспо, мој Жика… Још му образи румени… У беле кошуље, руке преко груди… На ногама чарапе ишаране…* [...] *А мој Жика, леп… насмејан… тако га ваљада она час затече и претече… сам' што не проговори… И ка' да нешто рече… пречини ми се… чу луда мати што ники не чу…(*49).

Иако им је основна функција обележавања изостављеног дела текста, посебно у овом делу три тачке имају функцију у приповедачком поступку. Радња је иначе згуснута, неразбијена дигресијама, а не постоје ни дескрипциони пасажи који би успорили приповедање. Три тачке имају, то јест преузимају функцију паузе у приповедању; физичком поделом текста, писац припрема читаоца на нове догађаје који се у роману врло брзо смењују (нпр., на стр. 22–23).

5.2 Du-Form

На први поглед, у роману имамо монолог као форму исказа. Међутим, приповедање обликовано као монолог (Ich-Form), повремено прелази у Du-Form, односно добија дијалошку форму:

> *Није лако, ники* ***немо' те лаже.*** *Све* ***треба д'осетиш*** (15), *А ја, целем путем,* ***оволики*** *ми очи* (18), *Гледим, сам' гледим… а не мог' ништа да рекнем и што би 'тела,* ***оволика ми гута овдена****, ни да јекнем, ни да јаукнем…* (18), ***А саде да ји' питас****… 'ко знају ког отераше у та пропас', еве, одма', сама ћу у гроб да легнем, ники ми не треба. А тако и јес'…* ***Боље д'иде мој и твој,*** *нег' њин… Њини синови нису за распар!"* (45), *Апсананџије, онем Бугарину,* ***оволики*** *очи искочили кад видо она' напалон* (68), *а она' њин, ка' да сам га у око убола,* ***оволико*** *рипи од земље* (108).

Повремено обраћање другом лицу нема праву функцију дијалога, већ представља конкретизацију апстрактног – дијалошку форму између Лине-приповедача и имагинарног слушаоца њене животне приче.

Показне заменице попут *оволика* у примеру *... а не мог' ништа да рекнем и што би 'тела,* ***оволика*** *ми гута* ***овдена*** такође показују комбинацију елемената разговорног и књижевноуметничког стила.

5.3 Фразеологизми, народне пословице и изреке

Карактеристична је техника приповедања у роману. Наиме, износећи догађања и доживљаје, Петровић обилно користи фразеологију, народне пословице и изреке. Линина перцепција стварности потпомогнута је народним, традиционалним тумачењима света која су вербализована кроз народне умотворине. Без такве помоћи Лина не би могла превазићи недаће које је сустижу. Па тако, на пример, погрешну очеву одлуку да остане на имању, док му је брат отишао трбухом за крухом у Свилајнац, оправдава изреком: *Против судбине ни' се ники родио* (9). Или, када јој умре трећи муж, она помирљиво каже: *Отиде! – а ја мислим, нека га, нек иде, 'ко му дошо дан...* (73). Сличном помирљивошћу обележен је и крај романа, Лина се као понизни Јов, праштајући, мири са судбином, односно Богом:

> *Сила Бога не моли... Ал' и нека је, нек се сили док њојзн бог, све како дошло тако и отишло, све за време. И све ће се заборави, ка што се увек ии забораљало! Нек само биде здравље и мир... Како мен', тако свакем, и најгорем душману. А ја што сам препатила, па биће није ни то било џабе. Свакем како му писано... А тако и мен'. Сваки свој крс' носи* (131).

С друге стране пак, када се дешавају добре ствари, то се не истиче као лична заслуга већ божја воља, нпр. *Де добар и де поштен био, зато ваљдада и Бог погледо на њега* (10), или *И била сам му што жена треба у куће да биде – и жена и домаћица Све ни' дао Бог* (71), па и кад јој тетка налази трећег мужа и по трећи пут успева да је удоми, Лина сматра да је све божја заслуга.

Однос између паганског и хришћанског свеприсутни је мотив у роману. Чини се да су паганство и хришћанство у комбинацији и да чине подлогу за

развој фабуле. Уосталом, све теме којима се роман бави представљају веран одраз елемената традиционалне духовне културе српског села.

Однос према богу другачији је од оног какав дају хришћанска учења – Лина бога доживљава као нешто познато, бог има људске особине, Линина удаљеност од њега уствари потиче од тога што га она доживљава као трговца или чиновника, а то су људи с којима Лина невољко има посла, нпр.:

Сам' једног човека волим и поштујем, мојега човека, за другог нисам ни помислила... 'ко лажем, уста ми се осушила, Бог зна, Бог ми сведок... 'ко ни он нема паметнија посла (22), или *Све ни' дао Бог. Мож' и он, кад 'оће... Да л' се превари ел' се нешто прерачуња, даде једном и Лине више нег' што узе...* (71).

Свака недаћа и свака радост божја воља. Несрећа је природна и очекивана, док је срећа незаслужена, неочекивана и изненадна. Лоше је увек праћено лошим, а после доброг се често срећа окрене, што је чест пагански мотив у роману. Да би син првенац остао жив, добија име Живота:

Име му наденумо Живота... Да га она' црник не превари, да га пре времена н'одведе там' 'де му ни место није, ни прелика, да га брани од урока, од сваку болес' да га сачува... (20)

Лина је више паганин него хришћанин, много више сујеверна него верна. Она често куне:

а ајдуци ка мрави, размилели се ***јевтика ји' изела*** (10)*; Лепота је жене богасто највеће... Арам је било, и лепоте...*(11); *пуста остала..., ...руке, осушиле се...*; *гром га спалио и сл.*

Њене клетве, међутим, немају више првобитну магијску функцију. Оне служе више као псовке или за испољавање сопственог беса (Суботић 2008: 137). Као спецификум разговорног стила, њихова примена у делу такође упућује на интерференцију два функционална стила.

6 Закључак

Роман Јована Д. Петровића, *Лина тврђа од камена*, представља изузетан књижевноуметнички текст који припада дијалекатској књижевности. Као свака квалитетна књижевна творевина, и овај роман нуди обиље материјала за књижевно-језичку, то јест језичко-стилску анализу. Дубља таква анализа могла би дати комплетан дијапазон стилема којим обилује језик Јована Д. Петровића, но ми смо се ограничили на неколико сегмената. Текст је писан дијалектом, па је самим тим маркиран у односу на страндардни језички израз, иако садржи и елементе стандардног српског језика. Сам по себи дијалекатски текст носи стилске особености, то јест сам је по себи стилематичан и пресупонира (подразумева) не само језичке, него и етнолошке карактеристике у већој мери но што је то било који текст писан на стандардном језику.

Показали смо да је аутор изврстан познавалац говора свог села Добрња, а тај говор шире гледано припада косовско-ресавском дијалекту. Нас је у првом реду занимало шта је од дијалектизама уствари стилогено, то јест који језички елементи романа функционишу као јединице стила. Интерпункција је

специфична, има своју улогу у приповедању, указује на мешање два функционална стила – разговорног и књижевноуметничког.

Затим, карактеристична је употреба народних елемената говора, попут богате фразеологије, пословичких и других идиоматизованих структура. Честа је употреба клетви која има своју улогу у специфичном бојењу приповедања, али и функцију повезивања радње, као композиционо средство. Клетве у сеоској средини више немају магијску функцију, већ се приближавају псовкама, па тако и клетве у роману, уносе елементе разговорног колоквијалног стила у књижевни текст, чиме дају посебан тон у приповедању.

Роман *Лина тврђа од камена* представља специфичну уметничку творевину, чије се посебности испољавају на више нивоа, њена вишеслојност базира се на аутентичном стилу писца, живописном језику, динамичној али потресној радњи и емотивном набоју који преноси на читаоца.

Извор

Петровић 2006: Јован Д. Петровић, *Лина тврђа од камена*, Београд: Чигоја штампа.

Литература

Зборник 2011: *Дијалекат – Дијалекатска књижевност* (Зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру, 18. децембра 2010. године), Лесковац: Лесковачки културни центар.

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика* (2. издање). Нови Сад: Матица српска.

Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 63–96.

Јашовић 2012: Голуб Јашовић, Говори Млаве и Ресаве у роману Јована Д. Петровића „Лина тврђа од камена“, у: *Млава у миту и историји, Петровац на Млави, 4. мај 2012. године*, прир. Живојин Андрејић, Рача: Центар за митолошке студије Србије – Петровац на Млави: Културно-просветни центар, 391–410

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга.

Милановић 2008: Александар Милановић, Напомене у дијалектима у српској књижевности, *Дијалекти и српска књижевност*, Књижевна заједница „Борисав Станковић“, Врање, 10–11.

Милорадовић 2008: Софија Милорадовић, Једно могуће читање Петријиног венца: књижевно дело као етнодијалекатски текст, *Слике културе – некад и сад* (60 година Етнографског института САНУ), Београд (Зборник 24), 223–236.

Милошевић 2014: Јадранка Милошевић, *Говор средњег тока Млаве*. Необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Правопис 2010: Митар Пешикан – Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Суботић 2008: Љиљана Суботић, *Синтаксичко-семантичка структура клетви у епским народним песмама*, Српски језик 13/1–2.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Грац.

Zusammenfassung

Dialekt als Sprache des Romans *Lina tvrđa od kamena*

Marina M. Nikolić – Sanja S. Aleksić

Der Roman *Lina tvrđa od kamena* von Jovan D. Petrović ist auf Kosovo-Resava Dialekt geschrieben, was gleichzeitig das wichtigste stilistische Merkmal dieses Werkes darstellt. Aus der stilistisch-analytischen Perspektive betrachtet, bietet dieser literarische Text eine Fülle von Materialien für eine wissenschaftliche Beschäftigung. Diese Arbeit hat sich auf einige Segmente konzentriert: auf die Darstellung der sprachlichen Eigenheiten des Kosovo-Resava Dialektes, die in dem Roman zu finden sind; auf die Interferenz zwischen dem Dialekt und der Standardsprache, sowie auf die Interferenz zwischen zwei Funktionalstilen – dem Redenden und dem Literarischen.

Bei dem Versuch, die gesprochene, mündliche Form, in der sich ein Dialekt manifestiert, schriftlich mit den standardsprachlichen Mitteln möglichst authentisch zu fixieren, ergibt sich ein charakteristisches orthographisches Bild, sodass die graphostilistischen Elemente zum Gegenstand der analytischen Betrachtung wurden. Diesbezüglich wurden vor allem die Verwendung des Apostrophs und damit verbundene stilistischen Figuren (wie z. B. Aphärese, Apokope, Haplologie, Elision, Synkope usw.) und die Verwendung der Auslassungspunkte näher erläutert.

Schlüsselwörter: Jovan D. Petrović, Roman *Lina tvrđa od kamena*, Kosovo-Resava Dialekt, Linguostilistik

Функционалност дијалектизама у драми *Пелиново* Жарка Команина

Ана М. Јањушевић Оливери – Драгана И. Радовановић***

У раду се испитује удео дијалектизама у поступку карактеризације лица у драми *Пелиново* Жарка Команина. Анализа показује да су у те сврхе најчешће коришћени фонолошки и морфолошки дијалектизми, на основу којих се диференцирају лица чији код је у највећој мери ослоњен на дијалекат и она код којих се локалне црте појављују у ограниченој мери и у строго одређеним говорним ситуацијама.

Кључне речи: дијалектизам, функционалност, експресивност, вокализам, консонантизам, лексика

1 Пелиново Жарка Команина

1.1 Жарко Команин припада генерацији српских писаца друге половине двадесетог и почетка двадесет првог века. Његово стваралаштво, највећим својим делом и језички и тематски везано за Црну Гору, до сада је разматрано углавном са књижевнотеоријског аспекта[1]. У том светлу говорено је и о драми *Пелиново*, која је одређена као егзистенцијална, историјска и психолошка драма (Томић 2011: 57–63). Језику и стилу овог писца, међутим, посвећена су само два рада, од којих један припада ономастици (Стојановић 2011: 74–80), а други синтаксостилистици (Јањушевић Оливери 2013: 249–260).

1.2 Језик и стил драме *Пелиново* усклађени су са жанром и темом, али и са временом и местом радње. За радњу сам аутор каже да се догађа „oduvijek i sada“, али је „vjerovatno da se u Pelinovu baš ovako dogodila 1948. godine“ (Команин 1989: 83). Њена је тема универзална – братоубиство зарад (политичке) идеје, али је сама радња смештена у Команинов локалитет – село Пелиново. Дуализам универзално–локално одражава се и у језику драмског текста, који највећим својим делом припада стандардном српском језику ијекавског изговора, док се дијалектизми јављају у репликама одређених, углавном локал-

Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, бр. 178020, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* anna.janjusevic@gmail.com; Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија

** saraluka@eunet.rs; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

[1] Стваралаштву Жарка Команина био је посвећен и симпозијум у оквиру манифестације „Пјесничка ријеч на извору Пиве“, који је одржан 2008. године у Плужинама.

них јунака. Предмет овог рада јесу управо фонолошки[2], морфолошки и синтаксички дијалектизми, као и дијалекатска лексика, који ће бити сагледани с аспекта њихове стилске функционалности.

1.3 Пре него пређемо на анализу дијалектизама и њихове функционалности у драмском тексту, неопходно је дати неколико напомена у вези са самим топонимом Пелиново. У занимљивој ономастичкој књизи ауторâ Вукића Пулевића и Новице Самарџића (која би нам била дража да није уводом антиципирала „нови“ црногорски правопис проширеним инвентаром слова), безмало осамдесетак топонима са терена данашње Црне Горе има у основи фитоним *пелин/пелим* (Пулевић и Самарџић 2003). Сви, без икакве сумње ,имају реалну мотивацију, тј. израз су широког ареала ове митске, горке и лековите биљке, уз то и општесловенске. Густина топонима (попис, наравно, никад није потпун, али јесте у потребној мери индикативан) вероватно одговара природном распореду. Највише је тих топонима у Старој Црној Гори с Приморјем, али допиру и на север до Пиве. Међу њима је и Пелин – пашњак у Пјешивцима, и Пелиново – испод Жељезничке станице Острог (Бјелопавлићи).

На основу реплика и микротопонима наведених у тексту драме, закључује се да се Команиново Пелиново налази између Подгорице и Никшића (Išao sam prslijeh peta od Pelinova do Podgorice i od Nikšića do Pelinova [...] (Команин 1989[3]: 124)), да је удаљено од Комана (Neka cio svijet zna – sve do Komana [...] (153)), а да је близу Папрати, односно Папратина, Папратног дола (Gorčine! ... Bježimo! ... [...] Poslušaj me ... Živjećemo u Paprati ... (142)). Из перспективе самих Пелиновљана и Комани и срез су *горе*, а Горчина, главног јунака драме, Партија је демобилисала и послала у Пелиново, уз образложење: „Potrebniji si *dolje*!“ (142). Уз то, један од јунака каже: „Pelinovo nije ravnica! No krš!“ (109), што искључује могућност везивања овог локалитета за Бјелопавлиће. Осим Подгорице, Никшића, Комана и Папрати, у драми се помињу још и микротопоними Бијела Греда и Танка Греда.

Закључујемо да је Пелиново или пишчево родно место Дреновштица у Пјешивцима, село између Подгорице и Никшића, наспрам Острошке греде, или можда неки други реални пјешивачки микротопоним[4]. Подсећамо да се у овој области протеже граница двају наших дијалеката – источнохерцеговачког и зетско-сјеничког. Дијалектолошка литература указује на то да су једине разлике између Горњих и Доњих Пјешиваца на прозодијском плану. Вокалски и консонантски системи су једнаки, а разлике у морфолошкој и синтак-

[2] Текст драме, наравно, није акцентован, па је због тога из анализе оправдано искључен прозодијски оквир.

[3] Будући да је извор за све примере исти, у даљем тексту само ћемо наводити број странице са које је пример преузет.

[4] Свакако, избор наслова је симболичан и сасвим сигурно не случајан, макар био и аутохтон, макар га у тој или сличној форми и нашли у Дреновштици. Довољно је подсетити се само на стихове из народне поезије „Босиљак сије, пелин му ниче“ или „Удовицам пелин за косами“.

сичкој структури могуће су само у граничним пунктовима према Никшићу и најјужнијим селима према Загарачу (Петровић 1967: 161).

2 Фонолошки дијалектизми

2.1 Анализом текста драме *Пелиново* утврђено је да је најмање примера употребљених фонолошких дијалектизама у вокализму.

2.1.1 У погледу рефлексације јата, приметно је да су континуанти овог гласа у драми *Пелиново* готово доследно у сагласности са ијекавским стандардом, чак и у говору ликова чији је језик на осталим нивоима дијалекатски маркиран. Забележена су следећа одступања:

> U *poslednje* vrijeme sa zadrugama ide klimavo (Luka,[5] 103); Ne *pozleđuj* mi rane (Vasilije, 124);
> Počinje ritual *opela* (дидаскалија, 92);
> Gledao je kako mu *Njemci* strijeljaju brata (Luka, 111);
> Al sve što je činio – činio je iz *ubeđenja* (Luka, 127);
> Niko se ne *pomijera*[6] (didaskalija, 92); [...] ja sam obijao pelinovačke pragove i *zamijerao* se ljudima (Gorčin, 142).

У екавизму *убеђење* без сумње треба видети наносе из административно-бирократског језика, а не народске речи.

2.1.2 Једна од дијалекатских црта којом се језички обликују лица у драми Пелиново јесте сажимање вокалске групе -АО у -А у радном глаголском придеву мушког рода и у поредбеној речци *као*:

> Ja sam ga vidio kad je *zaplaka*[7]... (Drugi Pelinovljanin, 89); Ja sam joj kamen *odmaka* / Joj *odmaka* / Desnu joj ruku *primaka* (pjesma Pelinovljana, 125); Ne mogu ti se nagledat – jad te *naša*! (Piljo, 131); Dovijek me je jad jadu *dodava* [...] (Vasilije, 124); Sam sam vas *podiza*. (Vasilije, 124); Ali sam se vazda dobru *nada* (Vasilije, 124); *Moga* si bez ovoga (Gorčin, 89); Koji to majčin sin smije da mi kaže: „*Jeba* te tvoj Staljin!“ (Gorčin, 115);
> Što si se ti tun narogušio! *Ka* vampir! (Piljo, 130); Čekaš – *ka* kamen zoru! (Piljo, 131); Nagraisao bih *ka* iko moj! (Piljo, 132); Pamet mi gori... *Ka* slama u gornjoj pojati! (Ludi Rogan, 130); Dovijek me je jad jadu dodava – *ka* jednoga i pojednoga (Vasilije, 124); A Uglješa bi ti preklao vrat *ka* kokotu! (Bosiljka, 132);
> Ja sam <u>osnovao</u> zadrugu (Gorčin, 98); Krv sam <u>propljuvao</u> da ih preokrenem i okupim (Gorčin, 98) Nijesi <u>mogao</u> da zaustaviš ni moje ruke (Gorčin, 100); <u>Zabrekao</u> si od krvi (Uglješa, 90); On je vazda <u>išao</u> svojim putem (Vasilije, 124); Znam i zašto si sa našeg vjenčanja <u>utekao</u>! (Bosiljka, 99); <u>Kao</u> da ćeš u svatove tužni svate (Tužilica, 86).

---

[5] С обзиром на то да је реч о драмском тексту, приликом приказивања дијалектизама наводићемо и лице у оквиру чије је реплике забележена карактеристична црта.

[6] За дијалектологе може бити важан лингвогеографски податак у примеру *помијера.* Очекивали бисмо *помјера*, са једносложним рефлексом (мјера : мјера – помјера, замјера и сл.).

[7] Курзивом обележавамо дијалекатску црту, а подвлачењем нормативни облик.

Примери показују да је сажимање вокалске група *-ао* у *-а* општа одлика говора Команинових Пелиновљана; забележена је два пута чак и у Горчиновим репликама, које су најближе стандардном језику. С тим у вези треба напоменути да је прва реплика (*Мога си без овога*) упућена оцу, и то приликом сахране брата Гојка, кога је убио управо Горчин зарад Партије и пелиновачке задруге, па је и разумљиво што јунак, у жељи да се приближи породици, мења свој језички код. А у другом примеру (*Јеба те твој Стаљин*) сажети облик радног глаголског придева заправо не изговара Горчин, већ су те речи пренесени туђи (Гојков) говор. Сажимање је у потпуности захватило реплике Пиља Малог и Пелиновљана, док се у деловима које изговарају Василије, старац чије је синове раздвојила Партија, и Босиљка, Гојкова удовица, смењују облици са *-ао* и *-а*, што показује последња скупина наведених примера.

2.1.3 У говору Команинових јунака ређе су остале појаве, као нпр. елизија – Kud brat Gorčin da s' okrene (Tužilica, 86) – и редукција – *Sam'* ti išti! (Ludi Rogan, 119). Говор Пелиновљана одликују и појаве хаплолошког карактера:

> *Bem* ti krvavu majku, doklen smo dogurali ... da nam posrani Piljo Mali, pogan i ništa čoek svijetli obraz! (Jedan glas, 155); Ne laži, *čoče*! (Prvi Pelinovljanin, 89); Šta ti, ludo, ovdje *tož* da dočekaš?! (Piljo, 130–131).

Сви наведени поступци – елизија, редукција и хаплологија – у Команиновом тексту у функцији су карактеризације: ликови се, између осталог, и на основу ових црта препознају као локални.

2.2 Бројнији су дијалектизми у домену консонантизма, од којих је у поступку карактеризације ликова најзанимљивија дистрибуција сугласника X, јер је условљена фонолошким, али и прагматичким и стилистичким факторима.

2.2.1 Губљење консонанта *X* у иницијалној позицији захвата у потпуности императивну партикулу *хајде*, и то у репликама свих лица:

> *Ajde*, Luka, *ajde* (Gojo, 128); *Ajde*, *ajde*! Šta čekaš!? (Uglješa, 134); Uglješa, *ajdemo* odavde! ... *Ajdemo*! (Bosiljka, 136); *Ajdemo.* Ja znam gdje je (Uglješa, 139),

а делимично и презент помоћног глагола *хтети*:

> Ako *oćeš* da uvatiš svoju sjenku moraš jednom stat! (Vasilije, 123); Ti *oćeš* još jednu krv kući?! (Bosiljka, 136);
> Radite što <u>hoćete</u> (Gorčin Luki, 109); <u>Hoćeš</u> da budeš Bog a ne komunista! (Uglješa, 137).

На основу присуства, односно одсуства фонеме *х* у презенту глагола *хтети* диференцирају се ликови који су више народски (Василије и Босиљка) и они који су делатници и активни учесници у радњи (браћа Горчин и Угљеша).

У средини речи Х је релативно стабилно. До његовог губљења долази једино у речима *са(х)рана* и *са(х)рањивати*, као и у именици *гре(х)ота*, али та појава нема једнаку репартицију у свим репликама и у свим говорним ситуацијама:

> Ja i narod *saranjujemo*! (Ludi Rogan, 87); Još samo da ga *sarani* (Piljo, 88); *Sarana* će biti po mome (Vasilije, 89); S tim krvavijem rukama da ga *saranjuješ*! (Uglješa, 95); Grešna ti duša, sine... *Greota* ti je... Svi smo u božjim rukama (Vasilije, 164); Muža ti sahranjuju! (Gorčin, 96); Živa biste me sahranili (Gorčin, 110); Ni sahrana ne može od njega s mirom da prođe! (Uglješa Vasiliju, evociranje sahrane, 118).

У речима *сарана* и *сарањивати* губљење гласа *х* везано је за говор споредних јунака Лудог Рогана и Пиља, али се јавља и у Василијевим репликама. Млађи од синова, Угљеша, изговара реч *сарана* у време када је радња сахрањивања актуелна, док се приликом евокације тог догађаја користи регуларним обликом *сахрана*, који се јавља и у репликама Горчина Бездановића.

Само смо у једном примеру забележили губљење фонеме *х* у финалној позицији:

> Ama ko je gavran?! Graknuo te grom s neba! Ka što te graknuo u *vr* glave dok si takav! (Piljo, 130).

Реч је о реплици јунака чији је говор изразито локалног карактера. Пример: Popela mi se na vrh glave njegova krvava zadruga! (Uglješa, 121) – показује да се у сличном фразеологизму у говору другог јунака појављује именица *врх* са финалним *х*.

Напомињемо да су губљење гласа *х* или, у одређеним позицијама, његова супституција доследно изворна дијалекатска црта.

2.2.2 Говор локалних ликова у драми *Пелиново* обележен је и у п р о ш ћ а в а њ е м с у г л а с н и ч к и х г р у п а. У реплици Лудог Рогана и у песми Пелиновљана упрошћава се финална група *-ст*:

> Svaka *čas*! ... Svaka *čas*! (Ludi Rogan, 111); Brzo moja *mlados* minu / *Mlados* minu (Pelinovljani, 131).

Дијалекатски је обојена и Горчинова реплика изговорена у фамилијарним околностима – у разговору са Угљешом: Pa *čelinjaci*... (Gorčin, 115).

Упрошћава се и група *хв* у примерима:

> Ako oćeš da *uvatiš* svoju sjenku moraš jednom stat! (Vasilije, 123); Pelinovljani izjavljuju saučešće riječima: „*falaj* bogu“ (дидаскалија, 86).

Међутим, много су чешћи случајеви чувања ове групе:

> Uhvatio si se za Komane a to je jedinka! (Gorčin, 108); Shvati me. (Gorčin, 110); Ali pogrešno shvaćene, druškane moj! (Gojo, 127); Hvataju me tuge neke (Pelinovljani,

116); To moraš da shvatiš (Vasilije, 121); Hvata me troljetna groznica [...] (Uglješa, 118).

Упрошћавање групе *хв* нема нарочит удео у карактеризацији ликова. Забележено је само у два примера, при чему први од њих припада реплици Василија Бездановића, који се у истом говорном чину (разговор са сином Угљешом) користи и регуларним обликом *ухватити*. Губљење фонеме *х* у подвученом примеру вероватно је диктирано устаљеношћу гномске структуре у којој је реч са испуштеним *х* употребљена: „ако оћеш да уватиш своју сјенку, мораш једном стат“. У другом пак примеру – *фалај богу* – којим, по речима аутора драме, Пелиновљани изјављују саучешће, долази до упрошћавања сугласничке групе и супституције сонанта *в* артикулационо му сличним консонантом *ф*.

2.2.3 Да дијалекатски обележи говор појединих ликова, Команин је искористио ј е к а в с к о ј о т о в а њ е д е н т а л а, помоћу кога је супротставио Пиља свим осталим лицима у драми:

Zavrćela bi glavu cijelome svijetu [...] Ka i što jesi sve živo *zaluđela*! I *đevere* i djedove! (Piljo, 131); Svi me *ćerate*! (Piljo, 134).

У говору осталих лица јотовање изостаје:

Otjeraj ga, oče! (Uglješa, 90); Ali ne tjeraj me da po drugi put sebe ubijam! (Gorčin, 116); Vidiš li do čega je Gojka dotjerao (Vasilije, 118); Ništa nemaš ovdje ... (Bosiljka, 142); Moj Gojko, Moj [sic] Gorčine, moj Uglješa, *djeco* moja, zar je do ovoga moralo da dođe? (Vasilije, 145).

Аутохтони су, наравно, само јекавски примери.

Пиљо Мали је јунак од кога сви зазиру. У једној дидаскалији се чак даје информација да Пелиновљани не узимају ништа од Пиља, већ се сами служе ракијом и цигаретама. А и наведени пример „Сви ме ћерате“ говори о односу колектива према њему. Као такав, Пиљо је у Команиновом поступку грађења лика и језички другачије саздан.

3 Морфолошки дијалектизми

3.1 Поред фреквентнијих фонолошких дијалектизама, у драми *Пелиново* при поступку карактеризације ликова коришћене су и морфолошке дијалекатске црте – употреба инфинитива без финалног *и*, енклитички облици заменица *ви*, *ве* и дужи облици заменичко-придевске промене.

3.2 И н ф и н и т и в б е з к р а ј њ е г *и* је веома чест у тексту драме *Пелиново*. Њиме се користе безмало сви јунаци, што је такође изворна говорна црта:

Drugi Pelinovljanin: Ne daj bože što se *trpjet* može! Treći Pelinovljanin: Sve se mora trpjeti (88); Ne daj mi bože što se *gledat* i *slušat* može! (Jedan glas, 151); Što ga ne hapse

da mi je *znat*?! (Treći Pelinovljanin, 88); Ja ću vas sve *sačekat*! (Piljo, 131); Ne mogu ti se *nagledat* – jad te naša! (Piljo, 131); Prijetio je da će me *zaklat* ako s tobom progovorim! (Bosiljka, 97); Pod zemlju ćemo se *sakrit* ... (Bosiljka, 142); Gorčin vjeruje u tu njegovu prokletnicu zadrugu takvu kakva je ... Mislio je da će je *sačuvat* ... (Vasilije, 122); Ako oćeš da uvatiš svoju sjenku moraš jednom *stat*! ... (Vasilije, 123); I kad mi se učinilo e ću miran u grob *počinut* – ubiste me (Vasilije, 124); Ti ćeš me i mrtva *ubit* (Gorčin, 116); Njega treba *sačuvat* (Gojo, 129);
Nać ćeš tamo dosta dobra, mi kukali! (Tužilica, 156); Ja ću tebi *pomoć*, Gorčine... (Piljo, 152); Ovoga puta neće *umać*! (Piljo, 148); Na kraj svijeta ćemo *uteć*... (Bosiljka, 142); Ko će nas *nać* u Paprati?! Niko nas u Vilinoj pećini neće naći! (Bosiljka, 143); Samo ću ti *reć* – našega jada nigdje nema (Vasilije, 143); [...] malo njivica iz kojih ne možeš *izvuć* ni kvintal krtole! (Luka, 109).

Инфинитив без финалног *и* првенствено је одлика локалних јунака – Пелиновљана, Пиља, Босиљке и Василија. Само по један пример оваквог инфинитива забележен је у репликама које изговарају Горчин, Лука и Гојо (последња двојица су представници среског Комитета).

3.3 У драми се спорадично срећу и дијалекатски енклитички облици личних заменица *ви*, *ни* и *ве*:

Uzmite, braćo... Šta *vi* je?... (Piljo, 89); Kad *vi* je majka umrla – bili ste jedan drugome do uva. (*Pauza)* Sam sam vas podiza (Vasilije, 124); Neka *vi* to ne pada na pamet! (Gorčin, 109);
Ma si jutros poranio / zlo *ni* jutro (Tužilica, 86);
Grdno ste se zakrvili, / jad *ve* naša (Tužilica, 87).

Међутим, Команинови јунаци користе се и нормативним формама:

Ja ću vas sve sačekat! (Piljo, 131); Neka nam je Bog u pomoći! (Vasilije, 120); Bem ti krvavu majku, doklen smo dogurali ... da nam posrani Piljo Mali, pogan i ništa čoek svijetli obraz! ... (Jedan glas, 155); Šta vi hoćete od mene, Boga vam božijeg! (Gorčin Luki, 107); Ja sam vam vjerovao (Gorčin, 110).

Примери показују да и драмска лица која се користе формом *ви* (нпр. Пиљо, Василије, Пелиновљани) не знају за акузативни облик *ве* нити за дативско *ни*. У Горчиновом дискурсу пак оказионално се јавља *ви*, али у говорној ситуацији у којој је јунак побеснео, када и проговара из њега Пелиновљанин.

3.4 Тежња да у говору ликова буде што више архаичних црта, добро очуваних у дијалектима на простору данашње Црне Горе, огледа се и у употреби дужих облика придевско-заменичке деклинације:

Išao sam *prslijeh* peta [...] (Vasilije, 124); S tim *krvavijem* rukama da ga saranjuješ! (Uglješa, 95); Jesi li se uputio? Oj Gorčine! / Kod *tvojega* brata Gojka (Tužilica, 156); Nemaju kad, tvoj Gorčo i tvoj Ugljo, od *svojega* jada ni okom da trepnu! (Piljo, 132); A, ti, beno benava, prestani da kljucaš *tijem*! (Piljo, 132).

Доследно краћи облици придевско-заменичке деклинације посведочени су једино у Горчиновим репликама, нпр: Gojkova krv je na ovim rukama (Gorčin, 107); Partija ne poznaje rođake! Prema svima je jednaka! (Gorčin, 114) – које су и најближе књижевнојезичком стандарду, док се у деоницама које изговарају локални јунаци (Василије, Угљеша, Пиљо и Тужилица) јављају готово искључиво дуже форме.

4 Синтаксички дијалектизми

4.1 У погледу употребе падежа језик Команинових јунака највећим својим делом сагласан је са књижевнојезичком нормом. Изостаје чак и црногорским дијалектима добро познато неразликовање акузатива и локатива. Употреба акузатива уместо локатива регистрована је само у једној реплици Пиља Малог, и то у склопу устаљене лексичке конструкције: Uzeo mi je kozu i vreću žita *na pravdu* boga! (Piljo, 155).

4.2 Архаична је и утемељена у дијалектима употреба слободног акузатива уз глагол *лелекати* (в. РСАНУ под **лелекати**). Ту појаву забележили смо у дидаскалији уз прву слику: Jedan Pelinovljanin, iznad kuće, zaleleče *Gojka Bezdanovića* riječima „aj lelek *mene* Gojko Vasilijev za tobom! ... danas pa zadovijek! ... leeleee! ...“ (85).

Конструкција *лелекати некога*, која је присутна и у народним песмама (Стевановић 1989: 387), у књижевном језику уступа место конструкцији у чији састав улази инструментал с предлогом *за*.

4.3 Нису уочена ни већа одступања у погледу употребе и дистрибуције глаголских облика. С обзиром на то да је реч о драмском тексту, чија радња се дешава ‘овде и сада’ (Катнић-Бакаршић 1999: 54), не изненађује доминација презента и императива. Када је потребно известити о догађајима који су се десили на неком другом месту, што значи и да су претходили говорној ситуацији која се одвија пред гледаоцем/читаоцем, најчешће се употребљава перфекат, пуни или крњи. Драмски текстови су отворени још и према аористу, глаголском временском облику за обележавање радње која се десила непосредно пре времена говорења и која је уз то обично и доживљена (Танасић 2005: 424). Тако смо и у драми Пелиново забележили више примера са овим обликом, који се још увек добро чува у народним говорима у Црној Гори:

(12) Što *ostavi* oca tvoga? (Tužilica, 86); Što Uglješi svijet *uze*? (Tužilica, 86); *Ubi* brata na pravdi Boga (Drugi Pelinovljanin, 88); *Ubi* ga zbog Partije! (Prvi Pelinovljanin, 88); *Ratosiljasmo se* i nje! (Piljo, 147); A ti *ubi* brata, *ubi* (Simeun, 92); *Vidje* li one grobove oko crkve svetoga Nikole? (Vasilije, 121); A kad mi se učini e ću miran u grob počinut – *ubiste me* (Vasilije, 124); Što mi *ne povjerova*, brate Gojko (Gorčin, 100); Niko se drugi *ne nađe*! [...] Pelinovljani bez riječi sve *dadoše* (Gorčin 114).

Говор Команинових јунака одликује се и н а п о р е д н о м у п о т р е б о м и н ф и н и т и в а и п р е з е н т а с в е з н и к о м *д а* уз модалне глаголе[8]:

Sva sreća e si lud – te ne umiješ *ispričat* što vidiš! (Piljo, 132); Njega treba *sačuvat* (Gojo, 129); Samo me milicija može *odvesti* iz Pelinova (Gorčin, 110); Nećeš valjda *dozvoliti* da te hapsimo pred cijelim Pelinovom!? (Luka, 109); Samo ga ti možeš *zaustaviti* [...] (Vasilije, 120);
I nemoj *da* mi se *dičiš* takvim odnosom prema partiji (Luka, 107); Nemoj tako *da kažeš* (Gojo, 127); Počeo si – moraš *da* ga i *završiš* (Gojo, 128); [...] od sebe nikud ne bih mogao *da pobjegnem*! (Gorčin Luki, 112); Upamti – neću *da bježim* od Pelinovljana (Gorčin, 144); To moraš *da shvatiš* (Vasilije, 121); Zar nećeš *da poslušaš* oca? (Bosiljka, 136); Ama ne smije Gorčin od Uglješe danas preko ovoga praga *da kroči*! (Prvi Pelinovljanin, 88).

Интересантно је да се у драми среће презент с везником *да* и у склопу футура I:

Gorčinov *ćeš* slučaj ti *da vodiš* (Gojo Luki, 128); Za sve *ćeš da* mi *platiš* sada! (Uglješa, 151); Sam *ću da se prijavim*! (Gorčin, 142); [...] Piljo mali će *da* ti *sudi*! (Piljo, 153);
Ja ću tebi pomoć, Gorčine... Ja *ću* tebe *da odvežem* [...] sad *ćeš* ti meni, druškane, *da platiš*! (Piljo, 152).

Преглед грађе је показао да је презент с везником *да* чешћи него инфинитив у функцији допуне модалних глагола, а уз то представља и конкурентно средство при градњи сложеног футура I.

5 Дијалекатска лексика

5.1 За разлику од синтаксичких дијалектизама, који су у драми *Пелиново* ретки, лексички слој, а у оквиру њега и дијалекатска лексика, носи богат стилски потенцијал. Приметан је удео архаизама – *вазда*, *поимати, дети, лубина, столовача, убрадач*, затим турцизама (*ћеф, џумбус, тапија* итд.), романизама (*пјадела* – плитка посуда; *сиђ* – означава дубљу посуду у којој се накупља течност) и, спорадично, германизама (*кртола* – у значењу ‘кромпир’).

5.2 Дијалекатске лексике има у репликама свих јунака драме. Неки дијалектизми тог типа су везани за исказе јунака чији говор је изразито локалног карактера.

5.2.1 Тако у репликама Пиља Малог и Рогана срећемо заменичке прилоге са додатом партикулом *-н* (*тун*), али и са измењеним ликом *одатле – отолен*, као и партикулу *гој*:

Što si se ti *tun* narogušio! Ka vampir! Miči se *otole*! (Piljo Ludom Roganu, 130); Oj sredonje, ništa ljudi, ko *goj* dođe vama sudi! (Uglješa, 134).

---

[8] Конструкције са фазним глаголима нису евидентиране у делу.

5.2.2 У једној Горчиновој реплици регистрован је дијалекатски маркиран придев *вељи*[9], док је у Босиљкином дискурсу забележена прилошка форма *кривичке* (*кријући*):

Velja muka je na mene (Gorčin, 110); Bezdanovići ne čine ništa *krivučke*! (Bosiljka, 136).

5.2.3 У драми су евидентиране и супстантивне лексеме *звијерац*, *кастигуља*, *несој*, *тандарија*, које имају изразиту стилогеност:

Kidisao je na mene kao *zvijerac* (Bosiljka, 97); *Nesoju*! (Gorčin, 153); Nikoga ja zbog takve *kastigulje* ne bih ubio! (Gorčin, 98); Priče i *tandarije*! (Gorčin, 105)

Реч *тандарија* у РМС помиње се само као део фразеологизма *отићи у тандарију* са значењем ‘нестати, пропасти’ (РМС 6: 142), али у наведеном примеру она има значење ‘бесмислица’.

5.2.4 И значења појединих глагола су дијалекатски обележена. Такви су, на пример, глаголи *награисати* и *измршкати*:

Nagraisao bih ka iko moj! (Piljo, 132); Nemaš čistu da ga *izmrškaš* (Uglješa, 91).

Дијалекатски глагол *награисати* има значење ‘настрадати’, док *измршкати* значи ‘отерати’.

У дидаскалији се појављује и глагол *умилетити се:* Piljo Mali [...] umiletio se oko Uglješe (87) – са значењем ‘умиљавати се, лукавити некога’.

У Горчиновим репликама нашли су се и глаголи *корубати* и *вардати*, којима се означавају акције и понашање учесника у драмској радњи:

Smetao je! I meni! I selu! I zadruzi! I Partiji! Svima se popeo na glavu! Sve nas je *korubao*! Htio je da razara! (Gorčin, 98); Ne manitaj, Bosiljka!... Ne vardaj! ... Jesi li pri sebi! (Gorčin, 99).

Глагол *корубати* има значење ‘комити’, а *вардати* значи ‘стварати буку, неред, лупати’. Међутим, оба глагола у наведеним репликама имају пренесено значење: *корубати* значи уништавати, а *вардати* – говорити глупости.

5.2.5 Локални колорит дају и устаљене конструкције типа *ништа човек, ништа људи.*

6 Закључак

6.1 Анализа дијалектизама у драми Пелиново показала је да су фонолошки и морфолошки дијалектизми најчешће коришћени у функцији карактеризације ликова. Диференцирају се лица чији код је у највећој мери дијалекатски

[9] У РМС **вељи** с квалификатором *покр.*

и она код којих се локалне црте појављују у ограниченој мери и у строго одређеним говорним ситуацијама.

На дијалекту проговарају споредни јунаци, припадници пелиновачког света и сви они, осим Пиља Малог, који на крају драме убија Горчина, имају статус посматрача трагичне радње. Реплике Василија и Босиљке, трагичних јунака који трпе последице такве радње и немају могућности да утичу на њен ток, у нешто мањој мери су обележене фонолошким и морфолошким дијалекатским цртама (губљење *х*, сажимање вокалске групе *-ао*, инфинитив без крајњег *и*, дужи облици заменичко-придевске деклинације). Притом је примећено да су дијалектизми овог типа стабилнији у оквиру устаљених лексичких спојева (пословица и фразеологизама). Угљеша, лик који покушава утицати на ток радње, и то тако што жели осветити убијеног брата, али у себи не налази снаге за тај чин, проговара на дијалекту у одређеним говорним ситуацијама: у сусрету са Пелиновљанима и у време када су актуелна одређена збивања. У репликама Горчина Бездановића, носиоца трагичне кривице, најмање је дијалекатског. Када општи са Пелиновљанима или са породицом, Горчин сажима и вокалску групу *-ао* или упрошћава сугласничку групу *пч-* (*челе*), употребљава инфинитив без финалног *и*. Међутим, у говорним ситуацијама у којима учествују њему социјално надређени ликови, представници среског Комитета, Гојо и Лука, Горчин ће изузетно ретко употребити дијалектизам фонолошког или морфолошког типа, и то само у афекту.

За разлику од фонолошких и морфолошких дијалектизама, који су у драми чести и служе за карактеризацију ликова, синтаксички дијалектизми су изузетно ретки и углавном се јављају у устаљеним лексичким спојевима типа *лелекати некога*, *лелек мене* и *на правду бога*. Евидентирано је да се од претериталних глаголских облика, поред честог перфекта, користи још и аорист, а да презент с везником *да* има превагу над инфинитивом у функцији допуне модалним глаголима. Забележени су и случајеви употребе овог првог облика и у склопу простог футурског предиката.

Иако изузетно богат, дијалекатски лексички слој, као и синтаксички, у мањој је мери употребљен у функцији карактеризације ликова. Дијалекатске лексике највише има у Горчиновим репликама, али се њоме користе и остала лица.

6.2 Драма *Пелиново* написана је пре свега за играње на позорници. Сцена је моменат на који мора да рачуна и свака лингвостилистичка анализа. Команин, верујемо, свесно тежи да његов текст оствари потпуну комуникацију са гледалиштем. Дијалекатска лексика (делом романизми, делом турцизми, делом архаизми, односно словенски локализми) и дијалектизми на другим нивоима ту су само да оснаже уверљивост, локални колорит. Али, не заборавимо – писац зна да није било само једно Пелиново!

Извор

Команин 1989: Žarko Komanin, *Izabrane drame*, BIGZ, 1989, 83–157.

Литература

Јањушевић Оливери 2013: Ана Јањушевић Оливери, Језичко-стилске одлике дијалога у драми *Пелиново* Жарка Команина, у: *Српско језичко насљеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас (зборник радова са Међународног научног скупа одржаног од 20. до 23. априла 2012. у Херцег Новом)*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 249–260.

Катнић-Бакаршић 1999: Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Electronic Publishing Development Program.

Петровић 1987: Драгољуб Петровић, Неке вокалске и консонантске карактеристике пјешивачког говора, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* X, Нови Сад: Матица српска, 161–169.

Пулевић и Самарџић 2003: Вукић Пулевић и Новица Самарџић, *Фитоними и зооними у топонимији Црне Горе*, Подгорица.

РМС 1–6: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

РСАНУ 1–18: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2010.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, Београд: Научна књига.

Стојановић 2011: Јелица Стојановић, Роман *Колијевка* као колијевка ријечи, у: *Ако те заборавим мој оче* (*Зборник радова о књижевном делу Жарка Команина*), Нови Сад: Orpheus – Плужине: Центар за културу Плужине, 74–80.

Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глагола, у: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд: Београдска књига – Институт за српски језик.

Томић 2011: Лидија Томић, О драми *Пелиново* Жарка Команина, у: *Ако те заборавим мој оче* (*Зборник радова о књижевном делу Жарка Команина*), Нови Сад: Orpheus – Плужине: Центар за културу Плужине, 57–63.

Résumé

La fonction des dialectalismes dans le drame *Pelinovo* de Žarko Komanin

Ana M. Janjušević Oliveri – Dragana I. Radovanović

Dans cet article, nous examinons la part des dialectalismes lors du procédé de caractérisation des personnages dans le drame *Pelinovo* de Žarko Komanin. Notre analyse démontre que ce sont les dialectalismes phonologiques et morphologiques qui se trouvent le plus souvent utilisés à cette fin. Au moyen d'eux, les personnages dont le code linguistique est nettement marqué par un dialecte se différencient de ceux dont les traits linguistiques locaux apparaissent dans une certaine mesure et dans des situations de communication strictement définies.

Mots-clés : dialectalisme, fonction, expressivité, vocalisme, consonantisme, lexique

Село гори и тако кроз социолингвистички и културолошки окулар

Тања Ж. Антић* – Гордана С. Драгин**

У раду се говори о савременом српском селу у Централној Србији, које покушава да амортизује новопридошле изазове, карактеристичне за 21. век, истовремено се трудећи да задржи традицијом овенчан систем вредности. На основу филма *Село гори и тако* и књиге *И тако... Село гори а баба се чешља* Радоша Бајића, аутори дају културолошки и социолингвистички опис одређеног поднебља кроз живот филмских и књижевних ликова. Они се служе дијалектизмима из личних потреба да изразе доживљаје и осећаје типичних завичајних реалности за које стандардни идиом често нема изражајних средстава. На свим језичким нивоима анализиране су особине косовско-ресавског дијалекта, чијим се говором служе ликови, нарочито акценат, синтакса падежа и лексика локалног говора фиктивног села Петловца.

Кључне речи: косовско-ресавски дијалекат, акценат, синтакса падежа, лексика, културолошка студија, тумачење ликова.

Питање језичке стандардизације, односно успостављање језичке норме на нивоу државе, актуелно је поново не само на српском језичком говорном подручју последњу деценију. Милрој стандардизацију описује као „наметање униформности“ (Milroy 2001: 531), а ставља посебан акценат на чињеницу да спољашњи фактори утичу на настанак униформности, тј. да она није производ спонтаног јављања. Другим речима, неки некадашњи дијалекти постали су језици (Trudgill 2004: 37). У пракси, стандардизација је довела и до тога да варијетети који нису постали норма бивају обезвређивани и одбацивани. Овде се, с једне стране, мисли на више дијалеката једног језика, али са друге стране, и на више различитих језика којим се могу служити становници једне земље. Ипак, политика земаља је често таква да је „једнојезичност на државном нивоу норма, док је вишејезичност некаква девијација, рецидив прошлости и знак неразвијености“ (Бугарски 2009: 175). Вишејезичност, односно разноврсност језика, уместо да представља богатство државе, сматра се одликом неразвијености и нејединства (што у екстремнијим случајевима може довести до жеље за сепарацијом и независношћу). Нестандардни језички варијетети су

Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* tafriend08@gmail.com; Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, Србија

** gordanadragin19@gmail.com; Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, Србија

изгубили своју вредност иако се сматра, како Милрој објашњава, да ниједан језик сам по себи није „престижан“, већ ову категорију добија по својим говорницима, односно њиховом друштвеном статусу (Milroy 2001: 532).

Одлучивши се управо на реафирмацију једног од дијалеката српског језика – косовско-ресавског – аутор једног од савремених телевизијских гиганата националне телевизије у програмском формату телевизијске серије није спочетка ни слутио каква ће гледаност бити постигнута започевши свој пројекат 6. новембра 2006. године. Иницијална идеја је била да представи типично село у сливу Западне Мораве, на простору Централне Србије, на почетку 21. века, са тенденцијом што пластичнијег приказа на неколико нивоа: етнографском, лингвистичком, културолошком, економском, привредном, политичком и социо-психолошком. Захват ове врсте изродио се у 4 серијала од укупно 90 епизода, које су се премијерно приказивале од 10. марта 2007. године до 2. априла 2011. Са више од 800 сарадника током снимања почевши од глумаца до спонзора и са гледаношћу од 4,5 милиона гледалаца, серија *Село гори а баба се чешља*[1] постала је популарна широм Србије као парадигма тог поднебља, што се не би могло рећи за, у неку руку, сродне серије *Мој рођак са села* (где се, у ствари, акценат ставља на атипичност ликова и мотива у односу на поднебље), *Породично благо* и *Бела лађа* (главни или споредни ликови као представници завичаја из којег су отишли).

Много је оних и међу публиком који оцењују да је *Село гори а баба се чешља* једна од ретких у којој српско село и сељак нису приказани са подсмехом, иронијом и ниподаштавањем, као у већини других, чиме се само може потврдити успех сценаристе, редитеља и главног глумца Радоша Бајића који се држао одређених, себи задатих, поетичких начела[2]. Веродостојно преношење менталитета српског сељака са Западне Мораве, његов поглед на свет

---

[1] Према мерењима у РТС-у, серија је једна од водећих по гледаности три године заредом на почетку премијерног приказивања. Прва епизода серије, која је емитована 10. марта 2007. године, имала је шер 33,6. Од тада је три пута потукла сопствене рекорде са шером од 34,2 па 37,1 и 38,18. Када би се то другачије премерило, испало би да 70% људи који имају укључен ТВ апарат гледају серију. Додуше, велика „олакшица“ је и емитовање серије у ударном термину после Дневника 2. Дати подаци су преузети из архиве РТС-а за потребе писања овог рада.

[2] „*Село гори а баба се чешља* је посебно на свој начин. Мој ауторски проседе, ког сам се придржавао приликом стварања серије јесте да морамо бити искрени, честити и поштени. Гледалац мора да нам верује. Јер, ако нам не верује, узеће даљински и одабрати други ТВ канал. Поштујући та три морална постулата, ја поштујем и гледаоце. Велики геније Чарли Чаплин изјавио је својевремено да се у филм и спорт сви разумеју. Допуштам право на другачије мишљење, али *Село гори а баба се чешља* је моје виђење, моја Србија, моје село, моја Морава... О рејтинзима заиста нисам размишљао, једноставно, нисам имао свест о значају тога колико људи гледа нешто. Више од 35 година сам у овој професији и налазим се у најзрелијим годинама. Сценарио је нека моја прича, нека врста дуга према Морави на којој сам научио да пливам, сага о српском народу. Пишем о људима које веома волим, Србији коју волим и за коју бих волео да буде боља него што јесте. Публика нас је баш такве прихватила“ http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html:229880-Baba-ceslja-celu-Srbiju (приступ 20. јул 2014. године).

и животну филозофију, умногоме разуме, јер је и сам укорењен у истом[3]. Уколико се то ситуира у контекст социолингвистике, која се бави проблемима друштвеног раслојавања језика, проучава корелације које постоје између језичких и друштвених структура, видећемо да ни комуникација ни језик нису независни од личног и друштвеног контекста. Дел Хајмз говори о етнографији комуникације која произилази из антрополошке лингвистике при чему етнографија говора подразумева да неко може да има знање граматике, али не мора да има и знање о говорним обрасцима који постоје у одређеној заједници (Хајмз 1980: 24). Етнографија комуникације за контекст узима целу заједницу, истражујући у целини њене комуникативне навике, сматрајући да су етнографија и комуникација, а не лингвистика и језик, ти који одређују појмовни оквир путем кога се процењује место језика у култури и друштву. Наиме, Хајмз је тврдио да је културно и друштвено знање неког друштва битна одлика успешне комуникације (Хајмз 1980: 120), што би свакако ишло у прилог Бајићевом успешном конципирању серије.

Захваљујући добром пријему серије код публике, снимљен је и филм *Село гори... и тако* произашао из трећег серијала, који је премијерно приказан у Сава центру у Београду 26. октобра 2009. године и узет за корпус овог рада. Као део националног пројекта *Србија против рака* имао је више него позитиван одјек забележен у онколошким диспанзерима широм Србије, и то још првог радног дана по емитовању филма. Аутобиографски детаљ из Бајићевог живота је транспонован у мотивску основицу филма, тако је лик Радојке, Радашинове супруге, био подстицај у виду буђења свести о сопственом здрављу, посебно код женског дела популације на селу. Идентификациони моменат је пружио филму едукативну ноту што га смешта у експлицитније друштвено ангажована дела савремене српске кинематографије. Тиме се доказује и шири спектар тема у односу на дотадашње серијале, који повремено избегава локални колорит у циљу ширег значаја филма како у тематско-мотивском смислу тако и у поставци дела са тезом. Лик српске мајке, пре свега, па онда и супруге, конципиран као прототип преко класичног медицинског феномена карцинома прераста у нијансирани женски лик у којем се преплиће неиспуњеност личних потреба, затајена женственост, неузвраћена осећања, страхови, фрустрације и сексуалност.

Поетично, домишљено име села Петловац уклапа се у номенклатуру села с обе стране Мораве која су мотивисана називима за животиње и биљке (Медвеђа, Брезна, Брезовица, Јасиковица, Јасика, Велика Дренова, Мала Дренова, Шљивова, Врба, Врбница, Стопања...). Петловац симболизује домаћинску српску кућу где је глава куће заправо метафорично означен семантичком јединицом *петла* – предводника свога јата. Радашин је стожер петловачке по-

[3] „Писао сам о људима којима припадам. Ја сам то рођењем, јапијом, сељачком крвљу. Сви моји су сељаци. Сви су моји крчили пањеве, отимали од шуме оранице, телили краве, живели у великој муци и великом сиромаштву. У мом духовном и менталном наслеђу цела је хронологија од 300-400 година, предачка линија Бајића, коју памтимо од 1782. године“ http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html:229880-Baba-ceslja-celu-Srbiju (приступ 20. јул 2014. године).

родице, који се труди да одржи традиционалне вредности, али и да преобличи новине у форму прихватљивости по сопственом нахођењу. Било да делује комично, трагично или луцидно, он је живописан мештанин тог села при чему се врло јасно препознају црте менталитета управо тог краја у којем је поникао и живи. Према Брилу, менталитет појединца проистиче из колективних друштвених представа у смислу да сваки тип друштва има свој менталитет, обичаје и установе (Леви Брил 1998: 65).

Идиличну атмосферу моравског краја на потесу од Трстеника до Крушевца у централној Србији, чија се имена у књизи неколико пута помињу, аутор приказује кроз свакодневицу локалног становништва. Један од честих извора комике, али и народне мудрости, управо чини дијалекатски говор ликова. Уз прихватање антрополошког схватања да се свет може објективно гледати једино кроз очи оних које проучавамо, долазимо до социолингвистичких теорија које у начелу објашњавају како је симболично понашање заправо систем повезан са друштвеним варијаблама корисника и контекста, те односе између звука и значења користе поједини језички представници у некој особеној комуникационој ситуацији. У том кључу разумевања, људска комуникација подразумева постојање појединаца који имају заједнички симболички систем, а сходно томе Хил назива језик „првом и најизразитијом људском симболичном активношћу“ (Бугарски 2009: 57). Бројне се епизоде са Драгојлом, Ђодом, Милашином, Златаном, Смиљаном и судијом Велибором убрајају у широк спектар жанрова од скечева и комедиографских цртица преко новелистичких обрта до дубоко потресних тренутака када се потежу егзистенцијални преломи, што свакако доприноси богаћењу морфолошког плана самог дела. Да ли се већ може очекивати нека Ђодина досетка и још једна флаша пива или Милина и Златанина сплетка „по бабине линије“ или, пак, Драгојлов увод у већину монолошко-дијалошких пасажа „немо се љутиш“ или нешто слично, свакако је евидентно да све заједно дају пуноћу препознатљивом петловачком колориту како у социолингвистичком тако и у културолошком кључу разумевања.

*

У овом делу рада пратиће се најмаркантије говорне особине, овога пута само наратора, и у књизи Радоша Бајића *И тако... Село гори а баба се чешља*, која представља лирско-рефлексивне записе у виду мисли и запажања. Нарочита пажња обратиће се на акценат и неке морфо-синтаксичке особине у локалном говору Петловца. Овакав приступ условљен је и чињеницом да је аутор књиге истовремено и наратор, један од главних ликова у серији.

По усменом сведочењу аутора, Радоша Бајића глумца, сценаристе и редитеља, текст у књизи је „ублажен“, а са становишта једног дијалектолога – осиромашен. Наиме, жеља аутора да текст „ублажи“, тј. учини читљивијим за ширу читалачку публику, није у сагласности са његовом основном идејом да се ликови представе својим матерњим говором. У играној серији инсистира се баш на локалном говору, док се у књизи он на неким местима прилагођава

стандарном изразу, тј. затамњује своју дијалекатску боју. Као што у филму *Зона Замфирова*, новинар, тј. приповедач (лично Сремац!) стандарним изразом коментарише и најављује догађаје, заправо чини спону између гледалаца и дела, тако и овде, аутор је час лик из серије (Радашин), а час неутрални наратор (Радош Бајић).

У дискурсном маркеру, тј. синтагми *и тако* из наслова (а тек у другом реду и ситнијим слогом стоји *Село гори а баба се чешља*) саставни везник *и* и показни прилог за начин *тако* (са непрецизно дефинисаним значењем) представљају једну врсту глутинације, односно понављања текстуалних делова. Наиме, овом синтагмом почиње и сваки пасаж у којем аутор износи свој лични став о некој појави или личности. Читалац иза тог *и тако* очекује причу коју, наравно, и добија.

Књига је писана локалним говором који припада К-Р дијалекту. Монографија која се бави говором Трстеника и његове околине *Трстенички говор* изашла је из штампе 1968. године а аутор је Душан Јовић. Пратићемо особине говора које се презентују у књизи и поредити их са запаженим и анализираним особинама у Јовићевој монографији. Уз напомену да трстенички говор заузима средишни део К-Р дијалекта, Јовић додаје податак да је у корпус уврстио и језички материјал којим се користе књижевници из овог краја Радић и Ћосић. Поред тога, наглашава да је и сам рођен у селу Стубал и у њему провео 20 година, тј. да је говорни представник говора који описује.

Фонетски дијалектизми

Акценатске особености можемо, разуме се, пратити само из говорених епизода текста у ТВ серији, јер у књизи, сасвим очекивано, података о акценту нема.

1 Послеакценатски квантитет није запажен ни у једном случају, што је иначе карактеристика К-Р дијалекта и Јовић то прво помиње у својој монографији (Јовић 1968: 23).

2 Опет, као у свим К-Р говорима, краткосилазни акценат задржава се на старом месту сем у последњем слогу (Јовић 1968: 23). Забележени су следећи примери: *секира̏о*, *Светла̏на*, *купова̏о*, *изла̏зио*, *из Годачи̏це*, *наба̏вио*, *испа̏дне*, *из Београ̏да*, *оти̏шла*, *прети̏сла*, *заре̏ко*, *урокљи̏ве... прпча̏ла*, *зацопа̏о*, *кме̄кну̏ло*, *кӯчни̏ца*, *бо̄лни̏це* ... Само у речима *делу̏кс* и *ота̏д* забележен је краткосилазни акценат на ултими. Ради се о идентичној ситуацији као и у стандарду када су у питању стране речи или, у другом примеру, ретки случајеви типични за овај (и не само овај) говор (Јовић 1968: 24).

3 Ретко је забележен краткоузлазни акценат иако Јовић истиче да се „за кратки акценат јављају две фонетске варијанте у извесним позицијама“ као краткоузлазни и као краткосилазни (Јовић 1968: 26). У овом случају не може се поуздано тврдити да ли се ради о дијалекатској особини или о трансферу из стандардног језика (*мо̀жда*, *опро̀стио*). И када се краткосилазни акценат помери за један слог ка почетку речи на кратак слог, не мење

свој тоналитет, тј. остаје непромењен (*ȉмају*, *жѐна*, *дȍшла*, *вȁљда*, *Беȍград*, *труднȍћу*, *дȍшло* ...).

4 Дугосилазни акценат задржава се и на ултими и на унутрашњем слогу (Јовић 1968: 32): *Трстени̂к*, *тиша̂к*, *вечера̂с*, *дана̂с*, *вели̂м*, *сеља̂к*, *санитēте̂м, блēјӣм*, *женска̄ће̂м / да ваља̂*, *крсну̂ слȁву*, *тако̂*, *плȁшим се воде̂*, *не врēди̂*, *дрēжди̂ / оло̂вку*, *са Радо̂јком*, *Слове̂нију*, *да бара̂лим*, *изби̂ва*, *поко̂јнем*, *упа̂ли*, *окре̂нем*, *код прода̂внице...*

5 Дугоузлазни се ретко среће на пенултими (Јовић 1968: 31), али у серији више пута наратор је изговорио речи са дугоузлазним ван пенултиме као, рецимо: *брата́нца*, *саи́рио*, *ре́шио*, *а́влије*, *дири́нчења*, *одву́као*, *на́дао*, *завр́шила*. У овом случају може се најпре посумњати у веродостојност дијалекатском предлошку и констатовати да се ради о трансферу из стандардног језика. Типича К-Р ситуација у којој се дугоузлазни не јавља у датој позицији (Јовић 1978: 31) односи се на појаву дугог слога испред непренесеног кратког или дугог акцента. Ево примера из серије који то илуструју: *кмекȕло*, *кӯчнȉца*, *упропа̄стȉше*, *прпчȁла*, *јавȉше*, *спа̄сȉо*, *у бо̄лнȉце / врēди̂*, пȍловни *камио̄на̂*, *санитēте̂м*, *женска̄ће̂м*, *блēјӣм*.

6 Вокалске групе могу да се сажму или остану несажете. Као и у већини К-Р говора и у говору Трстеника (Јовић 1968: 44) ако је акценат на пенултими сажимања нема, а готово је обавезно ако је он ближе почетку речи. Овде су детектовани само облици радног глаголског придева и броја *шеснаест*. Ради се само о финалним вокалским групама *-ао*, *-ео* и медијалној *-ае-*. Примери то и илуструју: *секирȁо*, *куповȁо*, *одустȁо*, *прпчȁо*, *испȁо*, *зацо̄пȁо*, *пропȁо*, *појѐо*, *шеснȁес*, *плȁко*, *зарѐко*. И овога пута изостаје доследност па се чује и *на́дао*, *одву́као*, *тѐрао*, *дȍшао*, *вȉдео* са несажетом вокалском групом иако је „не чува“ акценат. И овде је реч о „ублажавање“ дијалекатског текста иако за тим овде, конкретно, нема потребе.

7 Готово без изузетка уместо поредбеног везника *као* са вокалском групом *-ао* чује се *ки*: *ки* сапу̂н *ки* код мла́дог зе̂ца, са̂м *ки* пањ и сл.

8 Префикс *при-* овде се среће ка *пре-* (*претȉсла ме*).

9 У веома ограниченом корпусу које чине ових 11 кратких пасажа у књизи, најмаркантнија дијалекатска особина која се тиче консонантизма је судбина *х* у свим позицијама (Јовић 1968: 60). Иако Јовић тврди да је у говору Трстеника „елиминисање *х* [...] остварено у свим позицијама“ (Јовић 1968: 61), те да је оно примећено **само** у једном месту у околини Трстеника, у говору **само** два старија човека (Јовић 1968: 62), у одломцима које анализирамо налази се у два примера, једном у иницијалној, а други пут у финалној позицији (*хȍће*, *тȁквих*). Овај консонант чешће подлеже нултој редукцији у све три позицији (иницијалној, медијалној и финалној) (*тѐо* сам, *из њи̂*, *са́рањȕје*, *са́ранисмо*, *ȍдма*, *остȁдо*), а група *(-)хв(-)* може се рефлектовати као *в* у медијалној позицији (*увȁтио*) или као *ф* у иницијалној (*фа́ла*).

У тексту је недоследно (и непотребно, јер се ради о дијалекатском тексту) означено апострофом сажимање вокалских група и нулта редукција *х*.

Морфолошки дијалектизми

10 Јовић тврди да су именице мушког и средњег рода као и придеви, придевске заменице и бројеви уопштили наставке некадашњих меких основа и за тврде основе (Јовић 1968: 78) па ће у Исј бити редовно наставак *-ем*. Иако у серији има доста примера, за овакво стање у анализираном корпусу нашло се само неколико примера: отӣшла *аутȍбусем*, нéћу да прӣчам о *тêм*, нéћу да мӣслим о *тêм*, *покȏјнем* Жȍти, *једнêм пȍгледем* који илуструју Јовићеву тврдњу, док у другом примеру и јȅдним *пȍгледом* (Извор 2007) појава изостаје.

Згодна је прилика да се каже да ван оквира нашег корпуса (даље у књизи и у серији) има доста примера са наставком *-ем* за Ијд код ових именских речи а мало детектованих примера у нашем корпусу не би могла да потврде Јовићеву тврдњу.

11 Код именица женског рода у једнини евидентан је синкретизам Г-Д-Лсг (Јовић 1968: 97). Наставци за Г јављају се и у Д и Л. Примери су следећи: Бата *Ми́ле* сам опростӣо. *Ђе́рке Милóне* сам опростӣо. Штȁ смо мӣ на *земљӣне кȍре*, Штȁ су ми рáдили *у бȍлнӣце*. ... купӯје пȍловне камиȍнê *у Швȅдске*, и ȏн *у Швȅдске*.

12 Такође, и пуни облици личне заменице за прва два лица једнине и заменица за свако лице имају синкретизоване облике за датив, акузатив, генитив и локатив (Јовић 1968: 120): Прӣчȁли *мȅне* стâри љȕди, Вȅли *мȅне*, а *мȅне* сванȕло... // а мȅни сванȕло... (записано у књизи), док енклитички облици не подлежу овој синкретизацији па наратор у серији изговара онако како је и у стандарду: Штȁ су *ми* рáдили, Штȁ ће да *ми* кâже, Нӣкад *ми* нӣје прӣчȁла. У инструменталу личне заменице за прво лице једнине, аналошки према 2. лицу, увек је *са мȍном* и у тексту и у говорном изразу (Јовић 1968: 120).

Лична заменица 3. л. сг. за женски род у дативу и акузативу има енклитику *ју* (Јовић 1968: 121): глȅдао сам *ју* рȕке, али чешће је стандардно: колӣко су *јој*, кȁко су *јој*, да је се одрȅкнем, вӣђȁо *је*, па *је* истȅрам.

13 Нема забележено у књизи, нити је икада у серији наратор изговорио глагол *бити* по III глаголској врсти, како иначе налази Јовић (1968: 131). Наиме, увек се среће *будем*, а не *биднем, биднеш, бидне...* У корпусу не налазимо ни аорист овог глагола као *биддȍмо* ни инфинитив *ћȅо*, *ћȅла*, *ћȁо*, *ћȁла*. Презентски облици глагола *хтети* нису забележени ниједном као ȍте, нêте. По тврдњи једне од коауторки чији је то матерњи говор, наведене форме доимају се данас у говору око Трстеника као дубоки архаизам. Јовић их је забележио 1968. године (Јовић 1968: 133–135).

14 Облици аориста не разликују се од оних у стандарду сем првог лица множине, за које Јовић тврди да је доследно асигматски, тј. са наставком *-(х)мо* (Јовић 1968: 12, 142). Ово старије стање аориста проф. Белић узимао је као генералну особину за цео К-Р дијалекат (Белић 1962: 64). Међутим, у говору наратота и у књизи налазимо, управо сигматски аорист у примеру *сарāнӣсмо* Жȍту. На основу ограниченог корпуса којим располажемо не може се са сигурношћу тврдити да асигматског аориста нема у комплетном материјалу, али је јасно да се ради о старој форми која се губи.

Синтаксичким и лексичким особинама текста и говорног израза наратора овога пута нећемо се бавити, само ћемо нагласити да се у синтагми *са̂м са̀мцат* запажа стара форма *апсолутног суперлатива* који показује да је „придевом именовано својство заступљено у највећем могућем степену“, како каже Милка Ивић (Ивић 1995: 319). Ради се, заправо, о једносложним придевима који „именују својство које не поимамо као трајну, него, као привремену одлику [...] ствари“ (Ивић 1995: 322). Упућује се, такође, и на могућу етимологију на први поглед непрозирног форманта *-цат.* Ово експресивно удвајање једносложних придева повезује се са стањем у турском језику, касније и у бугарском, румунском и македонском. Сложено придевско образовање типа *са̂м са̀мцат* као у нашој грађи, с тога може се препознати као балканизам. (Ивић 1995: 322).

Закључак

На основу анализиране грађе следи закључак да је анализираних 11 пасажа из књиге Радоша Бајића *И тако... Село гори а баба се чешља* и истих изговорених делова у истоименој серији писано и изговорено моравским локалном говором К-Р дијалекта. Дијалекат у књижевном делу и сценарију за филм или играну серију, као што је то овде случај, јавља се као инструмент књижевностваралачке технологије и има јасну илустративну функцију. Аутор се у књизи, филму и серији служи дијалектизмима из личних потреба да изрази доживљаје и осећања типичних завичајних реалности за које стандардни идиом често нема адекватних изражајних средстава. Понека недоследност текста у књизи са изговореним пасажима у серији говоре најпре о већој слободи коју пружа жива реч од њеног записаног облика, па се чује дијалектизам, а бележи се стандардном формом. Овај рад само је први покушај да се на ограниченом корпусу представе неке фонолошке и морфо-синтаксичке особине локалног говора у околини Трстеника. Занимљив текст у књизи *И тако... Село гори а баба се чешља,* представљен живописним језиком, сигурно заслужује да се језички још детаљније обради.

Извори

Играни филм Радоша Бајића *Село гори и тако...* (2007)

Бајић 2011: Радош Бајић, *И тако... Село гори а баба се чешља*, Београд: Глас Цркве – Contrast studio.

Литература

Бугарски 2009: Ранко Бугарски, *Нова лица језика*, Београд: Библиотека XX век.

Ивић М.1995: Милка Ивић, *О зеленом коњу*, Београд: Библиотека XX век.

Јовић 1968: Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб XVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, 1–241.

Леви Брил 1998: Лусијен Леви Брил, *Примитивни менталитет*, Београд: Плато.

Milroy, 2001: James Milroy, Language ideologies and consequences of standardization, *Journal of Sociolinguistics* 5 (4), 530–555.

Попадић, Ана: Баба чешља целу Србију, *Вечерње новости online,* http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html:229880-Baba-ceslja-celu-Srbiju (приступ 20. јул 2014. године).

Trudgill 2004: Peter Trudgill, Glocalization and the Ausbau linguistics. In: Anna Duszak and Urszula Okulska (eds.), *Speaking from the Margin: Global English from a European perspective*. Polish Studies in English Language and Literature, Vol. 11. Series Editor J. Fisiak. Frankfurt, New York, Oxford: Peter Lang, 35–49.

Хајмз 1980: Дел Хајмз (Dell Hymes), *Етнографија комуникације*, Београд: БИГЗ.

Summary

The village burns and so through the sociolinguistic and culturological eyepiece

Tanja Ž. Antić – Gordana S. Dragin

This paper deals with the contemporary Serbian village in Central Serbia, which seeks to amortize newcomers challenges characteristic of the 21st century, at the same time trying to keep the tradition crowned with a value system. Based on the film The village is burning and so and book And so... grandmother is combing by Radoš Bajić, the authors offer a cultural and sociolinguistic description of a particular region through life film and literary characters. They serve dialecticisms from personal need to express their experiences and feelings typical of native reality that the standard idiom is often no means of expression. For all language levels were analyzed traits Kosovo-Resava dialect, whose speech serve the characters, especially the accent, syntax and vocabulary of cases of local speech fictional village Petlovac.

Keywords: Kosovo-Resava dialect, accent, syntax of cases, vocabulary, cultural studies, interpretation of the characters

Народно песништво у *Речнику говора југа Србије* Момчила Златановића

Сунчица М. Денић*

Ново издање *Речника говора југа Србије* Момчила Златановића (2014) доноси мноштво примера из народног песништва. Као огледало традиције и народног живота предњаче илустрације у виду кратких књижевних форми. Између многих, заступљене су пословице, загонетке, изреке, питалице, паремије, мантафе, басме... Осим тога, велики број примера узет је из лирских и епских песама Врања и околине, што заједно са осталим структурама представља поенту сликовитости и динамике народног говора. Оваквом се концепцијом појачава особеност дијалекта, истичу психичке и физичке особине људи, дубље се сагледава значење саме речи, а у ширем смислу добија се општа слика атмосфере, као и симболике речи и говора југа Србије.

Кључне речи: речник, говор, југ Србије, дијалекат, народно песништво, кратке књижевне форме

Дијалекатски речници су од непроцењивог значаја за свеукупну културолошку мапу одређене средине или језичког подручја. Они су, између осталог, сведочанство о материјалном и духовном стању једног или више народа у оквиру језичке заједнице. Најзначајније је пак то што су они огледало и извор порекла лексичког система, како на ширем простору, тако и у извесној микрозаједници (село, заселак, породица).

Ново издање *Речника говора југа Србије* Момчила Златановића, потврда је потребе да се досадашња издања и досадашњи ауторови *Речници* обједине и направи јединствен интегрални рукопис. Петнаест година од првог објављивања *Речника говора јужне Србије* (1998), у издању Учитељског факултета у Врању, и несмањено интересовање за исти, резултат је правог ауторовог опредељења и правог издавачког подухвата. Иза тога, тај *Речник*, као и други објављен *Речник* истог карактера (2011) имао је неколика издања и различите издаваче, изазивајући редовно пажњу научне и шире читалачке публике.

Вишегодишња тенденција и труд аутора Момчила Златановића уродила је плодом. Дошло се до данас најкапиталнијег дела из области лексикографије југа Србије, до књиге која садржи више од двадесет хиљада (20.000) речи, са пратећим лексичким материјалом. За све претходне верзије (1998, 2009, 2011), као и за ову обједињену, узимана је грађа из живота народног говора, делом из

Рад је настао у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*, бр. 178028 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* suncicadenic@gmail.com; Универзитет у Нишу, Учитељски факултет, Врање, Србија

народног песништва, мање ауторске књижевности. Речи су записиване у Врању и околини: у Пчињи, Пољаници, Иногошту, Прешевској Моравици и Прешевској Црној гори, Грделичкој клисури, Власини и Црној Трави. Прати их изворни модел текста, мисли, стиха, реченице или дела реченице. Таквим примерима значење речи је утврђено, а даје се боља слика синтаксичке јединице или синтагме. Досадашњи тумачи ових *Речника* дали су позитивну оцену, називајући их *правим драгуљем*, како каже Марта Бјелетић у тексту *Магичан свет дијалекатске лексике*, истичући лексику коју они доносе, а *која се може проучавати у оквиру лексичко-семантичких група* (Бјелетић 2012: 294–301).

Златановић у поднаслову даје одредницу која ближе осветљава карактер, структуру и концепцију рукописа, јер се, делом, речи ослањају на значење које се допуњује изрекама, пословицама, етнографским моделима и речима ботаничког значења. Мноштво термина са руралног је подручја. Аутор наглашава да је речи записивао на терену, *слушајући жив, гибак, сочан, и ћудљив народни говор.* Речи је бележио у свакодневним контактима са људима и у различитим приликама. Оне осликавају различите обичаје и обреде, оно што чини специфичност времена и стања, како појединца, тако и заједнице.

У *Речнику* је забележен велики број *топонима, хидронима, антропонима, патронима и етника*. Знатан број речи турског је порекла.

Као посебна занимљивост у *Речнику* истиче се *експресивна лексика*, нарочито када се говори о психичким и физичким особинама људи, попут:

тафре́нче *с* отмено; гиздаво девојче. *„Тој девојче је голе́мо тафре́нче“*;
занесо́тина *м-ж* занесењак; изгубљен човек. *„Не мо́жеш да будеш сигуран у тога занесо́тину, занесе се у нешто, па за дру́го је глув и нем“*;
немтура́ча *ж* ћутљива и намргођена жена. *„Голе́ма немтура́ча: ни́ти што про́збори, нити се на́смеја“*, *„Тај немтурача у́ста не о́твори“*;
тото́шко *м* човек који вешто крије своје лукавство. *„То је тото́шко, па́зи се од њега“*;
кантýр *м* лош човек. *„Бе́гај од то́га кантýра да ти зло не учи́ни“...*

Истакнута вредност *Речника* је и та што је свака реч поткрепљена примерима, чиме се појачава особеност говора, дубље се сагледава значење саме речи, а у ширем смислу добија се општа слика атмосфере, као и симболике речи и говора уопште.

Речник говора југа Србије Момчила Златановића, као и сви дијалекатски речници, и синхроно и дијахроно, пружају значајну и незаобилазну могућност да се одгонета порекло и тренутно стање српског језика, нарочито језика југа Србије.

„Тиме се отвара пут“, каже Радмила Жугић[1], „придруживања српској

[1] О вишеструком значају овога Златановићевог Речника, од културолошког, социолошког, етнолошког до научног, дијалектолошког значаја са свих аспеката (дијалекатска лексикографија и лексикологија, компаративно истраживање дијалекта и стандардног српског језика на свим нивоима), в. у радовима: Жугић 2000: 33–41 и Жугић 2003: 81–86. Жугић (2011: 243–248) посебно наглашава значај Златановићевог лексикографског дела у српској лексикографији, конкретно у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСАНУ), у коме се користи као

књижевној лексици“ (Жугић 2011: 245) у чему највећу улогу имају књижевни ствараоци, попут Врањанца Борисава Станковића.

Богатство речника садржано је, како је већ речено, у мноштву примера, најпре из усмене књижевности. То би, безмало, могло да представља антологијски подухват, не само по бројности илустрација, већ и по карактеру саме перцепције. Оно што, такође, карактерише наведене примере у *Речнику,* види се у употребној намени и слици која се базира и на естетску вредност, али и на рецепцијску прикладност.

„Оно што овај *Речник* чини посебним, издвајајући га од осталих дијалекатских речника“, пише Радмила Жугић о претходном издању Златановићевог *Речника*, „јесте појава истовременог потврђивања знатног броја одредничких лексема примерима забележеним из уста саговорника, информатора, и примерима преузетим из народног усменог стваралаштва (народних песама и пословица). Ако се зна да нам народно стваралаштво као одраз колективног памћења потврђује вишевековну старину одређеног народног говора, онда није тешко разумети значај такве лексике за праћење историјског развоја појединих језичких црта, али и друштвених прилика, народних обичаја, веровања и народног живота у свим аспектима“ (Жугић 2013: 252–257).

Кратке књижевне форме, поред значајних стихова песама који се овде наводе, било да су лирског или епског карактера, оваквом наменом настављају да живе неким другим животом, што кроз речничку примену омогућавају непосредност и прагматизам. У знатној скупини примера, лексема која се објашњава и допуњује, сложеније се устројава.

У *Речнику* своје су место нашле многе такве врсте и једноставни књижевни облици, попут пословица, загонетки, бројалица, изрека, клетви, благослова, здравица, басама, паремија...

Наводимо најпре неколико примера који илуструју речи говора југа Србије, са првих страница овог *Речника*.

азьр (tur. hazir, готов) спреман; готов. *„Азьр сватови, азьр девојка“* (посл.) (Врање).
а́јка *ж* вика, дрека. *„Голе́ма сва́дба, голема а́јка“* (Ратаје – Крмољ).
ајлазујем несвр. беспосличим. *„Куде се ајлазује, туј се и гладује“* (посл.) (Врање).
ајма́на[2] *ж* (tur. haymana) она која је неосетљива; груба у опхођењу. *„Зашто си љута, мори свекрво, / зашто си љута, мори ајмано?“* (нар. пес.) (Барбаце).
а́ла[3] *ж* ругоба. *„Превари се Јо́ван Го́га за жуту дукату, / па узеде Јован Гога туј дубничку алу“* (нар. пес.) (Врање).
алајбе́г[1] *м* (тур. alay-beyi) језик. У загонеци: *„Одонуд брег, одовуд брег, а у средину алајбег“* (Врање).
а́лав (алев), -а, -о (перс.) (тур. al – отвореноцрвен) црвен. *„Слунце изгрејало, росу измаало ... / по алаву росу, по бели босиљак“* (нар. пес.) (Горња Трница).
а́лев, -а, -о (перс.) (тур. al – отвореноцрвен) црвен. *„Пуна ми ба́шча а́леве руже, / жа́лна оста́до, не накити се“* (нар. пес.) (Врање).

незаобилазни извор народне лексике, доносећи сасвим нову, квалитативно јединствену лексику, посведочену само у његовом делу. Такође, Златановићеви Речници се неизоставно користе у изради и тумачењу етимологије лексике српскога језика за Етимолошки речник српскога језика (ЕРСЈ) који израђује Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ.

а́лка[1] (фута) (изв. од тур. al) црвена (фута). *„Пребер појас, алку футу, / алку футу, кол-чарапе“* (нар. пес.) (Клиновац).
амрелци́ја *м* онај који прави или продаје амреле (кишобране). *„Ако је амрелција умре́ја, амре́ли не́је однéја“* (посл.) (Врање).
аньмче *с* (од тур. hanim) муслиманска госпођица. *„Загледаја се ко у пашино аньмче“* (Врање).
апа́ње *с* уједање. *„Да те бог чува од женско тепање и свињско апање* (посл.) (Врање).
арга́т *м* (грч. ergátes) 1. најамни радник, куличар. *„Сејман иде за аргати, / да му жнејев густи јечми“* (нар. пес.) (Левосоје).
аресујем *несвр.* омађијам, опијам магијским биљкама. *„Ој девојко, црвена јабуко, / а што си ми на коња биље дала, / а што си ми срце аресала?“* (нар. пес.) (Трговиште).
атьл *м* подигнути део поред зида на којем се чувају сир, млеко и др. *„Ако нима атьл, има акьл“* (посл.) (Првонек). (акьл – памет).
атарљи́в, -а, -о добродушан, према свакоме попустљив. *„Атарљива Вела стомак напела“* (посл.) (Врање).
а́шик *м* (ар.) (тур. aşk) љубав. *„Ја изгоро, ашик Стано, за тебе“* (нар. пес.) (Врање).

Та лепеза примера у *Речнику говора југа Србије* Момчила Златановића показује, најпре, речничку семантичку структуру, али и упућује на драматичност, динамичност, витализам живе речи, као и приче која је прати. Додатна страна ових примера јесте и специфична емоционалност. Овај речнички мозаик представља и особен вид вербалне игре, тренутак опште стварности којом се књижевност и дефинише, а чиме се потврђује тачност, истинитост, одрживост… или, како се обично каже, утврђује ближе и дубље веровање. Маја Бошковић Стули у књизи *Усмена књижевност као умјетност ријечи* каже да се усмена предања и слични примери из народне књижевности „заснивају на вјеровању у реалност онога што се казује (рецентном или некадашњем), штавише, као класично мјерило за одређивање појма народне предаје узима се вјеровање у истинитост“ (Бошковић- Стули 1975: 125).

Изворност оваквих примера израста у општу форму и значење одређених речи, блиске онима који их изговарају, слушају, читају, тумаче… Сугестивност традицијског миљеа које они носе дају говорном језику преобликовану креативност.

Оно што се, такође, издваја као особита црта ових илустрација, јесте и извесна поучност и етичност коју примери носе. „ Кад ти је добро, тури каменче у ципелку“, кажу Врањанци, да жуља, да опомиње, да припреми на другачији или могући исход.

Кој се саведне, тога јанев, Ко се сагне, тога и јашу, узјашу.

изглóђен, -а, -о в. изглођан *„Изглóђене кóске ни кýче ги нéће“* (посл.) (Ратаје – Крмољ).
ујгунли́ја *м-ж* (од тур. uygun) складно грађена особа, лепа особа. *„Ујгунлија жéна иска галéње“* (посл.) (Врање).
цврс, -та, -то чврст. *„Цврста врећа просо држи“* (посл.) (Бујановац).
д͡зве́рка *ж* звер. *„Свака си дзверка свој траг покаже“* (посл.) (Врање).

Примењивост пословичких структура видна је слика о одређеној речи, али и о духу целога говора о којем је реч. То има неколико страна, а које нај-

чешће носе опозиционо или контрастно својство, тзв. лице и наличје, попут: знања и незнања, истине и лажи, храбрости и кукавичлука, доброг или лошег, итд. Смисао коју те структуре, најпре пословице, изреке и питалице носе, потврђује да се тако дуже траје и да се тако одолева времену. У народу и у духу народа, овакве форме и облици користили су се као изражајни облици *мисаоног удубљивања*. Често се овакве форме јављају у виду афоризама, максима, гнома, крилатица.

И загонетке, којих у *Речнику* има у знатном броју, носе сличну вишесмисленост. За њих се обично каже да су најлирскије кратке књижевне форме, од којих, осим метафоре, имају поређења, контраст, алегорију, асонанцу… У савременим применама оне служе као врста мозгалица, а у овом *Речнику* оне су везане за руралне просторе који најпре одговара сеоском миљеу и времену у којем су пољопривреда и сточарство биле доминантне активности и извори егзистенције.

Тотоша́нке *ж* мн.: *„Рикна вол у Стеванкин дол, чуше га Тотошанке, укачише га на санке“* (разбој) (Врање).
шалава́рда *м* : *„Четир четирца, два бекрица, сам шалаварда пред њи иде (точкови, волови, газда)“* (Ратаје – Крмоељ).
ка́ња[2] *ж* квочка на јајима. : *„Седи кања па се клања, чека мртви да се дигнев“* (Врање).
бри́чен дели́ја *м* јаје: *„Бричен делија на сламу лега“* (Преображење).

црн га́ља *м* црепуља. У загонеци: *„Црн гаља мајку ти ткаља“* (Ново Село).
цр́но ме́че *с* котао изнад огњишта. У загонеци: *„Црно мече дупе пече“* (Доње Жапско)

У басмама је задржан молитвени, али и магијски приступ проблему или непогоди. Оне се најчешће односе на бајања против различитих болести. Басме се поткрепљују ритуалом, мимиком и пантомимом.

ди́вине. У басми против страха у мраку: *„Рунга, рунга, дивине...“* (Ћуковац).
лиша *ж* кожно обољење. *„Лиша њива, / пе́пел се́ме“* (из басме *„од лишу“)* (Спанчевац).
стрпе́ж *м* стрпљење. *„Ўпла у мо́ре, стрпеж у срце“* (из басме *„од уплу“)* (Големо Село). *„Стрпеж у срце и ће буде све добро“* (Врање).

Наведени књижевни облици потврђују велику везаност човека са природом. Познато је да се ове старе форме лако примењују и преносе. Оне су, поред игре говора, маште и духа, често такмичарског карактера. Једна од препознатљивих црта им је хумор, који некада може да прерасте у благу поругу. Чини се да је крајња намера разонода и разбибрига, забава и игра. Међутим, оне носе и дубљи смисао, филозофску концепцију мисли и идеје, без обзира у ком је облику шта изречено. Овде се примери усмених умотворина не узимају само као поучавање знањима, већ као веза и потврда везе међу пређашњим, искуственим догађајима, појавама, људима, околностима, што спаја оно што је било и чега има или ће бити.

Ова поетска потврда о одређеним старим именима, називима или терминима, радњи и намена, у виду дијалекатског бића, одржава везу између историјског и анегдотског, дајући самосталне форме, условљене психо-со-

цијалним стањем народа на простору о којем се у овом *Речнику* говори, а и на сличним специфичним просторима. Илустрације још приказују и етно-психолошка, историјска и многа друга својства, чиме се радост говорења претвара у живе слике и живе приче. Снежана Самарџија каже да је „у оваквим микроструктурама изузетно важан однос сегмената, да би се могао разумети смисао. Нејасно значење може водити ка заборављању и губљењу пословице (и осталих форми, прим. С. Д.) из фолклорног миљеа“ (Самарџија 2005: 33)

Веза између природног језика и природних књижевних облика, као и уграђивање *усменог у писмено* (*Усмено у писмено* назив је значајне књиге Љиљане Пешикан Љуштановић[2], а која се бави питањима које наслов наговештава), таква, дакле, веза заснована је на културолошком моделираном систему гласова или знакова којима се одређују ствари и појаве.

Путем ових форми допуштено је да се иста ствар каже на више различитих начина. Присуство тог, условно речено, секундарног гласа, у знатној мери, поред кратких књижевних форми, у овом *Речнику* сведочи мноштво стихова из народних лирских и епских песама, чији се многобројни спектар креће од оних граничних, попут песама при ројењу пчела, бајалица, успаванки, преко класичних народних врста, љубавних, сватовских, жетелачких лирских песама ... до епских и комитских. Мањи део примера из народних је приповедака.

Наводимо известан број примера:

бенера́нџа *ж* врста ретке траве. *„Ће преплива Саву и Дунава, / да донесе траву бенеранџу“* (нар. пес.) (Коћура)

говорџи́ја *м* (срп.-тур.) просилац. Те ги идев, нане, моји говорџије, / они носив, нане, големи бакшиши (нар. пес.).

да́дем свр. удам. *„Чим се да́до, у́дова оста́до“* (нар. пес.).

да́дена, -о испрошена (девојка). *„Молила се дадена девојка“* (нар. песма)

дори, док. *„Ти ми дојди вечер пред вечеру, / дори несам порте затворила“* (нар. пес.) (Горњи Стајевац).

У *Речнику говора југа Србије* наводи се око 500 примера из народних песама свих врста. Добар део тих песама записивао је више деценија на југу Србије сам Момчило Златановић. У свему овоме он је имао улогу и приповедног гласа, дистрибутера, индиректног помагача, како би се ове текстуалне стратегије препознале у облику приказних мисли.

Овако конципиран речник, осим што носи дијалекатска својства, доприноси својеврсном регионализму, наглашава фолклор, што је у овом случају драгоцено. У њему примере за језичке исказе краси још и традиционални патријархални морал.

Остаје загонетка из којих је разлога овај *Речник говора југа Србије* аутора Момчила Златановића, као ретко речничко извориште, направљен без навођења илустрација или слика из дела Борисава Станковића, које је, између осталог, синоним за староврањански говор, иако је Златановић писао

[2] Љиљана Пешикан Љуштановић, *Усмено у писменом*, Београдска књига, Београд, 2009.

и објављивао о варваризмима, провинцијализмима и другим мање познатим речима у делу Б. Станковића!!![3].

За крај овог презентовања наводимо једну паремију која садржи реч **љжа́ње,** а која се узима као стилска, и не само стилска, слика карактера Врањанаца, позната ван свих регионалних граница:

„У Врање нема љжање: сто кила крушке, двеста кила дршке?“, или У Врање нема љжање: сто кила свиња, двеста кила мас, *а остало отпадне на чварци.“* (Врање). (љжање *с* лагање).

Литература

Бошковић-Стули 1975: Маја Бошковић-Стули, *Усмена књижевност као умјетност ријечи*, Загреб: Младост.

Денић 2010: *Борисав Станковић у Врањском гласнику*, приредила Сунчица Денић, Зборник радова, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић“.

Бјелетић 2012: Марта Бјелетић, Магичан свет дијалекатске лексике, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад: Матица српска, 294–301.

Жугић 2000: Радмила Жугић, Момчило Златановић: Речник говора јужне Србије, *Лингвистичке актуелности* I/2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 33–41.

Жугић 2003: Радмила Жугић, Речник Момчила Златановића, значајан извор за проучавање многих лингвистичких тема, у: *Стваралаштво Момчила Златановића* (Зборник радова посвећен професору Момчилу Златановићу), Врање: Учитељски факултет у Врању, 81–86.

Жугић 2011: Радмила Жугић, Дијалекатски речници југоисточне Србије и њихова примењивост у српској лексикографији, у: *Дијалекат – Дијалекатска књижевност* 3, ур. Радмила Жугић (Зборник радова са научног скупа који је одржан 2010. године у Лесковцу), Лесковац: Лесковачки културни центар, 241–250.

Жугић 2013: Радмила Жугић, Момчило Златановић, Речник говора југоисточне Србије, „Аурора“, Врање, 2011, *Зборник Матице српске за славистику* 84, Нови Сад: Матица српска, 252–257.

Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије* (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.), Врање: Учитељски факултет у Врању.

Златановић 2008: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Изабрана дела 6, Врање: Врањске.

Златановић 2011: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије* (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.), Врање: Аурора.

Златановић 2014: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије* (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.), Врање: Учитељски факултет у Врању.

Пешикан-Љуштановић 2009: Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Усмено у писменом*, Београд: Београдска књига.

Самарџија 2005: Снежана Самарџија, Функције епитета у усменој књижевности, *Књижевност и језик* LII/1–2, Београд.

[3] Момчило Златановић, *Варваризми, провинцијализми и друге мање познате речи у књижевном делу Борисава Станковића*, Врањски гласник, XXVIII, Народни музеј у Врању, Врање, 1995, 8 –115. Видети исти текст у: *Борисав Станковић у Врањском гласнику*, зборник радова (приредила Сунчица Денић), Књижевна заједница „Борисав Станковић“, Врање, 2010, 402–448.

Summary

Folk Poetry in *Dictionary of Speech in the South of Serbia* by Momčilo Zlatanović

Sunčica M. Denić

New edition of *Dictionary of speech in the south of Serbia* by Momčilo Zlatanović (2014) brings a variety of examples of folk poetry. Illustrations in the shape of short literary forms appear as a mirror of tradition and folk life. Among many of them, there is a large number of proverbs, riddles, sayings, questions, paremias, mantafas, spells ... Furthermore, a large number of examples were taken from lyric and epic poems from Vranje and its environment, which together with other structures represent the punch line of vividness and dynamism of folk speech. Such a conception enhances features of the dialect, emphasizes psychological and physical traits of people, one can consider the meaning of words more deeply and in a broader sense general picture of atmosphere as well as the symbolism of words and speech of the south of Serbia is obtained.

Keywords: dictionary, speech, south of Serbia, dialect, folk poetry, short literary forms

Дијалекатско језичко наслеђе у народној песми јужне Србије

*Стана Љ. Смиљковић**

Аутор рада истиче вредности дијалекатске лексике и традиције у фолклорним лирским структурама насталим на крајњем југу Србије. Непролазна лепота, звук и светлост, амбијент породице одзвањају преко лирских сцена које чине више лирских кругова о којима ће бити речи у раду. Песама на дијалекту у усменом облику готово нема, ишчезле су пред надолазећим временом и приликама, те записани текстови у већем броју збирки и антологија опевају човека у различитим животним манифестацијама. Као да говоре: све иде са песмом и враћа се песми.

Кључне речи: Дијалекат, традиција, народна песма, вредност

Увод

Усмено стваралаштво на дијалекту као израз народног преобликовања прошлости и стварности која о њој просуђује, комбинован специфичном језичком конструкцијом са доживљајима лирских и епских јунака, доприноси специфичности унутрашње структуре и у оквиру ње, организацији текста или подтекста. Преплитање лирике, епике и драме омогућава реципијентима и проучаваоцима да препознају и осете духовни чин, уоче детаље којима се сликају преломни догађаји, мудрости низане током векова, мелодију којом се обележава стање језика у времену и историјско-географском простору. Оваквим приступом лирским остварењима износе се, опевају се, посебности националне културе која се изграђивала на поднебљу југа и тиме указује на динамичност која се препознаје при компарацији појединих варијанти садржаних у збиркама и антологијама.

Знаменити лингвисти у својим истраживањима доказују да се у једном језику, а нарочито у језику дијалекта, не могу наћи два потпуно иста исказа, или исти логички след мисли писца, односно, народног ствараоца. У то нас уверавају записане народне умотворине које у раду служе као потврда, јер је стил народних умотворина изграђиван богатством лексике и њеном структуром. Као пример може послужити разуђеност унутрашњег живота јунака, неомеђена мисао која је пустила дубоке трагове у народу чиме брани његов живи живот. Успостављене су универзалне димензије и по речима Исидоре Секулић: „... најбољу поезију у нас створио је народ... Језик

* opsta@ucfak.ni.ac.rs; Универзитет у Нишу, Учитељски факултет, Врање, Србија

народне песме наше, епске и лирске, то је величанствена дикција, ванредан стил створен за израз високих духовних потреба: за афористичку мисао, за религиозну мудрост, за очишћен бол“ (И. Секулић, Српски народни језик). Овој мисли додајемо више пута потенцирану мисао Јована Цвијића који о песничким варијацијама у усменом народном стваралаштву на дијалекту види додатну духовну и језичку снагу и тај лексички феномен дефинише „као нови психички варијетет“ (Ј. Цвијић, Балканско полуострво). Оваква виђења упућују нас у чињеницу да се при сваком новом тумачењу границе значења одређених мисаоних целина у текстовима проширују и продубљују, што зависи од фонетског састава и структуре, нарочито код речи са полугласом, који и даље живи у свакодневној комуникацији, не само у књижевном стваралаштву, већ и у крајевима географски одвојеним од урбане средине. Те разлике очигледне су и у варијантама песама и осталих врста јер није било прилагођавања савременом језику. Зденко Лешић у својим истраживањима о томе каже да се њихово значење одређује „посматрањем речи у акцији, с обзиром на односе које она може успоставити, као и на употребу у којој се може појављивати. Речи улазе у речник из живог говора и због тога су оне у њему апстраховане и умртвљене. Не постоји жива реч изван синтаксичког низа, изван реченице“ (З. Лешић: Језик и књижевно дјело). На овакав начин схваћена дијалекатска реч, посматрана у комплексу друштвено-историјских појава и различитих традиција омогућава нам комплексно сагледавање њенога значења са више семантичких равни.

Лирске народне песме: Мајка има жали да ти каже

Старински звуци одјекују и данас у песмама који у специфичним тренуцима обузму и понесу душу читалаца. Њихови магијски гласови призивају сећања из којих излелујају осећања устрептале душе испеване и опеване патњом, болом, радошћу и хумором. Заблистају слике природних појава откривајући снагу лирских јунака који у нетакнутој природи виде сјај росе, или се загледају у жубораве потоке који симболизују проток живота. Прате и дотоке вода ослушкујући у њима мелодије крајева и предела са којих се спуштају у низине. Природа говори својим немуштим језиком, а њену мелодију разуме само веселник или патник, нека душа која у свакој сенци, сваком покрету тражи лепоту. То није скривена лепота, видљива је онима који умеју у њу да се загледају дубље но што су бистри извори сјајнији покаткад и од најсјајније јутарње звезде или белог месечевог зрака.

Највидљивије су светлости душа лирских јунака ових песама. Манифе стују се у различитим приликама и граде јединствену космичку хармонију. Престају да живе овосветски, крећу омађијани просторима ванземаљским из жеље да осете најфиније трептаје који се могу сагледати само духовним очима. Прозори света њима се отварају јер умеју да их угледају и тамо где их не очекују.

Какав јунак стајаше,
на Јанине планине!
Оружје му сјакташе,
све планине грејаше!

Светлости многе које зраче из песама овога избора говоре о свевременском оптимизму човека пађеника. Ти звуци који допиру не само са различитих народних инструмената, већ и из устрепталих душа, осветљавају и најтамније кутке: разгрћу се шуме, подижу се магле, соколи растерују облаке. Јединствене су и слике којима се дочарава снага и моћ девојачких лепота и њихових магија. И не само магија: ту су сабране све чари које човека опчињавају и за трен, али само за трен, улепшају живот. Има се утисак да се никада из мисли и ума српскога народа неће истргнути сазнање да је девојка лепша и од звезде, месечине и сунца. Она својом лепотом може сагорети и турско и каурско и начинити од њих суво дрво јаворово. Изнад свега плени девојачка душа којој је у песмама дато прво место. Она опија, рањава, снажи: од се болује, бежи, враћа, пада у севдах, умире, игра, бисер ниже, по гори ходи. Све је то живот који тече и из којег зрачи воља да се достигне оно што испуњава човека у потрази за лепотама. Човек је опијен лепотом природне светлости и светлости душе:

Што се сјаји, Дуде, месечина,
што су коњи, Дуде, за јашење,
што су моме, Дуде, за крадење!

Када га лепота опчини, а звуци који избијају из мелодија речи и стихова понесу, човек изађе из себе, заборави све што га тишти у реалности, предаје се духовном свету:

Цар Костадин и седеше
на високи чардаци.
Рујно вино и пијеше,
беле паре и бројеше.
Туј прооде и невесте,
па му ума и заносе,
па у паре погрешује.
Па му чаша и испаде,
ни се разби, ни расипа.
Астали му задзмнеше,
ведро небо загрмело.

Митски елементи у тексту

У песмама јужносрбијанског поднебља при тумачењу језика и симбола срећу се врло често митски елементи. Народни певач користи већ створене симболе препознате у лирици других, по вери и традицији, сродних народа, те их уводи у свој лирски слој не примећујући дугу, и већ створену традицијску

везу са историјом и постојањем. Песме везане за српску религију, митологију и фантастику (Смиљковић, 2005:179) омогућавају тумачење и разумевање културног, језичког, традицијског и историјског наслеђа. Иако неук, народни стваралац је проналазио начине да укорпорира те симболе српске духовности у текст, али и подтекст како би ти елементи добили своју функцију. Слике које су створене опеваним догађајима и светови психологије јунака продужавају своје трајање у мислима и машти потомака.

Фантастични су примери са митским елементима из којих се сагледава не само магични сјај небеских тела, већ и њихов персонифицирани живот: Сунце је у своме „ходу“ застало зачуђено догађајем који је сагледало на земљи; у другој песми љути се девојци Милки што је од њега лепша. Ту су и звезде чији сребрнасти сјај на тренутак опчини емоције, али и затрепере у моментима када треба да јасније осветле радоснике. Месечина је као царева девојка која достојанствено посматра призоре и чини равнотежу између Сунца и звезда. Чини равнотежу између земље и неба како би се што импресивније исказале емоције јужносрбијанског човека. Она је ту да саопшти догађаје који су лирским јунацима незнани, да огреје и покаже путеве или да човеку испева своје боли што порода нема.

Своје боли и жеље исказује и младо момче:

Огањ гори, Смиљ говори:
„Жени мене, стара мајко!“
„Нека, нека, мили синко,
јоште си ми огњовито,
ће изгориш малу мому.“
„Нећу, нећу, стара мајко:
једно слунце сав свет греје,
па никога не изгори,
нећу ни ја малу мому!“

Не само светлост, већ и звуци ове и других изабраних песама показују велику снагу која је била кадра да створи стихове незаборава. Све у њима трепери од неког унутрашњег живог звука који је дочаран вокалима и звучним сугласницима. Краткоћа песама и згуснутост стихова још више доприносе да се та песничка мелодија доживи најпре, па онда схвати. Доживљај звука и ритма у овим песмама један је од најважнијих елемената. Звук носи речи, речи казују емоције, мелодија се враћа срцу. Невидљиви круг се стално окреће, шири и сужава око човека. Он покушава и успева да уђе у њега и изађе, размахне се. У тренуцима највећих усхићења, звук и човек, лебде ка свемогућем и немогућем:

По ноћ ми магла припала.
Дунуше але ветрови.
дигоше маглу под небо.
Виде се лојзе загорско,
по њега шета Загорка.
Бел вој се тулбен белеје,

бел вој се вистан лелеје,
жут вој се дукат жутеје.

Звукове појачавају и боје које опчињавају народног певача, те светлост која допире са различитих и из различитих предмета доприноси да звуци добију своју чар, која се не може наслутити у другим жанровима народне књижевности као у лирској поезији. И још нешто: иако су лирске, и у њима превагу носе емоције. Има и догађаја који су метафорично-симболично-алегоријским сликама вешто уплетени у стихове. Чак и кратке песме од само неколико стихова задиве својим сјајним римама или врсним сазвучјем створеним припевом или рефреном.

Вештини грађења стихова не доприносе само наведени елементи, већ и изворни дијалекатски говор којим су песме испеване. Боја гласова, чудесност мелодије која лебди изнад речи песме, а нарочито поенте, говоре о великој песничкој моћи из које избија јединствена лепота. Та лепота прераста у слике дијалога који звоне, уче и опчињују у песмама ове збирке. Продужавају живот.

Песма и игра

Исконски корени који су човека јужног поднебља везивали за тло, начинили су од њега и певача, и играорца. Песма једном створена по пчињским висовима открива човекову жељу да треном духовне лепоте одагна суморну свакодневицу и шаренилом боја одеће лазара у лазаричким песмама, дочара свеколике визије прошлих епоха, своје микросветове. Лепота лазаричких песама исказана сликовитим, ритмичним и мелодичним језиком буди емоције које осликавају вечиту људску жељу за узвисивањем, за осећањем трена лепоте зачете у традицији. Дух који извире из њих осветљава душу патничку и пађеничку, али чисту у својој жељи да лепоту искаже песмом и игром. Песма као вековна тајна отета са усана девојке, знане и незнане, изнедрила је љубав, покренула живот. Песме стопљене са космосом и ношене ветровима, сунчевим и месечевим нитима путују из прошлости у будућност. Речи у песмама су магија којима се дочарава обред, али обред није само магија, фантазија је и чудесност која је изникла из рељефа, космоса, бескраја. Неизбежан је пагански мотив којим се слави природа, хришћанство, човек у љубави. Једна апсолутна љубав обузима читаоца и понесе га заједно са песмом која је и у овим забитим крајевима ишчезла услед надолазећег времена, али записи буде успаване успомене и духове.

Највише је песама у којима се опева девојачка лепота и зато су песме посвећене црноокој девојци, ђаволастој моми, девојци играорки, овчарици. Девојке опеване у песмама својом лепотом задивљују не само гиздаве делије, већ и Сунце и Месец. Савршене поетске слике затрепере душу читалаца, нарочито оне које подсећају на бајке. Наводимо следеће стихове:

„Ово је село с' смиљ градено
у сред село свилно језеро,
туј си се бања млад и ожењен.
Одоздола иде Јанка невеста,
у руке носи бела промена,
и у промену бела марама,
и у мараму сјај огледало,
сјај огледало, китка босиљка.“ (Милковић, 1997)

Дијалекат као огледало језика

Језик дијалекта, његова мелодија и акценат на посебан начин сликају менталитет, обичаје, веровања и наду у спасење. „Играјте, пијте, девојке“, „Момче, перјаниче, црн ти образ био“, „Јелено, Солун девојко, не држи главу високо“, наслови су песама којима се дочарава нека од карактерних особина лирских јунака. Човек се обраћа човеку, природи, животињама, небеским телима и појавама, предметима, води, цвећу. Пита се шта се то чудно дешава и изазива страхове, стрепње, радости, болове. Пита се и даје одговоре језгровитим и метафоричним стиховима у којима има боје, звука, мелодије старојужносрбијанске средине. Има и узлета, најчешће лирских дијалога са члановима породице, али и са осталима, падова и узвика. Нису мимоиђени ни бајковито-чудесни елементи који неким песмама чине лирски оквир:

„Расти, расти мој боре зелени,
да се пењем на твоје врове,
да ја видим моје мило драго...“ (Златановић, 72)

Лирски догађаји уткани су у садржине многих песама и омогућавају да разноликост певања народа овога краја дође до изражаја:

„Пут путујев кићени сватови,
нигде не ги ветри подунали,
нигде не ги сунце огрејало...“ (Златановић, 89)

Србијански човек пева у свакој прилици, боље речено, ствара песму и кад му је најтеже. Јака осећања у појединим моментима рађала су врхунске песме. Могу се издвојити тужбалице, љубавне, сватовске и песме са историјским сећањима. Приче о историјским догађајима који су се упамтили и сместили у стихове песама драматичне су и непоновљиве по низању трагике:

„Што Морава мутна течи,
мутна течи сваку вечер?
Да л' девојке платно белив?
Ил' невесте вуну перев?
Нит' девојке платно белив,
нит' невесте вуну перев,
но сејмени сабље мијев...“ (Златановић, 239)

Закључак

Како се нама јавља глас лирског јунака из давно насталих и у више варијанти забележених песама? Да ли заиста дух народног певача и јунака може тако дуго да преноси специфичну садржину и мелодију? О томе говоре песме различитих збирки више знаменитих аутора и фолклориста, дијалектолога и реципијената. Духовне вредности које су јужносрбијанског човека сачувале од свакојаких зулума и нереда представљају светињу пред којом се у песми ти пађеници клањају. Зато загонетке душе, тајне мисли и снови о животу, као и тежња да се у свакој прилици буде бољи, тече из сваког стиха и строфе независно од врсте. У тим песмама опеване су основне животне теме: рад, љубав, живот и смрт. Иако су теме универзалне, из њих избија патина и звук, наталожене мудрости које уче животу и опстанку. Из песимизма извире оптимистички крик који тежи да спасе човекову душу. Када лепота која се јави у песми опчини човека, мелодије и речи понесу, човек изађе из себе, заборави све што га тишти у реалности, предаје се духовном свету: спаја неспојиво – небо и земљу. Мелодија настала на земљи, усправно се пење до ведрог неба. Стремљење висини и оку невидљивим силама које животу дају снагу, у свој тој трагици, указују на то да танана природа човека кроз створену песму узраста и опстаје, али уз уздах:

„Месечино, царева девојко.
Што не грејеш д'њу како ноћу!“

Литература

Златановић 2000: Момчило Златановић, *Лирске народне песме* (избор), Ниш.

Златановић – Цветановић 1999: Момчило Златановић – Владимир Цветановић, *Лирске народне песме југоисточне Србије*, Врање: Учитељски факултет.

Лешић 2011: Зденко Лешић, *Језик и књижевно дјело*, Београд: Службени гласник.

Милковић 1997: Томислав Милковић, *Лазарице: записи из Сурлице у Пчињи*, Београд.

Секулић 2008: Исидора Секулић, *Српски народни језик*, Нови Сад: Матица српска.

Смиљковић 2005: Стана Смиљковић, *Настава српског језика и књижевности* I, Врање: Учитељски факултет.

Хаџивасиљевић 1913: Јован Хаџивасиљевић, *Јужна Стара Србија: прешевска област* II, Београд: Штампарија Давидовић.

Цвијић 2011: Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље: основе антропогеографије*, Београд: Марсо.

Summary

Dialect Linguistic Heritage in Folk Poem of Southern Serbia

Stana Lj. Smiljković

The author of this paper emphasizes values of dialect lexis and tradition in folk lyrical structures created in the utmost south of Serbia. Eternal beauty, sound and light, family atmosphere echoe in lyrical scenes that make many lyrical circles which will be discussed in this paper. There is a very small number of poems in dialect in spoken form, they have nearly vanished in front of the incoming time and circumstances, therefore written texts in a large number of collections and anthologies describe the man in different life manifestations. As if they say: everything goes with and comes back to the poem.

Keywords: Dialect, tradition, folk poem, value

Елементи усмених тужбалица и погребних обредних манифестација у партизанским песмама

*Данијела М. Поповић**

У овом раду истражује се постојање облика усмене тужбалице и представа о смрти и одласку „на онај свет“ у партизанским песмама са југа Србије. На корпусу који је чинила поезија обликована идејом о непостојању бога, аутор истражује трагове сачуваног поетског израза свести којом су доминирале паганске и хришћанске представе о човеку и богу, смрти и сахрањивању.

Кључне речи: усмена лирска поезија, тужбалица, посмртни обред, традиционална култура, фолклор

У науци о усменој књижевности термином народска поезија одређује се стваралаштво на граници писане и усмене литературе, оно које има познате ауторе и које је стварано по угледу на народно певање. Оваква поезија пратила је разне етапе развоја усменог стваралаштва, нарочито оне у којима су измењене друштвене околности (и заинтересованост заједнице) условиле замирање неких форми (епске песме, на пример). Народно певање о Балканским ратовима, Првом и Другом светском рату одликује управо доминација народске поезије. Она се „по начину постанка и преношењу, као и по улози у друштву, изједначује с народном песмом; по пореклу и песничком обликовању, одваја се од народне“ (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 188).

Народне песме са тематиком која је обухватала догађаје из времена Другог светског рата и неколико деценија након његовог завршетка, у литератури су одређене као „pesme ispevane na tematiku partizanske borbe ili od boraca partizana“ (РКТ 1986: 529), песме партизанске, народне песме ослободилачког рата и револуције (Недељковић 1967: 1), песме о револуцији, песме о II светском рату, песме о НОБ-у (Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1997: 188). Партизанска поезија, у свим својим облицима,[1] посвећена је теми борбе против окупатора, сукобу припадника партизанског покрета са домаћим и страним војним формацијама, слому Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, обнови и изградњи земље и новог друштва, величању партизанских вођа и војсковођа. Представљала је израз идеологије у чијој је основи, поред рушења старих об-

* danijela.popovic@filfak.ni.ac.rs; Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

[1] Корпус партизанске поезије чиниле су, поред песама које су баштиниле неке елементе усмене поезије, и песме које су припадале свету писане књижевности (поезија Скендера Куленовића, Бранка Ћопића, Р. Чолаковића и других).

лика државног, друштвеног и политичког уређења, било и укидање (или ограничавање) религиозности и религиозних установа. У оквирима ове идеологије, човек је господарио животом, живљење нису више уређивале више силе. У складу с тим, институције новог друштва настојале су да смање или сасвим угасе оне манифестације у народном животу које су биле израз религиозног система – анимистичког, паганског, хришћанског (Слијепчевић 1991: 158 –176).

Реагујући на констатацију да је целокупно партизанско песништво имало заједничку мобилизаторску поетику у којој је израз одређивала идеја, Маја Бошковић-Стули (1983: 179–186) нагласила је снагу традиције која делује и поред идејних промена. Полазећи од тога става, у овом раду бавили смо се односом старог и новог слоја у партизанским песмама бележеним на југу Србије[2], при чему је посебна пажња посвећена песмама које су певале о смрти јунака. Нарочито су истраживане оне усмене врсте које су, будући непосредно везане за обред, снажније од осталих чувале фолклорну грађу. Највише материјала за ово истраживање пружиле су, сходно томе, тужбалице, које су се у овим песмама налазиле у саставу других усмених жанрова (баладе, песме-хронике, лирске песме)[3], у мањем броју као самостална врста (нпр. Вукановић 1972: 150, 160). Покушали смо да истражимо да ли је у њима, насупрот водећој идеологији и новим друштвеним околностима, било места за теме и мотиве који су се преплитали са питањима народне религије (вера у загробни живот, човек : Бог, овај/онај свет). Истраживали смо у коликој мери је поезија која је славила ново доба (доба без Бога) нову власт („безбожну по свом суштинском опредељењу“) (Слијепчевић 1991: 161), поезија која је певала о смрти партизанских јунака и војсковођа, могла обликовати мотив смрти и умирања који би био ван оквира паганско/хришћанских представа о човеку и завршетку његовог живота.

Погребни обичаји прате завршетак животног циклуса (човекову смрт) и припадају обредима–ритуалима прелаза (Ван Генеп 2005: 168–190). Човек и у завршној фази животног циклуса прелази границу двају простора: из света живих прелази у свет мртвих. Будући незаштићен у међупростору, изложен је деловању разних негативних утицаја, у народном веровању – злих сила. Функција деловања злог, хтонског, демонског је у онемогућавању човека

[2] Основни истраживачки корпус чинили су следећи извори: Татомир Вукановић, *Српске народне партизанске песме*, Врање, 1966; Сергије Димитријевић, *Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције*, СЕЗб LXXIX, Београд, 1967; Вукановић, Татомир, *Народне тужбалице*: *фолклорна грађа сабрана у Срба пореклом из Црне Горе на Косову и Косаници*, Врање, 1972; Н. П. Илић, М. Златановић, *Народне песме јужне Србије о ослободилачком рату и револуцији*, Лесковац, 1985; Јован Јањић, *Реч и чин: народни песник о устанку у револуцији у јужној Србији*, Врање, 1985; Драгутин Ђорђевић, *Народне песме из лесковачке области*, СЕЗб XCV, Београд, 1990.

[3] Душан Недељковић је у песмама овакве тематике са простора јужне Србије и Херцеговине видео измену обредом условљеног поетског израза која је утицала на стварање нове песничке форме – антитужбалице. Сматрао је да нову врсту твори, између осталог, „нови доживљај и убеђење да је смрт борца ослободиоца понос, слава и радост, а не стид, покора, жалост и тужење“ (Недељковић 1967: 17).

да безбедно пређе границу која дели свет живих од света мртвих и предака. Велики број радњи које се обављају приликом смрти, сахрањивања и у тзв. поменима усмерен је ка томе да заштити покојника од деловања злих сила.[4] Пагански свет доживљавао је смрт као тренутак који није само лично или породично дешавање. У њему је социјални моменат имао веома значајну улогу. „Од рудимената паганске рецепције смрти као социјалне појаве, који су се сачували у народној традицији Словена, посебно су битни: а) одбрамбене мере, усмерене на спречавање утицаја смрти на средину; б) прекид свих радова; в) друштвени скупови поред покојника“ (Велецкаја 1996: 133). У погребним манифестацијама које покојника славе, штите и упућују на простор који му припада, штите живе од опасног у покојнику[5], важну улогу има и посмртно тужење. Као део обредних манифестација у оквиру смрти и сахрањивања, тужбалица има, поред других,[6] апотропејску функцију. Бројни су прописи којих се тужилице придржавају у циљу заштите покојника и живих. Они се углавном односе на време и начин тужења, као и поштовање одређених правила у тематици и изразу. Тако се, на пример, не тужи пре изласка сунца, не именују се хтонски простори и хтонски појмови (смрт, гроб, онај свет), већ се њихова имена замењују перифрастичним облицима, еуфемизмима, метафорама (гроб је: *друга кућа, нова кућа, глува кућа, мрачни дом*; смрт је: *путовање, лет, далек пут* (Буркхардт 1990: 61–62), *свадба*)[7], што за циљ има отклањање пажње демонске силе од незаштићеног покојника.

---

[4] „Оно што је [...] важно јесте да покојник мора прећи одређен пут, а живи су дужни да га опреме како свакодневним (одећа, храна, оружје, оруђе) тако и магијско-религијским потрепштинама (амајлије, пропуснице, лозинке), који треба да му омогуће, баш као и живом путнику, безбедан пут или прелаз, као и пријазан пријем“ (Ван Генеп 2005: 177).

[5] „Предвиђене су и радње које ће покојнику осигурати славу и помен, исто тако и радње које ће га осигурати од могућних утицаја злих демона. У извесној супротности са овим старањима која иду *у корист* покојника, укрштају се са њима, кроз цео култ, магичне радње и магичне формуле којима је циљ да душу покојникову држе на пристојном одстојању, да јој онемогуће боравак у нашој средини, и да је врате и вежу за место њеног боравка“ (Чајкановић 1994 а: 105).

[6] Тужбалица има психолошке, социјално-апелативне и магијско-апотропејске функције (Буркхардт 1990: 89). Њоме се штите покојник и они који су живи. Она покојника слави како би га, између осталог, и умилостивила (Буркхардт 1990: 87), њоме се обележава прекид обичног времена: „Лелек и нарицање којима се оглашава смрт у кући означавају почетак ритуалног времена, односно временску границу прекида уобичајеног профаног времена“ (Јовановић 1993: 176).

[7] „Частично пересекаются с другими обрядами и термины, представляющие смерть как пространственное перемещение: выход, отход, отпасть, откатиться, отправиться к праотцам, на тот свет [...] Перемещение из “своего” в “чужое” является центральным звеном не только в синтагматической, но и в семантической структуре ритуала. Не случайно в метаобрядовой лексике событие, соотнесенное с ритуалом, представлено в терминах пространства – ср.: выйти замуж, отойти в значении ‘умереть’; брод – ‘агония’ и др. Образы и мотивы дороги, дальнего и трудного путешествия, пребывания в гостях и приглашения в гости являются основными в похоронных причитаниях“ (Бајбурин 1993: 103, 113).

У српском традицијском систему тужбалица није, по мишљењу Веселина Чајкановића, „приватан осећај већ дужност: нарицање, сечење косе, бусање у груди, нису само случајне експлозије жалости него неумитан закон, познат и чуван у целом примитивном човечанству, и чине један нераздвојно важан елемент у култу мртвих.“[8] Управо због значаја култа мртвих и самог ритуала прелаза, у његовим оквирима у српском народу, претпоставља се да идеологија која се одређивала као атеистичка или барем као она која је религиозност осуђивала, није у партизанској песми о смрти лако могла разорити архаичне матрице, вековима примењиване и поштоване. Или то није могла учинити за кратко време, од пет ратних и неколико послератних година, у коме је највећи број партизанских песама настао. Судећи према материјалу забележеном од 1947. године, и поред специфичног односа нове власти према религији, погребне манифестације чувале су се у крајевима на којима су бележене песме (вид. Ђорђевић 1958: 486–522; Златановић 1982: 73).

Партизанске народске песме са мотивом смрти јунака чувају традиционалне изразе којима се исказује туговање над преминулим/погинулим: *тужно кличе а* ***гласно нариче****, тако* тужи *са Гајтана вила,* ***тужно цвили****,* ***жалосно запевао*** (Димитријевић 1967: 87, 85, 86, 67), *црне мајке почеше да* ***вију*** (Ђорђевић 1974: 288; 1958: 500), *заплака се, плаче, нариче, тужи, глас пролама брда и долине*.

Уочљиви су и други елементи који сведоче о мање-више очуваном одразу погребне манифестације у усменом тексту. Према традиционалним представама, док је у жалости, породица преминулог маркира се као посебна у оквиру друштвене заједнице (Ван Генеп: 169–170)[9]. Таква се позиција обележава и посебним изгледом – најчешће су у црнини, жене са црним марамама на глави.[10] У партизанским песмама ожалошћена мајка је у црном: *Отуд иде стара мајка, / све у црно као чавка* (Јањић 1985: 9*2), Шта су Немци нама учинили, / Многе мајке у црно завили* (Ђорђевић 1974: 286), *Жена, деца, сви су у црнини* (Ђорђевић 1974: 301). Оне које жале расплићу косе: *Отуд иде сестра Боса, расплетена црна коса* (Димитријевић 1967: 67, Јањић 1985: 92), *Љуто клела, а косе расплела* (Димитријевић 1967: 85). Трагове архаичног жаљења нарушавањем физичког интегритета који се у науци тумаче и као супститу-

---

[8] О тужбалици као обавези заједнице видети: Ђорђевић 1984: 169; Чајкановић 1994а 1994: 104.

[9] Изолованост ожалошћених, она која се обележавала њиховим изгледом, другачијим од оних који нису у роду са покојником, тумачена је и као начин да се душа преминулог завара и упути ван света живих (Чајкановић 1994а: 64).

[10] „Motivisano preventivom od pokojnikove ritualne nečistoće, distanciranje i separiranje ožalošćenih od umrlog dobiće svoje značenjsko obeležje i prema ostalim članovima šire zajednice u uobičajenom profanom životu [...] Grebanjem lica, prevrtanjem pojedinih delova odeće, povezivanjem crne marame ili pantljike, sečenjem ili rasplitanjem kose, puštanjem brade ili naricanjem, žene, devojke i muškarci izražavali su žalost za pokojnikom koja im je određivala i specifičan položaj u kontekstu šire zajednice“ (Jovanović 1993: 197–198). О посебном положају родбине у оквиру погребног ритуала видети и: Бајбурин 1993: 116. Ношење црнине као знак жалости у традицији је краја са кога потичу песме којима се бавимо (видети: Ђорђевић 1958: 492).

ција људске жртве (Зечевић 2008: 399) налазимо у примеру: *Црни гласи допадоше /* [...] */ Да је Ћићко погинуо, /* [...] */ сестре тужне нагрдио, / мајци очи извадио* (Вукановић 1972: 150).

У обредно тужење укључена је заједница (у појединим областима на Балкану туже нарикаче, професионалне тужилице, в. Караџић 1975: 122; на територији на којој су песме о којима говоримо бележене има примера да туже, поред жена из родбине, и друге жене из села, в. Ђорђевић 1958: 500), пре свих ужа породица (Буркхардт 1990: 86) ређе и отац (Ђорђевић 1984: 170). У партизанским песмама о смрти јунака најфреквентније су, као тужилице, мајка и сестра, али се у тој улози налази и отац: *Кад је отац за то чуо, / У гору се покренуо, / И жалосно запевао* (Димитријевић 1967: 67); другови: *Њега жали мајка и дружина* (Ђорђевић 1974: 290); вила: *Заплакала вила са Гајтана, / љуто цвили ником се не мили* [...] *гласно плаче, а тужно нариче* (Димитријевић 1967: 84); планине и реке (антропоморфизоване, оне јадикују и косе расплићу): *Са Пасјаче тужни глас се чује, / Да л' Топлица неког оплакује? / То Топлица жали жртве нове, / Жали своје славне витезове* (Ђорђевић 1974: 299); *Стасита Кита косе расплела* (Димитријевић 1967: 83).

Полазећи од Ван Генепових категорија прелаза (сепарација, лиминалност, агрегација) и узимајући у обзир опозиције у систему ритуала и његове поетске манифестације (живи : мртви; онај свет : овај свет), Д. Буркхардт закључује да се добијена тријадна „интерпретација смртног догађаја у архаичном моделу света“ запажа и у материјалу тужбалице (1990: 91). Елементима одвајања од света живих, граничног прелаза и укључивања у свет мртвих, одговара у тужбалицама тема умирања, смрти и онога света. Тужбалицом се жали због смрти преминулог, али се њоме и објављује смрт (Ђорђевић 1984: 174). Вест о смрти маркира почетак посебног периода у животу појединца, породице и заједнице.[11] У дому преминулог окупљају се родбина и пријатељи и припрема се погреб. Визуелне маркације породице и дома карактерише црна боја (одећа укућана, мараме, барјак на кући)[12]. Обред карактеришу и аудитивне манифестације (јадиковање, тишина), као и прекид уобичајених активности. У неким партизанским песмама хроникама забележени су управо ови сегменти обредне манифестације. Вест о смрти у њима јављају традиционални гласници – птице и виле: *Сив је соко разавио крила* (Димитријевић 1967: 138); *Лети соко од брега до брега* [...] *Црну књигу носио под крила, / Да видимо за кога је била: / На њој црна прекрштена трака, / За смрт јавља некога јунака* (Вукановић 1966: 85); *Са Авале полетела вила, / Црну Траву беше*

---

[11] „Lelek i naricanje kojima se oglašava smrt u kući označavaju početak ritualnog vremena, odnosno vremensku granicu prekida uobičajenog profanog vremena“ (Jovanović 1993: 176).

[12] Видети: Ђорђевић 1958: 492; Влаховић 2011: 312. У усменим тужбалицама чести су мотиви црног дома, црне мајке, црног сунца, црних писама – *карта, књига*, црних гласова, гавранова, црних барјака на кући (*Кад ми црна карта дође; Дође црни глас с бојишта; Кад полеће црн гавране; На кућу ти црни барјак*, наведено према: (Микитенко 2010: 345, 346, 369), *Ја ће купим црну боју,/ Да обојим кућу моју, Моја се је кућа зацрнила* (Златановић 1994: 97–97).

известила (Ђорђевић 1974: 302), али и нови – сирене, телефони: *Из скупштине телефони зује, / Вест о смрти свуда одјекује* (Ђорђевић 1974: 302). Најближи чланови породице одевени су у црно, такав је барјак на кући и копљу: *Ти истакни твоје црно копље, / А заставе преко пола копља, / Сутра стиже црна лимузина, / Вози мртвог топличкога сина* (Ђорђевић 1974: 299). Забележен је пример јадиковања које почиње са сунцем: *Цвили вила и пробија зору* (Ђорђевић 1969: 297). Укидају се активности којима се изражава радовање: *Престадоше свирке и весеље, /Ево мртвог нашег друга Сеље* (Ђорђевић 1974: 299). Окупља се родбина и шира заједница: *Са свих страна родбина пристиже, Много друга, много пријатеља* (Ђорђевић 1974: 299).

Како је запажено, у тужбалицама је често истакнуто издвајање преминулог и маркирање елемената (моторичких, аудитивних, визуелних) којима се наглашава разлика између живог и мртвог.[13] Указује се на немогућност покретања: *Зар си крила већ склопио*? (Матицки 1979: 69); *Што си ми се положио?* (Шаулић, бр. 75); говора, слушања: *А ти ми се не озивљеш, /* [...] *Ја јадујем, ти не видиш, / очни виде! / Ја јаучем, ти не чујеш, / јад ме чуо*! (Матицки 1979: 52). Таквих примера има и у партизанским песмама: *А ти сине... / Нећеш чути, нити виђет* (Илић – Златановић 1985: 103; Вукановић 1979: 166, 117); мајка позива јунака да јој се одазове или јекне од бола: *Ти од тога ништа не шће, / но си, сине, отврдну, / ране су те уморило* (Вукановић 1972: 161). Нису непознате ни тзв. формуле буђења (Буркхардт 1990: 94): *Диг'се, Мирко, / на ноге устани* (Јањић 1985: 81); *Па те мајка стаде звати / Ти се не шће њој озвати, / мајци мање! / Па те мајка замолила, / када јој се озват не шће, / дако јекнеш испод рана, / да ти мајка јеку чује*! (Вукановић 1972: 161) .

Представљајући последње обраћање мртвом, тужбалица има облик псеудодијалога (Буркхардт 1990: 98). Партизанске тужбалице, као и друге поетске врсте сачувале су форму псеудодијалога у коме се реторичким питањима обухватају теме изненадног прекида живота и младости, одласка јунаковог и боравка на оном свету, простора на коме се налази његово тело: *Ој, Најдане, рано моја љута, / из градине ружо истргнута* (Илић–Златановић 1985: 63); *Пре времена ружо истргнута, / Ти ми цвета за мало земана* (Вукановић 1966: 113, 117); *Брате Мирко, ти нам данас паде, / За слободу млађан живот даде* (Димитријевић 1967: 69); *Да ли су те пресекли рафали? / Да л те, мајкин сине, сахранише, / И да ли ти сандук направише?* (Ђорђевић 1974: 289); *Сине мили, мој једини, / Где остаде у планини, / У планини где остаде, / Да ти мајка гроб не знаде* (Димитријевић 1967: 57); *Радоване, брале моје, / ће ти труну кости твоје?* (Димитријевић 1967: 67). Понекад се тематика реторског питања дотиче емоција и егзистенције оних који остају (*Дођи, Раде, јер те деца зову* (Ђорђевић 1974: 301); *Сунце моје, мој поносе мио, / Са тобом ми неста живот цио! / Ко ли ће ме гледат у старости, / Ко ли моје са'ранити кости, / Коло вити, љута боја бити* (Вукановић 1966: 113); *Куд ће стара*

[13] „Показательно, что в похоронных причитаниях набор признаков, с помощью которых описывается умерший, обязательно включает отсутствие способностей стоять, двигать руками, смотреть, говорить“ (Бајбурин 1993: 109).

мајка твоја?, / Куд ће мајка, дјеца и супруга? / Што ископа дом и кућу, / дом ти тужан (Вукановић 1972: 151); *Жељо моја, у земљи одмори, / ти почивај у хладноме гробу / остави ме у незгодну добу, / да ти млада ја тугу тугујем / и нејаку децу да школујем* (Ђорђевић 1974: 304). Партизанске песме сачувале су, у појединим примерима, и основне елементе структуре тужбалице – мисаону целину и припев (Матицки 1979: 9) који су, по правилу, један са другим повезани алитерацијом и смислом: *Мили сине мајке твоје / Кућо моја /* [...] *Те те мајка у гроб, сине / поврнула / Свијећу ти запалила, / па се кући повратила / прежалосна* (Вукановић 1972: 160, 163).

Традиционална представа гроба као посебно и ритуално обележеног простора, сачувана је у партизанским песмама са југа Србије. Оне су сачувале старије слојеве, карактеристичне за усмене баладе о умирућем јунаку који се опрашта од дружине (Бошковић-Стули 1975: 51–67), као и за епске песме са мотивом смрти јунака у гори (Детелић 2013: 99–118). Јунак који умире сам поручује мајци (најчешће) да му се не нада, саветује како да се уреди место на коме почива и упућује на своју трагедију која се, између осталог, састоји и у томе што нема онога што гроб и погреб захтевају – тамјан, свећу, крст и венац који се оставља на гробу (СМР 1998: 86, s.v. венац): на гробу нема *Ни тамјана гроб да се окади / А камоли гроб да се огради* (Вукановић 1966: 73); *Оца нема гроб да му загради, / Мајку нема свећу да му пали, / Сестру нема да га она жали* (Димитријевић 1967: 134); *Левом руком по папиру пише, / Да се њему не надају више. / – Ево има четири пролећа, / На мом гробу не изниче цвећа, / Ни славуја на гроб да ми стане, / Ни слузице на гроб да ми кане. / Мила сестро, венац ми исплети, / Па га пусти низ Дрину да плови, / Можда би нам нашао гробови* (Димитријевић 1967: 75); *Сестри, браћи – поручујем свима, / На мом гробу споменик да има* (Ђорђевић 1974: 297).

Јунак партизанске песме сахрањен је без важних обредних знамења. Паљењем свећа[14], кађењем тамјаном, венцем, обележавањем гробног места крстом или другачије, подизањем надгробног споменика[15], поштују се прописи који омогућавају безбедно прелажење опасне границе, али и безопасног покојника, оног чија је душа добила жељено станиште (Чајкановић 1994а: 60; Јовановић 1993: 213). Нарушавањем обредних правила отвара се пут ка пре-

[14] Ватром се, поред осталог, према старој религији словенских и других народа, човек брани од хтонских сила. „Свећа је, према томе, апотропајон, утук против злих душа, за које знамо да се, као и сви демони, плаше ватре“ (Чајкановић 1994а: 108). У науци је указивано и на друга значења паљења свеће: светлост на оном свету (Ђорђевић 1984: 175); симбол присуства заједнице (Јовановић 2002, 104); светлост Христовог учења – касније наслојавање (Тројановић 2008:194); видети и Бадурина 2006: 587, s. v. svijeća. О паганској основи употребе свећа, венаца и кађења видети и: Тројановић 2008: 194–194.

[15] Колико је адекватно сахрањивање значило слање покојникове душе на право место, оно које јој, након одвајања од тела, припада показују обичаји којима се смиривала и душа оног чије тело није било могуће сахранити (умрли, погинули далеко од породице): „Podizanjem nadgrobnog spomenika i sađenjem voćke na praznom grobu obezbeđivalo se sklonište pokojnikovoj duši koja bi bez njega bila osuđena na lutanje“ (Jovanović 1993: 211).

тварању покојника у биће опасно по заједницу (Јовановић 2002: 103–108). У партизанским песмама, за констатацијом да обред није спроведен, готово без изузетка следи заклињање на освету или се помиње да је освета извршена: *Многим мајке на гроб доћи неће / Синовима да упале свеће, / Ал ће они освећени бити* (Димитријевић 1967: 95); *Другови те сада жале, / Нема свећа да ти пале, / Гробак су ти закитили, / Кад су тебе осветили* (Димитријевић 1967: 57); *Ја судбину моју нећу клети, / Ал' ћу клети ко га не освети* (Вукановић 1966: 88). Значење позива на освету као једног од константних елемената тужбалице (Буркхардт 1990: 90), у оваквом контексту интензивирано је чињеницом да се њиме и извршеном осветом смирује покојник који није обређен у складу са култом мртвих. Колико је гроб важан као станиште (привремено) умрлог сведочи и знатан број варијаната у којима јунакова дружина обавештава његову породицу о месту у гори на коме је јунак сахрањен: *тело му је сахрањено / од Образде један сат* (Илић–Златановић 1985: 21); *тело му је сахрањено / више пруге четврт сат* (Димитријевић 1967: 100). И у оваквим моделима присутан је позив на освету.

Сеновите биљке којима се гробови обележавају (саде се или ничу саме), према материјалу усмене песме, јесу јавор, бор и ружа (Детелић 2013: 99–118). У партизанској песми, стихови који сведоче о паралелној, истовременој смрти човека и бора могли би бити један од елемената којима се теза о дрвету као супституцији за покојника потврђује: *Зелен бор је увенуја / Радован је погинуја* (Димитријевић 1967: 68)[16]. У овој грађи нисмо запазили мотив сађења руже на гробу.[17]

У вези са обредном манифестацијом је и однос према тужењу. Поменуто је да се тужење доживљава као дужност, обавеза према покојнику, „средство за умилостивљење покојника уз помоћ одавања почасти.“ (Буркхардт 1990: 86–87). У народној традицији, као и у неким народским песмама са југа Србије, поред истицања тужења и нарицања као важних елемената култа (али и ван ритуалног, као изражавање емоција које обележавају мајку, сестру као оне које жале „*све до века*“ (Ђорђевић 1974: 289), запажа се мотив тешких суза и забрана оплакивања (сузама се активира опасност, појава оживљеног мртваца).[18] У лирским народним песмама[19] (и предањима) сам Бог се срди на мајку која сузама гаси свећу која њеном преминулом детету представља замену за светлост на овом свету. Преступ се односи на дужину тужења – супротно традицијским правилима, мати тужи „*дуго, дуго, три године дана*“.

[16] „Бор и јела – и кад се саде на гробу младих људи и када се у песми јаве као метафорички израз за живе младе људе (нарочито кад треба нагласити нешто изузетно у њиховој појави или судбини) увек су конкретна замена за човека [...] Бор на гробу је, дакле, био истовремено и надгробни споменик, и везивач душе, и трајна замена за мртвог, и његова обоготворена сен“ (Детелић 2013: 110–110).

[17] „Ружа се убраја у сеновите биљке. Свакако се и због тога сади на гробовима, нарочито девојака или оних који су млади умрли“ (СМР 1998: 383).

[18] Овакав мотив у усменој књижевности има своје паралеле у писаној поезији религиозне тематике, нпр. у песми *Плач Госпе на Велики петак* у комплексу *Мука Исусових* (Бошковић-Стули 1971: 341–342).

[19] Видети нпр. Недић 1977: 188.

У партизанским песмама нема оваквих мотивација – у њима се као лоше истиче узнемиравање покојника (Бошковић-Стули 1971: 341): *Иди мајко дому своме, / Не долази дому моме, / Теже су ми сузе твоје, / Него љуте ране моје* (Димитријевић 1967: 54). У партизанској тужбалици тужилице саме одбијају да туже јер се тиме умањује узвишеност јунаковог подвига и храбрости: *Ја те нећу жалит, / жалбо Ћићко, / Јер си сиви соко био, / јеси вала! / За слободу отаџбине / ти си пао, / А са много друштва твога, / све храброга! / Све за бољи живот роду / и народу* (Вукановић 1972: 156). Одлука да се не јадикује образлаже се, као и у усменим тужбалицама, поштовањем према жртви палога, његовом делу које ће се памтити: *Но те, брате жалит нећу! Иако си погинуо – На јунаштву! / Име ти је остануло, / Не умире са свом браћом, / Дико брате, / С тобом ће се сестра дичит, / Боље као с тобом мртвим / Но многијем живијема* (Матицки 1979: 67–68) и јуначким ставом према борби за слободу. У песмама са мотивом јунакове смрти упућују се забране или препоруке другима да не туже: *Не плач' вило, озго са Радана!* (Ђорђевић 1990: 172); *Ћути, мајко, немој сузе лити* (Димитријевић 1967: 72); *Мајко драга, ти за њим не плачи!* (Илић – Златановић 195: 86). Партизанске песме карактерише, у малом броју примера, и мотив заборава: *Жалиле су, па су прежалиле, / У слободи све заборавиле* (Ђорђевић 1969: 298).

Један од релевантних доказа чувања архаичног језгра (обредног и поетског) у овим песмама је и представа оног света. Према традицији, до онога света преминули долази пролазећи кроз простор гроба, односно кроз гранични простор који води ка свету мртвих предака. „Његов одлазак у други свет одвија се поступно након извршења свих предвиђених ритуала у једногодишњем периоду. Након завршетка тог ритуалног циклуса, индивидуална душа се претапа у заједнички дух свих предака заједнице којима су у годишњем циклусу обичаја посвећени посебни празници“ (Јовановић 2002: 139).[20] Као вечна кућа телу, гроб је обележен недостатком визуелних и аудитивних утисака: то је „*кућа без врата и прозора*“. Тмини његовој: *Јер код нас је вечита тамнина / код нас, друже, прозор не постоји* (Ђорђевић 1974: 300) одговара тама у свету живих која се манифестује у маркацији дома ожалошћених (*двори зацрнели*), њихове одеће (црна боја) или нестанку светлости,

[20] „Приход смерти и кончина человека (свершившаяся на биологическом уровне) отнюдь не означали еще перехода умершего в разряд мертвецов, а тем более в разряд дедов-предков. Окончательный переход (в соответствии с большинством поздних свидетельств) совершается через год после кончины, хотя имеются некоторые материалы, позволяющие говорить о продолжении ритуала после годового траура (ср. данные, близкие к так называемому “вторичному захоронению” костей (Завойко 1914: 94). У южных славян переход покойника затягивался до 9 лет (Булгаковский 1890: 191). Как бы там ни было, в течение весьма продолжительного времени, измеряемого всегда нечетным количеством лет (1, 3, 5, 7, 9), покойник пребывает в маргинальном состоянии, уже не будучи живым, но и не став еще окончательно мертвым. Ритуал призван обеспечить этот переход, придать ему необратимый характер, поскольку только в таком случае восстановится структурная однородность “своего” и “чужого”: живые будут среди живых, а мертвые – среди мертвых“ (Бајбурин 1993: 106).

метафорично представљеним губитком очињег вида (*мајци очи извадио*) или угаслог сунца (*сунце на заходе*). Из самоће и тмине у овом простору душа покојника прелази у светлост онога света – света предака. Он је структуиран по узору на овај свет и, за разлику од пређашњег простора који је статичан, он се одликује динамиком: њиме доминира светлост, у њему су други, драги и славни покојници који дочекују јунака, лече га, хране, поје, љубе, грле, разговарају са њим: *Јекни друже под ранама / рано љута, / да ти друштво јеку чује / испод земље, / да те друштво медно сретне / јер те друштво особило / оно ће ти превит ране / мјесто твоје мајке тужне* (Вукановић 1972: 155). Са овога света партизан је испраћен поздравима које прецима треба пренети: *Све другове тамо нам поздрави* (Ђорђевић 1974: 302), уз савете живих који се односе на молбу прецима да прихвате новог члана: *Замоли их да те себи приме* (Илић – Златановић1985: 69). У песмама хроникама, које су записане неколико година након завршетка рата, чести су примери каталога знаменитих мртвих партизанских јунака (Ратко Павловић Ћићко, поп Мића, Никодије Стојановић Татко, Радош Јовановић Сеља, Слободан Пенезић Крцун, Моша Пијаде, Борис Кидрич, Владимир Роловић) који дочекују јунака на ономе свету. Замишљајући прекид живота (смрт) као прелазак, путовање са једне на другу локацију (овај/онај свет), човек архајског света покојника је доживљавао као путника (упор.: *„Нађ ћеш тајка, нађ“ ћеш мајку, / Имаш милу браћу твоју, / Који ће те дочекати, / У путу те сусретати, / И жељно те загрлити, / ’Јеси л’ трудан?‘ упитати* (Караџић 1975: 125). Уморни покојници које дочекују преци (не само преци по крви већ и по идеолошком и војничком заједништву) јављају се и у партизанским песмама хроникама: *Питају га да л’ се одморио / да би њима нешто говорио* (Ђорђевић 1974: 302); *Сада сам се много уморио; Сада легох да се поодморим* (исто: 300). Путнику се постављају питања о животу с оне стране границе: *Та причај нам о животу тамо*; *Шта нам ради наш вољени Тито? / Шта нам ради Тито и дружина?* (Ђорђевић 1974: 302).[21] Угледни и славни преци нису, међутим, једино они који припадају партизанском покрету. Да је усмена традиција и у том погледу била темељ и оквир партизанској поезији показује позивање на јунаке српске епске поезије и историје: погинули партизани имају своје претке у Обилићу, Косанчић Ивану, Топлици Милану, Југовићима и Лазару, чак и Гаврилу Принципу. Елементи епског улазили су у традиционалну тужбалицу нарочито онда када су се оплакивали ратници, они погинули на бојном пољу. Партизанска песма (тужбалица и друге врсте) могла је преузети готов модел из традиције, али је било могуће и користити свест заједнице о прослављеним јунацима: погинули партизани могли су бити достојно прослављени и поређењем са оним ликовима епских песама који су више од других маркирани као бескомпромисни

[21] Нарочито развијени описи дочека на оном свету карактеришу корпус народног/народског певача Стојмена Станковића (видети: Ђорђевић 1974: 286–302). Тамо мртви радосно дочекују покојника (*ето нама сада радост веља*), грле га, љубе, траже информације о обнови земље, покојник приповеда о реформи, електрификацији, изградњи електране на Дунаву, хидроцентрале на Власини, пруге Београд–Бар, и слично.

борци за слободу (у националној свести, то су били јунаци песама о боју на Косову): *О наш други Косанчићу, / и наш други Топлица Милане! / О наш млади Обилићу, / што не чува зорну главу, / зор делијо!* (Вукановић 1972: 156).

У партизанским песмама уочљиви су и микрожанрови карактеристични за традиционалну тужбалицу – заклетва, клетва и похвала. Проклињу се кривци за преране смрти партизанских ратника (и овде је измена на нивоу номенклатуре – нема Турака, ту су Немци и домаћи непријатељи покрета).

Народне песме са југа Србије испеване током и непосредно након завршетка Другог светског рата пример су тзв. новог певања. У односу на изворно усмено стваралаштво, ова се поезија не доживљава као естетски вредна или поезија од посебног значаја, између осталог и због тога што је често бивала плодом мистификаторских активности. Не улазећи у питање аутентичности и естетике, у овом раду истраживали смо постојање традиционалних модела у партизанским песмама. Резултати истраживања показали су да је снага традиционалног модела била изразита нарочито у оним формама које су биле у непосредној вези са обредом – у тужбалицама и песмама које су тематизовале смрт партизанских ратника. У партизанским песмама бележеним на југу Србије остало је сачувано старо језгро усменог обичајног песништва, као и елементи који су сведочили о свести која је познавала обредне погребне делатности. Измењене форме народног певања у измењеним околностима, нису настајале без ослонца на облике који су живели у народној свести. Ни однос нове власти према идеологији која се налазила у основи представа о загробном животу није могао утицати на редукцију садржаја који су о том виђењу живота и смрти сведочили у песмама певаним о партизанима и њиховим палим јунацима. Поезију која је говорила о смрти, у овом времену, често су „стварали“ познати аутори, њена дистрибуција није била једино усменим путем, форма њена се често налазила на граници усмене и писане књижевности. Она је, ипак, чувала свест о мртвом из паганско-хришћанских представа. При томе је значајну улогу имала, поред снаге традиције која је певачима нудила садржаје, и сама заједница (јер, песме су певане у народу и за народ – чак и лецима дистрибуиране) која о тако кључном тренутку у човековом постојању није могла тек тако „укидати“ деловање и мишљење које је негирало коначност и обезбеђивало наставак живљења у неком другом свету и некој другој форми.

Литература

Бадурина 1979: Andjelko Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Бајбурин 1993: Альберт Кашфуллович Байбурин, *Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов*, Санкт Петербург: Наука.

Бошковић-Стули 1971: Maja Bošković-Stulli, Narodna poezija naše oslobodilačke borbe kao problem suvremenog folklornog stvaralaštva, u: *Usmena književnost*, Zagreb: Školska knjiga.

Бошковић-Стули 1975: Maja Bošković-Stulli, Umirući junak oprašta se od družine, u: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb: IKP „Mladost“.

Бошковић-Стули 1983: Maja Bošković-Stulli, Narodne pjesme u okviru pjesništva NOB-a, u: *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd: Prosveta.

Буркхарт 1990: Дагмар Буркхарт, Текст-контекст – аспекти српскохрватске тужбалице, *Расковник* (Београд) XVI, бр. 61–62.

Ван Генеп 2005: Арнолд Ван Генеп, *Обреди прелаза: систематско изучавање ритуала*, Београд: Српска књижевна задруга.

Велецкаја 1996: Наталија Николаевна Велецкаја, *Многобожачка симболика словенских архајских ритуала*, Ниш: Просвета.

Влаховић 2011: Петар Влаховић, *Србија: земља, народ, обичаји*, Београд: Службени гласник – Етнографски музеј.

Вукановић 1966: Татомир Вукановић, *Српске народне партизанске песме*, Врање: Народни музеј у Врању.

Вукановић 1972: Татомир Вукановић, *Народне тужбалице*: *фолклорна грађа сабрана у Срба пореклом из Црне Горе на Косову и Косаниц*, Врање: Народни музеј у Врању.

Детелић 2013: Мирјана Детелић, Гроб у гори: садејство просторног и биљног кодирања у епици, у: *Биље у традиционалној култури Срба* (Зоја Карановић, Јасмина Јокић), Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

Димитријевић 1967: Сергије Димитријевић, *Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције*, СЕЗб LXXIX, Београд: Научно дело.

Ђорђевић 1958: Драгутин Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗб, књига LXX, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни 31, Београд: Научно дело.

Ђорђевић 1969: Драгутин Ђорђевић, Обрад Симоновић, народни гуслар из Гласовика, *Лесковачки зборник* IX, Лесковац: Народни музеј у Лесковцу, 287–298.

Ђорђевић 1974: Драгутин Ђорђевић, Песник и гуслар Стоимен Станковић, *Лесковачки зборник* XIV, Лесковац: Народни музеј у Лесковцу, 283–307.

Ђорђевић 1990: Драгутин Ђорђевић, *Народне песме из лесковачке области*, СЕЗб XCV. Београд: САНУ.

Ђорђевић 1984: Тихомир Р. Ђорђевић, Неки самртни обичаји у Јужних Словена, у: *Наш народни живот* 4, Београд: Просвета.

Златановић 1982: Момчило Златановић, *Народно песништво јужне Србије*, Врање: Нова Југославија.

Златановић 1994: Момчило Златановић, *Народне песме и басме јужне Србије*, Београд: САНУ.

Зечевић 2008: Слободан Зечевић, Култ мртвих код Срба, у: *Српска етномитологија*, Београд: Службени гласник.

Илић – Златановић 1985: Никола Илић – Момчило Златановић, *Народне песме јужне Србије о ослободилачком рату и револуцији*, Лесковац: Књижевни клуб „Глубочица“.

Јањић 1985: Јован Јањић, *Реч и чин: народни песник о устанку у револуцији у јужној Србији*, Врање: Нова Југославија.

Јовановић 1993: Бојан Јовановић, *Магија српских обреда*, Нови Сад: Светови.

Јовановић 2002: Бојан Јовановић, *Српска књига мртвих*, Нови Сад: Прометеј.

Караџић 1975: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме* 1, у: *Сабрана дела Вука Караџића*, Београд: Просвета.

СМР 1998: Шпиро Кулишић, Петар Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ: Интерпринт.

Матицки 1979: Миодраг Матицки, *Двори самотвори.* Београд: ИРО „Рад“.

Микитенко 2010: Оксана Микитенко, *Балканослов'янський текст поховального оплакування: прагматика, семантика, етнопоетика*, Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильского НАН України.

Недић 1977: Владан Недић, *Антологија народних лирских песама*, Београд: Српска књижевна задруга.

Пешић – Милошевић-Ђорђевић 1997: Радмила Пешић – Нада Милошевић-Ђорђевић, *Народна књижевност,* Београд: Требник.

РКТ 1986*: Rečnik književnih termina*, Beograd: НОЛИТ.

Самарџија 2008. Снежана Самарџија, *Биографије епских јунака*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Слијепчевић 1991: Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве* 3, Београд: БИГЗ.
Тројановић 2008: Сима Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, Београд: Службени гласник.
Чајкановић 1994а: Веселин Чајкановић, Студије из српске религије и фолклора 1925–1942, у: *Сабрана дела из српске религије и митологије* 2, Београд: Српска књижевна задруга – БИГЗ – Просвета – Партенон.
Чајкановић 1994б: Веселин Чајкановић, Стара српска религија и митологија, у: *Сабрана дела из српске религије и митологије* 6, Београд: Српска књижевна задруга – БИГЗ – Просвета – Партенон 1994.
Шаулић 1929: Новица Шаулић, *Српске народне тужбалице*, Београд: Народна мисао.

Summary

The Elements of Funeral Dirges and Rites in Partisan Poems

Danijela M. Popović

This paper explores the interrelation between the old (tradition, Serbian folk culture, models of oral poetry) and the new layers (ideas, nomenclature) in partisan poems recorded in the South of Serbia. Based on the funeral dirges and the poems with the motive of the death of the hero, we investigated traditional models which the new poetry adopted in almost virtual form, even when they were out of harmony with the views of the new movement.

Key words: oral poetry, funeral dirge, funeral rite, Serbian traditional culture, folklore

Неке дијалекатске црте у тешањској *Епистолији* из XIX века

*Драгана С. Новаков**

Рад продужава серију језичких истраживања рукописне књиге под називом *Епистолија* из XIX века (Тешањ, 1842. година), која се чува у збирци ћирилских рукописа у Народној библиотеци Србије (Рс 97). Аутор разматра неке дијалекатске особености које су регистроване у овом споменику.

Кључне речи: Епистолија, рукописна књига, Тешањ, Лазар Јовановић, дијалекатске црте, српски народни језик, рускословенски језик

Циљ овога рада тачно је насловом омеђен. Он треба да покаже које су дијалекатске одлике рукописне књиге која се под називом *Епистолија*[1] чува у збирци Народне библиотеке Србије у Београду под сигнатуром Рс 97.

Епистолија јесте посланица – у знатном обиму епистоле су биле заступљене у старој српској књижевности, а представљају и посебан жанр у византијској теолошкој књижевности. Значајан елеменат у састављању епистола чине питања и одговори или дијалози, који се такође јављају у мањим, али и у развијенијим књижевним текстовима.[2]

Из драгоценог записа на л. 1 видимо да је ова рукописна књига писана у Босни и Херцеговини (у Тешњу) од стране учитеља Лазара Јовановића[3] 1842. године[4] типографским уставом. На основу овога записа можемо видети да је рукописна књига приложена **во храмъ С(вѧ)тагѡ Бл(а)говѣщнїа пресвѧтиѧ Богородицы присно Деви Марїи ѵ селѵ Осјечанима.**[5] Други запис на листу 26 сведочи да је књига касније била у селу Кожухе (околина Добоја) и писан је савременим писаним словима, данашњом ћирилицом: *Сија књига попа Ђорђе Стефановића из Кожува узе за форинт8.* А на листу 26’ даље пише савременим

[1] Детаљан археографски опис ове рукописне књиге дала је Невенка Гошић (1997: 251–273).

[2] О епистолама (посланицама) в. више у: *Лексикон српског средњег века* 1999: 184–185.

[3] Према речима Невенке Гошић, Лазар Јовановић је био учитељ у српској школи у Тешњу, потом у Тузли, за оно време писмен човек, и на неки начин сасвим занимљива личност „о којој се доста зна, и то, прије свега, захваљујући његовој чудној склоности да пише о себи и да се потписује изгледа, готово на свакој књизи која му је дошла до руку“ (Гошић 1997: 257), добро познавајући и користећи нереформисану српску ћирилицу, али и црквену и грађанску (Гошић 1997: 258).

[4] Водени знак: грб – двоглави орао с мачевима, круном и иницијалима који се тешко рашчитавају; контрамарка – полумесец у двоструком штиту с иницијалом *А* (Станковић 1996: 255).

[5] Ово село данас се налази у добојском крају, северна Босна и Херцеговина.

писаним словима да је ова рукописна књига била у Тузли: *Напријед наведени поп Ђорђе Стефановић из Кожуха је рођени брат попа Јаћима Стефановића пароха црквинскога код Бос. Шамца. Овај поп Јаћим је учествовао у организацији „Протине буне“ од 1858 па је за то 1859 отјеран у Тузлу, Сарајево, Цариград па најзад у Саваз у Малу Азију где је одробовао пуних једанаест година и жив се повратио у Црквину где је умро у прилично дубокој старости, дубоко поштован од свога српског народа на далеко.*

О попу Јаћиму писао сам у Патријар...[шијском] *Гласнику поводом објаве чланка: Ферман црквинске цркве. И овај ферман, кои је поп Јаћим испословао, много је допринио па је затваран и тако дуго робовао.*

У Тузли 8 јула (25 јуна) 1940

Петар Н. Јовановић

прота, архијер[ерејски] замјеник.[6]

На листу 27 налази се прецртан запис мастилом, писан невештом руком који говори о једном од власника књиге и писан је савременим језиком данашњом ћирилицом: *сиа јест книга епистолиа Ристе Петровић*.[7]

Из записа са листа 30’ који је исписан графитном оловком данашњом ћирилицом видимо да је књига опет била у Кожухама, а нови власник пише: *Ову књигу сам купијо у Кожухама 1895 год*, а испод: *Станоје Панић.*

Ова рукописна књига писана је највећим делом српским народним, говорним језиком чија је анализа за наш рад посебно занимљива. Проучавање дијалекатске ситуације средином XIX века на простору са којег потиче писар ове књиге, Лазар Јовановић, а то је северна Босна и Херцеговина, у овом реферату је свакако, за нас, веома важна.

Осим српског народног језика, у рукописној књизи јавља се и књижевни језик, рускословенски, чији се утицај осећа пре свега, у ортографији, потом на фонетском, и знатно мање на морфолошком плану (Гошић 1997: 255).

У инвентар слова спада знак **ѣ** који је графијски тровалентан јер се њиме означава и *ѣ* и *ђ*, а уочено је и његово мешање са словом *ч*: **и причє[ш] ѣѹите сѧ** 18, **доѣї** 10’, **помориѣѹ васъ** 7’; **ѣеме годъ поменете** 17’, **на рѣаве люде** 19’, **изиѣе** 10’, **тѹѣѹ нївѹ** 14’, **виѣеше** 6’, **доѣе** 6; **ѣемерни** 4, **ѕло ѣинїти** 19’, **да не ѣѹемъ** 13’, **ѡблиѣите** 8’,[8] **а не слѹша риеѣи** 15, **ѡ҃има** 12, **кои реѣе** 15’, **наѣинїлъ** 1’, **да ѡѣистите** 9’, **кои се ѡблаѣи** 16, **клюѣъ** 11’[9]; **несречницы** 9’, **ѡкренѹчѹ** 13’, **чери** 8. Забележено је и мешање знака *ѣ* са *ч* у примерима: **тѹче имѣніє** 14’, **калѹчери** 11’ и сл.

---

[6] Наиме, тузлански прота и архијерејски намесник Петар Н. Јовановић писао је у Тузли, како видимо (са наведним датумом) белешку, о судбини попа Јаћима Стефановића, пароха у Црквини код Босанског Шамца, рођеног брата поменутог попа Ђорђа Стефановића, који је био и један од некадашњих власника књиге (уп. Гошић 1997: 254–255).

[7] Невенка Гошић каже да није познато да су Петровићи били из Кожуха, и да се не зна где је ова рукописна књига најновијом променом власника стигла (уп. Гошић 1997: 254).

[8] Глагол *обличити* овде је у значењу *оптужити*, *окривити* (Гошић 1997: 271).

[9] Интересантно је то да се африкате *ч* и *џ* на пример у говору муслимана у Босни и Херцеговини једначе са *ѣ* и *ђ* (Пецо 1991: 115).

Глас **ц** обележен је знаком *ч* и *ћ*: **wча** 9 (ген. мн. именице *хоца*), **с ка҃ниама** 10 и сл.

За *ч* и *ц* Гојко Ружић (Ружић 1936: 246) каже да су нпр. у Маглају они изједначени са *ћ* и *ђ*.

Глас *х* чува се у већини позиција у речи: **хвалїти** 17', **хлѣбъ** 13, **со страхомъ** 6', **изъ мертвихъ** 9, али је забележена и његова редукција у примерима: **wѣȣ** 18, **wѣешъ** 9, **ромие** 7, **ниwвъ** 14, **сїромаȣ** 14, **дȣwвника** 4, **дадо вѣрȣ** 8' или замена *в* и *к* у примерима: *Сија књига попа Ђорђе Стефановића из Кожува* 26, **Монака** 24', **Монакиню** 24'.

У овој рукописној књизи има потврда за глас *ф*: **чифȣтима** 8', **и нафорȣ** 18, **Трифона** 24'. Забележени су и облици у којима сонант *в*, али и *п* долазе наместо овога гласа: **Тривȣнȣ** 25', **Стѣпанию** 25'. Такође долазе и примери у којима је група *хв* прешла у *ф*: **оуфатише** 10', **прифачаше** 3' и сл.

Што се тиче рефлекса старих полугласника можемо приметити да су они обележени на два начина: по руској правописној норми, али и по српскословенској, односно, према народном изговору: **рождества** 1, **во славȣ** 1, **сотвориw** 9, **собора** 4, **ко прес(вѧ)тои** 9, **добаръ** 9, **триесакъ** 12, **петакъ** 10' и сл. На неким местима забележен је облик *дан* на два начина, као **день** 1', али и као **данъ** 9. Стање је слично и када је у питању употреба вокалног *р*: **сербскагw** 5, **мерзе** 8, **крести се** 9', **четвертакъ** 10'; **не терне** 11; **грло** 11, **дрветїма** 13'. Примера са вокалним *л* у овој рукописној књизи је веома мало, а његови рефлекси потврђени су у два облика: **сунце** 10', **по плоти** 1.

Групе *ље* и *ње* означене су, наравно, са **лѣ** и **нѣ**: **са землѣ** 7', **болѣ** 13, **пошалѣшъ** 17, што је у складу са славеносрпском традицијом. Осим оваквих правописних облика, срећу се и примери где после палаталних *л*, *н* стоји **е**: **пошале** 16, **избавлени** 11, **заклїненые** 15'. Рускословенски утицај се огледа и у присуству рефлекса *а*, односно *ја* уместо старога назала предњега реда: **причастенъ** 11, **чада** 17', **пресвѧтиѧ** 1', **распѧтиѧ** 7 и сл. Осим овога, слово **ѧ** служи и за обележавање група *ја* на почетку речи и после вокала, као и за обележавање група *ља*, *ња*: **ѧдите** 10', **ѧзикъ** 4', **покаѧти** 4, **Миѧта** 24', **моѧ** 3, **оучителѧ** 17', **заклїнѧю се** 15', **Игнѧта** 24' и сл.

У примеру **метере мое** 7 забележено је *е* уместо *а*,[10] а обрнут случај регистрован је у облику **ꙁаитинъ** 18 уместо лексеме *зејтин*.

Интересантно је то, што асимилација вокалске групе *ао* нема велики домашај јер је забележена само у примеру **посло вама** 11', како је то случај у крајишким говорима. За те асимилације је Драгољуб Петровић рекао да су управо у тим говорима оне бројније него на другим странама штокавскога наречја (Петровић 1970).

Само један пример забележен је и за инфинитив краћега облика, **помриетъ** 7'. Тако на пример, вокал *и* се најчешће редукује у западнобосан-

[10] Драгољуб Петровић је у муслиманским говорима западне Босне забележио лексему *вребац* наместо *врабац*, што у говору Змијања на пример, није случај (Петровић 1970: 337).

ским ијекавским говорима и та редукција може бити делимична и потпуна (Дешић 1976: 61).

Када су у питању ијекавски народни говори ситуација је посебно компликована када је реч о вокалу *јат*. Сваки говор, на неки начин, има своја правила замене овога старога вокала. Што се тиче утврђивања некаквога правила у писању ѣ оно је веома компликовано због присуства великог броја примера са ијекавском заменом тога гласа преузетих из српског народног језика: **миешати** 19', **приє** 11', **сриедꙋ** 1', **кои оумию читати** 16, **биела дана** 6, **слиепие** (ген. множ.) 7, **ныесꙋ** 8, **оумриети** 10', **двїє** 12, **свиемъ** 17, **безоумниемъ** 11, **свиет** 18, **лиенъ** 19', **ѡдниеше** 18', **помриетъ** 7', **триесакъ** 12, **лиепо** 13' и сл.[11] Свакако да се уз наведене примере јављају и облици са словом ѣ, обично у корену речи: **невѣрство** 7, **оу вѣчнꙋ мꙋкꙋ** 4, **понедѣлника** 10', **вѣровати** 15, **вѣки** 19.

У овој рукописној књизи на листу 20 пише **Последованїа**. Текст који затим следи указује на то да је тај део започет као нека врста поменика, али су нажалост, наведена само три имена (помен живих) и неколико антропонима који су забележени на листу 20' и 21.

На листу 24 и 25 писаревом руком исписано је шездесетак антропонима на основу којих закључујемо заправо, да је остатак ове рукописне књиге предвиђен за уписивање помена упокојених лица. Тако на пример, у том делу имамо мушка и женска имена изведена од корена *цвет*- која су веома стара, а у нашој грађи дају ликове који верно одражавају сва рефлектовања јата у народном говору. Свакако је замена овога старога самогласника несумњиво најинтересантнија и најзначајнија црта овога говора, и она му даје нарочито место међу осталим штокавским говорима.

Име с икавским рефлексом није забележено ни у једном примеру. Међутим, икавски рефлекс јата посведочен је у другим лексемама које не припадају кругу антропонима, као што су на пример: **сиѧтїи** 7', **што сте посїѧли** 11'.

Ијекавски рефлекс јата забележен је у именима **Миенꙋ** 25',[12] затим у двосложном антропониму **Цвїетꙋ** 25'. Ово име среће се на подручју с ијекавском говорном базом и оно егзистира и на црногорском говорном подручју у знатно већем броју случајева, за шта нам потврду пружају народни говори (Станић 1974; Вуковић: 1938–1939).

Остале, екавске рефлексе, овом приликом нећемо наводити.

На основу досадашњих резултата наше историјске дијалектологије ми на овој територији ни у ком случају не бисмо смели очекивати један чисто јекавски говорни тип као првобитни, већ једино чисто икавски или, евентуално, икавско-јекавски говорни тип.

Од језичких црта, можемо издвојити фреквенцију облика ген. мн. именица м. р. с наставком -*ов* у примерима, **зꙋбовъ** 4, **вѣковъ** 18' и сл. То се може објаснити новијим рускословенским утицајем, што се чешће среће у овој рукописној књизи како је приметила Н. Гошић (1997: 257).

---

[11] У западнобосанским говорима врло ретко срећемо *ие*, нпр. *приећу* (Дешић 1976: 102).

[12] У поменицима су имена углавном у акузативу.

Занимљив је облик **ѡћиѡ самъ** 6’ који представља глаголски придев радни мушкога рода глагола *хотјети* (*хотио*), где је *ћ* дошло аналогијом према формама у којима је било услова за јекавско јотовање: *хоћела, хоћело.* Пример за јекавско јотовање представља и дијалекатски облик именице *сјеме* у лику *шеме*, **дѧволѣ шеме** 11, затим прилог *сјутра*, **шютра** 14 и сл.

Према речима Павла Ивића, стара промена *же* > *ре* заступљена је у већини говора херцеговачко-крајишког дијалекта (Ивић 1985: 136). Овакав пример нашао се и у *Епистолији* о којој је у овоме раду реч у облику презента глагола *моћи* **не морємо выше** 13’.

У овој рукописној књизи од интерпункцијских знакова долазе две тачке, тачка и запета и, сасвим ретко, запета. Приметно је да се ови знаци пишу без неких одређених правила, без система. Скраћивање речи обележено је титлом, која „понекад може да стоји и изнад експлицитно исписаних речи“ (Гошић 1997: 255). Писање надредних знакова у *Епистолији*, такође се јавља без неког система. Међутим, знак за растављање речи на крају ретка и преношење у наредни употребљава се сасвим правилно, како је приметила Невенка Гошић (1997: 255).

У тексту се јављају и лексеме с архаичним значењима као нпр. **наставлѧше** 4 који у *Епистолији* има значење *упућивати*, *учити* (Гошић 1997: 271), затим глагол **препїтавати** 7 са значењем *прехранити* за који у Рјечнику ЈАЗУ постоји само једна потврда (ЈАЗУ 1934: 661). Забележен је и глагол *просједе* који се у овој рукописној књизи јавља у облику **просѣде** 13 и представља архаичан глагол са значењем *пропасти*, који је регистрован у Рјечнику ЈАЗУ са потврдама из језика старијих писаца (Гошић 1997: 272).

За неке речи нисмо успели да утврдимо порекло и значење у речницима, а то су нпр. следеће лексеме: *траману*: **оукраси ѕемлю дрветїма плодовитиємъ и траманꙋ и травомъ** 13’, потом придев *злајит*: **дѧволе ѕле и злаите и люте** 18.

Занимљив је облик **кристиани** 3’ за који Невенка Гошић (1997: 271) каже да не потиче из дијалекта у који спада српски народни језик којим је ова рукописна књига писана, а није ни у духу књижевнојезичке црквенословенске, рускословенске традиције присутне у том језику. Овај облик, према њеним речима с почетним *к*-, уобичајен је, као што се зна, код католика, а прочитан је са *-тј-* због десетерца у којем се јавља (Гошић: 271).

Спроведена анализа је показала да је писар ове рукописне књиге, Лазар Јовановић, показао висок степен умешности и доследности, којег зато и сврставамо у ред образованих људи[13]. Осим рускословенскога језика, у тексту преовлађује писарев српски народни језик, који је указао на низ дијалекатских црта, и учинио да ова *Епистолија* за језичку анализу буде још занимљивија.

---

[13] Та доследност и образовање подразумевају честе примере рефлекса *а* уместо некадашњег полугласника, као и бележење акценатских (надсловних) знакова које није често формално.

Литература

Вуковић 1938–1939: Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог XVII, 1–114.

Гошић 1997: Невенка Гошић, Рукописна књига учитеља Лазара Јовановића (1842), *Археографски прилози* 19, Београд: Народна библиотека Србије, 251–273.

Дешић 1976: Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, Српски дијалектолошки зборник XXI, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Лексикон српског средњег века, Београд, 1999.

Станић 1984: Милија Станић, О неким квалитативно-квантитативним односима ускочког говора према другим народним говорима нашег језика и према нашем књижевном језику, *Гласник Одјељења умјетности* 5, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 143–161.

Петровић 1970: Драгољуб Петровић, Прилог познавању муслиманских говора западне Босне, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XIII (1), 335–352.

Peco 1991: Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd: Naučna knjiga.

РЈА 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Ружић 1936: Гојко Ружић, Један незапажен босански говор, *Прилози за књижевност, језик, историју и фоклор* 16 (2), Београд: 236–254.

Станковић 1996: Радоман Станковић, Приновљене рукописне књиге Народне библиотеке Србије: водени знаци и датирање, *Археографски прилози* 18, Београд: Народна библиотека Србије, 255.

Резюме

Некоторые диалектные особенности в тешаньской «Эпистолии» XIX века

Драгана С. Новаков

Статья продолжает серию лингвистических исследований рукописной книги под названием «Эпистолия» XIX века (Босния и Герцеговина, Тешань), которая хранится в Национальной библиотеке Сербии в Белграде (Рс 97). Автором рассматриваются некоторые диалектные особенности памятника нашедшие отражение в этом памятнике.

Ключевые слова: «Эпистолия», рукописная книга, Тешань, Лазар Йованович, диалектные особенности, русскославянски язык, сербский народный язык.

Дијалекти у новинарству

*Радивоје М. Жугић**

Сваки појединачни новинар дописник је урођен у своју језичку средину, која нормативно одступа од стандардног идиома. Другачије речено, сви новинари дописници комуницирају на два нормативно различита идиома истог језика. Специфичности су најуочљивије у тв интервјуу, где су новинарска питања на стандардном језику а одговори саговорника на дијалекту, што се може сврстати под неку врсту прекључивања, односно имерзије.

Кључне речи: новинар, новинарски израз, извештај, дијалекат, стандардни језик

Последица је додатна пажња новинара да га саговорник не „повуче“, односно да се „не оклизне“. Ова пажња резултира још једном непожељнијом појавом, а то је сиромашење новинарског израза. Што су језичка средства једноставнија, ризик од грешке је мањи.

Ову појаву, која није својствена само новинарима дописницима, илуструјемо и доказујемо на примерима прикупљеним из новинарске праксе РТС-а.

Ево примера у једној реализованој и једној снимљеној верзији. Реализована верзија је новинарска приповест (прилог, синкретичка порука састављена од језичког и филмског израза) који су гледаоци видели (Jakobson 1973: 161).

Новинар: Добар дан. Пошто парадајз?
Продавац: 170.
Новинар: Скупо.
Продавац: Куде скупо. Немав људи паре, па мора спуштим цену. Тој се мора расађује, сади, навађује, ђубри, прска..., неје скупо..., не може појефтино, никако...

Следи краћи новинарски коментар на стандардном језику, али без жамора и пијачне буке.

Разговор продавца и новинара трајао је доста дуже и требало је прилично труда да се постигне продавчев коментар у последњој реченици.

Следи варијанта коју гледаоци нису видели и чули у потпуности.

После новинарске опаске да је скупо, продавац гледа на супротну страну и ћути.

* radezz55@gmail.com; РТС, Београд, Србија

Новинар: Кажем скупо је.
Продавац: слеже раменима и даље ћути.
Новинар: А да спустите цену?
Продавац: одмахује главом, али не говори.
Новинар: Чичо, рекни нешто!
Продавац: Које да рекнем?
Новинар: Па рекни што си толко дигја цену, што ти све скупо и краставци и поприка и тија лубенчики...
Продавац: Куде скупо?! Немав људи паре, па мора спуштим цену. Тој се мора расађује, сади, навађује, ђубри, прска... неје скупо... не може појефтино, никако... једну тој тедо да тепам...
Новинар: Што да гу тепаш?
Продавац: Све ми ги згњечи, а неће да купи...

Показује поврће, гласови се мешају и преплићу, али овај раскошни део разговора се не емитује, јер није саставни део репортаже.

Разлика снимљеног и емитованог је стандардни новинарски поступак и зове се монтажа (Stojanović 1984: 124).

Да би анимирао саговорника новинар се изражавао на дијалекту, знајући да те делове материјала може да изостави.

Међутим, у преплитању и преклапању звукова који нису само говор, то није увек могућно, па врло сочни и раскошни делови израза изостају, јер дијалекат у новинарској употреби није дозвољен.

Ни један ни други учесник у тв разговору нису идеални представници, што значи да саму комуникацију условљава низ језичких и ванјезичких фактора (Plaović 1984: 135). Комуникативне баријере се битно умањују, тек кад се употреби, за њих, природно језичко окружење (Jakobson 1956: 131).

Може ли, условно речено, природно новинарство без употребе дијалекта?

Одговор се налази, ако постоји, у детаљним и опсежним социолингвистичким (Радовановић 1986: 92), психолингвистичким (Plaževski 1982: 46) и медиолошким истраживањима (Makluan 1971: 135), које савремени аутори већ обрађују.

Литература

Jakobson 1973: Roman Jakobson, Jezik i drugi komunikacioni sistemi, *Treći program* 18 (leto 1973), Beograd: RTS.
Jakobson – Halle 1956: Roman Jakobson i Morris Halle, *Fundamentals of language*, The Hague.
Makluan 1971: Maršal Makluan, *Poznavanje opštila*, Beograd: Nolit.
Plaović 1984: Raša Plaović, *Elementi glume*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Plaževski 1982: Ježi Plaževski, *Jezik filma* II, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.

Радовановић 1986: Миодраг Радовановић, *Социолингвистика*, Нови Сад: Дневник.
Стојановић 1984: Душан Стојановић, *Филм као превазилажење језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Summary

Dialects in journalism

Radivoje M. Žugić

In TV (and radio) reportage, which includes interviews with a certain speaker who belongs to dialect-speaking region, it is necessary to intertwine the standard language layer and dialect. This communicative necessity results in some difficulties of journalist to record and prepare suitable material for broadcasting, on the one hand, and on the other, the richness and linguistic colors of journalistic achievements.

Key words: journalist, journalistic expression, report, dialect, standard language

Књижевноуметничке вредности комада *Наша работа* Сретена Динића

*Душан М. Благојевић**

У раду се разматра књижевноуметничка вредност драме *Наша работа* Сретена Динића, писане на призренско-јужноморавском дијалекту. Анализом драме открива се функција дијалекта као кључног елемента у процесу карактеризације јунака. Ритмичност језика у драми Сретена Динића усаглашена је са током и динамиком приказане радње. Динић је на ваљан начин искористио сву експресивност призренско-јужноморавског дијалекта, и постигао високе уметничке домете ускладивши звуковну и значењску страну речи. Комад *Наша работа* сведочи о лексичком богатству и интерпретативном потенцијалу јужноморавског дијалекта, као и о његовом акумулативном аспекту. Језик драмских јунака баштини у себи традиционалне културне и цивилизацијске вредности јасно омеђеног временског и географског простора – старог Лесковца из првих деценија 20. века.

Кључне речи: Сретен Динић, драма на дијалекту, призренско-јужноморавски говор, карактеризација ликова

1 Сретен Динић је својим културним посленištвом, просветитељским радом и књижевним стваралаштвом несумњиво утицао на духовно обликовање међуратног и послератног Лесковца[1]. Иза себе је оставио тематски и жанровски разноврсно а обимом завидно дело које је могуће условно систематизовати у три тематска круга: педагошко-дидактички списи; културолошки списи и белетристика. Динић се у књижевноуметничком стваралаштву огледао као приповедач, песник и драмски писац. Међутим, занемаримо ли за трен уметничке и естетске домете Динићевог књижевног дела уочићемо да се у Динићу писцу скрива Динић просветитељ, чије књижевно штиво има нескривени утилитарни карактер. Дакле, како тачно примећује Николај Тимченко у књизи *Књижевна*

* dusanblagojevic@hotmail.com; Гимназија, Лебане, Србија

[1] Сретен Динић није само просветитељским и књижевним радом задужио Лесковчане. Важни аспекти у делању Сретена Динића су и његово учешће у лесковачком Певачком друштву „Бранко“, учешће у покретању Лесковачког гласника, у оснивању Народног универзитета, у стварању прве оперске представе у Лесковцу. Од посебног значаја је Динићево залагање за оснивање Народног позоришта. Позориште је основано 23. августа 1926. Прва премијера била је 10. октобра 1926. *Смрт мајке Јоговића* од Иве Војинића. Позориште је затворено фебруара 1929. Мада, у Лесковцу је позоришна трупа постојала од 1869. када је у раду позоришта активно учествовао и професор лесковачке гимназије Радоје Домановић. Веома су значајни Динићеви некњижевни радови писани под утицајем народног стваралаштва – у којој има етнографске грађе и наглашеног педагошког усмерења.

баштина Лесковца, Сретен Динић је свој књижевни рад подредио потребама учитељског позива који подразумева мисионарску посвећеност народу – његовим друштвеним и културним проблемима и потребама. Динићево књижевно дело својеврсно је аутентично сведочанство о минулим временима, обичајима и навикама провинцијске средине, о гњилости једног друштва које писац етички преиспитује. Језик и стил књижевноуметничког дискурса одговарају потребама читалаца којима се писац обраћа у намери да васпита и моралним поукама подигне ниво свести средине претежно фолклорне духовне провинијенције. Сретен Динић није имао велике уметничке претензије, о томе можда понајбоље сведоче и његове речи: „Ја сам писац малог човека и мале средине, где сам поникао и где нисам могао да се отмем а да не ставим на хартију оно што видим и осетим. Почео сам са причицама из алкохолног и сујеверног живота народа, па сам постепено проширивао круг свога рада док нисам дошао до приповетке, песме и драме, наравно, све у популарном духу и облику“[2].

2 Драма као књижевна врста најпогоднија је за ширење просветитељских идеја – подучавање народа. Динић је свакако имао свест о далекосежном ефекту који драмски текст може да произведе. Наиме, реч је о жанру намењеном позоришту који истовремено може и да забави, али и да буде дидактички или субверзиван у зависности од потреба народа и средине за коју се наменски ствара. Досадашња књижевна критика од целокупног Динићевог белетристичког дела посебну пажњу посвећује његовим драмским текстовима. Драмски опус Сретена Динића чини шест драмских текстова: *Мића Соколац* (1923), *Ратно сироче* (1924), *Косовски бој* (1925), *Наша работа* (1925), *Под маслинама на Крфу* (1926) и *Проглас уједињења* (1931). С разлогом, мерећи уметничким и естетским критеријумима, *Наша работа* се издваја као Динићево најуспелије дело у којем је дата слика старог Лесковца и Лесковчана са свим њиховим манама и врлинама. Реалистички проседе комада из лесковачког живота са певањем даје колористичку слику свакодневног живота Лесковчана у првим деценијама 20. века – слику паланке која је увек спремна да доживљај преиначи у догађај.

Књижњвно дело Сретена Динића не интересује нас зато што проговара о *ономе* што је било већ зато што у извесном смислу, *то* још увек траје, јер и даље делује, да парафразирам Дројзена[3]. Дијахронијски посматрано, Динић је у драми обзнанио веома важне историјске моменте и друштвену климу која је детерминисала свакодневицу малог, обичног човека, одредивши његов однос према традицији, култури, обичајима и навикама – најчешће паланачким и ћифтинским – које су дубоко укорењене и у темеље данашњег савременог друштва.

Основу драмске радње чини прича о забрањеној љубави имеђу младића (Цилета) и девојке (Ценке) који припадају различитим друштвеним слојевима. У не довољно чврсту драмску композицију уткани су мотиви девојке побегуље, индустрализације, сукоба радника и газдаша, односно пролетеријата и

[2] Дневни лист „Правда“, март 1939.

[3] J. G. Drojzen, v.: „Istorizam“, *Književne teorije XX veka*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, 551.

буржоазије. Натегнути мотивацијски систем може се оправдати намером писца да што шире ослика преживели менталитет старога Лесковца, и да што реалистичније опише паланачку свест, малограђанску нарав и глупост. С обзиром да драма не оставља и сувише простора за епске размахе, можемо приметити да је писац успешно организовао велики број различитих мотива и тема са намером да читаоцу предочи у којој мери прошлост одређује садашњост и у којој ће мери садашњи моменат одредити нека будућа времена.

Преживели концепти малограђанских значења и културних механизама које сусрећемо у драми *Наша работа* и данас одређују живот и директно утичу на друштвена збивања Лесковчана – па се самим тим намеће и питање: постоји ли разлика између данашњих вредности и вредности које су присутне у делу насталом у другој деценији 20. века? Погледајмо како размишља млади човек, главни јунак Динићевог комада:

> ЦИЛЕ (сам радећи) Тој си је моје, исучем данас једно, две киле кучину, продам, на мене стиза! Кад роди кучина, добро, а кад не роди, бога ми зло, за нас јужари, неје баш тако арно. Врца чува кучину, неће гу продава, жена сељачка! **А ја си па таг друго работим, нађем службу у општину, кад дођев „наши“** (моје подвлачење); ја ли прекупим нешто на пијац: пиле, јајце, масло, сирење, овој ми, оној ми, како да се живи и прекара време[4].

У којој мери се разликује начин на који појединац доживљава своју друштвену активност некада и сада – једно је од суштинских питања које се намеће након читања Динићевог драмског текста. Комад Сретена Динића јасно указује да се стварање естетичког значења не одвија у културној празнини, већ је друштвено детерминисано, и самим тим може бити одличан извор за бројна компаративна културна истраживања. *Наша работа* само је један од примера којим се руши анахрони мит о изузетној позицији књижевних текстова у културном универзуму и о њиховој естетичкој аутономији. Својим делом, Динић указује на веома битну чињеницу, у контексту културних истраживања и науке о књижевности, да је у истраживању књижевности неизбежно и истраживање културе, а при том се под културом не подразумева неутрална академска делатност, *већ политичка интервенција, ако под политиком подразумевамо начин грађења било какве заједнице* (грч. *polis*)[5]. Тумачење Динићевог дела из перспективе *културних теорија* свакако може бити посебан предмет истраживања (и књижевних, и некњижевних текстова) – што отвара простор за ново валоризовање његовог стваралаштва[6]. Оно што у његовом делу можемо уочити је снага

---

[4] Сретен Динић, *Наша работа*, Штампарија „Св. Цар Константин“, Ниш, 1925, 3.

[5] V.: „Kulturna istraživanja“, *Književne teorije XX veka*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, 572.

[6] „О Динићевом културном, просветитељском и књижевном раду мишљења су увек била подељена: људи којима је тај рад био познат, још више они којима је био намењен, одавали су пуно признање, док су се други према Динићевом списатељству и његовој културној делатности односили равнодушно или са скепсом, уколико им нису одрицали сваку знатнију вредност и значај.“ Вид.: Д. Трајковић, *Народни просветитељ и писац Сретен Динић и његово време*, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1973, 7.

културноисторијских токова која је моћнија од естетског укуса појединца, и од сваког индивидуалног хтења.

И Никоја Тимченко, на крају своје студије о Сретену Динићу, сугерише да је неопходно преиспитати и изнова вредновати Динићево дело: [...] *ако он није имао превише уметничких амбиција и претензија, као социолошки и психолошки документ његово дело итекако има вредности; очевидно, оно није оцењено како заслужује*[7]. Кључно је питање да ли Сретен Динић припада групи писаца који својим делом нису успели да изађу из раздобља у којем су живели; и, наравно, у којој мери су за такав Динићев статус заслужни књижевни историчари, биографи и критичари који дело Сретена Динића нису посматрали као аутентичну творевину већ су тежили да његово књижевно стваралаштво пореде са високим уметничким делима писаним на дијалекту. Често се дело Сретена Динића, не узимајући у обзир околности и мотиве за његов настанак, сагледавало у контексту Сремчевих и Станковићевих дела, и у том поредбеном односу приписивала би му се локална вредност и истицала би се неоргиналност његовог драмског текста. Миливоје Р. Јовановић у монографији *Народ у човеку: просветитељски и књижевни рад Сретена Динића* упозорава да компаративне анализе не воде увек ка ваљаној оцени дела Сретена Динића. Међутим, Јовановић и сам упада у замку компаративистике, позивајући се на рад професора Телебаковића, за кога каже да је дао објективну оцену Динићеве драме *Наша работа*: *Комад „Наша работа“ је заиста слика примитивног Лесковца и да је та слика дошла пре „Зоне Замфирове“ и пре „Коштане“ однела би славу* (Јовановић1997: 114). Није згорег подсетити да је текст професора Телебаковића објављен у *Споменици* која је изашла поводом четрдесетогодишњице Динићевог рада – дакле, реч је о тексту пригодног карактера, писаном очигледно у панигиричном тону, па с тим у вези не може стајати тврдња Миливоја Р. Јовановића да је реч о објективној оцени Динићевог дела *Наша работа*. Јовановић ваљано запажа да Динићево књижевно стваралаштво наративним тоном чува традицију усмене нарације и моралне вредности србијанске патријархалне средине, жигошући појаве које средину етички руше и економски исцпрпљују. Да се приметити да традиционални модел усмене нарације није увек погодан за драмску структуру – па монолози епских размера у драми *Наша работа* имају ретардирајућу функцију, што се знатно одражава на динамику саме радње. Оно што одржава пажњу читалаца, па и гледалаца, јесте звучност лесковачког говора који даје динамичност лакрдији, како је жанровски и сам писац одредио своје дело, што треба, наравно, условно схватити: „Наша работа је позајмљена из те свакодневне лесковачке лакрдије, која је стварно изазвала овај комад“. Велико богатство самог комада лежи у призренско-јужноморавском дијалекту, односно у специјалној лексици и гипкости акцента на који скреће пажњу и аутор у предговору свог драмског текста: „Својим специјалним изразима и гипким акцентима, необично привлачан и подесан за локалне и интимне лакрдије *лесковачки говор* осваја свакога

[7] Николај Тимченко, „Сретен Динић културни прегалац и писац“, *Књижевна баштина Лесковца*, приредио: Предраг Стајић, Лесковачки културни центар, Задужбина Николај Тимченко, Лесковац, 2007, 72.

ко се са њим сроди, и чини типичним како домороце, тако и досељенике. Која више, која мање, у овоме се посебно истичу поједине личности без обзира на то јесу ли школовани или не, и оне се у говору служе са два наречја, једним правилним, за обичне прилике, а другим лесковачким за своје задовољство и ‚тесно друштво', у слободним часовима и доколицама". Иако Сретен Динић наглашава да Лесковчани, били школовани или не, користе два наречја: једно правилно, у обичајним приликама, и друго лесковачко, за „тесно друштво" – дакле, говор за карикирање, писац ипак пропушта прилику да при карактеризацији јунака искористи ову „билингвистичку" особеност људи са призренско-јужноморавског говорног подручија. Ако пажљиво анализирамо дијалекатске карактеристике самог текста, примећујемо да Сретен Динић није доследно употребљавао два наречја, самим тим је ослабљена естетска и уметничка вредност дела, а језик губи експресивни потенцијал.

Динићев текст представља неисцрпни извор грађе за многобројна дијалектолошка и лингвистичка истраживања. Без обзира што није Лесковчанин[8], Динић добро познаје призренско-јужноморавски дијалекат, и у самом делу можемо уочити најбитније фонетске и морфолошке карактеристике лесковачког говора: чување волалног **л** када се налази иза дентала **с** и **з**; финално **л** које се у појединим речима чува на крају, или у радном глаголском придеву бива замењено са **ја**; чување старе групе **дл**; чување полугласника; доследна екавска замена јата; аналитичка деклинација; код именица средњег рода чест је наставак **-ики**; у општем падежу карактеристична је употреба заменичког облика **њума** уместо њу у женском роду, као и енклитичких заменичких облика **ги, гу, гим** уместо их, је, им; појава заменичких енклитика **не, ве**; наставак **-у** у првом лицу једнине презента; као и наставци **-ав, -ев** и **-ив** у трећем лицу множине презента. С обзиром да сам рад нема за циљ анализу језика у делу *Наша работа*, навешћу само један одломак који на најбољи начин илуструје горенаведене дијалекатске карактеристике, као и богату лексику којом обилује призренско-јужноморавски дијалекат:

> ЦИЛЕ (сам радећи) Тој си је моје, исучем данас једно, две киле кучину, продам, на мене стиза! Кад роди кучина, добро, а кад не роди, бога ми зло, за нас јужари, неје баш тако арно. Врца чува кучину, неће гу продава, жена сељачка! А ја си па таг друго работим, нађем службу у општину, кад дођев „наши"; ја ли прекупим нешто на пијац: пиле, јајце, масло, сирење, овој ми, оној ми, како да се живи и прекара време. Неки пут има повише а неки пут на влакно, салте да се прекине и на такву си прекаротину мој татко цел век прекараја. А ја би теја једну свртку по арну да завртим, ама не ми се ваћа такај работа за руке, како на овија газдаши. Они, за које се пипну тако гим се лепу банке за прсти како чичак за руно. А ја треба цел дан да работим па да зарадим две банке. А не сам баш такој замајан како што ги има по неки: труп легне, ћутук се дигне. Но работим и дан и ноћ. Али сам, што могу?... Татко и мајка ми несу веће више за работу. Остарели, ослабели. Да гим беше још да виду снајку, па после ако ће умру. (Постоји мало, погледа

[8] Сретен Динић је рођен 3. новембра 1875. у Великом Шиљеговцу, у Лесковац је дошао 20. новембра 1913. и остао до краја службовања, до смрти 1949. Обављао је посао школског надзорника среза лесковачког и власотиначког. Иако му је било понуђено место референта за народно просветљење у Министарству у Београду, он није прихватио.

десно и лево.) Да не узнем само неку оросПију ораовачку да ми изеде крс' мој, но да нађем неку женштину, која ће целива руку на татка и на мајку, а за мене колај работа! Мен' ми се чини да Ценка неће бидне аљава. До саг ме очи несу преварале. (Подиже очи у вис.) О Боже убави, наведи гу овдека да гу моје очи још једанпут виду! Обрни гу памет на куде мене, те да и ја једанпут прогледам у слунце. О, кад би знао Боже кол'ко ми је та женштина запалила срце те гори како свећа у половин ноћ и не се може загаси ни сас воду ни сас неки памет. Од онај дан нити спием ни што једем и веће из памет ћу искочим! А убава и ес', крс' гу њојан! Сас вилу да се мери па ће гу замине. Такву живину ја несам запазија у мој век. Свакакву лепотињу је заминула већ! Салте да ми је оно њојно обрашче да гризнем једанпут како крушку острику, па ако ћу умрем једнак! Оној неје живинче како друге што су, но како да га је голубица испилила. Ама и ја несам лош момак за њум, тој си је јучерке у играњку видела. Како сам гу стегнуја једанпут за руку, ће памти док је жива! Све су гу крцкали прсти од моје стезање како зрели ораси у брање. Јоште малко да беше остала њојна рука у моју руку, ћаше се растопи како восак од моје стезање... јес' крста ми! А и она си мене стегну убаво! О Боже слатки наведи гу овдека да гу моје очи још једанпут виде!

Не треба сметнути с ума да Динић није имао велике уметничке претензије са текстом *Наша работа*, па је с тим у вези разумљиво што није искористио сав акумулативни потенцијал једног дијалекта.Чињеница је да би извори комике, пре свега вербалне, управо могли да леже у паралелној употреби говора за „шире“ и „тесно друштво“. Неоспорна је, међутим, Динићева заслуга за афирмацију призренско-јужноморавског дијалекта као језика књижевног дела. Пажљивим одабиром, уносом и распоредом речи у књижевни текст, аутор постиже специфично звучање и у читаочевој свести оживљава одговарајуће визуелне слике, а самим тим показује да језик поред комуникативне функције има и естетску функцију. Без обзира што Динић није исцрпео сав акумулативни потенцијал призренско-јужноморавског дијалекта, он је веома вешто осветлио све семантичке аспекте двеју синтагми: „наша работа“ и „тесно друштво“ које су важне за разумевање међусобних односа ликова који те синтагме користе у свакодневној комуникацији. Писац заправо открива праву природу језика, додао бих – и сам „природни језик“ (у овом случају дијалекат) који јесте само један од начина комуницирања, али је зато основни, како наглашава Сосир (Sosir 1996: 43). Синтагме „наша работа“ и „тесно друштво“ су полисемичне, али је свако значење познато говорницима призренско-јужноморавског говорног подручја, дакле свим члановима једне уже језичке заједнице. Специфичност поменутих синтагми, често присутних у говору Лесковчана, лежи у чињеници да су оне лишене конотативног значења, и готово увек се употребљавају у денотативном значењу у зависности од говорне ситуације у којој се говорна лица нађу. Семантички потенцијал који носе синтагме „наша работа“ и „тесно друштво“ важан је за оргинални доживљај света књижевног дела и индивидуалне читалачке асоцијације, као и за разумевање прочитаног. Људи сједињени лепом песмом и бираним залогајем, како објашњава Тимченко, чине „тесно друштво“ – а сви сегменти њиховог најинтимнијег, приватног, или јавног делања (културног, политичког, духовног...) јесте „њихова работа“.

Поред регионализма који је природна последица Динићеве чврсте повезаности са Лесковцем и Лесковчанима, драму *Наша работа* карактерише и сатирична жаока којом писац разоткрива животне манире, стил као и друштвене

и психолошке карактеристике Лесковчана. Заправо, открива њихов паланачки однос према духовним вредностима, што је можда најбоље представљено у говору адвоката Данчића, при крају драме:

> ДАНЧИЋ: А, ти с'г под старос оћеш да учиш, да дубиш на главу и да се надрипујеш сас богати. Истина, ми Лесковчани не прифаћамо се такој лако за мршаве работе, но си гледамо такој нешто што ће донесе одма ренту, али све у своје време. Имаше једног другара, заједно смо учили право, па запуцаја човек да писује књиге. И немој, бре, и немој, бре, вика му ја, од такву работу ни леб неће да имаш, али он не слуша. И, ене га с'г нема за што куче да га увати. Трипут је легаја апсу само за некакве штампарске зацепотине [...] Видим га кадгод отиднем у Београд: под мишку носи некакве књижурине, и само што не каже: дарујбрате, дарујроде! Жал ме, другар ми бија, па му дам по неки грош. Ни на унуче не би даја тој да работи. Не се плаћа таква работа. Збори ми толко пута: зашто, бре, и ти не писујеш нешто од Лесковац, на пример лесковачке козерије. А ја му кажем: прокомсаја си ти од твоје писување, те ћу и ја! Не тражим ја бољи занајат од мој. Не прифаћав се Лесковчани за куле вавилонске, но куде има одма: трак чаша, трак пара! Инџинир, адвокат, апотекар, лекар, такој нешто. Куде ћу ја да му писујем књиге и да му мислим на именице, заменице, падежи и друге заврзламе, кад смо ми научили да се фрљамо сас падежи. Он ми нуди његове књиге, а ја му кажем: добро, ја ћу ти ги купим, али ако можеш ти за мене да ги прочиташ, а ја немам кд. Ене, имам пун орман књиге али још гим несам ни лисје исекја. Мене ми сељаци замутив мозак сас њино причање, па не знам куде ми је глава. Једва чекам да прилегнем, да се одморим.

Сретен Динић, као што видимо и из наведеног одломка, настоји да буде реалистички описивач ћифтанске свести и истовремено критичар малограђанске нарави и малограђанске глупости. С том намером он ствара неколико оригиналних локалних типова, упечатљиве драмске заплете, уводи мотиве карактеристичне за друштвеноисторијске прилике старог Лесковца, што је и допринело да се драми продужи сценски живот. Динић је пре свега био искрен пријатељ свога народа, нарочито простог, мишљења је Драгољуб Трајковић. Отворено је износио његове мане и недостатке и предлагао шта треба учинити за њихово отклањање (Трајковић 1973: 7). Дакле, Сретен Динић је вршио мисију просветитеља и као писац, апсолутно одан идеји о могућем духовном, културном и економском препороду Лесковца у годинама након Првог светског рата.

3 При оцењивању књижевноуметничке вредности Динићевог комада, треба имати на уму да су паланка и примитивна средина изискивали дела у „популарном духу и облику", али и чињеницу да је његов комад *Наша работа* засигурно надрастао обичну лакрдију о лесковачком тесном друштву. Сретен Динић је писао књижевне и некњижевне текстове јер је заправо схватао да су они потребни средини у којој живи и да је то ниво те средине." (Тимченко 2007: 38–39). Николај скреће пажњу да у белетристичким делима Сретена Динића долази до изражаја његова „неутољива потреба да даје својим мештанима оно што сматра да је потребно ради подизања стандарда њихова живота...". У тој оцени је у потпуности сагласан и Миливоје Р. Јовановић који каже: „Поред великих разлика у литерарној вредности, књижевно дело Сретена Динића постизало је у свом времену ефекат који му је аутор намењио. Та је књижевност писана да уз пуну пластику и животну истинитост изрази најважнија гибања у социјалним потресима националног бића, да ослика обичног човека и његову сиву свакодневицу, да га

представи у великом рату и мирнодопском животу, да га увек етички преиспита и удели му поуку, савет, упозорење, коментар иза кога нескривено стоји писац“ (Јовановић 1997: 117). Несумњиво је да целокупном делу Сретена Динића треба изнова прићи, не би ли се новим интерпретацијама открио естетски потенцијал и указало на вредности и важну улогу неуморног неимара, визионара и делатника у међуратном периоду старога Лесковца. Јер, тешко да ћемо освојити садашњост ако претходно не овладамо прошлошћу, не оценимо је ваљано и темељно – баш онако марљиво и посвећено како је то чинио и Сретен Динић.

Извор

Динић, Сретен, *Наша работа*, Штампарија „Св. Цар Константин“, Ниш, 1925.

Литература

Белић 1905: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд: Српска краљевска академија.

Бужињска и Марковски 2009: А. Бужињска и П. М. Марковски, *Књижевне теорије XX века*, Београд: Службени гласник.

Јовановић 1997: Миливоје Јовановић, *Народ у човеку: просветитељски и књижевни рад Сретена Динића*, Крушевац: Багдала.

Сосир 1996: de Ferdinand Sosir, *Kurs opšte lingvistike*, Sremski Karlovci – Novi Sad.

Тимченко 2007: Николај Тимченко, „Сретен Динић културни прегалац и писац“, *Књижевна баштина Лесковца*, Лесковац: Лесковачки културни центар – Задужбина Николај Тимченко.

Трајковић 1973: Драгољуб Трајковић, *Народни просветитељ и писац Сретен Динић и његово време*, Лесковац: Народни музеј.

Summary

Literary and Artistic Value of the Play *Naša rabota* (Our Thing, Our Way) by Sreten Dinić

Dušan M. Blagojević

This paper discusses the literary and artistic value of the drama *Naša rabota* by Sreten Dinić. It is written in the Prizren and South Morava River dialect. The analysis of the play reveals the function of the dialect as a key element in the characterization of the hero. The rhythm of the language in the play by Sreten Dinić is in accordance with the flow and the dynamics of the action itself. Dinić properly used all the expressiveness of the Prizren and South Morava River dialect, and achieved high artistic merits harmonizing the sound and meaningful side of words. The play *Naša rabota* testifies about lexical richness and interpretive potential of the South Morava River dialect, as well as on its accumulative aspect. The language of the play's heroes cherishes inside itself the traditional cultural and civilizational values – of the clearly bounded time and geographical space – the old Leskovac in the first decades of the 20th century.

Keywords: Sreten Dinić, the dialect play, the Prizren and South Morava River speech, characterization

Симболика родног звука у делу Радосава Стојановића

*Милена М. Станковић**

Основни циљ рада је да у поетичком писму Радосава Стојановића укаже на дијалекатску реч као на појаву примордијалног, изворног и родног звука који води аутора до суштинског и предачког у менталитету, психологији, патријархалној етици и културном систему јужне Србије.

Кључне речи: сврљишко-заплањски дијалекат, књижевност на дијалекту, дијалекатска компетенција, родни звук, симболика, патријархални културни канон

Основни предмет овог рада је тумачење естетских вредности сврљишко-заплањског дијалекта на примеру Стојановићевих[1] дела: песме „Има една дума“ и приповетке „Тајна Динчине куће“. Наведена дела литераризују топос црнотравског краја[2] и црнотравског говора. С обзиром на положај који заузима (налази се између призренско-јужноморавског и тимочко-лужничког дијалекта), сврљишко-заплањски дијалекат у својој структури поседује одлике карактеристичне за друга два дијалекта призренско-тимочке дијалекатске зоне.

Са тимочко-лужничким дијалектом, сврљишко-заплањски дијалекат повезују следеће особине: 1. чување финалног *л (-л);* 2. одсуство јотовања у композитима од глаголи на *-ити*; 3. одсуство новог јотовања лабијала; 4. чување групе *дл*; 5. императив на *-ете*.

---

* milenastankovic1705@hotmail.com; Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

[1] Радосав Стојановић је српски књижевник, новинар и лексикограф. Рођен је 1950. године код Крушевца, данас живи у Нишу и Црној Трави. Добитник је бројних награда, заступљен је у антологијама и изборима у земљи и иностранству. Превођен је на стране језике. Неке од Стојановићевих најзначајних књига су: књиге песама „Повратак на колац“, „Сидро“, „Трепет“, „Песме последњег заноса“ итд. Књиге приповедака: „Аритонова смрт“, „Црнотравске приче“ „Власинска свадба“, „Еуридикини просиоци“, „Записано у сновима“ итд. Написао је три романа „Дивљи калем“, „Ангелус“ и „Месечева лађа“. Стојановићево најзначајније лексикографско дело представља „Црнотравски речник“ (2010). Стојановић је писац који је на најбољи начи у литературу увео црнотравски крај.

[2] „На југоистоку […] Србије 66 км југоисточно од Лесковца, у горњем и средњем сливу Власине, протеже се широка планинска област, оивичена Грделичком клисуром и долином Јужне Мораве са запада, огранцима Суве планине са севера, југословенско-бугарском границом са истока и планином Варденик и Власинским језером са југа. Читава ова област носи назив ЦРНА ТРАВА“ (Костадиновић 1968: 7).

Иновацијом овога говора може се сматрати рефлекс вокалног л са полугласником (у једном делу ових говора ова појава везана је само за одређене позиције, иза дентала).

Са призренско-јужноморавским дијалектом везују га следеће језичке црте: 1. одсуство палатализације оклузива у групама *ке, ге, ги* (тзв. тимочко-лужничка палатализација); 2. има *ћ, ђ* а не *ч, џ* у примерима типа *ноћ, међа*; 3. не зна за употребу члана; 4. очуван је стари датив једнине на *-у* и *-е,* као и појава датива множине на *-м*.

Основни циљ овог истраживања је да у поетичком писму Стојановићевог дела укаже на дијалекатску реч као на појаву примордијалног, изворног и родног звука који води аутора до суштинског и предачког у менталитету, психологији, патријархалној етици и културном систему јужне Србије. Ово истраживање настојаће да укаже на сложен симболички статус родног звука у Стојановићевим делима: дијалекатска реч постаје симбол магијске формуле, мистичког, оностраног звука који једини може продрети у пренаталну судбину човека, у несвесно и архетипско искуство; „дума“ у Стојановићевом делу добија онтолошки статус, у њој леже одговори на суштинска питања о свету и човеку. Дијалекат у Стојановићевом делу прераста у симбол човековог напора да спозна истину о сопственој земаљској и космичкој судбини, он разоткрива човеков напор да надиђе сопствене оквире и продре у оностранo и метафизичко. Матерња реч постаје метафора људске психе, њене дезинтеграције у вечитој и узалудној тежњи да спозна интерсубјективне, колективне представе које носимо у себи. Стојановић је у свом делу доказао да се „простом“ дијалекатском речи могу изразити и најсуптилније мисли, да се њоме може писати поезија логоса и духа. Такође, Стојановић је показао да се дијалекатском речи може психоаналитички продрети у људску природу, у најдубље и најмрачније делове човековог бића. Овиме, „дума“ је прерасла у својеврсну филозофију и добила симболички статус нечега што генерише свеколико значење, а чији се смисао, парадоксално, никада у потпуности не може исказати.

„Има една дума“

Пратећи звук и мелодију матерње речи, у песми „Има една дума“ (Стојановић 2012: 187) писац стиже до изворног, архаичног и општељудског. Стојановић се спушта низ тамне ходнике матерње речи у непознате сфере сопственог бића, тежи да спозна себе и у себи пронађе истину о човеку и свету. Писца привлачи та мистерија претварања појединачног у надвремено, универзално и симболично. Дијалекатска реч у његовом делу добија симболику магијске формуле, оностраног и мистичног звука који једини може да продре у метафизичке сфере. Покушај продора у најдубље и најличније сфере једино је могућ уз помоћ речи која се осећа *својом и блиском*. Дијалекатска реч постаје симбол прапочетка, првобитног логоса из којег происходи целокупни свет. У основи матерњег звука лежи архетипска слика о праисконском начелу, енергији из које потиче свеколико постојање. Та генеративна моћ родне речи најлуцидније се запажа у следећим стиховима:

„Од туј думу све је постануло
И земља и вода и сланце и везде
И цвећке што цавту“ (Стојановић 2012: 187).

У том смислу, дијалекатска реч задобија онтолошки статус. У њој леже одговори на суштинска питања: Како је настао свет? Шта он у суштини представља? Какав је однос човека и света у коме обитава? Оваква питања покрећу следећи стихови:

„Од туј думу све се мож створи
Тој ти-е таква дума
Од коју-е бог свет правил“ (Стојановић 2012: 187).

У песми Стојановић, дакле, даје религиозно тумачење проблема о постанку света и живота у њему. У песми „дума“ постаје део божанског принципа који добија демијуршку, творачку функцију. Слично старозаветном логосу и у Стојановићевом тумачењу Бог читав космос подиже из свете праречи. Тиме реч добија симболички статус извора живота, свете божанске клице из које потиче свеколико постојање. Матерња реч постаје симбол живота, почетка, неуништиве енергије која ствара и одржава. У религиозном контексту, „дума“ симболизује космички лет људске душе у више духовне сфере, она представља инкарнацију логоса божанског принципа, недокучиве и тајновите моћи божанске креације и врховне мудрости.

Ушушкана у религиозну метафизику песме, дума постаје симбол мистичног, оностраног звука који добија неку чудесну, исцелитељску моћ:

„Ако те нешто боли
Само гу кажеш – и одма престане
Ако ти неје добро
Тај дума лечи“ (Стојановић 2012: 187).

„Бол“ о коме песма говори, симболички представља човекову овоземаљску спутаност и немоћ да расветли мрак оностраног и ирационалног, да продре у коначне Истине, у највише метанаративе. У космичком лету душе ка неким вишим сферама, кроз матерњу реч долази до „лековитог“ додира са небеским, чистим и умирујућим. Кроз родни звук душа на тренутке може да осети ублажавајући додир спознаје, да завири у себе, у космос, у онтологију овоземаљског... Епитет „златна“ указује на матерњу реч као на лучу, на једину искру светлости која може човека довеста до најдубљих сфера сопственог бића. Пратећи праисконски звук и неизвештачену природу родне речи, душа интуитивно осећа неку далеку прошлост, нешто непроживљено, а тако блиско и своје. Душа, заправо, понире у метаисторију небеског, земаљског и људског. Понире у метафизику прапочетка у суштину стваралачког принципа од којег све потиче и који свему одређује суштину. Према Стојановићу тај принцип је божанске природе, све је божанска креација која у себи носи небеско, Божије начело. На овај начин, „дума“ представља инкарнацију духовне везе

између човека, односно духа, и његове пренаталане, небеске домовине. Кроз реч Бог је створио човека и надахнуо му душу, кроз реч човек носи Бога у себи и у речи га спознаје. Дијалекатска реч, дакле, представља симбол основног (божанског) принципа стварања, симболизује заветну љубав између Бога и човека, она представља инкарнацију божанске искре коју човек носи у себи. У дијалекту долази до духовног спајања Бога и човека, до додира који обожује човека и узноси га.

Дијалекатска реч у песми симболизује човеков нагон да демистификује себе и свет у коме егзистира. Током своје духовне одисеје лирски субјекат запада у парадоксалну позицију: с једне стране, вођен је потребом да открива себе и у себи да пронађе Човека, његове суштинске, интерсубјективне и универзалне особине; с друге стране, пак, силина човекове тежње за откривањем крајњих истина инверзирана је његовом немогућношћу и слабошћу да продре у коначне одговоре. Управо тај парадоксални лет и пад симболично је остварен у матерњој речи. Дијалекатска реч постаје симбол најсветлијих човекових стремљења, али и његових најтрагичнијих падова. Оваквом мишљу, Стојановић и започиње и завршава своју песму:

„Што има дума
Една златна дума
Ете, на вр ми език
Никако да се опсетим
[...]
А ја, еве, не мога се опсетим
Ал кад се опсетим
Ћу ти гу кажем
Да гу и ти знаш.“ (Стојановић 2012: 187)

Прстенаста композиција песме на симболични начин означава оквире и спутаност човекову да се вине у духовне сфере. Иницијална строфа фигуративно означава почетак спиритуалног лета кроз сфере сопствене личности. Медијални део песме симболизује успење лирског ја ка вишим истинама и одговорима. Финална строфа симболизује пад и потврду тргичне свести о немогућности потпуне спознаје.

Пратећи симболику дијалекатске речи, стиче се утисак о троделној структури песме. Троделна песничка структура, заправо, симболички означава три фазе космогонијског пута људске душе. У почетној строфи дух лирског субјекта покушава да се уз помоћ речи вине у више сфере. На том путу лирско ја спознаје матерњу реч као ембрион свеколиког постојања. Наиме, у дијалекатској, родној речи субјекат успева да назре божанску категорију као стваралачки принцип. „Дума“ у песми асоцира на праисконски завет између Бога и човека, неба и земље, тела и духа. Матерњу мелодију песник познаје као лековити додир људског духа са метафизичким, суштинским Истинама. У финалној строфи, дух лирског субјекта пада са космичких висина – субјекат остаје увек ускраћен за ту тајанствену, свету реч која у себи носи све тајне овог света. Стојановићева космичка песма говори о духовном повратку човека на изворе

свог бића, на почетке свог постојања, говори о повратку чија је сврха, превасходно сазнајна, јер треба да донесе одговор на питање шта је човек и какав је његов смисао у космичком поретку.

Стојановић припада оној линији песника (Његош, Дис, Вељко Петровић) који су тежили да продру у оностранo, пренатално и метафизичко порекло човека. Његова „дума“ добија метафорички статус Петровићевог чанка из којег субјекат испија топлу супу детињства, призива пријатни „укус“ пренаталног, праисконског и оностраног порекла. „Златна дума“ добија симболички звук којим се разлеже Дисова „Тамница“ која понире из онирических сфера и распршује се у безнађу реалности. „Дума“ постоји као нејасно сећање и дивни сан о човеком космичком пореклу, она води у „невине даљине“ које се посматрају “очима пуним звезда“. „Златна дума“ постаје светлост у „тамници“ незнања, флуидних слика и нејасних сећања. Лирски субјекат у Стојановићевој песми само слути и нејасно се сећа речи која може све да излечи. Та реч је само предивни звук који прелазак из трансцеденталног у овострано неповратно односи и оставља само болни ехо. Та Истина и Смисао дају се као вечито обећање које се непрестано нуди и никада се не испуни до краја... Човеку „коначне“ истине које носи света „дума“ занавек остају тек „на врху језика“. Он никада неће спознати вечиту тајну свог космичког порекла, никада неће спознати сопствену природу коју живи, нити свет у коме је заробљен. Човек ће самоме себи занавек остати непознат, а један део његовог бића остаће вечито стран, далек и други.

Песма „Има една дума“ потврђује и помера границе досадашњег доживљавања и третирања дијалекатске речи. Она је аутентични пример да се матерњом, родном речју најприродније, најпријемчивије и најсугестивније могу изражавати најсуптилније и најделикатније људске мисли. Песма је непоколебљива и непоборива истина да се „простом“ дијалекатском речи може писати дубока рефлексивна поезија, да се њоме могу промишљати истине и тајне о човеку, свету и космосу. Под Стојановићевим пером „дума“ прераста у поезију логоса, поезију духа која је филозофична у својој најдубљој основи. Том архачном и „простом“ речи је могуће створити и модерну концепцију субјекта, подвојеног и децентрализованог. Матерњом речи је могуће психоаналитички продрети у људску природу, ући у најдубље поре људског тела, засветлети у тамне ходнике вечито далеког и непознатог бића.

„Тајна Динчине куће“

Основни заплет приповетке „Тајна Динчине куће“ (Стојановић 2004), заснива се на мотиву женске прељубе и казне која добија метафизички оностранi карактер: паралелно са одласком главног јунака, Динче, у село Чобанац долази група рудара међу којима се налази и мистични рудар Дука Чеклић. Са рударем обележеном фолклорним атрибутима демона (голобрад, риђе косе и зелених очију), Динчина жена Влатка чини прељубу. Начињени грех пољуљао је стабилни патријархални поредак и да би се дисбаланс вратио у пређашњу равнотежу неопходно је казнити женин преступ. Стојановић приповедну фабулу

гради на снажном антагонизму греха и казне чија биполарност најдубље оцртава морални и ментални идентитет друштва које литераризује. Прецизније речено, симболичком литераризацијом дијалекатске речи, Стојановић успева да продире у есенцију етичке, моралне и емотивно-интелектуалне компоненте човека јужне Србије.

Снажан стилистички и семантички ефекат у приповеци је постигнут рестриктивном употребом дијалекатске речи. Докле се протеже Динчина авлија дотле се у приповедном ткиву разлеже дијалекатска реч. Оваквом стилистичком употребом дијалекта топос Динчине куће добија повлашћени статус, функционише као издвојени, митски простор. На такву демонолошку позицију простора маркираног вербалним, дијалекатским колоритом указују бројни симболи. На хтонски карактер Динчине куће указују бројни фолклорни атрибути демонског који га прате – вода, тмина, као и густа, црна шума. Потом, на хтонски карактер асоцира и Динчино оностранo, метафизичко порекло на које симболично указује и злокобна слутња сељана о нечем уклетом, оностраном, необјашњивом и стравичном које доноси са собом. Сви су га доживљавали као Усуда, сусрет са њим тумачили су као страшно предсказање да се нешто наопако и зло мора догодити.

Дијалекатска реч у приповеци, дакле, носи симболички статус границе између овостраног и оностраног света, при чему матерњи звук припада оностраном, далеком и архаичном. Анализом родне речи аутор долази до предачког и архетипског, до метафизичке сторије човека која се само наслућује. Топос Динчине куће функционише као паралелни, митски простор који истовремено егзистира са овоземаљским. Оваква синхронија двају квалитативно супротна хронотопа носи виши, симболички статус. Истовремено постојање двају топоса носи симболичку семантизацију вишеслојне личности човекове. Топос Динчине куће симболично указује на запретени, архетипски слој који носимо дубоко у себи; тајна његове куће је вечита тајна флуидних слика интерсубјективне, општељудске историје. Таквом асоцијативном снагом хронотоп приповетке представља метафоричну слику људске психе и њене просторне издиференцираности.

Хронотоп села које се налази изван граница Динчине куће добија неки симболички призвук свесног, рационалног у човеку које је у вечитом *(раз)*једињавању са несвесним и непознатим. Опсесивна потреба наратора да спозна тајну проклетства Динчине куће симболички указује на човеков нагон да спозна непознати, праисконски слој који носи у себи. Однос ових двају антитетичних хронотопа уписује у приповетку вечити конфликт и сукоб у субјекту, продре у есенцију проблема раздора идентитета. Симболична конфротација митског простора Динчине куће и његове околине, говори о егзистенцији архаичних, праисконских, архетипских представа које су дубоко запретене у идентитету појединца. Тај тамни, несвесни део који субјекат носи у себи постаје његова вечита опсесија, али и несазнање. Тензија која настаје између нагона и порива за спознајом интерсубјективног слоја и немогућност да се спозна његова суштина доводе до разарања субјекта. На модерну појаву дисперзије и раскола у субјекту указују неки симболички елементи приповетке. Пре свега, на

овакву концепцију субјекта асоцира емотивна и интелектуална посвећеност наратора Динчиној кући. Приповетку наратор приповеда после дужег временског периода, из перспективе одраслог човека. Концепција наратора дечака и наратора одрасле особе која приповеда догађаје из прошлости указује на нараторову свевремену опсесију тајнама Динчиног дома. Такво враћање и преокупација мистеријом чудесне куће на симболички начин представља окретање субјекта тајнама сопственог бића. На појаву располућеног идентитета симболички указују и сами јунаци који припадају Динчиној кући. Наиме, алијенација, страност и неприпадност јунака асоцирају на конфликт и напуклину у идентитету.

У оваквом контексту дијалекатска реч у Стојановићевом делу добија симболички статус границе какву има матерња реч у делу Борисава Станковића. Она добија симболичку улогу репера, обележава *своје, блиско и урођено.* У њу је учитан инстиктивни, несвесни човеков доживљај света који свеукупну спознају дефинише кроз биполарност – као *своје и отуђено*. Звук родне речи у Стојановићевом делу добија неки притајени, мистични звук у којем је дубоко упретен колективни, архаични профил човека са граница јужне, планинске Србије.

Стилистичка употреба дијалекатске речи у приповеци добија и снажни емотивни тон. Кулминациону тачку емотивне драме, која настаје у тренутку када Динча сазнаје за женино неверство, аутор изражава кроз Динчин монолог који тече на дијалекту:

„Куде сам био?
Нигде.
Шта сам радио?
Ништа.
И што још по земљу одим?
[...]
Ни Господ не знаје.
Ти ли га доведе, да ми кућу раскући? Ти, а?
Тако ли се гледа дом, куче глуво?! Тако, а!
[...]
Сад још и ја да те ребнем, па да смо квит!
Трајало је то данима. Поцика. Јадиковање. Гнев. Па се примирио.“

(Стојановић 2004: 59)

У овом монологу препознајемо одлике типичног субјекта Стојановићевог дела, човека меланхолије и сете, вечито окренутог себи, самопремеравању и преиспитивању, при чему, у процесу који води против самога себе вечито остаје на губитку. Запажамо да се у најемотивнијим тренуцима приповетке не успоставља дијалог, напротив, Динча разговара са самим собом! Нулто присуство дијалога уметнички снажно делује. Асоцира на болну истину о човековој усамљености, о горком искуству човека да је увек сам у свом болу и патњи! Стојановић доноси човека „распетог на коцу“, пораженог и убијеног сазнањем о промашености сопственог живота. Динча се окреће од света и понире у самога себе, остаје „закопчан у себе“, вечито стран и туђ околини.

Сам чин кажњавања прељубе добија метафизички оквир, жена се враћа са хибридним, оностраним ликом, личи на чуму, буљину и омају. Чињеница да се јавља у виду оностраног, хтоничног, симболички указује на вечито испаштање греха, као и на тежину преступа посматраног из перспективе патријархалног логоса. Неверној жени која се из света враћа са демонским ликом не суди само преварени муж, него и Дом, и печалбарски хлеб и гуњ, и духови свих предака Динчиних:

– Добро си се врнула – рече глас. – *Сад* ће *да* те закључамо у илу, *у подрум*, а *ми* ћемо ноћас, *кад* падне мрак црн *као* угар те се ништа не види, да *већамо,* па ће видимо *шта* си заслужила. *Нисам* ја овде *једини, као* што видиш, и не могу сам ни да судим, а *нисам ни најстарији...* (Стојановић 2004: 61–62).

У основи дијалекатске речи стоји снажно постављен култ претка на коме почива читав поредак патријархалног дискурса. У дијалекатској употреби речи запажа се симбиоза паганске и хришћанске слике света, етика патријархалне задруге која је чврсто утемељена на култу предака. Кроз дискурс фолклорне фантастике огољује осећај патријархалне побожности, етике и морала.

У цитираном одломку, јасно се запажа да Стојановићев језик није поуздано дијалекатски. Маркирана места у унесеном тексту означавају оно што није дијалекатско. Недоследна употреба дијалекатског колорита битна је само на лингвистичком плану, посматрано из угла стилистике, ова непоузданост дијалекта није умањила естетски доживљај.

Закључак

У овом раду показали смо да је употреба дијалекатске речи једно од базичних питања Стојановићеве поетике. Дијалекат код овог аутора није само стилистички колорит нити празни декор, напротив, он прераста у настасијевићевску метафизичку одисеју за архаичним, изворним и предачким. Ово истраживање је требало да докаже да је матерња реч у делу Радосава Стојановића добила статус метафизике, метапсихологије и метаисторије Човека. Ослушкујући окултни, магијски звук дијалекта, Стојановић је лутао у симултане, другостепене светове, зашао у несвесни, оностранi део човекове психологије, враћао се у пренатално, митско порекло Човеково.

Литература

Бужињска, Марковски 2004: Ana Bužinjska i Pavel Markovski, *Književne teorije XX veka*, Beograd: Srpski književni glasnik.

Деретић 2001: Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, Нови Сад: Светови.

Јакоби 1968: Jolanda Jakobi, *Psihologija K. G. Junga*, Varšava.

Јунг 1995: Karl Gustav Jung, *Sećanje, snovi, razmišljanja*, Beograd: Atos.

Костадиновић 1968: Радомир Костадиновић, *Црна Трава и Црнотравци*, Лесковац: Општински одбор савеза бораца – Црна Трава.

Стојановић 2004: Радосав Стојановић, *Власинска свадба*, Београд: Народна књига – Алфа.

Стојановић 2010: Радосав Стојановић, *Црнотравски речник*, Београд: Српски дијалектолошки зборник LVII, САНУ – Институт за српски језик САНУ.
Стојановић 2012: Радосав Стојановић, *Песме последњег заноса: изабране и нове песме*, Приштина – Косовска Митровица: Панорама.
Фраj 1979: Nortrop Fraj, *Anatomija kritike*, Zagreb: Naprijed.

Summary

Symbolism of Native Sound in the Work of Radosav Stojanović

Milena M. Stanković

Basic subject of this study is interpretation of esthetic values of the dialect in the area of Svrljig and Zaplanje, in the work of Radosav Stojanović, as well as estimation of dialect competence of the author and overview of critical observation of literature written in dialect of Southern Serbia. The aim of the study is to point out the dialect in Stojanović's work as primordial, authentic and native sound leading the author towards the essential and ancestral in mentality, psychology, patriarchal ethics and cultural system of Southern Serbia. At the base of dialect colour of Stojanović's work, there looms symbiosis of pagan and Christian image of the world, ethics of patriarchal community, crime and punishment, folklore fantasy bared by the feeling of patriarchal deity, ethics and morality.

Keywords: Prizren-Timok dialects, dialect literature, dialect competence, native sound, symbolism, patriarchal cultural canon

III

Последице вишевековног развоја периферних српских говора на мултиетничком простору румунског Баната

*Михај Н. Радан**

У првом делу рада дат је веома сажет осврт на историјске прилике и етничка кретања у Банату од раног средњег века до данашњих дана, истичући при том чињеницу да Срби и Румуни чине најстарију етничку компоненту у Банату. Истиче се потом да су нове етничке и конфесионалне прилике настале после X, а нарочито почев од XVIII века наовамо, суштински измениле етничку и конфесионалну структуру становништва Баната, а контакти између разних етничких заједница са српским банатским живљем имали су за последицу значајне промене и у структури српских говора са подручја румунског Баната.

Будући да је простор у зборнику радова ограничен, у другом делу сажето су приказане конзервисане архаичне црте у појединим сегментима свих српских говора Баната: акцентуација, фонологија и морфологија, док ће проблематика иновација бити обрађена у неком другом раду. Истовремено, скреће се пажња да је развој српске банатске заједнице у туђем, несловенском етничком окружењу, на периферији српског етнолингвистичког ареала, имао за последицу известан конзервативизам српских говора са овог простора, који се огледа у приличном броју конзервисаних архаичних језичких елемената.

Кључне речи: српски периферни говори, румунски Банат, страни утицаји, промене, архаизми, тенденције.

0 Посматрана у дијахронијској равни, етничка структура становништва Баната има свој динамичан и специфичан развој. Мали је број извора или студија који објективно говоре о етничком саставу Баната, почев од раног средњег века до данас.

Зависно од политичких интереса у одређеном периоду, разни извори различито приказују структуру банатског становништва, покушавајући да истакну аутохтоност и старину бивствовања у Банату своје етничке/националне групе, минимализирајући при том бројност или оспоравајући старину других банатских етничких група. У таквим случајевима, најчешће се користе устаљени клишеи засновани на измишљеним, лажним аргументима или полуистинама, који највише одговарају оној страни која о тој проблематици расправља, тако да до читалаца стижу деформисане, нетачне или делимично

Рад је настао у оквиру пројекта Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* mradan54@yahoo.com; Западни универзитет у Темишвару, Филолошки, историјски и теолошки факултет, Темишвар, Румунија

тачне информације о етничком саставу и старини банатског становништва током времена. Такав необјективан и тенденциозан приказ етничке структуре Баната (и, шире, Ердеља) достиже свој врхунац у другој половини XIX века, а био је узрокован појавом Реслерове теорије која оспорава аутохтоност румунског живља у Банату и у Ердељу, темељећи се на чињеници да се у средњовековним документима Румуни на просторима северно од Дунава спомињу тек у XIII веку (Roesler 1871). На Реслерову теорију жестоко су реаговали румунски историчари (в. Xenopol 1998; Onciul 1968 и др.), а неки од њих су, у жару полемике, оспорили и старину српског /и, уопште, јужнословенског/ етничког елемента у Банату (в., нпр.: Cotoşman 1934: 100–109; Manciulea 1943: 329–389 и др.). У таквим околностима, формирало се и уврежило мишљење код обичних људи, нарочито код Румуна, али у доста великој мери и код самих Срба Банаћана (па и оних из Србије), да су данашњи банатски Срби потомци искључиво Срба који су се у Банат доселили у време сеоба од XIV–XVIII века. Неки их чак сматрају потомцима једино српских досељеника у Банат у време Велике сеобе из 1690. године и других сеоба које су се после ње збиле.

Пажљива и објективна процена сложене банатске историјске прошлости у етничком погледу наводи на закључак да је Банат од раног средњег века био насељен словенским живљем, познатим у стручној литератури као „најстарији словенски слој“ (в. Ердељановић 1925; Поповић 1955: 42–46) чији су потомци, у добром делу, данашњи банатски Срби. Потврде о томе налазимо како у историјским (Ивић 1929: 5; Поповић 1: 38; Milleker 1921: 6–7; Giurescu 1975: 132; Пејин 2003: 3–4; Радан 2004: 13), тако и у лингвистичким (посебно топонимијским) (Поповић 1955: 13–14, 45–46, 51; Rosetti 1968: 287–293; Radan 2000: 219–222; Томић 1993: 11), етнографским (Ердељановић 1925: 276–278, 294, 300–304) и другим радовима. Будући да су историјски извори и документи за рани средњи век (VI– XI–XIII век) који садрже информације о становништву Баната веома оскудни, ретки или их (за поједина раздобља) уопште нема, најчвршћи ослонац са непобитним аргументима да су Јужни Словени аутохтони етнички елемент у Банату, то јест да банатски Срби нису једино потомци Срба који су у ове крајеве стигли сеобама изазваним турским освајањима српских средњовековних држава, пружа нам *топонимија* Баната која има претежно *словенски карактер* (в. нпр.: Ердељановић 1925: 280–291; Поповић 1955: 42–43; Petrovici 1970; Ioniţă 1982; Радан 2003; Радан 2006 и др.). Истраживањима је установљено да су до припајања Баната Угарској (почетак XI века) становници ове области били једино Јужни Словени (претежно Срби и у мањој мери Бугари) и Румуни[1] (Поповић 1955: 68, 72, 83, 87; Пејин 2003: 4, 6–9). Припајањем Баната Угарској краљевини, етничка стуктура ове области мења се појавом трећег, мађарског етничког елемента, али Мађара никада није било у овој области у великом броју. Упркос новонасталим променама у етничком саставу Баната, Срби старинци у целом Банату,

[1] По мишљењу Ивана Поповића (Поповић 1955: 42) и још неких историчара, Румуни су се касније доселили у Дакију (и Банат) из балканских предела јужно од Дунава и брзо романизовали словенску Дакију.

равничарском и брдско-планинском, тј. потомци Јужних Словена, и даље су, заједно са Румунима, чинили главну етничку компоненту на банатским просторима све до XIV века.

У време сеоба од XIV до XVII века, српски стариначки етнички елемент, нарочито онај из равничарског Баната, биће знатно ојачан доласком српских досељеника из српских области јужно од Дунава (претежно из Рашке) (Ивић 2001: 65; Поповић 1: 103; Ивић 2001: 7–13; 50–64, 181). Они претежно насељавају равничарски Банат, а у мањем броју и брдско-планинске области Баната.

Истовремено са српским сеобама, одвијају се и миграције румунског живља изазване, такође, турским најездама на румунске средњовековне државе – Влашку, Молдавију и Ердељ, али и другим разлозима, претежно економским. Тако, отприлике у истом периоду са српским сеобама, Банат је, нарочито његов брдско-планински предео, био захваћен континуираним, вишевековним и веома јаким сеобама румунског живља из Ердеља и Влашке (Олтеније) (в. нпр. Moldovan 1935; Prodan 1944; Izverniceanu 1935 и др). Дакле, у овом раздобљу, Банат, посебно брдско-планински део, доживљава крупне промене у етничком саставу. Зато је у средњовековним документима од XVI до средине XVIII века, планински Банат (већ у то доба претежно насељен Румунима) често спомињан као *Oláhság* (Влашка), а равничарски Банат (претежно насељен Србима) *Ráczország*, *Ráczság*, *Ráczvilág* (Србија) (Поповић 1955: 35–36). У наведеном периоду, српски стариначки елемент (потомци најстаријег словенског слоја) не само да је слабо ојачан српским имигрантима (изузетак чини Дунавска клисура), већ је у највећем делу асимилиран од аутохтоног и досељеног румунског живља. На релативно уском и издуженом брдовитом банатском појасу, који се простирао у виду лука од североисточног (Липова, Радна) до југозападног дела Баната (Свиница, Оршава), иначе доста слабо насељеним, опстале су само три енклаве од „најстаријег словенског слоја“: *Банатска Црна Гора* са *Рекашом*, *карашевска насеља* и *Свиница* (четврта енклава, *Липова – Радна*, нестала је почетком XX века).

1 Сасвим је реална и темељна претпоставка Павла Ивића, нашег реномираног дијалектолога, да је до средњовековних српских сеоба постојао један територијално пространи екавски штокавски дијалекат, који је захватао читав источни и део централног српског етничког и лингвистичког простора, од североисточних (банатских, можда и бачких) до јужних и југоисточних његових крајева (Ивић 2001: 107–109). Банатски говор(и) аутохтоног словенског/ српског живља из тог времена, били су, несумњиво, саставни део тог ишчезлог српског дијалекта. Логично је претпоставити да је тај говор /ти говори/ представљао *континуанту архаичног јужнословенског банатског идиома српског типа*, те да је био прилично *унитаран*. Новија лингвистичка истраживања потврђују исправност Ивићеве теорије о постојању територијално пространог источно-екавског штокавског дијалекатског типа који је био растурен у време сеоба (БГШВД 1; БГШВД 2: 478–479, 481–485; Реметић 1981: 99;

Radan 2000: 79, 211–223; Милин – Радан 2003: 65–66; Радан 2004б: 591; Радан 2012: 513–515 и др.[2]), са напоменом да су његове карактеристике делимично конзервисане и у данашњим банатским српским говорима, нарочито у оним најархаичнијим – карашевским и свиничком, и у мањој мери, у осталим банатским говорима (БЦГ, КлГ, БГШВД).

Сеобе српског и румунског живља почев од XIV до XVIII века, затим планске колонизације које су спровели Бечки двор и Угарска током XVIII и XIX века, претежно колонистима католичке вероисповести (Немци, Французи, Мађари, Италијани и др.) (Ţintă 1972: 83–152) и, од Првог светског рата па све до данас, континуирано и интензивно досељавање румунског живља из разних румунских области, суштински су изменили етничку структуру Баната и изазвали бројне и доста значајне промене у српским банатским говорима.

2 Почев од краја XIV и почетка XV века, од момента досељавања Срба из моравске и северозападне Србије (БГШВД 2: 484; Поповић 1: 103) на банатско тло, започео је процес изразитије диференцијације српског ***средњовековног банатског говора***, услед мешања аутохтоног словенског банатског живља са досељеницима из других српских дијалекатских ареала што је имало за последицу укрштање стариначких са досељеничким говорима.

2.1 Пошто је равничарски Банат примио највећи број досељеника, стариначки српски говори из централног и северног Баната кренули су источнохерцеговачким развојним путем. Српски говори из брдско-планинске области Баната, оставши и даље у контакту са говорима из североисточних крајева, наставили су у извесној мери старе развојне тенденције из сеобама растуреног источног српског дијалекта, умногоме различите од источнохерцеговачких. Контакт Срба јужно од Дунава са онима северно од Дунава (југоисточни планински део Баната), као и чињеница да је известан део досељеника потицао из источнијих српских крајева, јесу фактори који су деловали, без сумње, у правцу конзервације архаичнијих црта источног типа.

Упркос супротном развојном смеру, условљеним мешањем са говорима из западне Србије источнохерцеговачког типа, српски говори из равничарског Баната сачували су већи број архаичних црта од осталих шумадијско-војвођанских говора са којима су иначе били у непрекидном контакту, али у мањој мери од српских говора из брдско-планинског Баната.

На тај начин се објашњава знатан број заједничких изоглоса са југоисточним српским екавским говорима, укључујући ту и КГ. У обликовању данашњих БГ из централног и северног дела Баната, јужни утицај је био значајан, али је знатно снажнији био утицај из западнијих српских крајева.

Средњовековни Срби из Дунавске клисуре били су, с једне стране, у сталном, непосредном контакту са својим сународницима с десне обале Дунава као и из јужног Баната. С друге стране, у време сеоба, примили су знатан

[2] Наводимо овде још и рад: Радан 2013: *Неке заједничке особине банатских и карашевских говора: њихово порекло и значај* (у штампи).

број досељеника, већином из косовско-метохијских крајева, те су се њихови говори развијали у косовско-ресавском духу.

2.2 Већ смо истакли да су, за разлику од својих сународника из равничарског Баната и Дунавске клисуре, Срби старинци из брдско-планинског Баната примили знатно мањи број српских, а много већи број румунских досељеника, тако да су временом, осим у три наведене енклаве, били на тим просторима асимилирани.

Демографска кретања, као и наведени специфични географски и историјско-политички чиниоци, условили су да говори Карашевака, Свиничана, и делимично банатских Црногораца и Рекашана, конзервишу архаичне елементе из предмиграционог периода у знатно већој мери од осталих банатских говора. Налазећи се у потпуном румунском окружењу, уз ретке и спорадичне контакте са својим сународницима, нарочито у случају карашевског живља, ове мале српске енклаве су се затвориле и постале конзервативније, отпорније на спољне утицаје у односу на друге етничке мањинске заједнице, успевши на тај начин да до данашњих дана сачувају свој словенски/српски етнички и лингвистички идентитет.

3 Планска колонизација Баната немачким и другим, претежно несловенским колонистима у XVIII и XIX веку, имаће за последицу нове интерференције и утицаје несловенских језика на све српске говоре у Банату. Из досадашњих истраживања се може закључити, да су ти утицаји и интерференције различитог интензитета у говорима равничарског и брдско-планинског Баната. У првима је утицај немачког и мађарског језика снажнији, док је у другима снажнији утицај румунског језика.

4 Од времена плански спровођеног пописа банатског становништва, статистички подаци указују на то да је број банатских Срба у прошлости био много већи у односу на данашње стање. Бројни су чиниоци који су допринели константном опадању броја банатских Срба: бројни ратови, сеоба у Русију, мешање са другим етничким групама и асимилација, бела куга у новије доба и др. У том погледу, селективни табеларни преглед бројчаног стања банатских Срба током времена јесте веома релевантан:[3]

Година	1774[3a]	1900	1930	1956[36]	1992	2002	2011
Број Срба	78.780	55.986	52.420	44.683	29.080	22.561	18.461

5 Група истраживача са Букурештанског универзитета, М. Живковић, Виктор Веску и Берислав Берић, спровели су дијалектолошку анкету у 24 пун-

[3] О овоме детаљније види код: Radan 2007: 524–525.

[3a] Према: Ehrler 1982: 174; Griselini 1984: 157.

[36] Подаци за 1900, 1930, 1956. годину узети су из Creţan 1999: 39, за 1992. и 2002. и Степанов 2009: 70, а за 2011. годину из званичне румунске статистике о попису који је објавио румунски Национални институт за статистику.

кта из румунског Баната. Анкета је спроведена током лета 1958, 1959 и 1960. године. На основу прикупљене грађе,[4] српски говори из румунског Баната сврстани су у шест група (Живковић 1976: 274) и констовано је да су на овом малом простору заступљени сви српски екавски дијалекатски типови: *банатски говор централног Баната* (тамишки говорни подтип) и *северног Баната* (кикиндски говорни подтип) (оба подтипа припадају шумадијско-војвођанском дијалекту) (БГШВД), *говор клисурских села* (косовско-ресаваског типа) (КлГ), *карашевски говори* (косовско-ресавског или призренско-тимочког типа) (КГ), *говор Свинице* (призренско-тимочког типа) (ГС), говор Рекаша и говор банатске Црне Горе (смедеревско-вршачког типа) (ГБЦГ).

5.1 Игром случаја, истраживања словенских говора са данашњег подручја Румуније, започело је 1898. године једним српским говором – *говором Карашевака* (Сирку 1899: 641–660). Од те године па све до данас, овај говор је био стално у центру пажње румунских и страних слависта, што се огледа у великом броју објављених студија, расправа (о томе види код Radan 2000: 43–63) а написане су чак три дијалектолошке монографије (Petrovici 1935; Radan 2000; Томић 2007).

Будући да овде немамо простора за изношење целокупне библиографије објављених радова о српским говорима Баната /делимично смо то већ урадили/ (Бошњаковић, Радан 2010: 135–161; Radan 2000: 43–63), овом приликом ћемо само напоменути објављене дијалектолошке монографије посвећене овим говорима. Осим већ три споменуте монографије о КГ, штампано је још шест монографија: три посвећене *свиничком говору* (Томић 1984; Андрей 1996; Sălceanu – Curici 2012) и по једна посвећена *говору Банатске Црне Горе* (Веску 1976), *клисурском говору* из *Радимне* (Томић 1987) и *банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта* (БГШВД 1/1994/; БГШВД 2 /1997/).

6 За развој српских говора из Баната, од пресудног значаја била су следећа два основна фактора: а) скоро двомиленијски контакт и суживот банатских јужних Словена, односно Срба са банатским влашким/румунским живљем и вишевековни контакт и, понегде, суживот са другим несловенским етничким групама – Грцима, Турцима, Немцима, Мађарима и др.; б) скоро двомиленијумски развој ових говора на самој периферији српског етничког и лингвистичког ареала и релативна изолованост појединих од њих од масе својих сународника.

Дејство тих двају најважнијих фактора имало је за резултат развој српских говора Баната у два супротна правца: с једне стране, у правцу конзервације архаичних црта њихових, а с друге стране, у правцу развоја иновација. Парадоксално, те две супротне развојне тенденције, имају своје логично објашњење. *Конзервативизам*, присутан у свим овим говорима, у некима у мањој, а у другима у већој мери, јесте одлика свих периферних говора, пого-

[4] Колективни рад трију аутора објављен је у: *Нови живот* (Темишвар), 1961, бр. 2, 77–84, и 1962, бр. 1, 82–90, а касније и у Живковић 1976.

тово оних који су најугроженији нестанком (изоловани или удаљени од своје матице; у нашем случају – КГ, ГС и, делимично, ГБЦГ). Конкретније, конзервативизам ових говора био је проузрокован дуготрајним контактом и, местимице, суживотом са несловенским етничким групама, првенствено са румунском. Такво стање је имало за последицу снажан, константан и континуирани утицај језика/говора народа са којима су банатски Срби били, или још увек јесу у контакту. У тој ситуацији, банатски Срби су у мањој или већој мери покушавали да конзервишу свој(е) говор(е) и сачувају свој етнички идентитет. Истовремено, они нису могли у потпуности да се одупру страним утицајима, што је имало за последицу продор појединих страних језичких елемената, такозваних *иновација*, нарочито оних *балканистичког типа* (в. нпр.: Ивић 1990: 189–198; Радан 2009: 289–302). Међутим, због слабог контакта са својим матичним говорима, јавиле су се и неке *друге специфичне иновације* овом ареалу, нарочито код најизолованијих говора као што су КГ и ГС, али и код осталих говора Баната, условљене објективном нужношћу за именовањем нових реалија, насталим развојем друштва.

7 На основу описаних каракатеристика српских говора из Баната у разним дијалектолошким и другим лингвистичким студијама и монографијама, покушаћемо у овом раду да синтетички прикажемо најзначајније конзервисане архаичне особине у свим овим говорима, у следећим њиховим сегментима: акцентологији, фонетици и фонологији и морфологији.

8 Конзервисани архаизми

8.1 Акцентуација

▪ Највеће промене доживео је и доживљава и данас *акценатски систем* свих српских говора у Банату, тако да у овом сегменту имамо мали број конзервисаних архаизама, или само неке реликте старог стања. О архаичнијем стању акцентуације можемо говорити једино код ГБЦГ и КлГ.

▪ У ГБЦГ чува се делимично стари троакценатски систем (ˆ ´ ̏) са напоменом да се у говору старих само факултативно јавља дугоузлазни акценат (´). Место акцента је старо штокавско или је пренесено на претходни слог, а вокалски квантитет неакцентованих протонских или посттонских слогова данас више не постоји (Vesku 1971: 199; Vescu 1976: 124; Симић 2013: 193–195): *дивôјка*, *рŷка*, *јâ*, *âнђели*, *пешкûр*, *овâ*, *жѐна*, *сикȉра*, *ȍмладина*, *хр̏ђави*, *дивȉи* ‘дивљи’, *сам вẹдѐу/вẹдѐо*, *старѐи/старȉји*, *жигерȉца*, *нúсмо врêдни*, *нéмаду*, *пúсат*, *глáва* итд.

▪ У КлГ имамо, према Берићу, старију штокавску акцентуацију (косовско-ресавског типа), премда неки од ових говора знају за сва четири акцента (Berici 1963: 208–209): *цȁр*, *сȉновима*, *данȁс*, *рукȁма*, *сûна*, *вâс*, *помлâдим*, *такô*, *врéме*, *слýжио*, *ȉмо*, *ȍне*, *по сѐлу* и др. Томић за говор Радимаца тврди да је сачувао само два силазна акцента (ˆ ̏) (Томић 1987: 320), а С. Милорадовић је недавно утврдила староштокавски тип акцентуације за говор Белобрешке (троакценатски систем: ˆ ´ ̏): *снûвам*, *тоциљâ*, *дéте*, *свýкла*, *зѐ-*

ница, *недѐља* итд. Ауторка наглашава да је у току процес аналитизације прозодијског система (тенденција неутралисања тонске дистинкције код дугих акцената и скраћивање акцентованих дужина), а забележила је и неколико примера са експираторним акцентом (*би̏на*, *с ви̏ном*, *ма̏ли*) (Милорадовић 2007: 574–575).

- Према Берићу, ГС је шездесетих година прошлога века још увек чувао староштокавски двоакценатски систем (што Томић у својој монографији не потврђује [Томић 1984: 15–16]) али са веома јаком тенденцијом скраћивања дугог акцента која убрзано води ка једноакценатском систему; у том погледу Берић тврди да је ситуација иста и у КГ (Берић 1963: 204–205, 209), исто тврди и Ј. Живојновић (Живојновић 1907/III: 60) и, делимично, Љ. Милетич (Miletič 1903: 162–163). Остаци староштокавског двоакценатског система у КГ и ГС видљиви су у очуваном, у знатном броју примера, старог места акцента.

8.2 Фонетско-фонолошки систем:

- у свим говорима рефлекс *јата* јесте екавски, али је он мање доследан у банатским говорима шумадијско-војвођанског типа (БГШВД 1: 227) него у КГ, ГС, ГБЦГ (Petrovici 1935: 64–74; Радан 2000: 71–76; Милин – Радан 2003: 44–45) и КлГ (Милорадовић 2007: 574–575);
- један од најкрупнијих архаизама – конзервисана монофтоншка фонема са гласовном вредношћу *ẹ* за *ѣ* – очуван је чак у три банатска говора: ГБЦГ, у говору Рекаша (Ивић 2001: 278; Милин – Радан 2003: 44–45) и у КГ (Petrovici 1935: 30–58): *орéј*, *грéј*, *чо̏вẹк*, *ѝсприд*, *свићѝца* (ГБЦГ); *дéца*, *ѕвéзда*, *орéси*, *цидúло*, *поникú* (КГ), са напоменом да у прва два наведена говора вредност *ѣ* јесте *ẹ* како под акцентом, тако и у неакцентованом положају (са ретким изузецима), а у трећем (КГ) вредност неакцентованог кратког *ѣ* јесте *и* (ређе и *ẹ*), а у акцентованом положају јесте *ẹ* (Ивић 2001: 278 ; Милин – Радан 2003: 44–45; Radan 2000: 71–80);
- чување вокалног *л* (*л̥*) и његових ликова (*ᵇл̥*, *ьл̥*) у КГ и ГС: *стᵇл̥пац*, *стл̥пац*, *дл̥бóк/дᵇл̥бóк*, *дужни́к/дл̥жни́к*, *Бýгар* (Милин – Радан 2003: 46–47). Рефлексе *вокалног л* (*л̥*) налазимо у два корена у банатским говорима равничарског Баната (*кобàсица*, *тòлмāч* (БГШВД 1: 250) и у СГ (*калбаси́ца*, *јáболка* /*јáбьлка*, *јáбулка*/) (Томић, 1884: 152, 149) односно у три корена у КГ (*калбаси́ца*, *толмáч*, *јáбалка*) (Radan 2000: 102) и у КлГ (*толма̏ч*, *толма̏чити*) (Томић 1989: 148); и ова чињеница иде у прилог хипотези да су сви српски банатски говори у прошлости чинили једну целину и, имплиците, да су припадали споменутом а ишчезлом предмиграционом штокавском екавском дијалекту;
- конзервисан *полугласник* (*ь*, уз бројне ликове: *аᵇ*, *ьᵃ*, *еᵇ*, *ьᵉ*) у СГ и у неким КГ (Нермиђ, Клокотич, Лупак, Водник): *тѐшта*, *мьглá*, *дьн*, *зѐлва*; (Милин – Радан 2003: 45–46), а и у КлГ може се чути *ь* (као варијанта): *ѐрња*, *ьрђав*, *рьженѝца*, *рьшчѝсти* (Томић 1987: 342);
- конзервисано *л* на *крају слога* и *речи* (*-л*) у КГ, ГС (*сол*, *дебéл*, *кадьлница*, *си óрал*), и, добрим делом, у ГБЦГ (*вôл*, *цêл*, *је мета̏л*, *âнђел*, *дôлњи*, али: *ка-*

бȁу̯, *котȁу̯*, *пêто*, *је кâзо* (Милин – Радан 2003: 48), али реликте са очуваним *-л* налазимо и у осталим говорима Баната (*àстāл*, *би́вол*, *бôл*, *бàлван*, *чѐтир ко́лца*, *кри́лце*, *пâлци*, *тȍпал* и др. (БГШВД 1: 251); *бȅл*, *цêлцат*, *свêтал*, *крûлце* (Томић 1987: 285);

▪ једна од заједничких особина својствена већини српских говора Баната (претежно румунског) (БГШВД, ГБЦГ, КГ, КлГ, ГС) јесте изговор са редуцираном фрикацијом (умекшањем) африката *ћ*, *ђ*, *ч* и *џ* (в. Томић 1967: 83–86). У случају мекшег изговора африката *ћ* и *ђ*, појава се у стручној литератури тумачи скоро искључиво као резултат страног утицаја (мађарског и/или румунског) (БГШВД 1: 313). Полазећи од чињенице да се ова појава испољава у другим периферним штокавским екавским областима, наиме, у призренско-тимочким говорима (Белић ДИЈС: 182–187) и мрковићком говору (БГШВД 1: 312), сматрамо да умекшани изговор *ћ* и *ђ* у банатским говорима јесте архаизам, реликт некадашњег, првобитног српско-хрватског изговора, чијој конзервацији је највероватније припомогло новонастало стање једног тренутка у румунским банатским говорима (*t*, *d* испред *е*, *и* > *ć*, *đ*) (Radan 2000: 157–160);

▪ у свим говорима има доста конзервисаних сугласничких група, као што су: *-гзн-*, *-кћ-*, *-згл-* и др, као и разне друге промене и упрошћавања: *кг* > *г*, *дц* > *ц*, *сњ* > *шњ* итд. (види: БГШВД 1: 384–412; Radan 2000: 196–203; Милин – Радан 2003: 48–49; Томић 1987: 359–366), али најзначајније конзрвисане сугласничке групе су **ч'р̥* (са јаком тенденцијом девокализације *р̥*) и **ч'р-* (разбија се уметањем неког вокала) у КГ и ГС: *ч'р̥́пęм*, *ч'ър̥́пęм* 'црпсти', *ч'р̥́н*, *ч'ър̥́н* (*ч'ъ́рн*), *чęрвę̀н*, *ч'ерę́во*,*ч'ęрę́шња* (КГ); *ч'рпе́т* 'штипати', *ч'ърн/ч'р̥н*, *ч'ъ́ртало/ч'р̥́тало*, *ч'ерве́н/црве́н*, *ч'ерево́/ч'ирево́*, *ч'ире́шња/ћ'ире́шња*, *ч'ъ́рно/ч'рно* (СГ) (Милин – Радан 2003: 48; Томић 1984: 236–238).

▪ ревитализација африкате *s* у КГ и СГ (у аутохтоним лексемама): *осе́бем*, *sво́нац*, *sве́зда* (КГ); *sво́но*, *sвездá/звездá*, *проsе́бат*, *сѐлsа*, *sо́ља*, *белч'ysи́*, *кукуру́s* (СГ) (Милин – Радан 2003: 51; Томић 1984: 33–34). Ипак, ретке реликте ове африкате, која не мора бити у свим случајевима обавезно позајмљеница из румунског језика, налазимо и у осталим српским говорима Баната: *sȳрûм*, *бȕse*, *сковȅрsа/сковȅрза* (КлГ) (Милорадовић 2007: 575; Томић 1987: 349); *брôнsа*, *sùнsōв*, *Sȍна*, *бysо́ва* (БГШВД 1: 353–357).

8.3 На морфолошком нивоу

8.3.1 У деклинацији именских речи:

▪ заједнички архаизам говора БЦГ и СГ – наставак *-е̱* код им. ж.р. на *-а* у Д јд.: *жȅне*, *гȕске* (ГБЦГ); *ма́ме*, *де́вке* (СГ) (Милин – Радан 2003: 54);

▪ архаични наставак *-ому* у Д јд. придева у КГ (*добро́му*, *високо́му*, *лęпо́му*), ГБЦГ (*лȳдому*, *велȕкому*) и СГ (*свини́ч'кому*, *ба́биному*) (Милин – Радан 2003: 56);

▪ архаични наставци Ном. мн. имен. м. р. *-ове/-еве*, *-је* у КГ и СГ: *снопо́ве*, *при́штове*, *краљéве*, *ножéве*, *ко́ље*, *варошáње* (КГ) [сопствена грађа]/*бич'éве*, *кругéве*, *лéјове*, *су́дове*, *Свиничáње* (Томић 1984: 58);

▪ архаични је и наставак *-и* (<*-ьјь*) у Г и И мн. им. м. и ср. рода у КГ (*колáч' од*^{т}*/о*^{у}*т*, *ут/ орę́си*, *се бојú от луђ'и́*, *сам сит с до́ктори* /и: *до́ктери* (арх.)/,

удри́л га при́ко усти́, *од на́ши се́ли*, *по́ред*^{т} *вра́ти*) (Petrovici 1935:146–149) и у БГШВД, где налазимо само ретке остатке у Г им. м. и ср. рода (*млȍго курја́ци*, *од љу́ди*, *од на̏ши вра́ти*) и нешто већи број примера за И (*дôђеду са сȅли*, *са сирòтӣњски ле́ђи*) (БГШВД 2: 21,47–48).

- архаични наставак *-ам/-ьм* (<стсл. *омь*) у И јд. и Д мн. имен. м. и ср. рода у КГ (*ко́њам*, *ја́јцам*, *дẹте́там*, *се́лам* (И јд.) / *дẹца́м*, *луђ'а́м*, *воло́вам*, *се́лам* /Д мн./) и ГС (*шна́јдерам*, *но́жьм* /Д јд./, *лудја́м /луђ'а́м/*, *калупо́вам*, *ре́кам*, *се́лам* /Д мн./) (Милин – Радан 2003: 54);
- стари наставак *-а* (< *-ахъ*) у Л мн им. ж. р. очуван је у ретким примерима у БГШВД (*у мла́ди гȍдина*, *Не́ци смо òчили на со́ница*) (БГШВД 2: 63–64), а у КГ овај архаичан наставак је добро очуван (*стоји́ му у но́га*, *га́зи по да́ска*, *др̥жи́ у ру́ка*) (в. Petrovici 1935: 163).
- наставак *-и* у И и Л мн. именица м. и ср. рода у КГ (*с Вла́си*, *с Арва́ти* (арх.)/ *с Хрва́ти*, *те́гли с воло́ви* /и: *с волови́мами*/, *с ко́нци*, *с ма́ли мацли́ћ'и* (*ма́цле* 'маче'), *по дућ'а́ни*, *и́де по сока́ци*, *у ти́ се́ли*, *по зуби́* (Petrovici 1935: 145–151) и у БГШВД (*с Арва́ти*, *с та̏нки бркòви*, *с ма̂ли ма̏чићи*, *под òни чȍкоти*, *по брȅгови*, *по сȅли* (БГШВД 2: 25–27);
- наставак *-и* у И и Л мн. придева, чешће но код именица, такође у КГ (*на нẹки́* /или: *ники́*/ *мẹсте́в* (ређе и: *мẹсти́*), *у лẹпи́ сала́ши*, *с вели́ки ѕво́нци* (Petrovici 1935: 169) и у БГШВД (*з др̀вени плȕгови*, *с òти ве́дри*, *на нȅки мêста*, *по нȅки кȕћама*, *по дрȕги сȅли* (БГШВД 2: 48–49); (в. и уп. у КлГ: *у на̏ша сȅла*, *на колȅна* (Томић 1987: 377);
- етноним *Срб-* јавља се у БГШВД и КлГ и са проширењем *-љ-*, а у КГ јавља се искључиво са тим проширењем, али само у множини: *Ср̏бљин*, *Ср̏бљина*, *ви̏ше Ср̂баља*, *Ср́бље* (БГШВД 2: 40); КлГ: *Ср̂бљи* (Томић 1989: 142); *Ср̥́бље*, *от*^{д} *Ср̥бљи́*, *Ср̥бљи́мами* (КГ) (Radan 2000: 169, 215);[5]
- стари наставак *-је* код неколико збирних именица у БГШВД (*бàгрēње*, *бàлвāње*, *Јèсēње* (топоним), *кòрēње*, *чòкāње*, *грôжђе* (БГШВД 2: 51–53) и у КГ (*багрẹ́ње*, *балва́ње*, *Пади́ње* (топоним), *корẹ́ње*, *цвẹ́*^{ј}*ћ'е*, *броска́ње*, *гро́жђ'е* [моја грађа];
- наставак *-и* у Г мн. (< прасл. **-jихь*, али са губљењем *ј* у овој позицији) у ГБЦГ (*из далȅки сȅла*), КГ (*од на́ши ста́ри*) и у ГС (*по́љски*, *ба́бини*) (Милин – Радан 2003: 56);
- архаични енклитички облик Д повратне заменице *себе*, *се*: *да си ȕзмеш*, *су си донȅли* (ГБЦГ); *скаља́л си* (*је*) *ко*^{у}*шу́љу*, *у́зели су си ства́ри*, *да си пла́тиш ду́гове /д*^{ь}*л̥́гове/* (КГ); *у́зми си кошу́љу*, *сам си про́бал... стре́ћ'у* (СГ) (Милин – Радан 2003: 56);
- архаични наставак *-е* у Д јд. личних зам. 1. и 2. л. у говорима БЦГ, КлГ (*мȅне*, *тȅбе* /употребљавају се, паралелно, и апокопирани облици *мȅн*, *тȅб*/) и СГ (*ме́не*, *те́бе*) (Милин – Радан 2003: 57; Милорадовић 2007: 576; Томић 1987: 386).

---

[5] Од колеге Живе Милина, универзитетског професора, сазнали смо да су пре пола века архаичнији облик Србљин употребљавале старије особе из БЦГ, али се данас тај облик више не користи.

8.3.2 У конјугацији:

- у КГ конзервисано је неколико веома старих облика императива (делимично конзервисани и у призренско-тимочком и још неким дијалектима (в. Радан 2012: 510), наиме: *јéћ'*, *јéћ'те*, *изéћ'*, *појéћ'*, *вúћ'*, *вúћ'те* (Petrovici 1935: 208; Radan 2000: 118–119);
- *ẹ* < *ѣ* из глаголских основа на сугласник у 2. л. мн. императива, а према том односу *ẹ*/*е* пренесено је и на глаголе VII врсте: *истресéте*, *берéте*, *дођ'éте*, *метнéте*, *идéте*, *кажéте*, *викнéте*, *сéте* (али: *станúте*, *исправúте* – тенденција уопштавања *-и-* као у БГШВД и књижевном језику) (Petrovici 1935: 207–208; Radan 2000: 118 + сопствена грађа). Овај морфолошки архаизам конзервисан је и у ГС (али не и *ẹ* < *ѣ*): *идéте*, *купéте*, *носéте*, *дрћéте* (Милин – Радан 2003: 59; Томић 1984: 102);
- конзервисана архаична лексема помоћног глагола *лати*:[6] *лам*, *лаш*, *ла*, *лáмо*, *лáте*, *лáју* (КГ); *лам*, *лаш*, *лáше*, *лáшемо*, *лáшете*, *лáшу* (ГС) (Милин – Радан 2003: 59; Томић 1984: 92, 95–96);
- у свим српским говорима Баната сачувани су облици за потенцијал II: *Да сам знȁо бȕо би јâ дȁо атрѐсу*, *мû бúли ỳстали* (БГШВД 2: 190); *јá би ти бúл пустúл*, *мú би*(*смо*) *тú бúли дáли*, *вú би бúли дóшли* (Petrovici 1935: 215 и сопствена грађа; Томић 1984: 102; Томић 1987: 403–404).

9 Општи закључци

9.1 Досадашња истраживања српских говора са подручја историјског Баната, иако не у задовољавајућем броју, упоређена са истраживањима говора призренско-тимочког типа, пружају, по нашем мишљењу, значајне индиције које иду у прилог хипотези да српски говори из Баната (БГШВД, ГБЦГ, КГ, ГС, делимично и КлГ) и призренско-тимочки говорни типови имају заједничку дијалекатску основицу, тј. да су у прошлости припадали истом дијалекатском ареалу.

9.2 Од свих сегмената српских говора Баната, у сегменту акценатског система, у најмањој мери су очуване архаичне црте. У ствари, акценатски систем доживео је највеће промене, толико велике да оне данас задиру у природу прозодијског система ових говора (неутралисање тонске дистинкције, тенденција скраћивања акценатских дужина и др.). Главни је узрок томе чињеница што је румунски акценатски систем (и снажни романски супстрат – в. акценат у призренско-тимочком дијалекту) дуготрајно вршио и даље врши веома снажан притисак на акценатски систем српских говора Баната. Сви ти процеси и различите редукције воде ка *аналитизацији* прозодијског система са тенденцијом његовог свођења на једноакценатски систем (експираторни), какав имамо већ у КГ и СГ.

9.3 Знатан број архаизама конзервисан је у фонолошком и морфолошком сегменту српских говора Баната. Сматрамо да су најзначајнији и, можда, најбројнији архаизми сачувани у фонологији ових говора, нарочито у КГ, СГ и ГБЦГ.

---

[6] *Лати* је својом семантиком најближи помоћном глаголу *хтети*.

На морфолошком нивоу, констатујемо да је више архаизама конзервисано код именских, него код глаголских речи.

9.4 Сматрамо да је један део заједничких особина наслеђен и конзервисан из предмиграционог средњовековног дијалекатског ареала, а да је други део заједничких особина настао у истим или сличним условима развоја после српских сеоба (почев од XIV до XIX века), на подлози романског супстрата и под константним утицајем балканских (претежно румунског, али и грчког и албанског) и других језика (турског, немачког, мађарског). Будућа дијалектолошка истраживања требала би потврдити или оспорити ову тезу о заједничком дијалекатском пореклу овде анализираних говора.

9.5 Један од важних фактора, који је у подједнакој мери деловао на све српске говоре Баната и узроковао конзервацију бројних архаичних особина у њима, јесте њихов периферни положај. Банатски Срби – староседеоци, а касније и досељеници – вековима су живели у директном, непрестаном контакту са представницима других несловенских лингвистичких система (румунским, мађарским, немачким и др.), а периферни говори су, баш због таквог контекста, најконзервативнији.

Литература

Андрей 1996: Даниела Андрей, *Свиница и свиничанските Българи. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопография. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „кандидат на филологическите науки“*, София – Крайова: Специализиран научен съвет по езикознание при ВАК Българска академия на науките, Институт за български език.

Белић ДИЈС: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) I (1905).

БГШВД 1: Павле Ивић – Жарко Бошњаковић – Гордана Драгин, Банатски говори шумадијсковојвођанског дијалекта I: увод у фонетизам, *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) XL (1994).

БГШВД 2: Павле Ивић – Жарко Бошњаковић – Гордана Драгин, Банатски говори шумадијсковојвођанског дијалекта 2: морфологија, синтакса, закључци, текстови, *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) XLIII (1997).

Бошњаковић – Радан 2010: Жарко Бошњаковић – Михај Н. Радан, Румунски утицаји у српским говорима румунског Баната: досадашња истраживања, *Јужнословенски филолог* (Београд) LXVI, 135–161.

Веску 1976: Виктор Веску, Говор Банатске Црне Горе, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XIX/1, 115–172.

Ердељановић 1925: Јован Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату. *Niederlův sbornik*, Praha: 275–308.

Живковић 1976: Мирко Живковић, *Сведочанства о српско* (*југословенско*) *– румунским културним и књижевним односима*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион.

Живојновић 1907: Јован Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци): белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске* (Нови Сад) LXXXIII, том 243, фасц. III, 52–79.

Ивић 1929: Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе* (*1703*), Нови Сад: Књиге Матице српске 2, Фототипска издања [1996], књ. 1, Матица српска – Темишварски одбор.

Ивић 1990: Павле Ивић, Балканизми у настајању у српским говорима Баната, у: *О језику некадашњем и садашњем*, Београд: БИГЗ – Приштина: Јединство, 189–198.

Ивић 2001: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод у штокавско наречје*, у: *Целокупна дела* II, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Милин – Радан 2003: Жива Милин – Михај Н. Радан, О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната („банатско-црногорски", карашевски и свинички говори), *Romanoslavica* (Bucureşti) XXXVIII, 41–68.

Милорадовић 2007: Софија Милорадовић, И ракију пијем сас медом: дијалекатска скица Белобрешке (Румунија), у: *Probleme de filologie slavă = Проблеми словенске филологије* (Timişoara) XV, 573–579.

Пејин 2003: Јован М. Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*, Београд – Зрењанин – Кикинда – Панчево: ВЕДЕС.

Поповић 1–3: Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини* 1: *од најстаријих времена до Карловачког мира 1699*; 2: *Од Карловачког мира 1699 до Темишварског сабора 1790*; 3: *Од темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861*, друго издање, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1955: Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Радан 2003: Михај Н. Радан, Рефлекси јата у словенској топонимији Баната, *Probleme de filologie slavă = Проблемы славянской филологии = Проблеми словенске филологије* (Timişoara) XI, 85–94.

Радан 2004а: Михај Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу: етнолошке и фолклористичке студије*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.

Радан 2004б: Михај Н. Радан, Значај Ивићевог доприноса расветљавању проблема еволуције *јата* на српско-хрватском језичком простору за српску (и хрватску) дијалектологију, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица – САНУ – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 581–593.

Радан 2006: Михај Н. Радан, Старина Карашевака у Банату виђена кроз призму карашевске топонимије. *Probleme de filologie slavă/ Проблемы славянской филологии/ Проблеми словенске филологије* (Timişoara) XIV, 125–142.

Радан 2009: Михај Н. Радан, Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре), *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд) 38/1, 289–302.

Радан 2012: Михај Н. Радан, Порекло појединих заједничких конјугацијских особина у карашевским, банатским и призренско-тимочким српским говорима, у: *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одељење за српски језик и књижевност – Матица српска у Новом Саду, 503–517.

Радан 2013: Михај Н. Радан, Неке заједничке особине банатских и карашевских говора: њихово порекло и значај (у штампи).

Реметић 1981: Слободан Реметић, О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) XXVII, 7–105.

Реметић 1997: Слободан Реметић, Српски призренски говор у светлу језичке интерференције, у: *О српским народним говорима*, Деспотовац: Научни скуп Деспотовац, 21–22. 8. 1996, 155–165.

Симић 2013: Зоран Симић, Неки примери семантичких посуђеница у банатскоцрногорском говору, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 189–199.

Сирку 1899: Полихром А. Сырку, Нарѣчіе Карашевцевъ, *Извѣстія Отдѣленія русского языка и словесности Императорской академіи наукъ* (Петерсбургъ) IV, 641–660.

Степанов 2009: Љубомир Степанов, *Савез Срба у Румунији* 20, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
Томић 1967: Миле Томић, Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника ч, ћ, џ, ђ, *Нови живот* (Темишвар) XI/1, 83–86.
Томић 1984: Миле Томић, Говор Свиничана, *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) XXX, 11–265.
Томић 1987: Миле Томић, Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) XXXIII, 307–474.
Томић 1989: Миле Томић, Речник радимског говора, *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) XXXV, 1–174.
Томић 1993: Миле Томић, Сеобе без сеоба, *Књижевни живот* (Темишвар), јул 1993, 11 (прештампано из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XXXIII (1990), 487–490).
Томић 2007: Миле Томић, *Карашевци и њихов језик = Caraşovenii şi limba lor*, Bucureşti: Cartea Universitară.

Berici 1963 = Berislav Berici, Accentul în graiurile sârbeşti din Clisura, *Romanoslavica: dialectologie* (Bucureşti) VII, 203–209.
Cotoşman 1934: G. Cotoşman, *Din trecutul Banatului: studiu introductiv de istorie naţional-bisericească*. Timişoara.
Creţan 1999: Remus Creţan, *Etnie, confesiune şi comportament electoral în Banat: studiu geografic*, Timişoara: Tipografia Universităţii de Vest.
Ehrler 1982: Johan Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timişoara: Editura Facla.
Giurescu 1975: Constantin C. Giurescu – Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor* 1: *din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Griselini 1984: Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, Timişoara: Facla.
Ioniţă 1982: Vasile Ioniţă, *Nume de locuri din Banat*, Timişoara: Facla.
Izverniceanu 1935: Damian Izverniceanu, *Oltenii din Banat (bufenii sau ţăranii) şi originea lor*, Lipova: Editura Libr. Românească.
Manciulea 1943: St. Manciulea, *Elemente etnice străine aşezate în Banat între anii 1000–1870*, Timişoara: Revista Institutului Social Banat-Crişana (Buletin istoric, Anul XII, Noemvrie-Decemvrie).
Milleker 1921: Felix Milleker, *Kurze Geschichte das Banats*. Wrschatz.
Miletič 1903: Ljubomir Miletič, Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd--Ungarn, *Archiv für slavische Philologie* (Berlin) XXV, 161–181.
Moldovan 1935: Simeon Samson Moldovan, *Din trecutul Bufenilor*, Oraviţa: Tiparul Tipografiei Iosif Kaden.
Onciul 1968: Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice* (ed. critică îngrijită de A. Sacerdoţeanu), Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Petrovici 1935: Emil Petrovici, *Graiul caraşovenilor: studiu de dialectologie slavă meridională*, Bucureşti: Biblioteca Dacoromaniei, 3.
Petrovici 1970: Emil Petrovici, Toponime slave din Valea Almăjului (Banat), y: *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti: Editura Academiei R.S.R.
Prodan 1944: D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea: studiu critic*, Sibiu: Universitatea „Regele Ferdinand“ Cluj – Sibiu, Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, XVIII, Tip. „Cartea Românească din Cluj“, Sibiu, str. Şaguna No. 17.
Radan 2000: Mihai N. Radan, *Graiurile caraşovene azi: fonetica şi fonologia*, Timişoara: Uniunea Sârbilor din România – Anthropos.

Radan 2007: Mihai N. Radan, Minorităţile din Banat astăzi (cu privire specială asupra minorităţii sârbe), y: *Un om, un simbol. In honorem magistri Ivan Evseev*, Bucureşti: Editura CRLR, 520–539.

Roesler 1871: Eduard Roberst Roesler, *Romänische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig.

Rosetti 1968: Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti: Editura pentru Literatură.

Sălceanu – Curici 2012: Ilie Sălceanu – Nicolaie Curici, *Fenomenul „Sviniţa"* I, Satu Mare: Tipografia „Informaţia zilei".

Ţintă 1972: Aurel Ţintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716–1740*, Timişoara: Editura Facla.

Vesku 1971: Viktor Vesku, O poreklu govora „banatskih Crnogoraca", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad) XIV/2, 199–208.

Xenopol 1998: Alexandru D. Xenopol, *Teoria lui Roesler: studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, Bucureşti.

Summary

Consequences of the centuries-long evolution of peripheral Serbian dialects in the multi-ethnic region of the Romanian Banat

Mihai N. Radan

In the first part of the paper I present a short survey of the history and ethnic movements of the Banat region from the early mediaeval period up to the present, underscoring the fact that Romanians and Serbians are the oldest ethnic constituents of the region. The new ethnic and religious circumstances emerging after the 10th century and, particularly those extending from the 18th century to the present have deeply changed the demographic and religious structure of the Banat region and the relations of the Serbian population of the region with various other ethnic groups resulted among other things, in important changes in the structure of the Serbian dialects in the area. The centuries-long evolution in the non--Slave ethno-linguistic context (a situation that presupposes permanent contacts and partly even coexistence with other non-Slave ethnic groups) and on the periphery of the Serbian ethnic and linguistic area (implying a higher or lesser degree of isolation from the bulk of Serbian dialects) are the main factors that brought about the evolution of Serbian dialects in two opposite directions: 1. the preservation of archaic features; 2. the development of new, innovative features.

Taking into account the limits set on such academic papers, in the second part I present in a concise manner only *archaisms* from the Banat Serbian dialects preserved in various segments of their linguistic systems: stress, phonology and morphology, whereas the innovative features will be dealt with in a future article. At the same time, I wish to highlight the fact that the evolution of the Serbian community from Banat in a non-Slave ethnic context, on the periphery of the Serbian ethno-linguistic area resulted in a certain degree of conservativeness of the Serbian dialects in this area, reflected among other things in a large amount of preserved archaic elements.

Keywords: peripheral Serbian dialects, Romanian Banat, external influences, transformations, archaisms, trends

Кратак преглед српских говора у Мађарској

(Ранија испитивања српских дијалеката у Мађарској)

Предраг Р. Степановић*

Рад, уз осврт на ранија испитивања, доноси преглед најважнијих прозодијских, фонетских и неких морфолошких особина српских говора у Мађарској, који је подељен у следеће формације: дијалекат барањских Срба, дијалекат банатских и поморишких Срба, говори Срба у околини Будимпеште, говор Срба у Чобанцу и говор села Сантова.

Кључне речи: Мађарска, српски говори, подела, истраживања, ареал, особине, фонетика, морфологија

Један од првих сакупљача српске дијалекатске грађе у Мађарској био је сам Вук Стефановић Караџић, који је нашао верног присталицу, следбеника и сарадника у лику Адама Драгосављевића. Адам Драгосављевић је рођен у Бремену (Beremend) а учитељевао је у Шиклушу (Siklós) од 1824. и у Мохачу (Mohács) од 1827. до 1830. године. Барањску дијалекатску грађу коју је за то време сакупио ставио је на располагање Вуку Караџићу, а овај је један њен део уврстио у свој *Рјечник*.

Говоре Срба у околини Будимпеште, изузимајући неколико напомена Вука Караџића, први помиње Александар Белић у свом чланку (1910). На свом путовању Белић је посетио Сентандреју, Збег, Помаз, Калаз, Чобанац, Ловру и Чип. Он је установио да се у свим овим насељима говори источним наречјем, али се при том могу наћи и црте карактеристичне за јужно, односно западно наречје. Посебно помиње Чобанац где се очувао старији акценатски систем, као и низ облика на основу којих се може утврдити косовско-ресавско порекло чобаначког говора.

После Белића се нико није бавио српским дијалектима у Мађарској све до пролећа 1960. године, када је тронедељно путовање Павла Ивића прекинуло полувековну паузу. Резултате свог испитивања Ивић је објавио у посебном прилогу (Ивић 1961–1962). Поред хрватских насеља, Ивић је сакупљао грађу у Чобанцу, Сентандреји, Калазу, Помазу, Чипу, Ловри и Стоном Београду, али у наведеном раду он саопштава искључиво резултате истраживања по хрватским насељима. Тек касније, 1966. године, Ивић објављује чланак у којем, на основу анализе говора ловранских Срба, долази до закључка да је реч о западновојвођанском типу говора у којем се налазе и источнохерцеговачки ијекавски, тачније јекавски елементи, што указује на то да је у току сеоба дошло до

* pstepanovic322@gmail.com; Сентандреја, Мађарска

мешања дијалеката, па иако се оно завршило преовладавањем екавског, говор Срба у Ловри и другим насељима у околини Будимпеште задржао је неколико карактеристичних црта ијекавског типа (Ивић 1966).

Полазећи од ових радова, између 1972. и 1974. године обишао сам сва српска и знатан број хрватских насеља са штокавским говорима у Мађарској и сакупио обимну дијалекатску грађу. Резултате својих испитивања обрадио сам у облику кандидатске дисертације коју сам написао на мађарском језику, будући да сам је бранио на Мађарској академији наука (Степановић 1986). Тај рад је касније објављен на енглеском, а потом и на српском језику (Степановић 1994). У српском издању су се, нажалост, поткрале многе штампарске грешке у обележавању акцената. Те грешке сам касније имао прилике исправити, додуше у ограниченом броју примера, у једном скраћеном популарном издању сведеном на српске говоре (Степановић 2000).

У свом раду српске говоре у Мађарској поделио сам на пет основних група: *Дијалекат барањских Срба*; *Дијалекат банатских и поморишких Срба*; *Говори Срба у околини Будимпеште*; *Говор Срба у Чобанцу*; *Говор села Сантова.*

Дијалекат барањских Срба

Број Срба у мађарском делу Барање, после Првог светског рата, драстично се смањио. Масовно исељавање се збило између 1920. и 1930. године, када се у оквиру тзв. оптирања велика већина барањских Срба преселила у Југославију. Почетком седамдесетих година XX века, у мађарском делу Барање Срби су се налазили у следећим насељима: *Мо̀хач* (Mohács), *Липова* (Lippó), *Безедек* (Bezedek), *Шарок* (Sárok), *Мађарбоја* (Magyarbóly), *Илочац* (Ilocska), *Виљан или Вилањ* (Villány), *Бреме* (Beremend), *Борјад* (Borjád), *Будмир* (Nagybudmér), *Титош* (Töttös, раније Ráctöttös), *Сечуј* (Dunaszekcső), *Шумберак* (Somberek), *Мечка* (Erdősmecske, раније Rácmecske), *Мајш* или *Маиш* (Majs).

Северно од Барање, у жупанији Толни, Србе данас налазимо само у Медини (Medina).

Говор барањских Срба је новоштокавски ијекавски. Одступања од вуковске норме, наравно, има. Она варирају од насеља до насеља, а зависе и од говорника. У примерима типа *бријѐг*, *сијѐно* – тј. када у екавским говорима имамо дугосилазни акценат на рефлексу јата – на првом слогу ијекавског рефлекса долази краткосилазни акценат, а други слог је у Мохачу и Мајшу кратак, док се у осталим насељима то ненаглашено *е* у извесној мери продужује. У примерима типа *дијете* код Вука на другом слогу рефлекса *ије* стоји краткоузлазни акценат, док се у Барањи то наглашено *е* обично продужује у полудуго или потпуно дуго *е:дијете.*

За разлику од барањских говора, у Медини рефлекс дугог јата увек се реализује као један слог: *дјете*, *сјено*. Сходно томе, у примерима као *љеп*, *љен* долази до јотовања, а рефлекс дугог јата после сугласника *р* увек је *е*: *реч*, *брег*, *креп*, *време*, *трезан* итд. У Медини је најновије јотовање углавном

доследно: *ђеда*, *ђевојка*, *ђеца*, *ђевер* итд., али *дјетелина*. Исто јотовање се у барањским селима спорадично јавља у примерима као *ћерат*, *ће*, *ниће*, док се у Мохачу говори *терат*, *ди*, *нигди*.

За барањску акцентуацију је типично да се код речи са силазним акцентом, ако пред њима стоји проклитика, акценат преноси на проклитику: *сву ноћ*, *на крају*, *у воду*.

Послеакценатске дужине се у барањским говорима делимично чувају. У примерима као што су *пјевати*, *носити* до скраћивања долази само у 3. л. множине: *пјевају̏*, *носе̏*, док се у осталим облицима дужине чувају чак и у финалном отвореном слогу: *пјева*, *носи*. С друге стране, у глаголу *јести* дужина се чува само у унутрашњем слогу: *једемо*, *једете*, док у осталим положајима долази до скраћивања: *једем*, *једу*. У случају контракције група *-ао*, *-ео* добијено *-о* је иза узлазних акцената дуго: *дошо*, *пошо*, *кото*, *кабо*, *дебо*, а иза силазних кратко: *могŏ*, *узŏ*, *гледŏ*, *резŏ*, *обећŏ*. До контракције не долази када је први члан групе *-ао*, *-ео* под нагласком: *дао*, *знао*, *сјео*, *јео*.

Прелажење *л* у *о* је, уз неколико изузетака, извршено. Ти изузеци се своде на примере: *бијѐл*, *цијѐл*, *телци*. Иначе: *заова*, *стеона.*

Консонант *х* се јавља у свега неколико примера: *хиљада*, *хуља* и *хуја* (ово последње у значењу: прекид неке радње, одмор). Иначе: *мауне*, *ладан*, *гра*, *куват'*, *сув*, *чоја*, *снаја* (чешће: *сна*), *дркти* или *дркће*, *дрктавица*. Секундарно *х* се не јавља.

Релекси група **стј*, **скј*, **ск'* и **здј*, **згј*, **зг'* су, с неколико изузетака, *шт* и *жд*. Изузеци су *ишћѐм*, а у Мохачу и *вашаришће*, *Шаторишће* (заселак код Мохача).

Алтернација *к/ц* и *г/з* обично није извршена: *дјевојки*, *владики*, *на књиги* итд., али се у селима говори *у руц'*, *на ноз'*, док се у Мохачу поред ових облика подједнако чује и *у руки*, *на ноги*.

Алтернација *о/е* је по правилу извршена: *кључем*, *ножем*, *коњем* итд. У примерима као што су *с пастиром*, *с рибаром* наставак је увек *-ом.*

У неким примерима множине активно се чувају архаични облици. Тако у инстр. и лок. мн. бележимо *с коњи*, *с волови*, *на коли*, *пред врати*, *по зуби*, *у сватови* и сл., а исто и код придева и заменица: *по наши сели*, *у њеви сватови*, *на предњи врати.* Ови облици су далеко чешћи него *с коњма*, *с воловма*, *у сватовма* који се такође јављају.

Двосложни хипокористици се у ном. завршавају на *-о*: *Стево*, *Саво*, *Нико*, *Перо*, *Ђуро*, али у Шумберку *Раде*, а у Медини *Ђуре*.

Употреба енклитичких облика личних и повратне заменице прилично је фреквентна: *на ме*, *преда се*, *за те*, *ода се*, *у се* итд.

У глагола са инфинитивном основом на *-ну*, основа се завршава на *-ни*: *бринит(и)*, *кренит(и)* или *бринти*, *кренти*, па и *бринт*, *крент*. У облицима презента, међутим, ови глаголи задржавају облике *бринем*, *бринеш.*

То су, укратко, главне карактеристике које дефинишу говор барањских Срба, на основу којих он спада у оквире источнохерцеговачког дијалекта.

Дијалекат банатских и поморишких Срба

У мађарском делу Баната Срби живе у три села: Сиригу (Szőreg), Сентивану (Újszentiván) и Десци (Deszk), а источно од Тисе и северно од Мориша у два насеља, у Чанаду (Magyarcsanád) и Батањи (Battonya).

Говори ових насеља, без обзира на то што се Батања и Чанад географски не налазе у Банату, припадају банатској групи говора шумадијско-војвођанског дијалекта. Ову групу Ивић дели на два говорна типа, на тамишки и кикиндски. Говоре у околини Зрењанина (Бечкерек) и дуж Тисе од Новог Бечеја до њеног ушћа, сматра прелазнима између тамишке и кикиндске групе (Ивић 1956: 77).

Као у свим банатским говорима, акценатски систем је и у насељима о којима говоримо новоштокавски, али покадшто наилазимо и на трагове старијег система. У Десци уопште нисам чуо акценат старијег типа, у Сиригу, Сентивану и Чанаду релативно ретко, док се у Батањи чешће чују примери типа *отић*, *машину*, *у дућани*, *обиђе*, *западњаци*, *погачицу*, *поразмећане*, *честитамо* итд. Овде бих, међутим, приметио да сам ја своја испитивања вршио 1973. године. Сарадник Групе за дијалектологију САНУ Софија Ракић је 1994. такође вршила испитивања у Батањи и дошла до закључка да се за протеклих двадесет година батањски говор знатно померио према троакценатском систему (Ракић 1997).

Постакценатске дужине се у свим насељима често скраћују, првенствено у финалним слоговима: *терăм*, *терăш*, *терă : терамо*, *терате*, *тераду*.

Пример је из Деске где сам поред горњих облика у 3. лицу мн. бележио и *певў*, *орў*, *копў*, али чешће *певадў*, *оредў*, *копадў*. Слично је и у Сиригу, док је у Сентивану скраћивање мање доследно: поред *идĕм*, *идĕш* и сл. јављају се и примери као *копам*, *носим*. После дугог акцента је, међутим, скраћивање и овде доследније: *браним*.

Резултат контракције гласовних група *-ао*, *-ео* је кратко *-о*: *гледŏ*, *узŏ*, али дуго ако га прати енклитика: *гледо сам*, *узо сам*, по аналогији чак и *сео сам*. Примери су из Деске, док у Сиригу и Сентивану може да буде дуго и без енклитике: *гледо*, *доно*.

Дужина слога зависи и од тога да ли је отворен или затворен. Осим тога, скраћивање је чешће иза дугих него иза кратких слогова. Најзад, до скраћивања ређе долази после узлазних акцената него после силазних: *девет дани : више путй* (Батања).

Упадљива карактеристика ових говора је често дужење кратких акцената, а насупрот томе стоји опет скраћивање дугих. Ове две појаве првенствено се опажају у Чанаду: *на поклон*, *купус*, *човек*, и још изразитије у Батањи: *таки*, *тога*, *ракова*, *господин*, *возом*, *станица*, *постили*, *долазимо*, *дошо*. И скраћивање дугих акцената се најчешће чује у Батањи: *код младе*, *ручак*, *кажем*, *младеж* (у значењу *омладина*). Из ових примера се види и то да се уместо узлазног акцента често изговара силазни.

Од особености вокализма пре свега треба споменути карактеристични банатски отворени изговор, који се нарочито осећа у случају вокала *е* и *о*. Овај

отворен изговор, међутим, није карактеристичан за Батању где се чак јавља затворено *е*: *увек*, *печеду*.

Иако су у питању екавски говори, и овде се јављају икавизми типични за шумадијско-војвођански дијалекат: *сијати*, *гријати*. Осим тога, кратко *пре-* постаје *при-*: *прико дана*, *придвече*. У Батањи и дуго *пре-* постаје *при-*: *прићем*, а уместо *не-* стоји *ни-*:*тако никако*, *николико путй*.

Трагове ијекавизма чуо сам у примерима *когођ* у Сиригу, *когођ*, *дигођ*. *штогођ* у Чанаду, и *начињела* у Батањи.

Глас *х* се по правилу јавља само на почетку речи испред вокала: *ходио*, *хиљада*, *хуља*, па и секундарно: *хрђав*.

Група *-ст* у типу *кост*, *пост* остаје непромењена, мада сам у Батањи наишао на пример *болес*, а у унутрашњости речи *асал*, *испод асала*.

Рефлекси гласовних група **стј*, **скј*, **ск'* и **здј*, **згј*, **зг'* увек су *шт* и *жд*: *ште*, *штука*, односно *звиждукати*.

У деклинацији се поред стандардних, јављају и архаични облици инстр. и лок. множине: *с точкови*, *с волови*, *сас родитељи*, *за леђи*, *у врати*.

Наставак *-и* у ген. мн. нешто је чешћи него у стандардном језику: *више путй*, *пет јутарй земље*, *млого зуби*, *из дућанй*.

Алтернација *к/ц* у дат. и лок. јд. варира: *по руци*, *на нози*, *у бризи*, *у слози* и *у слоги*, *по пруги*, *предо се туги*, *у задруги*. Иста промена је доследнија у ном. мн.: *курјйци*, *момци*, *бубрези*, а у Батањи се често проширује и на акузатив мн.: *болесници*, *Словаце*.

Међу особености деклинацијског система спада и учесталост наставака тврдих основа на местима где стандардни језик има алтернацију *о/е*: *кључом*, *с оцом; зецови*, *мишови; учитељов*, *Радићова кућа*.

Промена *ну* > *ни* је у свим насељима извршена: *бринити се*, *метнити*, *увенити*.

Једна од најуочљивијих карактеристика синтаксе је честа замена падежа за означавање места падежом за означавање правца: *била сам у школу*, *био сам у војску*.

Вероватно се румунском утицају може приписати ред речи у примерима које сам бележио искључиво у Чанаду и Батањи, где положај енклитике потпуно одступа од норме: *ћемо отићи*, *сам видио*, *и се туку и се кољу* итд.

Све ове особености потврђују да говор пет насеља у мађарском делу Баната и у Поморишју припада банатском говору шумадијско-војвођанског дијалекта, при чему три банатска села у потпуности, а Чанад и Батања већином дијалектолошких појава, припадају кикиндском говорном типу, с тим да се у говору последња два насеља јављају и неке карактеристичне црте тамишког говорног типа.

Говори Срба у околини Будимпеште

И северно и јужно од Будимпеште налази се по неколико насеља у којима живе Срби. Говори свих ових насеља, осим Чобанца, улазе у оквир шумадијско-војвођанског дијалекта, али с неким карактеристикама које оправда-

вају њихово посебно разматрање, тј. разликовање од говора Баната, Бачке и Срема, мада су најближи овим последњима.

Најјужније насеље ове групе је Пантелија (Dunapentele), стари део данашњег Дунаујвароша (Dunaújváros), а идући према северу на десној обали Дунава следе Ајмаш (Rácalmás) и Бата (Százhalombatta). Спрам њих, на другој страни Дунава, на Чепелској ади, налазе се Ловра (Lórév) и Чип (Szigetcsép), као и Ковин (Српски Ковин, Ráckeve) у којем данас живи неколико српских породица, али не староседелаца него досељеника из других места. Сходно томе, о говору Ковина у дијалектолошком смислу, не можемо говорити. Северно од Будимпеште , на десној обали Дунава, овај дијалекат се говори у Калазу (Budakalász) и Помазу (Pomáz), а треба споменути и Сентандреју (Szentendre), иако тамошњи „варошки“ говор захтева другачије испитивање па се њиме, као ни остацима говора старог српског грађанства Будима и Пеште, нисам бавио.

Тврдњом да говори о којима је овде реч спадају у шумадијско-војвођански дијалекат, уједно је речено да је њихов акценатски систем новоштокавског типа, а замена јата екавска. Међутим, и у једној и у другој категорији има одступања. Наиме, на месту новоштокавског узлазног акцента неретко стоји силазни, што би се могло објаснити утицајем мађарског, а у неким селима евентуално и словачког језика. Иако употреба силазног акцента на месту узлазног умногоме зависи од информатора, осим у Ловри примере сам у свим испитаним насељима бележио, од којих ћу навести само неколико. Калаз: *мишови*, *свештеник;* Помаз: *отац*, *чела;* Бата: *шеснајст*, *догодити се;* Чип: *добро*, *овај*. У Бати сам, осим тога, у два примера (додуше оба од истог информатора) забележио стари акценат: *седили*, *ис Србије*, а од најстаријег информатора у Ловри, рођ. 1892. године, у једном примеру: *у земљаним судима*.

Скраћивање ненаглашених дужина опажа се у свим насељима, али у мањој мери него у банатским говорима. Кратко речено, неакцентоване дужине углавном се чувају у унутрашњим и затвореним крајњим слоговима, док се у отворенима чешће, али не увек, губе. У Калазу чак и пред енклитиком: *донӧ сам*. Осим тога, дужине се боље чувају после узлазног него после силазног акцента.

У погледу рефлекса јата, ови говори само утолико одступају од осталих говора шумадијско-војвођанског дијалекта, што се у њима јављају и јекавски рефлекси у случају најновијег јотовања: *ћерат*, *ишћерат*, *ћев сам*, *вољети*, *разбољо се*, *ође*, *онђе*, *сећела*, *кољено*, *љето*, *пољетос*, *доље*, *дигођ*, *кудгођ*, *ниђе*, *виђети* итд.

Промена *л* > *о* извршена је у потпуности: *жаока*, *заова*, *стеона* и *стевона*, *теоци* и *тевоци*, а по аналогији и *жетеоц*.

Финална група *-ст* упрошћава се у Калазу и Помазу: *шеснајс*, *двајес*, *мас*, *кос*, *болес* итд., али се чува у примерима *крст*, *прст*, *шест*. У Ловри, Чипу и Бати у оваквим случајевима упрошћавања нема, али у унутрашњости речи се и овде чује *болесан*, *масан*, *посан*. Пошто је упрошћавање финалног *-ст* једна од карактеристика косовско-ресавског дијалекта (иако се јавља и

другде, нпр. у најјужнијим говорима источнохерцеговачког дијалекта), а управо се тај дијалекат говорио, делимично се још увек и говори у Чобанцу, у близини Помаза и Калаза, вероватно је да у говору ова два насеља, поред шумадијско-војвођанске и источнохерцеговачке ијекавске, постоји и косовско-ресавска компонента.

Рефлекс гласовних група **стј*, **здј* итд. у свим овим говорима је *шт*: *кљеште*, *штене*, *иштем*, *гуштер*, *огњиште*, односно *звиждукати*.

Код именица на *-а* у дат. и лок. изостаје алтернација *к/ц*, *г/з*: *владики*, *девојки*, *у књиги*, *у колевки* итд. Једино се речи *рука* и *нога* у том погледу разликују и варирају од места до места: *на руки*, *на руци*, *на ноги*, *на нози*.

Именице м. р. са старом основом на палатални консонант у инстр. јд. добијају наставак *-ом*: *с оцом*, *с кључом*, *с коњом*, док се у мн. поред *зецови*, *мишови* може чути и *мишеви*, *кључеве*. Слично и у присвојних придева: *учитељови*, *Малићови.*

У дат. мн. увек, а у инстр. и лок. мн. у већини случајева наставак је *-ма*: *на колима*, *у селима* итд., али се могу чути и остаци старих наставака: *на леђи*, *сас волови*.

Двосложни хипокористици изведени из мушких имена увек имају ном. на *-о*: *Јово*, *Перо*, *Лазо*, али косе падеже образују према деклинацији именица на *-а*: *Јови*, *Пери*, *код Јове*, *код Пере*.

Једна од особености придевско-заменичке деклинације – као уопште у војвођанским говорима – јесте протезање наставка инстр. јд. на дат. и лок. : *мађарским конзулу*, *оним младићу*, *у Новим Саду*, *мојим стрицу* итд.

Најупадљивија црта конјугације је наставак *-ду* у 3. лицу мн. презента: *видидў*, *говоридў*, *живидў*, *идедў*, *можедў*. Уколико наставак није *-ду*, глаголи VII и VIII врсте добијају *-у*: *учў*, *радў*, *држу*, *носў*.

У глагола са инфинитивном основом на *-ну* та основа остаје непромењена: *увенути*, *скинути*, *кренути* итд.

Као што се и из овог кратког излагања види, говори Срба у околини Будимпеште, и поред извесних одступања, припадају шумадијско-војвођанском дијалекту.

Говор Срба у Чобанцу

Као што је у уводу речено, прве податке о говору чобаначких Срба саопштио је Александар Белић, а Павле Ивић у својој *Дијалектологији*, позивајући се на Белићев чланак, чобаначки говор сврстава у косовско-ресавски дијалекат (Ивић 1956: 100). Током свог путовања, почетком XX века, Белић примећује да говори околних српских села све више утичу на чобаначки говор и да ће с временом доћи до његовог ишчезавања. Тај процес се, заиста, наставио, али сам 1974. ипак нашао знатан број старијих информатора чији је говор, у основи, био косовско-ресавског типа. Двадесетак година касније, кад сам се са професором Павлом Ивићем поново вратио у Чобанац, и када од мојих ранијих информатора скоро нико више није био жив, нашао сам знатно мање језичких карактеристика које овај говор повезују са косовско-ресавским дија-

лектом. Овде ћу, укратко, изнети стање из 1974, указујући углавном на оне језичке особености по којима се овај говор разликује од говора осталих српских насеља у околини Будимпеште.

Говор Срба у Чобанцу има у суштини старију акцентуацију, с тим што је кратки силазни акценат померен са крајњег слога. Ако је слог на који померени акценат пада кратак, и акценат ће остати кратки силазни: *жена*, *нога*; а ако је дуг, акценат може бити било дуги узлазни, било дуги силазни: *глава*, *рука*. Испред енклитике, кратки силазни акценат може и да остане на старом месту: *зима ми је*, *далеко је*, иако се најчешће и у таквом случају помера. Међутим, у примерима *котав*, *петав*, *дебев*, *пошав*, *дошав*, *посав* и сл. кратки силазни акценат остаје на последњем слогу, за шта објашњење видим у томе што се *-в* (на месту *-о*) реализује готово као вокал или полувокал.

У другим положајима, кратки силазни акценат чува место које одговара старијој акцентуацији: *владики*, *Сетандреја*, *мотика*, *код Богдана*, *Шумица* (честица).

Дуги силазни акценат остаје на старом месту у унутрашњим слоговима, а често и на крајњем слогу: *у колевки*, *девојки*, *идем* (чешће: *идѐм*), *пасуљ*, *ковач*, *немој* итд.

Послеакценатске дужине се скраћују, док се предакценатске чувају: *Чобанчани*, *петав*, *крвљом*, *коровина.*

У погледу замене јата, чобаначки говор показује тројакост. Док Белић не помиње јекавске рефлексе, ја сам их бележио у истим примерима као и у Помазу: *ћео* и *ћев*, *сећела*, *ће*, *ћегоћ*, *кадгоћ*, *штогоћ*, *ниће*, али и *штогод*, *нигде*, *нигди*. Икавизми се јављају у истим положајима као у шумадијско-војвођанским говорима, али је вредно обратити пажњу на компаратив *старији* јер га је Белић бележио још у облику *стареји*.

Код именица на *-а* у дат. и лок. јд. преовладава наставак *-и*, а алтернација *к/ц* изостаје: *у руки*, *на слики*, *у књиги*, *девојки*, *владики*, али код три старија информатора се у неким примерима доследно јављао наставак *-е*: *у авлије*, *на њиве*, *на ливаде*, *у друге собе*.

Рефлекс група **стј*, **згј* и сл. у овом говору је *шт*, *жд*: *кљеште*, *иште*, *звиждет*, једино у примеру *кршћено* чуо сам *шћ*.

Упрошћавање финалне групе *-ст* спроведено је радикално: *пос*, *кос*, *мас*, *гос*, *крс*, *прс*, *рас* (храст), *једанајс* итд., чак и у случају позајмљенице *кос* (кост, тј. храна). Отуда и у унутрашњости речи: *болесан*, *масан*.

За разлику од косовско-ресавског дијалекта, где је наставак инстр. јд. им. м. и ср. рода и у случају тврдих основа *-ем* (*дететем)*, у Чобанцу се наставак *-ом* проширио и на именице меких основа: *с кључом*, *с маљом*, *с пањом*, *с коњом*. Исто и код деноминативних присвојних придева: *код Симићови'*. Међутим, ова појава се није проширила на облике множине: *мишеви*, *кључеви* и сл., само једном: *зецови*.

Данас већ преовлађује суплетивна множина на *-ад: телад*, *ждребад*, али сам бележио и множину типа *телећи*, *млого телећа*, *ждребећи*. У вези с овим један информатор је приметио да се раније никад нису употребљавали облици као *телад*, *ждребад*.

До данас се одржало типично косовско-ресавско преношење *ц*, *з* и *с* из ном. мн. у ак. мн. именица м. р. на веларни консонант: *момци – момце*, *бубрези – бубрезе*.

У дат. и лок. јд. придевско-заменичке деклинације прилично се раширио карактеристични војвођански наставак -*им*: *тим човеку*, *на руским фронту*.

Код глагола са инфинитивном основом на -*ну* та основа се не мења: *метнути* и сл.

И на крају још само толико да двосложни хипокористици, за разлику од осталих околних говора, у ном. јд. имају наставак -*а*: *Пера*, *Сава*, *Ђура*, *Лаза*, *Стева*.

Говор села Сантова

Село Сантово (Hercegszántó) налази се у мађарском делу Бачке, спрам Мохачке аде, двадесетак километара јужно од Баје, на свега два-три километра од српско-мађарске границе. Становништво овог насеља дели се на две групе: на православне Србе и на римокатоличке Шокце који себе у новије време називају Шокачким Хрватима. Дијалекат сантовачких Срба и Шокаца је истоветан, што има историјске разлоге о чему, због ограничености простора, на овом месту нећу говорити. Тај говор представља најсевернију тачку ***посавског икавског дијалекта.***

Један од најкарактеристичнијих црта сантовачког говора је акценатски систем, за који се може рећи да је у основи старога типа и троакценатски, мада се акут често замењује дугим силазним акцентом. Ово, међутим, важи само као општи образац, јер овај говор поред дугог силазног, кратког силазног и акута, познаје и кратки и дуги узлазни акценат. Осим тога, у појединим случајевима силазни акценти не задржавају силазну интонацију, а уз то се у дугом силазном акценту каткад осећа прелом сличан ономе у тзв. подравском дугом силазном. То значи да овај говор познаје чак шест акцената.

Дуги силазни акценат, било да чува силазну интонацију или не, јавља се у свим положајима, па и на крају речи: *у дућан*, *бостан*, *дви руке*, *господин*, *водир.*

Кратки силазни акценат се повлачи са крајњег слога, у свим другим положајима, међутим, обично остаје непомерен: *човека*, *затвору*, *велика.* Уколико иза речи долази енклитика, кратки силазни акценат у већини случајева остаје на последњем слогу: *нога ме боли*. На апсолутном крајњем слогу тај акценат сам чуо свега у три случаја: *астал*, *петнајст*, *воћа* (партитивни генитив).

Што се тиче акута, прелом му је изразит, али узлазни тон му се обично слабије осећа. У неколико примера, ипак, бележио сам карактеристичан акут: *орач*, *копач*, *косач*, *Ковинка*, *воде*, *гору је* итд., а мање изразит и са понешто краћим трајањем у примерима *пече*, *држи*, *копа*, *боли*, *лежи* итд.

Преломљени силазни акценат је понекад пренесен на претходни слог: *врме*, али често остаје и на старом месту: *Марин*, *Агустин*, *ногом*.

Узлазни акценти се по правилу јављају у пренесеној позицији: *чекајте*, *штогођ*, *свиру*, *промињила*, *дала сам мојима*, *печу* итд.

Будући да је у питању типичан икавски говор, такве примере нећу наводити, него ћу навести неколико стандардних екавизама и примере који се јављају у оба облика: *недра*, *бежат* (али *биш'те*) *човек*, *доле*, *вера* и *вира*, *терат* и *тират*.

У дат. и лок. јд. код личних заменица налазимо наставак *-е*: *дај мене*, *на тебе је*, а исто и код именица на *-а*: *цуре*, *жене*, *по главе*, *у куће* итд.

На крају речи *л* у следећим примерима остаје неизмењено: *сол*, *сокол*, *вол*, *пепел*, *трул*, *кисел*, *весел*, *дебел*, *нагал*, *округал* итд. Примери допуштају закључак да промена код придева потпуно изостаје. Код именица до промене долази уколико испред *л* стоји *а*: *питов*, *посов*, *котов*, *кабов.* Промена се врши и у унутрашњости речи: *заова*, *тевоци*, *севоска*. Чини се да је промена код радног придева доследна, а тако настале групе *-ао*, *-ео*, *-уо* трпе јаку контракцију: *до*, *зво*, *спо*, *зно*, *чо* (чуо), *узо̆*. Контракције нема једино код групе *-ио*: *радио*, *видио*.

Рефлекси гласовних група **стј*, **скј*, **ск'* различити су. Тако поред *клиште*, *крштење*, *проштење* имамо и примере *ишће*, *огњишће*, *косишће*.

Група *-ст* остаје непромењена: *пост*, *маст*, (али *посо̆н*, *масан*).

Наставак инстр. јд. именица мушког и средњег рода увек је *-ем*: *човекем*, *ждрибетем*.

Наставак дат. инстр. и лок. мн. обично је *-ма* (*-има*, *-ама*), али се у лок. често јављају и стари облици: *на коња*, *на волова*, *на кола*, *на леђа* и *на леђи* итд.

Алтернација *к/ц*, *г/з* у множини се редовно протеже и на акузатив: *момце*, *бубризе*.

Најзад две лексичке занимљивости: *у рубинице* (у кошуљи), *сметана* (павлака).

Литература

Белић 1910: Александар Белић, Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште, *Босанска вила* XXV, 68–69.

Ивић 1956: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић 1961–1962: Павле Ивић, Прилог реконструкцији предмиграционе дијалекатске слике српскохрватске језичке области, *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад) IV–V, 117–130.

Ивић 1966: Павле Ивић, О српском говору у селу Ловри, *Studia Slavica Hungarica* (Budapest) 12, 191–201.

Ракић 1997: Sofija Rakić, Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje, *Studia Slavica Hungarica* (Budapest) 42, 89–98.

Степановић 1986: Predrag Stepanović, *A taxonomic description of the dialects of Serbs and Croats in Hungary – The Štokavian dialect*, Budapest: Akadémiai Kiadó – Köln – Wien: Böhlau Verlag.

Степановић 1994: Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској*, Горњи Милановац: Дечје новине – Београд: Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска.

Степановић 2000: Предраг Степановић, Говори Срба у Мађарској, *Самоуправа Срба у Мађарској*, Будимпешта.

Summary

Brief Review of Serbian Speeches in Hungary
(Previous studies Serbian dialects in Hungary)

Predrag R. Stepanović

This paper provides a brief review of the most important previous researches of Serbian speeches in Hungary, from Vuk St. Karadžić, via A. Belić, P. Ivić and P. Stepanović to the latest researches from the late 20th century.

The author considers the most important prosodic, phonetic and morphological features of some Serbian speeches in Hungary, which he classified into five groups: dialect of Serbs of Baranja, dialect of Serbs of Banat and Pomorišje, speech of Serbs around Budapest, speech of Serbs in Čobanac and speech of village Santova.

Keywords: Serbian speeches in Hungary, prosody, phonetics, morphology

Допринос румунских и страних слависта истраживању српских банатских говора

*Миљана-Радмила Ускату**

У раду се износи синтетичан преглед доприноса посебно страних али и румунских слависта проучавању српских говара из румунског Баната. Проучавање ових говора започело је на самом крају 19. века студијом руског слависте румунског порекла, Полихрома Сиркуа о говору Карашевака. Истиче се чињеница да су страни слависти први поклонили велику пажњу говорима Карашевака, а њима су се касније придружили и слависти из Румуније, којима су посвећене чак три дијалектолошке монографије (Е. Петрович, М. Н. Радан, М. Томић) и велики број студија и осврта. У поређењу са карашевским говорима, осталим српским банатским говорима посвећена је знатно мања пажња. Задњих деценија све веће је интересовање стручњака за српске банатске говоре, што се угледа у знатном броју објављених радова, уз напомену да се све већи број стручњака слависта из Србије укључио у њихово истраживање.

Кључне речи: српски говори, Банат, слависти, Румунија, истраживања

Према последњем попису становништва из 2011. у Румунији живи 18.076[1] Срба, за 4.485 мање него 2002., док их је 1992. било 29.080. Ако упоредимо ове цифре, на први поглед, лако је приметити да је број српског живља на територији Румуније у сталном опадању, а у интервалу од скоро 20 година њихов број је спао за нешто више од једанаест (11) хиљада. Рад на очувању идентитета јесте, дакле, и те како значајан али истовремено и напоран посао.

Проучавање српских говора са овог простора јесте и биће један од начина конзервације идентитета, од изузетне важности за славистику уопште. Имајући у виду донедавно релативну изолованост од матичне земље појединих српских енклава из румунског Баната, интересантно је истражити начин на који су њихови говори еволуирали и иновације које се појављују, шта се сачувало од архаизама, као и прелазне облике, билингвизам итд.

Рад страних слависта на проучавању српских говара из румунског Баната веома је значајан и плодан, иако спорадичан у почетку. Проучавање ових говора започело је на самом крају 19. века студијом руског слависте румунског порекла, Полихрома Сиркуа о говору Карашевака, а оно траје све до данас. Студија, чији је пуни назив *Нарѣчие карашевцев* (Сирку 1899: 641–660),

* miliana83@yahoo.com; Западни универзитет у Темишвару, Филолошки, историјски и теолошки факултет, Темишвар, Румунија

[1] http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/

јесте први лингвистички рад о једном српском говору са територије данашњег румунског Баната. Неколико година касније, тачније 1903. године, појављује се и студија познатог бугарског слависте Љубомира Милетича – *Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn* (Милетич 1903: 161–181) у којој аутор износи најзначајније особености карашевског говора и, за разлику од Сиркуа који карашевски говор сматра дијалектом, чак посебним језиком, закључује по први пут да је овај говор српски штокавски екавски говор „ресавског типа“, те да су Карашевци, упркос католичкој вероисповести, српског порекла.

Трећи стручни рад о говору Карашевака јесте рад Јована Живојновића – *Крашовани* (*Карашани*, *Карашавци*). *Белешке, народни обичаји и примери језика* (Живојновић 1907), у којем је, такође, дат преглед најзначајнијих особености говора Карашевака (акцентуација, фонологија, морфологија, лексика). Живојновић, као и Милетич, закључује да су говори Карашевака ресавског типа, да су се у Банат доселили у првој половини XV века из Старе Србије, дакле да су пореклом Срби. Живојновићев рад (делимично и Милетичев) значајан је и по томе што садржи и драгоцене описе појединих карашевских обичаја.

Интензивирање рада на истраживању српских говора у Румунији отпочиње првих деценија 20. века када, у оквиру обимнијег пројекта за израду румунског лингвистичког атласа (*Atlasul lingvistic român*), Емил Петровић, велики румунски слависта, испитује и неке говоре из неколико пунктова у ондашњој Румунији у којима живе мањинци. Тако су се на његовом списку пунктова за Банат нашла и два српска: Гад и Карашево. Након спроведене анкете у Карашеву, највећем карашевском насељу, почетком јула месеца 1932. године (која је трајала само 3,5 дана), Петровичу је овде сакупљена грађа била толико интересантна да је одлучио да напише дијалектолошку монографију о говору Карашевака, коју објављује 1935. године под насловом *Graiul caraşovenilor: studiu de dialectologie slavă meridională* (у преводу: *Говор Карашевака: јужнословенска дијалектолошка студија*), рад од капиталног значаја за будућа истраживања не само карашевских, већ и других српских говора све до данас. Његов велики допринос за даље проучавање говора састоји се у веома прецизном бележењу и темељно обрађеном дијалекатском материјалу, значајном и са етнолошке тачке гледишта, у ригорозној анализи и поузданим, аргументованим закључцима.

Тек након прве половине 20. века интерес за истраживање српских говора добија на снази и почиње се обављати систематски, тако да су се, у првој етапи, почели појављивати радови и студије о начину на који треба да се одвијају анкете а након тога и сами радови и прве монографије у домену посвећеном српским говорима. Већину тих истраживања спровели су румунски, али и неки страни слависти. У другој половини 20. века, тачније између 1958. и 1960. године, група истраживача коју су сачињавали М. Живковић, Б. Берић и В. Веску обавили су дијалекатске анкете у 24 места у којима живе Срби и Хрвати, а на основу прикупљене грађе објављено је неколико индивидуалних и коауторских радова као што је, на пример, коауторски рад *О српским*

и хрватским говорима у Банату (Живковић, Берић, Веску 1961: 78–84; 1962: 82–89) у коме је дата прва подела ових говора, према којој је одређено седам говорних типова, шест српских, штокавских (свинички говор, крашовански говор, говор клисурских села, рекашки говор и говор Банатске Црне Горе, банатски говор) као и један хрватски, кајкавски (говор села Кече). Било је и других покушаја за поделу ових говора: П. Ивић (Ивић 1956а: 146–160), М. Томић (Томић 1967: 83–86), В. Веску (Веску 1970). М. Живковић је објавио рад *Српски и хрватски говори из СР Румуније – нове тенденције и појаве* (Живковић 1981: 5–13).

Међу страним славистима (изван Румуније) који су својим радовима допринели истраживању српских банатских говора треба поменути, у првом реду, П. Ивића који је 1956. боравио у Румунији у неколико места где живе Срби, тачније у карашевској (Клокотич, Лупак), банатско црногорској (Петрово село, Краљевац) и рекашкој (Рекаш) енклави и спровео дијалекатске анкете које су послужиле за компаративну анализу наведених српских говора, а значајне су и за историју српског језика и српску дијалектологију (в. Ивић, 1956б: 213). Затим, Б. Берић се посебно бавио акцентом појединих говора као што су говори из Свињице, Љупкове, Старе Моладаве (Берић, 1963: 203–210). Знатан допринос доносе још и следећи аутори: И. Поповић (Поповић 1956), М. Малецки (Małecki 1938), Ј. Цвијић (Цвијић 1922), А. Белић (Белић 1908), М. Бјелетић (Бјелетић 1991) и др.

Резултат систематског истраживања српских говора са ових простора јесу такође и објављене дијалектолошке монографије које су написане с намером да одгонетну и појасне нека питања о пореклу и дијалекатској припадности испитаних говора. Прва монографија тог типа која се појављује, већ споменута у раду, јесте Петровичева монографија о говору Карашева(ка), у којој аутор потврђује Милетичеве тврдње о приближном времену досељавања Карашевака у Банат, наиме у 15. веку, као и припадност косовско-ресавском дијалекту (Петрович 1935: 221–224).

Друга по реду монографија јесте монографија В. Вескуа посвећена говору Банатске Црне Горе, односно говорима из три истражена места: Петрово село, Краљевац и Станчево. Резултати дијалектолошке анкете коју је спровео у раздобљу од 1963. до 1967. објављени су 1971. (Веску 1971) и 1976 (Веску 1976). Веску темељно анализира све аспекте тих говора с фонетске, фонолошке, морфолошке, синтаксичке и лексичке тачке гледишта и истовремено пружа аргументоване закључке. Радови Виктора Вескуа значајни су по томе што детаљно и прецизно приказују говор банатских Црногораца (Веску 1974) и њихово порекло (смедеревско-вршачки дијалекат) (Веску 1971: 207–208; Веску 1976: 167–169).

Следе две монографије чији је аутор М. Томић, посвећене говорима из Дунавске клисуре, наиме, свиничком (Томић 1984) и радимском говору (Томић 1987). Томићева истраживања и сакупљени дијалекатски материјал указују на архаичност свиничког говора. У монографији *Говор Свиничана* (Томић 1984), аутор даје сажету анализу основних фонетских особина, те анализу морфолошке структуре, дијалекатске текстове и речник овог говора,

након чега закључује да свинички говор припада призренско-тимочком дијалекту. У монографији *Говор Радимаца* (Томић 1987) приказана и анализирана је акцентуација, фонетско-фонолошки систем, морфологија и синтакса, а на крају рада дати су дијалекатски текстови. Томић закључује да говор Радимаца, као и сви клисурски говори изузев свиничког говора, припада косовско-ресавском дијалекту (Томић 1987: 311). Две године после штампања монографије о радимском говору, Томић објављује и *Речник радимског говора* (Томић 1989). Треба још напоменути да је 2012. године објављен први том монографије о Свиници – *Fenomenul „Sviniţa“* (*Феномен „Свиница“*), у којој је једно поглавље посвећено свиничком говору (Салчеану – Курић 2012), која је доживела друго издање 2014. године (Салчеану – Курић 2014). Како смо обавештени, изгледа да је деведестих година прошлога века објављена у Бугарској једна дијалектолошка монографија посвећена свиничком говору чији је аутор Данијела Андреј.

Крајем 20. и почетком 21. века појављују се још две монографије посвећене говору/говорима Карашевака чији су аутори М. Н. Радан (Радан 2000) и М. Томић (Томић 2007).

У монографској студији, М. Н. Радан успева, да на основу спроведених анкета у свих седам села где живе Карашевци, продуби и аргументовано утврди њихово порекло. У студији се истражује фонетика и фонологија говора. На основу минуциозне анализе, аутор закључује да су карашевски говори сачували низ архаизама који их индивидуализују међу српским штокавско-екавским говорима (Радан 2000: 211) и, на основу сопствене анализе, али узимајући у обзир и дотадашња истраживања, закључује да припадају косовско-ресавском дијалекту (Радан 2000: 223). Истовремено, аутор доказује да „говор“ није унитаран, како је до тада већина истраживача сматрала, због чега користи као адекватнију синтагму „карашевски говори“ (Радан 2000: 80–99, 114, 153–156). Према тврдњи аутора, карашевски говори припадају косовско-ресавском дијалекту са појединим карактеристикама призренско-тимочког дијалекта (Радан 2004: 281).

Миле Томић у првом делу монографије *Карашевци и њихов језик* (2007), даје веома сажет приказ карашевског говора (фонетика и фонологија, морфологија, синтакса, лексика, топонимија и антропонимија), а на крају даје дијалекатске текстове и речник. Рад, иако обиман (625 страница), третира доста површно и експедитивно проблематику говора у суштини (укупно 154 странице), а има и подоста нетачних података.

Као што се лако може приметити из досадашњих постојећих радова, нису сви српски говори са ових простора подједнако истражени. Највеће интересовање постојало је и још увек постоји за истраживање карашевских архаичних говора као и за њихово још увек непотпуно разјашњено порекло, а с друге стране, најмање су истраживани банатски говори шумадијско-војвођанског типа, иначе и најближи српском савременом књижњвном језику. И у том правцу направљен је велики помак објављивањем крајем XX века монографије о банатским говорима (*Банат. гов.* I–II). Нажалост, у њој су доста малобројни подаци из српских банатских говора са територије

Румуније. Међутим, у скорије време отпочет је обиман рад на њиховом истраживању, што се огледа у знатном броју објављених радова, уз напомену да се све већи број стручњака слависта из Србије укључио и даље се укључује у њихово истраживање.

Такође, треба нагласити још и то да су досадашња истраживања много већу пажњу поклонила појединим сегментима ових говора као што су фонетика и морфологија, а занемарени су неки други сегменти као што су, на пример, синтакса и творба речи. У том правцу требало би да истраживачи убудуће усмере своју пажњу.

Литература

Банат. гов. I: Павле Ивић – Жарко Бошњаковић – Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* 1: *Увод и фонетизам*, СДЗб XL, Београд: Српска академија наука – уметности и Институт за српски језик САНУ, 1994.

Банат. гов. II: Павле Ивић – Жарко Бошњаковић – Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* 2: *Морфологија, синтакса, закључци, текстови*, СДЗб XLIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1997.

Белић 1908: Александар Белић, О српским или хрватским дијалектима, *Гласник српске краљевске Академије* (Београд) LXXVIII, 60–164.

Берић 1963: Berislav Berici, Accentul în graiurile sârbeşti din Clisură, *Romanoslavica* (Bucureşti) VII, 203–210.

Бјелетић 1991: Марта Бјелетић, Родбинска терминологија код СРБА у Румунији, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 20/2, Београд: МСЦ, 391–401.

Веску 1970: Виктор Веску, Српски и хрватски говори у нашој земљи, *Банатске новине* (Темишвар), бр. 8, 9, 11, 12, 13, 14.

Веску 1971: Виктор Веску, О пореклу говора банатских Црногораца, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XIV/2, 199–208.

Веску 1976: Виктор Веску, Говор Банатске Црне Горе, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XIX/1, 115–172.

Веску 1989: Victor Vescu, Graiurile sârbeşti şi croate din România. Criterii de clasificare, *Dialectologia*, Bucureşti: Societatea şi Stiinţe filologice din R.S.R., 227–234.

Живковић, Берић, Веску 1961: Мирко Живковић, Берислав Берић, Виктор Веску, О српским и хрватским говорима у Банату, *Нови живот* (Темишвар) V, бр. 2, 77–84; VI, бр. 1, 82–89.

Живковић 1981: Mirco Jivcovici, Srpski i hrvatski govori iz SR Rumunije – nove tendencije i pojave, u: *Analele Universităţii Bucureşti*, *Limbi şi literaturi străine* XXVI/2, Bucureşti: Universitatea Bucureşti, 5–13.

Живојновић 1907: Јован Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске* LXXXIII, том 242, фасц. II, 42–67; том 243, фасц. III, Нови Сад: Матица српска, 52–79.

Ивић 1956а: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод у штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић 1956б: Павле Ивић, Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом, *Годишњак Филозофског факултета* (Нови Сад), 146–160.

Малецки 1938: Mieczysław Małecki, Gwary slaviańskie w Banacie rumuńskim, *Bulletin de l'Academie Polonaise des Sciences et des lettres* (Kraków), 13–16.

Милетич 1903: Ljubomir Miletič, Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn, *Archiv für slavische Philologie* 25 (Berlin), 161–181.

Петрович 1935: Emil Petrovici, *Graiul caraşovenilor: Studiu de dialectologie slavă meridională*, Bucureşti.
Поповић 1956: Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад: Матица српска.
Радан 2000: Mihai N. Radan, *Graiurile caraşovene azi: Fonetica şi fonologia*, Timişoara: Uniunea sârbilor din România.
Радан 2004: Mihaj N. Radan, *U pohode tajnovitom Karašu*, Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.
Салчеану – Курић, 2012: I. Sălceanu – N. Curici, *Fenomenul „Sviniţa“* I: *Istoria*, [Satu-Mare Solstiţiu].
Салчеану – Курић, 2014: I. Sălceanu – N. Curici, *Fenomenul „Sviniţa“* I: *Istoria*, Timişoara: Uniunea Sârbilor din România – Primăria Sviniţa.
Сирку 1899: Полихром А. Сырку, Наречие Карашевцевъ, *Известія Отделения русского языка и словесности Императорской академии наукъ* (Петербург) IV, 641–660.
Томић 1967: Миле Томић, Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника ч, ћ, џ, ђ. *Нови живот* XI (1) (Темишвар), 83–86.
Томић 1984: Миле Томић, Говор Свиничана, *Српски дијалектолошки зборник* XXX, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, 7–265.
Томић 1987: Миле Томић, Говор Радимаца, *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, 303–474.
Томић, 1989: Миле Томић, Речник радимског говора, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, 3–174.
Томић 2007: Mile Tomić, *Karaševci i njihov jezik*, Bucureşti: Cartea Universitară.
Цвијић 1922: Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље* I–II, Београд: 1922, 1931.

Summary

Contribution of Romanian and foreign Slavists to the research of Serbian speeches in Banat

Miliana-Radmila Uscatu

The paper presents a synthetic overview of the foreign and Romanian Slavists contribution to the study of Serbian speeches in Romanian Banat. The study of these speeches began at the end of the 19th century and it lasts to this day.

It is pointed out the fact that the Slavists accorded exceptional attention to the Karashovean speeches, to which are dedicated three dialectal monographs (E. Petrovici, M. N. Radan, M. Tomici) and numerous studies and reviews. Other Banat speeches were accorded considerably less attention. In the recent decades it exists a growing interest of the experts for the Banat speeches that can be seen in the significant number of published papers, also noting that an increasing number of experts from Serbia are involved and still getting involved in their study.

Keywords: Serbian speeches, Banat, Slavists, Romania, research

О актуелним променама у језичкој структури српског говора у Батањи (Мађарска) и очувању српског језика уопште из угла социолингвистике

*Владан З. Јовановић**

У раду су анализиране језичке црте српског говора у Батањи настале као резултат промена у језичкој структури услед утицаја несловенског језичког окружења. Уочено је да је интензитет промена у овом говору повезан са језичком компетенцијом билингвалних говорника. Сходно овоме, говор Срба у Батањи посматран је неодвојиво од социолингвистичких катеогорија, као што су узраст и образовање говорника, степен језичке компетенције, ставови о језику и идентитету, итд. Поред промена у језичкој структури, у раду су, претежно на примерима из лексике, изнете неке архаичне особине, које се са становишта савременог књижевнојезичког стања могу сматрати диференцијалним у погледу употребе.

Кључне речи: Говор, дијалекат, језичка структура, српски језик, социолингвистика, књижевни језик

0 Истраживање говора Срба у Мађарској има дубоке корене у српској филолошкој науци. Почеци тога рада падају у време првих сакупљача народног језичког блага, почев од Вука С. Караџића, који је у свој *Српски рјечник* укључио и речи сакупљене од барањских Срба са простора данашње Мађарске (Радић – Милорадовић 2009: 153; Степановић 1994: 8). Од тада па све до данас говори Срба у Мађарској заокупљају пажњу домаћих лингвиста, у првом реду дијалектолога, као и истраживача других научних дисциплина: етнографа, етномузиколога, историчара и др.

Данашње појачано интересовање за српски етнички и језички простор у суседним несловенским земљама у којима Срби чине аутохтону националну мањину долази отуда што је њихов број веома опао у 20. веку, а време које је пред нама пуно је неизвесности у погледу њиховог опстанка као народа, па тако и самог српског језика. Српски језик или, уже, српски завичајни говор, као вид спољашње манифестације идентитета, изложен је снажним утицајима језика већинског народа. Сама чињеница да се говорници српског језика у Мађарској показују као говорници двају језика, са подједнаком или пак ограниченом компетенцијом у случају српског језика, сведочи о процесу повлачења мањинског пред доминантним језиком. Оваква језичка реалност упућује

Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, бр. 178009, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* vladjovanovic@hotmail.com; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

на претпоставку да ће се дезинтеграција аутохтоних народних језичких црта, као и српског језика уопште прогресивно наставити у будућности. Због тога српски говори у Мађарској, као и у другим суседним несловенским земљама, све више постају социолингвистичка, а све мање дијалектолошка категорија (Милорадовић – Јовановић 2013).

Ово начелно становиште потврђује нам језичка ситуација у Батањи, градићу у којем смо организовано, са колегама етномузиколозима и етнографима, у јесен 2012. године прикупљали материјал за монографски опис говора и културе Срба који у њему живе. Батања се налази у југоисточној Мађарској, у области мађарског Поморишја, а у самом граду до данас је остао невелики број Срба, око 350-оро њих. До краја Првог светског рата у граду је живело преко три хиљаде Срба, али је после завршетка рата велики број Срба оптирао из града, као уосталом из целе тадашње Мађарске, из добропознатих историјских разлога. Мада је укупан број Срба у Батањи, као и у целој Мађарској, данас веома умањен, споменици духовне и материјалне културе, цркве и школе, православна вера, обичаји и језик и данас су снажно уткани у њихов национални идентитет. Српство је оно што они сами одмах истичу при непосредном упознавању и разговору.

1 Српски говор Батање први је пре нешто више од пола века забележио и описао П. Ивић, истакавши да је тај говор до тада био потпуно непознат науци (Ивић 1994: 33). Истраживањем српских и хрватских говора у Мађарској бавио се Предраг Степановић, професор на Филозофском факултету у Будимпешти (в. Степановић 1994, 2000), а у новије време говором Срба у Мађарској, а посебно овде истичемо говором Срба у Батањи, бавила се Софија Милорадовић (рођ. Ракић) (Ракић 1997). У Зборнику радова са научног скупа *Српски језик у Мађарској: стање и перспективе лингвистичких истраживања*, који се одржао крајем 2012. године у организацији Српског института у Будимпешти, у коауторском раду Милорадовић – Јовановић (2013) представљени су, поред осталог, најновији резултати истраживања говора Срба у Батањи.

Када је реч о студијама објављеним раније о говору Срба у Мађарској, примећено је да је пажња у првом реду усмерена на структуру говора, док се само спорадично, узгред помињу народна имена и верско опредељење појединих скупина, иако су то чиниоци који умногоме објашњавају одређене процесе у структури и развоју дијалекта и српског језика уопште (Радић – Милорадовић 2009: 154). У истом раду правилно је запажено да разлоге овоме треба тражити у нормама тадашње званичне сербокроатистике, а ми бисмо овоме додали и то да се разлози могу наћи и у природи тада водећег правца – структурализма, који је у први план истицао структуру и систем језика, док је друштвени контекст његове употребе углавном остајао изван лингвистичке анализе.

2 Структурне особине батањског говора које су забележене и описане у поменутим радовима углавном потврђује и наша најновија грађа са терена. Не желећи да их овде појединачно описујемо, поменућемо само неке најтипичније и

најопштије црте на основу којих се може сагледати замах промена у структури овог говора.[1]

Иако је говор Батање до данас задржао у основи физиономију говора шумадијско-војвођанског дијалекта, у овом говору уочавају се промене на свим нивоима језичке структуре, али су најочигледније у систему гласова и акцента, као и у синтакси падежа и синтакси реченице.

Када је реч о акцентима, силазни акценти у овом говору могу се јавити и ван првог слога: кад су *отȉшли*, *корȉнђам*, *откȃзо* итд. Вероватно под утицајем мађарске прозодије, јављају се дужине у примерима *чȉка Жȉвā*, *шкȍлā*, *слȉкāли*, а мађарски утицај испољава се и у тенденцији акцентовања првог слога и скраћивања квантитета у неким речима: *мȇшовити* (бракови), *дȍбошар*, *нȁправили*, *нȁступају* итд.

Консонанти *ћ* и *ђ* изговарају се као палатални плозиви, налик мађарском изговору ових гласова: *брȁћа*, *ȉмаће*, *кћȇрка*, *Мȃђар* (са продуженим изговором *ђ*), *се прȇђе*, *рȍђакиња*; као палатални глас изговара се сонант *л* у примерима: *шкȍл'а*, *сл'ȁва*, *пл'ȃти*, *сл'ȇди*, *мл'ȃди*. Умекшан изговор има и консонант *ч*: *Ч'ȁнад*, *Ч'ȁрнојевић,* Мати ми се *ч'ȉни* итд.

У синтакси српског говора Батање вероватно су најупечатљивије следеће особине: а) синкретизам падежа правца и падежа места – *овде у Батању се сваке године организује хор; у Овче Поље добили земљу; нема у Србију; с Видицког сам био у Секешфердвар; ја нисам био у задругу; у Нови Сад има кћер Олгу; у Базел сам био; И он је у мировину; Ово је тетка Вида што у Батању је учила и мене и сина; Брат најмлађи је у Сентандреју; Моја девојчица ради у дућан*; *у Батању има само Пинк* итд.; б) повратна речца *се* долази после негиране – *Не се здраво становало; Не се шије на Видовдан*; в) поред облика футура, будуће време се у овом говору може исказати обликом презента свршених глагола: *сутра дође шогорица* (тј. сутра ће доћи шогорица), *после изложбе се пређе у цркву* (тј. после изложбе прећи ће се у цркву); г) изоставља се лична заменица у функцији субјекта, или се успоставља ред речи неуобичајен за српски језик:[2] *ко је ишо у цркву, су га избацили* [из партије]*; ћу Вам дати ту књигу да прочитате*; д) везник *да* умеће се између скраћеног облика помоћног глагола *хтети* и инфинитива: *ће да бит више Румуни него Срби* (тј. биће више Румуна него Срба), итд.

Када је реч о категорији бројева, приметили смо да се у говору Батање добро чува употреба збирних бројева у граматичкој множини и промена овог броја по падежима – *Са тројим знам само српски да се разговарам*, као и конгруирање броја у функцији субјекта (у саставу синтагме или самостално) са глаголом у предикату у роду и броју: *Они су били десетори* [у кући], *Ондак су дошли троји* [жандари], *Троји су тамо* [на слици] итд. Ова особина српског

---

[1] О појединачним цртама на различитим нивоима језичке структуре писано је у Милорадовић – Јовановић 2013.

[2] П. Ивић (1994: 45) и П. Степановић сматрају да се овакав распоред енклитика може објаснити румунским утицајем. Проф. Степановић посебно наглашава да је ову језичку црту забележио само у Чанаду и Батањи (в. текст П. Степановића у овом зборнику).

језика данас је ретка у савременом књижевном језику, односно ограничена је најчешће само на случајеве употребе ових облика уз именице pluralia tantum (четвора врата, двоје наочаре). Међутим, у језику књижевности и у језику добрих писаца који су неговали леп књижевни стил таквих примера има доста: Две су жене а једна је девојка, и њу просе *двоји просиоци* (НПр Вук, РСАНУ); Балкански ратови, кажемо, донели су сјајне победе *над двојим непријатељима*, чаша поноса била је пуна, задовољство безмерно, освета Косова слатка (Секулић 2003, 276), а наслов једног есеја И. Секулић гласи *Чудан сусрет двојих писаца*, затим пример – Онда се прича како су се срели *двоји сватови* и побили се (Трифк. С. и В. 1, РСАНУ) итд.

3 Познато је да сви периферни говори, међу које спада и батањски, добро чувају архаичну лексику, а лексички архаизми су, између осталог, „од непроцењивог значаја при реконструкцији лексичког фонда из прошлих времена“ (Милорадовић – Јовановић 2013). У говору Батање посебну пажњу привлаче архаизми домаћег, словенског порекла, затим турцизми, хунгаризми, као и друге мање обичне речи са становишта савременог књижевнојезичког стања. Већина тих речи и данас постоји у српским говорима на широкој језичкој територији, при чему се тешко може пронаћи нека за коју би се могло казати да је локално или ускорегионално маркирана. Стога ћемо овде по азбучном реду издвојити оне речи које би се могле сматрати диференцијалним према општеупотребном лексичком фонду савременог српског језика:[3] *áвлија*, *ајде* ‘узвик за дозивање’ – Âјде, Јоване!, *аренда* ‘закуп’ – Дао сам [земљу] под ӓренду, *бâјча* и *бâшча* ‘башта’, *бȁрјак* ‘застава’, *бѐћāр* ‘најамни радник, надничар’, *бȕрц* ‘кафана’, *бȍгар* ‘просјак’, *буклȕјāш* ‘онај који иде са буклијом и позива сватове’, *воља* прил. ‘некад’ – Вȍља кад није требало [пасош за путовање у Румунију]; Воља кад су правиле госпође [хлеб], *вршити* (петак) ‘постити (петком)’ – Ја петак вр̑шим. Највише сас водом кувам, *гле́ди* ‘гледа, посматра’, *госпо̀дин* ‘(при ословљавању, говорењу у 3. лицу) свештеник високог достојанства, прота’, *дваред* ‘двапут’ – Двӓред су пекли ракију; *девојка и девојчица* ‘кћер’ – Моја девȍјчица ради у дућан, *дȕванити* ‘разговарати’, *донети* ‘довести кога (превозним средством)’ – На каруце ... су га дȍнели, Он је ову децу дȍнео; *дȑжати* ‘поштовати (свеца, славу)’, *дȑнка* (на тамбуру) ‘свира помало (на тамбури)’, *дȕвāр* ‘зид’, *дȕнђер* ‘дрводеља, тесар’, *дућан* ‘радња, продавница’ – Вино је из дућáна, није наше; *здраво* ‘много’ – Здрȁво су ме помагали, *йштēм* ‘тражим, молим’, *јô* мађ. потврдна речца ‘да’, *кȁнда* ‘као да’, *кȁтана* ‘војник’, *катȁнија* ‘касарна’, *корȉнђа* ‘иде од куће до куће по селу уочи Божића и пева пригодне песме, тражећи од домаћина јело, пиће или новац’, *мака* ‘хипокористик од мама; исп. матика’ – Мâкина сестра и муж;

[3] Издвојене речи акцентоване су према дијалекатском материјалу, с тим што је акценат стављен или на одредничку реч – у случајевима када није дат контекст, а одредничка реч се поклапа са обликом употребљеним у материјалу – или је дат код облика речи у контексту којим се илуструје њена употреба. Тамо где нисмо били сигурни, акценат нисмо дали.

макар ‘иако’ – Мȁкар су били Срби родитељи, а он није научио српски; *ма̑лко* ‘у малој количини, веома мало’, *мȁтика* ‘мати, мамица’, *мирдȍвина* ‘пензија’, *ȍсобито* ‘посебно, нарочито’, *нȁворе* мн. ‘освећен хлеб (у комадићима, коцкицама) који се у православној цркви дели верницима после литургије, нафора’, *нѐздраво* ‘у невеликом броју, мало, незнатно’, *ȍбашка* ‘други’ – [Градске песме] нису имале обашка назив; *однети* (некога) ‘повести са собом некуда’ – Руси су ... однели Србе; Мог оца нису однели у рат; *одрастити* а. ‘завршити раст, развој, порасти’ – Тамо сам одра́стила; б. ‘(некога) одгајити, однеговати, васпитати’ – Он [очух] ме је после одра́стио; Мати је умрла рано и отац их је одра́стио; *ȍндак*, *пе̑нџер* ‘прозор’; *пи́сати (се)* ‘пријавити (се) (негде за нешто)’ – Ко хоће да иде у Југославију, да се пи̑ше; *помалко* ‘у малој количини, врло мало’; *по́па* ‘поп, свештеник’; *прȁтити* (новце) ‘послати (новац)’; *ре̑д* ‘пута’ (*два-три реди*), *ри̑головати* ‘копати, риљати дубоко’; *ро̑д* ‘рођак’; *ру̑кнула* (јуница) ‘навалила, нагрнула’, *саде* ‘сада’, *сву̑ко из катȁније* ‘одслужио војни рок’, *седети* ‘бити смештен, боравити, обитавати’ – Па су сѐдели Словаци код Срба [тј. били део српске општинске заједнице], *сѐрсам* ‘коњска опрема’, *скр̏љила* ‘сломила, поломила’, *слȍвēнски* ‘који се односи на Словаке, словачки’, *сȍкāк* ‘улица’, *Срȑба* (са ген. са предлогом *код*) *код Срȑбе* ‘код Срба’, *Срȑбљен*, *Срȑбљин*, *Срȑбљи*, *среда* ‘средина’ – Где је Ваш деда [на фотографији]? – Он на срѐди, *суферѝни* ‘нарочита старинска огрлица од ниске дуката (данас се носи око врата уз народну ношњу)’, *та̑нча* ‘дира, задиркује’, *тек* ‘само’, *те́так* ‘теча’, *триред* ‘трипут’ – Трѝред смо ишли око цркве, *тума́чио* ‘преводио (са једног језика на други)’, *ћу̏прија* ‘мост’, *у̀мрели* у значењу ‘погинули’, (*х*)*одити* ‘редовно одлазити некуда (нпр. у цркву), похађати (школу)’ – Ја ... сам хȍдио у школу, *чокота* ‘струк, трс винове лозе, грм винове лозе на једном корену’, *шо́гор* ‘шурак; пашеног; зет’, *шогдȍрица* ‘свастика; шурњаја’, итд.

4 Импулси промена у српском говору Батање могу се потражити у двама главним изворима. Један је српски књижевни или стандардни језик, чије се основе стичу у Српској школи у Батањи, будући да се на њему одвија настава из главних предмета, а, на крају крајева, са овим стандардом поједини Срби у Батањи сусрећу се путем електронских медија који долазе из Србије. Други импулс промена, свакако много јачи и далекосежнији, долази из већинског инојезичког окружења – мађарског.

Према најновијим испитивањима говора на терену српски језик се данас само у понеким породицама у Батањи активно употребљава у свакодневној комуникацији, и то најчешће унутар породице и најближег родбинског круга. У погледу језичке компетенције, говорници старије генерације – коју чине они рођени 20-их и 30-их година прошлога века – најбољи су носиоци српског језика, а самим тим и локалног говора, односно дијалекта. Будући да је очување српског језика у Батањи у непосредној вези са питањем националног опстанка и верске самосвести, разговор са Србима у Батањи спонтано је наметнуо и ове теме. Садржај тих разговора одражава социолингвистички кон-

текст српске језичке заједнице у Батањи данас. Добијени материјал показује да виталност српског говора, као и српског језика уопште у Батањи зависи од његове употребе у основној, комуникацијској сврси и од школовања на матерњем српском језику.

Српски језик и свакодневна комуникација

Старија генерација информатора компетентно влада српским језиком, а њиме се, поред мађарског, служи и у свакодневној комуникацији. Комуникација на српском језику одвија се у кругу породице, родбине и пријатеља, као и уопште међу истојезичним говорницима. Реч је о генерацији Срба који су свој матерњи српски језик усвојили у окриљу породичног дома и њиме се служили у свим сферама живота. Њихов српски језик имао је, поред основне, комуникацијске, и друге важне функције: когнитивну функцију, јер су помоћу матерњег српског језика сазнавали свет око себе и усвајали нова знања, затим културну, која се огледа у бележењу и преношењу догађаја, предања, писаном стваралаштву на матерњем српском језику и сл., те симболичку функцију, зато што је преношењем језика са генерације на генерацију, уз очување верске и националне самосвести, српски језик повезивао чланове друштвене заједнице унутар јединственог српског идентитета.[4] О томе сведоче бројни искази наших информатора.

На питање који је језик био први који су научили и којим су се служили, старији информатори са којима смо разговарали имају сличне одговоре:

Отац и мама су ми били Срби. Па моја мама Смиљана Мојсић била. Бака Симолтић – па то су сви Срби били ... Увек српски смо диванили ... Многи људи овде су знали српски да говоре, ипак и читати млоги нису знали јер нису имали прилике (МБ);

На српском, *тек српски*; *Ја кад сам био мали*, *ја сам ишао у грађанску школу*, *и све сам пао* [...] *пет предмета*, [*јер*] *нисам знао мађарски да говорим*; *Нисам знао* [*мађарски*], *само српски смо говорили* (ПВ);

Само српски се говорило [*у кући*] *– иако је очух био полурумун! ... Не, апсолутно, само српски се говорило ... Па и он је тамо, кући су, јер је и његова мати је од Шевићови била, тако да само српски се разговарало свуда* (ЈВ).

Старија генерација Срба и данас међусобно разговара на српском језику, али неретко са свима осталима, па чак и са својом децом и унучадима на мађарском: *Са тројим знам само српски да се разговарам, иначе мађарски. ... Тако, ако се састанемо с Маријолом, ш њоме, ш њоме и нећу да говорим тако мађарски – одма српски, с Тереском, с попадијом и с Богом – нема више!* (ЈВ).

Готово сви наши старији информатори, поред српског и мађарског језика, познају у већој или мањој мери и румунски језик. Познато је да је

[4] Класификацију језичких функција преузели смо из Бугарски 1991: 27–29 и Кристал 1995: 10–13. О језичким функцијама из угла социолингвистике в. и у Радовановић 1986: 71–77.

још од 18. века било румунског језичког утицаја на српски говор Батање, који је био снажан барем колико и мађарски. Ово се може објаснити заједничком вероисповешћу Срба и Румуна, која је омогућавала мешовите бракове и асимилацију појединих породица (Ивић 1994: 48). О мешовитим браковима наш информатор П. Видицки каже: *Срби и Румуни су се некако мешали, а са Мађарима никако*.

О повлачењу српског језика у корист мађарског наши информатори изнели су своја мишљења. Већина њих сматра да се српски језик најчешће повлачио у породицама у којима је један од родитеља у мешовитом браку био носилац мађарског језика, као језика већине: *Кад су почели мешовити бракови* [са Мађарима], *ондак је* [српски језик] *почео да се заборавља* (ПВ) или *Моја жена* [*Мађарица*] *не зна српски, па сам мало заборавио* (Јов. В.), док мањи број сматра да искључиво од породице зависи то да ли ће српски језик пренети млађим генерацијама и сачувати од нестајања: *Ђура Станојев ... био јако добар лекар ... И жена му је Српкиња била Нада ... а син, он је Никола Станојев. Он већ не зна српски ... Макар су били Срби родитељи, а он није научио српски* (МБ).

Супериорност у употреби мађарског језика над српским језиком у Батањи огледа се у ситуацијама када говорници српског језика међусобно почну разговарати на мађарском чим је међу њима присутан неко ко није носилац српског језика. И ова чињеница представља један од узрока повлачења српског пред мађарским језиком, чак и у породицама и фамилијама у којима има и говорника српског језика: *Један је ... узео Мађарицу, друга се удала за Мађара ... Здраво смо се ту промешали. Исто тако и са Румунима ... Ту највише сада мађарски* [се говори] ... *Ако има једна мађарица међу нас, ондак морамо* [мађарски] – *иначе само српски* (ЈВ).

Старији информатори сетно говоре о прошлим временима, што је и природно, а неретко сами износе мишљења о узроцима отапања српске народности у већинску мађарску, као и њиховог српског језика. Углавном већина њих главни узрок види у исељавању Срба и продаји имања, где се прекидају суседске и породичне везе, држање на окупу и у заједништву. О томе говори следећи исказ: *Па био је овај сокак* [*српски*]*, ондак Српске цркве сокак, ондак овај други сокак, овде румунски сокак – ми тако кажемо овде у Батањи – ондак онамо Српске цркве с оне стране сокак, још и два – ту само Срби су живели. И сад једна-две куће ако има српске* (ЈВ).

О томе колико је пре Другог светског рата српско национално биће у Батањи још увек било свесно и прилично снажно говори и податак да међу предратном генерацијом Срба нема оних који не знају српски језик, односно локални говор Батање. Па чак и они који из одређених породичних разлога (најчешће ако је један родитељ био Мађар или Румун) нису похађали српску школу, они су одувек говорили српски језик. Ево сведочанства и о томе: *Ја нисам ходила у српску школу.* [...] *Мени није била слободна. Јел' мој деда, оцов отац, није дао у српску школу, него само у мађарску. Али ја знам да читам, да пишем* (ЈВ), а исти информатор потврдно одговара и на питање да ли зна српску ћирилицу.

Српски језик и школа

Када је о овој, старијој генерацији информатора реч, важно је истаћи то да они представљају последње изданке старе српске вероисповедне школе, у којој су се организовано, системски, под окриљем Српске православне цркве неговали веронаука и светосавље, самим тим и брига о српском језику. Поред српског језика на коме се одвијала настава из свих школских предмета, у српској вероисповедној школи, какве су до краја пете деценије прошлог века биле све српске школе на простору Мађарске, ђаци су се сусретали и са црквенословенским језиком кроз учење молитава и појање богослужбених песмама. Црквенословенски језик и данас наши информатори поимају као део српског језичког, верског и народносног корпуса, којем и сами припадају.

На основу исказа старијих информатора, као и спонтаног разговора са млађом генерацијом батањских Срба, примећено је да су послератне генерације Срба у све већем броју почеле похађати мађарску школу, која је и сама, попут српске школе, битно променила некадашњи васпитно-образовни карактер. Такође, у исто време српска Црква изгубила је надлежност над српском школом, па је новоуспостављено тзв. грађанско школство, по којем су из школских програма искључени предмети верске наставе, очигледно убрзало процес асимилације Срба.

Православна вероисповест, српски језик и обичаји међу Србима у Батањи представљају главна обележја њихове народности и идентитета. Међутим, у послератним деценијама у време тоталитарне комунистичке владавине ове споне биле су насилно прекидане. Данашње искуство показује нам да се насилно кидање ових веза одразило и на сам српски језик, који се све више повлачио пред доминантним мађарским. Бринући о вери, српске црквене власти до пре рата организовано су се старале о образовању српске деце на матерњем српском језку, па је, у том смислу, брига о вери и брига о језику била не само институционална кроз органе Српске православне цркве, већ је она била и једна узвишена, племенита дужност њених настојатеља. О томе колико је за Цркву било важно да сваки њен верник добије право на образовање о својој вери и право на њено исповедање на матерњем српском језику говори и податак добијен од информатора да су предратне генерације ђака које су похађале мађарску школу, а то су најчешће била деца православне вероисповести из мешовитих бракова, такође добијали часове веронауке на српском језику од православног српског вероучитеља. На тај начин и они су остајали у кругу српске вере, језика и традиције.

Имајући у виду садашње стање српске језичке заједнице у Батањи, у којој је све мање изворних говорника српског језика, а са њима и број декларисаних Срба, сматрамо да је некадашње инсистирање српских просветних посленика на јединству вере, језика и нације било један од начина да се одупру асимилацији – не само језичкој, већ и етничкој. У казивањима информатора често се износи временска паралела између прошлости и садашњости, у којој се лако може разазнати узрочно-последични однос о којем говоримо: Колико траје служба у цркви? – *Сат – сат и фртаљ ... Па шта да нам држи*

господин! ... Тамо смо казали шта да држи једној жени ил' једним човеку. Пре кад је било много, два – два и по сата се држало служба. Ондак су били много лепи појци. – Има ли од деце појаца данас? – *Не. Кад је Божић илити Ускрс, ондак дођу из школе двоје-троје и читају Апостол – иначе нема* (JB).

5 Материјал који смо за ово истраживање прегледали и обрадили показује да говор Срба у Батањи у главним цртама и даље чува особине војвођанско-шумадијског дијалекта. Промене које се дешавају у фонетици, прозодији и синтакси претежно су настале под утицајем мађарског језика и знатно су присутније код говорника са слабијом говорном компетенцијом српског језика. Због тога се питање дијалекта у Батањи не може анализирати неодвојиво од социолингвистичких категорија, као што су узраст и образовање, билингвизам, друштвени контекст, говорна ситуација итд. Полазећи од ових чињеница, сматрамо да ће говор Срба у Батањи, као и другде у Мађарској у будућности све више бити предмет социолингвистичких, а све мање класичних дијалектолошких истраживања.

Литература

Бугарски 1991: Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.

Ивић 1994: Павле Ивић, О српском говору у Батањи, *Јужнословенски филолог* (Београд) L, 33–49.

Кристал 1995: Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika* (priredili Boris Hlebec i dr.). Beograd: Nolit.

Милорадовић – Јовановић 2013: Софија Милорадовић и Владан Јовановић, Српски језик у Мађарској – стање и перспектива дијалектолошких истраживања или Језик који нас је одржао, у: *Српски језик у Мађарској: стање и перспективе лингвистичких истраживања* – Српски институт (рад у штампи).

Радић – Милорадовић 2009: Јованка Радић и Софија Милорадовић, Српски језик у контексту националних идентитета (Поводом српске мањине у Мађарској), *Јужнословенски филолог* LXV, Београд: 153–179.

Радовановић 1986: Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada i Dnevnik Novi Sad.

Ракић 1997: Sofija Rakić, Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje, *Studia Slavica Hungarica* (Budapest) 42, 89–98.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности.

Секулић 2003: Исидора Секулић, *Језик и култура*, Нови Сад: Stylos.

Степановић 1994: Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској*, Горњи Милановац – Београд – Нови Сад.

Резюме

Об актуальных переменах в языковой структуре сербской речи в Батанье (Венгрия) и сохранении сербского языка с точке зрения социолингвистики

Владан З. Йованович

В статье анализировани языковие особенности сербской речи в Батанье, которые получени как результат изменений в языковой структури, под влиянием иноязычных окрестностей. Было отмечено, что изменения интенсивности связаны с языковой компетенции говорящих. Соответственно, речь просмотрена не отделено от социолингвистических категорий – возраста говорящих, их образования, уровня их языковой компетенции, личных отношений к языку и т.д. В дополнение к вопросам изменений в языковой структури, в докладе представлены некоторые архаичные черты на лексическом уровне.

Ключевые слова: речь, диалект, языковая структура, сербский язык, социолингвистика, литературный язык

Говори дурмиторског краја у односу на норму савременог српског језика

*Миодраг В. Јовановић**

У говорима који су ушли у најужу основицу српског књижевног језика траже се, и објашњава њихово постојање, дијалекатске црте на свим нивоима језичке структуре. Најинтересантнија истраживања тичу се судбине некадашњег вокала *jam*, сугласника *х*, али и других питања у вези са вокалским и консонантским системом дурмиторских говора. Прате се и правци пружања, односно границе простирања значајнијих морфолошких и синтаксичких особина. Због тога, један од циљева рада јесте и поређење дурмиторских не само са сусједним сродним говорима већ понекад и са архаичнијим говорима Црне Горе.

Кључне ријечи: Дробњак, Пива, Ускоци, сугласник *х*, африкате, фонетика, морфологија, синтакса, прозодија

1 Говори дурмиторског краја, на сјеверозападу Црне Горе, заузимају једно од централних мјеста међу говорима источне Херцеговине, односно они носе у себи типичне особине новоштокавских говора, а сличним говорима углавном су са свих страна и окружени. Дурмитор са околином важи за регију која је унијела „највише творачке снаге у Вуков модел књижевног језика“ (Остојић 2003: 253), тј. језички материјал са овог простора, како сматра дијалектолог са ових простора Милија Станић, само минимално одступа од битних својстава нашег књижевног језика (Станић 1974: 19). Говорима сјеверозападне Црне Горе, који су ушли у основицу српског књижевног језика ијекавског изговора, поред дурмиторских, припадају још зоне Затарја, Пљеваља, околине Колашина те Никшића са околином. Између ових говора тешко је очекивати неке оштре границе – у крају који представља исту говорну нијансу не може ни бити ријечи о неким специјалним особинама једног говора које, са мањим или већим степеном очекиваности, не бисмо забиљежили на цијелом простору. То, међутим, никако не значи да се дурмиторски говори у свим елементима граматичке структуре слажу са књижевним језиком. Апсолутне идентичности између Вуковог језика и говорне ријечи Дурмитора није било ни на самим почецима његова стварања. Овај реформатор је изграђујући књижевни језик вршио одабирање говорних црта, тј. има подоста особина ових говора које нијесу ушле у књижевни језик – Вук је осјећао њихов локални карактер (такве су општепознате: узимање *х* из западнијих говора, замјена *ћ* и

* dijalektologija@t-com.me; Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

ђ насталих јекавским јотовањем секвенцама *тј* и *дј* и друге). Зато је полазно начело „пиши као што говориш“ релативно брзо замијењено начелом „опћените правилности“.

Неслагања између књижевног језика, заснованог на вуковским принципима, и дурмиторских говора временом су се још више продубила: један народни говор, макар био и херцеговачког типа, био је, за разлику од књижевног језика, слободан у своме развитку. Створене су, а многе су већ постојале и у Вуково вријеме, посебно у фонетици и морфологији, а нешто мање у синтакси и акцентуацији, разлике које често нијесу ни тако ситне и неуочљиве.

А разлике између књижевног језика и дурмиторских и других новоштокавских црногорских говора могу бити из још једног разлога: због односа дробњачког говора који су Вукови преци донијели у Тршић, Вуково родно мјесто, и тршићког говора у времену када се нормирао језик – наиме, питање је да ли је тадашњи тршићки говор у свему сагласан са структуром дурмиторских говора? Поред све блискости, за више од двјеста година откако су се Караџићи преселили из Дробњака ови су говори имали сваки свој посебан развитак, а то је дуг период и за крупније језичке промјене које доводе до великих разлика.

Наша истраживања, која овдје износимо, заснивају се у највећој мјери на личном увиду у прилике на простору Дурмитора, па и на прегледу досадашњих старијих монографија о говорима Пиве, Дробњака и Ускока. Имали смо при руци и нека новија истраживања говора регије Дурмитора која у посљедње вријеме пред научну јавност износе млађи дијалектолози, којима је Дурмитор са околином завичајни говор – на примјер: Драга Бојовић, Душанка Поповић, Владимир Остојић и други. Иако је главни мотив наших испитивања био опис савременог стања, на овај начин стекли су се услови да се многе појаве сагледају не само из синхронијске, већ и из дијахронијске перспективе.

2 Мада нам вокалски систем дурмиторских говора не даје много материјала за разликовање од књижевног језика ипак налазимо некад и значајне појединости које су резултат или самосталног развоја ових говора или, још чешће, у питању су заједничке тенденције са сродним говорима окружења – говором Гацка и говорима Затарја, у првом реду.

2.1 Најинтересантније појаве вокалске промјене везане су за замјену старога гласа *јат*. А не тичу се основних правила класичне ијекавско/јекавске замјене некадашњег вокала *ě* – тј. ријетко се овдје ремете основни односи *ě̄* > *ије*, *ě* > *је*. Додуше, рефлекс кратког и дугог јата у говорима Дурмитора и не мора увијек бити у складу са ијекавском књижевном нормом.

2.1.1 Општијег је карактера у црногорским говорима, а свакако недвосмислено присутан и у дурмиторским, развој вокала *и*, најчешће на мјесту некадашњега краткога *јат*, а понекад и на мјесту дугога, у позицијама испред гласова *ј*, *о* (< *л*), *љ* и *ђ*. Међутим, поред нормативног рефлекса *и* (фонетског поријекла), какав је у примјерима: *сѝјемо*, *смѝјали се*, *грѝјалица*, *вѝјавица*, *вѝдијо*, *дѝјо*, *стѝјо*, *с'ѐдијо*, *ѝјо*, *бѝљег*, *забѝљежӣти* и сл., а који скоро да имају

статус општеијекавских икавизама, у дурмиторским говорима јављају се и дијалекатски. Умјесто лексеме *гревота* (*греота*), како је уопштено у многим црногорским говорима (нарочито југоисточне Црне Горе), у дурмиторским и сродним говорима чује се лик са икавским рефлексом јата *грујòта* (в. даље лик *гро́та*).[1]

Према *гòрио*, *стр̀пио*, *вòлио* развило се *и* мјесто *ě* у инфинитивној основи – дакле, морфолошке је природе: *гòрила*, *стр̀пила се*, *жѐлили смо*, *вòлит*, *жѐлит* и сл.

И секвенца *ěђ* (< *д* + *ě*) била је погодна за развитак икавског рефлекса: *сȕђети*, *сȕђēње*, *усȕђелица* – и то досљедно у говору Пиве и Дробњака (Вуковић 1938–39: 17) и језерско-шаранском говору (Остојић 2003: 264). У више сусједних говора, испред новообразованог меког гласа *ђ*, потврђена је икавско/јекавска двострукост: напоредо са ликовима *сȕђети*, *усȕђелица*, *посȕђети*, *сȕђек* употребљавају се и јекавске паралеле *с'ѐђети*, *ус'ѐђелица*, *с'ѐђели*, *с'ѐђā* – у ускочком говору (Станић 1974: 68), говорима околине Колашина (Пижурица 1981: 71) и „диалекту источне Херцеговине“ (Вушовић 1927: 9).[2] Привидан икавско/јекавски однос, са новим неорганским *је* до кога се дошло аналогијом, успостављен је у говорима сјеверозападне Црне Горе – нарочито у говорима који су ушли у најужу основицу књижевног језика: у говорима Пиве и Дробњака (17), Ускока (74) и источне Херцеговине (11) – у дублетима: *с'ерòмаг/сирòмаг*, *с'ѐромāшан/сȕромāшан*, *с'ерòмаштина/сирòмаштина*, *с'ерòмашки/сирòмашки*, *с'ерòма/сирòма*, *с'ерòче/сирòче*, *с'ерòтиња/сирòтиња*, *с'ерòта/сирòта* и сл.

Морфолошке аналогије, а свакако и утицај књижевног језика, донекле су у дурмиторским (и другим црногорским) говорима пореметили редовност употребе форме с двосложном вриједношћу старога вокала *јата*, у инструменталу једнине мушког и средњег рода те генитиву-дативу-инструменталу и локативу множине сва три рода замјеничко-придјевске промјене. Наиме, иако су краћи облици са наставцима некадашњих меких основа, који у свом саставу нијесу имали вокал *јат*, и даље у несразмјерној мањини ипак се њихово присуство, макар у појединим дјеловима Дурмитора, не може занемарити. У језерско-шаранском говору, на примјер, краћи облици: *добрим*, *овим*, *тим*, *злим*, *малих*, *лијепим*, *масним*, *дремљивим*, *боровим*... много су чешћи од облика с наставцима некадашње тврде промјене с континуантом дугога *јата*: *овијем*, *онијем*, *малијем*, *дрвенијем*, *смрчевијем* (Остојић 2003: 265). Ни у ускочком говору ова језичка појава није до краја стабилна – у Ускоцима се, поред претежних облика са *-ије*, могу чути и ликови са *-ū*; а у инструменталу једнине може се говорити и о напоредној употреби дужих и краћих обли-

---

[1] Јован Вуковић у основи појаве икавског рефлекса у лексеми *грујота* види развитак секундарног *ј*, испред кога је *ě* развило затворенију компоненту (Вуковић 1938–39: 22).

[2] Природно је што је, у оваквој ситуацији, долазило до разних уједначавања: а) радни глаголски придјев *сȕдио*, са вокалом *и* испред *д*, успостављен по угледу на облике *сȕђети*, *сȕђела*; б) напоредна употреба јекавско/икавских форми: *с'ѐђели/с'ѐдили*, *с'ѐђела/с'ѐдила* позната је говорима који чине ужу основицу књижевног језика и сл.

ка – *гȍлијем/гȍлӣм*, *дȍбријем/дȍбрӣм* и сл. (Станић 1974: 71–72]. У погледу вриједности *јата* у замјеничко-придјевској промјени грађа из говора Пиве и Дробњака (17–18), околине Колашина (68) потврдила је само двосложни рефлекс. У одричним облицима глагола *јесам* у овим говорима стабилизовани су системски ликови са *-ије-* (*нијесам*, *нијеси*, *нијесмо*, *нијесте*, *нијесу*), док се аналошки ликови *нисам*, *ниси* ... не чују ни спорадично од типичних представника регије Дурмитора.

Да на овом мјесту поменемо још једну карактеристику замјеничко-придјевске промјене: говори Дурмитора и околине у генитиву, дативу и локативу једнине мало употребљавају дуже облике *-ога*, *-оме* (*доброга*, *доброме*, на примјер), много мање него што се ти облици налазе код Вука и у данашњем књижевном језику. Наставак *-ому* у дативу је потпуно непознат, врло је необичан наставак *-ему* код меких основа, а у локативу се изгледа неће ни чути.

Како смо видјели, огромну већину икавизама чине примјери у којима је ијекавско *и* фонетског поријекла, али се такође препознају и неке граматичке категорије у којима је разлог успостављања икавског рефлекса морфолошке природе. Сигурно је да се икавска вриједност старога гласа *јат* развијала на простору Црне Горе аутономно, самосталним гласовним и морфолошким процесима. Икавизми нијесу могли бити унијети са стране, пошто ови говори у току формирања никад нијесу били израженије подложни икавском утицају.

2.1.2 Аутохтоним развојем на тлу Дурмитора и околине могао се развити (и у слоговима са некадашњим дугим и у слоговима с некадашњим кратким јатом) и вокал *е*. У секвенци *ре̏* реализација основног јекавског рефлекса *је* смањена је до те мјере да се једва у понеком говору спорадично може чути.[3] Штавише, у дурмиторским и околним говорима у примјерима: *речит*, *речица*, *Речине*, *решење*, *ређе*, *горети*, *скорети се*, *прегорети*, *нагорела*, *горење* ... екавски рефлекс је једина могућност (Вуковић 1938–39: 16; Станић 1974: 69; Остојић 2003: 258; Пижурица 1981: 69). У „диалекту источне Херцеговине“ тридесетих година прошлог вијека испитивач ових говора, јако блиских и територијално и структурно-генетски дурмиторским, биљежио је *рје* као једину могућност (Вушовић 1927: 9); у источној Херцеговини и данас имамо напоредност *рје*/*ре* (Пецо 1964: 68). Ове анализе намећу закључак да је секвенца *рје* и на простору Дурмитора у прошлости морала бити много фреквентнија, али данас, ако се нађе у траговима, представља архаизам, а савремена екавска форма *ре* у ствари је иновација.

Чувању јекавске форме више је одговарала средина ријечи – ова група „у овом положају ствара много мање артикулационих тешкоћа будући да ова два гласа не морају припадати истом слогу“ (Ивић 1956: 133). Потврда за ову тврдњу јесте нешто израженија употреба лика *старјешина* у дурмиторским

[3] „Кратко *јат* иза *р* еволуирало је у *е* (*горјети* > *горети*) на следећи начин: У додир су дошле ликвидно јака и треперава струја сонанта *р* с меком палаталном такође сонантском струјом гласа *ј*. У тежњи за олакшавајућим изговором прва сонантска струја као доминантнија потирала је другу иза себе лабавију. Сонант *ј* се, дакле, губио у изговору“ (Вуковић 1974: 76).

говорима (Пиве, Дробњака и Ускока), гдје се чини да је промјена *рě* > *ре* (и на почетку и у средини ријечи) досљедно остварена (Станић 1974: 69; Вуковић 1938–39: 16).[4] Чешће *старјешина* него *старешина* су забиљежили дијалектолози у источној Херцеговини – гдје је варијанта са *је* много учесталија од екавске (Пецо 1964: 68), а за сродне говоре у Црној Гори, прије деведесет година, јекавска форма је констатована као једино могућа (Вушовић 1927: 9).

Употреба ликова са *е*, у вези са сонантом *р*, још је нестабилнија у позицијама *сугласник* + *р* + *ě*. Облици са *рје*: *грјехота*, *грјешан*, *стрјѐлица* ..., које је Вук Стефановић Караџић писао са *је*, а за које Бранислав Остојић каже да се спорадично јављају у по којем црногорском говору (Остојић 2003: 201), у новије су вријеме потпуно уступили мјесто екавскима – у неким ријечима су, на примјер, одређени фонетски процеси, у појединим говорима, избрисали јатовске трагове (и постојање сугласника *х*): *грјехота* > *гро́та*. Свједочанство о ранијем постојању секвенце *рје* данас је више језик неког старијег писца него грађа из савремених дурмиторских говора.

2.1.3 Уколико је рефлекс кратког јата „регуларно“ *је* као резултат процеса јекавског јотовања у секвенцама *сје*, *зје* (< сě, зě) настају констриктиви *с'* и *з'*: *с'ѐкира*, *с'ѐсти*, *с'ѐвēр*, *с'ѐкнути*, *с'ѐме*, *на́с'евница*, *с'ѐра*, *с'ѐрљив*; *ѝз'ес*, *из'ѐден*, *ѝз'елица*. Сугласник *с'* настаје и од групе *свје-*: *с'ѐдок*, *с'ѐдочијо*, *с'ѐтовати*. Африкате *ћ* и *ђ* у дурмиторском крају скоро су без изузетка у резултату процеса најновијег јотовања. А ријечи у којима су се сугласници *т* и *д* налазили испред *је* од кратког јата високе су фреквенције: *ћѐрāти*, *лѐћети*, *вр̑ћети/ћѐвōјка*, *ђѐд*, *ђѐтелина*, *нѐђеља*, *ђѐвēр*, *ђѐца*, *понѐђенūк* ... Исти резултат, односно досљедно јотовање групе *дј* – послије редукције сонанта *в* – имамо у ријечима: *мѐђед*, *мѐђедина*, *мѐђеђū*, топонимима *Вѐликū мѐђед*, *Мѐђеђа* и сл. Изузеци су стварно ријетки, а занимљиво је да сви испитивачи говора Дурмитора наводе готово исте примјере нејотовања – у Пиви и Дробњаку (44): *тјѐшити* (не чује се, чини се, *ћешити*), *тјѐлеснū/дјѐло* (али и *ђѐло*, и то само у изразима: *кр̑внō ђѐло* – у значењу *велика штета*; и: *ѝзāћи ће ђѐло на̀ виђело*); Ускоцима (107, 111): *тјѐлеснū*, *тјѐме*, *тјескѐба* (поред *ћескѐба*)/*дјѐла* (поред *ђѐла*), *дјѐлови*. У групама уснени сугласник + *ј* < *ě* у напоредној су употреби јотоване и нејотоване форме: *пљѐсма/пјѐсма*, *пљѐне/пјѐне*, *пљѐвати/пјѐвати*, *мљѐсец/мјѐсец*, *мљѐрити/мјѐрити*, *вљѐра/вјѐра*, *вљѐтар/вјѐтар* – треба ипак нагласити да су јотоване форме у новије вријеме необичније.

Посебну групу на коју смо обратили пажњу чине прилози *овдје* и *ондје* који се, посебно *овдје*, у дурмиторским и другим црногорским говорима могу употријебити и у лику са екавском варијантом. Наиме, прилог *овдје* гласовним и прозодијским ликом у којем се у народним говорима може реализовати (регистровано је 15 различитих фонетских и чак 23 прозодијска лика: *оће*, *овће*, *овоће*, *овде*, *овдје*..., а у ову статистичку анализу укључене су и форме са партикулама: *оћен*, *оћена*, *оћенаке*, *овоћен*, *овдена*, *о(в)деке*...) показује велику шароликост. Наравно, и прилог *ондје* – мада много мање него *овдје* – карактe-

[4] „У примјеру *стар(ј)ешина* проблем је друкчији него код *рě* у другим позицијама, јер је стари облик био *старě̑јшина*“ (Пешикан 1965: 105).

рише разноврсност фонетских и прозодијских ликова. Међу њима, иако невеликим степеном учесталости у дурмиторским говорима, своје мјесто је нашао и екавски,[5] обично без партикуле, али понекад и са партикулама: *н*, *на*, *к*, *ке* и сл.[6] Да облици са *е* вјероватно представљају старије гласовно стање ових ријечи, и да је ијекавски изговор с најновијим јотовањем питање успостављања секундарног *јата* у овим позицијама, показују екавске форме ових прилога у језику старијих писаца са црногорског простора и уопште стање у народним говорима. У говору Пиве и Дробњака прилози *овдје*, *ондје* могу бити престилизовани у дијалекатске ликове необичног фонетског састава *ној* < *онђе*: ено *нôј* сам га вѝдијо; *вој* < *овђе*: дôће *вôј* са̏д. До ових облика дошло се, по мишљењу Јована Вуковића (стр. 33), послије метатезе првога *о* и *н*, односно *в*, и редукције крајњега *е*.

2.1.4 Основно Вуково начело *ě̄* > *ије*, *ě* > *је* посебно је у савременим дурмиторским говорима поремећено у старом предлогу *прě-*, који је у служби префикса јако продуктиван. Замјена *јата* у префиксу *прě-* (и проширеном *прěд-*) је у новије вријеме све мање заснована на квантитету овога вокала у прошлости (*пре-* у кратким, *прије-* у дугим слоговима), а све више замјена је детерминисана категоријом ријечи у чијим деривацијама учествује. Код глаголских сложеница рефлекс *јата* је, са незнатним одступањима, као и уопште у (и)јекавским говорима, кратко *е*: *преки́пјети*, *прѐс'ећи*, *прекòначӣм*, *прѐплетӯ*, *прѐбјегō*, *прегра́дит*... Изузетак представља у свакодневном ускочком говору један необичан глагол *пријѐчати* (опанке) (Станић 1974: 70); у сродним говорима околине Колашина сличне су фреквенције примјери *(о)пријѐчати*, *опријѐкосила* (Пижурица 1981: 70). И што се укупно црногорских говора тиче, двосложни рефлекс понекад се може чути једино у различитим реализацијама глагола *прећи* (< *прě-ити*). Но, судбину других црногорских не дијеле дурмиторски говори – у ускочком говору (70) овај глагол се никако не појављује у форми *пријећи*. У сусједном говору околине Колашина (70) лик с двосложним рефлексом само се спорадично може чути (о̀ли *прѝјећи*) – иначе је устаљено *прêћи/прêј* (са факултативним преласком *ћ* > *ј* у финалној позицији).

Системски ликови који би код именица требало да имају секвенцу *ије* (*прě̄* > *прије*), а које су за Вуков језик и његово вријеме били карактеристични, све више се у савременим дурмиторским говорима повлаче пред аналошким екавским ликовима насталим према глаголима с кратким слогом у префиксу *пре-*. Форме са *ије* у именичком префиксу забиљежене у „диалекту источне Херцеговине“ тридесетих година прошлога вијека: *пријѐлом*, *пријѐнос*, *прѝјепāд*, *пријѐлаз*, *пријѐрез*, *пријѐглед*, *пријѐскок*, *пријѐток*, *пријѐплет*, *пријѐрод*, *пријѐвод*, *пријѐкор* (Вушовић 1927: 8) не могу заступати савремено стање – штавише, изгледају данас у овој форми на овом простору готово

[5] Екавски рефлекс, напоредо са обичнијим јекавским, употребљава се у Ускоцима (Станић 1974: 76), Пиви и Дробњаку (Вуковић 1938–39: 18); а са готово истим степеном учесталости јављају се и у источној Херцеговини (Пецо 1964: 58).

[6] У науци о језику вокал *е* у *овде*, *онде* објашњава се партикулом *де* без секундарног *јата* (Вуковић 1938–39: 18).

немогући. Првобитна колебљивост између изворнога рефлекса некадашњег дугог *јата ије* и аналошког *е* у новије вријеме је разријешена готово искључивом употребом екавскога – зато ликови *пре́нос*, *пре́воз*, *пре́лаз*, *пре́вој*, *пре́длог*, *пре́лом*, *пре́с'еднӣк*, *пре́с'ек* и сл. јесу карактеристика и савремених дурмиторских говора (Станић 1974: 70; Остојић 2003: 260).

Међутим, овај процес није доведен до краја. Традиционалну замјену, тј. системски лик *прије-* сачувало је изгледа специјално значење неких именица у ијекавском лику: *пријѐс'ек* (сандук за жито, остава), *пријѐлог* (прележала земља, црница), *пријесо̀лац* (слана крпа која се ставља на рану), *пријѐпас* (уже којим се „препашују" бремена коњског товара), *при*ʲ*ѐлаз* (мјесто гдје се прелази заграђена њива или ограда, отвор на живици) и сл. (Остојић 2003: 260; Пижурица 1981: 69). Заправо, алтернације *пре-/прије-* у истим ријечима на Дурмитору и околини доводе до семантичке или неке друге поларизације: *прѐпек* (нешто што је препечено) / *пријѐпек* (препеченица), *пријѐплет* (средњи сноп плета на опанку) / *пре́плет* (општи појам), *пријѐс'ек* (спремиште дасака за жито) / *пре́с'ек* (општи појам), *пријѐвез* (кратко уже) / *прѐ̏веза* (општи појам) (Пижурица 1981: 69). Поред наведених, двосложни рефлекс *ије* у дурмиторским говорима још чувају ријечи из домаћег живота, регионално и фреквенцијски рјеђи ликови, то су ријечи старијег постања, које према себи често и немају глагола са кратком замјеном *јата*, а које типични говорници у конкуренцији са екавским ликом готово редовно бирају: *пријѐклоп* (*Ћѐ̏рā ко̀ња све у пу̏ни при*ʲ*ѐклоп*), *при*ʲ*ѐлог* (*До̀бро ти*ʲ*е ро̀ди*ʲ*о о̀вӣ при*ʲ*ѐлог*), *при*ʲ*ѐвор*, *при*ʲ*ѐворница*, *при*ʲ*ѐстō*, *при*ʲ*ѐстолница*, *при*ʲ*ѐчац*, *при*ʲ*ѐсō*... (само се извјестан број примјера појављује у виду јатовских дублета: *пре́с'еднӣк* и *при*ʲ*ѐс'еднӣк*, *пре́лаз* и *при*ʲ*ѐлаз*, *прѐчац* и *при*ʲ*ѐчац* и можда још који) (Станић 1974: 70); *пријѐрод*, *пријѐснац*, *Пријѐвор*... (Пижурица 1981: 69); *пријѐсаница*, *пријѐстоље*... (Остојић 2003: 260).

Системски ликови, са секвенцом *ије*, присутни су и код придјева: *пријѐкладни*, *пријѐпржан ми је о̀вӣ ко̀лац*, *пријѐтрано*, *прѝјеснӣ* љѐ̏б, *у̏пријеснōга* љѐ̏ба, *пријѐкосна ми је о̀вô о́вца*, *пријѐвезни* тѐљиг, *пријѐвезнō* у̀же, *пријѐпуна* ми је ка̏ца, *пријѐкорнӣ е тô залогāј*... (Станић 1974: 70).

Прилог (и предлог) *прије* < *прѣ̄* задржао је у дурмиторским говорима двосложну замјену дистанцирајући се тако од говора југоисточне Црне Горе у којима се, напоредо са *прије*, јављају и ликови *приђе* и *пређе* (Милетић 1940: 250; Пешикан 1965: 105; Ћупић 1977: 27; Вујовић 1969: 47, 119; у говорима црногорских Брда (Пипери, Кучи, Братоножићи: према мојим истраживањима)). На новоштокавском југоистоку, у сусједству регије Дурмитора, у селима Морачко Требаљево, Ровачко Требаљево и Липово, поред *прије* спорадично се јави и *пређе* (Пижурица 1981: 70). С друге стране, различитим фонетским реализацијама прилога *послије* у дурмиторским и сусједним говорима – *послије*, *потље*, *пошље* < *послě* и *потлě* (Вуковић 1938–39: 77; Станић 1974: 148; Пижурица 1981: 175) све више се, нарочито у посљедње вријеме, придружује и четврти – екавски лик *после*, уз који се лијепе разне партикуле: *на̏јпослет*, *по̏следа*, *по̏слена*, *по̏слен*, *по̏сљен*, *по̏след*. Научници су пут до ликова *пошље* и *потље*, чија употреба је много шира од простора

Црне Горе (Георгијевић 1938–39: 136) углавном препознали.[7] Несумњиво је да је и екавска варијанта прилога *послије* настала аутономно, самосталним гласовним промјенама на терену самих ијекавских говора.

2.1.5 Главни проблем, када су у питању разматрања о јату, у дурмиторским говорима у ствари је изговор двосложног рефлекса дугога јата, тј. квантитет другога слога у скупини *ије*.

Вуково основно ортоепско правило да јат под акцентом силазне интонације даје *ȉје* (*цвȉјет*, *рȉјеч*), а под акцентом узлазне интонације *ијѐ* (*звијѐзда*, *вријѐме*) досљедно је спроведено само у једном дијелу дурмиторске регије, и то, барем према опису Милије Станића, у Ускоцима (Станић 1974: 65–67). Изузетак је једино дуго *е* у генитиву множине замјеничко-придјевских ријечи – везано за неакцентовано дуго јат: *ȍви*ʲ*ēг*, *дȍбри*ʲ*ēг*, *оволȉки*ʲ*ēг*; гдје је до дужења вокала *е* дошло морфолошким путем, утицајем именичког генитива множине (Станић 1974: 73–74). Одступање од основног ортоепског правила тиче се другог слога јатовске секвенце, вокала *е*, чији изговор у другим дурмиторским, па ни у другим говорима новоштокавског југоистока, није обавезно кратак, а различите степене његовог дужења забиљежили су многи испитивачи ових говора не усуђујући се често да, без експерименталних потврда, дају коначне оцјене о квантитету другог слога рефлекса јата. Дуго *е*, у паралелној употреби са кратким, на просторима ових говора, одавно је уочено у радовима Вушовића и Ружичића (Вушовић 1927: 7; Ружичић 1927: 126, 128, 162), а касније потврђено и у студијама Асима Пеца, Драга Ћупића и других дијалектолога (Пецо 1964: 50–51; Ћупић 1977: 25–26). При том, у једним се говорима овај вокал види као дуго *е*, док се у неким други слог *јатовске* секвенце *ије* карактерише као полудуго *е*. За разлику од других новоштокавских говора, у говору Пиве и Дробњака, у слогу под дугим силазним акцентом, изговор рефлекса јат увијек је стабилан – нема колебања, увијек је то у складу са класичном Вук-Даничићевом нормом прозодијски лик *ȉје* (*свȉјет*, *лȉјеп*) (Вуковић 1938–39: 15; Вуковић 1951: 349).

Дакле, проблеми у овом дијелу Дурмитора, по мишљењу Јована Вуковића, везани су искључиво за некадашњи вокал јат под акцентом узлазне интонације (*дијѐте*, *вријѐме*). У примјерима као *ријѐка*, *сијѐло*, *налијѐвати* и сличним, гдје се јавља *ије* од дугог јата под узлазним акцентом, немамо онај узлазни акценат који би квантитетски одговарао краткоузлазном акценту типа: *сѐло*, *понȍвити.* Заправо, узлазни акценат гласа *е* из групе *ије* од *ě* стоји квантитетски између обичног кратког узлазног и дугог узлазног: није сасвим кратак да би био потпуно једнак обичном кратком узлазном (тип: *ријѐка*, *сијѐло*), а није ни толико дуг (тип: *распрѐдати*, *стрȉца*) да га по дужини можемо изједначити с дугим узлазним (Вуковић, 1938–39: 14). Несумњиво је у питању полудуго (продужено) *е* од *јата*, и то је најобичнија

[7] У примјерима *пȍшље* и *пȍтље* јатов рефлекс јотовао је алвеолар *л*. У првом је касније дошло до асимилације у групи *сље* (Ђуровић 1980: 283). Асимилацију фрикатива *с* из групе *сље* < *слě*, послије чега је устаљена форма *пȍшље*, истицао је и Асим Пецо (Пецо 1967: 317–339).

реализација другог дијела (и)јекавске секвенце на овој страни Дурмитора. Ипак се понекад у говору Пиве и Дробњака, слично истраживањима Данила Вушовића,[8] у неким од примјера са обичнијим краткоузлазним акцентом могу напоредо чути и ликови с дугоузлазним: *обијѐлити/обијéлити*, *ослијѐпити/ослијéпити*, *окријѐпити/окријéпити* (Вуковић 1938–39: 16).[9] Слично стање налазимо и код Ружичића у пљеваљском говору (Ружичић 1927: 126) и у сусједном говору околине Колашина (Пижурица 1981: 67–68).

Закључујемо, у говору Пиве и Дробњака на мјесту некадашњег *јат* под дугим узлазним акцентом потврђене су три фонетске вриједности: а) најобичније, *ије* са продуженим *е*; б) доста често, у складу са Вуковом нормом, *ијѐ*; в) за укупне прилике у ијекавским говорима необично *ијé* – са дугоузлазним акцентом.

2.2 Финална вокалска група *-ао* у дурмиторским говорима сажимањем даје *ō*. Иста ситуација, готово до детаља, карактерише и говоре у окружењу (Пижурица 1981: 74–75; Вушовић 1927: 13), и друге новоштокавске и сродне говоре ван граница Црне Горе (Кашић 1995: 265; Брозовић 1981: 499; Николић 1991: 214; Вујичић 1990: 31; Пецо 1964: 42; Петровић 1965: 164 итд). Из јединствене слике помало се издвајају говори сјеверозападне Црне Горе, у којима се, противно општим тенденцијама (*-ао* > *-о*), изгледа утицајем говора зетско-рашког типа, шире и резултати прогресивне асимилације. Отуда се у неким у крајњим јужним и сјеверним селима Пиве и Дробњака, у неким ускочким селима, у говорима околине Колашина могу срести дублетне форме: *дȍшō/дȍшā*, *рȅкō/рȅкā*, *напúсō/напúсā*..., при чему су форме настале прогресивном асимилацијом, у чијем је резултату дуги вокал *а*, ипак много необичније (Вуковић 1938–39: 20–21; Станић 1974: 39; Пижурица 1981: 75).

2.3 Склоност промјени, али у много мањој мјери, у дурмиторским говорима показују и финалне секвенце *-уо* и *-ео*. Судбином финалне секвенце *-уо* говори источнохерцеговачког дијалекта, па и дурмиторски, битно се разликују од зетско-рашких. Наиме, у архаичним говорима југоисточне Црне Горе секвенца *-уо* ријетко се уклања асимилацијом. А управо је то у већини новоштокавских говора најчешћа варијанта: *лȕпнō*, *ȍшинō*, *трȅснō*, *кȍснō*, *ȍпанō*, *поср́нō*,

---

[8] Још је у трећој деценији прошлог вијека Данило Вушовић забиљежио да становници Пиве, Голије, Бањана, Никшићке Жупе, па и других граничних мјеста тим племенима, обично изговарају глас дуго *ě* као гласовну групу *и*^{ə}*е*, а да примјери типа *миѐна*, *циѐна*, *стиѐна*, *биѐда* и сл. могу гласити и: *риéка*, *стиéна*, *биéда*. Дају се и примјери сложених глагола *обијѐлити*, *ослијѐпити*, *убијѐдити* који се могу чути и са дугим узлазним акцентом: *обијéлити*, *ослијéпити*, *окријéпити* (Вушовић 1927: 7–9).

[9] На основу материјала из говора Пиве и Дробњака Јован Вуковић поријекло дугог *е* у рефлексу *ије* овако објашњава: „у овоме говору дужење вокала *е* није везано само за рефлексе дугог *ě*, него је дужење својствено скупу гласова који се састоји од једног неакцентованог вокала и другог акцентованог или неакцентованог *е*, између којих може бити или не бити гласа *ј*“ (Вуковић 1938–39: 15). У ствари, овдје није у питању само квантитет вокала *е* из *ě* под узлазним акцентом већ и једна шира тенденција у говорима новоштокавског југоистока: уопште дужење вокала у извјесним позицијама. Једна од тих дијалектолошки маркантних црта јесте посебан акценатски квантитет посљедњег слога у ген.-акуз. личних и упитних замјеница (*мѐнē*, *тѐбē*, *кȍгā).*

вр́нō. С друге стране, финална секвенца *-ео* је нестабилна, а испитивачи новоштокавских говора потврдили су три начина њене ликвидације: а) сажимање у правцу другога члана вокалске групе – *ỳзō*, *пѐпō*, *зȁпō*; б) развитак интервокалног *ј* између ова два вокала – *ỳзејо*, *пѐпејо*; и в) најнеобичнија – развитак хијатског гласа *в*: *ỳзево*. Укупно гледано у говорима сјеверозападне Црне Горе, па и говора Дурмитора, асимилација *-ео* > *-о*: *ỳзō*, *дȍнō*, *пȍчō*, *зȁузō*, *зȁпочō*, је најчешћи пут укидања хијата. Дурмиторски говори и говори у окружењу изразито су повезани процесом сажимања вокалске групе *-ео* > *-ō*, добијене послије испадања сугласника *к* у предлошкој форми, односно префиксу *преко* (*преко* < *прѐко* > *прео* > *про*). При томе, у резултату асимилације су неколика прозодијска лика: *прō* (*прō* лѝвадē); *прô*: *прô* грȁницē; и *про́*: *про́* Тарē. Мада су све поменуте могућности регистроване у говору Пиве и Дробњака (24), дијалекту источне Херцеговине (13), Ускоцима (42), околини Колашина (75) ипак их доста разликује степен учесталости. Док је лик *про́* у централним дурмиторским говорима најчешћа варијанта, у околини Колашина је најмање обична. Ту се у предлогу *преко* обично срећу облици у којима контракција није до краја извршена: *Пр*^{е}*ȍбрђе*, *пр*^{е}*ȍсутра*; а још чешће су у Ровцима и Морачи ови облици несажети, са очуваним гласом *к*: *Прекȍбрђе*, *прекȍс'утра* (Пижурица 1981: 75; Петровић 1965: 166–167).

2.4 У медијалној позицији, у бројевима, секвенца *ае* обавезно прелази у *ē*: *једȁнēс*, *два́нēс*, *седȁмнēс*. Ову говорну зону карактерише двојство *-ерo*/*-оро* у збирним бројевима и *-орица*/*-ерица* у одговарајућим бројним именицама. У овим говорима нијесу посебно изражене редукције вокала – ипак, у енклитикама које се завршавају кратким вокалом, ако се нађу пред ријечју која почиње вокалом, настаје елизија вокала енклитике: мȋ ћемо *м'* (му) учѝнит што мȍремо; трѐбало би *м'* ѝзвадȋт зȋб; нȁјпошље ћē *г'* ỳбит (Вуковић 1938–39: 25).

3 Видније одлике консонантског система дурмиторских говора, којима се разликује од књижевног језика, јесу непознавање гласова *х* и *ф*, образовање гласова *с'* и *з'* од *сј* и *зј*, дистрибуција палаталних африката и плозива на крају ријечи и др.

3.1 Чињеница да сви дурмиторски говори, као и говори окружења, припадају новоштокавским говорима које је Вук Стефановић Караџић узео за основицу књижевног језика, када је у питању ситуација са сугласником *х* губи на значају. Овом реформатору, на путу устаљивања гласа *х* у гласовни систем српског књижевног језика, дурмиторски говори нијесу могли бити узор: у говорима Пиве, Дробњака и Ускока, ни у сусједним говорима источно и западно од Дурмитора, изговор овог гласа ни у једној позицији у ријечи не постоји, па је, познато је, узет из западнијих говора. Но, ово сазнање не умањује научно интересовање за судбину задњонепчаног *х* – слика и распоред неких замјеника некад издвајају зону Дурмитора од околине, а у понечему се и сами дурмиторски говори међусобно разликују. Радикална редукција, без остављања икаква трага иза себе, углавном је судбина сугласника *х* у иницијалној позицији – и испред самогласника (*ȁјдȳк*, *ȁљина*, *ȍћеш*) и испред сугласника (*ла́дити се*,

ра́нили, *рѝшћанскӣ*). Ипак, као много необичнија варијанта у дурмиторским говорима може се у овој позицији јавити сугласник *к*: *кра́на*, *кра́бар*, *кљѐб*/*кѝљада*, *кѐрōј*, *ка̏јде* (Станић 1974: 90; Вуковић 1938–39: 34). Појава је засвједочена и у неким сусједним говорима (Вушовић 1927: 19–29; Ћупић 1988: 84; и у цијелом Потарју), а интересантно да не постоји у околини Колашина.

Посебне случајеве у праћењу судбине гласа *х* на почетку ријечи представљају сугласничке групе *хв-* и *хт-* (првобитна група *хћ-*). Група *хв-*, без разлике, и код *хвал-* и код *хват-* основа, дала је *в*: *ва́лити*, *валѝјбогу*, *ва́лијо*, *ва̀лиша*/*ѝватӣт*, *прѝватӣм*. С обзиром да је у овим говорима *ф* редовно супституисано са *в* глагол *фа̏лӣти* без изузетка гласи *ва̏лӣти*: шћêр му *ва̏лӣла*, јѐдан зу̂б јој ва̏лӣ. У групи *хт*, карактеристичној за глагол *хтјети*, превладавају асимиловани облици: *хт-* < *хћ-* > *шћ-*. Различите морфолошке реализације овога глагола: *шћѐла*, *шћа̂к*, *шћа́смо*, *шћѐк*, *шћа̂г*, *шћѐдо*, *шћѐти* одлика су не само говора тзв. дурмиторског прстена већ и говорних зона источно и западно од дурмиторске регије (Станић 1974: 235; Вуковић 1938–39: 34; Вушовић 1927: 19; Пецо 1964: 73; Ћупић 1988: 84). Говори у којима је замјена *хт-* > *шћ-* обична имају напоредо и *хт-* > *ст-*: *сти̏јо* је забиљежено и у говорима дурмиторског краја и у сусједним говорима (Станић 1974: 255; Вуковић 1938–39: 34; Пецо 1964: 75; Ћупић 1988: 84; Пижурица 1981: 70). Треће лице презента у дурмиторским говорима гласи само *ѐ̂ће* и *нѐ̂ће* – за разлику од сусједних говора околине Колашина гдје се поред ових чују и старије форме *ѐ̂тē* и *нѐ̂тē* (Пижурица, 1981: 169); и већине говора југоисточне Црне Горе (в. нпр. Милетић: 1940: 349, 269–270; Пешикан 1965: 171; у говору Пипера *оте* је једино у употреби; и ван граница Црне Горе у новопазарско-сјеничким говорима – Барјактаревић 1966: 100, 104).

У медијалној позицији уколико се није сасвим изгубио, не остављајући иза себе никаква трага (*наѐдити*, *меа̀на*, *пѐарале*), замијењен је или гласовима *в* (*па̏зуво*, *пу̀вāћ*) и *ј* (*сна̏ја*, *Мија̀иле*), који су се на мјесту гласа *х* развили под утицајем комплексних артикулационо-фонетских фактора – након што се овај глас изгубио; или гласовима *г* и *к*, који су се развили модификацијом основне артикулације гласа *х*. Додуше, фонетско-морфолошки чиниоци, тј. однос краја према средини ријечи, често су и главни разлог успостављања гласова *г*: *ѐраг-ѐрага*, *ѐчуг-ѐчуга*; али и *к*: *сирѐмак-сирѐмака*, *тр̀бук-тр̀бука*, *ва̏здӯк-ва̏здӯка.* Веће је учесталости сугласник *к* на мјесту старијег *х* у претконсонантској позицији – штавише, када се *х* налази испред *т* готово да је у Пиви и Дробњаку (Вуковић, 1938–39: 34) и Ускоцима (Станић, 1974: 90) обавезан: *да̀ктати*, *пу̀ктати*, *др̀ктӣм*. Однос краја (*х* > *г* у првом лицу аориста и имперфекта) према средини ријечи, учврстио је експлозивно *г* на мјесту старог *х* и у наставку *-агу* трећег лица множине имперфекта, па је прелазак *х* > *г*: *зна̂ва̄гӯ*, *бӣ̏а̄гӯ*, *ко̀па̄гӯ*, досљедно спроведен и у дурмиторским и у говорима околине Колашина. Овим говорима процеси *х* > ∅, у завршном интервокалном положају, тј. у 3. лицу множине имперфекта, остали су непознати. На тај начин избјегнута је могућност формалног изједначења 3. л. множине презента и имперфекта (*мотау*, *копау*, *ударау*), што је остало као диференцијална црта новоштокавских према архаичнијим црногорским говорима у којима је ова појава јако изражена.

Но, највеће разлике говора Дурмитора према неким сусједним, па и разлике међу самим дурмиторским говорима, везане су за финалну позицију. Природа краја ријечи омогућавала је да се у овим говорима дешава више процеса: *х* > *г*, *х* > ∅, *х* > *к* и *х* > *в*. Док је појава *х* > *в* (*сув*, *глув*) лако објашњива – сонант *в* дошао је у номинатив једнине преко зависних падежа – пажњу више заокупљају други процеси, обавезног или факултативног карактера, који понекад дијеле овај простор. Показало се да је за судбину сугласника *х* од важног значаја и категорија ријечи у којој се јавља. Поред обичног *г* (*мȉјег*, *ȍраг*, *сирȍмаг*, *с'ерȍмаг*) и нешто мање очекиваних процеса *х* > ∅ (*пра̂*, *ма̂*, *стра̂*, *вр̂*, *сирȍма*), у основној (номинативној) форми именица у говору Ускока може се јавити и сугласник *к*: *зȁда̄к*, *с'ерȍмак*, *слу̂к*, *вȁздӯк* (Станић 1974: 89). Готово исти попис ријечи са *х* > *к* даје се за говор околине Колашина (Пижурица 1981: 83). Међутим, у другом дурмиторском говору, у монографији о говору Пиве и Дробњака, нема ниједан примјер који би потврдио одвијање процеса *х* > *к*. У замјеничко-придјевским ријечима – ни у ускочком говору, ни у говору Пиве и Дробњака – замјена *х* > *к* није могућа. Међутим, у говору Ускока (92) у овој морфолошкој категорији глас *г* мјесто гласа *х* јавља се готово редовно: *ȍвијēг*, *кȁкијēг*, *дȍбријēг*, *пȍгинулӣг*, *пр̂вијег*. У говору Пиве и Дробњака (35–36) – иако ни примјери са *х* > *г* нијесу ријетки – много је обичније отпадање крајњег *г* добијеног од *х*: *ȍвије*, *ȍније*, *дȍбрије*, *злȉје*. С друге стране, у генитиву (и акузативу) личних замјеница 3. л. множине *њих/их* одступања од основног правила *х* > *г*, на цијелом простору од Пиве до Колашина, готово су занемарљива. И сами се дурмиторски говори разликују судбином финалног *х* у 1. лицу једнине имперфекта и аориста: наспрам редовног *х* > *к* у говору Пиве и Дробњака и у једном и у другом глаголском облику (35) – у имперфекту: *ра̂ђа̄к*, *кȍва̄к*, *слȕша̄к*; у аористу: *зара́дик*, *тр̏гок*, *лѐгок*, *нѐ шћек* стоји другачије правило дистрибуције у ускочком говору (88–89) – *х* > *г* у имперфекту: *ȍћа̄г*, *бȉјā̄г*, *чу̂ва̄г*; *х* > *г/к* у првом лицу једнине аориста: *рѐког*, *чȕг*, *бȉг*, *прȍсӯг*, *пȍквасӣг*, *подми́риг* // *ȕбик се*, *прѐпадок се*, *ȍдок*, *забȍравӣк*, *пȍс'екок*. У типичним говорима околине Колашина ситуација са замјеником *х* у 1. лицу једнине имперфекта и аориста је једноставна: једини замјеник може бити глас *г* (Пижурица 1981: 81).

3.2 Како смо већ истакли, глас *ф* је дурмиторским говорима непознат и замјењује се гласом *в: вѐњер*, *вȕруна*, *вȅс*,*Сȍвија*, *вилозȍвија*, *сȍвра*.

3.3 Као и код већине црногорских говора, дистрибуциона ограничења палаталних африката *ћ* и *ђ* на крају ријечи, тј. њихова замјена у финалној позицији сонантом *ј*, јесте у одређеној мјери особина и дурмиторских. Много је више потврда за колебање у артикулацији безвучне африкате *ћ* у финалној позицији, а бројније су и категорије ријечи у којима се ова појава среће: супинска форма инфинитива на *-ћи*: *по̂ј*, *до̂ј*, *ȉза̄ј*, *ȉзиј*; у именицама – *пȍмо̄ј*, *но̂ј*, *по́ној* (ако се не употребљава за Дурмитор обичнији облик *по́ноћа*); код непромјенљивих ријечи (везници, прилози...): *вej*, *сȉно̄ј*... За све ове категорије важи констатација да је варијанта са изговореним *ћ* много обичнија. Промјена *ђ* у *ј* се практично своди на основне облике *куд*, *год* и њихове композите, али је

извршена скоро досљедно: нêмала му дȳша *кȳј* на т*ā* свѝјет, *свȳј ӣ*г ѝм*ā*, дòшō *ȍднекуј*. У регији Дурмитора речца *год* је најчешће у књижевном лику, мада може да гласи и *гој*. Права се мјера очекиваности појаве *ћ*, *ђ* > *j* на крају ријечи у зони Дурмитора може донијети тек поређењем са другим црногорским говорима: на примјер, у источној Црној Гори досљедност преласка *ћ*, *ђ* > *j* је најизраженија. Идући од истока ка југу Црне Горе, појава је нешто мање, али и даље у високом степену, заступљена. Још даље, у црногорским приморским говорима, појава *ћ*, *ђ* > *j* на крају ријечи губи на интензитету. Сигурно је, појава је у дурмиторском крају у много мањем обиму присутна него у говорима југоисточне Црне Горе (изузев приморских[10]), нарочито источноцрногорским (Стевановић 1935: 38–39), у односу на које се дурмиторски изговор сугласника *ћ* и *ђ* у финалној позицији може схватити као диференцијална црта.

3.4 Испитивачи говорне зоне Дурмитора безрезервно констатују да у говорима Пиве, Дробњака и Ускока не постоји африката *s* (Вуковић 1938–39: 46; Станић 1974: 77).

3.5 Од осталих сугласника још су, у говорима Дурмитора, нешто нестабилнијег изговора двоуснено *п* и зубни сугласници *т* и *д*:

Глас *п* је, као и у већини народних говора, и у дурмиторским у претконсонантској позицији подложан редукцији – посебно када се нађе испред одређених врста сугласника. Уснено *п* на почетку ријечи испред зубног експлозивног гласа *т* и зубних фрикатива *ш* и *с* испада: *тѝца*, *сòвати*, *сôвка*, *шѐница*. Иначе у средини ријечи испред ових сугласника, а такође и испред сугласника *к*, *ч* и *ц* прелази у *в: овту́жити*, *лȍвта*, *тѐвсија*, *ỳавсити*, *љѐвшӣ*, *овштина́ри*, *клȳвко*.

Било да је сам, било да је у саставу сложеног облика футура, инфинитив се обично употребљава у облику без крајњег *и*. Код глагола на *-сти* – с обзиром на иначе нестабилну групу *-ст* на крају ријечи у овом говору губљења су још већа – преовладавају облици без морфеме *-ти*: *пòмус*, *пȁс*, *ỳкрас*. Иначе је код сугласничке групе *-ст* губљење крајње безвучне оклузиве, и ван категорије инфинитива, у овим говорима редовно. Спорадично *пôст* и *За́пост Госпòђӣн* сматра се утицајем књижевног језика. Исте судбине су финалне сугласничке групе *зд*, *жд* и *шт*, при чему за провјеру *зд* имамо само неколико типизираних лексема: *грôзд*, *Гвôзд* – име мјеста на Дурмитору, *гвôзд* (крупна, густа шума), *бâзд*.

Ако се у додиру двије сусједне ријечи на крају прве нађу денталне оклузиве *д* и *т*, а на почетку друге неки у нечему са њима слични сугласник, тешкоћа у изговору таквих сугласничких скупина рјешава се веома израженом склоношћу за испадањем денталних оклузива – тенденција је најуочљивија код неких предлога и бројева: *ѝспре тебе*, *прѐ добријем љу́дима*, *пò стајōм*, *пò глāву; пѐ годӣнā*, *десѐ товāрā*, *деве шѝљēгā*, *педѐсē дȍмōвā*, *ше́сē гȍдӣнā*.

[10] У говорима Црногорског приморја веома је присутна тенденција пропуштања изговора африката у финалној позицији у ријечи (*што ʲе Ӣво рѐкō сѝнō(ј)*, *нѐка напȁдā ко го ȍће*) (Јовановић 2005: 189–190).

3.6 Ни резултатима сибиларизације говори Дурмитора и околине не слажу се у свему са књижевним језиком, чак је једно одступање и јако изражено – *к* испред *и* у дат. и лок. једн. именица на *-а* редовно прелази у *ц* и у личним именима – најчешће иза дугосилазног акцента: *Лу̂ци*, *А̂нци*, *Ми̂лци*, *Пе̂јци*; али и у другим позицијама: *Ра̏до̄јци*, *Ста̏но̄јци*, *За̏го̄рци*, *Мѝјо̄љци*. Међутим, иза дугоузлазног акцента, бар према грађи из говора Пиве и Дробњака, тога мијењања нема: *Ста́ки*, *Ца́ки*, *С'о́ки*, *Ми́ки*, *Јо́ки* (Вуковић, 1938–39: 33).

4 У зони Дурмитора препознају се и одређене морфолошке црте које битније утичу на дијалекатску структуру ових говора – неке од њих су посебност само дурмиторске регије, а неке – чини се и бројније – представљају дио општецрногорских па, понекад, и општеијекавских говорних прилика. Од ријечи са деклинацијом најинтересантнији у том погледу је систем замјеница.

4.1 Датив и локатив замјеница *ја*, *ти* и *себе* досљедно гласе: *мѐне*, *тѐбе* и *сѐбе*. Од два књижевна ненаглашена облика акузатива замјенице *она* (*је* и *ју*) у употреби је једино *је*. Енклитички облици датива замјеница *ми* и *ви* имају различите судбине – замјеница другог лица је увијек у облику *ви*, док се за прво лице користи књижевно *нам*: спре́мила сам *ви* ѝжину, прѝс'ешће *ви* ако *ви* та̏мо до̂ђе̄м; да̏о *нам* је Бо̂г па има́мо, с' ѝтра ће *нам* до̂ћи та̏та (Вуковић 1938–39: 59). Од два лика присвојних замјеница *мој*, *твој*, *свој* у генитиву, дативу и локативу једнине – сажетог и несажетог – у духу ових говора је несажети. Умјесто *њихов*, *њихова*, *њихово*, *њихови* је, нарочито у Дробњаку: *њин*, *њина*, *њино*, *њини* – и то као акценатски дублети у употреби су ликови са дугосилазним и краткосилазним акцентом: *њи̂н/њѝн*, *њи̂на/њѝна*, *њи̂но/њѝно*, *њи̂ни/њѝни*. Показне замјенице у мушком роду најчешће гласе *о̀вӣ*, *та̂*, *о̀нӣ*: Ѝћеш ли ми да̏т *о̀вӣ* ка̀пӯт; Лѝјеп му е *о̀нӣ* ђѐтић; Да̂ј ми та̂ са̏пӯн (Станић 1974: 211). Показне замјенице за квалитет и квантитет увијек су са редукованим почетним вокалом: *ва̀кӣ*, *та̀кӣ*, *на̀кӣ*, *волѝкӣ*, *колѝкӣ*. Риједак је генитив једнине *чѐга*, а умјесто њега се употребљава облик акузатива *шта*: ѝ *шта* ти је о̀во̄? ѝ *шта* си ово̄ начѝнијо? нѐ зна̄ се дѝ *шта* мѝре до̂ћи (Вуковић 1938–39: 61; Станић 1974: 210). Мјесто замјенице *сав* долази старији облик *вас* – уз то, интересантно је што ова замјеница има и облик одређеног вида у окамењеном изразу *васи вијек* у значењу *увијек*: *ва̏сӣ вѝјек* ће кѝка̄т, *ва̏сӣ вѝјек* зѝвка̄ с оне̄ гла̀вице̄ (Вуковић 1938–39: 59).

4.2 У промјени именица дурмиторски говори се не разликују у великом степену од књижевног језика – углавном су у питању појединачна одступања у типу промјене, колебања у роду и броју неких именица, али има и других неслагања. Именица *рат–рата* често се чује и са промјеном именица женског рода са номинативом на сугласник: пр̀ве̄ *ра̏ти*, уз прѝшлӯ *ра̏т*, би́ло је то тѝрске̄ *ра̏ти*; Од именица мушког рода прве врсте које означавају жива бића са акузативом на *-а*, изузетак је понекад именица *бра̂в*: за̀кло̄ му на̏јбољѝ *бра̂в*, да̏ћу ти јѐдан *бра̂в*, ѝкрали су му *бра̂в* (Вуковић 1938–39: 50); Једносложне именице мушког рода на сугласник, с узлазним акцентима или краткосилазним у зависним падежима, обично у множинским падежима не проширују основу инфиксима *-ов-/-ев-*: *кљу́чи*, *клѝни*, *вра́чи*, *цѝни*, *рѝзи*, *бѐзи*.

4.3 Занимљиви су у овим говорима и поједини прилози који трпећи разне гласовне и етимолошке промјене добијају и по неколико ненормативних облика – употребљавајући се често и са партикулама, али и без њих, показују велику шароликост у гласовном и прозодијском погледу: *д̏долē*, *д̏долēн*, *д̀дāлē*, *д̀дāлēн/одáлēн*, *вд̀долē*, *вд̀долēн*, *вд̀дāлē*, *вд̀дāлēн*, *отáлēн*, *вóћен*, *нóћен*, *нýћен*, *нýнћен*, *вȳдāр*, *овȳдāр*, *вȳдијер*, *нȳдāр*, *онȳдāр*, *онȳдијер*, *кȳдије*, *кȳдијер*, *кȳдијен*, *нѐкудијен*, *нѐкудијер*.

4.4 Ријечи са конјугацијом у дурмиторским говорима – неке мање, а неке више – показују извјесне дивергентне црте према књижевном језику, у појединим сегментима глаголског система ових говора уочавају се специфични путеви развоја који често доводе и до престилизације књижевног лика у дијалекатски.

Презент. Наставак *-у* у 1. лицу једнине, осим *могу* и *(х)оћу*, обичан је и у *вȉћу* и *вѐљу* – облици *видим* и *велим* само се спорадично чују. Глагол *моћи*, напоредо са књижевним обрасцем, може да гласи: *мд̀реш*, *мд̀ре*, *мд̀ремо*, *мд̀рете*. Облици презента глагола *бити* су разноврснији од књижевних – гради се од основа *буде-*, *биде-* и проширене основе – према обрасцу глагола III врсте *биднe-: бȳдēм*, *бȉдēм*, *бȉднēм*.

Императив. У недостатку правог облика за 1. лице множине користе се разни ликови у чијој је основи најчешће *хајдемо* – императив од синтетичке форме речце *хајде*. Често се на овај облик додаје наставак 2. л. множине *-те* па добијамо *ајдéмоте*, или се пак облику 2. лица дода лични наставак првог лица: *а̏јтемо*, или се најзад поново овом облику дода наставак другог лица: *ајтéмоте*. Речце *дē* и *дēр* су, у овим говорима, веома продуктивне када је потребно ублажити заповијест исказану императивом: *замд̀чидē/замд̀чидēр*, *дâјдē/дâјдēр*, *пд̀кридē/пд̀кридēр*, *помàкнидēрте се*, *ȕзмидēрте*, *покд̀сидēрте*.

5 Систем глаголских облика дурмиторских говора, да се дотакнемо и синтаксичких питања, у односу на Вуков и уопште књижевни језик, сиромашнији је за глаголски прилог садашњи, футур II и плусквамперфекат од несвршених глагола. Футур II од несвршених глагола истиснут је из употребе од презента са префиксом *уз-*: кад му *ȕспишēш* пȍздрави га; ако све не *ȕзрāдȉмо* нêмā пȍмоћи; ће *ȕскосȉмо* óнће ћемо и трȕпати. Али, с друге стране, овај говор добро чува неке глаголске облике који се губе у извјесним нашим дијалектима – имперфекат и аорист, у првом реду. У приказивању догађаја из сопственог памћења – сматра Јован Вуковић (84) – добар причалац са Дурмитора ће претежно употребљавати имперфекат и аорист, а у приповиједању о догађајима који се причају „по чувењу“, о догађајима из старије традиције и у народним приповијеткама преовлађује крњи перфекат и историјски презент. Од индивидуалних особина појединаца зависи колико ће и у једном и у другом случају бити употријебљени футур и императив.

5.1 У синтакси падежа издвајају се неколике дијалекатске црте – неке су, изгледа, карактеристике само ових говора, а неке много шире распрострањености: 1. У дурмиторским говорима датив се не употребљава са

предлозима; 2. Потврђена је предлошко-падежна синтагма *ликше* + генитив, значењски у доброј мјери слична генитивним синтагмама с предлогом *осим*: ја̂ сам да̂вно за̀кукāла *ликше бра̀ћē* у мо̀јем ро̀ду, нека те ђа̀во но̀сӣ *ликш овē ђѐцē* (Вуковић 1938–39: 82); 3. Инструментал у значењу оруђа овдје је обичнији с предлогом *с* (или *су*) него без предлога: сијѐци љёб *с но́жом*, *с о̀вōм с' ѐкирōм* се не сијѐче ме̂со, кӯ ћ(е) о̀н *су седморо ђѐцē*, још *су̀ неколико сӣјена* бӣјо бик ми́ран (Вуковић 1938–39: 83); 4. Уколико се умјесто локатива са предлогом *по*, у просторно-дистрибутивном значењу, употријеби предлошко-падежна веза *по* + генитив, а употријебиће се понекад: ѝдē *по ку̂ћā*; лу̂та *по се̂лā*; – то свакако није особина ових говора, него је дошла, сматра Вуковић (37), с југа, из околине Никшића; 5. Основна карактеристика падежног система црногорских говора јесте неутрализација дистинкције падежа мјеста тока радње у цјелини и циља кретања, која је извршена у корист падежа циља, тј. фреквентна је употреба падежних синтагми *у*, *на* + акузатив умјесто *у*, *на* + локатив. Иако је губљење рекције захватило углавном све црногорске говоре у Пиви и Дробњаку се овај процес одвија смањеним интензитетом. Наиме, иако њихов испитивач износи оцјену да је у овом говору „место лок. синг. уз глаголе мировања с предлозима *на* и *у*, обичан акузатив: *бӣјо сам у̀ Нишић*, *начу̀нијо ку́лу на̀ Пӣшче*, *сто̀јӣ у̀ Дубровско̄*“ у закључку о овој дијалекатској појави наговјештава њену спорадичност – „по свој прилици ово ће бити донесено из црногорских говора преко говора околине Никшића“ (Вуковић 1938–39: 83–84). Да смо у праву с нашом констатацијом да процес губљења глаголске рекције и разлике између падежа мјеста и падежа правца још увијек није у значајнијој мјери захватио дурмиторске и друге црногорске новоштокавске говоре потврђују и други испитивачи (Станић 1974: 62–63; Вушовић 1927: 68). Једино се уз глагол *бити*, који у језичком осјећању дурмиторских житеља значи *ићи*, ипак готово редовно употребљава акузатив умјесто локатива (*Ј̏еси ли бӣо у̀ Жабљāк? Бӣо сам у̀ Жабљāк.*).

6 Прозодијски систем дурмиторских говора, и поред тога што се акценат понекад разликује и у појединим селима овога краја, те разлике нијесу толико велике да би чиниле паралелни систем Вук-Даничићевом акценатском обрасцу. Без обзира, дакле, и на неке несагласности ови говори носе све типичне особине новије акцентуације и спадају међу оне говоре који дају праве подстицаје за развијање савременог четвороакценатског система српског књижевног језика.

7 Имајући у виду цјелокупну структуру дурмиторских говора, коју смо овдје у најкраћим цртама представили, уочено је мноштво језичких црта које показују разлику између говорне зоне Дурмитора и књижевног језика у много већој мјери него што би се то очекивало када се зна да је говор овога и околних крајева Вук узео као основицу новом књижевном језику. При томе, многи процеси, дивергентни према књижевном језику, имају изглед стабилизоване појаве.

Литература

Алексић 1937: Радомир Алексић, *Извештај о испитивању говора у околини Берана и Колашина*, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића (Београд) V, 15–16.

Барјактаревић 1966: Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗб (Београд) XVI, 1–177.

Бојовић 2008: Драга Бојовић, *О сугласнику х у говору Потарја*, Зборник Института за српски језик САНУ (Београд) I (посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота), 89–100.

Бошковић 1978: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе: О природи, развитку и заменицима гласа х у говорима Црне Горе*, Титоград: ЦАНУ, 7–21.

Брозовић 1981: Далибор Брозовић, *Цавтат*, Фонолошки описи српскохрватских/хрватско-српских, словеначких и македонских говора обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом, Сарајево: АНУБиХ (Посебна издања АНУБиХ XV, Одјељење друштвених наука 9), 497–507.

Вујичић 1990: Драгомир Вујичић, Фонетске особине говора централне, југоисточне и југозападне Босне, *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник* (Сарајево) VI, 7–125.

Вујовић 1969: Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб (Београд) XVIII, 73–398.

Вуковић 1938–39: Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ (Београд) XVII, 1–113.

Вуковић 1940: Јован Вуковић, *Акценат говора Пиве и Дробњака*, СДЗб (Београд) X, 185–417.

Вуковић 1951: Јован Вуковић, Ије-је *или само* је *у југозападном књижевном наречју*, Питања савременог књижевног језика (Сарајево) II, св. I, 33–38.

Вушовић 1927: Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗб (Београд) III, 1–71.

Георгијевић 1950–52: Светозар Георгијевић, *Јат* (ě) *у говору Личког Поља*, ЈФ (Београд) XIX, књ. 1–4, 133–149.

Ђуровић 1980: Радосав Ђуровић, *Рефлекси јата у околини Прибоја*, СДЗб (Београд) XXVI, 235–317.

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Јовановић 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Паштровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, Библиотека филозофско-филолошке науке.

Караџић 1896: Вук Стефановић Караџић, *Скупљени граматички и полемички списи* 3, Београд: Државно издање.

Кашић 1995: Зорка Кашић, *Говор Конавала*, СДЗб (Београд) XLI, 241–396.

Лубурић 1930: Андрија Лубурић, *Дробњаци, племе у Херцеговини*, Београд: ЈП Центар за информативну дјелатност, Етнологија.

Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб (Београд) IX, 211–663.

Николић М. 1991: Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, СДЗб (Београд) XXXVII, 1–548.

Остојић 2003: Бранислав Остојић, *О црногорском књижевнојезичком изразу* III: *Рефлекси гласа јата у језерско-шаранском говору*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, Библиотека филозофско-филолошка, 253–266.

Остојић 2013: Владимир Остојић, *Судбина група уснени сугласник* + j *у говору Језера и Шаранаца*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад) LVI (2), 107–116.

Петровић 1965: *Гласовни систем ровачког говора*, ЗбФЛ (Нови Сад) IX, 157–184.

Петровић 1967: Драгољуб Петровић, *О говору Броћанца*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (Нови Сад) X, 231–239.

Пецо 1964: Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб (Београд) XIV, 1–200.

Пецо 1967: Асим Пецо, *Дијалекатске особине у пјесничком језику Алексе Шантића*, Наш језик, н. с. (Београд) XVI, 102–104.

Пешикан 1965: Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗб (Београд) XV, 1–294.

Пешикан 1979: Митар Пешикан, *Један општи поглед на црногорске говоре*, ЗФЛ (Нови Сад) XXII/1, 149–169.
Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: ЦАНУ, Посебна издања 12, Одј. умјетности, књ. 2, 1–248.
Поповић 2004: Душанка Поповић, *Консонантски систем говора села Подгоре*, Српски језик (Београд) IX (1–2), 267–284.
Ружичић 1927: Гојко Ружичић, *Акценатски систем пљеваљског говора*, СДЗб (Београд) III, 115–176.
Секулић 1971: Момир Секулић, *Неке особености говора Бијелог Поља*, Токови (Иванград), 165–173.
Станић 1974: Милија Станић, *Ускочки говор*, СДЗб (Београд) XX, 1–259.
Станић 1982: Милија Станић, *Ускочки акценат*, СДЗб (Београд) XXVIII, 63–191.
Стевановић 1935: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Библиотека ЈФ (Београд) V, 1–131.
Ћупић 1977: Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗб (Београд) XXIII, 1–226.
Ћупић 1988: Драго Ћупић, *Основне особине говора Пљеваља*, Гласник Одјељења умјетности (Титоград) 8, 79–108.

Zusammenfassung

Mundarten des Durmitors im Verhältnis zur Norm der serbischen Gegenwartssprache

Miodrag V. Jovanović

Mundarten des Durmitors, im Nordwesten Montenegros, nahm der Reformator Vuk Stefanović Karadžić als Grundlage der Standardsprache. Das bedeutet aber nicht, dass sie in allem übereinstimmen – im Gegenteil; es bestehen Unterschiede zwischen den beiden, die gar nicht so klein und unbemerkbar sind. Der bedeutendste Unterschied liegt im Laut [h], der im größeren Teil verschwindet und im kleineren Teil durch andere Laute ersetzt wird; im Laut [f], der durch den Laut [v] ersetzt wird; in der Bildung der Laute [s’] und [z’] aus den Sequenzen ⟨sj⟩ und ⟨zj⟩ nach der neuesten, teilweise auch der neuen Iotation. Es gibt aber noch viele andere, vor allem phonetische und morphologische, zum Teil auch syntaktische Unterschiede sowie die Unterschiede in der Akzentuierung, die in der vorliegenden Arbeit berücksichtigt werden.

Schlüsselwörter: Drobnjak, Piva, Konsonant h, Affrikaten, Phonetik, Morphologie, Syntax, Prosodie

Иновације на прозодијском плану у српском језику

*Гордана С. Драгин**

У раду ће бити речи о запаженим променама на прозодијском плану у разговорном српском језику. Као корпус послужиће, пре свега, језик новосадских и београдских медија као и разговорни језик студентске популације. Анализираће се појаве везане за природу, инвентар и дистрибуцију прозодема, скраћивање неакцентованог и акцентованог квантитета, и преношења акцента на проклитике. Појаве које се анализирају својствене су углавном младој популацији. Општи је закључак да се српски (стандардни) прозодијски систем приближава другим језицима са Балкана који инсистирају само на месту, а не и на квантитету и квалитету акцента у речи.

Кључне речи: прозодија, српски разговорни језик, инвентар прозодема, дистрибуција прозодема, неакцентовани квантитет, преношење акцента на проклитику.

Језик као жива, социјална категорија стално се мења и прати промене у друштву. Прозодијска, као и свака друга, норма у (стандарном) језику да би била ефикасна, претендује да буде еластично стабилна, тј. да се иновира како време налаже, а да при том буде довољно чврста да се не би морала често (коренито) мењати. Прозодијска норма Вука и Даничић[1], данас после скоро 170 година претрпела је знатне измене. Овај модел „више до једног века имао је статус недодирљивог узора“[2] иако је јасно да савремена српска стандарднојезичка реалност није у многоме усклађена са прописаном нормом. Постојање великог броја варијантних акценатских ликова, тј. толерантност норме према постојању и неговању варијантности прозодијских средстава, у раскораку је са неопходним конзерватизмом којем сама тежи. Ишло се и иде за тим да се језику дозволи слободан, природни развој. Стиче се утисак да је у последњих двадесетак година, у ово време турбулентних промена у српском друштву, дошло до битних иновација[3] које се тичу прозодије реченице, па и саме речи као његове основне јединице. У раду ће бити речи о акценатским иновацијама, тј. променама које се тичу природе, инвентара и дистрибуције акцента у речи.

---

* gordanadragin19@gmail.com; Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, Србија

[1] В. П. Ивић, И. Лехисте 1996: 13, 15.

[2] Петровић 2010: 369.

[3] О прозодијским променама у стандардном српском језику на крају 20. века детаљно је писао Драгољуб Петровић у тексту *Фонетика* у зборнику Српски језик на крају века из 1996. године.

Као корпус послужиће, пре свега, језик новосадских и београдских медија, разговорни језик у оба града[4], као и језик студентске популације, углавном новосадске. Користиће се и грађа и закључци на основу ње и из студије *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине* у издању Лингвистичких свезака бр. 8, Филозофски факултет Нови Сад, 2009. година.

Природа акцента у актуелном говору Новог Сада

На основу прецизних мерења, запажа се да је природа акцената у говору студентске омладине у Новом Саду знатно другачија од до сада описане. Реч је о следећи особинама: (1) вокали под силазним акцентом доследно дуже трају од оних са узлазним и (2) краткоузлазни акценат краћи је од краткосилазног (Марковић – Бјелаковић 2009: 149–158).

Експериментална мерања показала су, такође, да у говору Новог Сада данас у говору млађе генерације, опет студентске омладине, краткоузлазни акценат на двосложним речима карактерише силазни тон на акцентованом вокалу и велики узлазни интервал између вокала у иницијалном и финалном слогу, што значи да се акцентовани вокал одликује најчешће силазном интонацијом. За тросложне речи са краткоузлазним акцентом на првом слогу такође важи да је тон прво силазни, па потом узлазни у интервалу између вокала у иницијалном и медијалном слогу. Међутим, вокал у медијалном слогу, има најчешће узлазно тонско кретање, иако се ова особина губи ако се реч нађе у финалној позицији у реченици (Средојевић 2009: 190).

Промене се запажа и на плану инвентара и дистрибуције прозодема.

Инвентар прозодема

Што се тиче инвентара прозодема, после анализе сакупљене грађе, међу иновације спадају следеће промене:

(а) Укидање тонских контраста у кратким акцентованим слоговима, што значи пренебрегавање разлика између (ˇ) и (ˋ) акцента.

Забележени су ови примери:

Алексȁндар, у *Вȍјводини*, *Констȁнтин*, *мȉнистар*, *премȉјер*, *дȁнас*, *Вȍјводина*, *жȉвот*, *слобȍде*, *дȍбро*, *седмадȅсет*, *гȍди*, *да пȍбеди*, *извȍлте*, *вȍда*, *кȍса*, *пȍток*, *лепȍта*, *долȉна*, *толȉко*;

зȅмљу, *у цȅнтру*, *пȅсник*, *трȅбало*, *да бȕде*, *зȁједно*, *ȍбласти*, *рȍдбином*, *ȕгао*[5].

Преовлађују примери са акцентом на пенултими испред кратке ултиме, али се појава шири и према почетку речи, тј. према иницијалном слогу вишесложних речи. Нешто је фрекветнија неутрализација у корист краткосилазног,

---

[4] Грађа је сакупљана јуна и јула 2013. г. Анализиран је језик водитеља ТВ „Дневника“, културних емисија, домаћих серија, народних посланика на заседању Народне скупштине од 7. 11. 2013. године као и разговорни језик Новосађана на свим узрасним нивоима.

[5] Драгин 2005: 279.

док се краткоузлазни јавља тек мало ређе. Оваква хијерахија појаве само је доказ да је поменути процес у току, тј. да није завршен.

(б) Радикално утирање квантитетских опозиција иза акцента илуструје се следећим забележеним примерима:

1 у Гјд им. ж. р. на *-а* (*са́вет ȍдбране*, *вȏјне ȍпреме*, *од двê ка̀шике*, *без сѐстре*, *нêма учитѐљице*);

2 у Ијд. им. ж.р. на *-а* (са *врѐлом вȍдом*, са *сȕпом*, *мла́дом др̀жавом*, са *жѐном*, *јȁсном стра̀тегијом*, са *мâјком*, са *прâвдом*);

3 у финалном вокалу код Гмн именица, заменица, придева и бројева (*мȕшкараца*, вȉше *пȍрука*, *од нѐких жéна*, *нêма крȕшака*, *далѐко од ȍчију*, *нȁших нâција*, *четр̀најст чȁсова*, *за прȍлаз брȍдова*, *од свûх мѝнистара*, *осàмнајст рûмских импѐратора*).

4 у финалном вокалу облика заменичко-придевске деклинације (*ȍблачно*, *нêма пȍвређених*, *прȉвредни*, *рȁдикалне*, *срȅпске*, *јȁсном*; *вр̀ховни*, *др̀жавне*, *стра̀тешки*, *амѐричког*, *дѐчачкој*, *др̀жавних*, *мȍјој*, *свȍјој*, *твȍјој*, *од нѐких*, *од ȍне жѐне*);

5 само факултативно у инфинитиву на вокалу основе (ако се дужина и чува, то је увек иза краткоузлазног акцента) (*дȍнēти/дȍнети па̀пир и пи́сати пи́смо*, *ȕзēти/ȕзети двê ка̀шике брȁшна и пȍчēти/пȍчети ме́шати...*);

6 на тематском вокалу у презенту (*врâтим*, *обѐћавам*, *пȁзиш*, *стȁнеш*, *дȍкаже*, *пȍбеди*, *да пȍкаже*, *рѐагује*, *глѐдамо*, *нȍсимо*, *вȉде*, *нȍсе*);

7 на вокалу наставка у аористу (ако испитаници „препознају“ да се ради о аористу, а не о презенту!) (*ȉстресе се*, *пȍхвали га*, *однѐсоше*, *пȍстадоше*);

8 само факултативно на пенултими код глаголског прилога садашњег (*вла́дајући*, *пи́шући/пѝшӯћи*, *жи́већи/жи́вēћи...*);

9 на вокалу испред наставка *-вши* код глаголског прилога прошлог, али само факултативно у позицији иза краткоузлазног акцента (*дȍневши/дȍнēвши*, *рѐкавши/рѐкāвши*);

10 код глаголског придева трпног (*прȍдана*, сȁстранак је *ȍдржан*, *пȍкренут* пȍступак, *ȕзет* је крѐдит, *прѝмењен* за́кон, *ȉзречена* кȁзна, *са ȍствареним* доби́цима);

11 код великог броја именичких суфикса (*пѐкар*, *дȍгађај*, *прѐкршај*, *засе́дање*, *изда́ње*, *са̀радник*, *могу́ћност*, *одгово́рност*, *ȕмешаност*, *пѝтање*, *истȍричар*, *премѝјер*) – али дуг вокал у овим облицима често се факултативно чува иза краткоузланог акцента (*крȍјāч/крȍјач*, *вȍдӣч/вȍдич*, *нѐсрећнӣк/нѐсрећник*, *мѝшӣћ/мѝшић*, *мла̀дӣћ/мла̀дић*, *хѐрōј/хѐрој*, *карфѝōл/карфѝол*, *телѐфōн/телѐфон...*).

Иновацијом ћу сматрати и неке дужине иза акцента којих нема код Даничића, а забележене су код старијих становника Новог Сада, у старијим деловима града. Ради се о дужинама иза кратког акцента у енклизи[6]: *ѝмō је*, *ѝшлā сам*, *врућѝнā је*, *ȍвā је*.

На основу анализиране грађе види се да се без остатка скраћује послеакценатска дужина иза силазних акцената и (скраћене) неакцентоване дужине

[6] Стокин 2005: 196.

у отвореном слогу (*народне ба̂нке*, *суд пра̂вде*, *мо̂ра*, *на̂ђе*, *пуно го̏дина*, *ѝзађу*, *вра̂баца*, *жи́тељa*; *Бо̏сне*, *Тѝсе*, *савет о̏дбране*, *фа̀брике*) као и иза дугосилазног акцента и неакцентоване дужине и краткоће у затвореном финалном и медијалном слогу (*днêвник*, *њêним*, *вра̂тим*, *мêтара*, *мо̀нтӣрамо*, *са̀зӣдано*). Иза узлазних акцената дужина се факултативно губи (*вла̀де*, *Евро́пе*, *искључе́ња*; *во̀де*, *го̀ре*, *чѝји*, *ко̀ји*; *зо́нӣм / могу́ћност*; *жи́вимо*, *да́јемо / повла́ћēња*, *про́пӣса*; *ара̀нжман*, *гувѐрнер / авѝӣн*, *адво̀кāт*; *иза̀сланика / дѐвојка*, *за̀пишем*, *по̀тпишемо*). У облицима Гмн најчешће скраћују се обе дужине од свӣх *мѝнистара*, док она дуже опстаје иза кратких акцената, у медијалној позицији у речи, тј. ако је у непосредној близини акцентованог слога. Чињеница је и да од две дужине опстаје она која је ближа акцентованом слогу (нêма *кру̏шāка*). Парафарзирајући Драгољуба Петровића (Петровић 1996: 92) рећи ћу да се радикално спровођење скраћивања дужина иза акцента може прихватити и као тенденција (у стандардном прозодијском систему, бар у његовом разговорном изразу), као пут ка тонској неутрализацији. Може се закључити да се дужине које су се раније доследно чувале сада опстају само факултативно, а сачуване факултативне дужине доследно се скраћују. И закључићу речима Драгољуба Петровића: „Процес је толико узнапредовао да се с правом може рећи да *послеакценатског квантитета данас нема*“ (Петровић 1996: 94).

Дистрибуција прозодема

Најмаркантнија иновација која се тиче дистрибуције акцента у говорној пракси МАС медија и у разговорном језику, тј. вернакулару града јесте **појава силазних акцената у непрвом слогу у речи**. Ова појава представљана је често и веома детаљно у радовима наших фонолога (Јоцић – Петровић – Суботић 1982; Петровић 1992; Фекете 2000; Драгин 2005, 2009 и 2012; Јокановић-Михајлов 2006 и 2009; Средојевић 2009; Бошњаковић – Регодић 2007; Бјелаковић – Марковић 2009 итд.). Стабилизовање силазног акцента ван првог слога у речи забележено је у следећим примерима[7]:

(а) *асистѐнт*, *диригѐнт*, *благоврѐмено*, *верова̏тно*, *пољопрѝвредни*, *понѐшто*; *у интервју̏у*, *конкурѐнтна*; *емѝсија*, *компа̏нија*, *корѐкција*, *лепо̏тица*, *комплѐтно*, *изузѐтно* поред стандарног лика *доку̀мент*, *кома̀нданта*, *прво̀битно*;

(б) *интервју̂*, *југоза̂падни*, *североза̂падни*, *терито̂рији*, *у Аустра̂лију*; *коали̂ције*, *администра̂торима*, *инвести̂ција*, *поједи̂наца*, *зада̂така*, *организа̂тора*, *домаћи̂нстава*, *омлади̂наца*, *послода̂ваца*, али чује се и стандардно *амба̀садора*, *телѐвизију*, *међу̀тим*, *органѝзатори*, *Југо̀славија*.

Ради се, углавном, о речима које потичу из страних језика, затим ту су домаће сложенице и облици Гмн.

По усменом сведочењу већине испитаника (од интелектуалаца до мање образованих), појава силазних акцената на непрвом слогу у речи, сматра се регуларном, док се стандарни облик, најчешће сматра необичном, чак смешном,

[7] Драгин 2005: 281.

дакле, неприхватљивом појавом. Овакав став о језику сигуран је знак да је дистрибутивно правило о положају силазног акцента само на првом слогу у речи озбиљно уздрмано.

Преношење акцента на проклитику

Прозодијска појава преношења силазних акцената са првог слога у речи на проклитику може се прихватити као нормативно правило (Белић 1951: 232), али говорна пракса све више оповргава ову чињеницу. Исцрпна литература о овој теми представљена је у Петровић (1996: 89–98, *Фонетика,* Српски језик на крају 20. века). Већ је констатовано у литертури[8] да је на локалним новосадским медијима „померање акцента на проклитику само факултативна појава“ (Драгин 2005: 281) као и то да „средњошколци и студенти (само!) спорадично померају акценат на проклитику“ (Бошњаковић 2009: 80). Да се ради о улози традиције у преношењу акцента на проклитике тврде Ивић – Бошњаковић – Драгин (1994: 88–89) и истичу да се акценат неће преносити у синтагмама које су непознате говорном лицу, што значи да се појава преношења акцента на проклитику доживљава као *шум у комуникацији*. Млађе генерације ову појаву доживљавају као *архаичну и регионалну,* тј. као јасну маркацију о дијалекатском пореклу и с тога је избегавају (Суботић 2005: 143) Само ћу сумарно приказати резултате до којих се дошло у испитивању говора Новог Сада и своја запажања о свакодневном говору Новог Сада и Београда. Са највећим индексом фреквенције јесу примери са старим преношењем акцента на проклитике, дакле када је пренесени акценат краткосилазни, без обзира о којој се врсти речи ради (*ȕ рӯку*, *са̏ мном*, *нȕ на ког*), док је нешто нижи индекс код новог преношења (када је пренесени акценат краткоузлазни) (*ỳ кућу*, *нà нашој*, *нè буде*) (о процентуалним подацима в. Бошњаковић 2009). Маркантан је и податак да је преношења акцента на проклитику знатно ређе, готово га и нема, код говорника са теритотије београдског говорног поручја. То се може објаснити дијалекатским окружењем главнога града староштокавским говорима који чувају старо место акцента.

Скраћивање неакцентованог квантитета само је део свеобухватне тенденције ка скраћивању квантитета уопште, дакле и под акцентом:

´ > `: *вòјске, војнѝци*, *врѐме*, *зàхтев*, *сàјам*, *хрàброст*, *гувернѐра*, нѐколико *дàна*, *у Еврòпу*, *зàхтев* (Драгин 2005: 280), *мр̀зим*, *делегàција*, *по грàду*, *у* Нȍвом *Сàду*, *врѐдности*, *произвођàчима*, 30 *степѐни*, *одржàвање*, *резолỳције* (Петровић 1996: 96);

´ > ̏: двòјицу *војнȕка*, гȍдину *да̏на*, нâјутицàјнијих *зема̏ља*, *лȕге*, шêст *месѐци*, *са̏бор* (Драгин 2005: 280), *у Прȕбоју* (Петровић 1996: 96), ȁјд *пожȕри*, *пȕкла гра̏на* југоѝсточне *Еврȍпе*, *температȕра*, у нѝжим *дѐловима* гра̏да, у ёвро *лȕги*, *атмосфѐра*, вòјвођанских *Мађа̏ра*, вѐрских *ра̏злога*.

У примерима *ȕздржаће*, *пȍпустити* акценат се сели на први слог.

ˆ > ̏: *да̏н*, *два̏*, *трȕ*, *Шѐст*, вêсти *да̏на* (Драгин 2005: 280), *Цр̏на Гȍра*,

[8] Д. Петровић 1999: 230; Драгин 2005: 281; Јокановић-Михајлов 2007.

ка̏же, *на за̏паду*, *ра̏справа* (Петровић 1996: 95); *у Днѐвнику*, *у нѝжим дѐловима гра̏да*, *шêст ѝљада мѐтара*;

ˆ > ´: *дỳвате*, *крѐнете*, *мòрамо*, *чỳвате* (Драгин 2005: 280), *свêст мàса*, *ỳље* (Петровић 1996: 96), *ѝзмеђу двâ грàда*.

Кад је реч о **дистрибуцији акцента** могу се појавити и дублетни ликови. Слободан је избор у томе да ли ће једна или друга стандардна варијанта неког облика бити устаљена у некој говорној заједници. Када се изабрана варијанта наметне као једина могућа и на другим теренима српскога језика (где је дотада била непозната), можемо је с правом сматрати *иновацијом.*

Алтернација места акцента (префигирани глаголи I и VII Белићеве врсте у презенту, императиву и инфинитиву): *пòнесем*, *òднесеш*, *дòнесе*, где *пòстоје*, *дòнеси*, *зàнеси*, *рàскрстите*, *пòпустити*, *ѝспећи*, *зàтећи*, *прòнашла*, *ѝзашла*, *òкречио*, нȍге *нàтекле*, *зàтекли*, *òдрекла*.

Унифицира се место акцента тако што се помера за један слог ка почетку речи и углавном доспева на први слог, аналошки час према инфинитву, час према презенту сем код глаголског придева трпног неких глагола где је на 2. слогу – *затѐчена*, *одсѐчена*, *залѝвена*, *покрѝвено*. У примерима *прекр̀шили*, *помѝслила*, *осмѝслила* акценат се повлачи за један слог ка крају речи!

Алтернација места и квантитета: *одáвде* : *òдавде* : *òдāвде*, *òдатле* : *одáтле* : *òдāтле*, *одáкле* : *òдакле* : *òдāкле*, *онỳда*, *òнуда*, *овỳда*, *òвуда*.

Прилози за место овако се само факултативно изговарају, иако је уочљива предност акценатских ликова са краткоузлазним на првом слогу без дужине на слогу који следи (*òдавде*, *òдатле*, *òдакле*, *òнуда*, *òвуда*).

Алтернација места и квантитета акцента: *прòнāћи*, *ѝзāћи*, *пòвӯћи* у футуру. И овде се избор прави у правцу иницијалног места акцента.

У примерима *комунѝцӣрати*, *пòгӯрају*, *сàкӯпљају* преузима се акценат херцеговачких и црногорских говора (херцеговачко-крајишког дијалекта).

Број дублетних форми у прозодијском систему српског језика веома је висок (Ивић 1965: 135–144) и регуларна је тежња да се он упрости тако што би се озваничиле регионалне варијанте. Другим речима, развој у погледу дублета иде у правцу симплификације. И овде је запажена тежња сложеног српког прозодијског система да се упрости, достигне што већи степен економичности.

Поменуте неутрализације тонске и квантитетске воде до потпуног нивелисања свих разлика међу акцентованим прозодемама и истичу једино као важно **место акцента у речи.** То је једна од прозодијских одлика балканског језичког савеза и најмаркантнија одлика, по речима П. Ивића, *иновативне, балканизиране* призренско-тимочке говорне зоне на чијем се терну налазимо.

Зебележено је доста примера са експираторним акцентом, од којих доносим само део: *тȍплих дАна*, *тАнки с рОдама*, *гУбе глАве*, *ко врАпци*, *нИсам размИшљао*, *ШвАба* (Бјелогрлић из серије „Вратиће се роде“), *ВУлин, ВУлина, прИмер, рАдници, пар минУта, на свЕту, из ЛондОна, зАбава, маскОта* (ТВ Дневник).

На једном месту Петровић примећује да „[п]розодијске промене које смо овде поменули (´ > `, ˆ > ", ´ > ", ˆ > `, " > `) Белић, изгледа, није ни приметио, иако се за њих може рећи да спадају у „тековине“ српског прозодијског

система развоја последњих деценија“ (Петровић 2010: 373). Ја бих на ово додала и свој коментар који би овако гласио: у време кад је Белић писао о променама у нашем прозодијском ситему (средина 20. века) поменуте иновације нису биле толико маркантне и широко заступљене у говору, готово, свих представника српског језика без обзира на географско, тј. дијалекатско порекло и узраст као што су то данас. Као што је већ примећено у ранијим радовима на исту тему (Драгин 2005: 280; Петровић 2010: 380) и овде је запажено да су поменуте иновације најдаље одмакле у говору младих, свих професија и у оба идиома. Јасно је да се прозодијски систем стандардног језика радикално разграђује. Иновације о којима је реч, дијалекатски засноване или бар скоро увек потврђене у неком народном говору, често имају и карактер престижних особина говора града. После анализиране грађе у раду, све више се отвара простор дилеми која гласи: Да ли је сазрело је време да се прозодијска норма стандардног језика реваролизује, мења бар у понеком детаљу?

Литература

Ајџановић – Алановић 2009: Милан Ајџановић и Миливој Алановић, Прозодијске одлике придевских видских парова у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 235–244.

Белић 1951: Александар Белић, Из новије акцентуације, *Наш језик*, н. с., књ. II, св. 7–10, Београд: Институт за српскохрватски језик, 227–237.

Белић 1952: Александар Белић, Из новије акцентуације, *Наш језик*, н. с., књ. III, св. 5–6. Београд: Институт за српскохрватски језик, 149–153.

Бјелаковић – Марковић 2009: Бјелаковић Исидора и Маја Марковић, Послеакценатске дужине у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 110–128.

Бошњаковић 2009: Жарко Бошњаковић, Преношење акцента на проклитику у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 79–109.

Бошњаковић – Урошевић 2009: Жарко Бошњаковић и Данка Урошевић, Финалне вокалске групе -ао, -ео, -уо у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 246–267.

Бошњаковић 2009: Жарко Бошњаковић, Фонема /х/ у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 268–286.

Бошњаковић – Радовановић 2009: Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић, Фонетске варијације у говору избеглица у Новом Саду, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 310–338.

Гудурић 2009: Снежана Гудурић, Прилог проучавању говора Новог Сада: струјни сугласници /ж/ и /ш/, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 287–296.

Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценти*, Београд: Српска краљевска академија.

Драгин 2000: Гордана Драгин, Лингвогеографски преглед послеакценатских дужина у Војводини (I), *Јужнословенски филолог* LVI, бр. 3–4 (посвећено Павлу Ивићу), Београд, 357–378.

Драгин 2005: Гордана Драгин, Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 48 (1–2), Нови Сад: Матица српска, 277–282.

Драгин 2009: Гордана Драгин, Дистрибуција послеакценатских дужина у језику медија, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 129–140.

Драгин 2012: Гордана Драгин, Прозодијска норма у стандарду и дијалекат, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41 (1), Београд, 561–570.

Ивић – Лехисте 1996: Павле Ивић и Илсе Лехисте, *Прозодија речи и реченице у српскохрвтаском језику*, *Павле Ивић, Целокупна дела* VII (2), Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, 5–354.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци (1. О фонологији)*, приредио Д. Петровић, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, 7–755.

Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (увод и фонетизам), *Српски дијалектолошки зборник* XL, Београд, 1–419.

Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (морфологија, синтакса, закључци, текстови)*, Српски дијалектолошки зборник* XLIII, Београд, 1–574.

Јокановић-Михајлов 2012: Јелица Јокановић-Михајлов, Савремена ортоепска норма и проблем факултативности, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане* 41 (1), Београд, 53–58.

Јокановић-Михајлов 2007: Јелица Јокановић-Михајлов, *Акценат и интонација говора на радију и телевизији*, Београд: Чигоја штампа, 279.

Марковић – Бјелаковић 2009: Маја Марковић и Исидора Бјелаковић, Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 141–147.

Марковић – Бјелаковић 2009: Маја Марковић и Исидора Бјелаковић, Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 148–158.

Недељков 1984: Љиљана Недељков, Прозодијске особине говора села Каћа, *Српски дијалектолошки зборник* XXX, Београд, 267–356.

Николић 1964: Берислав М. Николић, Сремски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XIV (2), Београд, 13–212.

Николић 1970: Берислав М. Николић, Основи млађе новоштокавске акцентуације, *Библиотека јужнословенског филолога*, нова серија, Институт за српскохрватски језик, Београд, 7–122.

Петровић 1996: Драгољуб Петровић, Фонетика: српски језик на крају века, *Службени гласник*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 87–110.

Петровић 1999: Драгољуб Петровић, Две прозодијске норме, у: *Актуелни проблеми граматике српског језика* (Зборник радова са другог међународног научног скупа), Суботица – Београд.

Петровић – Гудурић 2010: Драгољуб Петровић и Снежана Гудурић, *Фонологија српског језика*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ– Београдска књига – Матица српска, 9–524.

Поповић 1968: Иван Поповић, Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине, *Српски дијалектолошки зборник* XXI, Београд: Српска академија наука и уметности, 1–248.

Средојевић 2009: Дејан Средојевић, Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцента у новосадском говору – тонска компонента, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 159–191.

Средојевић 2009: Дејан Средојевић, Акценат именица у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 215–234.

Стокин 2009: Маја Стокин, Прозодијске особине морфолошких категорија у говору старог Новог Сада, *Говор Новог Сада* 1: *фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет, 192–215.

Суботић 2005: Љиљана Суботић, *Ортоепска и ортографска норма стандардног српског језика* (електронско издање), Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за медијске студије.

Summary

Innovation in prosodic plans in the Serbian language

Gordana S. Dragin

In this work, noticed changes in prosodic plan in the spoken Serbian language will be discussed. The language of the media in Novi Sad and Belgrade as well as the spoken Serbian found among students will be the basis of this research. The occurrences dealing with nature, inventory and distribution of the prosodemes, shortening of non-stressed and stressed quantity and moving of the accents to proclictic segments (the stress from a word is transferred to a preposition or a conjunction that precedes that word) will be analyzed. The analyzed phenomena are mostly the characteristics of younger generations. The general conclusion is that the standard Serbian prosodic system is getting closer/more similar to the other Balkan languages which are concerned only with the place but not with the quantity of the stress in a word.

Keywords: prosody, the spoken Serbian language, prosodeme inventory, prosodeme distribution, non-stressed quantity, moving of the accents to proclictic segments (units)

За некои морфосинтаксички промени во вратничко-полошките говори

*Веселинка Т. Лаброска**

Вратничко-полошките говори во кои централното место му припаѓа на градскиот тетовски говор, претрпуваат промени на сите рамништа како резултат на повеќе лингвистички и ектралингвистички фактори како што се: влијанието на стандардниот македонски јазик врз дијалектите, влијанието на скопскиот жаргон како доминантен во узусната норма во јавната комуникација, влијанието на соседните јазици односно дијалектите на соседните јазици со оглед на припадноста на вратничко-полошките говори во северното погранично наречје, промената на демографската структура на овој регион со оглед на бројот на население од разни националности што мигрираше во и од овој регион и сл. Сите овие фактори влијаат врз вратничко-полошките говори на сите рамништа, а морфосинтаксичките промени што ги регистриравме при нашето теренско истражување, ќе бидат тема на анализа во овој реферат.

Клучне речи: дијалекти, македонско северно наречје, морфосинтаксички особености, јазични промени, лингвистички и ектралингвистички фактори

Македонските дијалекти од западниот дел на Македонија, со исклучок на одделни изолирани оази во високите планински села, пред сè населени со Македонци муслимани, во периодот од кодификацијата на македонскиот јазик до денес бележат губење на морфолошките падежни форми за датив кај личните и роднинските имиња кои биле вообичаени претходно. Интензивното влијание на стандардот и на узусната норма што е под силно влијание на скопскиот жаргон, посебно во медиумите, придонесоа дури и генитивно-акузативната форма односно casus generalis исто така да се изгуби од јавната комуникација, иако Блаже Конески и другите кодификатори со право ја вклучиле во стандардниот македонски јазик. Ситуацијата уште повеќе се компликува во деловите на Македонија каде што имаше во последниве дваесет години поголеми демографски промени на штета на македонското население, како што е регионот на Тетово, ситуација што е слична со поголемиот дел од косовската територија каде што настанаа големи демографски иместувања, а со тоа имаме и опасност од целосно исчезнување на одделни говори. Тетовскиот градски говор и околните говори сè до Вратница (во вратничките говори ситуацијата е поконзервирана, иако со помал број говорители) за стотина години претрпеле промени на морфосинтаксичко рамниште, а од

* labroska@imj.ukim.edu.mk; Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, Република Македонија

сите тие промени ние во оваа прилика ќе се осврнеме само на губењето на морфолошката форма за датив.

Но, да се осврнеме на ситуацијата од дијахрониски аспект за да ја согледаме промената. Во почетокот на дваесеттиот век Селишчев дава обемна монографија за Полог и Полошко во која меѓу другото истакнува: „за дативот се употребува на+ акузативната форма пример: *на брата ми, на попот му велат, му казале на царот* итн. но, кај Пејчиновиќ се употребува и дативната форма кај именки за лица: *да се помолат попу*, *томуа човеку, стопану* (Утѣш, 20), но и *на тој стопан* (Утѣш 20 об). Обично – *богу, помолимо се богу* (Огл. 63), *Продаде Авраму* (Запад. Мефодија Отч. 44). Во современите полошки говори форми на –*у* не се забележени. Но најверојатно тие ним не им се туѓи. Во разни македонски говори... блиски до полошките, малорекански, неретко се употребуваат такви форми во именувањето на лица“ (Селишчев 1929: 338).

Во педесетите години на дваесеттиот век проф. Трајко Стаматоски прави убава студија за градскиот тетовски говор базирана на теренски истражувања и констатира дека: „За сегашниов стадиум на тетовскиот говор е карактеристично исчезнувањето на дативната падежна форма (таа може да се чуе само кај постарите луѓе)... и понатаму:...одделни именки познаваат дативна падежна форма. Меѓутоа, треба да се подвлече дека изразувањето на дативните односи со предлогот *на* + „*општата*“ *форма* е пообично. Така: *Кажи му Стефоту* (пообично *на Стефота*) дека го примиф писмото негоо ... (Стаматоски 1957: 91–92).

Како резултат на теренските истражувања што ги спроведовме во 2012 година[1] објавена е монографија за долнополошките говори т.е. за вратничко-полошките говори според класификацијата на академик Божидар Видоески (сп. Видоески 1998: 65–69) во која констатираме дека: „вообичаен начин на изразување на дативот од личните имиња во вратничко-полошките говори денес е со предлогот *на* + casus generalis: ...*Он т’атко-му му-к’ажуал н’ему, на-т’атко-му на-Т’рпкота му-к’ажуал т’оа, Б’огоја се-в’икаше* (Р); *Он ‘одма телеф’онот на-Р’ефета му-в’ика* (Т) (Лаброска и др. 2012: 107). Вториот од наведениве примери е од градскиот тетовски говор и притоа, морам да нагласам, дека информаторката има веќе седумдесет години, а карактеристично е тоа дека таа не употребува дативна падежна форма во својот говор. Од повеќегодишното работно искуство како професор на Тетовскиот државен универзитет имав прилика да комуницирам со голем број студенти од градот Тетово и можам да констатирам дека дативната падежна форма кај личните и роднинските имиња во градскиот тетовски говор веќе е изгубена. Значи, процесот на губење на дативната падежна форма којшто го констатирале Селишчев и Стаматоски и којшто во првата половина на дваесеттиот век бил во напредната фаза сега е комплетно завршен. Дативна падежна форма кај

[1] Се работи за проект *Вратничко-полошки говори – духовна ризница* којшто под мое раководство беше завршен во 2010 година, а монографијата за овие говори под истиот наслов е објавена во 2012 година (в. литература).

лични и роднински имиња не се употребува во градскиот тетовски говор. Ситуацијата е поинаква во посевероисточните села накај Вратница каде што сè уште се чува дативната падежна форма од личните имиња како во следниве примери кои се од селата Вратница и Беловиште: *Му-реков Борету, му-викам Томчету // е-реков Љубице, е дадов Руже, сам е рекла Нине, да-телефонирамо Љиљу*. Последниов пример е посебно интересен затоа што е употребена форма за акузатив во функција на датив, но без предлогот *на*, што е показател дека и во овој регион има губење на чувството за функцијата на морфолошките падежни форми кај говорителите.

Како стои ситуацијата со дативните падежни форми од заменките во овие говори?

Кај Селишчев имаме регистрирани одделни дативни форми за следниве лица: *нам ни* и *вам ви, нему, му, нејзи е*; пр.: *каков пешкеш да е пратимо нејзи*, додека самиот истакнува дека формата за трето лице множина *ними* ретко се сретнува (Селишчев 1929: 343). Кај Трајко Стаматовски веќе ги немаме формите *нам, вам, ним*, па можеме да констатираме дек нивното губење веќе било завршено во првата половина на дваесеттиот век, можеби и порано.

Факт е дека со оглед на совпаѓањето на долгите форми од личните заменки за првото и второто лице еднина за датив и акузатив, на поголем дел од територијата на западните говори сретнуваме употреба на една долга форма од личните заменки и за множината, почесто акузативната, како што е и во тетовскиот говор, па имаме примери: *тебе ти-е поўно срцето* (Тетово), *мене ми рече Горан,* но *нас ни купиў, ... вас ви реков да доете! ... доаѓа попот што-ни-е нас на-реон..* и др. Во третото лице еднина кај постарите говорители доследно се употребува долгата дативна форма на личните заменки и за машки и за женски род: ... *и нему да- не-остане, на-мужот! нејзе-је даде паре.* Кај постарите говорители се употребуваат дативни форми и од други типови заменки како на пр. ... *даў другому, на-пријател' некој колата ... ама не-к'ажуел н'икому др'угому* (Раотинце). Но, дали овие долги падежни дативни форми се чуваат и кај помладите говорители? Ситуацијата е сложена и повторно имаме промени под влијание на узусот. Кај помладите говорители од градот Тетово често се случува да слушнеме *на-него* наместо *нему,* а формите *на нас, на вас* и *на нив* се нормални форми. На губење му одолева само долгата дативна форма за еднина женски род *нејзе* која, бидејќи е формално поизразна од акузативната, сè почесто станува универзална долга форма во сите зависни падежни позиции: *нејзе је гледам, со нејзе ќе-одам* (сп. Илиевски 2011: 8). Дативните форми *овему, другому* итн., речиси целосно се изгубени кај младите говорители.

За разлика од тетовскиот говор, во вратничкиот говор, како што истакнува и проф. Видоески (Видоески 1998: 115) се чуваат и подоследно се употребуваат дативни падежни форми, и тоа не само со функција на второто живо суштество што зема учество во предикацијата (според Тополињска), но и со посесивно значење: *Иџету Кировому син, га викав мужа је Маре Каровези.* (Кучевиште, Скопска Црна Гора). Ваква ситуација со чување на датив со посесивно значење е регистрирана и во горанските говори: ... *шес*

де́ца те́тке ги у́мреѓе (Враниште; сп. Младеновић 2001: 297). Сепак, според нашите теренски истражувања, заклучивме дека овој начин на изразување на посесивност од овие говори е во повлекување, иако импулсот за негово чување што доаѓа од соседните призренско-јужноморавски говори веројатно го успорува процесот.

Според прилозите на Милорадовиќ и Станковиќ, дативните падежни форми во српските говори што граничат непосредно со северните македонски говори, како што се призренско-јужноморавските говори и косовско-ресавските говори, сѐ уште добро се чуваат (Милорадовић – Станковић 2010а: 169), иако аналитизмот како процес што се шири се повеќе на север ги доведува во прашање функциите што овие падежни облици ги изразуваат. На оваа територија, според нив, може да се регистрира датив со посесивно значење, но и аналитичка конструкција со предлогот *од* за изразување посесивност*: кућа [од] мога оца//моме оцу кућа//на мојега татка/оца кућа* (Милорадовић – Станковић 2010а: 159).

Чувањето на дативната форма во призренско-тимочката област го потенцира и Павле Ивиќ во класификацијата на српските дијалекти истакнувајќи дека позападните македонски говори одат со позападните призренско-тимочки, а поисточните со оние што се поисточно на територијата на призренско-тимочката дијалектна област, при што во првите има чување на дативот, а во вторите аналитички конструкции со предлогот *на* (сп. Ивић 2009: 165).

Од пошироката анализа на начините на изразување на дативот во македонските дијалекти (Гајдова – Лаброска 2011: 169–173), може да се потврди она што колегата Реметиќ го истакнува, а што може да се види и низ трудовите на Божидар Видоески и Павле Ивиќ, а тоа е фактот дека јазичната интерференција во говорите во пограничните области (како што се македонските северни говори) придонесла за една само навидум парадоксална ситуација, а тоа е соживот на неспорни иновации и неспорни архаизми (Реметић 2005: 338), а една таква ситуација имаме и со изразување на падежните односи на оваа територија, од една страна чување на синтетски дативни форми со разни функции, од друга страна наплив на аналитизам како што е изразувањето на различни функции со конструкциите со предлогот *од* во говорите на Скопска Црна Гора и Горња Морава, а за што исцрпен прилог имаат во 2010 год. колегите Милорадовиќ и Станковиќ: *да пуштим од бачвуту (вино)* (Кучково, Скопска Црна Гора; сп. 2010б: 29).

Ако кон тоа се придодаде фактот дека во секое развиено општество интензивно влијание има стандардната говорна форма, но и говорот на главниот град, во нашиот случај говорот на Скопје, значи денес може слободно да се каже дека дијалектологијата е неодминливо насочена кон социолингвистички пристап за да се протолкуваат промените во јазикот кои се посебно видливи кај помладите генерации.

На крајот на рефератот морам да го истакнам фактот дека за истражување на состојбите денес на територијата на пограничните говори долж границата меѓу Македонија и Србија треба да преземеме темелни интердис-

циплинарни истражувања како што истакнува колегата Реметиќ, „свеколике цивилизацијске интерференције будући да нема ниједног сегмента живота људске популације у којему нису нашли одраза вишевековни суживот, укрштање и преплитање – од врло сродних до врло различитих цивилизација“ (Реметиќ 2005: 347).

Литература

Видоески 1998: Видоески Божидар, *Дијалектите на македонскиот јазик* I, Скопје, МАНУ.

Гајдова – Лаброска 2011: Убавка Гајдова – Веселинка Лаброска, Изразување на дативот во македонските дијалекти, *Прилози* (Скопје) XXXVI (1–2), посветени на акад. Зузана Тополињска по повод нејзината 80-годишнина, 163–178.

Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (приредио Слободан Реметић), Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Илиевски 2011: Петар Хр. Илиевски, Статусот на дативот и семантиката на дативската форма *нејзе* во македонскиот јазик, *Прилози* (Скопје) XXXVI (1–2), посветени на акад. Зузана Тополињска по повод нејзината 80-годишнина, 7–16.

Лаброска и др. 2012: Веселинка Лаброска и др., *Вратничко-полошките говори – духовна ризница* (приредила Веселинка Лаброска), Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Милорадовић – Станковић 2010а: Софија Милорадовић – Станислав Станковић, О исказивању припадничко-поседничког односа у српским народним говорима на Косову и Метохији, у: *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник* 1: *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 159– 173.

Милорадовић – Станковић 2010б: Софија Милорадовић – Станислав Станковић, Из семантике конструкција с предлогом *од* у говорима Скопске Црне Горе и Горње Мораве, *Македонски јазик* (Скопје) LXI, 25–36.

Младеновић 2001: Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, Српски дијалектолошки зборник (Београд) XLVIII.

Реметић 2000: Слободан Реметић, Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја, *XXVI научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Скопје), 87–103.

Реметић 2004 : Слободан Реметић, Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције, *Јужнословенски филолог* (Београд) LX, 113–123.

Реметић 2005: Слободан Реметић, Статус пограничних говора у делу Божидара Видоеског, *Ареална лингвистика – Теорији и методи – Материјали од научната конференција по повод петгодишницата од смртта на Божидар Видоески*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите – Истражувачки центар за ареална лингвистика, 337–350.

Селишчев 1981: Афанасий М. Селищев, *Полог и его болгарское население*, Издание Македонского научного института, София, 1929 (фототипно издание).

Стаматоски 1957: Трајко Стаматовски, Градскиот тетовски говор, *Македонски јазик* (Скопје) VIII, 25– 36.

Summary

Regarding Some Morphosyntactic Changes in the Speech of Vratnica-Polog

Veselinka T. Labroska

This article shall present an overview of one particularly interesting feature of the Vratnica--Polog dialects as a part of the North-Macedonian speech territory – the preservation of morphological grammatical dative cases in regard to personal nouns and nouns that describe kinship as well as pronouns. Looking through the comparisons on a diachronic plan we can conclude that noun dative forms have already disappeared, but on the other hand – when it comes to pronoun dative forms – they have only disappeared partially. The comparisons with the neighboring Serbian speeches show that they have preserved morphological dative cases, but they also have an analytical way of grammatical case expression. In conclusion, the language interference is active both ways in terms of bordering speeches.

Keywords: dialects, North-Macedonian speech territory, morphosyntactic characteristics, language changes, linguistic and extra-linguistic factors

Полипрефигирани глаголи у говору тимочког краја

*Милица Љ. Стојановић**

У раду се анализирају семантичке особине полипрефигираних глагола у говору тимочког краја. Циљ рада је да се скрене пажња на полипрефигиране глаголе који у српској дијалектолошкој литератури нису довољно проучени и да се тај тип глагола творбено и семантички опише.

Кључне речи: тимочки говор, префикс, полипрефигирани глагол, семантичка функција префикса

1 У раду ћемо се бавити семантичким особинама полипрефигираних глагола у говору тимочког краја, дакле, представићемо могућности комбиновања префикса којима се образују ови глаголи, одредићемо творбене моделе и категорије глагола, семантичку функцију префикса и описати значење таквих полипрефигираних глагола.[1] Под полипрефигираним глаголима подразумевамо оне глаголе у чијој се морфемској структури са становишта синхронијске анализе јасно могу издвојити два префикса или више њих.[2]

1.1 Циљ рада је да се опише и анализира формални тип глагола који у српској дијалектолошкој литератури није довољно проучен с обзиром на чињеницу да се творбеној проблематици у нашој дијалектологији не поклања довољна пажња (в. Жугић 2007, напомене 1 и 2). Притом, наш циљ није да попишемо све примере, већ само да скренемо пажњу на ове типове творбе глагола и издвојимо најпродуктивније моделе и значења. Полипрефигиране глаголе на дијалекатском материјалу спомиње Р. Жугић на два места и то

Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, бр. 178009 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* milica.stojanovic@isj.ac.sanu.rs; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

[1] У раду ћемо се бавити само серијама префиксираних глагола са истосмерном семантизацијом. Неће бити обухваћени глаголи са нејасном значењском садржином префикса или изоловани примери.

[2] У сакупљеној дијалекатској грађи забележили смо неколико глагола са три префикса *наиспроваља*, *испоопија*, *испоотвара*, што не значи да се у говору не може наћи још таквих глагола. РСАНУ бележи доста глагола са три префикса, док су у литератури забележена само два глагола са четири префикса: *поиспрепродавати* (Тошовић 2010), *поисприпов(иј)едати* (РМС).

само оне глаголе код којих се као први у линеарном реду јавља префикс *по-* који уноси деминутивну компоненту у значење глагола.[3] С обзиром на то да лексичко значење полипрефигираних глагола јесте резултат спајања несамосталног значења префикса и самосталног значења већ префигираног глагола, трудићемо се да покажемо утицај друге префиксације на лексичко значење.[4]

1.2 Нашу грађу чине глаголи које смо ексцерпирали из различитих извора: збирке речи из тимочког краја као грађе за речник САНУ,[5] материјал који смо сами прикупили од информатора, као и из објављених дијалекатских речника говора тога краја. Сматрали смо да ћемо велики број оваквих глагола наћи у дијалекту јер, према истраживању А. Терзића (1997), велики број глагола на *пона-* спада у разговорно-периферни и супстандардни слој лексике, при чему се, употребљени у стандардном језику, издвајају као слој стилски снижене лексике.[6]

1.3 Полипрефигиране глаголе књижевног језика први пут спомиње А. Белић (1949: 313–317), који о односу између префикса у полипрефигираном глаголу каже да се „нов префикс ... управља према значењу глагола са једним префиксом, а не према самоме префиксу“ (313). О њиховом значењу наводи да обично значе перфектизацију, али могу имати и своје основно значење. Полипрефигираним глаголима тек Клајн (2002: 286–290) даје значајније место у анализи и истиче да улога првог префикса није искључиво везана за перфектизацију имперфективних глагола. У творби и семантици двопрефиксалних глагола Клајн разликује два случаја (2002: 286–287). У првом, чешћем, случају први префикс је додат глаголу који и сам садржи префикс, што значи да творбена граница пролази између њих, а пар префикса је чисто формалан, нпр. *исподвлачити.* Овакви глаголи су веома слични једнопрефиксалним глаголима. Други случај су, како он каже, „прави двопрефиксални глаголи у којима се оба префикса равноправно комбинују са

---

[3] Р. Жугић (2005: XXXVIII), говорећи о глаголској деминуцији, каже: „Добар увид у творбену проблематику моћи ће да се сагледа на примерима глаголских лексема с деминуцијом … код којих се уочава и творбени модел двоструке префиксације (*поуалим, попристегнем*) који је ређи у нашем стандардном језику“.

[4] На семантику двопрефигираног глагола значајно утиче денотативно значење основне речи јер се оно чува и у сложеном глаголу, а префикс у њега уноси извесну модификацију. Грицкат (1955/56: 46) наводи да се семантичка вредност везе између глаголског општег дела и средства за модификацију не може унапред одредити, „за њу нема калупа“. Префикс само открива полисемију која већ постоји у основном глаголу (в. Грицкат 1984/85: 200). По речима М. Ковачевића (2010: 121), то значи да твореница префиксом добија (најмање) једну семантичку компоненту више у односу на основну реч. Он даље наводи да префикс уз различите семантичке класе лексема и унутар исте врсте речи има различито значење.

[5] Списак извора налази се на крају рада.

[6] Терзић наводи податак да је и у руском језику много више ових глагола у разговорном језику него у речницима. К. Конески (1995: 146) исто наводи и за македонски језик.

основом, дајући значење које ни један ни други сам за себе не би могли имати“ (Клајн 2002: 287), нпр. *испоставити*, *предомислити се* и сл. Он каже да се ова два типа не могу доследно разграничити, да има много прелазних случајева и да је тешко одредити шта и колико први а колико други префикс доприноси значењу. Клајн спомиње и случајеве у којима први префикс не мења битно значење глагола с другим префиксом, што оставља могућност да се цела твореница схвати као плеонастична: *за-почети*, *на-додати* итд. О таквој, редундантној употреби префикса у оквиру полипрефигираних глагола пише и М. Ковачевић (2010). Иначе, о глаголима са два префикса у српском књижевном језику објављено је неколико радова: Терзић (1997),[7] Тошовић (2010) и Драгићевић (2013).Терзић уочава да се семантика многих двопрефиксалних глагола заснива на међудејству и садејству префикса и да сваки од њих има своју улогу у формирању значења глагола. Р. Драгићевић (2013: 262) закључује да у двопрефиксираним глаголима „префикси најчешће не ступају у директан однос, већ први префикс модификује значење већ префиксираног глагола, дакле односи се према глаголу, а не према префиксу. Друго: глагол диктира и то да префикси нису увек употребљени у својим основним, тј. типичним значењима“.

2 У класификацији значења поћи ћемо од броја потврда, што значи да ћемо прво представити значења која остварује највећи број глагола. Исцрпност и прецизност пробаћемо да постигнемо тиме што ћемо блиска и сродна значења делити на подгрупе.[8]

Пронађене комбинације префикса представљене су у табели. У првој колони је префикс који се јавља као први у линеарном реду и у загради укупан број двопрефигираних глагола који се налазе у нашем корпусу. Друга колона садржи информацију о префиксима који се јављају као други и у загради број глагола образованих комбинацијом ових префикса. Глаголи са три префикса нису ушли у табелу.

---

[7] Терзић (1997) у свом раду истражује творбено-семантичке карактеристике и употребу глагола са „префиксалном групом“ *пона-* и упоређује руски и српски језик. Тошовић (2010) даје семантичку анализу двопрефиксираних глагола. Драгићевић (2013) анализира глаголе које је она назвала „нелогичним“, који имају префиксе у неком смислу супротстављеног значења, оне који имају два иста префикса или оне чији је један од префикса речца *не-*.

[8] Упориште за семантичку диференцијацију нашли смо у тумачењима значења префикса која су забележена у постојећим граматикама и речницима српског језика. О томе колико је незахвалан задатак описати и разврстати значења префикса Клајн (2002: 247) каже да од Маретића до данас наилазимо на много разлика, аутори исте примере тумаче на различите начине.

до- (1)	*с-* (1)
за- (28)	*до-* (2), *не-* (2), *о-* (3), *по-* (4), *пре-* (1), *с-* (5), *у-* (6), *уз-* (5)
из- (35)	*без-* (1), *за-* (4), *на-* (5), *не-* (1), *о-* (3), *раз-* (1), *по-* (5), *пре-* (8), *при-* (1), *про-* (6)
на- (14)	*до-* (2), *по-* (1), *пре-* (1), *при-* (2), *с-* (8)
о(б)- (6)	*не-* (1), *по-* (5)
по- (142)	*до-* (3), *за-* (22), *из-* (7), *на-* (37), *об-* (1), *од-* (4), *о-* (11), *по-* (3), *пре-* (7), *при-* (21), *про-* (2), *раз-* (7), *с-* (19), *у-* (5)
под- (1)	*у-* (1)
пре- (8)	*за-* (2), *по-* (3), *с-* (3)
при- (2)	*с-* (1), *у-* (1)
про- (1)	*на-* (1)
раз- (3)	*пре-* (2), *про-* (1)
с- (6)	*на-* (4), *по-* (2)
у- (4)	*не-* (4)
	Укупно: 251

Нашу грађу чини преко 250 двопрефигираних глагола. Видски парњаци су бројани посебно, као и повратне форме глагола. Као што је приказано у табели, највећи број комбинација остварује глаголски префикс *по-*, са којим је нађено 142 глагола. Остали префикси учествују у грађењу знатно мањег броја глагола и то: префикс *из-* са преко 30 глагола и префикс *за-* (преко 20). Префикси *над-*, *од-*, *пред-* и *уз-* не улазе у састав полипрефигираних глагола ни као први ни као други у линеарном реду, осим префикса *од-* који се једном јавља као други. По један двопрефиксирани глагол нађен је са префиксима *до-*, *под-* и *про-*. Најчешће кобинације префикса су *пона-* (37), *поза-* (22) и *попри-* (21).

3 Појаву низања два иста префикса налазимо у три глагола: *попоѝда* (Динић 2008), *попорастѐ* (Динић 2008) и *попознѐју се* (Динић 2008). Оваквих глагола нема много ни у књижевном језику, а такође су забележени само глаголи са два префикса *по-*. Клајн (2002: 287) мисли да „понављање (префикса – М. С.) нема другу функцију осим експресивне“, али ми сматрамо да у овим примерима ниједан од два префикса није редундантан. Значења је могуће раздвојити само у контексту, уз навођење одговарајућег интензифицирајућег или дезинтензифицирајућег модификатора.[9] У глагол *попоида* први префикс уноси сему деминутивности ‘једе слабо, мало’: „*Попоѝда* помалко, али повише га мрљави“ (Динић 2008), или и супротно значење ‘једе добро, доста’: „*Попоида* си елис коматьк, кьд дојде ис чколу“ (Динић 2008). У глагол *попорастѐ* уносизначење мере ‘поодрасте, одрасте до одређених година’, а у *попознѐју се* значење интензитета ‘упознају се мало боље’.

[9] Ово није случај само код удвојеног префикса, већ има доста глагола код којих само контекст одређује значење (*понапне се* – ‘напне се до извесне мере’, ‘напне се понекад’ (Динић 2008), *попроспи се* – ‘прилично се наспава’ и ‘мало, кратко време’ (Динић 2008)).

4.1 Највећи број двопрефигираних глагола развија дистрибутивно значење. Уколико су прелазни, ови глаголи означавају радњу која се одвија поступно обично у неколико етапа и распростире се постепено на неодређени број објеката или на више места на једном објекту. Таквом лексичком модификацијом глаголе могу снабдети префикси: *из-*, *по-* и у неколико случајева *на-*:[10] *изамењу́е* (Динић 2008), *изапи́на (врата)* (Динић 2008), *изнакачу́е* (Динић 2008), *изнаѓди* (свр.) (Живковић 1987), *изнапра̀ља* (Белић 1905, Стефановић 1900/1907; Динић 2008), *испремењу́е* (Динић 2008), *испреринпу́е* (Динић 2008), *испрескàка* (Динић 2008), *испретеру́е* (Динић 2008), *испровàља* (Динић 2008), *испроваљу́е* (Динић 2008), *изоткову́е* (Динић 2008), *исповр̀та* (Динић 2008), *испољи́ва* (Динић 2008), *исприкачу́е* (Станимировић 1899), *наиспровàља* (Динић 2008), *напреси́ца* (Динић 2008), *назамѐта* (Динић 2008), *насми́ца* (Динић 2008), *насту́ра*[11] (Динић 2008), *позбѐре* (Живковић 1987; Динић 2008), *поиздоби́ва* (Динић 2008), *понара̀ца* (Динић 2008), *понарѐди* (Динић 2008).

4.2 Дистрибутивно значење код непрелазних глагола подразумева да радњу обавља већи број субјеката, обично један за другим. У тим случајевима префикс носи значење адвербијала за начин јер указује како се радња врши (једно за другим) (в. Драгићевић 2013: 265, у фусноти): *издоѓде* (Стефановић 1900/1907), *изотѓде* (Динић 2008), *испрекару́е се* (Динић 2008), *испремењу́ју се* (Динић 2008), *изути́ца* (Изутицали [значи] ... побегли сви до једнога) (Стефановић 1900/1907, Белић 1905), *испровàља се* (Динић 2008), *испроваљу́е се* (Динић 2008), *надоѓде* (Динић 2008), *подоѓде* (Динић 2008), *подооцу́ју* (Динић 2008), *позàспу* (Динић 2008), *позбѐре се* (Динић 2008), *позби́је се* ('потуку се лакше понекад (о деци)') (Динић 2008), *поизвр̀чају се* (Динић 2008), *понара̀ца се* (Динић 2008), *понарѐди се* (Динић 2008), *порасту́ре се* (Динић 2008).

5 Удвојени префикси могу да означавају и различите просторне односе. Издвојили смо следећа значења усмерености радње:

(а) кретање усмерено ка задњој страни локализатора, тј. залажење иза нечега: *заовија*[12] (Динић 2008), *заови́је* (Динић 2008), *заови́ја* (Динић 2008), *изови́ја* (Динић 2008), *поодви́је* (Динић 2008).

---

[10] *Из-* и *по-* су типични префикси који уносе дистрибутивно значење, али и префикс *на-* може унети ту семантичку компоненту: *насаградити* (РСАНУ), *насаливати* (РСАНУ).

[11] Префиксом *на-* у комбинацији с префиксом *с-* остварује се значење 'смештање, довођење нечега на неко место', *насмити*, или спуштање нечега с вишег на нижи положај. Такође, у последња три примера префикс *на-* може унети и значење кумулативности.

[12] Из овог значења метафорично су изведена секундарна значења 'избегава да сврати негде' и 'околиши у говору'. Према Ковачевићу (2010), у основном значењу први префикс је плеонастично употребљен, јер се може избећи и има дериватни глагол потпуно исто значење као и основни глагол. У фигуративним значењима он није супституентан мотивационим глаголом, што је јасан показатељ да префикс у њему нема плеонастичку вредност. Постоје и случајеви плеонастичне употребе префик-

(б) кретање или померање нечега на горе или у круг: *заувија* (Динић 2008), *заузвија (се)* (Динић 2008), *заузвије* (Динић 2008), *заузврне* (Станојевић – Цветковић 1899; Динић 2008), *заузврча* (Динић 2008). Значење уздизања, надизања постигнуто је префиксом *уз-* док је префиксом *за-* такво значење још истакнутије.

(в) заостајање, кашњење, прекид кретања или напредовања: *заостањуе* (у кретању или развоју) (Динић 2008), *заустàи (се)* (Динић 2008), *заустàља (се)* (Динић 2008).

Префикс *из-* садржи аблативну сематичку компоненту ‘кретање из неког простора’: *исповрти* (Цветковић 1907; Динић 2008). Префикс *до-*,[13] који се јавља само у глаголу *доскрца* (‘дође уз шкрипу неког превозног средства’) (Динић 2008) остварује уз адлативно значење ‘стизање до неке тачке у простору’ и комплетивно значење (извршење радње до краја), док основни глагол означава начин на који се до циља стиже ‘уз шкрипу неког превозног средства’. Префикс *с-* који је други у линеарном низу има само експресивну функцију, јер исто значење има и глагол *докрца*.

Метафорично приближавање налазимо у глаголима *напривечеруе се* (Динић 2008), *напривечѐри се* (Динић 2008) и *пристьвни се*[14] (Динић 2008), а и у глаголу *предсказуе* просторно значење је прешло у метафору (в. Клајн 2002: 272). Метафорично кретање из главе (ума, мозга) налазимо у глаголу *изнаѓди* (несвр. ‘измишља’) (Живковић 1987; Динић 2008).

6 Семантичку компоненту квантификативног типа са информацијом о количини, мери, интензитету или трајању радње у глагол уноси префикс *по-* који је основни формални показатељ деминутивности глагола.[15] Овим префиксом указује се на начин извршења радње (лагано, нехајно и сл.), радња глагола се своди на извесни степен интензитета или се њено трајање квантитативно ограничава. Према томе смо и издвојили неколико подзначења:

(а) Најбројнији су глаголи у којима је префикс *по-* квалификативни детерминатор акције са деминутивним значењем које указује на квалитет, начин

са који је други у линеарном реду (*позами́не* значи исто што и *поми́не* ‘преживи, притрпе се, прође без нечега’ (Динић 2008)).

[13] Овде је префикс *до-* повезан са статичним глаголом и претвара га у динамичан (в. Бабић 2008: 276). У питању је глагол који именује произвођење звукова који се могу чути приликом померања неког објекта с места, при чему њихово постојање ближе одређује сам тај чин померања.

[14] Ови глаголи припадају префиксално-суфиксалној творби.

[15] Префикс *по-* је, према речима И. Грицкат, најкарактеристичнији словенски префикс за глаголску деминуцију. Овој појави она је посветила читаву студију у којој истиче да „деминутивни глагол може значити да се радња врши кратко време, повремено, а не трајно, учестало а притом с мањим интензитетом, или тренутно, иако јој је природа трајна; или се радња врши са ситнијим резултатом, ако јој је значење резултативно; или се уопште врши нека неважна радња, несавршена, недовршена, или налик на основну радњу. С друге стране су присутни и они моменти који присуствују при деминуцији других речи: посматрање радње са симпатијом или, обрнуто, са иронијом.“ (Грицкат 1955/56: 47).

испољавања радње који би одговарао прилошким изразима: површно, лабаво, овлаш, како тако, реда ради, форме ради, дакле, радња на неки начин није доведена до степена који задовољава, који се може сматрати пожељним. Ови глаголи могу имати и још једну значењску компоненту, изражавају став говорника према радњи која је немарно, неспретно, недовољно добро урађена: *позакрпи* (Динић 2008), *поокрпи* (Динић 2008), *поолѐпи* (Динић 2008), *поомије (се)* (Динић 2008), *поопѐре* (Динић 2008), *попревије* (Динић 2008), *посметѐ* ('овлаш сакупи метлом на гомилу понекад') (Динић 2008), *поисплѝни* (Динић 2008), *поочисти* (сопствени пример), *поодвије (се)* ('мало (се) открије, подигне мало прекривач (са себе)') (Динић 2008), *понастàи* (Динић 2008).

(б) Префикс *по-* служи и за квантитативну детерминацију радње и снабдева глагол деминутивним значењем које указује на квантитативно ограничену радњу, радњу која није доведена до пуног степена интензитета и која се врши слабије од очекиваног: *поисплѝни (се)* (Динић 2008), *позакрѐпи се* (Динић 2008), *понабивује* (Динић 2008), *понаѕрне се* (Динић 2008), *понàпне (се)* (Динић 2008), *понаучи се* (Динић 2008), *поодлѝжи се* ('одужи дугове у некој мери') (Динић 2008), *поомије* (Динић 2008), *попорастѐ* (Динић 2008), *пораздлѝжи (се)* (Динић 2008), *порасћисне (се)* (Динић 2008), *поспечàли* (Динић 2008), *поодѕвркне* ('порасте, ојача мало') (Динић 2008), *понаближуе (се)* (Динић 2008), *понаблизи (се)* (Динић 2008), *позасмрџуе* (Динић 2008), *поолàди(се)* (Динић 2008), *попридигне се* (Динић 2008).

(в) Неколико глагола има деминутивно значење које указује на то да је радња реализована у краћем временском интервалу: *понавàли се* (Динић 2008), *попрòспи* (Динић 2008), *посачѐка* (Динић 2008), *попричѐка* (Живковић 1987), *поодьне* (Динић 2008), *позастàне* (Динић 2008). Значење ограниченог трајања неке радње или стања означено је и у лексикографској дефиницији конструкцијама 'неко време', 'кратко време', 'мало' нешто радити, негде боравити и сл. Може означити и радњу која се врши повремено, а присутне су и друге семантичке компоненте које указују на деминутивност – слабији интензитет, временска ограниченост и сл.: *подооџуе* (Динић 2008), *позабодé* (Динић 2008), *позабрàди* (Динић 2008), *позадлѝжи се* (Динић 2008), *позајàри* (Динић 2008), *позасмрди* (Динић 2008), *позатрѐбе* (Динић 2008), *позатребуе* (Динић 2008), *позбију се* (Динић 2008), *поздàве се* (Динић 2008), *поизлѝже* (Динић 2008), *поиспрàи се* (Динић 2008), *понабива* (Динић 2008), *понабувује* (Динић 2008), *понарѐди* (Динић 2008), *понаѕира* (Динић 2008), *понаѕируе* (Динић 2008), *понàspре* (Динић 2008), *понаѕрне (се)* (Динић 2008), *поналòче* (Динић 2008), *понамѐсти* (Динић 2008), *понапије се* (Динић 2008), *понаћѐзи се* (Динић 2008), *понаћити* (Динић 2008), *пообѕрне се*, *поодѕвркне* (Динић 2008), *поомије* (Динић 2008), *попрегрѐши* (Динић 2008), *поприльгуе* (Динић 2008), *поприльѐже* (Динић 2008), *попритрѐбе* (Динић 2008), *попритрòпа* (Динић 2008), *попридума* (Динић 2008), *попрòјде* (Динић 2008), *постискуе* (Динић 2008), *поућути (се)* (Динић 2008), *поућутуе се* (Динић 2008), *поодьне* (Динић 2008), *попреглне* (Динић 2008).

7 М. Ивић (1982: 56) наглашава да је у науци о словенским језицима распрострањено уверење да префикс *по-* „детерминише трајање радње у демину-

тивном смислу“,[16] али да се у језицима затиче и другачије стање, односно да овај префикс означава и вршење радње дужи временски период или у већој количини. Тако, и у дијалекту, префикс *по-* као први у линеарном реду може да модификује значење глагола указујући на појачани интензитет вршења радње, што значи да се радња извршава ‘мало боље, јаче, пажљивије и сл.’: *позадȕжи* (Динић 2008), *поогладнѐе* (Динић 2008), *поприспѝ* (Динић 2008), *понаедѐ се* (Динић 2008), *понàпне се* (Динић 2008), *позаздравѐе* (Динић 2008), *поприпажу́е (се)* (Динић 2008), *поприпàзи (се)* (Динић 2008), *попритѐгне (се)* (Живковић 1987; Динић 2008), *попритѐза (се)* (Динић 2008), *поразглеђу́е се* (Динић 2008), *постѐгне (се)* (Динић 2008), *поузрѐе* (Динић 2008).

8 Удвојени префикси могу да указују и на извршење неке радње из све снаге: *изапи́на (се)* (Динић 2008), или могу имати значењску функцију прекорачења мере, узуса, норме: *презадȕжи(се)* (Динић 2008), *пренатр̏па* (Динић 2008), *испровàља се* (‘прежеду се’) (Динић 2008), *поодȕжи* (‘начинити мало дужим него што треба’) (Динић 2008), *надодди* (Тимок почел још јучер да надооди – Префикс упућује на уздизање, повећање нивоа, запремине, обима) (Динић 2008).

9 Префикси *из-* и *по-* уносе сативну компоненту значења извршење радње до краја колико год је могуће, односно до задовољења неке потребе, до крајњих граница, до засићености’: *изнапи́ва се* (Динић 2008), *испроваљу́е се* (‘прежеде се’, *Испроваљувàмо* се од пасуљ), (Динић 2008), *испребѝва* (Живковић 1987), *испрерипу́е* (Динић 2008), *испрескàка*[17] (Динић 2008), *поналȍче се* (Динић 2008), *понапи́је се* (Динић 2008).

10 Префикс може носити и значење адвербијала за време када упућује на то да се радња глагола често дешава, да се понавља више пута: *понапи́ва се* (Динић 2008), *поо̏ћути́* (Динић 2008).

11 Удвајањем префикса настају глаголи који означавају различите видове трансформација. Такви су нпр. глаголи *избезȍчи се* (Динић 2008) и *обесрàми се*[18] (Живковић 1987) у којима први префикс означава ‘стицање неке особине,

---

[16] У анализи функција префикса *по-* М. Ивић (1982) користи термин fuzzy determiner који је увео Б. Лејкоф. У односу на данашњу употребу префикса *по-*, М. Ивић сматра да се он у fuzzy determiner функцији јавља као показатељ деминуције. Она је указала да се деминутивно ограничавање акције може тицати како њеног трајања, тако и њене заступљености. У овом другом случају може се радити о интензитету саме радње или пак о степену њене реализованости на предмету.

[17] Код глагола *испрерипу́е* и *испрескàка* посматрамо секундарно значење ‘изгрди’.

[18] У руској и бугарској литератури (Ройзензон 1974 и Атанасова 2011) *обез-* се третира као сложени префикс, а глаголи у којима се налази као монопрефигирани. Ћихоњска (1987) глаголе типа *обезбратити, обездомити, обешчастити* посматра као префиксално-суфиксалне деноминативне глаголе изведене од предлошких конструкција у којима *о-* има трансформативно значење, а морфем *без-* је површински експонент деле парафразе „престао да има/лишен је...“ тога што прецизи-

одлике', а *без-* означава негацију речи с којом се слаже, непостојање, одсуство онога што она значи. Такви деривати обично добијају негативно конотативно значење (Тошовић 2010: 113), али могу бити и неутрални *занезнàни се* (Динић 2008), *обневѝди* (Живковић 1987) и сл.

У глаголе који означавају трасформацију спадају и глаголи у које други префикс уноси семантичку компоненту понављања радње на други начин да би се боље обавила: *понамѐсти(се)* ('намести (се) боље, поправи') (Динић 2008).

Овде бисмо сврстали и глаголе ретроспективне семантике који носе информацију о двофазности радње (нпр. свући (се) и обући нешто друго): *испремењу́е (се)*[19] (Динић 2008), *испромењу́е* (Динић 2008), *пресвлчѐ (се)*[20] (Динић 2008), *попредрѐши(се)* (Динић 2008), *распремењу́е (се)* (Динић 2008). Ретроспективним глаголима се, поред супротстављених радњи, може исказивати и радња која се понавља: *попреду́мају се* (Динић 2008). Значење понављања радње (изнова, поново) које је унео префикс *пре-* префиксом *по-* је још појачано. Глагол може означавати и понављање радње коју вршера зличити субјекти: *препродàва* (сопствени пр.).

Реформативно значење (уношење измене у објекат претходне акције или у њен резултат) имају глаголи типа: *препокрѝје* (кров) (сопствени пр.), *преповѝје* (дете) (сопствени пр.), *преу́да се* (сопствени пр.).

Други префикс у већ префиксирани глагол може да унесе и значење лишавања субјекта каквог својства. У нашем корпусу ово значење није заступљено у великом броју глагола. Код ових глагола као други префикс у линеарном реду јавља се речца *не-* или префикс *без-*, а као први у линеарном реду може се јавити префикс *за-* који има фактитивно значење (изазивање неке особине у живом или неживом објекту) *занезнàни* (Динић 2008), док се префикс *у-* јавља у фактитивним глаголима са придевском основом, који значе придавање објекту особине исказане придевом у основи: *унеспосо́би* (Динић 2008) и *унесрѐјћи* (Динић 2008). Речца *не-* означава порицање или изостанак позитивне особине или стања исказане придевом или именицом у основи, чиме се означава супротно стање, а префикс уноси информацију о томе да је то стање отпочело (*за-*, *у-*, *о-*): *унеспосòби се* (Динић 2008), *унесрѐјћи се* (Динић 2008), *онекадрѐе* (Динић 2008) (в. Драгићевић 2013: 264).

12 Посебно смо издвојили групу глагола у којима префикс носи значење адвербијала за начин:

(а) 'постепено, мало по мало': *испослàца* (Динић 2008), *испрекару́е (се)* (Динић 2008), *испретеру́е* (Динић 2008);

ра глаголска основа. Бабић (1986) *об-*, *обез-*, *обес-*, *обеш-* посматра као аломорфе префикса *о-* и деривате као што су *обештетити*, *обезубити*, *обеспаметити* као изведене непосредно од именица а не од прилошких израза. Драгићевић (2013) *обезмастити*, *обезвучити*, *обесолити* посматра као двопрефигиране глаголе.

[19] Као и у многим другим примерима, и овде наилазимо на појаву преплитања значења и немогућност да глагол сврстамо у само једну категорију, па смо ове глаголе бројали и као дистрибутивне и као трансформативне.

[20] Клајн (2002: 270) глагол *пресвући се* посматра као глагол са једним префиксом.

(б) ‘пажљиво’ у глаголима који се односе на чуло вида и слуха: *позàspe (се)* (Динић 2008), *позаѕр́не* (Динић 2008), *позаслу́ша* (Динић 2008);
(г) ‘полако’: *понаближу́е се* (Динић 2008).

13 Значење контакта, нашли смо само у два глагола са префиксом *за-* ‘надодавање, причвршћивање уз нешто, за нешто; придевање, прикачивање за нешто’: *заскòпче (се)* (Динић 2008), *заскопчу́е (се)* (Динић 2008) и један глагол са префиксом *при-* који означава ‘трајни спој, контакт, причвршћивање’: *приуши́ва* (Динић 2008). Случајан контакт с неком препреком на путу означава глагол *назгàзи* (Динић 2008).

14 Одговарајући форманти служе да означе фазу у трајању глаголске радње. Ингресивно значење (почетак радње) могу имати глаголи са префиксима *за-*, *по-* и *раз-*: *заповрти* (Динић 2008), *заподди* (‘почне да полази, али никако да крене, одуговлачи са поласком’) (Динић 2008), *запредди* (Динић 2008), *заскри́ца* (Динић 2008), *распрозѐва се* (Динић 2008), *позасу́ши* (Динић 2008), *посмàли се* (‘постати мали’) (Динић 2008).

Комплетивну значењску компоненту, која указује на извршење радње до краја, уноси префикс *до-* у секундарној семантичкој реализацији глагола *доскрца* ‘престане да закера, зађути’ (Едва чекам да *доскри́ца*, па ја на њу да кажем кво имам) (Динић 2008). Значење комплетивности налазимо и у другим глаголима: *испрекару́е* (Динић 2008), *испредди* (Динић 2008).

Префикс *по-* уноси значење радње која није до краја извршена, али се ближи крају: *поомѝје* (‘опере судове’) (Динић 2008), *понами́ри* (Живковић 1987), *посрабòти* (Живковић 1987; Динић 2008).

15 Неки глаголи не могу се сврстати ни у једну од постојећих група већ су семантички неодређени.То је категорија глагола насталих двоструком префиксацијом чији префикси дају значење које ни један ни други сами за себе не би могли имати (в. Клајн 2002: 288): *запостàи* (Динић 2008), *заповецу́е* (Динић 2008, Станојевић 1899), *заустàи (се)* (Динић 2008), *заустàља (се)* (Динић 2008), *наповѐда* (Динић 2008), *препостàји (се)* (Динић 2008), *препостàља се* (Динић 2008), *насполе́ти* (‘салети’), *ненавиди* (‘мрзи кога; завиди коме’) (Динић 2008), *оповѐда (се)* (Динић 2008), *оповецуе се* (Динић 2008), *понарѐди се* (‘среди се, скући се, снабде се лепим покућством’) (Динић 2008), *попревие (се)* (‘покори (се)’) (Динић 2008), *исповецуе (се)* (Динић 2008), *опознàе (се)* (Динић 2008), *позамѐсти се* (Динић 2008).

16 У посебну групу издвојили смо глаголе који су по постанку предлошко-падежне конструкције: *напривечѐри се* (Динић 2008), *напривечеруе се* (Динић 2008) (*на-* означава долазак, појаву приближавања онога што означава именица у основи), *снажалѐе (се)* (Динић 2008), *снажàли* (Динић 2008) или који су настали префиксално-суфиксалном творбом и значе ‘добијање својстава, особина нечега’: *позагàзди се* (Динић 2008) или глаголи који значе стицање особине или својства исказане придевом у основи: *онекадрѐе* (Динић 2008), *поогладнѐе* (Динић 2008), *пооголемѐе* (Динић 2008).

17 На основу анализе глагола са два префикса у говору тимочког краја и утицајадруге префиксације на значење већ префигираног глагола у раду смо далисемантичку поделу двопрефигираних глагола. Можемо закључити да се префикси *по-* и *из-* најчешће комбинују са другим префиксима. Степен деловања другог префикса на лексичко значење већ префигираног глагола је различит — уколико се префикс додаје на већ префигиран глагол, најчешће само модификује значење, некад утиче само на промену вида, а у ретким случајевима оба префикса се додају истовремено и дају значење које ни један ни други сам за себе не би могли имати то значење. У случајевима када се понавља исти префикс оба префикса утичу на семантику двопрефиксираног глагола (*попорасте*, *попоида*). У највећем броју полипрефигираних глагола други префикс квантитативно маркирарадњу (дистрибутивно значење), али се може понашати као адвербијал (за начин или време) или указивати на меру или степен интензитета радње.

Извори

Белић 1905: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗб I, Београд: СКА.

Богдановић1979: Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока*, СДЗб XXV, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 4).

Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник пиротског говора*. Пирот: Музеј Понишавља.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I–XVIII. Београд: САНУ, 1959–.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

Станојевић 1900: Маринко Станојевић, Збирка речи из средњег Тимока, Пирота и пиротског округа.

Станојевић 1899: Милан Станојевић, Збирка речи из Пирота.

Станимировић 1899: Властимир Станимировић, Збирка речи из Књажевца и околине.

Стефановић 1900/1907: Живко Стефановић, Збирка речи из средњег Тимока, Књажевца и околине и из разних крајева.

Станојевић – Цветковић 1899: Станко Станојевић – Милан Цветковић, Збирка речи из Црне Реке (тимочки крај).

Цветковић 1907: Милан Цветковић, Збирка речи из Зоруновца (заглавски срез).

Литература

Атанаскова 2011: Атанаска Атанаскова, *Полипрефигирани глаголи в съвременния български книживен език*, необјављена докторска дисертација, Софија.

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku: nacrt za gramatiku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Бабић 2008: Биљана Бабић, Семантика глаголског префикса *до-* (као првог) у глаголском префиксалу, *Прилози проучавању језика* (Нови Сад) 42, 275–315.

Белић 1949: Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик* II: *наука о грађењу речи*, Београд: Научна књига.

Грицкат 1955/56: Ирена Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику, *Лужнословенски филолог* (Београд) XXI/1–4, 46–95.

Грицкат 1984/85: Ирена Грицкат, Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XXVII–XXVIII, 197–203.

Драгићевић 2013: Рајна Драгићевић, Глаголи са два префикса у српском језику с освртом на стање у другим словенским језицима, *Зборник Матице српске за славистику* (Нови Сад) 83, 257–268.

Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја,* Српски дијалектолошки зборник (Београд) LII.

Жугић 2007: Радмила Жугић, Глаголски деминутиви с префиксом *по-* упризренско-тимочким говорима, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) 50/1–2, 257–270.

Ивић 1982: Милка Ивић, О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима, *Јужнословенски филолог* (Београд) XXXIII, 51–61.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику* 1: *слагање и префиксација*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска.

Ковачевић 2010: Милош Ковачевић, Плеонастичка употреба префикса у српскоме језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд) 39/1, 97–112.

Конески 1995: Кирил Конески, *Зборообразувањето во современиот македноски јазик*, Скопје: БОНА.

Ройзензон 1974: Л. И. Ройзензон, *Многоприставочные глаголы в русском и других славянских языках*, Самарканд.

Тошовић 2010: Бранко Тошович, Нанизывание приставок в сербском, хорватском и бошняцком языках, у: *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika* I/2, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Beograd: Beogradska knjiga, 107–120.

Терзић 1997: Александар Терзић, Структурно-семантичке карактеристике глагола са префиксалном групом *пона-* у руском и српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд) XXVI/2, 309–320.

Ћихоњска 1987: Марија Ћихоњска, Префиксално-суфиксални деноминативни глаголи у савременом српскохрватском књижевном језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд) XVI/1, 75–81.

Summary

Poliprefixed Verbs in Vernacular of Timok

Milica Lj. Stojanović

This paper is analyzing semantic characteristics of poliprefixed verbs in vernacular of Timok. It intorducesdifferenpossibilites of prefixes combining and gives their semantic classification. The purpose of the paper is to draw attention on one formal type of verb which is not examined enough in Serbian dialectological litetature and needs more analyzing and describing. Prefixes *po-* and *iz-* are usually combined with other prefixes. By adding prefix on alredyprefiyed verb, usually we can modify meaning.

Keywords: vernacular of Timok, prefix, poliprefixed verb, verb formation

Конкурентност беспредлошког датива и генитива с предлогом *код* као формализатора просторне адлативности у романијским говорима Старог Влаха

Зоран М. Симић*

У раду ће на основу богате дијалекатске грађе из романијских говора Старог Влаха бити изнесени резултати истраживања заступљености беспредлошког датива и генитива с предлогом КОД као конкурентних форми којима се означава посесор имплицитног адлативног просторног локализатора–циља. Анализом већег броја регистрованих потврда ових двеју падежних форми, њихових лексикализатора и типова управних глагола, тежи се приближити суштинском карактеру сваке форме и тако претпоставити постојећи однос међу њима.

Кључне речи: дијалектологија српског језика, синтакса и семантика падежа, беспредлошки датив, генитив с предлогом *КОД*, конкурентност форми, просторност, адлативност, херцеговачко-крајишки дијалекат, романијски говори Старог Влаха

1 Стари Влах представља географску и етничку целину која се у Србији простире од Таре до Голије, а на територији Босне досеже до Романије и Голе Јахорине (Цвијић 1922: 42). Планина Романија са својим огранцима тако постаје „граница између Средње Босне и Старог Влаха, граница не само географска него и етничка“ (Филиповић 1950: 189), а чини југозападну границу нашег испитиваног подручја – романијског платоа. Западна граница овог терена јесте река Каљина, а северна и североисточна граница је планина Јавор. На истоку ван испитиваног подручја остаје борички крај и област питоме ракитничке долине, тзв. Тетѝме, док је јужна линија паралелна с реком Прачом која се налази јужније у односу на наше истраживане пунктове који вежу за крајње јужне обронке Романије[1].

Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора,* бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* zosim04@yahoo.com; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

[1] Скраћенице за испитиване пунктове дају се овде азбучним редом према називу села или засеока: Бабине Горње (БГ), Бабић Кула (БК), Бандин Оџак (БО), Бијела Вода (БВ), Бјелосављевићи (Бј), Божине (Бж), Боровине (Б), Брејаковићи (Бр), Будаци (Бд), Буђ (Бђ), Буковик (Бк), Видрићи (В), Врабачка (Вб), Вранеши (Вр), Врапци (Вп), Вукосављевићи (Вк), Газиводе (Гз), Гај (Г), Грбићи (Гб), Добродоли (Дд), Долови (Д), Доње Бабине (ДБ), Ђедовци (Ђ), Жљебови (Жљ), Жунови (Ж), Јабука (Јб), Јапага (Јп), Јасик (Ј), Јеловци (Јл), Кадића Брдо (КБ), Калиманићи (Кл), Каљина (Кљ), Караула (К), Краљево Поље (КП), Крижевац (Кж), Крњије (Књ), Крушевци (Кш), Кусаче (Кс), Мало Поље (МП), Маравићи (Мр), Маргетићи (Мг), Медојевићи (Мд), Миошићи (Мш), Мркаљи (Мк), Не(х)орићи (Н), Нерићи (Нр), Озерковићи

Говори романијског платоа као северозападног дела босанског Старог Влаха у целини се налазе у појасу источне Босне коју, унутар прелазног поддијалекта, сече извесна скупина изоглоса које су одлика ијекавског југоистока. Постојеће изоглосе Павле Ивић разврстава у југоисточну и северозападну скупину изоглоса, како би се омогућио лакши опис диференцијација у успостављеном прелазном поддијалекту херцеговачко-крајишког дијалекта, напомињући да се изоглосе у детаљима не поклапају, тако да не чине чврсте снопове, већ елементе постепеног прелаза, а степен прелазног карактера утврђен је на основу фонетских и морфолошких карактеристика (Ивић 1998: 120–123). Истраживања у овом прелазном појасу потребно је проширити и на синтаксички ниво. Коначни циљ био би утврђивање оних синтаксичких црта особених југоисточним и оних особених северозападним говорима херцеговачко-крајишког дијалекта.

Међутим, да би овај задатак био успешно остварен, недостају подаци о одређеним синтаксичким феноменима у ова два поддијалекта херцеговачко-крајишког дијалекта и то не само њихова регистрација већ свеобухватније посматрање конкретне синтаксичке појаве. Један од таквих начина испитивања синтаксичких феномена у нашим дијалектима био би равноправан приступ конкурентним јединицама као синтаксичким формализаторима одређене семантичке категорије, без обзира на њихов дијалекатски или стандардни карактер[2]. Стога је за ову прилику из опсежнијег испитивања синтаксе падежа у романијским говорима Старог Влаха (= говорима романијског платоа) издвојен и с посебном пажњом посматран један случај конкурентног односа двеју падежних форми.

Разматрају се падежни формализатори са значењем опште просторне адлативности која подразумева приближавање с представом о досезању завршне тачке – циља кретања. Под заједничким семантичким условом, а то је да се у својству локализатора спацијалне падежне конструкције налази појам који означава људско биће, у говорима романијског платоа могу се наћи две падежне форме – беспредлошки датив и генитив с предлогом *КОД*.

Општеадлативни карактер једне падежне конструкције подразумева да семантички потенцијал таквих формализатора не прецизира да ли је циљ кретања унутрашњост или површина локализатора, па чак не даје ни податак о томе да ли се уопште доспева у границе локализатора, али је довољно то што даје податак о доспевању у сферу локализатора[3].

(Оз), Павичићи (Пв), Плање (Пл), Побраци (Пб), Подгајине (Пг), Поткрајева (Пкр), Понор (Пн), Поткозловача (Пк), Прељубовићи (Пљ), Примчићи (Пр), Ранчићи (Рн), Решетница (Рш), Рудине (Рд), Русановићи (Рс), Сајице (С), Селишта (Сл), Смртићи (См), Соколац (Ск), Трешњевац (Тш), Ћаварине (Ћ), Читлуци (Ч), Џимрије (Џ), Шенковићи (Ш).

[2] Како Павле Ивић примећује, дијалектолози ревносније бележе изразите дијалектизме него облике уобичајене у стандарду (уп. Ивић 1998: 120), „изостављајући [тако] оно што није ни у којем погледу карактеристично“ (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 331).

[3] Оваква квалификација прати семантички опис предлога *ДО* у семантичком пољу адлативности у: Антонић 2007: 35–36, који свакако може бити примењен и на ад-

Заступљеност беспредлошког датива и генитива с предлогом *КОД* као конкурентних форми[4] којима се, заправо, означава посесор имплицитног адлативног просторног локализатора–циља, сагледава се поређењем њиховог међусобног односа када су конкретизоване истим лексичким средствима и остварене у синтагмама с глаголима кретања истог лексичко-семантичког типа. Простор који окружује неку особу и који је њеним присуством на неки начин под њеном контролом, у њеној је сфери, условно постаје „власништвом“ те особе, па отуд и појам *посесора* имплицитног адлативног просторног локализатора–циља.

2 Грађа је, најпре, класификована према појму који се налази у улози локализатора са значењем људског бића. Такав појам најчешће је исказан личним заменицама (I), а потом и именицама (II) – (А) властитим именима и различитим родбинским појмовима, с једне стране, и (Б) именицама са значењем лица одређена занимања, с друге стране.

Међу управним глаголима кретања у први план избијају они глаголи који предодређују еквивалентан семантички тип падежног колоката који детерминише завршну тачку кретања – циљ у чији простор доспева објекат локализације. Стога се прво излажу примери адлативног беспредлошког датива и адлативног генитива с предлогом *КОД* забележени (1) у синтагмама с глаголима кретања с општеадлативним префиксом *до-* (чешће) и глаголима кретања с инхерентном адлативном лексичком семантиком (ређе). У другој групи илустровани су примери конкурентних формализатора адлативности (2) у синтагмама с управним транслокално немаркираним и аблативно маркираним глаголима кретања.

Самим површним увидом у ексцерпирану грађу може се приметити да је беспредлошки датив доминантан формализатор општеадлативног значења ове врсте. Стога ће у свакој групи примера прво бити илустровани забележени примери адлативног беспредлошког датива[5], а потом примери адлативног

лативни генитив с предлогом *КОД* у моделу истог типа, па тако и на адлативни беспредлошки датив.

[4] Како Стевановић запажа, предлог *КОД* с појмом у генитиву у сваком од значења које има употребљава се „напоредо с по неком другом предлошко-падежном везом“ (Стевановић 1988: 222). Будући да се у говорима романијског платоа може констатовати потпуно одсуство дативне форме с предлогом *К(А)*, овде имамо конкурентски однос једне генитивне предлошке форме с беспредлошком формом датива.

[5] Употреба адлативног слободног датива исказаног и појмом у значењу лица констатована је у говору Змијања (уп. Петровић 1972: 160), говору Срба добојског краја (Танасић 2004: 352), говору Роваца (уп. Пижурица 1967: 154–155), говору северозападне Боке (уп. Павловић 2000: 48), говору Потарја (уп. Бојовић 2008: 327), као и у говору староседелаца босанске Посавине, у коме се среће и датив с предлогом *К(А)* за чију је употребу констатовано да је „уздрмана“, али је са значењем директивности форма датива с предлогом *К(А)* уобичајена (уп. Баотић 1971: 121; 123). И у чумићком говору служба датива везаног за присуство предлога *К(А)* ограничена је строго на правац кретања, за разлику од слободне употребе датива којом се постиже и одређивање циља кретања (уп. Грковић 1968: 146). Иначе, дијалектолошка литература далеко ревносније бележи присуство, односно одсуство форми датива с

генитива с предлогом *КОД*[6].

Групе примера

I.1 Беспредлошке дативне конструкције са значењем посесора имплицитног адлативног просторног локализатора–циља убедљиво су најзаступљеније у испитиваном говору лексикализоване личном заменицом, а у синтагмама с глаголом *доћи / долазити* или, сасвим ретко, с глаголима *вратити се* и *свратити*. Сасвим спорадично регистрована је конкурентна генитивна форма с предлогом *КОД*. Уп.

беспредлошки датив

сӣн *ми* дôђē вӣшē пýтā, òна вòзāрӣ (Ц); дôђē *ми* онӣ ђѐверић, Вéљко онӣ Рȁјкōв (Бђ); дôће *ми* сӣн и снâ, а дôће *ми* јȍш зѐт и шћêр и-Сàрајᵉва (Јб); би́ла *ми* и сѐстра дòшла (Мк); и сӣнōћ *ми* је сӣн јѐдан дòшō (Вр); дóђе *ми* онāј стàриⁱӣ сӣн (Тш); дôђē *ми* сӣн гȍре стàриⁱӣ (Јл); òтац *ми* дóђи нѐкад, занòћи сȁ мнōм (Гб); дòшла *ми* сѐстра да пòложӣ вѐчеру òвцама (Бк); и сàдē дòшō *ми*, ȍба ми рȍђāка (Кљ); јôј, кȁ-ш *ми* дóћи (Јп); гȍсти ће *ми* дóћи (Јб); рѐкла *ми* дóћи у четвр́так (Јл); и ȍндāр òтац *ми* је дòшō (Жљ); дôђӯ *ми* свȁкē гȍдинē нȁ пӣво (Јл); па дòшли *ми* ỳ првине мòи (Мк); да *ми* дôђē нà софру (Бд); дȁ-л би ӣко дòшō *ми* зà славу (Јб); мòја Мӣтро, штȍ нѐ би дòшла мѐни (Ск); àјде тӣ дѐчко команди́ру кáжи нек ӣтно дôђē *мѐни* (Бј); штȍ *мѐни* нѐ дōђēте (Нр); и кад је *мѐни* дòшō нȁш Рàдивоје... (Ск); нêш да рѐкнēш да дôђēмо *тѐби* (Нр); òтац *му* је дòшō (К); дóђе *му* снâ (Јб); како *му* сӣн дòшō тȳј (БВ); Бивā нéћу јâ кȳкати, него ȍнӣ ће кȳкати што му дôђēм ỳ кућу (Ск) [→ *онај што дођем у његову кућу*];[7] дòшō *јој* тāј свѐкар (Вк); и дóђе

предлозима захваљујући чему је било могуће извести закључак да је стање у дијалектима давно показало да има индиција да је код датива у повлачењу предлошка форма (уп. Ивић М. 1958: 223).

[6] Падежна конструкција *КОД* + генитив именице са значењем лица или личне заменице уз глаголе кретања у савременом српском језику преузела је адлативно значење беспредлошког датива (и датива с предлогом *К(А)*) и сматра се особеношћу источне варијанте (уп. Антонић 2004: 89; 2005: 153, 191; 2007: 37; Мразовић/Вукадиновић 1990: 352). Поред тога што је употреба предлога *КОД* у значењу циља кретања доста обична код наших писаца, представља и „заједничку особину многих народних говора на територији штокавског дијалекта“ (уп. Милановић 1958–59: 238, 239) Она је, рецимо, у потпуности захватила банатске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта (уп. Ивић П./Бошњаковић/Драгин 1997: 308). М. Грковић за чумићки говор констатује да конструкција *КОД* + генитив све више потискује непродуктивни датив циља или смера уз глаголе *ићи*, *поћи* и сл. (уп. Грковић 1968: 145), а у говору Параћинског Поморавља, како наводи С. Милорадовић, конструкција *КОД* + генитив / општи падеж „испољила је радикалност у потискивању циљног датива“ пошто га је у потпуности заменила (Милорадовић 2003: 95).

[7] Семантичку компоненту посесивности често носи енклитички облик личне заменице. Када је експлициран неки спацијални детерминатор, посесивно значење је јаче изражено, и тада енклитички заменички датив може бити трансформисан присвојном заменицом као у наведеном примеру. У таквим случајевима енклитички облик личне заменице тумачи се као формализатор посесивности (уп. и Антонић 2004: 86; 2005: 189). Исти трансформациони тест, међутим, може бити примењен не само на примере у којима се ради о енклитичком облику личне заменице, већ и о дативу односне заменице у везничкој функцији, уп. Е, Бȍга ми, нéћу, већ ће кȳкати ȍнӣ *коме* дôђēм ỳ кућу (Ск) [→ *онај у чију кућу дођем*], па и о заменичком

јој си̑н о́вде (Тш); до̑ђе̄ *нам* прѐко љета, док ни̑је по̀чео ра́дити (Јл); до̑ђӯ *нам* ђѐца (БГ); прѐтпрошлē го̀динē ни́смо сла̀вили, ни̑ко *нам* ни̑је мо̀го̄ до́ћи (Јл); ва̀ди дру̏гӣ на̑сош да до̑ђе̄ш ва̑мо *на̀ма* (ДБ); – до̀лаз"ла *ми* ова̄ ко̀мшиница во̀здо̄ (Мш); а до̀лазијо *ми* је про̀шло̄г љѐта (БГ); Ра́де *мѐн"* до̀лазӣ сва̀кӣ да̑н (Јб); о̄н је *мѐни* до̀лазијо чѐшћē пу́та̄ (Кл); са̀д *мѐни* во̑ј до̀лазē с ко̀лима (Бд); ја̄ *тѐби* до̀лазӣм с јѐдно̄м но̀го̄м, а тӣ *мѐни* нѐћеш су̏ двије (Мк); а Ми̑лош *му* до̀лазијо по̀ко̄јнӣ с јѐдно̄м но̀го̄м ту́ди (Мк); а си̑н *му* је до̀лазијо до̀сти пу́та̄ у̀ посјету (Бђ); али си̑н *му* и са̀д до̀лазӣ (Вк); си̑н *јој* до̀лазӣ на Соко̀лац (Бђ); по̀ко̄јнӣ ђѐд во̑ј до̀лазио *на̀ма* (ДБ); и та̀ко̄ о̀ни *на̀ма* до̀лазили и̏сто̄ и да̀рове до̀нијели (Ск); о̀ни *мѐн"* до̀лазили, ја̑ *ни̑ма* (Јб); двѝје цу̏ре до̀лазиле *на̀ма* у бара̀ке (Гз); – сва̀к *сва̀коме* до̀лазијо (БГ);

а̀јде се ти̑ вра́ти *мѐни* па кажē а̀јде ку̏ћи (Бј); *на̀ма* се вра́тила за врије́ме ра̀та (ДБ);[8] – са̀-ће ни̑ћ Ка́та го̀ре сврáтити *сѐби* (Бђ);

код + генитив

с̏утрӣ да̑н, до̀ли *ко̀д њега̄* до̀шли, пѐкли ја̀ње (Јб); до̑ђе̄м ја̑ *ко̀д њега̄* (Кл); у̏вечē сам до̀шо̄ *ко̀д њега̄* у̀ ста̄н (Јб) [→ увече сам дошао у *његов* стан]; – до̀лазӣ чѐсто о́вди *ко̀д менē* (Кс); ја̄ до̀лаз"ла *ко̀д њē* (Ц).

Апроксимативно, однос између форме датива и генитива с предлогом *КОД* јесте 10:1. Запажамо, такође, да је у великом броју примера у улози објекта локализације сродствени термин чији однос према локализатору, поготово исказаним енклитичким обликом личне заменице, доводи до могућности интерференције са посесивним значењем.

I.2. У осталим забележеним примерима заменички адлативни локализатори формализовани дативом без предлога и генитивом блокираним предлогом *КОД* јесу конститутивни чланови синтагми с глаголима који означавају самостално кретања агенса, а спорадично и симултано кретање и агенса и пацијенса или кретање само објекта-пацијенса именоване радње (уп. Павловић 2006: 20) али без додатног потенцирања усмерености или су комбиновани с глаголима инхерентног аблативног семантичког садржаја, најчешће подржаног општеаблативним префиксом *од-*. Напоредну употребу ових двеју падежних форми у овом случају илуструју следећи примери:

беспредлошки датив

пи́тају свѐ ко̀га̄ и̏ма̄ш, *ко̀мē* и̏дē̄ш (Ск); А о̀на вѐсē̄лница пје́ē по̀шла ва̑м *на̀ма* (Бј); јѐдан *дру̏го̄ме* и̏шли, по̀сјећали се (МП); – У у́торни̑к ће до̑ћи чо̀ек по о̀во̄г чу̀лаво̄г ја̀рца, да го̀нӣ *сѐби* (В); ка̀ко на́ђе Ла́за да те по̀шаљē ва̑м *мѐни* (БГ); – и о̀дē о̀на *њѐму* (Кљ); ниј́есам *му* о̀тишо̄, ја̄ ми̑слӣм, два̀јез го̀дӣна̄ (Кл);

генитиву с предлогом *КОД*, уп. у̏вечē сам до̀шо̄ *ко̀д њега̄* у̀ ста̄н (Јб) [→ увече сам дошао у *његов* стан].

[8] Уп. запажање за стандардни српски језик: „Уобичајен је данас слободан датив уз глагол *вратити се* са значењем ‘бити поново негде / с неким’, који се може подвести под адлативно значење али са извесном емоционалном нијансом, нпр. После толико година вратио се *родном граду.* Вратио се *породици.*“ (размак З. С.) (Антонић 2004: 89; 2005: 191).

код + генитив

ȕ менē бура́зер *кòд њē* ѝшō (Пк); прѐко брда ȍвогā Жѐпа пјѐшицē ѝшли *кòд њӣг* (Б); *кòд њӣг* јā ѝшō нà славу (БГ); ѝшō је тȁмо *кòд менē* (Кљ); – òде у Сàрајево *кòд његā* (Мг); – и тàкō је пòбјегла *кòд нāс* (ДБ).

Са оваквим типом управних глагола далеко је мање заступљен заменички адлативни датив него у претходном случају, а ни превага над конкуретном генитивном формом није јако изражена.

II.A.1 И када је појам са значењем лица исказан именицама, најчешће властитим именима и различитим родбинским појмовима, колокат уз адлативни глагол кретања двоструко чешће је беспредлошки датив него генитив с предлогом *КОД* са општеадлативним значењем, али ни приближно није присутан у обиму у којем је регистрован заменички беспредлошки датив.[9] Овај лексички тип адлативних локализатора илуструју следећи примери:

беспредлошки датив

Òна дòшла *мàјчини* (Ск); И òна дòшла *свôме брȁту* (Ск); дôђēмо *јѐднōме чојéку*, дéдо јѐдан и жѐна му (Кљ); пòкōјнӣ Ми́ћо дòлазио *прȉјатељу Богдáну* (ДБ); òни дòшли *мôм ђѐду* (Бђ); пȍ мјесēц дáнā ни́сам мȍгō *ђѐци* дóћи ис Пијéска, нáрочито зи̂ми (Кл); дóћу *Мȉлки*, па ћу Мȉлку зáјмити, па ћу с Мȉлкōм (ДБ); дòшли с цȕрōм о Нѝкољне нȁ пӣво доље *Зàгајцима* (Гз); дôћу ȕвече *Дѐлӣћима* нȁ пӣво (Н); – кад нàпустӣ пòсō, долѐтӣ у Кàсиндō *томē òцу* (Бђ); јā сам долѐтио *Пéтри*, Тȍмē Крстáјића *жѐни* (ДБ); долѐтијо тȁмо *Нѐшковићу* (Рд); – ми̂ се врâтӣмо тȁмо *нѐкӣм Карàџићима* тамóкана (Ск); и сврâтӣмо се *мòјōј мâјци* и тàкō нòћӣмо јȍпē кòд мојē мâјкē (Ск); сврȁћō се ōн *мôм Мȉловāну* (Г); јѐднōм се јā сврáтила онōј, у Цр̀венӣ кр̀ст, *онōј Слóби Нѝнкуши* (Ск); – у Сокòлац ме *ономē си̂ну* врáтишē (Ц);

код + генитив

дòшли су *кòд мōг стри́ца* (Вб); и ôн дôђē *кот пу́нца* (КБ); а ми̂ ћемо Дȕњи свȁкē гȍдинē, кад бȉдēмо кори́стили тāј òдмор, óвди дôћи *ко[д]-сѐстрē* да кòрӣстӣмо (Јб); кад смо дòшли тȁмо *кòт пријатēљā*... (Ск); и јā дôђēм, *код њѐговē сѐстрē*, дòселӣмо тȁмо (Ск); јѐднōм јā дòшō гȍр *код Рѝстивоја* (Кл); – сврáти се *код Милéнē* (Бђ); да сврâтӣм *код Нéша* (Јп).

II.A.2 У више од две трећине примера именички адлативни беспредлошки датив среће се у синтагмама с транслокално неутралним и аблативно обојеним експлицираним или имплицираним глаголима кретања, док нешто мање од једне трећине примера отпада на конкурентни именички адлативни генитив с предлогом *КОД*. Уп.

беспредлошки датив

мôј òтац ѝшō тȁмо *њѐговōм òцу* (Рд); ѝшō на кàву *њѐговōј жѐни* (Г); кат сам ѝшō *сѐстри* ȕ посјету педѐсēт пр̀вē (Г); а ôн рâдӣ и ȉдē *мáјци* тȁмо (Бђ); да ȉдēм у Ср̀бију тȁмо *си̂ну*, кȕ[д]-ћу (Кс); ȕ сватове ѝшō тȁмо *рођáцима* (Јб); мâјка ће у

[9] Палић износи, као општепознату, чињеницу да су личне заменице, а потом и властита имена људи, најчешће од свих дативних облика (Палић 2010: 33, напомена 26).

четвр́так *свôме Рȁдомӣру* ѝћи (Ск); Кад смо шћѐли дȁ ид̄емо ỳ пријатеље *мòјōј снȁи Ста́ни* (Ск); Љȕбица јѐна и ȍна *свôм сӣну* ѝд̄е и јâ *свôм чȍеку* (Ск); Јѐси ли ѝшō *пу́нцу* (В); ѝшли *стȁријēм сӣну* (Ск); ѝшли у Беȍград *нѐкōј рȍдбини њѐговōј* (Жљ); већ ѝд̄еш дȍље *Тȕрцима* (Кс); Па́нто је, кâжē, ѝшō *чѐтнӣцима* (Кљ); – мӣ ти ȍталē крêнēмо *Ми́шу, њѐговōм брȁту* (Бђ); – нѐкӣ вôј кȁзан нȍсили *Поња́рцу* (БК); гȍни вȁшку *онōј вȁшци* (Кљ); пѐтнēстог у мјѐсēцу смо га прѐпратили у Јѐловце *Нѐшковићу* (Пљ); – оћеш [ићи] дȍле *Мѝлки* да вѝдӣш Брȁнимӣра (ДБ); јā гȍрāм [одем] *Ми́лу*, Ми́ле ȍтворӣ (Г); – већ да си ȍшō *мôм зѐту* (Сл); још мȁло ȍдок ỳ Чапоре *свôме ђѐду* (Мк); ȍд̄ем *јѐднōм чȍвеку* (Г); ȍни ȍдошē гȍре *тѐтки* (Гз); тȁкō смо ѝстō *Мѝлки мòјōј* ȍтᵘшли; ȍћу у Сокȍлац да ȍд̄ем тȁмо *Рâјки* (Жљ); ȍде ôн *ђѐверу Мѝлији*; – одлѐће *јој* брȁт (Јб); јā сам изȁ кућē и *ономē ȁмици* одлѐћела ỳ њиову кȕћу (Гз);

код + генитив

ȍна ȍће да ѝд̄е у Со́чице *кȍ[д]-теткē* (Бђ); јѐсам ѝшō мȁло у Њѐмачкȳ *кȍ[д]-шћери и зѐта* (Сл); и ѝшла у Кȕсаче *кȍ[д]-теткē*, нȍћи (Бђ); ѝдᵘте *код Не́ђē* ку́пᵘте рȁкију (КБ); ѝд̄е ли ѝкāко дȍле *код Ми́ра* (ДБ); Ѝшла сам *код бра́та Љу́ба* (В); Ѝшō је *кȍ[д]-стāрца* да кȕпӣ (В); а ѝшла ỳ менē Да́ра и мâјка ми, ѝшла *код јѐднōг рȍђāка* ми (Кљ); – ōн стѝо *код Мѝлоша* мȁло (Јп); ȍћу *ко[д]-сѐстрē* (Гб); – ȍтӣћу *код овē Де́сē* […] ỳзēћу у за́јам (Сл); нѐђе ћу, вȁлā, ȍтӣћи *код Мѝлкē*, па ћу за́јмити Мѝлку (ДБ); и мӣ ȍд̄емо *код нѐкōг Рȁдивоја Бѝљића*, и стȁновали (Ск); ȍд̄ем *ко[д]-свôга ỳјāка* (Ск).

II.Б Издвојено илуструјемо примере употребе ових двеју општеадлативних падежних форми лексикализованих именицама са значењем лица одређена занимања. У овом случају падежна конструкција је, како запажа Ивана Антонић, интенционално обележена, будући да имплицира интенционалну клаузу којом се изражава сврха доласка извесном стручном лицу[10]. У овој подгрупи примера са специфичним типом именичких лексикализатора нису изражени адлативни глаголи као управни падежној форми, те стога нису ни посебно издвајани такви примери. Најзаступљенији лексикализатори су именице типа *лекар*, а у таквом контексту често се срећу глаголи кретања који подразумевају кретање и објекатског колоката (нпр. *носити*, *водити*, *одвући*).

Регистрована грађа упућује на двоструко већу заступљеност адлативног датива него адлативног генитива. Овај семантички подтип илуструјемо примерима:

беспредлошки датив

тâј нит је ѝшō *ȍци* ни *врача́рима* (Пв); да је ѝшō на́кōм *гата́ру* нѐкад (Бк); нит се ѝшло *љека́рима* (Бј); ѝди *дȍкторима*, сȁмо *дȍкторима*, а мѐни цѝљ да јā спâсӣм

[10] Овакво запажање И. Антонић износи за генитивну конструкцију с предлогом *ДО*, важеће и за конструкције беспредлошког датива и конструкције *КОД* + генитив именица с наведеним значењем. И уопште за циљ у спацијалном смислу, изражен генитивом с предлогом *ДО* именице са значењем лица, ауторка уочава да може бити „транспонован као циљ у интенционалном смислу (= теличност), па је у том случају предлошка структура с генитивом експонент интенционалне (намерне) клаузе, тачније заступа објекат у слободном акузативу одговарајуће предикације интенционалне клаузе, те се ради о секундарној реченичној структури једнопредикатској изведеној из базичне двопредикатске структуре“ (Антонић 2007: 37).

свòју ђѐцу (Ск); а ѐво дàнас вѝдӣш млáдеж, сȁмо *дȍктору* и *дȍктору* (Пљ); – и ȍдē ти у понѐдᵉљак *дȍктору* (Јп); дијéте òшло *зубáру* (Жљ); мòја мâјка дѐсеторо ђѐцē рòдила – нѝкад òтишла *љекáру* (ДБ); – дијéте тō вòди *дȍктору* (Мр); àјмо, рѐко, нòсити дијéте *дȍктору* (Ск); ѝди тȁм *дȍктору* (Жљ); и вòдила је у Рòгатицу *нáком Булáићу дȍктору* (Гз); – кад дôђēм *онōј* тȁмо *Шȕпићки*... [= докторици] (Сл); јā гȍрᵘ дôђēм *пòручнӣку* (Кљ);

код + генитив

Ѝди *код бри́ца*, зàрāстō си (Бј); àјте *кот команди́ра* на рȁзговōр[11] (ДБ); па му жѐна òтишла *кò[д]-доктора* (БГ); ȍндāр ти мѐнē ѝстō одвýчȳ *код нѐкōг, Мáтић дȍктор* бѝо (Ск); – знâш да трѐбāш дóћи *кòд нāс* ȍдмā ȁ дôђēш (ДБ); чѐкала сам трѝ дâнā док сам дòшла *кòд њике* да се пòжалӣм (Ск); свѐ кад пôђēм *кȍд његā* ил га нêмā ил је зȁузēт (Јп).

3 Следи неколико завршних напомена и запажања која проистичу из резултата анализе конкурентског односа падежних формализатора значења опште адлативности посматраних на синтагматском плану.

Најпре, треба указати на чињеницу да беспредлошки датив, поред датива с предлогом *ПРЕМА*, у романијским говорима Старог Влаха функционише и као чест граматикализатор значења директивности (в. напомену 13), а не само као граматички маркер општеадлативног значења.[12] С друге стране, генитив с предлогом *КОД* у семантичком пољу транслокативности,[13] дакле уз глагол кретања, јасан је индикатор опште просторне адлативности.

---

[11] У овом исказу срећемо и експонент имплициране интенционалне клаузе.

[12] Уз глаголе кретања необележене у смислу приближавања (као и уз глаголе тако обележене) беспредлошки датив је формализатор динамичке директивности и махом је тада лексикализован називом географског локалитета према коме је усмерено кретање, уп. нпр. уп. од Тȕгова тȁмо ѝдēш *Зàлуковӣку* (Јп); а они полѐти тȁм *Сокóцу* (Пљ); – бјѐжāло се *Дри̂ни* (Бј); и кад се зàратило, ми̂ смо ȍндāра *Дри̂ни* бјѐжāли (Ск); – двâ чȍјека прòшла гȍре *Јели́шевцу* у онȳ шȕму (Жљ). Беспредлошки датив лексикализован појмом као сталним тродимензионалним или дводимензионалним локализатором у закошеној равни (нпр. грађевински објекти и други конкретни ентитети карактеристични за сеоски амбијент испитиваног краја) у синтагмама с транслокално немаркираним и аблативно обележеним глаголима кретања (као и с адлативним глаголима) носи општеадлативно значење, уп. нàзȳј кàљаче ако ћеш *штȁли* (Рд); сȁд овā òмладина, па нѐ идē нѝ *цр̄кви* (Рд); нѐмōјте ви̂ ѝћи *грȍбљу* (Мш); – бјѐште *бáјтама* (ДБ); јѐдне òтишле тȁмо *нѐкијем вр̀тачама* (Кл); òде онијем врȁтницама гȍре и тòјагōм по зѐмљи млâтӣ, пȁō на кòљена (ДБ); да ѝзӣђē *нáкōм Вýјовōм кȍтāру* (Бк). У овим ситуацијама беспредлошком дативу у стандардном српском језику је конкурентан генитив с предлогом *ДО* који „упућује да објекат локализације доспева у сферу локализатора, па је имплицирано обележје проксималности“ (размак З. С.) (Антонић 2007: 36). Сфера локализатора посебно постаје значајан моменат у тумачењу општеадлативних падежних формализатора лексикализованих оваквим ентитетима.

[13] Термин *транслокативност* уводи Ивана Антонић (2003: 62), док реализацију овог типа динамичког аспекта Пипер одређује значењем *транслативности* (уп. Пипер 2001: 58; 240), односно значењем *директивности* (уп. Пипер 2001: 68; Пипер 2005: 725). Термин *директивност* пак у овом раду употребљен је са значењем ‘усмереност објекта локализације ка локализатору–циљу без податка о томе да ли се локализатор–циљ досеже’, које репрезентује директивни датив / датив правца као типична формална јединица овог значењског типа (уп. Антонић 2004: 88; 2005: 190; 152).

Будући да је искључена колокабилност адлативног глагола и директивног падежног колоката (нпр. **долази према Београду*), односно директивног глагола и адлативног падежног колоката (нпр. **прилази у Београд*), јасна је улога управног глагола чија инхерентна семантика или чешће семантика префиксалног дела уноси у синтагму значење адлативности и тако предодређује семантички тип падежног колоката. Отуда тако висока фреквентност беспредлошког датива с адлативним значењем као члана синтагми с глаголом *доћи / долазити*. Међутим, контекстуална потреба за експлицирањем адлативне падежне форме у синтагмама с глаголима кретања неадлативне семантике може довести и до појаве генитива с предлогом *КОД*, као сигурног формализатора адлативности у синтагми с глаголом кретања.

Пример који најбоље осветљава овакав случај бележимо код истог информатора. Наиме, у идентичној говорној ситуацији уз глагол *доћи* јавља се беспредлошки датив, уп. до́ћу *Ми̏лки*, па ћу Ми̏лку за́јмити, па ћу с Ми̏лко̄м (ДБ), док се уз глагол *отићи* налази конструкција *КОД + генитив*, уп. нѐђе ћу, ва̀ла̄, о̀тӣћи *код Ми̏лке̄*, па ћу за́јмити Ми̏лку (ДБ). Свакако да је ово контекст у којем ће се и уз глагол *отићи* наћи облик датива као чешћи граматикализатор адлативног значења овог типа у говорима романијског платоа.

Регистроване су, међутим, ситуације у којима постоји могућност двојаке семантичке интерпретације беспредлошке форме датива у синтагми с глаголом кретања неадлативног, односно недирективног карактера. Овакав случај можемо илустровати примером: ту̂ изна̀т куће̄ ту̀да̄ наи̏лазӣш кад и̏де̄ш та̏мо *Чво́рама* (Бђ), што може значити ‘кад идеш тамо *код Чвора*’, и бити, дакле, адлативно интерпретирано, али може значити и ‘кад идеш тамо *према Чворама*’, и бити интерпретирано директивно.

У највише пак случајева није могуће са сигурношћу износити разлоге употребе и беспредлошког датива и генитива с предлогом *КОД* код истог говорника у истим ситуацијама. Шта доводи до двојаке формализације општеадлативне просторности код информатора чији исказ гласи: си̂н *ми* до̂ђе̄ ви̏ше̄ пу́та̄, о̀на во̀за̄рӣ (Џ), али и: ја̄ до̀лазила *ко̀д ње̄* (Џ), или пак код другог информатора у чијим исказима с недлативним глаголима у једном случају срећемо беспредлошки датив, уп. и о̏де̄ о̀на *њѐму* (Кљ), а другом приликом генитив с предлогом *КОД*, уп. и̏шо̄ је та̏мо *ко̀д мене̄* (Кљ)?

Одговор на ово питање могли бисмо тражити у перспективизацији говорниковог исказа. Наиме, говорникова потреба за експлицирањем одређеног *емоционалног односа* према датој ситуацији који има учесник у чијој се сфери завршава радња кретања доводи до формализације беспредлошког датива (уп. и напомену 8), док метонимијско упућивање на простор, који је у фокусу говорниковог интересовања, навођењем особе која је тим простором окружена језички бива исказано генитивом с предлогом *КОД* (уп. Палић 2010: 254–257)[14].

[14] Уп. „У конструкцији с дативом дативни се референт види погођеним глаголском радњом и семантички се интерпретира као особа мета, док се у конструкцији с генитивом генитивни референт не види погођеним изведеном радњом, те се семантички интерпретира само као оријентир за просторно ситуирање глаголске радње“

У сваком случају, како показује анализирани корпус, беспредлошки датив је далеко фреквентнији те стога има статус основног формализатора овог типа адлативности у романијским говорима Старог Влаха. С друге стране, иако ређи у употреби, конкурентни генитив с предлогом *КОД* релативно је равномерно заступљен на испитиваној територији у целини. Овакво стање не индицира евентуалну концентрисаност једне или друге форме на одређеном делу истраживане територије.

Истраживање односа између ових двеју конкурентних падежних форми и у суседним говорима херцеговачко-крајишког дијалекта од значаја је за утврђивање простирања изоглоса ових синтаксичких појава, као и за регистрацију снаге иновационих балканистичких процеса оличених у ширењу конструкције *КОД* + генитив на српском језичком подручју (уп. Собољев 1988).

Литература

Антонић 2003: Ивана Антонић, Спацијална идентификација оријентационог типа номиналном формом у генитиву, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XLVI/1, 59–66.

Антонић 2004: Ивана Антонић, Синтакса и семантика датива, *Јужнословенски филолог* (Београд) LX, 67–97.

Антонић 2005: Ивана Антонић, *Синтакса и семантика падежа*, у: Предраг Пипер и др., *Прилози граматици српскога језика: синтакса савременога српског језика – Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Антонић 2007: Ивана Антонић, Синтакса и семантика предлога *ДО*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) L (Посвећено професору др Мати Пижурици поводом 65-годишњице живота), 31–43.

Баотић 1971: Јосип Баотић, Синтакса падежа у говору старосједилаца босанске Посавине, *Прилози проучавању језика* (Нови Сад) 7, 105–140.

Бојовић 2008: Драга Бојовић, Из синтаксе говора Потарја, *Српски језик* (Београд) XIII/1–2, 323–341.

Грковић 1968: Милица Грковић, Употреба падежа у чумићком говору, *Прилози проучавању језика* (Нови Сад) 4, 133–159.

Ивић 1958: Милка Ивић, The relationship between bound and free form in the Serbo-Croate cases, *Cercetări de lingvistică* (Cluj: Institutul de lingvistică, Academia Republicii Populare Române) III, 217–226.

Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: Павле Ивић – Жарко Бошњаковић – Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови), *Српски дијалектолошки зборник* (Београд) XLIII, 297–433.

Милановић 1958–59: Бранислав Милановић, Употреба предлога *код* (с генитивом) уз глаголе кретања, *Наш језик* н. с. (Београд) IX/7–10, 227–242.

(лат.) (Палић 2010: 256). Промене у начину гледања на позицију учесника у ситуацији које доводе до већег присуства генитивне форме с предлогом *КОД* могле су бити подржане различитим општелингвистичким феноменима, али и процесима који карактеришу развој нашег падежног система. Међу најважнијим таквим појавама и процесима Палић наводи развој аналитизма, објективизацију исказа (углавном у специјалним стиловима), али и сужавање поља употребе датива, с једне стране, и ширење функционално-значењског поља генитива с предлозима *КОД* и *ДО*, с друге стране, и др. (Палић 2010: 257–258).

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља: Балканистички и етномиграциони аспект*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Мразовић – Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović – Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.

Павловић 2000: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога н. с. 16.

Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*, Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик.

Палић 2010: Ismail Palić, *Dativ u bosanskome jeziku*, Sarajevo: Bookline (Naučna biblioteka „Slovo“).

Петровић 1972: Драгољуб Петровић, О говору Змијања IV: Синтакса, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад), XV (2), 151–211 (с картом).

Пижурица 1967: Мато Пижурица, Употреба падежа у говору Роваца, *Прилози проучавању језика* (Нови Сад) 3, 141–176.

Пипер 2001: Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Пипер 2005: Предраг Пипер, *Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика*, у: Предраг Пипер и др., *Прилози граматици српскога језика: Синтакса савременога српског језика – Проста реченица*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.

Реметић 2009: Слободан Реметић, Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) LII/1, 149–178.

Собољев 1988: Андрей Соболев, О некоторых инновационных процессах в сфере выражения пространственых значений в территориальных диалектах сербохорватского язика, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад) XXXI/1, 47–77.

Стевановић 1988: Михаило Стевановић, Генитивне синтагме с предлогом *КОД* и неке њихове опозиције, у: *Студије и расправе о језику*, Никшић: НИО Универзитетска ријеч, 222–236.

Танасић 2004: Срето Танасић, О конструкцији *к/ка + датив* у говору Срба добојског краја, *Српски језик* (Београд) IX, 351–355.

Филиповић 1950: Миленко Филиповић, Гласинац, антропогеографско – етнолошка расправа, *Српски етнографски зборник* (Београд) LX, 177–463 (са картом).

Цвијић 1922: Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље: Основе антропогеографије* ⟨http://www.promacedonia.org/serb/cvijc/cvijic_balkansko_poluostrvo_1.pdf⟩ (11. 11. 2009).

Summary

Competition of the Dative Case without Preposition and the Genitive Case with the Preposition kod as Formalisors of Spatial Adlativeness in Romanija Vernacular of Stari Vlah

Zoran M. Simić

In this paper, on the reach dialect data from the Romanija vernacular of Stari Vlah, the author presents the results of usage of the dative case without preposition and the genitive case with the preposition *kod* as competition forms which both refer to the possessor of the implicit spatial-adlative localiser-aim. The author analyses the great number of language units of this both case forms, theirs lexicalisers and the types of the main verbs and attempts to explain the basic relationship between them. The main result is: although the both case forms are used on the whole focused area, the dative case without preposition is more frequent and consequently it has the status of the basic syntactic unit of adlativeness in corpus data. In spite of the low frequent, the genitive case with preposition *kod* are present relatively equally on the whole territory.

Keywords: dialectology of the Serbian language, syntax and semantics of case, dative without preposition, genitive with preposition *kod*, competition of case forms, spatial, adlativeness, Herzegovina – Krajina dialect, Romanija vernacular of Stari Vlah

Прилошка значења предлошко-падежних конструкција са предлогом *од* у говору младих у Лебану

Стефан Ж. Милосављевић*

У раду се разматрају прилошка значења предлошко-падежних конструкција с предлогом *од* у говору младих у Лебану (на материјалу језика чета). Указује се и на сличности и разлике у односу на стање у говору јабланичког краја, које је описала Р. Жугић (2010). Поред значења описаних у говору јабланичког краја (просторна и месна у најширем смислу, временска, узрочна, партитивно-посесивна), нашим корпусом потврђен је и већи број значења компаративног, агентивног и партитивног типа (уз квантификаторе). На плану израза, запажа се утицај стандардног српског језика тако што се уместо општег падежа спорадично употребљава морфолошки генитив.

Кључне речи: предлог *од*, прилошка значења, предлошко-падежне конструкције, говор младих у Лебану, говор јабланичког краја

1 Увод

Говор Лебана, као градског пункта, није био укључен у истраживања говора јабланичког краја (исп. Жугић 2005: XII; Жугић 2010: 17). Објављен је само један рад, реализован као пројекат на семинару лингвистике у Истраживачкој станици Петница, који се бави преношењем акцента ка почетку речи у читаном тексту у зависности од неколика фактора (Милосављевић 2012).

Под утицајем стандардног српског језика, коме је млађа популација изложенија,[1] говор младих у Лебану удаљава се, у неким аспектима, од своје дијалекатске базе. Ради илустрације, наводимо, на основу анализе језика чета, неколико чињеница у вези са падежним системом: упоредна употреба морфолошког датива и на-конструкције у функцији датива, која се све више губи; извесна колебања при употреби општег падежа у функцији инструментала (општи падеж у функцији локатива се добро чува) итд. Па ипак, семантика појединих предлога много је ближа дијалекатској, што ће овај рад, на примеру конструкција с предлогом *од*, покушати да покаже.

Предлог *од* се у ССЈ комбинује са именицом једино у генитиву (Антонић 2006: 129), остварујући се при томе само са значењем (семантичким

* milosavka93@hotmail.com; студент Универзитета у Београду, Филолошки факултет, Београд, Србија

[1] С једне стране, реч је о утицају школе (где се, макар када је у питању морфосинтакса, ипак инсистира на норми, а и сва уџбеничка литература је на стандардном српском језику). С друге стране, има утицаја и кроз стално наметање (са разних страна) става о дијалекту као нечем лошем и неприхватљивом.

обележјем) аблативности, али манифестујући се у неколико варијантних појединачних семантичких обележја (Антонић 2006: 130–131).

У говору јабланичког краја, као високобалканизованом говору, поље употребе предлога *од* је значајно проширено, јер конструкције с овим предлогом изражавају и она значења која се у ССЈ исказују неким другим предлозима (и то не само са генитивом, већ и акузативом и локативом).[2] Тако Р. Жугић издваја предлошко-падежне конструкције *од + ОП* (у функцији Г) као еквиваленте партитивно-посесивног адноминалног беспредлошког генитива (2010: 35), затим уз девербативне именице у функцији субјекатског генитива (Жугић 2010: 36), те конструкције просторног и месног значења (Жугић 2010: 79–81), темпоралног значења (Жугић 2010: 125–126), узрочног значења (Жугић 2010: 147–152). Ауторка издваја и посесивну предлошко-падежну конструкцију *од + ОП*, као еквивалент посесивне генитивне синтагме *од + Г* и беспредлошког посесивног генитива (Жугић 2010: 33).[3] Конструкција *од + ОП* употребљава се и као еквивалент локативне конструкције *о + локатив* за означавање лица или предмета о коме се говори, нпр. *од ма́јку ста́лно збо́ри*, *прича́мо си туј, оне́ од ње́јан живо́т, ја од мој* (Жугић 2005: XXXVI). Такође, овом предлошко-падежном конструкцијом исказују се и акузативна значења типа „ударити (се) о нешто“ (да л’ се у́дари *од столи́цу?*; удари́ се *од зид* и сл.).[4]

У говору младих у Лебану конструкције са предлогом *од* употребљавају се како са прилошким, тако и са придевским значењима. Када је реч о овим потоњим, има забележених и примера употребе предлога *од* уз лично име као посесор (нпр. од Ахмеда статус „Ахмедов статус“), што у ГЈК није забележено. Због ограничености обима рада, овде ће бити разматрана само прилошка генитивна значења.

Циљ овог рада је да испита која прилошка значења могу бити исказана предлошко-падежним конструкцијама с предлогом *од* у говору младих у Лебану као једном језичком варијетету у оквиру говора јабланичког краја, те да укаже на сличности и разлике у односу на стање у говору јабланичког краја, које је описала Р. Жугић (2010).

2 Материјал и методе

Материјал за ово истраживање представљају транскрипти са фејсбук чета (ћаскања) младих у Лебану. Овакав материјал се може сматрати поузданим за изучавање одређених аспеката дијалектологије младих ако се у обзир узме следеће: реч је о *приватној* комуникацији између *две особе* – у нашем случају

[2] На граматикализацију предлога *од* у балканизованим говорима српско-македонског језичког пограничја (на примерима скопскоцрногорског и горњоморавског говора) указали су Милорадовић и Станковић (2010). Они су показали да то важи и за део косовско-ресавских говора, који су на периферији балканског језичког савеза.

[3] Примери за већину претходно наведених конструкција дају се у наставку рада, кроз поређење са стањем у ГМЛ.

[4] За ово немамо потврда у литератури, али се овакви и слични примери могу чути у свакодневној комуникацији.

обе са истог дијалекатског простора (које се дуго познају), тј. из Лебана, из чега проистиче *неформалност* разговора, па саговорници не обраћају пажњу на стандарднојезичку норму. При томе, битно је да истраживач познаје и одлике језика чета и одлике говора који испитује – да би могао препознати намерну промену кода (дијалекатског у стандарднојезички) којом се одређени исказ маркира.[5]

У истраживању је учествовало укупно 28 информатора, од 15 до 20 година (од оних који су тек завршили основну школу до оних који су на почетним годинама студија). Сви су рођени у Лебану и тамо похађали школу. Материјал је из периода 2011–2014. године (највећи део из 2012).

Пошто језик чета карактерише низ специфичности (готово потпуно одсуство интерпункције, специфична употреба великих слова, одсуство дијакритичких знака итд.), у раду су, ради прегледности и бољег разумевања, примери транслитерисани са латинице на ћирилицу, измењена интерпункција (тако што је тамо где је у чету пауза назначена новим редом употребљена запета и сл.) и правопис – разуме се, само у мери у којој измене ниуколико не задиру у било какву значењску модификацију исказа. Понегде су објашњења дата у угластим заградама.

Грађа је организована кроз низ значењских типова са прилошким значењем, од којих се сваки састоји из неколико модела. Тамо где је адекватно поређење могуће, примери и коментари за говор младих у Лебану и говор јабланичког краја дати су упоредо. Сви примери за говор јабланичког краја донети су према књизи Жугић 2010,[6] те је на одговарајућим местима у табелама назначен само број стране из наведене књиге.

У раду је подвлачена паралела са стањем у стандардном српском језику, јер је праћен његов утицај на говор младих у Лебану.

3 Анализа

3.1 Предлошко-падежне конструкције са просторним и месним значењима и аблативним значењима узимања, одвајања и сл.

Модели § 1–3 јесу они са аблативном функцијом „узимања, одвајања, удаљавања од неког места, предмета или појма уопште с именом у ОП“, потврђени бројним примерима у ГЈК (Жугић 2010: 79). У ССЈ конструкције са оваквим значењима су врло фреквентне, с тим да се, наравно, употребљава Г (исп. Стевановић 1989: 213–215).

У свим наведеним моделима просторна и месна значења исказују се конструкцијом *од* + *ОП*, уз врло ретке изузетке употребе Г (§ 7–8).[7]

---

[5] Кад, на пример, један саговорник напише другом: „Честитам! Сад си званично студент Правног факултета!“ и сл. – а при томе пре и после тога користи дијалекатски код – јасно је да је употреба беспредлошког генитива намерна (често се то појачава употребом великог почетног слова, а оно је у приватном чету веома ретка појава).

[6] Интервокално *ј* у овом раду бележено је стандардним *ј*.

[7] И овде, и у даљој анализи, овакве констатације се односе на оне примере у којима ОП и Г нису синкретични.

§ 1: одвајање / кретање од *х*.

ГМЛ	ГЈК [79, 80]
па онда док је време откачи се *од њега*; да знам кад да пођем *од Буду* [„од Будине куће“]; па понеси вино *од кућу*, лудаку; ја ћу *од кућу* понесем нешто	*од ону́ј крекета́љку Пе́рчину* одва́ј сьм се откачи́ла; да се ма́неш *о[д] то́ј дру́сто*; бе́ж *од ме́не*; ја́ бе́ замѓкла *од ста́ницу*; бе́га *од ма́ј ку*

§ 2: узимање од *х*

ГМЛ	ГЈК [79]
то *од плату* ће јој одбију; *од Невену* смо преписували; ал *од њу* нећу ништа да тражим; [одакле ти интернет?] па *од комшу*; узми свеску *од Гагу*; и *од тебе* тражим помоћ; да и ти уватиш [„узмеш“, „добијеш“] нешто *од њи* кад су већ такве; и шта сам ја добила *од то*?; 96.000.000 годишње [зараде] само *од упис*	откр́ши једно́ комаче́ *о[д] та́ј ле́бац*; жвр́кнем *от Ша́ру* тако́ј за једно́ ло́нче млеко́; па ме је накара́ла *од Ру́жу* да тра́жим; узе́до *од Ва́нку* једѣн шини́к пчени́цу; у́зни *од она́ј ку́п* попри́ку

§ 3: одустајање / одмарање од *х*

зато сам одустала *од то*; да ми се мозак одмори *од све*; пауза *од уставно*!

§ 4: кретање са *х*. У ССЈ „свако (привремено или стално) одвајање од дужности, од посла, од забаве или било чега сличног, такође се означава предлогом *с(а)* и генитивом имена појма од кога се одвајање врши“ (Стевановић 1989: 247–248).

сад сам дошла *од пробу*; па ја ево сад дођо *од пробу*; само што сам дошо у стан *од факс*; ал’ сам почео много да бежим *од математику* [„са часова математике“]; ми данас побегосмо *од француски* [„са часа француског“]; Нада ме данас пустила *од час*

§ 5: скидање / узимање са *х*. Овим моделом илуструју се она значења која се у ССЈ исказују конструкцијом *с(а) + Г*, да би се исказало „потицање, одвајање и удаљавање с горње површине, с ма какве површине, са спољне стране појма, с неког узвишења и било каквог предмета с уочљивом димензијом висине, с предмета што је означен именом у генитиву“ (Стевановић 1989: 244).

ГМЛ	ГЈК [79]
а узео ли си сведочанство *од факс*?; значи да одштампам то *од комп* [„са компјутера“]; да скинем *од нет* [„са интернета“] нешто	не ки́дај те́ј ре́ске *од ора́*; ски́ни сѣ́ньачу и пре́дньачу *от ко́ла*

§ 6: потицање / порекло са *х*. Реч је, најчешће, о конструкцијама са атрибутском функцијом (исп. и Стевановић 1989: 56).

кад погледаш ко све иде *од други континенти*, срамота да ми не идемо; ти ли знаш оцене *од матурски*?; да искениираш задаци *од припрему*; срећива неке ствари *од жицу*

§ 6: превођење са *х*. За значења оваквог типа се у ССЈ употребљава конструкција *с[а] + Г* (исп. Стевановић 1989: 248).

тј. *од латински* [да ми преведеш нешто]

§ 7: простирање од *х*. Овим моделом илуструје се „почетна граница у одмеравању просторног односа“ (исп. Милорадовић 2003: 80; Жугић 2010: 80).

ГМЛ		ГЈК [80]
ОП	Г[7а]	*от продáвницу* па нагóре се ѝде све по прáв пýт; кът пóђеш *от стáницу* па накуде селó
од други извод [разумемо сад][7б]	прва и друга област цела, а *од треће* до негде нзм тачно	

§ 8: удаљеност од *х*. „[...] положај који се одређује према чему другоме, име онога према чему се мери та удаљеност, односно према коме се узима дотична страна стоји у генитиву с предлогом *од*“ (Стевановић 1989: 215).

а он у пизду материну [„веома удаљен“] *од мој стан*; далеко *од то[га]*[7в] а тебе дели 0.08 поена *од буџет*, је л’ тако?

§ 9: збивање / вршење радње са површине *х*. „Место процеса збивања које се означава управним глаголом“, у ССЈ „врло често се одређује генитивом с предлогом *с(а)*“ (Стевановић 1989: 249). И овде, као и у низу претходних модела, предлог *од* у спони са ОП има функцију коју у ССЈ врши предлог *с(а)*.

од терасу гледам; ја играм *од Српски реп онај*;[7г] а он се не скида *од Слагалицу*[7д]

У вези са просторним значењима ваљало би указати и на следеће. Р. Жугић истиче да је „за означавање кретања из правца х, уз име локалитета у ОП“ у ГЈК обичнија употреба предлога *из*, „док је употреба предлога ОД [...] ограничена“: – Пођемо *од Лебане*; Немци су наишли *от Коњино* на нашо село; с трактор је пошја *од нашу Ледину* (2010: 80). Наш корпус није посведочио овакве примере, премда се у говору може чути нпр. *од Ниш до Лебане* и сл., тј. примери типа *од ... до*.

[7а] Читав разговор пре и после овога исказа текао је дијалекатским кодом; примера ради, наредне реплике оба саговорника су: – [...] *то ли ме зезаш да до оне бројке треба да се учи? – да, до онај тест за далтонисте.*

[7б] Овде се математички задатак поима као простор. Тако је *други извод* почетна граница након чега се разуме задатак (део *до* другог извода није разумљив, а *од* другог извода па надаље јесте).

[7в] Овај израз се често употребљава са значењем „далеко да је то тачно“, „далеко од истине“. Потврђен је и са ОП (два пута) и са Г (три пута).

[7г] *Српски реп* је назив „профила“ на Фејсбуку. А профил и Фејсбук уопште се доживљавају као простор на коме се може бити, па самим тим „профил“ може представљати и место процеса збивања или радње.

[7д] Објашњење као и за претходни пример: *Слагалица* је квиз-игрица која се игра „на Фејсбуку“.

Такође, у ГЈК се конструкција *од + ОП* употребљава за означавање да нека особа „потиче од рода х“, да је „пореклом из рода, фамилије х“: она је *од нашу фамилију*; тој смо *од исту фамилију слишанску*; *о[д] тај* смо *крвчьк* (Жугић 2010: 80). Ни овај модел није забележен у нашем корпусу. Међутим, овде је реч о теми разговора каква се ретко може чути међу младим људима, па је то што овакав језички модел није забележен међу младим Лебанчанима условљено ванјезичким факторима.

3.2 Предлошко-падежне конструкције са временским значењем

§ 1: време почиње од *х*. Иницијална тачка времена х се у ССЈ исказује везом *од + Г* (Стевановић 1989: 215), а у ГЈК везом *од + ОП* (Жугић 2010: 125). У ГМЛ су присутне обе конструкције. У Г стоје или примери који са предлогом чине прилошки израз (од почетка = „отпочетка“) или они који значе име месеца – било самостално, било са детерминатором у виду редног броја. А ови облици су, и ван предлошко-падежне конструкције, у великој мери устаљени (нпр. *идем јануара, долазим фебруара* и сл.).

ГМЛ		ГЈК [125]
ОП	Г	она́ е болињáва *о[д] дети́њство*; *од Божи́ћ* натáм вóдимо гости́нке; *от пáнтивек* су тéј фамили́е слогувáле; ткáје *од понедéниг* до субóту; *од ју́тро* пóчне вечéру да спрáља; *о[д] дру́ги рáзред* у́чи тáј прéдмет
од сл викенд мање ћу долазим овде; боље *од среду*; *од уторак* сам кући; *од уторак* се не трезним; *од пре неки дан*; нисмо се видели *од Нову годину*	*од почетка* смо се слагали; нисам почела *од почетка* [школске године] да учим; леле, ми ће се тек сликамо *од октобра*; па на паузу *од 1. децембра*; *од 28. децембра*; месец дана нисам била, *од 6. јануара*	

§ 2: радња ће почети да се врши од тренутка *х* или након тренутка *х*. Овде је реч о радњи која се има реализовати у будућности – почев од неког одређеног тренутка или након тог тренутка, али никако пре. Рецимо, први пример може се овако интерпретирати: „ићи ћемо у понедељак или неки дан након понедељка“.

тамо *од понедељак* неки дан ће идемо; па то ти кажем *од понедељак* тамо ће видимо; ће се организујемо нешто тамо *од понедељак*

§ 3: радња ће се вршити одмах након *х*. Реч је о исказивању непосредне постериорности. Наведени примери значе „одмах после шминкања идем на дочек“ / „чим се нашминкам, идем на дочек“ и сл.

од шминкање одма на дочек; па одма *од шминкање* идем на дочек

§ 4: атрибут са временским значењем – у грађи је пронађен само један пример оваквог типа, и то са употребом Г, што не изненађује, јер се овакве генитивне синтагме – и ван предлошко-падежних конструкција (в. § 2), често употребљавају (нпр. *ишо сам тамо прошле године*).

гледам сад листу *од прошле год* [„прошлогодишњу листу“] и 95 највише

3.3 Предлошко-падежне конструкције са узрочним значењем

Предлог *од* је најфреквентнији од свих предлога у ГЈК за исказивање узрочних значења – у конкуренцији са предлозима *из, до, због, зарад* (Жугић 2010: 149). У ГМЛ се он употребљава приближно фреквентно као и предлог *због*, а ређе се употребљавају и *из, до* и *за*. Овде ће то бити илустровано само по једним примером: ја сам то урадила највише *из радозналости*;[8] немој да се нервираш *због будалу*; ма није *до факс*, не знам шта ми је; *за управљање* се нервирам.

Скоро сви типови узрочног значења која се исказују конструкцијом *од* + *ОП* у ГЈК (исп. Жугић 2010: 148–149) потврђени су и нашим корпусом. Готово увек се користи конструкција *од* + *ОП*, уз веома ретку употребу Г (§ 2).

§ 1: стање / расположење / радња долази од *x* као узрока (исп. Стевановић 1989: 217–218)

ГМЛ	ГЈК [148]
нема *од шта* да те је стра	тресé се *от стрá*; *от студени́ло* помодрéја; зачађавéла сóба *от чу́р*; ни́где не и́дем *од мојé бóлево*; она млóго пáти *од меши́ну*

§ 2: не смети / не моћи од *x* [*x* је сметња / препрека ономе што се исказује глаголом] (исп. Стевановић 1989: 218)

ГМЛ		ГЈК [148]
ОП	Г[8a]	не смéм да прóђем *от ку́че*; не смé те ди́рне *од мáјку*; не мóж се улéгне у бáшчу *от кисло́*; бостáн се не види́ *о[д] трáву*; не мóж да гли́ћа *од скрни́ци* голéми
ма какав Хобит, немам време *од плакање*; не смем *од твоју девојку*	*од силног пипкања* немају завршину	

§ 3: невољни процес чији узрок долази од *x* (исп. Стевановић 1989: 218)

ГМЛ	ГЈК [148–149]
деси се то *од нервозу*; убијам се *од досаду и мрзовољу*; па *од муке* [ОП мн.] кад почнеш; а Илка пуца *од интелигенцију* [иронично]	сéстре повилнéле *од зави́дљивос*; девóјка ди́гла нóс *од големстó*; глáва ме боли́ *од секирáње*; ја да црвени́м *од срмóту* за тéбе; уми́рам *од стрá* дóкле не дóђе

[8] У говору се чује чешће са ОП.

[8a] Информатор који је употребио ову конструкцију у датом делу разговора користио је стандардни код. Ово је занимљиво испитати, јер је реч о саговорницима који се познају, при чему се из других транскрипата види да је реч о информатору који је и пре и после овога употребљавао дијалекатски код. Такође, његов саговорник се служио дијалекатским кодом све време.

§ 4: узрок потиче од *x* као изазивача стања / расположења (исп. Стевановић 1989: 220–221).

ГМЛ	ГЈК [149]
од пиво ми стомак расте; све малакса *од алкохол*; све се топим *од ову врућину*; боли ме глава *од ове глупости* [ОП мн.]; и заболе ме мозак *од њу*; ја за такве глупости плачем *од њега*; па добро, онда и ти *од мене* треба да полудиш; и ћу цркнем *од мене*; *од ово дете* полуде; *од шта* ти оболе; ја се ицепи *од смејање* [уст. изр.]	*о[д] твојé бајáње*, глáва ме зáболе; рýке ме заболéше *од овój бувáње чéрге*; *од ýмор*, сьс врзоглáвку сьм легнýла; испоснéла *од бóлови*; *од њигóво жвањкáње* ћу бéгам из обóр; биљосáла сьм се *од мój лóш живóт*

У нашем материјалу нема примера за модел који би се могао означити на следећи начин: **вољна, организована радња / стање / збивање проистичу из *x*, при чему је повод томе у особини, стању, расположењу субјекта или околностима у којима се он налази** (исп. Стевановић 1989: 219), за шта има потврда у ГЈК (нпр. *ћутú при тáтка си* <u>*од стрá*</u>*; окривúла комшúју* <u>*о[д] тьмý*</u> – исп. Жугић 2010: 148–149, подвлачење – С. М.). Ипак, у говору се могу чути примери типа *побего сам* <u>*од стра*</u>; *урадио сам то* <u>*од стра*</u> и сл.

3.4 Предлошко-падежне конструкције партитивног типа уз квантификаторе

§ 1: издвајање назначеног броја из неког већег броја *x*. У семантичкој бази овог модела је „обележје аблативности типа *удаљавање* у варијацији *одвајање* или транспозицији *издвајање* назначеног броја из неког већег броја“ (Антонић 2006: 136). И док се у ССЈ употребљава Г, у ГМЛ се користи ОП.

значи ће дођу сви? И *од женске*?; знам само да смо Мика и ја остале задње *од наши*; пошто нико *од ове* не долази; е знаш ли ко је у школу *од наше другарице*?; па не знам да л’ су још неког звале *од мушки*; ипак да будем једино ја *од девојке*; треба да одговорим на једно *од ова питања*; па сељанка, није дала ниједну *од оне теме*; које имамо сутра *од часови*?; ваљда ће да једну *од ове две*

§ 2: издвајање неког мањег дела из неког већег дела *x*

и мора се падне нешто *од то*; *од све* по један примерак да ископирам или више?; нема ништа од *моје учење* [уст. изр.]; ма нема ништа *од то* [уст. изр., четири забележена оваква примера]

3.5 Предлошко-падежне конструкције поредбеног типа [по неједнакости]

§ 1: *y* се одликује већим / мањим степеном дате особине од *x* или *y* се одликује највећим / најмањим степеном дате особине *x*. Овакав тип компаративног значења карактеристичан је и за ССЈ, с тим што се исказује конструкцијом *од* + *Г* (исп. Стевановић 1989: 222).

лепши сам *од њега*; бољи *од тебе*; бољи *од Андрића*; лакши је *од 3. писмени*; твоје је занимљивије *од ово моје*; не, *од ово* горе не може; саставља речи више *од комп*; ту је и бољи *од мене* био скоро увек; све деца млађа *од нас* по 5–6 године; ти си бре лепши и паметнији *од већину момци*; па *од тебе* бољи нема; ал *од Симку* нема већа мука

Много ређе, поредбено значење овог типа у ГМЛ исказује се и конструкцијама са везником *него*: *мнг лакше него ово претходно*; *слабије урадио него те две* и сл.

У вези са поредбеним конструкцијама ваља поменути и оне у склопу квантитативних синтагми, као у примерима *овде кад седим више од 2 недеље* (колико дуго?) или *па ћу морам још више од то [да учим]* (колико?).

3.6 Предлошко-падежне конструкције агентивног типа

§ 1: субјекат трпи радњу од *x*. У примерима из овог модела граматички субјекат трпи радњу од појма исказаног агентивном одредбом.

надрљала си *од Пењу*; па и ја исто *од тебе* кад пуко; *од кога* бе [си изгубио]?; онда Тотенхем пукне *од Фулам*; *од ЦСКА* губи у Милано

§ 2: радња потиче од *x* као вршиоца. За разлику од претходног модела, овде граматички субјекат не трпи радњу од агенса (не би могао заузети позицију директног објекта у трансформисаној реченици) – већ је он или прималац каквих информација и сл. – или је само апстрактне природе (као у последњим примерима, који су устаљени).

од ког си чуо?; *од тебе* брате [нисам очекивао]; нисам се надао *од онај тим*; а ко још има 5 *од Душана*?; а *од Наташу и Цецу* [коју сам оцену добила]?; толко *од мене*; *од мене* толко; здравље *од Бога* само

3.7 Присвојне предлошко-падежне конструкције аблативног типа

§ 1: *у* део *x*. Моделом се илуструје значење посесивности „неотуђивог типа у чијој је семантичкој бази *обележје аблативности* типа *потицање (порекло)* : *део целине*“ (Антонић 2006: 136).

ГМЛ	ГЈК [35]
други део *од Скривену камеру*	да си га закачи́ла сьс се́чиво *од мати́ку*; закачи́ га с кра́ј *о[д] тоја́гу*

§ 2: *x* је аутор *у*. У семантичкој бази овог модела јесте обележје аблативности типа *потицање (порекло)*: *ауторство* (исп. Антонић 2006: 137).

и имам „Тугу“ *од Чехова*; чула ли си песму *од Сашу Ковачевића* „Лапсус“?; јеси чула песму *од Весну Змијанац* „Ја имам неког а ти си сам“?; и *од Лексингтон* „Само остани ту“; ај скини песму *од Лексингтон* „Добро да није веће зло“; знаш ону песму *од Мирослава Илића*?

4 Закључак

У говору младих у Лебану предлошко-падежна конструкција са предлогом *од* употребљава се у готово свим прилошким значењима која су забележена у говору јабланичког краја (Жугић 2010) – просторним, временским, узрочним, партитивно-посесивним (у основи већине њих је обележје аблативности). Поред тога, забележени су и примери са поредбеним, агентивним и партитивним значењем. Као и у говору јабланичког краја, и у говору младих у Лебану предлог *од* се комбинује са општим падежом у функцији генитива. Дијалекатска база је нарочито уочљива у оним примерима у којима предлог *од* има функцију коју у стандардном српском језику врши предлог *с(а)*. Морфолошки генитив је присутан у неким темпоралним конструкцијама, а утицај стандардног српског језика једва да је присутан у тек по којој употреби морфолошког генитива у осталим моделима.

У даљим истраживањима ваљало би испитати и придевска значења конструкција са предлогом *од* – нарочито њихов однос према присвојним на-конструкцијама и присвојним придевима. Такође би било значајно испитати улогу предлога *од* у конструкцијама акузативног (за означавање индирекног објекта, типа *ударити о нешто*) и локативног типа (уз verba dicendi / audiendi / sentiendi). Код ових потоњих треба видети у ком односу стоје предлози *од* и *о*, чије је присуство, истина сасвим спорадично, примећено у говору младих у Лебану, те у каквом тачно односу стоје конструкције са предлогом *од* и оне са предлогом *за* којима се исказује предмет говорења.

Скраћенице

Г – генитив; ГЈК – говор јабланичког краја; ГМЛ – говор младих у Лебану; мн. – множина; ОП – општи падеж; ССЈ – стандардни српски језик; уст. изр. – устаљени израз

Литература

Антонић 2006: Ивана Антонић, Предлог *од* у стандардном српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд), 35/1, 129–144.

Жугић 2005: Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* LII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, XXXI–XXXVI.

Жугић 2010: Радмила Жугић, *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 13).

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља*, Београд: Српска академија наука и уметности – Етнографски институт.

Милорадовић – Станковић 2010: Софија Милорадовић и Станислав Станковић, Из семантике конструкција с предлогом *од* у говорима Скопске Црне горе и Горње Мораве, *Македонски јазик* (Скопје) LXI, 25–36.

Милосављевић 2012: Stefan Milosavljević, Prenošenje akcenta prizrensko-timočkog dijalekta na teritoriji Lebana u čitanom tekstu pod uticajem pripadnosti teksta različitim sferama komunikacije i generacijskih razlika, *Petničke sveske* (Valjevo) 69, 507–519.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II, Београд: Научна књига.

Summary

Adverbial meanings of the prepositional constructions with preposition *od* in the speech of the young people in the Lebane town

Stefan Ž. Milosavljević

This paper deals with adverbial meanings of the prepositional constructions with preposition *od* in the speech of the Lebane town (in the exemple of the chat language). We discussed about the similarities and differences in relation to the situation in the speech of the Region of Jablanica, that was described by R. Žugić (2010). In addition to the meanings described in the speech of the Region of Jablanica (spatial meanings in the broadest sense, causal, temporal and partitive-possessive meanings), we noticed comparative meanings, partitive meanings (with quantifiers) and exemples which express meanings of the agent. At the level of the expression, the sporadic use of the morphological genitive instead of the genaral case shows the influence of the standard Serbian language.

Keywords: preposition *od*, adverbial meanings, prepositional constructions, the speech of the young people in the Lebane town, the speech of the Region of Jablanica

Енглески језик у свакодневној комуникацији младих у Власотинцу

*Саша А. Савић**

Енглески језик је општеприхваћен као глобални језик. Данас се користи у многим областима живота. Рад се бави тенденцијом коришћења англицизама у култури и савременим технологијама и њиховим утицајем на свакодневни говор старијих основношколаца и средњешколаца у Власотинцу. У раду се истражује степен познавања и коришћења англицизама, као и њихово преношење кроз писану, говорну комуникацију, и комуникацију на друштвеним мрежама и преко телефонских апликација. Жеља је да се прикаже ниво хибридизације српског / власотиначког дијалекта под утицајем енглеског језика и ставови младих о језику који користе.

Кључне речи: англицизми, комуникација, култура, ставови о језику, млади, друштвене мреже, телефонске апликације

1 Увод

Језици су се кроз векове развијали у складу са потребама људи у одређеном историјском тренутку или ситуацији. Јако често су територијална освајања и/или миграције становништва утицале на то да се језик прилагођава и мења како би одговорио новонасталим приликама за једну друштвену, културно-језичку средину. У савременом свету је готово немогуће избегавати контакт међу језицима, било то због путовања, пословања, близине међу народима или због све бржег напретка комуникационих и информатичких технологија.

На број речи преузетих из једног језика у други, утиче више фактора:

- у случају директних језичких контаката, број преузетих речи је већи;
- интензитет и дужина трајања контакта;
- друштвено-политички фактори;
- културно-историјски фактори;
- однос цивилизација чији језици долазе у контакт, и сл. (Ченгић 2008: 13).

Како је Власотинце, као и читава област призренско-тимочких говора било изложено већини наведених фактора, у овом раду се пажња обраћа на факторе који су утицали и који тренутно утичу на говор и писање у комуникацији младих у њему.

* scabura@gmail.com; Основна школа „8.октобар“, Власотинце, Србија

2 Језички контакти призренско-тимочких говора кроз историју

Говор Власотинца спада у групу призренско-тимочких говора и бројни истраживачи су утврдили присутност многих посуђеничких лексичких слојева у овдашњем речнику (Белић 1905: LXXIV; Ивић 1985: 115; Станковић 2008: 75). Поред основног словенског и српског лексичког фонда, у овдашњем говору присутни су староалбански, грчки, турски, романски, германски и други страни речнички трагови (Лома 1994: 107–136; Сикимић 1994: 457–464; Станковић 1997: 169; Богдановић 2006: 19–24; Станковић – Милорадовић 2012: 952–968 и др.) као и на читавом српском језичком подручју.

Од самог насељавања Словена на овим просторима, њихов контакт са народима попут Влаха, Грка, Арбанаса је био интензиван и довео је до значајног, раног утицаја на говор југоисточних српских говора (Станковић – Милорадовић 2012: 952–968). Из романских говора је позајмљено доста речи које су биле везане за сточарске термине, лична имена, географске термине, топоними, називе биљака и општу лексику из свакодневне комуникације.

Након античког доба, грчки језик се мање користио од романских, све до времена Источног римског царства и снажног утицаја моћне православне цркве. Управо из тог времена грецизми су оставили трага у религијској терминологији али и терминологији везаној за материјалну културу и трговину.

Српски језик је био под утицајем турског скоро пет стотина година. Изузетно важан фактор је била војно-политичка надмоћ, са којом је требало сарађивати, преговарати. Турска војска и управа су у свакодневну употребу увели велики број речи везаних за рад и стваралаштво људи, које су се у петовековном вазалском положају српског народа одомаћиле и ушле у употребу. Затим, усвојене су речи које су носиле културне елементе турске традиције и богатог наслеђа, тако да је знање тог језика са собом носило и одређене повластице и привилегије нарочито код оних људи који су ближе сарађивали са турским властима.

За разлику од утицаја Турака и великог броја турцизама, германизми у области југоисточне Србије нису тако бројни, али ни занемариви. Германизама у овом делу Србије има, али су ограничени искључиво на лексику (Влајић-Поповић 1994: 445–456). Те језичке позајмице, иако није било директних језичких контаката (као у случају турцизама), су у ове крајеве донели ученици који су се школовали у земљама немачког говорног подручја, као и бројни трговци који нису имали адекватне називе за робу која је стизала из тих земаља, као и разне занатлије које су имале немачку терминологију, попут шустера и клонфера. Како сама основа на којој се заснивало одржање речи немачког порекла није била снажна као она код турцизама, велики број германизама је скоро нестао заједно са занатима у којима су коришћени.

У власотинчким градским идиомима, како примећује Станковић (1997: 175) упадљиве су велике генерцијске разлике у коришћењу лексике. Убрзани развој Власотинца као административног, културно-просветног и привредног центра је оставио трагове у језичком систему Власотинчана. Лексички фонд младих се обогаћује и мења, што под утицајем школе, мас медија и појачане

комуникације са другим српским срединама, тако да се све више разликује од говора старих Власотинчана. Као последица, изгубљен је велики број турцизама, германизама, романизама, али је ново време донело и нови језик који је доминантан у читавом свету – енглески.

3 Енглески језик као *lingua franca*

Енглески језик данас се сматра доминантним језиком у свету. За његов развој као светског *lingua franca* су заслужне две светске силе, и то, Енглеска у деветнаестом и почетком двадесетог века, и САД у периоду од завршетка Другог светског рата до данас. Америчка култура несумњиво има велики утицај на младе нараштаје у целом свету, а ван тог утицаја нису остали ни млади у Србији, тј. у Власотинцу.

Како највећи утицај у модерно доба за ширење популарне интернационалне тј. англофоне културе долази од мас медија (телевизије, радија, штампе) и модерних технологија (интернет, паметни мобилни телефони) које су свеприсутне, тако се и млади људи све више окрећу новом, космополитском, америчком идентитету (Јањић 2011: 109). Ту глобална англоЦООЛтура[1] подразумева колоплет популарних ставова, веровања, обичаја, размишљања и понашања својствених онима који су изложени утицају енглеског језика, који их свесно или несвесно усвајају и који сматрају да су због тога модернији, отменији и друштвено надмоћнији – односно да су ЦООЛтурнији (Прћић 2006: 529). Прћић даље наводи да се елементи ове културе налазе у скоро свим областима човековог деловања, међу којима су најистакнутија она која су по интересовањима најближа младим људима попут забаве, моде, спорта, туризма, рачунарства и интернета, науке и технологије, уметности, али и оних који су присутни у трговини, привреди, банкарству, политици, образовању, исхрани.

У данашње време, у информатичкој ери, као и у ери доминације енглеског језика, када су информације и информациони системи главни правац напретка, компјутери и енглески језик прожимају све регистре говорне и писане комуникације (Смиљанић 2008: 3). У области комуникација, под утицајем интернета и мобилне телефоније, а нарочито преко друштвених мрежа, које су постале доминантне за обе комуникационе платформе, приступ садржајима од интереса (или не) је постао свакодневна реалност, ако не и обавеза.

3.1 Статус енглеског језика у Власотинцу

До пре двадесетак година енглески језик се у Србији учио у не тако великом броју школа и имао је статус страног језика, док је ваншколска изложеност била минимална. Развој комуникационих технологија и приступачност занимљивих сателитских програма на енглеском језику, условио је појачано

[1] Овде је Прћић направио игру речи написавши angliCOOLtura, јер COOL се изговара КУЛ \ˈkül\ (а има значење нечег што је прихватљиво, ОК, у реду, веома добро), тако да би читање те речи било исто као и КУЛТУРА, с тим што се указује на англицизме као нешто што је веома добро.

интересовање за учењем овог језика у Власотинцу, тако су у другој половини осамдесетих година отпочели први часови у оквиру истуреног одељења Радничког универзитета. У основне школе, часови енглеског језика су уведени почетком деведесетих година и били су факултативног карактера. Касније се енглески језик постепено уводио као обавезни предмет, најпре од трећег, а затим и од првог разреда (почетком XXI века). Тада почињу са радом и неке приватне школе енглеског језика.

Енглески језик је добро прихваћен код већине деце, тако да након завршене школе, стечено знање настављају да користе у међусобној комуникацији путем мобилних телефона, различитих интернет апликација и друштвених мрежа.

4 Истраживање и интерпретација резултата

Оно што је био циљ овог истраживања је управо откривање најчешћег начина комуникације међу децом и степена коришћења не само енглеског језика, већ и других невербалних начина преношења порука, насталих учесталим аудио-визуелним коришћењем нових технологија.

Истраживање је спроведено међу ученицима седмог и осмог разреда основне школе, и прве године гимназије у Власотинцу. Оно је обухватило 121 ученика. Упитницима је истражило које апликације ученици најчешће користе у међусобној комуникацији, степен коришћења речи и читавих реченица на енглеском језику у дописивању и разговору, врсте скраћеница, степен коришћења емотикона, комбинација слова и знакова, као и имоџија. Такође, једно од питања је било због чега се користе енглеске речи и скраћенице у комуникацији.

4.1 Средства комуникације

Истраживање је показало да већина испитаника, за међусобну писану комуникацију користи различите начине путем компјутера и/или (паметних) мобилних телефона. Једно од основних питања за ученике је било: „Које средство модерне комуникације најчешће користиш?“ На ово питање ученици су се изјаснили на следећи начин:

- СМС поруке – 30 ученика или 27%;
- Фејсбук апликацију за слање порука[2] – 29 ученика или 26%;
- Скајп[3] – 21 ученик или 19%;
- Вајбер[4] апликацију за компјутере и паметне мобилне телефоне – 16 ученика или 14,5%;
- Имејл поруке[5] – 11 ученика или 10%;

---

[2] Facebook messenger.

[3] Skype – програм за рачунаре и апликација за паметне мобилне телефоне, омогућује текстуални и видео разговор у реалном времену.

[4] Viber – програм за рачунаре и апликација за паметне мобилне телефоне, омогућује текстуалне и визуалне поруке у реалном времену.

[5] Ово је мало збуњујуће, али је вероватно да ученици нису добро схватили питање.

- Вацап[6] апликацију за компјутере и паметне мобилне телефоне – 10 ученика или 9%;
- нешто друго (твитер, инстаграм, ask.fm[7]) су навела 4 ученика или 3,5%.

Лако се може уочити да већина ученика користи телефон или апликације које се паралелно користе на рачунарима и паметним мобилним телефонима које им омогућују јефтиније или бесплатне начине преношења порука.

4.2 Речи и реченице

Друго питање на које су ученици одговарали је било: „Које енглеске речи користите у писаној комуникацији са пријатељима и како их пишете?“ Овим питањем је урађена анализа уплива елемената енглеског језика који српски језик све више чине новим хибридним језиком који Тврто Прћић назива англосрпски, а који по њему одступа од норми српског језика а све више се ослања на норме енглеског језика (Прћић 2005: 18). Он даље каже да је „мешање матерњег и енглеског језика распрострањено у говору и писању млађе и старије омладине, као и стручњака, а типично је заступљено у популарним штампаним електронским медијима, регистрима забаве, рачунарства и интернета, рекламирања, те у већини данашњих стручних терминологија које се све више увлаче у свакодневни језик“ (Прћић 2005: 17).

Како су сви ученици одговорили да врло често користе енглеске речи и реченице, тражено је објашњење: „У комуникацији са ким користиш енглески језик“? Наводимо неке одговоре:

- „Најчешће с пријатељима“;
- „Углавном са друштвом, некад са родитељима“;
- „Са оцем се дописујем само на енглеском јер он хоће да вежба (знање енглеског)“ – Љиљана Ј.;
- „Због тога што стално играм игрице а други играчи не знају српски. Ја углавном бирам тимове (играча) који не знају српски како би вежбали (енглески језик), а ни они не знају баш добро.“ – Никола С.

Неки од најчешћих примера за реченице су: „What are you doing?“, „Where are you?“, „How are you?“, „I’m so sorry.“

У истој књизи Прћић (121–140) прави поделу англицизама којом ћу анализирати добијене примере речи:

- **очигледни англицизми** су лексичке јединице преузете из енглеског, које су постале мање или више интегрисане у систем српског језика:
  „Пошаљи ми *линк*“
  „*Ресетуј компјутер.*“
  „Треба ми *бекап!*“
  „То треба да се *чекира.*“

---

[6] WhatsApp – апликација за паметне мобилне телефоне, омогућује текстуалне и визуалне поруке у реалном времену.

[7] ask.fm – интернет сајт на коме се постављају питања одређеној особи, намењен „за забаву чланова сајта, дељење информација, проналажење нових пријатеља и слободно изражавање“. http://ask.fm/about/safety/about-company.

- **скривени англицизми** су речи, синтагме или реченице које одражавају норму или следе обичаје енглеског језика:
  „Татко ми реко чим *направи неке паре* има да ми купи тај телефон“ (make some money-зарадити новац).
  „Која нам је тачна дестинација?“ (destination-одредиште)
  „Ја тој сапунице не гледам“ (soap opera-серије које трају годинама)
- **сирови англицизми** су директно преузете речи без икакве адаптације:
  „Добро је што је *offline*.“
  „Има на *on line* shop.“
  „Није ми одговорила на *message*.“
- **потпуно одомаћени англицизми** су речи који се суштински не разликују од (етимолошки) домаћих речи:
  „То ми је остало у *компјутер“*
  „Ви ли нисте добили мој *imejl*?“
  „Ма још сам на *pripejd*.“
- **делимично одомаћени англицизми** су уклопљени само садржински, јер за њима постоји објективна или субјективна потреба, али су по облику у прелазној фази између енглеског и српског:
  „Ја му кажем *океј*, ал’ ме он не слуша.“
  „Што се ви не рекламирате на *билборд*?“
- **неодомаћени англицизми** су само делимично садржински уклопљени, док им обличка адаптација није још отпочела:
  „*Darling*, излазиш вечерас?“
  „*Yep!*“
  „*Thanks*.“
- **интегрисани:**
  „Ја се не дружим с *хулигани*.“
  „Само да поједем *хамбургер*.“
  „Кад одемо у *шопинг* она се изгуби.“
- **неинтегрисани**:
  „Она има тај *make-up set*.“
  „Ишли смо на *mini pitch* да играмо фудбал.“
  „*Teacher*, не ли нас ви малко *trolujete*[8]?“

---

[8] *to troll* \ˈtrōl\:
а – дефиниција у Мериам-Вебстер речнику: – глагол
– пецати струном и удицом које се повлаче кроз воду;
– тражити нешто или покушавати да се нешто добије;
– претурати кроз нешто. Преузето са: http://www.merriam-webster.com/dictionary/troll;
б – дефиниција у Урбан речнику: – именица
– шала сакривена у невероватно глупу изјаву или питање, са намером да завара људе а помисле да је озбиљна. Преузето са: http://www.urbandictionary.com/define.php?term=troll;
в – дефиниција ученика који је искористио ту реч:
– *»Кад је неко саркастичан, мртав озбиљан, па и остали мисле да је озбиљан, а он се заправо шали с њима. То је у жаргону, док у игрицама има друго значење.«* Милан Р.

4.3 Скраћенице

Како је свакодневна комуникација веома интензивна и захтева питања и одговоре у кратком временском периоду, ученици се веома често користе скраћеницама. Следеће питање на које су ученици одговарали је било: „Које скраћенице најчешће користиш (и српске и енглеске) у дописивању?“

Најчешће скраћенице преузете из енглеског језика су:

1. LOL – Laughing Out Loudly (смејање на сав глас) Никола: „Не знам шта ово значи али користим је у неочекиваним ситуацијама. Не умем да објасним.“
2. OK – Okay (у реду); користи се и само K;
3. OMG – Oh My God (о мој боже);
4. CU – see you (видимо се).

Остале скраћенице преузете из енглеског језика које су се често појавиле су:

ROFL – Roling On The Floor Laughing (ваљање на поду од смеха);
OFC – Of Course (наравно);
BTW – By The Way (узгред);
BWN – Between (између);
BFF – Best friends forever (заувек најбољи пријатељи);
NVM – Never Mind (нема везе);
4U – For you (за тебе);
GG – Good Game (добро играш или добра игра) Никола: „Ово користим у онлајн играма.“
HF – Have Fun (добра забава);
KK – Kay Kool (у реду, кул);
NP – No Problem (нема проблема);
NS – Nice Shot (добар погодак);
N1 – Nice One (добар погодак);
TNX, TX– Thanks (хвала).

Од скраћеница које су се јавиле из српског језика најчешће су коришћене:

1. НЗМ – не знам;
2. НМВЗ – нема везе;
3. НП – нема проблема.

Остале скраћенице које су се чешће јавиле су: МСМ (мислим); БЗВЗ (без везе); ОЗБ (озбиљно); ПОЗЗ (поздрав).

4.4 Емотикони и имоци

Текстуална комуникација на мобилним уређајима већ одавно подразумева употребу, у почетку, чувених „смајлија“ који су у међувремену прерасли у „емотиконе“ (енгл. *Emoticon*), са све већим бројем сличица које можете унети у текст и послати поруком пријатељима. На овај начин можете изразити своје тренутно осећање, заменити речи сличицом и учинити да порука изгледа веселије и садржајније. Евокативни интерфејс системи (енгл. Evocative Interfaces) се у истраживањима називају системи којима је циљ да призову неко сећање или осећање и имају за циљ да проуче невербалне људске покрете, њихову на-

меру, покрет, значење, деликатност, и важност у комуникацији (Паулос 2002: 2). Често је невербална комуникација много финија и зато је тешко открити и проценити у обичним порукама. Таква комуникација обично се ослања на изразе лица, став тела, поглед, гестикулацију, физички контакт, кретање тела, мирис или чак тишину.

Оно што је после емотикона „оживело“ текст су имоџи. „Имоџи“ је заправо језик емотикона и последњих година све заступљенији, не само на интернету, већ и на мобилним (паметним) телефонима и таблет рачунарима. Имоџи (*Emoji*, 絵 文字 ili えもじ) су идеограми или смајлији који се користе у јапанским електронским порукама и веб страницама, чија се употреба проширила и изван Јапана. Њено оригинално значење је пиктограм. Реч имоџи дословно значи „слика“ (*e*) + „карактер“ (*Moji*). Сви ти знаци, којих у међувремену има на стотине, називају се Имоџи-језиком односно језиком емотикона. Чак и једноставне текстуалне поруке могу довести до неспоразума код корисника кратких порука. Због тога се милиони људи све чешће служе „Имоџи“ (*Emoji*) језиком. Другим речима, знацима, „смајлијима“ и разним симболима.

На питање: „Које емотиконе, комбинације слова и знакова, и имоџи најчешће користиш?“, ученици су одговорили следеће:

1. :-) или :) – „када сам нешто расположена или срећна“;
2. <3 – „свиђа ми се“; „срце стављам само драгим особама“;
3. :D – „супер“,
4. xD – „смејем се јако, нешто као LOL“.

Остали емотикони су:

;-) – „када се са неким убеђујем, или када сам у праву“;
^_^ – „користим га када сам срећна“;
- – „користим га када хоћу да кажем да ме нешто одушевљава/да је нешто прелепо“;
:-* или :* – „пољубац“
:3 – „да сам срећан“; „да се нечему радујем“;
:| – „да сам тужан“.

Имоџи се чешће користе на паметним телефонима и ученици најчешће користе:

1. ☺ – „користим га када сам срећан“;
2. 😄 – „смејем се јако“
3. 😚 или 😘 – „пољубац“
4. ❤ или 💔 – „када ми се нешто не свиђа“; „када се посвађам с девојком“

остали имоџи који се често користе су:

😉 – „када се дописујем са девојком“;
😜 👅 – „ када зезам некога“;
😒 – „када сам бесна због нечега“;
😂 – „плачем од смеха“;
😯 – „збуњен сам“;
👈 – „када ми се нешто свиђа“; „када се слажем са неким“.

Емотикони се могу поредити са свакодневном невербалном комуникацијом у стварности. Мимика, говор тела, интонација у говору, обично се не

преносе у текстуалним порукама. У кратким онлајн порукама, те имоџи иконице су једини начин за изражавање емоција. Поред тога, највећи број ученика сматра да је „обавезно“ коришћење емотикона, те да уколико порука нема макар један такав знак сматра се „ружним“ и „непристојним“ поступком.

4.5 Разлози коришћења енглеског језика

Последње питање је било тражење конкретног разлога због чега се користи енглески језик, било кроз реченице, само речи, или кроз скраћенице, емотиконе или имоџије. Ученици су давали следеће одговоре:

– „Зато што тако испаднемо кул.“

– „Зато што су неке енглеске речи лепше и краће у односу на српске. Скраћенице користим да смањим дужину текста.“

– „При дописивању се користи краће и лакше.“

– „Зато што их и друга деца и људи користе.“

– „Енглеске речи, реченице користим са својим друговима. Такође, употребом енглеских речи обогаћујем свој речник.“

– „Понекад их користим да се нашалим. Сада скоро сви моји вршњаци то користе тако да ми је прешло у навику, као и већини.“

али било је и одговора попут:

– „Већина деце користи ове речи. И ја по угледу на другу децу почињем да их користим. Не само за енглески језик, тако је за већину ствари које видимо на рекламама, ми одмах сутрадан када видимо тај производ ми га најчешће купимо. Тако је и са речима, чујемо их негде и почнемо да (их) користимо. И када разговарам са неким, мени прво на памет падне енглеска реч, а не српска реч која има исто значење.“

– „Не користим (енглески језик), јер сматрам да све што желим да кажем могу да кажем на српском. Једино називе песама или филмова пишем на енглеском када ми другарице потраже.“

5 О осталим позајмљеницама поново

На крају, да се вратимо турцизмима, грецизмима, германизмима и осталим позајмљеницама које су некада, и то не тако давно, биле саставни део свакодневне комуникације у Власотинцу. Већина ученика није знала да дефинише речи попут „калауз“, „бурнут“, „ока“, „тишљерај“, „вруштук“ или „фахман“, али није знала ни порекло речи чије су значења знали, попут „јорган“, „крушка“, „сено“, „слама“. Ово нам указује на две важне ствари, од којих је прва повезана са уводним делом овог текста, а то је да услов који важи за „улазак“ речи у говор становништва, истовремено важи и за губљење, нестанак исте из употребе. Тако је нестанак директних и интензивних контаката људи са људима и/или њиховим изумима, довео до нестанка извесног броја речи које су некада биле последица управо ствари попут напредне технологије (случај са германизмима), надмоћног војног (турцизми) или цивилизацијског напретка (грецизми). Друга ствар, везана за знање неких позајмљеница али не и њихово порекло, је то да није дошло до неког посебног напретка у тим областима

живота, а непознавање њиховог порекла је везано за њихову устаљеност у свакодневној комуникацији, тако да се више не сматрају „туђим“, а наши основци још увек немају часове о пореклу речи савременог српског језика.

6 Закључак

Овај рад је истражио делове српско-англистичког новоговора који се развио код младих у Власотинцу под утицајем медија, интернета, друштвених мрежа и притиском пријатеља. Овде постоји један број младих који користи англицизме под утицајем пријатеља „како би се уклопио, делимчно мотивисан неутемељеним, али чврстим веровањем да је повремено или стално коришћење таквих речи у говору и писању модерније и отменије јер ствара утисак припадности надмоћном англофоном културном и језичком обрасцу“ (Марковић 2008: 190). Највећи број младих у читавом свету се интензивно служи рачунарима и паметним мобилним телефонима, те користи погодности које им пружају нове технологије и по неким мишљењима те текстулне поруке уништавају језик, интерпункцију, реченице, вокабулар и маскирају менталну лењост (Хамфрис 2007). С друге стране, постоји становиште да је то само најновија манифестација људске способности да буду лингвистички креативни и да се прилагоде новим, модерним захтевима (Кристал 2008: 247).

Ипак, како су млади у Власотинцу само део припадника корпусу српског језика, те на њих не утичу само садржаји које виде или чују на интернету, телевизији или часописима, део одговорности се мора пребацити на образовни систем, зато што је језик израз идентитета једног народа и, као такав, заслужује посебну пажњу (Смиљанић 2008: 32; Лакић 2009: 327). Велики број англицизама се користи у изворном облику јер у самом српском језику не постоји адекватна терминологија која би се користила за велики број информатичких проналазака који се свакодневно јављају. Услед недостатка термина јавља се потреба за преузимањем речи на енглеском које се некада преобликују, а некада се преузимају без преобликовања (Француски 2013: 219).

Српски лингвисти треба да преузму бригу о језику који одражава традицију и вредности српског језика, трудећи се да задовоље и процесе који се дешавају у свету. Тренутна ситуација у српском је различита од ситуације у, рецимо хрватском (Силашки 2009: 83; Бојчић/Браовић Плавша 2012: 11) или француском језику (Фортин 2009: 19), који су познати по тежњи ка језичком пуризму, али иако потпуни језички пуризам није могућ, те је језик вековима био отворен за различите стране утицаје, требало би да постоји одређена селекција страних речи које улазе у говор.

Литература

Белић 1905: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗб I, Београд: СКА.

Богдановић 1994: Недељко Богдановић, Лексичка дисперзија у говорима југоисточне Србије, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филолошки факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 241–251.

Бојчић/Браовић Плавша 2012: Ivana Bojčić, Mira Braović Plavša, *Language Borrowing*, Filozofski fakultet u Splitu. http://hrcak.srce.hr/file/141103, 18/5/2014.

Влајић-Поповић 1994: Јасна Влајић-Поповић, Германизми у говорима југоисточне Србије, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филолошки факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 445–456.

Ивић 1997: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика (Увод и штокавско наречје)*, друго издање, Нови Сад: Матица Српска, 1–215.

Јањић 2011: Марина Јањић, Говор младих врањанаца: од дијалектизма до англицизма, *Дијалекат –дијалекатска књижевност*, Наше стварање (Лесковац) LVIII, 1–4 (2011), 109–114.

Кристал 2008: David Crystal, *Txtng: The Gr8 Db8.* Oxford University Press.

Лекић 2009: Igor Lekić, Anglicizmi u crnogorskom jeziku, у: *Njegoševi dani* 1: *Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa*, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić, 321–328.

Лома 1994: Александар Лома, Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топономастике, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филолошки факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 107–135.

Марковић 2008: Милка Марковић, Англицизми: Економска терминологија српског језика, Школа бизниса, број 2, 180–192, http://www.vps.ns.ac.rs/SB/2008/2.28.pdf, 25/4/2014.

Паулус 2002: Eric Paulos, *Connexus: An Evocative*, Intel Research, Carnegie Mellon University, Research Showcase #$9 CMU. Human-Computer Interaction Institute. http://repository.cmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1215&context=hcii&sei-redir=1&referer=http%3A%2F%2Fscholar.google.com%2Fscholar%3Fstart%3D10%26q%3Demoji%26hl%3Den%26as_sdt%3D0%2C5#search=%22emoji%22. 21/5/2014.

Прћић 2005: Тртко Прћић, *Енглески у српском*, Нови Сад: Змај.

Прћић 2006: Тртко Прћић, Глобална англоЦООЛтура и њен утицај на синонимију српског језика, у: Љ. Суботић (ур.), *Сусрет култура*, *Зборник радова*, Филозофски факултет, Нови Сад: 529–535. http://www.ff.uns.ac.rs/stara/elpub/susretkultura/51.pdf. 16/6/2014.

Сикимић 1994: Биљана Сикимић, Слојеви румунских позајмљеница у југоисточној Србији, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филолошки факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 457–468.

Силашки 2009: Nadežda Silaški, Economic terminology in Serbian and Croatian − a comparative analysis of anglicisms, у: Facta Universitatis – Linguistics and Literature,VII01 / 2009,75–86. http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0354-47021002129S, 10/5/2014.

Смиљанић 2008: Зорица Смиљанић, Интернет терминологија у говору младих, Школски библиотекар, http://www.scribd.com/doc/197233744/Zorica-Smiljani%C4%87-Internet-terminologija-u-govoru-mladih, 21/5/2014.

Станковић 1997: Станислав Станковић, Градски власотиначки говор(и) – социолингвистички процеси (опште карактеристике), у: *О српским народним говорима*, Деспотовац, Народна библиотека „Ресавска школа“, Дани српскога духовног преображења IV, 167–177.

Станковић 2008: Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 5).

Станковић – Милорадовић 2012: Селена Станковић – Софија Милорадовић, Српски културни идентитет у контексту балканског језичког мозаика, у: *Филологија и универзитет*, Наука и савремени универзитет, Ниш: Филолошки факултет у Нишу, 952–968.

Фортин 2009: Marie Fortin, *Anglicisms in the French Language: A comparative study of English loanwords in French from France and Quebec*, Mid Sweden University, Department of Humanities, English studies. http://miun.divaportal.org/smash/get/diva2:225323/FULLTEXT01.pdf. 2/6/2014.

Француски 2012: Бошко Француски, Англицизми у информатичкој и медијској лексици у српском. *Комуникација и култура* III, број 3, 201–220. http://www.komunikacijaikultura.org/KK3/KK3Francuski.pdf, 28/4/2014.

Хамфрис 2007: John Humphrys, I h8 txt msgs: How texting is wrecking our language, *Daily Mail Online*, 24 September 2007. http://www.schoolplannerbook.com/uploaded_files/10/1396606901_ARTICLE%20I%20h8%20txt%20msgs%20%20HUMPHRYS.doc, 14/4/2014.

Ченгић 2008: Majda Čengić, *Orijentalizmi u bosankom, hrvatskom i srpskom jeziku: Diplomarbeit*, University of Vienna, Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. http://othes.univie.ac.at/3336/1/2008-11-24_0147655.pdf.14/6/2014.

Summary

The English Language in Everyday Communication Among Young People in Vlasotince

Saša A. Savić

The English language is widely accepted as a global language. Today it is used in many aspects of life. This study deals with the tendency to use anglicisms in culture and modern technologies and their impact on everyday speech of older primary and secondary school pupils in Vlasotince. It examines the level of knowledge and use of anglicisms and their transmission through written communication, oral communication and communication on social networks and via phone applications. Its aim is to show the level of hybridization of the Serbian/Vlasotince dialect under the influence of the English language as well as the attitudes of young people about the language they are using.

Keywords: anglicisms, communication, culture, language attitudes, young people, social networks, phone applications

IV

Афективне стратегије у настави акцената на подручју призренско-тимочког дијалекта

*Марина С. Јањић**

Рад се бави афективним стратегијама у настави акцената српског књижевног језика која се изводи на подручју призренско-тимочког дијалекта. У раду се објашњавају јасне дистинкције између акценатских система говора овог подручја и књижевног српског језика са дијахронијским аспектом њихових дивергентих развоја. Утемељује се и научна теорија афективних стратегија у настави језика у којој аутор очитује ефикасан приступ у остваривању позитивних исхода наставе акцената. У раду се дају и конкретне педагошке импликације засноване на претходним психолошко-методичким и лингвистичким утемељењима.

Кључне речи: афективне стратегије, афективни филтери, настава акцената, дијалекат, језичка анксиозност

Увод

Тема нашег разматрања биће стратешки приступ једној од најтежих и најсложенијих целина у настави језика у школама на југу и истоку Србије – а то је свакако настава акцената.

Дијалекатска разуђеност српског језичког подручја диференцирала је слику прозодијског система која је предмет истраживања наших лингвиста (Павле Ивић, Илсе Лехисте, Асим Пецо, Петар Правица, Милорад Дешић, Јелица Јокановић Михајлов, Дејана Средојевића, Љиљана Суботић) уназад стотину и више година па све до данашњих дана. Српски књижевни језик карактерише новоштокавска политонија која се одликује постојањем шест прозодема од којих су четири акцентоване, а две су неакцентоване. Акцентоване прозодеме се у научној литератури називају краткосилазним (ȕ), краткоузлазним (̀), дугосилазним (̂) и дугоуузлазним (́) акцентом. У српскоме језику постоје јасна правила у вези са акцентима, које је дефинисао још Ђуро Даничић.[1] Та правила гласе: једносложне речи могу имати само силазне акценте, на првом слогу вишесложних речи могу стајати сви акценти, на унутрашњем слогу могу се наћи само узлазни акценти и последњи слог никада није акцентован. Неакцентоване прозодеме налазе се иза акцентованог слога и могу бити дуге и кратке.

---

* marina.janjic@filfak.ni.ac.rs; Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

[1] Ђуро Даничић, научник који је најзаслужнији за почетак проучавања новоштокавске акцентуације код нас, утврдио је – на Вуковом материјалу, поменуте нормативне основе српске акцентуације.

Прозодијска слика призренско-тимочког дијалекта је поптуно другачија. Њу обележава „neutralizacija kvalitativno-kvantitativnih opozicija. Tu, u načelu postoji samo jedan akcenat, ekspiratoran, i može se javiti na bilo kom mestu unutar akcentovanog sloga“ (Peco 1989: 45). Овако изражена разлика резултат је територијалног раслојавања и специфичног историјског развитка различитих дијалеката српског језика неколико стотина година уназад[2].

Дакле, разлика у прозодијском систему јесте и квалитативна и квантитативна, а разликује се и место акцентованог слога које се померало у потпуно дивергентним правцима: у источнохерцеговачким говорима за слог унапред у односу на стару позицију (коју чувају косовско-ресавски говори), а у југоисточним говорима, под утицајем суседних језика (бугарски, грчки) за слог уназад. Ове експлицитне разлике између акцената књижевног језика и јужне (дијалекатске) ортотонске слике, узрок су великом неуспеху при савладавању прозодијског система књижевног језика. „Акценат је једна оштра диференцијална црта која раздваја све говоре призренско-тимпчке дијалекатске зоне од стандардног српског језика. Он заслужује посебну пажњу, а зацртани циљеви предавача на овом дијалекатском подручју, из познатих разлога, морали би да досегну степен приближавања стандардне акцентуације студентима и ученицима бар у оној мери која подразумева основне постулате о акценту“ (Смиљковић – Жугић – Стојановић 2009: 57).

У школама источне и јужне Србије акустичка природа акцената тешко је докучива ученицима: „код силазних акцената експираторна снага или његова јачина иде паралелно са музичком, тј. акценат код дугог силазног тона опада за неколико тонова (од квинте до октаве) [...] а тако исто опада и снага његова, у почетку је најјача, па све бива слабија до краја слога; каткад се код овог акцента (ˆ) на крају снага можемо мало појачати. Први део гласа спушта

[2] У периоду развоја српске редакције старословенсксог језика у наслеђе из претходног периода добијена су три акцента од којих су два била дуга (акут и циркумфлекс), а један је био кратак. Даљим језичким променама, дошло је до изједначавања акута и циркумфлекса и на тај начин добијамо двоакценатски систем силазне интнације са једним дугим и једним кратким акцентом чија је дистрибуција била слободна. Но, од XV века почиње развој четвороакценатске системе на југозападу централне штокавске области. „Процес померања акцената силазне интонације за један слог ка почетку речи, тј. процес стварања нових акцената узлазне интонације“ јесте метатонија (Пецо 1985: 47). „Овом померању силазних акцената претходила је појава акутских предакценатских слогова чија је музичка компонента све више јачала и постајала доминантнија док тај слог није привукао на себе и експираторну компоненту и у зависности од квантитета новог акцентованог слога јављали су се нови кратки и дуги акценти узлазне интонације [...]. Најпре су се прво ликвидирали кратки акценти са отворених ултима и тако редом“ (Пецо 1985: 51). На овај начин настајали су данашњи узлазни акценти – дугоузлазни и краткоузлазни. Јужни говори тога доба, под јаким утицајем тонике суседних језика, померају акценте ка финалном слогу, дакле за слог уназад, а са променом места, изгубила су се и њихова тонска обележја. Дакле, правци развоја прозодијског система централних и југоисточних говора у пресудном историјском тренутку, кретали су се у дијаметрално супротним правцима и дали супротне ефекте (код првих се број акцената удвостручио, а код других преполовио).

се врло јако и брзо, а у другом делу или слабо или никако (пра̑вда) [...]; код узлазних акцената тон се музички стално пење, а експираторно до половине трајања акценатског расте, а после до краја опада [...] код кратког узлазног: се̏стра, ју̏нāк, др̏жава: имамо слично растење (обично за квинту, али каткад и за терцу, а у дугог узлазног обично за квинту или још за више) музичке или тонске стране, али и ту експираторна страна прво нешто расте, па затим опада...“ (Белић 1948: 107, 108).

У *Фонологији српског језика* Петровић, Гудурић, у поглављу „Акустичка обележја акцената“ указује се на то да између дугих и кратких акцената постоје „оштре физичке разлике“ док се на односе узлазних и силазних акцената може гледати на различите начине: „У кратком акцентованом слогу нема никаквих разлика између (̏) и (̀), а акустички контраст међу њима заснива се на тонској висини следећег слога: код (̏) тај слог је знатно нижи од претходног, а код (̀) тонска линија налази се на истој висини као и на врхунцу претходног слога или је чак нешто виша од њега. Код дугих акцената, пак, разлика се тиче природе тонске линије у самом акцентованом вокалу: (̂) карактерише се оштрим падом тонске линије од врхунца акцентованог слога док је код (́) та линија благо узлазна и отприлике на истој тонској висини прелази на следећи слог. На тај начин показује се да се разлике између „силазних“ и „узлазних“ акцената своде, у ствари, на тонске карактеристике послеакценатског слога: ако је тај слог тонски низак – акценат је „силазан“, а ако је висок – акценат је „узлазан“ (Петровић – Гудурић 2010: 118).

Афективне стратегије у настави прозодије у школама јужне и источне Србије

Као и код осталих програмски заступљених граматичких садржаја, ни у наставним плановима и програмима, ни у уџбеницима не поклања се пажња специфичностима ареалне лингвистике и њеним утицајима на ефикасност наставе српског књижевног језика. Но, утицај дијалекта јесте велики, а чињеница да се и након завршеног школовања многи говорници овог поднебља и даље превасходно служе, не само у сферама приватног и фамилијарног, но и јавног, друштвеног живота, својим локалним говором, опомиње да је традиционални начин извођења наставе граматике поприлично застарео. Управо је ортоепија по својим диференцираним цртама, најочигледнији и најпрепознатљивији пример линије раздвајања стандарда од супстандарда.

Проблем је додатно интензивиран чињеницом да је генерално посматрано приступ настави ортоепије у актуелним Наставним плановима и програмима, а потом и у уџбеницима разних издавача, не само недовољан већ поприлично и несистематски, фрагменатаран, непотпун и методички стереотипан.

Препоруке савремене наставне теорије управљене су у правцу ситуационе методике, али у правцу наставног конструктивизма: „Моделовање наставе акцената у светлу конструктивистичке теорије подразумева пре свега наставника који у улози грађевинских скела придржава, помаже и служи као ослонац све док се ученик не оспособи за самостално извршавање активности.

Ово посебно важи за наставу у школама на подручју старије (непренесене) акцентуације и јужним и источним крајевима Србије које карактерише потпуна тонска редукција и експираторни удар најчешће на последњем слогу речи. Овим ученицима изузетно је тешко прихватљива политонична акустичка слика речи, односно, тонска дистинкција узлазне и силазне компоненте дугих и кратких акцената и квантитет постакценатских дужина“ (Јањић – Лончар-Раичевић 2014: 415–435).

Но, специфичност поднебља изричито захтева да ову теорију допунимо афективним наставним стратегијама које у најсавременијој наставној теорији уживају значајно место (Бандура, Коен – Норст, Крашен, Кроу, Оксфорд, Радић-Бојанић, Стерн, Шуман, Хартер, Хорвић, Ћирковић-Миладиновић, Јанг...). Ове стратегије су од огромног значаја за наставу граматике иначе, а посебно за извођење наставе књижевног језика на дијалекатском подручју из недвосмислених разлога привржености, оданости и емоционалне спреге ученика са дијалекатским идиомом са којим су они у најтешњој вези од рођења. Из експлицитних психолингвистичких и социолингвистичких разлога, ученици, тј. говорници оних крајева са лингвистичким цртама битно различитим од нормираних, осећају природни отклон према нечему што је непознато и наметнуто, другачије и тешко разумљиво и прихватљиво у систему комуникације као што је прозодијски систем књижевног језика.

Афективне стратегије би пружиле неопходно охрабрење и уверење ученицима да настава акцената није недостижна и несавладива, а никако не сме бити ни формална, заморна и досадна. Засноване на методи контрастирања, којом би се у савладавању прозодијских елемената ишло поступно, почев од особина акцената у локалном говору, афективне стратегије би ученику пружиле самопоуздање и самоуверење да овај наставни задатак не само да није недостижан, већ је и занимљив и сврсисходан. Уважавање њиховог начина интонирања речи и наглашавања слогова и његова даља наставна надоградња заснована је на важним методолошким начелима индукције и дедукције, анализе и синтезе. Ученик заузима позитиван став да су његове дијалекатске говорне компетенције уважене и фундаменталне за разумевање и наставну рецепцију новоштокавске политоније.

Досадашње теоретско и експериментално ускуство у настави језика у свету уверава нас у ефикасност примене афективних наставних стратегија којима се подстичу позитивне емоције, расположења, ставови, вредности и мотивација за рад на часу. Њихов главни циљ је да мотивишу и стимулишу ученике, да их подстакну и заинетересују за учење садржаја које по природи ствари сматрају досадним, сувопарним или немогућим за савладавање. Сматра се да позитивна осећања повећавају ефикасност наставе у пријатној радној атмосфери док негативна осећања могу спречити напредак чак и када ученици знају како да уче језик. Полази се од става да тешко, сувопарно или досадно наставно градиво код ученика изазива језичку анксиозност (напетост, нервозу), убија мотивацију и интересовање за наставу (граматике).

Савремени теоретичари сматрају да је наставни процес у сталном прожимању афективног и когнитивног домена: када ученик прими информа-

цију, то је афективни домен, када је мисаоно обради и схвати, то је когнитивни домен; након тога следи емоционална реакција (са уважавањем или одбијањем) – афективни домен, а потом би требало да уследи примена стеченог знања – когнитивни домен. Нажалост, претходна педагошка истраживања наставе језика у нашим школама указала су на изостанак афективних стратегија у настави језика. Самопроцена, самоуспешност и и схватање самог себе (селф концепт) јесу концепти когнитивног и афективног подручја личности. Стратегије учења су свесне операције које ученик користи да би остварио што боље резултате у учењу, како би олакшали учење, учинили га бржим, самоусмеренијим објашњава Ребека Оксфорд (Oxford 1990: 7–8), те их она сматра „оруђем“ наставника којим може да утиче на емоције, ставове и расположења ученика за наставни рад. Закључује да су афективне стратегије неоправдано занемарене у наставном процесу учења језика. Важно је нагласити да Оксфорд указује на разлику између учења и усвајања језика, при чему учење језика подразумева свесно (у)познавање и савладавање језичких правила, чиме се нужно не остварује њихова примена у говору, тј. флуентност у комуникацији. Усвајање језика је супротан процес и остварује се на несвесном плану, спонтано је и доводи до флуентне употребе несвесно усвојених граматичких карактеристика, тј. развија комуникативне компетенције. Наравно да је овако грубо раздвајање учења и усвајања само условно и да су ови процеси у међусобном садејству, јер учење је неопходно и мора на почетку бити свесно, а потом следи спонтано деловање праксе знања чиме се граматичко правило усавршава несвесно по аутоматизму. Оба процеса су подједнако веома важна посебно на вишим језичким нивоима и морају бити присутни у засебним сегментима артикулације наставе акцената. Применом афективног домена они се оплемењују и учвршћују. Сматрамо да је проблем у томе што се на часовима акцената српског језика већа пажња поклања учењу него усвајању, тј. запамћивању теорије него њене примене (по рецепту дефиниција и њено објашњење са два-три примера појединачних речи у којима се наведени акценат јавља).

Крашен (Krashen 1982: 31–32) у свом делу „Принципи и пракса у процесу усвајању другог језика“ говори о афективним филтерима под којим подразумева: мотивацију, самопоуздање (позитивна слика о себи) и анксиозност (у мањој мери може подстаћи и помоћи учењу страног језика). Он детектује постојање вишег степена афективног филтера код оних ученика који разумеју поруку, али избегавају ситуације у којима се учи, тј. имају негативан став према њима. Супротно, ученици са нижим степеном афективног филтера постижу боље резултате у учењу. Крашенова хипотеза о афективном филтеру указује примењеној лингвистици како се могу остварити одлични резултати у учењу језика, нудећи боље опције и приступе настави језика у смислу уношења позитивних емоција и очекивања на часу. Поента је у томе да није довољно само обезбедити добар инпут (наставног градиво) него је неопходно обезбедити наставну ситуацију у којој је афективни филтер што нижи.

Ову теорију је подржала Кроу (Krough 2011: на веб адреси: https://suite.io/kristin-krogh/5c27243) и додала да није довољно наглашавати само низак

афективни филтер, већ је подједнако важно обезбедити и квалитетан инпут (садржај наставе). Она се такође ослања на чувену теорију Виготског по коме ученику увек треба задати задатак који је мало изнад његових тренутних могућности (тзв. «зоне наредног развоја»). Конкретне препоруке како смањити афективни филтер у настави акцената су: да се ученицима теоретска објашњења и практична упутства о акцентима дају и писмено и усмено, да се настава акцената заснива на занимљивим и актуелним језичким предлошцима, примереним интересовању и узрасту ученика, да се на почињене акценатске грешке ученицима указује деликатно и опрезно, без вређања, да настава акцената садржи елементе хумора, комичне ефекте и пријатну атмсферу за рад, указивати на естетску и мелодијску, тј. благозвучну страну акцената (посебно при говорним интерпретацијама: рецитовања и изражајног читања), учење и усвајање акцената уз музику може бити посебно подстицајно и ефикасно, посебно охрабривати ученике, уверавати их у успех и указивати им на то да је учење процес и да захтева време да би показало резултате.

Ученицима треба помоћи да контролишу негативне емоције страха, бриге, узнемирености на часу и то у свакој прилици када одговарају (а требало би да што чешће гласно увежбавају елементе акценатског система појединачно или у целовитом одговору) да ослушкују и прате телесне реакције на те емоције. Ако им се зноје дланови или им убрзано ради срце, треба да примене релаксацију у том тренутку, да дубоко уздахну неколио пута, да пробају да се полако смире и контролишу своја осећања уверавајући себе у позитивне исходе. Добро је да прихвате изазов и да натерају себе да одговарају, да се осмехну. Наставник треба да подстиче ученика да има и ствара позитивне мисли и о свом успеху и афирмације типа: *баш сам се лепо снашао с*а *акцентима, одлично сам их разумео, па и ако погрешим акценат*, *није страшно, поправићу – мудро је преузети ризик*.

Сврха ових афективних стратегија јесте у томе да ученици могу управљати и контролисати своја осећања, стања и расположења у вези са учењем језика, а циљ су позитивни исходи: стицање знања и усвајање вештина, односно језичких компетенција. Као што се може видети, оваква позитивна осећања у настави зависе од захтева које ученик (посредством наставника) себи постави, односно од аспирација – тежње и жеље за остваривањем наставних циљева и задатака. Њиховом употребом ученик преузима одговорност за сопствено учење које са позитивним ставом постаје продуктивно, јавља се задовољство, а са задовољством расте и самопоуздање. Атмосфера у учионици мора бити подстицајна: наставник тражи самоодговорност ученика, подучава ученике да користе властите афективне стратегије учења поступцима самоохрабривања и појачава конверзацију комуникативном методом.

И супротно, осећања неуспеха јављају се на основу самопроцене ученика да оно што ће постићи тј. оно што су постигли није од вредности те резултује осећањем стида. Ово нас наводи на питање откуд негативни афективни филтери, тј. негативни ставови према усвајању акценатског система. И без спроведеног истраживања, искуство нас учи да градиво из акцентологије ученици сматрају готово несавладивом баријером. Страх од неуспеха рађа страх

од направљених акценатских грешака, а све то као резултат даје поново страх да се служе прозодијским системом књижевног језика. Јасно је да емоције и осећања изузетно много утичу на исходе учења. Ученик се осећа сигурнијим на „свом терену“, тј. на локалним прозодијским карактеристикама. Ту грешке не може бити, а тиме ни подсмеха због, како то дијалекатски фразеологизам каже: „ударања у бандере“. Из страха се нужно јавља квази уверење да је локални говор неприкосновен у свим видовима друштвеног испољавања језика – и то не само у дијалекатским оквирима.

Други јако важан моменат јесте властито језичко осећање ученика (и свих говорника овог поднебља), или прецизније речено устаљена акустичка слика наглашених делова речи, коју ученици перцепирају као „природну“ тј. очекивану. Врло често начин наглашавања слогова унутар речи по стандарду ученицима делује невероватно, неочекивано и извештачено, а самим тим и неприхватљиво.

Трећи битан моменат који изазива висок ниво афективног филтера и акценатске анксиозности јесте по природи ствари емоционална спрега коју ученик остварује са ортотником свога језичког поднебља, а која претпоставља готово урођену наклоност и емоционалну приврженост акустичкој слици језичког знака. Оваква врста повезаности и оданости завичајним особинама такође представља јасан сигнал у настави акцената за неопходност примене афективних стратегија.

Финални исход свега јесте уверење да је настава стандардног (прозодијског система) идиома непотребна, излишна и досадна уз доминацију општег социолошког става о несврсисходности књижевног језика. Ово је деценијама уврежено мишљење међу говорницима призренско-тимочког дијалекта па наставник има тежак задатак да отклони овакве јаке негативне баријере и заклоне према књижевном језику и посебно акцентима. Примена афективних стратегија у настави акцената има за задатак да негативне емоције, ставове и расположења релаксира, каналише и трансформише у позитивне, подстицањем самопроцене, самокритичности али и самопоуздања и веровања у сопствени успех.

Наставници-практичари често заборављају чињеницу да се граматика књижевнога језика једино може усвојити увежбавањем везаних говорних целина (дискурса/текста), а никако меморисањем за ту сврху издвојених и меморисаних примера појединачних акцентованих речи. Као што смо видели, настава акцената је процес који је у дијалекатским крајевима изузетно дуг. Ученици са говорних подручја са четвороакценатском системом, акценте су већ по рођењу усвојили, они су део њиховог изворног матерњег језика (дијалекта), па у школи своју стечену компетенцију теоретски уобличавају и диференцирају. Њихови вршњаци с југа и истока Србије немају такве прозодијске навике, не познају новоштокавску политонију, па је нужно да се осим експлицитних, програмом предвиђених наставних јединица из ове области, настава акцената протеже током школовања и имплицитно буде присутна у целокупној настави језика и књижевности. Најпре личним примером, наставник треба бити узор правилног акцентовања, затим приликом рецитовања, изражајног

читања, путем различитих говорних задатака и говорних вежби, наставник треба ученицима да усмерава пажњу на правилну акцентуацију изговорених садржаја. Учење језика је процедурално, а не декларативно, што посебно важи за наставу акцената.

Педагошке импликације

- Мотивација је не само иницијални већ и кључни моменат афективних стратегија. Пре свега, она мора бити заснована на ученичким преференцијама, односно усмерена на садржаје који су ученицима у фокусу пажње.
- Систематичност наставе акцената подразумева да ученици најпре увежбавају реченични акценат (осете реченичну мелодију), а потом пређу на тонску анализу појединачних речи. Најпре треба да уоче место акцентованог слога, које се такође разликује од локалних говорних навика. Следи уочавање дистинкције у квантитету, тј. разлике између дугих и кратких акцената, а тек на крају у квалитету, тј. разлике између силазних и узлазних акцената. Након тога треба уочавати појединачне разлике међу сва четири акцента, а потом и увежбавати неакцентоване дужине. Тек на крају се приступа синтези, тј. указивању на правила употребе акценатског система српског језика.
- Важно је обезбедити техничке могућности слушања и анализе прозодема књижевног језика. У том смислу, реално је предложити акустичку, дакле, звучну верзију лингвометодичког (или боље речено прозодијско-методичког) предлошка који ће представљати базу за уочавање места, а потом и разлика у квалитету и квантитету акцентованог слога. У прилог томе, најапликативнија је употреба звучног (и текстуалног) приручника *Српски акценат са лакоћом* Милорада Дешића, препорученог од стране Министарства просвете РС. Такође, потребно је користити звучне читанке, акценатске читанке и озвучене дидактичке приучнике како би деца слушала правилно изговорене речи и памтила их.
- Упутно је користити и апликативне софтвере као и бројне акустичке и визуелне могућности мултимедије у настави акцената (примена рачунара и смарт табле као савремених наставних средстава). Важно је снимати изговор ученика како би принципима објективности и аутокорекције ученик могао чути себе „са техничке дистанце“ и увидети своје грешке при изговору акцената. Ученик мора да осети тонске „празнине“ у властитом говору како би их надоместио квалитетом и квантитетом новоштокавских прозодема. Неће бити лако ни препознавање места акцентованог слога, тим пре што ученика врло лако могу да заварају неакцентоване дужине.
- Не заборавимо да се применом завичајног принципа и контрастивне методе изучавање акцената базира на локалним акустичким навикама, што изазива позитиве емоције и осећање самовредновање ученика. Никако не заобилазити дијалекат, не подсмевати му се, већ га користити као

платформу за унапређивање наставе прозодије на часу.

- Осим разноврсних ортоепских вежби, у наставу ваља укључити и занимљиве језичке, пре свега ортоепске игре и вежбе дисања које ће наставу акцената учинити занимљивом и ефикасном. Упутно је и захтевати од ученика да изговарају вокале дуго и кратко – наизменично; да вежбају удисање и издисање (дубоко и споро, пуним плућима и на уста), високо и ниско интонирање слогова, гласно и изговарање шапатом, како би осетили распон интензитета и акустичке могућности свога језика.
- Наставник може да припреми различите врсте акценатских игара, пре свега, са речима у којима се акценат јавља у функцији семантичке детерминације (хомонимија). Мелодија може бити инспиративна и за изговор реченица српског језика применом правила акцентуације неког другог језика (где важи стриктно правило наглашавања одређеног слога у речи) тако да таква реченица звучи „француски“ или „мађарски“.
- Посебан акценат ставити на хомониме код којих акценат има важну функцију семантичке дистинкције: *пас*, *коса*, *град* (ученици на призренско-тимочком говорном подручју теже уочавају ову разлику – због постојања само једног експираторног акцента те код њих посебно треба примењивати овај начин учења акцената).
- Препоручује се посета ученика позоришту, а посебно присуство лекторским пробама професионалних глумаца и њиховог лектора, на којима се увежбава и правилно акцентовање речи. А онда им ваља понудити да се и сами снађу у улози позоришних глумаца.
- Треба осмислити инвентивне типове часова који ће наставу акцената учинити креативном, занимљивом и успешном. Примена игровних, имагинативних и драмских метода допринеће позитивним емоцијама и наставној клими на часу. Инсценирање (сегмената/целих) емисија са ТВ-а пружиће могућност ученицима да на креативан начин увежбавају акценте замишљајући себе у улози омиљеног глумца, спортисте, музичара, водитеља.

Закључак

На основу свега реченог можемо закључити да је за ваљану наставу акцената у школама на југу и истоку Србије неопходно снизити афективне филтере на онај ниво који неће подржавати акценатску анксиозност и подстицати негативне емоције на часу. Генерално посматрано, ученик је на самом почетку наставног процеса обраде акценатског система најпре у позицији посматрача; он опсервира тонске еквиваленте у релевантном језичком контексту који представља саставни део актуелног друштвеног узора, његова позиција се потом активизира анализама акцената, а онда, руководећи се искуственим и препорученим потенцијалима, ученик усваја знање и стиче говорне вештине правилне акцентуације развојем властитог језичког осећања и слуха. Он све време мора бити (само)уверен да ће у овом послу бити изузенто успешан чиме ћемо постићи да „српски акценат с лакоћом“ користи у свакодневном животу.

Литература

Бандура 1997: A. Bandura, *Self efficacy: the exercise of control*, New York: Freeman.

Вилијамс 2004: M. Williams et al., Learner's perceptions of their successes and failrulesin foreign language learning, *Language Learning Journal* 30, 19–29.

Дешић 1992: Милорад Дешић, *Српски акценат с лакоћом*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ивић – Лехисте 1996: Павле Ивић – Илсе Лехисте, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском* језику, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци.

Јанг 1999: D. J. Young, *Affect in Foreign Language and Second Language Learning*, Boston: MA McGraw Hill.

Јањић – Лончар-Раичевић 2014: Марина Јањић – Александра Лончар-Раичевић, Конструктивистички приступ настави прозодијског система савременог српског језика, *Philologia Mediana* VI, бр. 6 Ниш: Филозофски факулет, 415–431.

Коен – Норст 1989: Cohen – Norst, Fear, dependence and loss of self-esteem: Affective barriers in second language learning among adults, *RELC Journal* 20, 61–77.

Крашен 1982: S. D. Krashen, *Principles and Practice in second language aquisition*, Oxford UK: Pergamon Press.

Кроу 2011: K. Krough, *Understanding Stephen Krashen's Afective Filter Hypothesis*, https://suite.io/kristin-krogh/5c27243 (posećeno: juna 2014).

Лончар-Раичевић 2012: Александра Лончар-Раичевић, *Програм за анализу говора Speech Feeling System и његова примена у фонетици*, Годишњак за српски језик година XXV, број 12, Ниш: Филозофски факултет.

Оксфорд 1990: R. Oxford, *Language Learning Strategies, What Every Teacher Should Know*, Heinle and Heinle Pulishiers Inc. Boston.

Петровић – Гудурић 2010: Драгољуб Петровић – Снежана Гудурић, *Фонологија српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Пецо 1985: Асим Пецо, *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Београд: Научна књига.

Пецо 1989: Asim Peco, *Pregled srpskohrvtskih dijalekata*, Beograd: Naučna knjiga.

Радић-Бојанић 2012: Biljana Radić-Bojanić, Upotreba društvenih strategija u usvajanju metoaforičkog vokabulara engleskog jezika, *Strategije i stilovi u nastavi engleskog jezika* (tematski zbornik), Novi Sad: Filozofski fakultet, 91–102.

Реметић 1994: Слободан Реметић, Акценатски систем у призренском говору, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филолошки факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 203–213.

Смиљковић – Жугић – Стојановић 2009: Стана Смиљковић – Радмила Жугић – Славка Стојановић, *Настава српског језика на дијалекатском подручју*, Врање: Учитељски факултет.

Стерн 1983: H. H. Stern, Fundamental concepts of language teaching, *Studies in second language aquisition* 7 (02) 251–253. Publish online 7. november 2008.

Хартер 1999: S. Harter, *The construction of the self: A developmental perspective*, New York: Guilford Press.

Хорвиц 2000: E. K. Horwitz, It Ain't over Till it is Over, *The Modern Language Journal* 84, 256–259

Summary

Affective Strategies in the Teching Accents in the Area of The Prizren-Timok's Dialect

Marina S. Janjić

This paper deals with the affective strategies in teaching accents Serbian literary language that runs on the field of Prizren-Timok's dialect. It establishes a scientific theory and affective strategies in the teaching of languages in which the author manifests itself efficient approach to achieving positive outcomes of teaching accents. In this paper we provide the concrete pedagogical implications based on previous psychological methods and linguistic foundations.

Keywords: affective strategies, affective filter, learning accents, dialect, language anxiety

Дијалекатско окружење и настава српског језика као нематерњег код Албанаца

*Татјана Г. Трајковић**

У раду се даје опис језичког окружења које утиче на познавање српског језика код ученика Албанаца у Прешеву. Разматра се њихов ниво познавања српског језика и анализирају могућности и потребе развијања комуникативне вештине на српском језику. Понуђен је нацрт оперативног плана неког вида наставе (додатног или допунског рада) српског језика као нематерњег за трећи разред средњих школа у којима се настава одвија на албанском језику, а по којем би се, у тренутним околностима, могла функционалније изводити ова настава.

Кључне речи: српски језик, албански језик, дијалекат, Прешево, настава

1 Овај рад представља покушај да се размотре све потребе и потенцијали ученика Албанаца како би се понудио предлог извођења функционалније наставе српског језика као нематерњег. Наша циљна група су ученици средњих школа у којима се настава изводи на албанском језику. У методичким и лингвистичким радовима код нас, ова тема, са уским одређењем средњошколске узрасне групе код које је доминантни језик албански, ретко кад је заокупљала ауторе. Пажња је углавном била усмерена ка проблемима наставе у основној школи, а тумачене су околности учења српског језика код носилаца језика мањина у Војводини. Исто налазимо и на пољу уџбеничке литературе, која се за наставу у средњим школама није мењала деценијама.[1] Било је и покушаја осавремењивања наставног плана и програма, али и он је предвиђен за наста-

Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs; Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

[1] У Изводу из регистра одобрених уџбеника Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије као уџбеник за предмет Српски језик као нематерњи за средње школе стоји уџбеник *Српски као нематерњи језик* аутора Јосипа Буљовчића, Злате Јукић и Радомира Бабина, који се користи у настави од 1995. године (в. МПН). Тек ове године (2014) појавио се нови уџбеник за ученике средњих школа: *Српска књижевност и језик: српски као нематерњи језик: за 1. разред гимназије, четворогодишњих и трогодишњих средњих стручних школа*, као и радна свеска која прати основни уџбеник, приређивачи су: Гордана Штасни, Наташа Добрић и Душанка Звекић-Душановић, у издању Завода за уџбенике и наставна средства. Много више се радило на унапређивању уџбеника намењених раду у основној школи где се значајно истичу имена ауторки поменутог најновијег средњошколског уџбеника.

ву у основној школи (Душанка Звекић-Душановић, Наташа Добрић, *Српски као нематерњи језик: диференцирани наставни план и програм од првог до осмог разреда основног образовања и васпитања (предлог)*, Педагошки завод Војводине, Нови Сад, 2008).

2 Опште је познато да ученици из хомогених средина имају већих потешкоћа у савлађивању нематерњег језика за разлику од оних који живе у мешовитој заједници и који су имали честе прилике сусретања са језиком који се учи.[2] Подручје Прешева на временском плану било је обележено и једним и другим стањем и обе ситуације потврдиле су овај став. Све до седамдесетих година прошлог века, до када је српско становништво било већинско, била је могућа примена осмишљеног плана и програма наставе српског језика као нематерњег, који и данас безмало прати план и програм српског језика као матерњег. Врло брзо након тога демографска слика се мења па тако и однос према језику у школи. Додири са српским језиком постају све ређи, знање се смањује до те мере да генерације рођене деведесетих данас веома мало (или нимало) говоре српски језик. Примена наставног плана и програма постаје несврсисходна јер већина његових постулата представља недостижни циљ за ученика који не познаје основне елементе српског језика.

3.0 Познавање српског као нематерњег језика може бити веома хетерогено чак и у самој учионици. Разлике у познавању језика могу се кретати „na rasponu od potpune nepripremljenosti za razumevanje najosnovnijih oblika komunikacije sve do nesmetane komunikacije na srpskom jeziku“ (Звекић-Душановић 2008: 73). То потврђује и стање у школама у Прешеву и Бујановцу, где се познавање српског језика може разврстати у најмање три нивоа (више о овоме у: Трајковић 2010).

1. релативно добро владање српским језиком (око 10% ученика),
2. пасивно познавање српског језика са основама комуникације (око 70% ученика),
3. непознавање српског језика (око 20% ученика).

Оваква структура одељења компликује наставни процес јер наставника доводи у недоумицу коме и како се прилагодити. С друге стране, управо то може бити од користи јер се груписањем ученика наставна јединица може успешно извести. Истина, постоји опасност од стагнирања напреднијих ученика (иако се и то може избећи вештином наставничког приступа), али бројност друге групе намеће приоритет у одабиру метода и грађе за учење.

3.1.0 Као илустрацију познавања и реализације српског језика код данашњих средњошколских генерација наводимо транскрибоване говоре ученика трећег разреда Гимназије „Скендербеу“ у Прешеву. Они су говорили по слободном избору о теми која им је позната из личног окружења. Напомињемо да се ради о ученицима који припадају најмалобројнијој групи бољих познавалаца

[2] В. Звекић-Душановић 2008: 80, где се даје осврт на различите положаје ученика матерњег мађарског и румунског језика у процесу учења српског језика.

српског језика. Одатле се може лако претпоставити какав је ниво знања осталих.

„Ја имам моју најбољу другарицу. Она изгледа лепо, вел′ика је и паметна. Има лепе очи и лепо тело. Не могу да замисл′им живот без њу. Заједно смо радили и били смо заједно у школу. Она у доброто и у зло стоји поред мене да не будем сама. **Ч**ујемо исту музику. Има добре и лоше тренутак, али ми ги решимо заједно.“

*

„Ми сваки имамо другове и другарице, и ја такође имам другарице, али једна од њи је најомиљена. Имам једна другарица. Она се зове Каћуша. Лепа је и весела и ја гу волим. Каћуша има велике црне очи, кратке косе са црне боје. Ниска је и дебела. Ја понекад гу зовем дебелушка. У**ч**и много и помаже на другови или другарице. Ја и она од први разред у основне школе били смо заједно, у**ч**или смо заједно, играли смо заједно. Међутим, нисмо више заједно и много ми је тешко без њега. Она је сада у Македонију, тамо у**ч**и у школу.“

*

Мој омиљени спорт је бокс. Бокс је један борбени спорт. Он је дошала из животиње. У бокс треба да имаш много технике. У бокс треба да има рефер („судија“), зато што када нема рефер, може да убије једни други. Треба да имаш доброг трејнера, да те вежба добро, да те учи много технике, да се браниш и да нападаш.“

*

„Као на сваки човек који му се свиђа један спорта, мене ми се свиђа највише кошарка. За мене је најлепше спорт од сви спортови. У слободно време ја увек кошаркам у овај спорт. Кошарка је и по медицини добар за људи, а здравље на човека је важно. Сваки пут кад играју преко те-ве ја увек пратим ги.“

*

„Ја увек гл′едам кошарка у те-ве и играм само кошарку са мојим другарицама. Ја у спорту гл′едам један можност да се ослободим од свих других активности. У школи обично мој професор од физичко васпитање тренира нас заједно са мојим другарицама. Тамо ми и забављамо се. То нас прави да се удржимо више међусобно. Зна**ч**и, спорт има и више од удружење, од играта.“

3.1.1 У наредним редовима издвајамо елементе различитих језичких утицаја.[3] Иако је понекад тешко прецизирати да ли се у конкретном примеру ради о утицају македонског језика или јужноморавског говора, покушали смо да то разлучимо проценом примарног деловања.

3.1.2 Елементи утицаја матерњег језика углавном су фонетске природе и могу се препознати једино у аудитивном моменту.

Место акцента углавном се везује за крај речи: *другаріцу*, *другаріце*, *другаріцама*, *вел′іка*, *животіње*, *техніке* и сл.

Глас *ч* код неких говорника има акустичку вредност албанског гласа *q* (*qeni*): ***ч**ујемо*, *у**ч**или*, *у**ч**и*, *зна**ч**и* и др.

Такође, код неких говорника понекад се може чути палатално *л*, обично испред вокала предњег реда*: вел′ика*, *замисл′им*, *гл′едам* и сл.

3.1.3 Елементи утицаја јужноморавског дијалекта препознају се у следећим примерима:

---

[3] Више о овоме са детаљнијом анализом српског говора код Албанаца у Прешеву в. Трајковић 2010, 2013.

а) аналитичка деклинација:

без њу, *из животиње*, *од први разред*, *од сви спортови*, *треба да имаш много технике*, *да те учи много технике*; *као на сваки човек*, *помаже на другови или другарице*; *са црне боје*; *Она је сада у Македонију*, *У бокс треба да има*;

б) аналитичка компарација: *најомиљена*;

в) аналитичко исказивање облика присвојног придева: *здравље на човека*;

г) употреба заменичких енклитика: *ја гу волим*; *понекад гу зовем*; *ја увек пратим ги*; *ми ги решимо заједно*;

д) удвајање заменица: *мене ми се свиђа.*[4]

Интересантно је да неке од типичних одлика јужноморавског говора нису ушле у српски језички систем ових средњошколаца (в. и Трајковић 2010). Овде се мисли на: полуглас, екавски облик одричног облика глагола *јесам*, радни глаголски придев м. р. јд. на *-(ј)а* и 3. л. мн. презента на *-в*.[5]

3.1.4 Елементи утицаја македонског језика видљиви су у примерима: у *доброто*; од *играта*; *Имам једна другарица*; један *можност*;

3.1.5 Елементи утицаја стандардног српског језика настали су углавном као резултат учења језика у школи или као последица утицаја медија:

а) синтетичка деклинација: *од свих других активности*; *има велике црне очи*; *Има лепе очи*; *са мојим другарицама*; *и по медицини*, *у спорту*; *У школи*;

б) презент 3. л. мн. са стандардним наставком: *кад играју* и сл.

3.1.6 У текстовима се могу препознати облици и избор лексема који су настали у расцепу језичких интерференција и путем различитих аналогија:

- нејасност рода именице: *један спорта*; За мене је *најлепше спорт*; *Кошарка је добар*; гл'едам *један можност*;
- несигурност у одређивању плуралског облика: Има *добре и лоше тренутак*;
- неразликовање форми личних заменица м. и ж. рода: много ми је тешко *без њега* (уместо *без ње*);
- употреба заменичких облика и избор између постојећих ликова *свако* и *сваки*: Ми *сваки* имамо;
- употреба повратне речце: били смо заједно, у**ч**или смо заједно, *играли смо* заједно (уместо: *играли смо се заједно*);
- аналогија према синтагми која претходи или усвојено као устаљени израз: Каћуша има велике црне очи, *кратке косе*;
- аналогно одређивање форме радног глаголског придева м. р. јд. код глагола на *ити* (где се чува непостојано *а* из м.рода, док је наставак за ж.р. једнине): *Он је дошала* из животиње;
- радни глаголски придев мн. своди се на облик м. рода: *Заједно смо радили и били смо*; *били смо заједно*, *у**ч**или смо заједно*, *играли смо заједно* (односи се на ж. род, две другарице);

---

[4] Иако се у већини случајева ради о балканистичким елементима (аналитизам, удвајање заменица), овде се, пре свега, ради о формама које потичу из локалног говора.

[5] Ситуација је другачија код старијих Албанаца (в. Трајковић 2013).

- употреба предлога уз падежне облике и уз одређене именице: Ја и она од први разред *у основне школе*; гл'едам кошарка *у те-ве*;
- несигурност у конгруенцији: *може да убије једни други*;
- нејасност семантике глагола: *Чујемо исту музику*; *гл'едам један можност*;
- избор лексике потпомогнут матерњим или неким другим језиком: *треба да има рефер („судија")*; *да имаш доброг трејнера*, *гл'едам један можност*;
- избор лексике настао аналогијом према већ познатим облицима: спорт има и више од *удружење*; То нас *прави* да се *удржимо*; ја увек *кошаркам.*

3.1.7 На основу свега претходно реченог јасно је да сваки од идиома има вишеслојних наноса о којима је већ било речи. Међутим, препознају се и елементи стандардног српског језика који упућују на још једну подлогу која постаје потенцијал за надоградњу. Када је у питању настава српског као нематерњег језика код Албанаца, ово је, у најбољем случају, основа на коју се надовезује настава.

4.0 Примећено је да се настава предмета Српски језик као нематерњи налази између наставе страног језика и српског језика као матерњег, иако се она с тим не може поистоветити (Звекић-Душановић 2008: 73). Успешно остваривање циља учења нематерњег језика вероватно би се могло постићи преосмишљавањем и прилагођавањем наставног процеса. У тренутним условима то би значило већу наставникову ангажованост. Овде се има на уму и довољна умешност да се постојећи план и програм прилагоди и усмери ка конкретним потребама ученика. То би свакако подразумевало и индивидуалну наставникову опредељеност у приступу јер једино он добро познаје структуру једног одељења (а она може бити различита од одељења до одељења у истој школи). У том раду требало би се руководити наставним принципима које је утврдила дидактичка и методичка литература. У *Приручнику за наставнике српског језика као нематерњег уз уџбенике од 5. до 8. разреда основне школе са орјентационим распоредом градива* (в. Приручник 2010) издвојени су и детаљно размотрени следећи наставни принципи: принцип научности, принцип поступности и систематичности, принцип примерености узрасту, принцип свесне активности, принцип индивидуализације, принцип очигледности, принцип повезаности теорије с праксом, принцип економичности, принцип трајности знања, вештина и навика и принцип повезаности с матерњим језиком.[6] У корелацији са принципима требало би одабрати и одговарајуће методе рада. Класичне наставне методе – монолошка, дијалошка, текст метода, типови читања, демонстративна, реферисање, метода екскурзије (Илић 1997: 61–98) – најчешће су заступљене у наставном процесу. У учењу српског језика као страног, па и нематерњег, аутори најчешће истичу значај комуникативне

[6] Методика наставе српског језика и књижевности као најзначајније принципе за организовање и извођење наставе матерњег језика и књижевности издваја: научност, примереност, очигледност, свесну активност, систематичност и поступност, економичност, трајност, знања, вештине и навике, условност (Илић 1997: 32–57).

методе (в. Точанац-Миливојев 1997; Звекић-Душановић 2008: 75; Крајишник 2009). Ова метода би засигурно била од користи и у нашем случају те ћемо се на њој битно задржати. У наредном делу текста биће истакнути значајнији моменти који се тичу функционалног одвијања наставе српског као нематерњег код ученика Албанаца.

4.1 С обзиром на то да је систем поступности у савлађивању градива нематерњег језика на неком од нивоа учења изгубио везу са наредном кариком (в. Точанац-Миливојев 1997: 60), дошли смо до ситуације да је такав концепт стицања знања нарушен. Тешко је у затеченом стању повезати сазнајне путеве који су временом зарасли те се они морају на неки начин раскрчити.

4.2 Учење српског језика као нематерњег код ученика Албанаца у тренутним околностима требало би усмерити према осмишљавању говорних чинова који би истовремено одражавали систем језика који се учи. „Говорни чинови једног језика дефинишу се као могући искази у неком комуникативном чину. Свеукупност говорних чинова једног језика била би једнака свеукупној конструкцији комуникативне компетенције. Међутим, обимност и непредвидљивост тема о којима се може говорити доводе у сумњу опис свеукупних комуникативних јединица. Ипак, ова чињеница не доводи у питање корист и ефикасност која се у настави може постићи увођењем осведочених, предвидљивих и употребом систематизованих комуникативних јединица“ (Точанац-Миливојев 1997: 61). Овај приступ је „једна од новина уведених на теоријском и прагматичном плану савремене методике страних језика“ који се заснива на схватању да „говорни чинови представљају једну структурисану целину у погледу значења и примењене граматике“, те се отуда „у наставном процесу и граматичка правила појављују у виду неког обједињеног скупа“ (Точанац-Миливојев 1997: 61, 64). Комуникативност кроз говорне чинове подразумевала би свесну активност ученика, где ће се они активирати у проналажењу неопходних елемената у комуникацији. Овде се има на уму употребљиво знање, оно које повезује теорију са праксом. У говорним чиновима требало би навести ученике да препознају и одаберу граматичка правила српског језика у складу са захтевом који им намеће комуникативна ситуација. Тренутно стање познавања српског језика код носилаца албанског показује да би се у том случају метода учења српског језика морала прилагодити нивоу који је много нижи од очекиваног у односу на узраст ученика. Наставник би могао самостално извршити селекцију педагошког материјала према потребама ученика, што, уосталом, и предвиђа комуникативни приступ (Точанац-Миливојев 1997: 66). Истовремено, требало би се посветити стварању што природнијих ситуација у учионици које би одражавале реалне животне околности, оне које захтевају употребу нематерњег језика, што је и предвиђено Програмом за српски као нематерњи језик. У том смислу, осмишљавале би се говорне ситуације које намеће животно окружење, из којих би се ученици мотивисали на свесну активност и реализацију исказа на српском језику. Кроз такав процес била би омогућена паралелност механичког и когнитивног усвајања језика. Језичке јединице инкорпориране у говорне чинове требало би понављати како би се

дошло до аутоматизма у реализовању појединих елемената српског језичког система.

4.3 Грешке у реализацији српског језика не само да су незаобилазне већ и корисне у савладавању и надограђивању знања јер се на њима могу заснивати многа језичка вежбања. Комуникативна метода позитивно се односи према грешци и види је као фактор напретка (Точанац-Миливојев 1997: 81; Звекић-Душановић 2008: 76). Језичке грешке код ученика Албанаца неминовно су вишеслојне јер је такво и само предзнање ученика. Поред првог (доминантног) језика, наш ученик носи и елементе јужноморавског говорног типа српског језика, затим македонског језика или једног његовог дијалекта. У таквој комбинацији, ученик се нашао у некој врсти језичке конфузије које би се требало ослободити. Као што смо већ видели, у процесу учења потребно је стандардни српски језик упоређивати на неколико нивоа: са матерњим (албанским) језиком, са јужноморавским говорним типом српског језика, са македонским језиком и македонским дијалектом. Сигурно је да ово усложњава поступак учења, али је суочавање с оваквим језичким комплексом неизбежно. Верујемо да би контрастирањем код свих наведених слојева било омогућено успешније савладавање језичких образаца српског језика. Опсег контрастирања требало би ускладити са потребама ученика јер би свака шира обрада или нека теоријска анализа само оптерећивала процес учења. Дакле, сваки корак у том смислу морао би бити функционалан.

5.0 Као пример могуће примене наведених ставова и метода у наставном раду наводимо нацрт оперативног плана неког вида наставе (додатна или допунска) српског језика као нематерњег који је предвиђен за ученике трећег разреда средњих школа. Овај нацрт припремљен је у оквиру пилот програма унапређивања знања српског језика код Албанаца, оствареног у сарадњи ОЕБС-а и Филозофског факултета у Нишу, а реализован школске 2013/2014. године у средњој школи „Сезај Сурој“ у Бујановцу, где се настава изводи на албанском језику. Предложени план рада примењивао се паралелно са редовном наставом као вид додатне факултативне наставе, а након завршетка циклуса, који је трајао једно полугође, оцењен је као веома користан у смислу ангажованости ученика и поређења стеченог знања са претходним стањем.

5.1 План садржи јединице које су усклађене са данашњим познавањем српског језика код средњошколаца Албанаца у Прешеву и Бујановцу, а произашао је као резултат вишегодишњег наставног рада са истом групом. У вези с тим, неке јединице не би требало схватати као неочекиване за предвиђени узраст у смислу да би оне до сад већ требало да буду савладане. Реално стање показало је да су језичке основе и даље непознаница чак и на вишем ступњу школовања. Истовремено, не занемарују се битне смернице из актуелног Правилника о плану и програму образовања и васпитања. Наставне јединице које су придодате сматрају се битним за комуникативно оспособљавање ученика. С обзиром на низак степен познавања нематерњег језика, било је јасно да многе јединице,

нарочито из књижевности, данас превазилазе могућности и потребе ученика, те је њихово заобилажење била неминовност. Препоруку редуковања текстова у складу са потребама и могућностима ученика налазимо и у Приручнику из 2010. године уз напомену да треба водити рачуна о заступљености текстова за сваку од тема датих у програму (Приручник 2010: 22). Да би се имао бољи увид у оправданост оваквог приступа, треба видети *Наставни план и програм српског језика као нематерњег* по којем се ради у школама где се настава одвија на језику мањина (в. ЗУОВ, Програм 1990; Програм 2004), а који се у великој мери поклапа са програмом српског као матерњег. Овај програм експлицитно садржи и начела којима се треба руководити у настави, из чега издвајамо оно што је, верујемо, база из које израста наставни процес предмета Српски као нематерњи језик: значај успешности ове наставе за развој ефикасне комуникације, приоритет практичне употребе језика и овладавање функционалним знањем, оспособљавање за дијалог, наставу језика треба организовати као средство учења употребе језика, штиво у настави треба бити основа за разговор о разним темама (в. исто).

5.2 У наставку је дат *Нацрт оперативног плана српског језика као нематерњег* по којем би средњошколци Албанци могли увежбавати српски језик. План садржи 72 наставне јединице, колико је предвиђено годишњим фондом часова са 2 часа седмично.

1. Фонетика: увежбавање изговора појединих гласова у српском језику (одговарајући примери са поређењем стања у албанском језику): ***ч, ћ, л, љ, р, х.***
2. Наставак рада са претходног часа: писање речи са употребом одређених гласова српског језика (уз обавезно поређење са стањем у албанском језику; одговарајући примери): ***ч, ћ, џ, ђ, л, љ, р.***
3. Мелодија реченице. Читање одговарајућих реченица са циљем увежбавања интонације реченице у српском језику (уз обавезно поређење са стањем у албанском језику).
4. Падежни облици (посебан осврт на падеже места и кретања). Обнављање и вежбање кроз осмишљене дијалоге.
5. Падежни облици. Вежбање путем самосталног вођења дијалога.
6. Падежни облици. Поређење са стањем у дијалекту. Уочавање одступања од стандардног језика (кроз осмишљене дијалоге.).
7. Глаголски облици. Увежбавање глаголских времена кроз осмишљене дијалоге.
8. Глаголи. Семантика повратних глагола. Вежбање на примерима кроз дијалоге.
9. Глаголи. Семантика глаголског вида. Вежбање на примерима кроз дијалоге.
10. Глаголи. Уочавање семантичке разлике код појединих парова: ***чути и слушати***, ***видети и гледати***, ***удати се и оженити се и сл.*** Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
11. Глаголски облици. Увежбавање облика код глагола ***ићи***, ***доћи***, ***ући***, ***наћи*** **[...]**, ***пећи***, ***рећи***, ***сећи***, ***пити.***
12. Наставак рада са претходног часа (***ићи***, ***пећи***, ***пити***). Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
13. Вежбање усменог изражавања преко унапред осмишљених говорних чинова са темама из свакодневног живота: код лекара, у општини, у полицији, у суду, у продавници, на пијаци. Дијалоге осмислити тако да ученици усвоје одговарајућу лексику из одређених области.
14. Попуњавање разних врста формулара (из школе, банке, поште, здравства, полиције) са посебним освртом на административну лексику.
15. Читање дневних новина са циљем усвајања лексике и увежбавања разумевања текстова на српском језику.

16. Читање тематских часописа или магазина (за младе, о здрављу, из културе и забаве).
17. Писање новинарских облика: вести, репортаже.
18. Писање огласа (са циљем усвајања одређене лексике из српског језика).
19. Састављање кулинарских рецепата или осмишљавање дијалога за наручивање јела и пића у ресторану (са циљем усвајања одређене лексике из српског језика).
20. Исказивање поређења. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
21. Деклинација придева. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
22. Бројеви. Исказивање количине, неодређеност у исказивању количине, редни бројеви. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
23. Бројеви. Вежбања у исказивању времена, датума. Осмислити одговарајуће дијалоге. (Циљ је усвајање лексике: имена месеци и дана у недељи, увежбавање исказивања времена у сатима и година уз поређење са стањем у албанском језику).
24. Писање биографије или CV-а. Усвајање стандардне лексике из ове административне области.
25. Усмено изражавање на тему жеља и могућности школовања и образовног усавршавања ученика.
26. Час вођења дискусије. Унапред организовани рад са подељеним улогама и понуђеном лексиком која би се користила у дискусији. Тема може бити у вези са претходним часом или понуђена од стране ученика.
27. Писање извештаја са састанка уз коришћење усвојене лексике.
28. Писање молбе, захтева или неке друге форме за обраћање некој институцији (нпр. за одобрење стипендије, слободних дана, за пријем у радни однос).
29. Граматичка и логичка конгруенција у роду и броју. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
30. Обнављање знања из области глаголских времена. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
31. Усмено изражавање на тему односа младих и старијих.
32. Усмено изражавање: обичаји из албанске културе (веридба, свадба, рођење детета, Рамазан, Бајрам, сахрана). Поређење са српским обичајима.
33. Народна ношња у албанској култури. Поређење са српском културом.
34. Пригодне обичајне народне песме (свадбене) у албанској култури. Превођење на српски језик.
35. Народна веровања код Албанаца (у вези са животињама (нпр. паук), бојама (бела, црна, црвена), временским приликама и сл.). Поређење са веровањима код Срба.
36. Разговор о народним епским песмама. Поређење српских и албанских епских песама, наслова, ликова и догађаја у њима.
37. Део из неке епске песме на српском (нпр. Смрт војводе Пријезде, који је у редовном наставном програму) исписати и превести на албански (уз сарадњу са ученицима).
38. Део из неке епске песме на албанском (према избору ученика) превести на српски (уз сарадњу са ученицима).
39. Обнављање знања о падежним облицима код именица. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
40. Обнављање знања о падежним облицима код заменица. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
41. Вежбање усменог изражавања преко унапред осмишљених дијалога са темама из свакодневног живота: у банци, у пошти, на пијаци, у продавници. Усвајање одговарајуће лексике.
42. Попуњавање формулара из банке и поште.
43. Савремени начини комуницирања: интернет, фејсбук. Разговор о предностима овакве комуникације и информисаности. Претраживање на интернету на српском језику; задати тему за претреживање на српском језику; о резултатима претраге разговарати на следећем часу.
44. Наставак рада са претходног часа. Резултати интернет претраге на задату тему.

45. Реченица и синтагма у српском језику. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
46. Реченица и синтагма у српском језику. Самостално препознавање синтагми у реченици. (Циљ часа је увођење у самостално коришћење савремених средстава превођења као што је гугл преводилац).
47. Гугл преводилац – предности и недостаци. Поглед на преведени текст са албанског, енглеског (или неког другог језика) на српски. Како користити овакву врсту превођења. Задати краће текстове (нпр. из читанке на албанском језику) који ће ученици преводити уз помоћ интернета.
48. Наставак рада са претходног часа. Анализа преведених текстова.
49. Обнављање знања о граматичкој и логичкој конгруенцији у српском језику. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
50. Вежбање исказивања времена (сати, дани у недељи, месеци), коришћење редних бројева код исказивања година. Осмислити дијалоге.
51. Вежбање усменог изражавања кроз унапред осмишљене дијалоге са темама из свакодневног живота: у општини, у суду. Усвајање одговарајуће лексике.
52. Попуњавање административних формулара из банке, поште и сл.
53. Усмено изражавање: приказ неког филма, серије, позоришне представе по избору ученика.
54. Музика и млади. Разговор о актуелним жанровима у музици. Разговор о музици на српском језику коју слушају ученици.
55. Изабрати (у сарадњи са ученицима) две компоноване актуелне песме (од оних које ученици слушају) на албанском и на српском језику. Исписивање делова песама и превођење (албанску песму превести на српски и обратно).
56. Деминутиви, хипокористици, аугментативи, пејоративи. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
57. Изабрати неку дечију песму или успаванку и превести је на албански (уз сарадњу са ученицима).
58. Изабрати неку дечију песму или успаванку на албанском (према препоруци ученика) и превести је на српски (уз сарадњу са ученицима).
59. Изабрати (у сарадњи са ученицима) две компоноване актуелне песме (од оних које ученици слушају) на албанском и на српском језику. Исписивање делова песама и превођење (албанску песму превести на српски и обратно).
60. Обнављање знања о повратним глаголима. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
61. Обнављање знања о глаголском виду. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
62. Обнављање знања о глаголским временима код глагола: ***ићи***, ***доћи***, ***наћи***, ***пећи***, ***пити***. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
63. Обнављање знања о глаголским паровима: ***видети – гледати***, ***чути – слушати***, ***удати се – оженити се*** и сл. Вежбања кроз осмишљене дијалоге.
64. Дијалог: разговор за посао. Употреба усвојене лексике (из писања CV-а).
65. Попуњавање формулара, уплатница, упутница и сл.
66. Читање и разумевање временске прогнозе.
67. Самостално састављање временске прогнозе уз коришћење нове и већ усвојене лексике (исказивање времена: сати, дани у недељи, месеци).
68. Читање и разумевање делова различитих врста популарних каталога (нпр. Oriflame, Avon). Превођење појединих речи на албански.
69. Обнављање знања о синтагмама у српском језику. Препознавање синтагми у реченици. Самостално састављање реченица са одговарајућим синтагмама.
70. Дијалог – код лекара, у банци, на пијаци, у продавници (по избору ученика).
71. Писмено изражавање (Шта очекујем у својој будућности).
72. Дијалог (Предности и мане савременог живота).

6 Циљ овог рада је актуализација проблематике реализовања наставе српског језика у настави на албанском језику. Претресањем нама видљивих препрека, које се налазе на путу остваривања наставног плана и програма српског као нематерњег, желели смо да укажемо на неопходност усклађивања свих битних чинилаца који се односе на ову наставу. У вези с тим понудили смо један од могућих приступа, а сигурни смо да се може сачинити и бољи. У тренутној ситуацији сигурно је да наставник представља централну фигуру у процесу функционалног реализовања наставе српског као нематерњег и на њему је да одабере приступ који би био најсврсисходнији.

Литература

Илић 1997: Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси – Методика наставе*, Нови Сад: Прометеј.

Звекић-Душановић 2004: Dušanka Zvekić-Dušanović, Neka pitanja nastave srpskog kao nematernjeg jezika na raskršću pristupa i metoda, у: *Hungarológiai közlemnyek* 35 (3), Novi Sad: Filozofski fakultet, 73–85.

ЗУОВ: Завод за унапређивање образовања и васпитања Републике Србије: http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/naslovna_nastavni_planovi_programi.html, 31. 5. 2014.

Крајишник 2009: Vesna Krajišnik, Razvoj komunikativne metode i njena primjena u učenju srpskog kao stranog jezika, u: *Srpski jezik – studije srpske i slovenske* 14 (1–2), Beograd: Filološki fakultet, Katedra za srpski jezik, 393−406.

МПН: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: http://www.mpn.gov.rs/prosveta/udzbenici/skolska-2013-2014-god/679-izvod-iz-registra-odobrenih-udzbenika-skolska-2013-2014-godina, 31. 5. 2014.

Приручник 2010: Душанка Звекић-Душановић, Наташа Добрић, *Приручник за наставнике српског као нематерњег језика уз уџбенике од 5. до 8. разреда основне школе са оријентационим распоредом градива*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Програм 1990: Наставни програм за српски као нематерњи језик, у: *Службени гласник СР Србије – Просветни гласник*, бр. 2.

Програм 2004: Наставни програм за српски као нематерњи језик, у: *Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник*, бр. 10.

Точанац-Миливојев 1997: Душанка Точанац-Миливојев, *Методе у настави и учењу страног језика.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Трајковић 2010: Татјана Трајковић, Преглед познавања српског језика код ученика Албанаца у Прешеву, у: *Годишњак за српски језик и књижевност* XXIII (10), Ниш: Филозофски факултет, 497–509.

Трајковић 2013: Татјана Трајковић, Српски говор Албанаца у Прешеву, у: *Традиција и иновације у савременом српском језику*, Српски језик, књижевност, уметност, Зборник радова са VII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–27. X 2012). Крагујевац: ФИЛУМ, 125–135.

Summary

Dialectal Environment and Serbian Language Teaching as a no Native Language for Albanians

Tatjana G. Trajković

This paper provides a description of linguistic environment which affects on the knowledge Serbian language among students Albanians in Preševo (native language, Serbian standard language, Serbian Southern dialect, Macedonian language). Considering their level of knowledge of the Serbian language and analyze options and needs to develop communication skills in the Serbian language. Gives a draft of program teaching serbian language as no native language for third grade of secondary school, by which could be more functional perform these teaching.

Key words: Serbian language, Albanian language, dialect, Preševo, teaching

Однос стандардних и дијалекатских облика неких речи са гласом *х* у говору студената Учитељског факултета у Београду

Бојана С. Милосављевић*

У раду се на основу неформалног теста знања спроведеног међу студентима Учитељског факултета у Београду (са наставним одељењем у Вршцу), који су носиоци различитих говорних идиома, анализира однос употребе стандардних и нестандардних (дијалекатских) облика неких речи са гласом *х* (нпр. облика глагола *дахнути / данути* душом, *омахнути / омануги* на испиту, *махнути* итд.; именица: *снаха* и *снаја*; аористних облика: *дођох* и *дођо* итд.). Однос се посматра у контексту актуелног стања и текућих промена и процеса у савременом српском језику.

Кључне речи: српски језик, глас х, нестандардни (дијалекатски) облик, стандардни облик, разговорни језик

1 Однос стандарда, као посебног идиома, подсистема једног језика, и његових других идиома (дијалекта, жаргона, разговорног језика и др.) сагледава се најчешће у контексту динамичних и иновационих процеса у домену језичке употребе и учења језика. Ти процеси доприносе развитку језика и његовом функционисању на свим плановима. Условљени су когнитивним, прагматичко-мотивационим, културним и социјалним факторима. Препознају се на већини језичких нивоа, а највидљивији су, према досадашњим језичким анализама, на лексичком и творбеном плану, али, такође, и на синтаксичком[1]. Као нове појаве у језику, најчешће се истичу урбанизација говорног језичког израза преласком савременог језичког стандарда из вуковске фолклорне фазе у претежно урбану фазу, затим интелектуализација језика наглим приливом нових речи и позајмљеница којима се надокнађује недовољни творбени потенцијал домаћег вокабулара, као и појачана раслојеност у лексичком систему и издвајање нових социјалних жаргона (омладинског, криминалног, школског, политичког итд.) (Клајн 1996: 38–39, 46;

Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије. Прочитан је на Првом међународном научном скупу *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност* 1, који је одржан у Лесковцу, 11. и 12. априла 2014.

* bojmilosav@ptt.rs; Универзитет у Београду, Учитељски факултет, Београд, Србија

[1] Бројне су научне конференције посвећене овој теми на којима се приступало назначеној језичкој појави и са синхроног и са дијахроног аспекта у области нормативистике, синтаксе, лексикологије, али и дијалектологије.

Ристић 2006: 14). Са комуникацијског аспекта, у последње време, како показују славистичка истраживања, посебно су занимљиве за разматрање нове појаве у култури говора, као што су дијалогичност у јавној комуникацији, присуство личносног начела, ословљавање саговорника са „ти“, спонтани говор у званичним ситуацијама, отворено исказивање емпатије и антипатије према саговорнику, замена јавног говора слободним избором говорних средстава, при чему је последица свега тога смањена одговорност учесника јавног говора према језичкој норми (Ристић 2006: 15)[2]. Лингвиста В. Лубаш, у том смислу, говори о тзв. разговорној врсти језика, чији се удео у јавној комуникацији у последњим деценијама снажно повећава, па је, сходно томе, неопходно нормирање те врсте језика, и нужно признавање двеју варијантних врста у стандарду словенских језика (Лубаш 2009: 5).

Назначене нове промене и тенденције у језику, осим у научном опису, требало би да нађу одговарајуће место и у образовном, наставном систему. Досада се у настави, када се говорило о односу стандарда и других језичких идиома, углавном говорило о нужности доминације стандарда и потискивања свих осталих подсистема, идиома. Либералнији однос према нестандардним идиомима, нарочито према дијалекту, прихватљив је био већином из књижевноуметничких разлога (Јовић 1985: 136–137, према Бошњаковић 2009: 341). Дијалектолози пак истичу да се систематским образовним процесом код ученика треба подједнако развијати и љубав према стандарду и љубав према дијалекту, као и према другим идиомима. Тако би се ученици функционално описменили и били способни да, у зависности од комуникативне ситуације, доследно употребљавају сваки од идиома (Бошњаковић 2009: 342). Неких помака у настојању да ученици стекну ову врсту компетенције налазимо у основношколским и средњошколским уџбеницима. Наиме, поједини аутори ових уџбеника у своје књиге уврштавају и примере за разноврсне говорне жанрове разговорног стила (писање имејлова, писање ес-ем-ес порука итд.) како би ученици овладали и овим видом комуницирања, или, с друге стране, користе одређене форме говорних жанрова (вицеве, анегдоте, рекламе, огласе и др.) за илустрацију (не)пожељних језичких (граматичких и лексичких) појава, али и за указивање на постојање ових жанровских форми и на колоквијални стил у јавној комуникацији.

Свесни потребе за нужним овладавањем стандардом у процесу образовања, али свесни и чињенице да се и у писаној и говорној употреби језика динамично преплићу стандард и нестандард (дијалекат, разговорни језик и др.), желели смо једним мањим испитивањем да укажемо на овај интерактивни однос између стандардног идиома и нестандардних идиома, пре свега дијалекта, разматрајући примере појединих речи са гласом *х* у говору будућих учитеља.

Наиме, на основу неформалног теста знања спроведеног међу студентима треће године Учитељског факултета у Београду (са наставним одељењем у Вршцу), који су носиоци различитих говорних идиома, анализирали смо

[2] О ословљавању саговорника у политичким ток-шоу емисијама и о исказивању учтивости у језику телевизије в. Вуксановић и Милосављевић 2005.

однос употребе стандардних и нестандардних (дијалекатских) облика неких речи са гласом *х* (нпр. стандардног облика глагола *дахнути* и његовог дијалекатског лика *данути* у изразу *да(х)нути* душом, глагола *омахнути*, односно *оманути* у контексту *ома(х)нути* на испиту, *замахнути*, односно *заманути* шаком, *подбухнути*, односно *подбунути* у лицу итд.; именица: *снаха* и *снаја*, *грехота* и *греота*; придева: *храпав* и *рапав*, *хрскав* и *рскав*, *хрускав* и *рускав*; аористних облика за 1. лице јдн.: *дођох* и *дођо*, *дочеках* и *дочека* итд.). У већини случајева дијалекатски облици ових речи – дакле, облици без гласа *х*, одлика су разговорног језика. И у говору оних говорника који добро владају стандардом често се могу чути неки од ових нестандардних (дијалекатских) облика речи. Стога је циљ анализе био (1) установити колико су студенти, као будући учитељи, након одслушаних и положених испита из групе Српски језик (Српски језик 1 (фонетика са фонологијом, морфологија са творбом речи и синтакса), Српски језик 2 (лексикологија са лексикографијом) и Правопис и књижевнојезичка норма) усвојили стандардне облике ових речи, имајући у виду то да је глас *х* у већини народних говора ишчезао, док норма прописује употребу овог гласа углавном тамо где му је по етимологији место, као и (2) утврдити у којој мери се у њиховом говору успоставља равнотежа између нестандардних и стандардних језичких јединица са гласом *х*, као што се та равнотежа, како су то нормативисти већ забележили на српском језичком подручју, успоставила код глаголских придева *подбухао* и *подбуо* (Правопис 2010; Пипер и Клајн 2013). Шири контекст у коме се посматрају ове појаве у говору студената јесте актуелно стање и текуће промене и процеси у савременом српском језику.

2.1 Но, пре него што изнесемо наша запажања у вези с наведеном темом и спроведеним истраживањем, подсетићемо се неких чињеница у вези са развојем, дистрибуцијом и нормативним статусом гласа *х* у српском језику.

Говорећи о двама правцима развоја консонантизма у српскохрватском језику, П. Ивић је, као први правац, истакао проширење система африката (тј и дј еволуирали су у ћ и ђ) а, као други, ликвидацију појава безвучних шумних консонаната без одговарајућих звучних парњака (ф, х), где је у већем делу штокавских говора *х* једноставно испало или су се на његовом месту јавили други гласови (в, ј, у једној ареи на југозападу и југоистоку г и к). Према његовим историјским и дијалектолошким истраживањима, глас *х* се у говорима углавном чува под утицајем страних језика, грчког, турског, албанског. У приморским говорима око Дубровника и у Црној Гори глас *х* егзистира због контакта са чакавским говорима, што, према Ивићу, чување ове фонеме представља прост архаизам (Ивић 1991: 75–108).

Вук Караџић, установљавајући књижевни језик, држао се правила да се глас *х* пише (и изговара) тамо где му је по етимологији место: у речима *хлеб*, *храна*, *храст*, *махати* / *хвала*, *хвалити*, *схватити*; затим, у ген. мн. придева, заменица и бројева: *младих*, *старих*, *мојих*, *првих*, у аористним облицима: *видех*, *скочих*, у облицима имперфекта: *говорах*, *рађах*, *читах* (Правопис 2010).

Према овако датом опису дистрибуције и функције гласа *х* у књижевном језику, као општи закључак може се извести да се глас *х* у савременом стандардном језику јавља као *морфолошко обележје граматичких категорија*, нпр. 1. лица једн. аориста, 1. лица једн. имперфекта, ген. множине придева, заменица, бројева, и као *лексичко обележје* на плану израза стандардног облика појединих лексема.

У процесу школског образовања, при усвајању књижевнојезичке норме, подједнако се инсистира и на једном и на другом случају писања и изговарања гласа *х*. Јер, како је Б. Милетић својевремено запазио, *х* је „глас који изумире и који би, вероватно, сасвим изумро, да на изговор не утиче писмо и школа" (Милетић 1933: 115). Много је сложеније, наравно, усвајање нормативних правила у вези са писањем гласа *х* када је он лексичко обележје стандардних облика појединих лексема, будући да има велики број речи у српском језику при чијем писању и изговору се одступа од општег правила писања гласа *х* (*трунути*, *трулеж*, *танан*, *сат, историја, историјски)*, као и због тога што се код неких речи допуштају и двојаки облици па се равноправним сматрају и облици са гласом *х* и без њега итд. (*ајвар* и *хајвар*, *алка* и *халка*, *алас* и *халас*, *алва* и *халва*, *ало* и *хало*, *уво* и *ухо*, *глув* и *глух*, *сув* и *сух*) итд. (Правопис 2010).

Имајући у виду ову фонетско-фонолошку нестабилност гласа *х* у савременом стандардном српском језику, као и то да га већина народних говора нема, ми смо желели нашим истраживањем да у говору студената утврдимо однос стандардних и нестандардних (дијалекатских) облика речи и у случају када је глас *х* морфолошко обележје и у случају када је глас *х* лексичко обележје стандардних облика. За испитивање ове језичке појаве у наведеним случајевима одлучили смо се зато што је глас *х* „учени" глас, тј. глас који се у школском образовном систему путем правоговора и правописа усваја и као морфолошко обележје граматичких категорија и као лексичко обележје стандардних облика. Сматрамо да се усвајање гласа *х* као обележја морфолошке категорије тиче стицања граматичке компетенције и овладавања граматичком нормом, а да се усвајање гласа *х* као лексичког обележја стандардног облика појединих речи тиче стицања комуникативне (прагматичке) компетенције и овладавања лексичком нормом. Правилна употреба говора подразумева и једну и другу врсту компетенције, као и владање и једном и другом врстом норме. Но, без обзира на то, наша полазна претпоставка је да је у говору граматичка норма постојанија и говорнике више обавезује на поштовање правила него што је то случај са лексичком нормом.

2.2 Упитник на основу којег је скупљена грађа за овај рад, конципиран је на следећи начин. Облици речи у којима је глас *х* морфолошко обележје, као нпр. у облику 1. лица једн. аориста, добијани су у контексту, тако што је увек био дат глагол свршеног вида који је требало у одређеној реченици употребити. Контекстуализованим реченицама служили смо се и онда када смо испитивали употребу стандардних и дијалекатских облика речи са гласом *х*, типа *кихнути* и *кинути*, *подбухнути* и *подбунути*, *снаха* и *снаја* итд., с тим што је студент требало да подвуче од два понуђена облика онај који употребљава.

Овде напомињемо да од студената нисмо захтевали да напишу или подвуку облик који сматрају књижевно исправним, већ да напишу или подвуку онај облик који је њиховом језичком осећању ближи, који користе у говору, за који знају итд. Таквом формулацијом захтева желели смо да добијемо увид у њихову језичку праксу, јер смо сматрали да тако можемо испитати однос усвојеног знања језика (изван образовања) и стеченог, наученог знања језика (током образовања) (в. Прилог).

Наши закључци проистекли из оваквог истраживања јесу следећи.

Глас *х* као морфолошко обележје граматичких категорија

(1) Облик 1. лица једнине аориста се углавном употребљава у складу са граматичким правилима и књижевнојезичком нормом; дакле, са гласом *х*.

Велика већина испитаних студената је одговорила да би написали: *не дочеках* у контексту: *Чекао сам пријатеља читав дан, али га не дочеках*; *не погледах* у контексту: *Не погледах ко ме је звао*; *бих* дошао у контексту: *Свакако бих дошао на рођендан да си ме позвала*; *испричах* у контексту: *То је то! Ето, испричах ти целу причу на брзину!*

Од стотину испитаних, само је једанаест студената написало неки од ових облика погрешно – без гласа *х*, и то су углавном били облици гл. *дочекати* и *отићи* (*дочека* и *одо*).

(2) У неким контекстима, међутим, многи студенти су употребљавали уместо аориста понуђеног глагола свршеног вида неки други његов облик, или су, што је чешће било, употребљавали несвршени видски парњак понуђеног глагола у презенту. Тако су у контексту *Ја управо дођох*, врло често користили *Ја управо долазим*, дакле, заменили су гл. *доћи* глаголом *долазити*. Више од 50% студената је тако одговорило, без обзира на то што је у загради био понуђен глагол *доћи*. Контекст, наравно, дозвољава и презент глагола *долазити*, али је захтев на тесту био да се употреби глагол *доћи*, а не гл. *долазити*. Једном студенту је за дати контекст више одговарао глагол *стизати* него *доћи*, па је написао: *Ја управо стижем*.

За контекст *Ти ме чекај овде, а ја сад одох да донесем нешто за јело* дванаест студената је уместо *одох* употребило *идем*; дакле, презент гл. *ићи*, тј. презент несвршеног видског парњака глагола *отићи*. Троје студената је употребило презент гл. *одлазити*, па је написало: *Ти ме чекај овде, а ја сад одлазим да донесем нешто за јело*.

У контексту: *То је то! Ето, испричах ти целу причу на брзину!* Од стотину испитаних осамнаест је употребило футур први: *То је то! Ето, испричаћу ти целу причу на брзину!*, иако контекст можда и не би дозвољавао употребу футура првог. А петоро студената је употребило перфекат гл. *испричати*; дакле, они су написали: *То је то! Ето, испричао сам / испричала сам ти целу причу на брзину!*, где би се заиста и могао, без икаквих огрешења о граматику, употребити и перфекат.

Разлози за овакву употребу глагола могли би бити двојаки. С једне стране, могло би се радити о недовољној граматичкој компетенцији испитаника о

аористу која је проузрокована пропустима у систему образовања, док би се, с друге стране, могло радити о процесу инхерентном језику, а то је супституција аориста презентом и перфектом, чији се крајњи исход засад можда и не може предвидети, али који би у неком тренутку могао довести и до упрошћавања система глаголских облика у савременом српском језику, бар што се тиче облика за исказивање прошлости.

Глас *х* као лексичко обележје стандардних облика речи

Када је у питању глас *х* као лексичко обележје стандардних облика речи, нпр. глагола *духнути*, *заглухнути*, *оглухнути*, *замахнути*, *одмахнути*, *омахнути*, *одахнути*, *дахнути*, *подбухнути*, *кихнути*, затим именица *снаха*, *грехота*, *страх* и придева *храпав* и *хрскав*, анкета је показала да у говору студената код појединих речи нема јасних разграничења између стандарда и одступања од стандарда. Показује се да се неке речи чешће користе у нестандардном, дијалекатском облику него у стандардном – гл. *духнути*, *омахнути*, *кихнути*, *дахнути*, *подбухнути* и именица *грехота* користе се без гласа *х*, а именица *снаха* у облику *снаја* или *снајка*. За неке пак можемо рећи да се користе више у стандардном него у нестандардном, дијалекатском облику – *заглухнути*, *оглухнути*, *замахнути*, придеви *храпав* и *хрскав*, али није занемарљив ни број оних који користе дијалекатски облик ових речи. А неке се речи врло ретко користи у дијалекатском облику, дакле чешће се правилно користе него погрешно, нпр. гл. *одахнути* и *одмахнути*.

Међутим, како се у анкети показало, много је више глагола који се користе у дијалекатском облику, него оних који се користе у стандардном облику. Ако погледамо статистичке податке, они нам о томе казују на следећи начин.

(1) Ниједан студент од стотину испитаних, у датом контексту, не би употребио глагол *духнути* са гласом *х*, већ без њега; дакле, сви би рекли *Кад ветар дуне свом силином, прозори затрепере*, а не *Кад ветар духне свом силином, прозори затрепере*, иако то лексичка норма прописује.

(2) Само је један студент написао: *Велики број студената омахне на испиту*, а сви остали: *Велики број студената омане на испиту*, што такође није у складу са језичком нормом.

(3) Троје студената се изјаснило да би рекло: *Ја кихнем бар једанпут на дан*, односно *Дајте, људи, да дахнемо душом*, док би сви остали рекли онако како није по стандарду, а то је: *Ја кинем бар једанпут на дан*, односно *Дајте, људи, да данемо душом*.

(4) По двадесетак студената је написало да говори: *Од јаке експлозије уши заглуну*, односно *Замало да оглунем од толике вике* и *Нервозни младић замане шаком па удари у сто*; док су остали написали да би рекли *...уши заглухну*, *... оглухнем од вике*, и *...замахне шаком*.

(5) Само четири студента би рекло *Стари људи често само одману главом и млади знају шта им ваља чинити*, а не *Стари људи често само одмахну главом и млади знају шта им ваља чинити*, док би дванаесторо студената рекло *Идем у собу да оданем мало*, а не *Идем у собу да одахнем мало*.

На какав закључак нас све ово наводи?!

Студенти су, можемо рећи, употребили у стандардном облику оне глаголе који су семантички прозирни и где се јасно види да је *х* по етимологији ту: јасно је да је *одмахнути* у вези са речју *мах* и глаголом *махнути*, а *одахнути* са речју *дах*. Исто тако су скоро без погрешке употребили и именицу *страх* у реченици: *Страх ме је да уђем у овај подрум*.

Међутим, нису им блиски стандардни облици неких глагола јер се у говору углавном користе у облику који није стандардом прописан. Такви су гл. *духнути*, *омахнути* у значењу 'лоше урадити неки посао', *кихнути*, *дахнути*, *подбухнути*. Иако је норма у погледу ових глагола јасно дефинисана, не може се занемарити чињеница да се управо на примеру њих потврђује оно о чему се у науци о језику већ говори, а то је да се у српској језичкој средини, као и у другим словенским срединама, тежи ка промени хијерархије стандарда и нестандарда (колоквијалности). Заправо, како су већ неки слависти назначили, може се говорити о нестанку хијерархије и о успостављању равнотеже између стандарда и нестандардних (колоквијалних) идиома нашег језика. Јер, стална је интеракција између стандарда и супстандарда, „а та интеракција каткад доводи до модификације, прекрајања стандардних средстава за потребе супстандарда“ (Ђорић 2009: 96), а смер модификације иде ка супстандарду. А то би, према И. Ликомановој, уједно били и „неки аргументи у прилог чињеници да својом великом варијативношћу српско подручје не показује оштре границе између идиома, већ су центри стандарда и нестандарда често близу један другоме“ (Ликоманова 2012: 154).

У науци, како примећујемо, можемо изнаћи аргументовано образложење за овде представљени однос стандардних и дијалекатских облика речи са гласом *х* у говору студената Учитељског факултета у Београду. Верујемо да је слична ситуација и у говору већине носилаца српског језика. Међутим, иако се у стручној литератури може адекватно научно објаснити овај однос стандарда и нестандарда, не постоји адекватан опис овог односа у уџбеничкој литератури и литератури сличног карактера. У уџбеницима, језичким приручницима итд. углавном се пажња поклања граматичкој норми, док се лексичка норма и лексичко раслојавање или занемарују или се на њих појединостављено указује представљајући целокупни проблем лексичког нормирања и раслојености лексике само као проблем жаргонизама, позајмљеница, архаизама, покрајинизама и сл.

Отуда би, према нашем мишљењу, у образовном процесу требало у истој мери посветити пажњу усвајању стандарда, али и указивању на интерактивни однос између стандарда и нестандарда (у првом реду дијалекта и разговорног језика), који се среће у свакодневној говорној пракси. Један од начина да се то постигне у школи и настави јесте израда тзв. диференцијалних граматика, али и сличних диференцијалних језичких приручника из области говорне културе, културе изражавања, стилистике, језика у употреби, језика у свакодневној комуникацији и сл. Само на тај начин би се задовољили захтеви нужни и за стицање лингвистичке компетенције и за стицање комуникативне компетенције у учењу и усвајању језика.

Литература

Бошњаковић 2009: Жарко Бошњаковић, Однос стандардних и дијалекатских особина у говору ученика неких банатских основних школа, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд) 38 (1), 341–350.

Вуксановић и Милосављевић 2005: Радојка Вуксановић и Бојана Милосављевић, Учтивост у језику телевизије, у: *Шести лингвистички скуп Бошковићеви дани*, Подгорица: ЦАНУ, 199–211.

Ивић 1991: Павле Ивић, *Из историје српскохрватског језка* (изабрани огледи 2), Ниш: Просвета.

Клајн 1996: Иван Клајн, Лексика, у: *Српски језик на крају века*, ур. М. Радовановић, Београд: Институт за српски језик – Службени гласник, 37–87.

Ликоманова 2012: Искра Ликоманова, Језичка ситуација на српском подручју данас, *Јужнословенски филолог* (Београд) LXVIII, 147–157.

Лубаш 2009: Władisław Lubaś. Актуелни покушаји нормирања говорне врсте језика у српском и другим словенским језицима, *Научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд) 38 (1), 6–14.

Милетић 1933: Бранко Милетић, *Изговор српскохрватских гласова: експериментално-фонетска студија*, Српски дијалектолошки зборник V.

Пипер и Клајн 2013: Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност српске лексике и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 3)

Ђорић 2009: Божо Ђорић, Неке супстандардне појаве у савременом српском језику, *Лингвомаргиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 98–102.

Summary

On the Relationship between Literary and Dialectal Forms of Some Words with Phoneme *h* in the Speech of Students of Teacher Training Faculty in Belgrade

Bojana S. Milosavljević

In this paper we analyzed how students of Teacher Training Faculty in Belgrade use literary and non-literary (dialectal) forms of some Serbian words with phoneme h (for example: verb *дахнути / данути* душом, *омахнути / оманути* на испиту, *махнути* etc. nouns: *снаха* and *снаја*; verb forms of aorist: *дођох* and *дођо* etc.). The usage of these words's forms was considered in the context of current linguistic condition and changes and processes.

We concluded this. There is the process of changing the hierarchy of literary and non-literary (colloquial, dialectal) items in Serbian language. In fact, as it already has been indicated in the other researches, we can talk about the disappearance of the hierarchy and of the balance between literary idiom and non-literary (colloquial) idioms in our language.

Keywords: Serbian language, phonem *h*, non-literary (dialectal) form, literary form, everyday (colloquial) speech

Прилог: Тест неформалног знања коришћен у истраживању

I. У следећим реченицама подвуците облик речи који користите у говору.

1. Кад ветар **духне / дуне** свом силином, прозори трепере.
2. Од јаке експлозије уши **заглухну / заглуну**.
3. Замало да **оглухнем / оглунем** од толике вике.
4. Нервозни младић **замахне / замане** шаком па удари у сто.
5. Стари људи често само **одмахну / одману** главом и млади знају шта им ваља чинити.
6. Велики број студената **омахне / омане** на испиту.
7. Идем у собу да **одахнем / оданем** мало.
8. Дајте, људи, да **дахнемо / данемо** душом!
9. Од неспавања јутром **подбухнем / подбунем** у лицу.
10. Ја **кихнем / кинем** бар једанпут на дан.
11. Има **подбухло** / **подбуло** лице.
12. Ово је моја **снаха** / **снаја**.
13. Глас јој је **храпав** / **рапав**.
14. Волим када је корица хлеба **хрскава** / **рскава**.
15. **Грехота** / **греота** да му се смејемо.
16. **Страх / стра** ме да уђем у овај подрум.

II. Речи у загради употребите у датом контексту:

1. Ја управо _____ (**доћи**) кући.
2. Чекао сам пријатеља читав дан, али га не _____ (**дочекати**).
3. Не _____ (**погледати**) ко ме звао.
4. Свакако _____ (**бити**) дошао на рођендан да си ме позвала.
5. То је то! Ето, _____ (**испричати**) ти целу причу на брзину!
6. Ти ме чекај овде, а ја сад _____ (**отићи**) да донесем нешто за јело.

Усвајање нових знања из граматике учењем на погрешкама

*Јелена Д. Михајловић**

У раду је дат кратак осврт на методологију израде актуелних наставних програма за основну школу, при чему се указује на потребу за диференцирањем појединих програмских садржаја у зависности од дијалекатског подручја на коме се програмски захтеви реализују. Наставницима који се баве Српским језиком и књижевношћу на подручјима где су разлике између говора ученика и стандардног српског језика значајније, предлаже се чешћа примена модела усвајања нових знања из граматике учењем на погрешкама, у коме се нестандардни облици, ближи ученичком језичком осећању, користе као полазиште за усвајање стандардних. Обрада граматике учењем на погрешкама илустрована је конкретним примером – обрадом глаголског прилога садашњег.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекат, стандардни српски језик, наставни програм, учење граматике на погрешкама, глаголски прилог садашњи

Значај наставе српског језика и књижевности у формирању ученичке личности, како код деце млађег узраста, тако и код адолесцената, је неоспоран. Он је додатно увећан чињеницом да се, захваљујући њој, поред знања која стичу из поменутог предмета, ученици оспособљавају и за комуникацију у другим теоријским областима јер је ученичка оспособљеност за правилно усмено и писмено изражавање услов за изучавање сваког другог предмета.

Ученици данас, комуницирајући међу собом, много говоре и пишу, али, нажалост, у томе много и греше. Ситуација је иста и с високо образованим особама различитих струка. Потребе савременог друштва су такве да јавна реч више не припада само уском, стручно оспособљеном слоју људи, већ је постала својина различитих образовних структура. Често је она одраз немара и нехаја оних који се језиком служе и у приватном животу, и у јавним делатностима својим, а који, опет, не поклањају потребну пажњу познавању граматике и култури изражавања, не чувају и не негују ни правилност, ни чистоту, ни лепоту нашег језика. Неретки су примери оних који, иако се речју служе јавно, не осећају потребу да у граматикама, правопису и другим језичким приручницима истражују како треба да уобличе свој исказ и како да свој језик, усмени и писани, доведу до јасног и коректног израза. Међу њима, чак, има и људи с медија – из штампе, с радија и телевизије.

* drazajelena.m@open.telekom.rs; Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија

Наведене чињенице подстичу нас на сталну потребу за указивањем на важност изучавања граматике као једнога од три предметна подручја која улазе у састав Српског језика и књижевности, тим пре јер је у многим срединама на територији Републике Србије усвајање знања из матерњег језика у оквиру наставе супротстављено говору породице и животне средине ученика, у којима је доминантан дијалекатски израз, често у бројним цртама другачији од нормираног. „У највећем броју говорних средина сусрећемо се са проблемима гласовне, морфолошке, лексичке, стилске, акценатске природе. Наравно, не у једној средини са свима њима, мада неким срединама више ових проблема могу бити заједнички“ (Пауновић 1980: 477). Ову тврдњу, на више конкретних примера недовољне овладености стандардним српским језиком у школама призренско-тимочког дијалекатског подручја, поткрепљују следећи радови: Жугић 2012а; 2012б; 2013а; 2013б; 2013в. У оваквим околностима наставникова одговорност је изузетно велика, те је и реализација захтева пред којима се налази комплекснија него у срединама у којима је у употреби стандардни језик. Разлоге томе, између осталог, треба тражити и у концепцији актуелних наставних програма, који су јединствени за целокупну територију Републике Србије, иако је јасно да је наставницима матерњег језика на нестандардним дијалекатским подручјима потребно много више времена за обраду појединих граматичких категорија него наставницима с подручја где се говори стандардним језиком.

Методологија израде наставних програма за основну школу је и данас, као и пре више деценија, таква да подразумева концентрично распоређивање програмских садржаја – дакле, већина програмских захтева на вишем узрасту јавља се у ширем и дубљем облику.[1]

У нашој савременој педагошкој и дидактичкој литератури мало се или нимало говорило о другачијем, савременијем конципирању наставних програма. Иако смо у годинама после Другог светског рата имали неколико реформи поменутих наставних докумената, још увек се у њиховој изради ништа битније није променило. Целовите теорије о изради програма заснованој на тзв. курикуларном принципу[2] нема, нити има инструмената и разрађених начина праћења и вредновања постојећих, важећих наставних планова и програма.

Када је реч о Српском језику и књижевности као наставном предмету, чињеница да се потреба за поштовањем и неговањем језика повећава уколико се народни језик у одређеним срединама изразитије разликује од стандардног и у конципирању програмских захтева, и у пракси, углавном се занемарује. Тако се диференцијација наставних садржаја у зависности од средине у којој се партије из граматике обрађују још увек не разматра као опција која би до-

[1] Овакав методолошки поступак примењује се и у конципирању садржаја из Српског језика и књижевности (Правилник о наставном програму за 2006).

[2] Курикуларни принцип у први план ставља исходе учења односно оно што деца током школовања треба да науче, вредности које треба да прихвате, да им се омогући да њихова знања пређу у умења. Овакав приступ образовању шири је од приступа који школу схвата као место усвајања знања и преношења чињеница. Насупрот томе, курикулум наглашава да је школа место целовитог индивидуалног и социјалног развоја ученика.

принела њиховом лакшем и функционалнијем савладавању, иако је наговештаја те идеје било још у Наставном програму из 1976. године, у коме је, на пример, истицано да је у школама *призренског и јужноморавског подручја* обавезно казивање напамет научених краћих одломака у стиху и прози, и то уз помоћ звучне читанке, и инсистирање на стандардној акцентуацији (Заједнички план 1976).

Било би пожељно да и савремени програми имају такву структуру да се делом својих садржаја могу прилагођавати говорном типу средине у којој се реализују; међутим, како до тога још увек није дошло, у околностима у којима се практична настава српског језика и књижевности данас изводи, неопходно је да наставници своју пажњу првенствено усмере ка *начинима* организације часова граматике, односно ка питању како те часове што креативније извести, јер управо типови приступа граматичким садржајима директно условљавају заинересованост ученика за ову врсту градива. Традиционална настава, са својим бројним мањкавостима, вербализмом и формалистичком оријентацијом свакако није у стању да одговори интересовањима ученика. Зато је пожељно практичну наставу граматике повремено освежавати савременим методичким системима као што су проблемска настава, програмирана настава, учење откривањем, асоцијативно, интегративно и акцелеративно учење, учење на погрешкама и слични (Илић 1997: 248–249). На нестандардним дијалекатским подручјима је, на пример, значај учења на погрешкама у настави граматике изузетан, те овом виду методичког модела у усвајању нових језичких садржаја треба посветити нарочиту пажњу.

Наиме, говорници нестандардних дијалеката склони су томе да у појединим језичким облицима и категоријама врше измене које су супротстављене граматичкој норми (појава тзв. хиперкорекције), чиме се нарушава стандардни језички систем. Хиперкорекције у језику најчешће се јављају на фонетско-фонолошком и морфолошком нивоу, те су зато предности усвајања знања из граматике учењем на погрешкама на нестандардним дијалекатским подручјима вишеструке. Њиме се код ученика интензивирају различите мисаоне операције као што су запажање, закључивање, индивидуално уочавање специфичности одређене језичке појаве и сл. (Баковљев 1982). Основни циљ оваквог приступа граматици јесте да се ученик, упоређујући нестандардне језичке облике са стандардним, доведе у позицију да језичке појаве и граматичка правила сам уочава, схвата, образлаже и усваја. Оваквим начином рада код ученика се буди истраживачка радозналост и пружа могућност да сами сазнају суштину језика, да осете задовољство при раду и усвајању бројних и функционалних знања из граматике, чиме се развија већи интерес за њено изучавање. Ученици, дакле, наступају у улози истраживача пред које се постављају језички проблеми, дилеме, питања и потешкоће.

Недоумице изазване у ученичкој свести око погодности коришћења једних језичких појмова, а не неких других, могу се у призренско-тимочком говорном подручју пронаћи у свим видовима употребе језика јер су ученици, по правилу, навикнути на фонолошку, морфолошку и синтаксичку структуру свог завичајног говора. Зато је веома корисно да се на овом про-

стору у истраживање језичких појмова и појава крене од ученичког језичког осећања и да се њихова способност да осете разлике између свог, нестандардног, и нормираног језика искористи у планирању и извођењу наставе граматике.[3]

Да би се допринело бољем разумевању система о коме говоримо – учењу граматике на погрешкама и да би се инструктивно показале његове могућности и предности у раду, укратко ћемо описати час граматике на коме би се обрађивао глаголски прилог садашњи (изучава се у шестом разреду) применом овога система.

Час обраде глаголског прилога садашњег применом учења на погрешкама могли бисмо почети мотивационим разговором о спорту. Ученицима бисмо поставили низ питања којима се може остварити више значајних васпитних циљева; тиме бисмо их, уједно, довели и до примера који ће бити предмет граматичке анализе:

Да ли волите спорт? Који спорт вас највише интересује? Пратите ли спортска дешавања? Одлазите ли на утакмице или их пратите преко медија? Када утакмицу гледате на телевизији или слушате преко радија, да ли обраћате пажњу на говор коментатора? Колико пажње поклањате анализи његовог изражавања?

Последње питање захтева коментар наставника. Ученицима ћемо објаснити да људи запослени у медијима, нарочито у локалним, иако би требало да буду стандардној језички узор публици, често нестандардно говоре и пишу. Као илустрацију те тврдње написаћемо на табли реченице које је, преносећи дешавања на фудбалској утакмици, изговорио коментатор једне нишке телевизије:

Играчи Радничког из Ниша истрчавају на терен. Публика их поздравља махајући...

Овим ћемо почети прву фазу проблемски усмереног часа, која покреће и ангажује свест ученика. То је фаза стварања тзв. проблемске ситуације.

Прва проблемска ситуација би, дакле, била заснована на језичкој погрешци узрокованој хиперкорекцијом, забележеној на веома гледаном медију у нишком региону.[4]

---

[3] Овим питањима, конкретно за школске институције на подручју призренско-тимочке дијалекатске зоне, с акцентом на методичким приступима унапређењу наставе српског језика, детаљно се баве радови: Жугић – Смиљковић 2009; Смиљковић – Жугић – Стојановић 2009.

[4] О дијалекатским особеностима и употреби стандардној језичких облика глаголског прилога садашњег на терену призренско-тимочких дијалеката разговарала сам са дијалектологом Станиславом Станковићем, који ме је, уз неке друге корисне сугестије, упутио на још један нестандардни пример грађења овог глаголског облика (*махајући*), који се јавио у његовом преводу текста „Гљивар“, чији је аутор Драги Михајловски (Михајловски 1989: 54) Пример се налази у првом параграфу текста, на страни 54: „Из кревета ме покрену нека сила те бленух у дрвено степениште, којим се отац све време пењао и силазио *махајући* фењером или, можда, кандилом.“

Ученицима бисмо, паралелно с другом реченицом, исписали и ову:

Публика их поздрављa машући.

Уследили би задаци који би ученике навели на уочавање проблема: *Упоредите ове две реченице. Да ли се њихова садржина разликује? Разликују ли се оне формално?*

Ученици ће уочити да се наведене реченице садржински не разликују (њихово значење је исто). Проблем ће се јавити тек када примете да један глаголски облик, који указује на исто значење, у двема реченицама има различиту форму, те да неки од та два облика мора бити нестандардан.

На питање која је реченица ближа њиховом језичком осећању, већина ученика призренско-тимочког говорног подручја, склона хиперкорекцији у многим језичким категоријама, одговориће да је то прва реченица. Даљи рад биће усмерен ка доказивању или одбацивању претпоставке да је глаголски облик дат у првој реченици стандардан.

Оваквим поступањем ђаци ће бити доведени у проблемску ситуацију чији је циљ покретање самосталне и стваралачке ученичке активности да би индивидуалним ангажовањем сазнали у чему је суштина нове граматичке појаве. Описана проблемска ситуација треба ученике да подстакне на истраживачки рад и решавање задатака јер су им најинтересантнији проблеми управо они који представљају стандардној језичке недоумице.

Како је уочавање проблема почетак мисаоне активности ученика, ђаци ће од самог почетка наставног сата бити умно ангажовани, те је следеће што им треба омогућити најједноставније решење постављеног проблема.

С обзиром на то да је за проблемску ситуацију важно да су неки елементи у задатку познати, док друге тек треба открити, ми ћемо се у одгонетању задате недоумице задржати на реченици *Публика их поздрављa махајући* и од ученика затражити да ураде њену садржинску анализу те да глаголе дате у њој упореде по времену вршења радње. Ученици ће уочити да се радња исказана глаголским обликом *махајући* врши истовремено с радњом исказаном глаголом у презенту *поздрављa*, те да је њиме, заправо, описан начин на који се врши радња исказана предикатом (публика навијаче поздрављa тако што им маше).

Како би ученици открили и остала својства облика *махајући*, уследиће морфолошка и синтаксичка анализа поменуте реченице. У ту сврху ученицима ће бити подељени наставни листићи са следећим садржајем:

1

Урадите морфолошку и синтаксичку анализу реченице *Наша публика их поздравља махајући*.

Синтаксичка анализа (функција речи)	Субјекат	Предикат	Објекат	Одредбе	
				Именска	Глаголска
Морфолошка анализа (врсте речи)					

2

Трансформишите дату реченицу тако што ћете уместо субјекта *публика* употребити субјекте:

а) навијачи,

б) ја.

Након решавања ових задатака, ученици ће самостално доћи до закључка да је, иако се у реченици налазе два глаголска облика, само један од њих у функцији предиката, док је други у функцији прилошке одредбе, и то за начин. Решавањем другог задатка и његовом анализом, они ће уочити да се глагол у презенту мења у зависности од лица које врши функцију, субјекта (дакле, да је то лични глаголски облик), док глаголски облик *махајући/машући* остаје исти у свим реченицама (дакле, он је неличан).

Ученицима ћемо саопштити да се у реченици *Публика их поздравља махајући/машући* истакнути глаголски облик зове *глаголски прилог садашњи: глаголски* зато што је облик глагола, *прилог* зато што у реченицама врши прилошку функцију и *садашњи* зато што се радња коју означава врши истовремено с радњом исказаном предикатом. Након ове кратке истраживачке фазе, ученичку пажњу ћемо усмерити на резиме свега што је до тада сазнато о новом граматичком појму преко примера *махајући/машући*. Прегледно бисмо на табли исписали закључке до којих би ученици самосталним радом дошли:

- радња исказана глаголским прилогом садашњим врши се истовремено с радњом исказаном предикатом;
- глаголски прилог садашњи у реченици је у функцији прилошке одредбе, најчешће за начин;
- глаголски прилог садашњи је неличан глаголски облик.

Након овога, осврнули бисмо се се на реченицу записану испод реченице спортског коментатора и упоредном анализом обају глаголских облика (*махајући* и *машући*) ученике покушали да наведемо на решење почетног проблемског питања: *који је облик стандардни и у чему је то коментатор погрешио*. Најпре бисмо од ученика затражили да одреде инфинитив глаголских облика *махајући* и *машући* (*махати*). Потом бисмо затражили да глагол *махати* измењају у презенту кроз сва лица (бележимо на табли). Иако се ученицима на први поглед тачнијим може учинити облик *махајући* због сличности с инфинитивом (*махати*), нагласићемо да се глаголски при-

лог садашњи *не гради од инфинитивне основе, већ од трећег лица множине у презенту и наставка -ћи*. Од ученика ћемо захтевати да још једном погледају обе реченице и да, имајући у виду поменуто правило о грађењу глаголског прилога садашњег, покушају да уоче неправилан облик. Закључак ће бити изведен веома лако: глаголски прилог садашњи нестандардно је употребљен у реченици спортског коментатора јер се он гради на следећи начин (саопштава неко од ученика и бележи на табли у виду формуле):

*** 3. л. мн. през. + -ћи = ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ**

Ову тврдњу ученици ће доказати применом једноставног обрасца: ако од стандардно употребљених облика глаголског прилога садашњег одузмемо наставак *-ћи*, увек добијамо облик за 3. лице множине презента.

Пример:

МАШУЋИ – -ЋИ = МАШУ (означићемо као тачно), али
МАХАЈУЋИ – -ЋИ = МАХАЈУ (означићемо као нетачно јер облик *махају* не постоји у стандардном српском језику).

Да бисмо ученицима пружили могућност да закључке до којих су дошли провере, поставићемо им још један проблемски задатак који ће решавати самостално. Ученицима ће бити подељени тест листићи са следећим садржајем:

У следећим стиховима Војислава Илића пронађи, издвоји и, применом обрасца за грађење, провери исправност употребљених облика глаголског прилога садашњег. Образложи закључке до којих си дошао (-ла).

И она оде певајућ',
У горе зелене,
К'о да се небу дизајућ'
Мољаше за мене.

Анализираћемо закључке. Претпостављамо да ће ученици без већих тешкоћа закључити да је облик *певајућ'* стандардан, док је облик *дизајућ'* нестандардан и да стандардни облик гласи *дижућ'*. Уколико ученици немају објашњење за употребу нестандардног облика *дизајућ'*, објаснићемо да је песник то учинио због ритмичности песме, те да је то у књижевноуметничком стилу дозвољено, али у разговорном не.

Уз претпоставку да ће ученици помоћу наведених методичких поступака успети да разграниче стандардни од нестандардног облика глаголског прилога садашњег, те да су довољно мотивисани да проблем о коме је реч даље истражују у различитим видовима свакодневне комуникације, час бисмо наставили интересантним вежбањима која би допринела утврђивању новостеченог знања. Вежбања би била енигматског карактера, али у функцији мотивисања ученика за рад ван учионице.

Сви ученици би добили наставне листиће следеће садржине:

1

Од глагола *вести*, *давати*, *плакати*, *пливати*, *рзати*, *срицати*, *тровати*, *туђи* изведи глаголски прилог садашњи.

Тачност одговора провери применом обрасца:

ГЛАГ. ПР. САД. – -ћи = 3. л. мн. през.

Којег су вида наведени глаголи?

2

Покушај глаголски прилог садашњи да добијеш од глагола *извести*, *заплакати*, *препливати*, *отровати*, *истући*. Шта закључујеш?

3

Решите следећу осмосмерку тако што ћете у њој једном бојом означити стандардне облике глаголског прилога садашњег, а другом бојом нестандардне. Преостала слова даће вам скраћени назив језичке појаве која је била предмет изучавања на данашњем часу.

БИТИШУЋИ, ДИЖУЋИ, ДИЗАЈУЋИ, КУЈУЋИ, ЛАЗЕЋИ, ПЛАКАЈУЋИ, ПЛАЧУЋ’, РЖУЋИ, ТУГУЈУЋИ, ТУКУЋИ.

Б	И	Т	И	Ш	У	Ћ	И	Г
И	Ћ	У	Ј	У	Г	У	Т	Л
Р	У	К	А	Г	О	И	Л	И
Ж	Ж	У	П	Р	Ћ	И	Ћ	Л
У	И	Ћ	О	Е	Г	У	С	А
Ћ	Д	И	З	А	Ј	У	Ћ	И
И	Д	А	Ћ	У	Ч	А	Л	П
П	Л	А	К	А	Ј	У	Ћ	И

Решење:

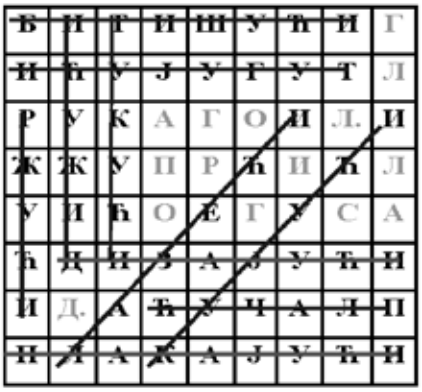

Очекујемо да ће ученици на овај начин боље разумети грађење глаголског прилога садашњег, а захваљујући другом задатку, доћи ће и до закључка да се глаголски прилог садашњи гради искључиво од глагола несвршеног вида.

Практично извођење овако организованог часа[5] потврдило је нашу тезу да су ученици призренско-тимочког дијалекта веома заинтересовани за учење граматике које је засновано на језичким недоумицама насталим у различитим разговорним ситуацијама. Иако су на почетку часа, током разговора о спорту, веће интересовање показивали дечаци (на шта је утицао избор теме), наставников коментар да посленици јавне речи у говору често употребљавају нестандардне облике заинтересовао је већину ученика, која је показала изненађеност. Њихова реакција указивала је на то да они говор јавних личности уопште не доводе у питање, већ га прихватају као образац свог усменог изражавања. Управо зато их је пример нестандардне употребе једног глаголског облика који је изрекао новинар веома мотивисао за истраживачки рад. Оваквим приступом код деце се могло уочити веће интересовање у односу на класично организоване часове са сличним садржајима. Ученици су осетили жељу да уоче шта је то у наведеној реченици нестандардно, јер ће на тај начин сазнати нешто у чему и образованији од њих греше.

Компаративном анализом двају примера ученике смо подстакли на изузетну ангажованост и мисаону активност. Иако је наставник у свим фазама часа имао водећу улогу, ученици су основна својства глаголског прилога садашњег откривали самостално. Примена обрасца за грађење глаголског облика о коме је реч ученике је подстакла да логички размишљају, што се потврдило у фази вежбања, где су лако разликовали стандардне од нестандардних форми.

У делу часа у којем су се анализирали резултати, у рад су се укључивали и слабији, и просечни и најбољи ђаци. То доказује да су они током читавог часа били мисаоно активни и да су желели да што пре реше постављене проблеме.

Тест листићи, који су више пута били коришћени, допринели су индивидуализацији рада ученика, а енигматски карактер вежбања утицао је на то да проверавање знања ученици схвате као игру. Због претпоставке да слабији ђаци неће моћи да се снађу у решавању осмосмерки (што се у пракси потврдило), наставник је на час донео припремљену папирну таблу са исцртаном осмосмерком и пре самосталног решавања објаснио принцип рада. Слабији ученици су задатке решавали уз помоћ наставника на папирној табли те нису били запостављени ни у овој фази часа. С обзиром на то да до краја часа нису успели да у осмосмерци пронађу све задате примере, наставник их је упутио да рад доврше код куће.

Оваквим приступом глаголском прилогу садашњем међу децом се могло уочити не само веће интересовање у односу на класично организоване часове са сличним садржајима, већ и радост што могу да учествују у споју учења и разоноде.

---

[5] Час је одржан у Основној школи „Радоје Домановић“ у Врању и основним школама „Вожд Карађорђе“ и „Свети Сава“ у Нишу.

Иако час овакве концепције захтева изузетну креативност наставника, његово практично извођење је показало да се нешто већи труд, који се при непосредној припреми за час улаже, исплати јер се применом проблемски усмерених функционалних поступака остварују значајни образовни, васпитни и практични циљеви. Што је најважније, деца све то врло радо и лако прихватају.

У свему овоме морале би се, свакако, уважавати законитости процеса учења и природа наставне јединице, јер неке граматичке категорије просто призивају модел усвајања граматичких садржаја на погрешкама, док је код других примена осталих методичких система функционалнија.

Литература

Баковљев 1982: Милан Баковљев, *Мисаона активизација ученика у настави*, Београд: Просвета.

Жугић – Смиљковић 2009: Радмила Жугић – Стана Смиљковић, О значају диференцијалне граматике призренско-тимочког дијалекта и стандардног српског језика у настави на југоистоку Србије, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност: зборник радова са скупа одржаног у Лесковцу 25. и 26. септембра 2008. године*, ур. Радмила Жугић, Лесковац: Лесковачки културни центар, 9 –25.

Жугић 2012а: Радмила Жугић, Неке одлике писане језичке културе студената на призренско-тимочком дијалекатском подручју (на примерима синтаксе падежа и синтаксе реченице), *Наше стварање* (Лесковац) LIX/3–4, 265–275.

Жугић 2012б: Радмила Жугић, Неке стилске одлике реченица у писаној језичкој култури студената на призренско-тимочком подручју*, Наше стварање* (Лесковац) LIX/1–2, 137–150.

Жугић 2013а: Радмила Жугић, Правопис у писаном изражавању студената на подручју призренско-тимочког дијалекта, *Митолошки зборник* 29 *= Зборник реферата са научног скупа „Професор доктор Гордана Јовановић", Деспотовац, 15. јун. 2013. године*, Рача: Центар за митолошке студије Србије, 385–394.

Жугић 2013б: Радмила Жугић, Употреба падежа у писаном изражавању студената на подручју призренско-тимочког дијалекта, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* (Косовска Митровица) XLIII/2, 497–514.

Жугић 2013в: Радмила Жугић, Нека запажања о језичкој култури у писаном изражавању студената на призренско-тимочком дијалекатском подручју, *Наше стварање*, LX/3–4, Лесковац: Лесковачки културни центар, 279–301.

Заједнички план 1976: Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи, *Просветни гласник* (Београд), бр. 10, 574–582.

Илић 1997: Павле Илић, Савремени приступи настави српског језика и књижевности и њихова перспектива, *Књижевност и језик* (Београд) XLV (2–3), 247–256.

Каменов 1994: Емил Каменов, Проблемска настава као подстицај интелектуалног развоја, *Настава и васпитање* (Београд) XLIII/4, 264–272.

Михајловски 1989: Драги Михајловски, *Гљивар*, са македонског превео Станислав Станковић, у: Венко Андоновски и Недељко Радловић, Излазак из сенке: млада македонска књижевност, *Разгледи*, Скопље – Кикинда: Књижевна заједница Кикинде, 54–61.

Пауновић 1980: Ђорђе Пауновић, Нека питања везана за културу говора ученика основне школе, *Књижевност и језик* (Београд) XXVII/4, 477–483.

Правилник о наставном програму за 2006: Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања, *Просветни гласник* (Београд), бр. 5.

Симић 1995: Славица Симић, Активно учење кроз примену проблемског и истраживачког интердисциплинарног приступа у настави, *Настава и васпитање* (Београд) XLIV/4–5, 329–338.

Смиљковић – Жугић – Стојановић 2009: Стана Смиљковић – Радмила Жугић – Славка Стојановић, *Настава српског језика на дијалекатском подручју*, Врање: Учитељски факултет у Врању.

Summary

Adoption of new grammar knowledges by learning on errors

Jelena D. Mihajlović

In the introduction of this work a short review of methodology for creating primary school syllabi was given, during which we pointed out the necessity for differentiation of some contests depending on the dialectical areas where these program requirements need to be implemented. Serbian language and literature teachers who teach in areas where more significant differences between spoken and literal language are present, are suggested applying model of adoption new grammar knowledges by learning on errors more often, because non-standard forms, which are closer to students' language sense, are used as a starting point for adoption of standard forms. Adoption of grammar knowledges by learning using non-standard forms is illustrated on a concrete example – interpretation of present participle, which is a part of sixth grade syllabus. In exposed model of a class, the most significant methodical procedures which are inherent for this type of teaching grammar are presented, interesting and functional exercises are designed, and, in the end of this work, observations which were obtained during practical implementation of present participle interpretation by applying learning on errors in one primary school in Vranje and two primary schools in Niš.

Keywords: Timok-Prizren (Torlakian) dialect, standard Serbian language, syllabus, learning grammar based on errors, present participle

Приче о речима (*Бучумике* Недељка Богдановића – могућност примене у настави лексикологије у трећем разреду средње школе)

Биљана Р. Мичић*

Приче о речима Недељка Богдановића обједињене насловом *Бучумике* одличан су лингвометодички предложак за обраду тема из лексикологије у трећем разреду средње школе. На граници између поетских записа и лингвистичких анализа, ове приче, задирући у област етимологије и нужно се везујући за фонетику, морфологију и творбу речи, доносе лексикографски одређене речи и показују лексичко богатство призренско-тимочког дијалекта. Аутентичност записа омогућава лингвостилистички приступ, интересантан не само припадницима призренско-тимочких говора већ и говорницима других дијалекатских подручја.

Кључне речи: настава лексикологије, дијалектизми, етимологија, Недељко Богдановић, *Бучумике*

Бучумике Недељка Богдановића (Богдановић 2006) представљају необичну збирку записа о речима у којима се сустиче научна мисао једног дијалектолога са његовим књижевнонаучним даром. У овој, како аутор каже, „руковети забележака о речима“ нашле су се приче о географски маркираним лексемама – о дијалектизмима специфичним за једну област призренско-тимочког дијалекта. Међутим, размишљање о речима Недељка Богдановића не задржава се само на одгонетању семантике одређене лексеме, лексичког споја или фразеологизма. Он проналази синониме, антониме, примарна и секундарна значења лексема, увек истичући експресивну вредност одабране речи. Богдановић задире и у област етимологије, често наилазимо и на брижљиво формирана деривациона гнезда; читамо асоцијације које буде речи дозивајући и одгонетајући једна другу. Уноси екстралингвистичке податке, успостављајући тиме мост са традиционалном културом једног народа која још у његовом лексичком памћењу постоји. Као такве, *Бучумике* представљају изузетан лингвометодички текст за обраду тема из лексикологије у трећем разреду средње школе.

Савремене теорије учења и савремени методички системи инсистирају на осмишљеној и богатој мотивацији, на когнитивном развоју ученика, на самосталности у решавању проблема, на наглашеној интеракцији и кооперативности између наставника и ученика и међу самим ученицима (Штасни 2008: 151–167). Међутим, мали број часова предвиђених за обраду тема из лексикологије с једне, а обим предвиђеног градива са друге стране, нужно подразумева рецептивно учење. Наставник посредује између градива и ученика,

* biljana.micic78@gmail.com; Гимназија у Лесковцу, Лесковац, Србија

преноси нове информације и настоји да их интерактивним методама приближи ученику. На тај начин савладавају се појмови из лексикологије, али често изостане оно што нам је у савременом контексту најважније – развијање асоцијативног мишљења, повезивање градива, језичко стваралаштво ученика, и, што је превасходни циљ, развијање љубави и одговорности према матерњем језику, развијање свести о његовом лексичком богатству и о системима које, попут живог организма, сам језик развија да би омогућио свој опстанак.

Обрада дијалектизама обично иде ка препознавању ових лексема у књижевноуметничким делима у којима је остварена језичка карактеризација јунака, а која ученици већ имају у свом искуству (Стеван Сремац, Бора Станковић). Покушај да ученици сами ослушкују своје окружење и бележе лексеме које препознају као дијалектизме тек делимично постиже свој циљ – прво, због лексичке меморије и наших ђака и њиховог најближег окружења, друго, због слабе мотивисаности ученика да истражују и упознају дијалекат који се све више повлачи пред урбаним идиомом. Ученици лако уочавају и бележе дијалекатске црте (одсуство падежа, одсуство инфинитива, удвајање заменица и сл.), али издвајају тек покоју лексему коју бисмо препознали као дијалектизам.

Покушај да се ради на *Бучумикама* показао се као изузетно сврсисходан. Било да су ученици радили индивидуално, или у пару, морали су да активирају своја знања из лексикологије, да их повезују са знањем из творбе речи, са оним што у свом речнику имају. На овај начин могуће је проверити не само знање ученика већ и њихово језичко осећање, а у вези с тим, код појединаца, изазвати и истинску радост откривања и упознавања са начинима на којима се о речима може мислити.

Шта све *Бучумике* крију?

Међу овим причама нашле су се оне у којима се размишља о појединим особинама (*привитљив, биковит*), о именовању особа (*мевла, накоњче*), о именовању јела и пића (*џилинка, претрница*); биљака (*марица, кржа, здравак, шуљке*), животиња (*клечатица, калуша*); налазе се и топоними (*Стањинац, Падалиште*); архаичне мере за дужину, именовање осећаја бола, куће и станишта, и других појмова који одражавају слику света једне заједнице.

Уводни запис о речи која је присутна на читавом српском лингвистичком простору – о придеву *питом* показује начин на који Богдановић приступа речима. Пре свега, размишља о експресивности језика: „Нема питомије речи него *питом*, и рекао би човек да је овде као ретко где у пуном сагласју звуковни склоп и садржина која се њиме преноси: почиње једним усненим гласом, наставља високим **и**, у средини је једно безвучно **т**, онда се спушта на **о** и затвара опет усненим **м**“. Овакав онеобичени, дескриптивно-фонетски приступ, одлична је мотивација, с обзиром на то да нам је у речима матерњег језика веза између звучања и значења речи природна, па гласовни склоп готово никада не посматрамо одвојено од значења, што је чест случај у доживљају гласовног састава речи нама непознатог језика (Петковић 1973: 136–137).

Након размишљања о гласовном саставу речи, Богдановић прелази на опис значења, тако што узима у обзир порекло и настанак (творбу) лексеме и

њен статус у савременом српском језику. У одгонетању придева *привитљив* аутор најпре ову лексему, која је маркирана и географски и временски (дијалектизам и архаизам) контрастира са неутралним лексемама које су присутне у савременом језику, а чије је порекло страно: „Једно карактерно својство човеково јесте да се прилагођава суживоту с другим људима, да је компатибилан, кореспондентан, кооперативан, како се то данас лепо каже. А некад, нарочито у селу, то се говорило: привитљив.“ Кроз песму коју назива голом метафором објашњава значење речи, потом наводи њене антониме (*одурни*, *џандрљиви*, *непривитљиви*), задирући на крају и у област паронимије.

Запис о лексеми *накоњче* (одојче „које се даје невести када ступа у двориште новог дома“) доноси архаичне синониме лексеме *беба*: „У мом селу реч беба је дошла скоро, из града. Дотле се то звало: *принова*, *м'лецко*, *м'ненко*, *сисалче*.“ И *наконче* такође има дијалекатске синониме: *поздравче*, *понишало*, *понишалче*.

Богатство дијалекатске синонимије презентује кратак запис „Кржа“ у којем се наводе ознаке за малу паприку љутог ушиљеног плода: „Име јој је срдито: кржа, кржица, шиљка, пртка, прчка, црцка, црцољка, џинка, п'цко.“ Ту су и бељури, бељуричики, везенке и, најзад, цимбулчики. Запис завршава шаљиво-иронијским коментаром: „Постоје и феферони, али о њима овде није реч“.

Богдановић често напушта позицију објективног посматрача стварности. У његовим причама осећа се став о појму који обрађује, што је, истовремено, и став заједнице чији језик разматра, наглашавајући тиме нераскидиву везу између језика и стварности која се њиме именује.

И у запису о дивљој шљиви налази се низ синонима, с тим што се овај завршава запитаношћу над везом гласовног састава речи и њеног значења: *марица* ће бити и *дробница*, и *дзрдзавка*, *прскавица* или *прскавац*: „Негде је зову стамболка, негде турска шљива, па онда цела серија: џана, џанка, џанарика, џенарика, џенерика... Од турског *џан* (душа) и *ерик* (шљива). Ако јој име долази од *душа* зашто ли је онда сматрају дивљом!? Ако је дивља, зашто је *марица*?? А зашто ли је тек *јаралика* како се у Пироту зове?“

Запис *чулумка* показује механизме полисемије и у дијалекатској лексици: чулумка је нешто „мало, округло, тврдо, лепо, опојно, расплодно“. То је и брадавица, и израслина на телу, чахура мака и црног лука где зри семење, украс на глави кокошке. Сродне везе успостављају се и у запису „Млади се небо“: млади се небо, али и квасац, па и вино и комина.

Образлажући порекло речи *кућа* (од облика *контја*) наводи бројне именитеље различитигх станишта: „Све је то кућа, али није свака кућа дом. А има кућа, па ижа, па плевња, бина, левина, стасина, комба, кошара, појата, амбар, кочина, кокошарник, мушило, страч... а онда: кућица, кућиче, кућарка, кућерак, кућерина, кућетерина, па... све то има своје место у људском, углавном сеоском животу и поимању, и нема забуне око тога шта коме припада, шта чему служи.“ Већ је истакнуто да се у већини записа налази размишљање о пореклу речи, па се самим тим укључује и творбена анализа. Неким ће творбеним формантима посветити нарочиту пажњу, на пример, суфиксима *-уна*, *-ача*, *-ла*, *-ља*, *-иште*.

Један део записа доноси лексеме које ћемо у савременом лексичком систему препознати као историзме – то су записи у којима се описују лексика ткачког заната („Билце“), старе мере за дужину („Мерка има меру“), или елементи традиционалне културе („Запис – потпис“). Приче у којима се расправља о именовању појединих јела, уз навођење рецепата за њихово припремање – „Џилинка“ (чорба) или „Претрница“ (љутеница) – путем језика представљају слику стварности одређене заједнице, пружајући значајне културолошке податке. Довођење дијалектизма у исту раван са његовим еквивалентом у стандардном језику (тамо где је то уопште могуће) показује пун семантички набој дијалекта – значење се не подудара у потпуности, дијалекатска лексика има изражену експресивну вредност.

Сусрет песника и лингвисте најаутентичнији је у причи „Чинилка“. Проширена верзија ове приче нашла се у сасвим другачијем окружењу, у контексту који само потврђује њен књижевноуметнички квалитет, у Богдановићевој збирци прича *Свирач на месечини* (Богдановић 2009: 16–17). Прича започиње низом асоцијација на архаизам *маст* (боја): умашћен и умашкан, па машкаво, маснице, па мастило, мастионица, мастиљав. „Све то јесте“, закључује аутор, „али не знам да ли је то знала и моја мајка, која пређу није бојила, ни мастила, него чинила“. Транспоновано сећање на начин мајчиног справљања чинилке садржи дијалекатску лексику боја: „Могла је, зависно од боје коју жели, уместо јасена да ставља кору од ораха, бујад руја, некад и само сламнато ђубре шталско (кад хоће да јој пређа буде каџава), ретко кад и куповну варбу (нарочито џенгар, да јој буде џангрљиво), али све је то ипак, и даље, било чинилка.“

Коментарисани записи могли би се наћи на наставним листовима са конкретним захтевима којима бисмо проверили ученичко знање из области лексикологије – у којој мери препознају лексичке механизме и лексичке појаве, односе међу лексемама, полисемију, синонимију, антонимију, хомонимију. Записи отварају и могућност за размишљање о творби речи, али и за увођење појма аналогије којем се у настави језика не посвећује довољно пажње, а који је јако важан за разумевање структуре језика. Наравно, могуће је направити и другачији избор записа од предложеног.

У поговору *Бучумикама* Мато Пижурица истиче да ће ова књига бити „драгоцена за српску и словенску лексикологију, етимологију пре свега, али не мање и за српску (етно)културу, и изнад свега – за популаризацију лингвистике, коју ученост и научна озбиљност не мора лишити атрактивности и читљивости“ (Пижурица 2006: 122). Ове приче на граници између поетских записа и лингвистичких анализа могу послужити и као изузетан лингвометодички материјал. Аутентичност записа омогућава лингвостилистички приступ, интересантан не само припадницима призренско-тимочких говора, из којих је ова „руковет забележака“ поникла, већ и других дијалекатских подручја.

Литература

Богдановић 2006: Недељко Богдановић, *Бучумике*, Ниш: Зограф.
Богдановић 2009: Недељко Богдановић, *Свирач на месечини*, Београд: Албатрос плус.
Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Петковић 1973: Новица Петковић, *Језик у књижевном уметничком делу*, Београд: Просвета.
Пижурица 2006: Мато Пижурица, „Сусрети с речима Недељка Богдановића“, поговор у: Недељко Богдановић, *Бучумике*, Ниш: Зограф.
Станојчић, Поповић 2012: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Штасни 2008: Гордана Штасни, *Творба речи у настави српског језика*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Summary

Stories about Words
(*Bučumike* by Nedeljko Bogdanović – The possibility of application in teaching lexicology in the third year of secondary school)

Biljana R. Mičić

Stories about words by Nedeljko Bogdanović are excellent material to process the topics of lexicology in the third yaer of secondary school. They are on the border between poetics records and linguistic analysis. These stories go into the etimology and are related to phonetics, morphology and word formation. They bring lexicographically specific words and show lexical richness of the Prizren-Timok dialect. A linguistic stylistic approach provides authenticity of the records, interesting not only to native speakers of this dialect, but to speakers of other areas as well.

Keywords: teaching lexicology, dialectisms, etimology, Nedeljko Bogdanović, *Bučumike*

V

О неким народним медицинским терминима у говорима југоисточне Србије

*Надежда Д. Јовић**

У раду се прати континуитет неких народних медицинских термина у говорима југоисточне Србије од средњег века, на основу записа у *Хиландарском медицинском кодексу*, до савременог стања забележеног у дијалекатским речницима југоисточне Србије.

Кључне речи: народни говори, југоисточна Србија, медицински термин, *Хиландарски медицински кодекс*, дијалекатски речник.

0 Циљ овог рада је да се установи у којој се мери чува српска средњовековна медицинска терминологија у народим говорима југоисточне Србије, односно да се пропрати континуитет неких словенских медицинских термина од средњег века до савременог стања у овим народним говорима.

0.1 Досадашњим истраживањима утврђено је да су у српској средњовековној медицинској терминологији у XV веку преовладавали домаћи називи (Катић 1987: 4, 10; Катић 1989: XLVII), иако су Срби познавали и примењивали научна медицинска знања онога времена, заснована на учењима античке медицине, као и медицине салернско-монпељеске школе. С друге стране, медицински списи су доста преписивани и живели су међу народом као књиге „лекаруше“, што је, свакако, могло допринети чувању тих термина, као и прихватању неких страних термина у народу.

0.1.1 Средњовековни медицински термини црпени су из *Речника* рашчитаног и преведеног издања *Хиландарског медицинског кодекса* (Катић 1989: 399–439), најпотпунијег зборника српских медицинских знања из средњег века, чији су преписивачи и/или преводиоци били пореклом са југоистока Србије што је утврђено језичком анализом (Ивић 1998: 88–89, Јовић 2011).[1]

Рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика*, бр. 178001 који се реализује у сарадњи Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу и Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, под покровитељством Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Анализа медицинских термина страног порекла у српској средњовековној и народној медицинској терминологији биће предмет другог рада.

* nada.jovic@filfak.ni.ac.rs; Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

[1] Ова грађа, у нешто ширем обиму него у овом раду и без паралела са стањем у говорима југоисточне Србије, била је предмет лексичко-семантичке анализе (уп. Јовић 2001).

0.1.2 Известан број ових термина шире је распрострањен, како на српском говорном подручју тако и на ширем јужнословенском (*болест*,[2] *главобоља*, *вртоглав-*, *кашаљ*, *пришт* итд.). Ипак, услед разлика на неким плановима језичке структуре (прозодијском, фонетском, морфолошком, творбеном) они се могу сматрати дијалекатском терминологијом у односу на професионално-стандардну терминологију (Бјелаковић – Суботић 2011: 150). Претпоставка је да ће бар неки од ових назива бити лексички дијалектизми везани за југоисточну Србију (ЈИС).

0.1.3 Међу пописаним називима болести у *Хмк* има доста сложених лексема у виду описних назива који, како каже Р. В. Катић (Катић 1987: 9), иначе медицински радник, представљају именовање симптома који се могу јавити као последица различитих болести. Очекивано је да ће се потврде таквих назива теже наћи у дијалекатским речницима (нпр. *болест остра и смртна*, *болест ва главе*, *гњила плућа*, *тескота у прсех*, *тежина у језику и дебелост*, *образ повучен*, *изгубљеније стомашној јакости*...).

0.2 Народни називи преузимани су из бројних до сада објављених дијалекатских речника говора овога подручја, од Тимока до Врања (Тимок, Динић 2008; Пирот, Живковић 1987; Лужница, Форски 1997; Каменица код Ниша, Јовановић 2004, 2007; Лесковац, Митровић 1992; Црна Трава, Стојановић 2010, Јабланица, Жугић 2005; Врање, Златановић 2007), из рада Н. Богдановића *Народна реч као здравствена информација*, који доноси грађу из сврљишког краја (Богдановић 2002), из монографије о народним бајањима код Јужних Словена (Раденковић 1996), као и из два необјављена дипломска рада одбрањена на Филозофском факултету у Нишу о лексици народне медицине у тимочко-лужничком[3] и грделичком крају (Глишић 2004, Вукадиновић 2009).

0.2.1 Прегледани дијалекатски речници разликују се по свом обиму, а медицински називи, вероватно, нису прикупљани по неком систему и са намером, тако да се мора рачунати са извесним празнинама. Дипломски радови, с друге стране, доносе тематску лексику, али и већи број савремених медицинских назива (*екцем*, *инфрак/инфракт*, *рак*, *тумор*), онако како се користе у народу.

0.2.2 И у једној и у другој групи извора која је поређена са средњовековном народном медицинском терминологијом, приметно је да често изостају називи болести које су у међувремену искорењене (*велике богиње*, *пришт*, *чума*, *шуга*).

1.0 У *ХМК* забележено је више општих назива за болесно стање: *болест*, *болезан*, *боља* (болѣзнъ, болѣстъ, болꙗ), *напаст* (напасть), *недуг* (недоугъ), *с великим трпљенијем* (съ великиꙗ трплєниѥмъ).

---

[2] Називи из *Хиландарског медицинског кодекса* (*ХМК*) у овом раду биће транскрибовани савременом ћирилицом, делом и стога што је за овај споменик карактеристична графијска неуједначеност (Јовић 2011: 85).

[3] Дипломски рад сагледава лексику на тимочко-лужничком терену, али је у овом раду коришћена само лексика прикупљена из села око Срвљига (уп. Глишић 87–91).

1.0.1.1 Од основе *bol- изведене су именице *болест*, *болезан*, *боља* (болѣстъ, болѣзнъ, болꙗ).

1.0.1.2 У дијалекатским речницима услед фонетских (*болес*, *бољћа*, *болечина*) и творбених (*болеж*, *болево*) специфичности у односу на стандард овај термин је добро потврђен, али нема потврда речи *болезан* и *боља*, иако од ове друге постоји изведеница *бољка*:

1.0.1.2.1 *бо́лес* м (Динић 2008,[4] Глишић 2004, Живковић 1987, Јовановић 2004, Жугић 2005, Стојановић 2010, Вукадиновић 2009), *бо́лка* (Живковић 1987: мн. *бо́љће*, Митровић 1992, Стојановић 2010: 1. бољка, болест, 2. фиг. невоља, мука, Вукадиновић 2009), *бо́љћа* (Динић 2008), *бо́љка* (Јовановић 2004, Стојановић 2010, Вукадиновић 2009), *боле́т* (Глишић 2004), *бо́лево* (Митровић 1992, Вукадиновић 2009), *боле́шка* (Митровић 1992, Вукадиновић 2009), *болечи́на* (Динић 2008, Јовановић 2004), *болешчи́на* (Динић 2008, Митровић 1992, Стојановић 2010: тешка болест), *болешчи́нка* ж (само у клетвама) (Жугић 2005), *болешти́на* (Митровић 1992, Жугић 2005, Вукадиновић 2009: ауг.), *болешти́ја*, *лошоти́ја* ж, *лошоти́ња* ж (Вукадиновић 2009).

1.0.1.2.2 Болест, али и (јачи физички) бол означавају се лексемом *боле́ж* м (Динић 2008: болест, неиздржљив бол, Живковић 1987, Јовановић 2004, Митровић 1992, Жугић 2005: непријатан осећај физичке патње, бол, Стојановић 2010: јак бол, болест, Вукадиновић 2009: болест, бол).

1.0.2.1 Лексема *напаст* (напасть), која се у *ХМК* јавља у општем значењу болесног стања,

1.0.2.2 потврђена је у (Јовановић 2004, Стојановић 2010) са ширим значењем: *на́пас* напаст, невоља, зло.

1.0.3.1 Термин *недуг* (недоугъ),

1.0.3.2 према материјалу из прегледаних дијалекатских речника, очувао се на крајњем истоку, у сврљишком, пиротском и лужничком крају: *недьгав* болешљив (Богдановић 2002, Глишић 2004), *нед'гавштина* ж немоћ, неспособност, болест; м слаба, неспособна особа (Живковић 1987), *нед'гав*, *-а*, *-о*, *нед'гавац*, *нед'гавица*, *нед'гавко*, *нед'гља*, *нед'гна* (Живковић 1987), *недьгав* неспособан, болешљив (Форски 1997).

1.0.4.1 Описни назив општег болесног стања *с великим трпљенијем* (съ великимъ трплѥниѥмъ)

1.0.4.2 оставио је траг у значењу глагола *трпи́* 1. ћутке подноси болове (Динић 2008) у тимочком говору.

1.0.5.1 Глагол страдати (страдати) у значењу боловати, није потврђен у прегледаној грађи.

1.1.0 Термини којима се именује хронична болест у *ХМК* су *(из)давна болест*, *(велика) немошт/немоћ*, *труд* (давна болѣстъ, издавна болѣсть, немошть, велика немошть/немокъ, троудь).

---

[4] Примери из дијалекатских речника уједначавани су тако што су сви писани малим почетним словом и курзивом, а експираторни акценат свуда је обележен знаком за дугоузлазни. Начин означавања полугласника и писања скраћеница није мењан.

1.1.1 У тимочком говору потврђен је глагол *тру́ди* несврш. притискајући озлеђује, нагњављује телесно ткиво или повређује стару озледу (Динић 2008), који ипак има уже значење у односу на именицу *труд*.

1.2.0 Општи називи за епидемију у *ХМК* су описни и поистовећују се са најопаснијом заразном болешћу тога доба, са најчешће смртним исходом, чумом:[5] *болест остра и смртна*, *огњица чумна*, *чума* (болѣстъ ѡстра и смртна, огница чꙋмнаа, чꙋма).

1.2.1 У прегледаним речницима у значењу 'епидемија' пронађена је лексема *редња́* (Живковић 1987, Стојановић 2010), *редњи́чина* ж аугм. и пеј. од редња, епидемија (Жугић 2005), која је потврђена и у грађи из бајања са тла југоисточне Србије (Раденковић 1996: 230, *редња*). У Грделици се епидемија именује *редља́*, *редњичи́на*, *ређина́*, *поразúја* (Вукадиновић 2009).

1.3.0 Општи назив за симптом у *ХМК* је *белег* (бѣлѣгъ), који се, ако је тежак симптом, означавао и као *зал белег* (бѣлѣгъ ꙁлъ, ꙁълъ бѣлѣгъ).

1.3.1 Ова основа се сачувала у народним говорима ЈИС у другом значењу. Уколико има везе са здрављем, означава 'ожиљак од ране', укључујући и рану/красту од вакцине против богиња: *беле́га* ж ожиљак од ране, траг од удара (Јовановић 2004), *беле́г*, м. 3. ожиљак (Митровић 1992),[6] *беле́га* ж 1. ожиљак (Стојановић 2010), *беле́г* м ожиљак (Вукадиновић 2009).

1.4.0 Општи називи за *лечење* у *ХМК* су: *виданије*, *врачеваније*, *лечба*, *ослаба*, *целба* (виданиѥ,[7] врачеваниѥ, лѣчба, ослаба,[8] цѣлба), а као општи назив за *лекара* јавља се једино реч *врач* (врачь).[9] Именица *ослаба* и израз *ослабљавати болест* према грађи из прегледаних речника изгубили су се.

1.4.1 У народним говорима ЈИС, и шире на српском говорном подручју, дошло је до измене значења код именице *врач*, која се среће у значењу 'човек који лечи враџбинама и гатањем, човек који се бави магијом'. У прегледаним речницима доста је њених изведеница: *вра́чка* ж 1. она која лечи бајањем и враџбинама, врачара (Динић 2008), *вражали́ца* врачара (Живковић 1987), *вражал'ц* онај који се бави врачањем (Живковић 1987), *врачари́ца* врачара, гатара (Јовановић 2004), *вра́же* несвр. враже, баје (Јовановић 2004), *вра́жам* несвр. врачам (Митровић 1992), *вража́ње* н. врачање (Митровић 1992, Вукадиновић 2009), *вра́жам* несвр. 1. врачам, гатам (Жугић 2005), *вра́жбина* ж (обично мн.) враџбина, мађија (Жугић 2005), *врача́р* м онај који врача, гата, бави се магијом, *врачари́ца*, *врача́рка* врачара, гатара

---

[5] Назив *чума* (чꙋма, чꙋма връла и чемерна, чꙋма лѣтнаа и великаа и ꙁлаа) је балкански грецизам (уп. Скок: *čuma*), али та болест спада у искорењене болести, тако да се у дијалекатским речницима јавља у клетвама, као назив митолошког бића и са пренесеним значењем. Нпр.: *чума* тур. куга; митско биће које, по веровању, мори чељад и стоку; женска особа рашчупане косе (Живковић 1987), 1. колера. – Иш, чума ве затрела (клетва). 2. фиг. жена неуредне косе (Стојановић 2010) итд.

[6] Остала значења: *беле́г*, м. 1. кончић којим бојаџија означава наруџбу муштерије. 2. ознака противу урока. 4. међаш, гранични знак. 5. нишан, мета (Митровић 1992).

[7] Именицу у овом значењу, као ни глагол *видати* у значењу лечити не бележе ни Даничићев Речник (Даничић 1975), ни речник старословенског језика (Словњик).

[8] Уп. ослаблѣвати болѣстъ.

[9] Даничић (1975) у овом значењу има и лесеме: лѣкарь и цѣлитель.

(Стојановић 2010, Вукадиновић 2009), *вра́жа*, *вражу́је* несвр. врача (Вукадиновић 2009).

1.4.2 Од основе *лек-/леч-* потврђени су на југоистоку Србије: *лекува́ње* с. лечење (Живковић 1987, Митровић 1992); *леку́е* несврш. лечи, исцељује кога (Динић 2008), *леку́је* несв 1. помаже у лечењу, лечи (Стојановић 2010), *леку́је* (*се*) несвр. лечи (се) (Јовановић 2004, Стојановић 2010, Вукадиновић 2009), *леку́јем* (*се*) несврш. лечити се (Живковић 1987), *леку́јем* несвр. лечим (Митровић 1992), *леку́јем* несвр. 1. помажем некоме да оздрави, лечим некога, *леку́јем се* лечим се (Жугић 2005).

1.4.2.1 Од исте основе изводи се и назив за особу која лечи: *лека́рица* жена лекар (Форски 1997),[10] *лека́р* м, *ле́чник* м лекар (Вукадиновић 2009).[11] Лексема *лека́рка* ж у говору Грделице значи лекарски преглед (Вукадиновић 2009).

1.4.3 Глагол *целити* (цѣлити) није често потврђен у прегледаним речницима: *ицељу́је* несврш. лечи, исцељује (Динић 2008), *ице́ли се ра́на* зарасте, зацели, излечи се рана (Богдановић 2002), *заце́ли се* свр. зарасте, залечи се, *ице́ли* свр. исто (Вукадиновић 2009).

1.5.0 Побољшање током боловања именовало се у *ХМК* терминима *бољина*, *поблаженије*, *полагшеније болести*, *помањканије болести* (болина, поблажение, полъгшение болѣсти, помънкание болѣсти).

1.5.1 Иста асоцијација остала је и у народним терминима који имају и шире значење: *бо́ље му* израз којим се означава оздрављење, побољшање у процесу боловања, изостанак или стишавање симптома болести (Вукадиновић 2009), *лэ́кне* сврш. осети олакшање, ослободи се текобе, лакнути (Живковић 1987, Јовановић 2004, Вукадиновић 2009), *ла́кне* свр наступи олакшање, олакша на телу и души (Стојановић 2010), *заздраве́л*, *-а*, *-о* мало је оздравио, мало му је боље, *преболе́л*, *-а*, *-о*, *преболедува́л*, *-а*, *-о* прележао је болест, оздравио је (Глишић 2004). У тимочком крају и у Грделици каже се и да бол: *тр́пне*[2] свр. 2. престане да боли неко време (Динић 2008), *устр́пне* свр. мало престане да боли (Вукадиновић 2009).

1.6.0 ‘Излечити болест’ означавало се у средњовековној српској медицинској терминологији, према грађи из *Хмк*, глаголима *извидати*, *одболити*, *погинути (болест)*, *уврачевати*, *укрепити* (извидати болѣстъ, ѡтболити, погинꙋти болѣстъ / болѣстъ погинꙋти, оуврачевати, ꙋкрѣпити).

1.6.1 У прегледаним речницима у овом значењу срећу се лексеме: *одболе́дуе* сврш. 1. одболује (Динић 2008), *очита́вим* свр. (Митровић 1992: постанем читав опоравим се); *очита́ви(м) се* свр. (Жугић 2005: преболим, ојачам, опоравим се; Стојановић 2010, Вукадиновић 2009: оздрави, опорави се, стане на ноге), *одболу́је* свр 1. одболује, 2. престаје да боли, 3. преболи, пре-

---

[10] У наведеном примеру *Моја мати лекарица*, *лекарица*, *биљарица*.

[11] У говорима је, међутим, присутан и термин латинског порекла *доктор* (уп. РСЈ): *до́ктур* (Живковић 1987: мн. *до́ктурје*, Форски 1997, Јовановић 2004, Митровић 1992, Жугић 2005, Стојановић 2010, Вукадиновић 2009), *до́ктурица* (Стојановић 2010), *до́ктурка* (Стојановић 2010, Вукадиновић 2009). У Грделици се лекар именује и лексемама *ве́ршул*, *ећи́м* (Вукадиновић 2009).

жали (Стојановић 2010), *излеку́је* свр. излечи, *уми́не* свр. престане бол, смањи интензитет (Вукадиновић 2009).

2.0 Од душевних болести *ХМК* пописује називе: *велика болест*, *жалост*, *изгубити памет*, *пресеченије*, *јаденије без сладости* (велика болѣстъ,[12] жалост, изгꙋбити паметъ, прѣсѣченне, ꙗдение безъ сладости).[13]

2.1 Народни назив за *епилепсију* у говорима југоисточне Србије је најчешће *падаћа/падајућа болес*: *пада́ћа бо́лес* (Глишић 2004, Живковић 1987, Форски 1997, Јовановић 2004, Стојановић 2010, Вукадиновић 2009), *пада́вица* ж (Вукадиновић 2009), *падајућа болест* (Раденковић 1996: 230).[14] У тимочком крају ова болест се зове *ве́тар* м бол. 1. падавица epilepsia. По народном веровању падавицу су преносили ветрови, упор. *неваља́шна бо́љћа*, *нездрави́ло*, *рђа́ва бо́лес*, *све́та бо́лес*, *ветри́чина* (Динић 2008).

3.0 Болести везане за главу у *ХМК* именују се: *болест ва главе*, *болест главна*, *болест мождана*, *вртоглавство*, *главобољ*, *нежит*, *реома у главе* (болѣстъ въ главѣ, болѣсть главна / главна болест, болест мождана, врътоглавство, главоболь, нежитъ, рѣѡма ꙋ главѣ).

3.1 Главобоља и вртоглавица, као најчешће манифестације болести у вези са главом, именују се речима истих основа: *главобо́љ* м (Динић 2008: 1. бол. главобоља. 2. тешке мисли, бриге; Жугић 2005: 1. бол у глави, главобоља, 2. фиг. бриге, муке, невоље), *главобо́лка* ж главобоља (Стојановић 2010),[15] *вртогла́в*, *-а*, *-о* 1. који је оболео од вртоглавице (о стоци) (Динић 2008, Стојановић 2010), *најголе́ма бо́лес* запаљење мозга, encephalitis (Вукадиновић 2009).[16]

4.0 У *ХМК* именовано је више болних стања грла: *измукло грло*, *острина ва грлу*, *отекло грло* (измꙋкло грьлѡ, острина въ грълꙋ, ѡтекло гръло), а њихов симптом је *кашаљ*, који може бити *кашаљ одавна*, *сухи кашаљ* (кашалъ, кашалъ ѡдавна, сꙋхи кашалъ).

4.1 У народним говорима ЈИС болесно стање грла именује се сложеницом *гушобо́љ*[17] м бол. гушобоља, дифтерија diphteria (Динић 2008), *гушобо́љ* м бол у пределу грла (Вукадиновић 2009), *гушобоља* (Раденковић 1996: 230), *гу́штери*, *гу́штерица* 1. в. *гушобољ* (Динић 2008), *проѕу́кне* свр. (Динић 2008: 4. почне да говори храпаво због прехладе или другог разлога; Стојановић 2010: 2. промукне),

---

[12] У *ХМК* постоји и страни термин *епиленжија* (епиленжиа) < лат./грч. epilepsia.

[13] Страни термин *пасти орекси* (пасти ѡрєѯи) < грч. όρεξις.

[14] Термин велика, тј. *голема болес* почео је касније означавати туберкулозу (уп. болести плућа у даљем тексту, 5.2), инфективну болест која се у XIX веку нагло почела ширити са индустријском револуцијом (sr.wikipedia.org/sr/tuberkuloza). У Црној Трави *голе́ма бо́лес* је тифус (Стојановић 2010).

[15] У говору Црне Траве *главобо́ља* ж фиг проблем (Стојановић 2010).

[16] Назив болести *нежит*, у ствари је име демона (уп. *не́жит* м зао дух, Динић 2008), црва, за кога се веровало да је изазивач болести у глави и зубима (Раденковић 1996: 47).

[17] Уп. у даљем тексту *очобољ*, 6.1.

4.1.1 а кашаљ је забележен као: *ка́шљица* ж бол. нагло и гласно избацивање ваздуха из плућа, кашаљ tussis (Динић 2008), *ка́шљица* ж кашаљ, кашљање (Живковић 1987, Јовановић 2004, Жугић 2005, Стојановић 2010, Вукадиновић 2009), *ка́шљица* ф. лаки кашаљ (Митровић 1992), *кашљу́чка* ф. мали кашаљ, в. кашљица (Митровић 1992, Вукадиновић 2009); *голе́ма ка́шљица*, *магаре́чки ка́шаљ*, *магари́ца* (Вукадиновић 2009).

5.0 Међу болестима респираторних органа у *ХМК* именовани су *засип*, *засип от одавна*, *засип от настуда*, *сипња*, *гњила плућа*, *затискованије духа*, *тескота у прсех* (ꙁасип, ꙁасипъ ѡт одавна, ꙁасипь ѡт настꙋда, сипнꙗ, гнила плꙋкꙗ, ꙁатискованиѥ дꙋха, тѣскота ꙋ пръсѣхъ).

5.1 Проста лексема *засип* чува се у говорима: *за́сип* м бол. 1. астма asthma. 2. промуклост, отежан говор (Динић 2008), *заси́пе* свр. 1. сузи дисајне путеве, отежа дисање (Динић 2008), *заси́пљив*, *-а*, *-о* који болује од засипа (астме), који тешко дише (Динић 2008), *заси́пљив* прид. пригушен, загушен (Мировић 1992), *засипљи́вка* ф. сипљивка, жена са сипњом (Митровић 1992), *заси́пљив*, *-а*, *-о* који пати од засипа, астме (Жугић 2005), *заси́пљивка* ж асматичарка, *заси́пљивко* м асматичар (Жугић 2005), *оси́пнем* свр. промукнем (Жугић 2005),[18] *за́сип* м, *за́душ* м, *у́плив* м, *а́сма* ж астма, astma bronchiale (Вукадиновић 2009); *боде́жи* м бол. болест назеба и прехладе, прободи, упор. *жи́гови* (Динић 2008), *запале́ње плу́ћа* pneumonia (Вукадиновић 2009).

5.2 Туберкулоза плућа, која није именована у *ХМК*, а која је током XIX века важила за једну од најтежих болести (sr.wikipedia.org/sr/tuberkuloza), именује се у говорима сложеном лексемом *голе́ма боле́с* (Живковић 1987, Глишић 2004, Митровић 1992), или лексемама: *евти́ка*, *ефти́ка*, *јевти́ка*, *јефти́ка*, *јекти́ка*,[19] *сь́ска*, *тропљи́ка* (Вукадиновић 2009), *ефти́кав*, *-а*, *-о* (Глишић 2004).

6.0 Болести очију, од слабљења до губитка вида изазваног различитим поремећајима, именују се у *ХМК* словенским лексичким материјалом: *врућина у очију*, *крв на очима*, *металка у очију*, *кратак вид*, *потамњеније очију*, *око бело*, *ослепљеније*, *очесем/очима болезан/очибољ*, *павлага на очију*, *потамњеније очију*, *свраб ва очију*, *таман вид*, *тежина у очију и крмеље* (врꙋкина ꙋ ѡчію, кръвъ на очима, металка ꙋ очію, кратъкъ видъ, потъмнѥниѥ ѡчію, око бѣло, ослѣплѥниѥ, ѡчесем / ѡчима болѣꙁнь / ѡчиболь, павлаг(а) на очію, потъмнѥниѥ ѡчію, сврабъ въ ѡчію, тъмнъ видъ, тежина ꙋ очію и крмелѥ).

6.1 У тимочком говору постоје називи: *мета́љћа* ж бол. очна болест од које се болеснику навлачи бела копрена преко очију, *мета́ље* pterygium упор. *очобољ* (Динић 2008), *очобо́љ* в. *метаљћа* (Динић 2008), *мети́љ у о́чи* очна болест од које се болеснику навлачи бела скрама преко очију (Глишић 2004), *за́крпи се о́ко* катаракта, мрена (Богдановић 2002, Вукадиновић 2009), *скра́ма на о́чи*, *перде́* с мрена на оку, катаракта (Вукадиновић 2009).

---

[18] Изван ове основе у значењу промукне јавља се глагол *грка́ви* несвр. (Вукадиновић 2009), са изведеницама *гр́кав*, *-а*, *-о*, *р́кав*, *-а*, *-о* који је промукао, *гр́кавац* м човек са промуклим гласом.

[19] Грецизам, уп. РСЈ: *јектика*.

6.2 Основа *слеп-* је широко распрострањена у српском језику,[20] а речи од ње изведене забележене су и у прегледаним речницима: *слепѝц* м 1. онај који је слеп (Динић 2008), *слеп'ц* слепац (Живковић 1987).[21]

6.3 У значењу речи *крмељ* јавља се *др̀ља* (Форски 1997), *др̀љав* крмељав (Форски 1997), *др̀ље* ф. крмељи (Митровић 1992, Жугић 2005), *др̀ља*[1] ж крмељ у оку (Стојановић 2010).

7.0 Од обољења ушију у *ХМК* именована су *бољеније ушесно*, *глухота*, *нежит*, *ухо залегло* (болѥниѥ ѹшесно, глоухота, нежитъ, ѹхо ꙁалеглѡ).

7.1 Основа *глух-/глув-* је у широкој употреби у српском језику, па и на југоистоку Србије: *глувоча́*, *глу́вча/глу́вша* (Живковић 1987), *глуве́је* несвр. губи слух (Јовановић 2004), *глува́н*, *глу́вка*, *глу́вља*, *глу́вча* (Жугић 2005), *глуве́је* несв 1. губи слух, *не дочу́вује* несв не чује добро, слабо чује (Стојановић 2010), *глува́ч*, *глу́вча* (Вукадиновић 2009).[22]

8.0 Називи болести стомака најчешће су описни или недовољно одређени: *болест от настуд у стомаху*, *болест у стомаху/трбушна*, *гризеније чрева*, *дођет јему чрево прохожденија надвор*, *изгубљеније стомашној јакости*, *крв от здола*, *обљуштеније чрева*, *отекла слезена*, *отеченије ва стомаху и ва чревех*, *стомашна болест*, *тврда слезена*, *тегота ва стомаху*, *чревогнитије* (болѣстъ ѡт настуд ѹ стомахѹ, болѥстъ ѹ стомахѹ (тръбѹшна), гриꙁениѥ чрѣва, догетъ емѹ чрѣво прохожденна надворъ, иꙁгѹблѥниѥ стомашнои ꙗкости, кръвъ ѡт ꙁдола, облюштениѥ чрева, ѡтекла слѣꙁена, ѡтечениѥ въ стомахѹ и въ чрѣвѣхъ, стомашна болѣстъ, твръда слѣꙁена, тегота въ стомахѹ, чрѣвогнитиѥ).

8.1 Донекле се чувају термини: *велико теченије*, *теченије здола*, *ветар у великом цреву/у стомаху*, *надиманије*, *раст*, *затворен*, *спекал се у њих гној*, *спечка* (велико течение, теченне ꙁдола, вѣтрь ѹ великом црѣвѹ (ѹ стомахѹ), надиманиѥ, растъ, ꙁатворенъ, спеклъ (се ѹ них) гнои, спечка), који су у говорима ЈИС потврђени као: *има надима́ње* осећа надутост у пределу трбуха праћену болом (Глишић 2004), *ју́ри га на́поље* израз за болесника који има пролив, *надво́рица* пролив (Глишић 2004), *проточи́ло га* добио пролив (Форски 1997),[23] *про́тока* ж нужник, клозет (Јовановић 2004),[24] *прото́чи се* свр 1. оболи од дијареје, добије пролив (Стојановић 2010), *просе́рка* ж, *сра́ћка* ж, *у́лица* ж пролив, diarea (Вукадиновић 2009).

8.2 Од осталих назива обољења везаних за предео стомака у речницима су забележени: *изда́т* м бол. упор. *жива́к* (2), 1. акутно патолошко стање трбуха праћено јаким боловима; вероватно упала трбушне марамице peritonitis. 2. грудна болест праћена пробадима и тешким дисањем. 3. старачка слабост,

---

[20] Што нема потребе посебно документовати.

[21] У сличном значењу јавља се и основа турског порекла *ћор-* (уп. Шкаљић 1989: *ćor*): *ћораве́е* несврш. губи вид, ћорави (Динић 2008), *оћора́ви* свр. ослепи (потпуно или делимичмо) (Јовановић 2004), *ћо́рав*, *-а*, *-о* који је слеп (Вукадиновић 2009).

[22] Облик *зале́гне* забележен је у Тимоку у значењу 'забрекне да не пропушта воду (о дрвеном суду и сл.)' (Динић 2008).

[23] Иначе *просе́рка* пролив (Форски 1997).

[24] Болест се зове *катрани́ца* ж болест (пролив) (Јовановић 2004).

изнемоглост (Динић 2008), *жива́к* 2. бол. в. издат (Динић 2008), *жива́к* м жива у организму у виду црвуљка коју неке врачаре умеју да изваде магијском радњом и бајањем (Стојановић 2010).

9.0 Обољења срца која су сликовито именована као *стресеније срца*, *тресеније на срцу* (сътресение срдца, тресение на сръдцꙋ)

9.1 у народним говорима именују се *ср́чка* ж срчани удар (Јовановић 2004, Вукадиновић 2009, Златановић 2007).[25]

10.0 Велики број назива кожних болести у *ХМК* може се довести у везу са могућношћу да се непосредно опазе, што није увек случај код болести других органа, интерних болести (*ванутарња болест*, вънꙋтръна болѣстъ). Забележени су називи: *губа*, *дробни чир*, *живина/залишно месо*, *зле красте*, *изједеније*, *лишај (зли)*, *место гњило*, *ницина*, *осипнути се*, *острупити се*, *пришт*, *проказа*, *проказати се*, *рана от које отпада месо*, *свраб*, *стара рана*, *струп*, *сухи неисцелни недуг* (гꙋба, дробни чиръ, живина / ꙁалишно мѣсо, ꙁлѣ крастѣ, иꙁѣдение, лишаи, лишаи ꙁли, мѣсто гнило, ницина, осипнꙋти се, острꙋпити се, пришть, проказа, проказати се, рана ѡт кое ѡтпада месѡ, свраб, стара рана, стрꙋп, соꙋхы неисцелны недоꙋгъ).[26]

10.1 У речницима говора ЈИС постоје називи следећих кожних болести: *ници́на* ж натекло место, отеклина у пределу мишице (Жугић 2005), *ници́на* ж оток (Стојановић 2010), *ници́на* ж оток лимфне жлезде (Златановић 1998), *мици́на* ж бол. упор. *ници́на* усов 1. загнојеност препонских жлезда bubo. 2. загнојеност лимфних жлезда adenitis. (Динић 2008), *усо́в* мицина, ницина гнојаво запаљење скупа лимфних жлезди у пределу препона код дечака (Глишић 2004), *мицина* (Раденковић 1996: 230);

10.2 *при́ш* м бол. пришт (Динић 2008), *бла́га ра́на* ж бол. црни пришт anthrax (Динић 2008), *бла́га ра́на* ж тешка рана (Јовановић 2004), *пришт* (Раденковић 1996: 112, 234);

10.3 *чирчь́к* м дем. од чир (Динић 2008), *чирови́та трава́* ж бот. 1. дебела кока Sedyn spectabile Bor. 2. бобовњача Sedum telephium L. (Динић 2008), *чир* м furunculus гнојно запаљење корена длаке (Вукадиновић 2009);

10.4 *ли́са* ж болест коже, врста екцема, лишај (Живковић 1987),[27] *ли́ша* врста кожног обољења (Форски 1987), *ли́ша* ж врста кожне болести на лицу (најчешће код деце), лишај (Јовановић 2004, Вукадиновић 2009), *ли́ша* ж мед гљивичасто обољење коже, лишај, прид. *ли́шав*, *лишаи́в* (Стојановић 2010), *ру́са* ж кожна болест, врста краста, екцем (Вукадиновић 2009);[28]

---

[25] Мада се у новије време чује и *и́нфрак*, *и́нфракт* (Вукадиновић 2009).

[26] У *ХМК* се међу називима кожних болести јавља и турцизам *шуга* (Шкаљић 1989: *šuga*), који Даничић (1975) не бележи.

[27] У истом значењу јавља се и *мајаси́љ/маси́љ* м ар.-тур. врста кожне болести, лишај, екцем (Живковић 1987), *мајаси́л* м, *маси́љ* м, *манаси́љ* м врста кожне болести, ојед међу прстима (Вукадиновић 2009).

[28] У говорима је познат и медицински назив: *екце́м* кожна болест која се манифестује црвеним флекама праћеним сврабом, перутањем и отоком (Глишић 2004), *ексе́ма* ж (Вукадиновић 2009).

10.5 *оси́пем се* сврш. осути се (по телу крастама, бубуљицама) (Живковић 1987), *иси́пе се* свр. појаве се богиње по телу (Вукадиновић 2009);

10.6 *жи́ва ра́на* ж бол. рана која не зарашћује, рак canser (Динић 2008), *жи́ва ра́на* ж у клетви [без значења] (Јовановић 2004), *жи́ва ра́на* ф. рак (Митровић 1992; Вукадиновић 2009), *жи́ва ра́на* изр непреболна рана (Стојановић 2010).[29]

11.0 Називи заразних болести од словенских основа у *ХМК* су: *богиње*, *козјаче*, *болезан срчана*, *жлтина по образу*, *ожутети тело* (богинѥ, козначе, болѣзнъ срьдчьна, жлътина по ѡбразꙋ, ожꙋтѣти тѣло).[30]

11.1 Првобитно значење лексеме *богиње*, које се односило на неку од заразних болести праћених осипом, промењено је померањем значења и на ‘ожиљак настао након вакцинације од великих богиња’: *бођи́ње* ж мн. 1. оспице, мале богиње morbili. 2. пелцовање деце против великих богиња (Динић 2008), *голе́ме бођи́ње* ж бол. велике богиње variola vera (Динић 2008), *боги́ње* (Богдановић 2002), *голе́ме боги́ње* ж мн велике богиње variola vera (Стојановић 2010), *бо́пће* богиње (Форски 1997), *боги́ње* ж мн ожиљак од пелцовања против великих богиња (Стојановић 2010), *богиња́в*, *-а*, *-о* осут богињама, који има богиње, 2. који на лицу има трагове прележаних богиња, рошав (Стојановић 2010), *боги́њке* ж дем од богиње, в. *бапке* (Стојановић 2010), *ба́пке*[1] ж мн мед мале богиње (рубеоле) (Стојановић 2010), *бла́ге* ж плт богиње, из сујеверја не смеју да им изговоре име па их зову благе, *цве́ћке* ж плт мале богиње (Вукадиновић 2009), *богиње* (Раденковић 1996: 225).

11.2 У значењу *срдобоља* у дијалекатским речницима ЈИС срећу се називи: *срчени́ца* ж 1. бол. тешка заразна болест у цревима, изазвана различитим узрочницима, која се испољава у крвавом проливу, дизентерија, срдобоља (Динић 2008), *срчени́ца* ж срдобоља (Златановић 1998).

11.3 Позната заразна болест *жутица* именује се у говорима ЈИС: *жлте́ница* ж 1. бол. жутица icterus (Динић 2008), *жлтени́ца* ж жутица (болест јетре) (Живковић 1987), *жути́ца* ж (Вукадиновић 2009).

12.0 Маларичне грознице имале су описне називе у зависности од начина испољавања: *грозница која тресе један дан и други не*, *тридневна тресавица*, *четвртиница* (грозница коꙗ тресе ѥдън днъ и другы нѣ, тридневна трѣсавица, четврътиница).

12.1 У речницима се температура именује као: *огњи́ца* ж бол. 1. грозница, повишена телесна температура (Богдановић 2002, Динић 2008), *огњи́чина* 2. в. *огњица* (Динић 2008), *тре́скавица* ж бол. дрхтавица, грозница (Динић 2008), *триле́тница* ж грозница (Живковић 1987), *врући́ца* (Глишић 2004), *троле́тница* ф. врста грознице (Митровић 1992, Вукадиновић 2009); *ва́тра* ж повишена телесна температура (Богдановић 2002, Јовано-

[29] У говору Грделице, очито новије: *рак* м, *ту́мор* м (Вукадиновић 2009).

[30] Овде спада и *чума*. В. 1.2.0.

вић 2004), *ва́тра* ж, *ватрушти́на* ж ауг., *вруће́ица* ж, *о́гањ* м, *огњи́ца* ж, *угоре́ње* с повишена телесна температура (Вукадиновић 2009).[31]

13.0 Дакле, након што су у раду упоређени неки словенски називи болести забележени у *ХМК*, најпотпунијем српском средњовековном медицинском спису, са називима пописаним у дијалекатским речницима и другој лексичкој грађи са тла ЈИС, може се констатовати:

13.0.1 да се називи односе на болести главе, грла, респираторних органа, очију, ушију, стомака, срца, на кожне болести, заразне болести, грозницу, као и на опште називе за болест, побољшање и излечење болести и лекара;

13.1 да многи описни и неодређени називи болести из *ХМК* нису потврђени у дијалекатским речницима говора ЈИС (*болест остра и смртна*, *болест ва главе*, *болест мождана*, *измукло грло*, *образ обухал* итд.).

13.1.1 Стиче се утисак да је медицинска терминологија у њима несистематично записивана, што доста зависи и од обима речника. Систематичнији попис народне медицинске лексике могуће је спровести и кроз израду семинарских или дипломских радова. Упитник би могао да садржи и неке старе називе болести.

13.2 У дијалекатским речницима ЈИС чувају се следећи називи из *ХМК* који се не срећу на широј територији штокавског дијалекта: *недуг* (у изведеницама: *недѓгав*, *нед'гавштина*, *нед'гав*, *-а*, *-о*, *нед'гавац*, *нед'гавица*, *нед'гавко*, *нед'гља*, *нед'гна*, *недѓгав*, у пиротском, сврљишком и лужничком говору), *металка у очију* (*метаљ́ћа*, *метаље* у тимочком говору, *метиљ у очи* у сврљишком говору).

13.3 У народним говорима неке болести именују се сложеним лексемама (*метиљ у око*, *падаћа болес*, *голема болес*).

13.4 Како су се јављале друге тешке и смртоносне болести (*туберкулоза*, *тифус*), мењао се доживљај тежине неких ранијих тешких обољења, те је дошло до промене значења појединих назива (*велика болест* у *ХМК* епилепсија, данас у говорима често *падаћа болес* : *голема болес* туберкулоза, у пиротском, сврљишком и лесковачком говору; тифус, у говору Црне Траве : *најголема болес* – запаљење мозга, у грађи из Грделице).

13.4.1 У измењеном значењу чувају се још неке лексеме. Нпр. *белег* више није назив за симтом, обележје болести, већ значи између осталог и ожиљак; *богиња* није само болест већ и ожиљак од вакцинације, *врач* је човек који лечи враџбинама и гатањем, човек који се бави магијом, а не лекар.

13.5 У народним говорима у новије време усвајају се и званични медицински називи болести (*инфрак*, *инфракт*, *екцем*, *ексема*, *тумор*).

13.6 У језику се још чува веровање у демоне као изазиваче болести (*нежит* у тимочком говору).

13.7 Разноврстан материјал у вези са називима болести, до кога се дошло поређењем грађе из дијалекатских речника ЈИС, пружа могућности за разноврсна лингвистичка и лингвогеографска истраживања, која превазилазе обим једног оваквог рада.

---

[31] У *Лужничком речнику грозни́ца* је раница на усни (Форски 1997).

13.8 Од посебне је важности то што се показало да народни говори чувају старију лексику, што, уз поређење других језичких особина споменика може бити путоказ у одређивању порекла писара/преписивача споменика.

Литература

Бјелаковић – Суботић 2011: Исидора Бјелаковић – Љиљана Суботић, Концепција дијахронијског терминолошког речника, у: *Лексикологија, ономастика, синтакса*, Зборник у част Гордане Вуковић, ред. В. Ружић – С. Павловић, Нови Сад: Филозофски факултет, 149–162.

Богдановић 2002: Недељко Богдановић, Народна реч као здравствена информација, *Етнокултуролошке теме* 1, Сврљиг.

Вукадиновић 2009: Жаклина Вукадиновић, *Лексика народне медицине у говору Грделице*, необјављен дипломски рад, Филозофски факултет у Нишу, 2009.

Глишић 2004: Јелена Глишић, *Лексика народне медицине у тимочко-лужничком говору*, необјављен дипломски рад, Филозофски факултет у Нишу.

Даничић 1975: Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I–III, Београд.

Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот.

Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, СДЗб LII, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

Златановић 2007: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Врањске књиге.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* (прир. А. Младеновић), Целокупна дела VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јовановић 2004: Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗб LI, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

Јовановић 2007: Властимир Јовановић, *Додатак Речнику села Каменице код Ниша*, СДЗб LIV, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.

Јовић 2001: Nadežda Jović, The Disease Terminology in the Medical Codex of Hilandar № 517, *FACTA UNIVERSITATIS, Series: Linguistics and Literature* 2/8, Univestity of Niš, 231–242.

Јовић 2011: Надежда Јовић, *Језик Хиландарског медицинског кодекса*, Ниш: Филозофски факултет.

Катић 1980: Радомир В. Катић, *Хиландарски медицински кодекс № 517*, Фототипско издање, Београд: Народна библиотека Србије.

Катић 1987: Радомир В. Катић, *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*, САНУ, Посебна издања DLXXV, Одељење медицинских наука, књ. 36, Београд, 1–160.

Катић 1989: Радомир В. Катић, *Хиландарски медицински кодекс № 517*, Превод и рашчитан текст, Београд.

Митровић 1992: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Београд.

Реденковић 1996: Љубинко Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*, Београд: Просвета.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Словњик: *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha: Československá akademie věd, Slovanský ústav, 1958–1997, 1–52.

Стојановић 2010: Радосав Стојановић, *Црнотравски речник*, СДЗб LVII, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
Форски 1997: Драгослав Манић Форски, *Лужнички речник*, Бабушница.
Шкаљић 1989: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

sr.wikipedia.org/sr/tuberkuloza

Summary

About Some Folk Medical Terms in South-East Serbia Vernaculars

Nadežda D. Jović

The goal of this paper is to shaw the continuity of some medieval medical terms, which has been taken from *Hilandarski medicinski kodeks*, in folk medical terminology of south-east Serbia. Those terms cover the following diseases: mental, head, throat, respiratory organs, eyes, ears, heart, skin, infectious diseases etc. Some medieval medical terms survived in folk medical terminology (*metaljka u očiju* in *Hilandarski medicinski kodeks*: *metaljća*, *metalje*, *metilj u oči* in Timok, Svrljig and Lužnica region: *nedug*: *nedьgav*, *nedьgavština*, *nedьgavac* etc. in Pirot and Lužnica region.

Key words: vernacular, south-east Serbia, medical term, *Hilandarski medicinski kodeks*, vernacular dictionary

Тумачења и перспективе семантизације фразеолошких јединица у дијалекатском рјечнику (са посебним освртом на сазнања у русистици)

*Драга И. Бојовић**

У раду се говори о могућностима описа значења фразеолошких јединица у дијалекатском рјечнику.

Кључне речи: фразеолошка јединица, дијалекатска фразеологија, значење фразеолошке јединице, опис значења фразеолошке јединице.

0 О општим граматичким карактеристикама дијалекатске фразеологије, о лексичко-граматичким типовима и о прелазним фразеолошким јединицама говорили смо у претходним радовима (Бојовић 2011а: 371–379; 2011б: 315–322; 2012: 157–162).

1 Општепознато је да је тешко формулисати *значење* фразеолошких јединица у једнојезичним рјечницима, да „то одавно представља њихово најслабије мјесто, и одавно се воде полемике о најбољим методама одређивања значења“ (Шчерба 1958: 69). Према томе „најозбиљнији корак у унутрашњој параметризацији фразеолошких јединица јесте формулација значења“ (Борисова и др. 1987: 11). А. А. Чепурјенко дотиче се проблема описа значења фразеолошких јединица, указује да се она односе на бројна важна и неријешена питања у фразеологији до дан данас и да се врло јасно поставља питање како описати значење одређеног фразеологизма и које факторе при том треба узети у обзир (Чепурјенко 2001: 37).

И. Г. Носјенко, анализирајући различите интерпретације плана садржаја фразеолошких јединица, процјењује у којој се пуноћи он експлицира, да ли се при том губи суштинска информација за правилно поимање фразеолошке јединице, према каквим параметрима се врши опис, и издваја *денотативне*, *начинске*, *емотивне* и *стилистичке параметре* и параметре засноване на *оцјени макрокомпоненте* значења фразеологизма. При томе Носјенко примјећује да се *именски*, *атрибутивни*, *глаголски* и *прилошки* дескриптивни обрти појављују као основно средство описа фразеологизма, и издваја друге типове описа фразеолошких јединица:[1]

Рад је већ био објављен у часопису *Jezikoslovni zapiski* (Љубљана) 21 (2015), бр. 2, 149–157.

* dragabojovic@t-com.me; Филозофски факултет, Универзитет Црне Горе, Данила Бојовића бб, 81840 Никшић, Црна Гора

[1] Србистичка фразеолошка литература оскудијева фразеолошким рјечницима и књижевног језика, и народних говора, а сходно томе и теоријско-методолошким

[а] *аналитички* опис – директно откривање логичко-предметнога (денотативног) значења фразеологизма путем текстовне експликације одговарајућих семантичких обиљежја:

- *пљунути отац* ‘дијете које потпуно личи на оца’;
- *ћер дотле* ‘не може мимо тога’;

[б] *парадигматички* опис – изједначавање фразеологизма и његовог корелата од једне ријечи:

- *отегнути папке* ‘умријети’, *о(т)кинути нос* ‘осрамотити’;

[в] *релативни* опис – указивање на класу предмета, у односу на који фразеологизам који се тумачи испуњава функцију конотативно засићене и експресивно јарке друге номинације:

- *калијег/калијеж и обличје* ‘чудо, велика изопаченост’;
- *Бог (и) весак* ‘немогућност, блокада у (при)сјећању)’;

[г] *перформативно-класификационо* тумачење – опште указивање на тип перформативних исказивања којему припада фразеологизам који се тумачи (Носјенко 1990: 170–173):

- *оладијо ти се пос(т)* ‘блага клетва поводом нечега’;
- *с’еди, усио се* ‘опомена због непослушности’.

Оцјењујући карактер међусобног односа макрокомпонената значења фразеолошких јединица у сваком од тих случајева, Носјенко изводи закључак да „вишеобразност типова описа значења фразеологизама, који се разликују по начину и по ефектима дефиниције значења, доводи до неусаглашености и нехомогености описа укупног фразеолошког материјала. Сљедствено томе јавља се неопходност системског, концептуалног и исцрпног описа инвентара типова тумачења фразеологизма у фразеолошким рјечницима“ (Носјенко 1990: 176).

Видно је да се најозбиљнији приговор може дати трећем типу описа („релативном“ опису) (Кобољева 2007: 160). У вези с њим А. М. Мељерович пише: „Често се дају семантичка одређења фразеолошких јединица, која садрже само опште указивање на њихову предметну-појмовну корелацију, неадекватно одређеним фразеолошким јединицама по граматичкој структури.“ Даље, Мељерович сматра умјесним да се замијени представљање у неким рјечницима руских говора „једнобразног типа описа дијалекатских

погледима на проблеме лексикографске обраде. Теорија фразеологије и фразеографије најразрађенија је у русистици. За нас је посебно интересантна дијалекатска фразеологија. Ријеч је о блискосродним језицима – српском и руском, па се лако могу наћи синтаксички и семантички еквилентни обрти. Користимо углавном корпус који смо забиљежили у говорима Црне Горе, а они су, несумњиво је и особина осталих подручја српскога језика (уз неизоставно варирање у акценту, облицима ...), као што могу бити и особина српског књижевног језика. – Цјеловитији поглед на проблематику описа значења и методу навођења фразеолошких јединица укључио би фразеологију и фразеографију осталих, превасходно словенских језика, у којима су оне достигле завидан ниво развоја (хрватски, нпр.). Резултати тих истраживања, као и компаративна анализа, биће представљени другом приликом, а овдје изостају због обимности рада.

фразеолошких јединица, које припадају различитим лексичко-граматичким типовима“, па предлаже „семантичке еквиваленте одређених фразеологизама, аналогне у категоријално-граматичком односу и синтаксичкој структури“ (Мељерович 1982: 70–71), нпр.:

- *ко задња шешина* ‘о блентавом човјеку’ → ‘блентав човјек’;
- *ударио у три лика* ‘о помахниталом човјеку’ → ‘не зна шта ради’.

2 Предлог трансформације објашњења у дијалекатском речнику имају и други истраживачи руске фразеологије: „Дефиниција у речнику треба да буде заснована на граматичком значењу (синтаксичкој улози) фразеолошке јединице. Дефиниција замјењује фразеологизам у тексту без његове синтаксичке и семантичке трансформације.“ (Лебедјева 1999: 94)

Према мишљењу А. И. Молоткова значење фразеолошких јединица најјасније се открива при лексикографском опису, када различити типови рјечничког описа помажу да се упореде или разграниче фразеологизми на семантичком плану (Молотков 1994: 11). Фразеолошким јединицама које се односе на разне лексичко-граматичке типове, треба да буде својствен различит тип описа, што је одражено у Фразеолошком рјечнику руског књижевног језика (Фјодоров 1997) за *именске* фразеологизме користи се *именски* обрт, за глаголске *глаголски*, итд., као и у Фразеолошком рјечнику хрватскога или српског језика (Матешић 1982). У Малом српском фразеолошком речнику немамо илустрацију на примјерима (Оташевић 2007). Сагласност типа дефиниције лексичко-граматичком типу А. А. Чепурјенко оцјењује као реализацију семантичко-граматичког принципа, и закључује: „Узимање у обзир граматичке природе фразеолошке јединице, по нашем мишљењу, представља моћну страну овог принципа“ (Чепурјенко 2001: 41). Такво мишљење подржава А. М. Мељерович, истичући да при опису дијалекатске фразеолошке јединице треба узети у обзир њено категоријално значење и особености граматичке структуре: „Квалитет избора семантичког одређења фразеолошке јединице, ријечи или синтагме, аналогно њој (у највећем степену изоморфно) према граматичкој структури, дозвољава да се с максималном пуноћом експлицира структура значења одређене фразеолошке јединице“ (Мељерович 1982: 70). О постојању општепризнатога лексикографског правила, да дефиниција одговара категоријалном значењу језичке јединице пише и В. Н. Гришанова (2005: 408).

3 У дијалекатским рјечницима[2] могућна уједначеност у лексикографском опису фразеолошких јединица изостаје, што се очитује у сљедећем:

---

[2] Примјере смо узели из рјечника лексике: Ускочког речника (= УР = Станић 1990), Рјечника говора Зете (= РГЗ = Башановић-Чечовић 2010) и Рјечника говора околине Мојковца (= РГОМ = Ристић 2010). У њима су у вези с неким лексема забиљежене фразеолошке јединице, а примјери фразеолошких јединица дати су под одредницом *израз* и, што је и природно за ову врсту рјечника, присутно је и описивање значења кроз тзв. индиферентне обрте.

[а] Кроз граматички *индиферентан* обрт с предлогом *о* или *за* описују се фразеолошке јединице разних лексичко-граматичких карактеристика:

- *поднијети офишћију* ‘о ономе ко највише поднесе’;
- *обиско би гребен о пркну* ‘о дјевојци, замужатила је, одрасла’: *Обиско би јој гребен о пркну* (УР);
- *ко Милутинова ђеца* ‘о ђеци која су добра као Милутинова’;
- *ка да си бес главе* ‘за онога који непромишљено поступа’ (РГЗ);
- *на вр главе* ‘за некога ко се баш прехладио’ (РГЗ);
- *(ј)една глава сто језика* ‘за особу која у бијесу изговори пуно увредљивих ријечи, горопадна особа’ (РГЗ).[3]

Осим тога, ако се фразеологизми са граматички индиферентним описом не представе минималним контекстом употребе, корисник рјечника је у недоумици о томе како се у живој ријечи употребљава и у какве односе са ријечима ступају наведене фразаолошке јединице. Тако, нпр. ствари стоје с фразеологизмима који, по форми, потенцијалним слагањем и синтаксичком функцијом одговарају и адјективном и адвербијалном лексичко-граматичком типу, нпр.: *ко (ј)една и по(ј)една* ‘о женском створењу ријетких квалитета’.

Таквом дефиницијом, граматички индиферентном и без илустрације није могуће „усагласити изучавање структурно-типолошког јединства фразеолошког обрта с одређивањем начина њихове синтаксичке функције“ (Виноградов 1969). Она затамњује граматичку суштину фразеолошке јединице и не садржи никакву информацију о њој, јер не одговара захтјеву: „Како би се изразила правила употребе фразеолошке јединице у говору (тј. њена жива употреба) потребно је описати са становишта могућности реализације у реченичном контексту“ (Борисова и др. 1987: 14).

[б] Граматички неподударне могу бити дефиниције, нпр. код:

[б1] варијаната у основи истог фразеологизма:

- *причати Маркове конаке* ‘каже се за особу која прича досадне приче’;
- *причати причину причу* ‘причати једно те исто, понављати’;

[б2] многозначних фразеологизама:

- *ни пет, ни шес* ‘предузети нешто одмах’, ‘пребрза реакција’,

[б3] фразеологизама за које би се могло рећи да су синоними:

- *пијан/пљан ко маца* ‘тешко пијан човјек’;
- *пијан/пљан ко метла* ‘о великом степену пијанства’.

[ц] У опису једне фразеолошке јединице могуће је мијешање типова дефиниција, својствено фразеологизмима различитих лексичко-граматичких типова, нпр. адјективног и адвербијалног типа:

- *као да му је шило у пркну/пркно* ‘немирно понашање’, ‘немирно се понашати’.

---

[3] У Рјечнику говора околине Мојковца иста фразеолошка јединица описана је глаголским обртом: *засути грдњама и псовкама, вербално оштро напасти и изврјеђати.* Ми смо забиљежили фразеолошку јединицу која се јавља у говорима Црне Горе, од сјевера до југа: *једна глава, (х)иљаду језика.*

[в] Једна иста фразеолошка јединица може бити категоријално (и варијантно) различито забиљежена и у рјечницима истога типа:[4]

- *окинута глава* ‘за онога који баш личи на некога, исти’: ... *ја и даље велим да (ј)е тајова окинута глава* (РГЗ);
- *главу откинут(и)* ‘веома личити на неког ликом, особинама, бити веома сличан неком’: *Све ујчевини личи, оном најмлађем ујаку главу откинуо* (РГОМ);
- *скинути главу* **1.** ‘потпуно личити на некога, изгледати потпуно као неко други’: *Скинуо ујаку главу*; **2.** ‘погубити некога’ (УР).

[г] Биљежи се само једно тумачење фразеолошке јединице гдје су записана и друга тумачења:

- *у његову главу* ‘нека то буде сва штета’: *Ја нијесам гл’едала намјерно да га сломим – у његову главу* (РГЗ);
- *у његову главу* ‘каже се када се направи нека штета, разбије нешто: није битно, не мари’: *У њену главу, биће чаша доста* (РГОМ);[5]
- клетва: *на његову главу* ‘нека се несрећа заврши на томе, нека не буде више несреће, то зло било и више не било’ (УР).[6]

[д] Опис фразеолошке јединице једног лексичко-граматичког типа може да се формира по принципу *исто што* и тумачење другог лексичко--граматичког типа:

- *главу о(т)кинути/о(т)кинута глава, ћер дотле/мимо то не може.*

[е] Тумачења фразеолошких јединица са акцентом на појединим компонентама:

[е1] „сувишак“ тумачења, који се огледа у томе што се у дефиницију, у улози обавезног елемента значења фразеолошке јединице,укључује ријеч из њеног сталног лексичког окружења:

- *осто ко испод решета* ‘који је *једва* остао’;

[е2] „мањак“ тумачења када се описује само компонента која припада „дијалекатској“ јединици, а не јединица, тј. конструкција:

- *попишљај (х)ода* ‘близу’;

[е3] тумачење фразеологизама које чине безличне реченице општом номинацијом:

- *све у шесн(а)ес* ‘весеље’.

---

[4] Ово може бити ствар лексикографског одабира, условљеног записом, па и нека општеприсутна значења могу изостати. Тако, у РЗ и РГОМ изостаје тумачење ‘погубити некога’, присутно у Ускочком речнику.

[5] На овом подручју забиљежили смо и значење фразеологизма *у његову главу* које је у вези с нестанком, или цркавањем животиња, док се фразеологизам *на његову главу* односи на људска створења. С обзиром на природу РГОМ не можемо очекивати да у њему нађемо све варијанте и значења фразеолошких јединица.

[6] У њему налазимо велико богатство израза с компонентом глава, али нема израза *у његову главу.*

4 Као што се види из нашег прегледа, за примјену јединственог начина описа говора и фразеолошких јединица истог типа има још много посла, чак и у дијалекатској фразеологији руског језика која је далеко испред фразеологије српског језика. Нама је потребно урадити рјечнике, али истовремено разрађивати и теорију њихове израде. При опису фразеолошких јединица истог типа, како смо видјели, могу се користити или различите дефиниције, или граматички индиферентне. И у једном, и у другом случају нивелишу се индивидуалне особености значења фразеолошке јединице што доводи до искривљене представе о њеним граматичким својствима. Да би се требало придржавати уједначености у лексикографској обради указивали су А. В. Куњин („... уједначена обрада фразеологизама у рјечнику потпуно је пожељна.“ – Куњин 1977: 178) и А. М. Бабкин („Лексикографска самовоља, промашаји и грешке састављача рјечника могу се контролисати искључиво цитатима. Али за то су потребни стручни коментари с контекстуалним исјечцима, а не механичко гомилање по правилу: бројем веће – квалитетом мање.“ – Бабкин 1976: 29). Везу између значења језичке јединице с њеном граматичком карактеристиком која одговара фразеолошком материјалу запазио је В. В. Виноградов, указујући на постојање закономјерних односа „између семантике фразеолошког обрта и његове синтаксичке функције, између семантичких варијаната фразеологизма и динамичким могућностима његове синатаксичке примјене“ (Виноградов 1969: 10).

Тумачење преко обрта с предлогом *о* и *за* обезличава фразеолошку јединицу и она губи „значењску снагу“ (Носјенко 1990: 169) јер постоји мијешање у једном рјечничком опису фразеологизама различитих лексичко-граматичких типова: ти фразеологизми разликују се међусобно по начину слагања, употребљавају се у различитим граматичким функцијама и као елементи различитих синтаксичких модела.

На тај начин, прилог правом тумачењу је чињеница да „од јасности и правилности описивања значења зависи [...] поистовјећивање датог обрта с неком класом обрта“ (Котелова 1977: 40), а и уз њега иде тумачење „да сложености проистичу прије свега при одређивању значења дијалекатске фразеолошке јединице и њој одговарајућег општекатегоријалног значења, из чега произилазе тешкоће формулисања дефиниције“ (Гришанова 2005: 407). У потпуности се значење фразеологизма реализује у реалној говорној употреби, у слагању са ријечима: „Окружење помаже да се разграниче значења фразеологизама (према окружењу фразеологизам се налази не само у семантичкој, него и граматичкој вези). Лексичко значење увијек је у вези са граматичком карактеристиком самог фразеологизма и постојањем код њега одређених граматичких категорија, што условљава ограничења његових могућности слагања: лексичко значење фразеологизма према окружењу може се одредити узимајући у обзир с каквим ријечима се може слагати фразеологизам, и како се слаже с њима“ (Богданова 1981: 134–135).

5 Можемо закључити да за описивање значења дијалекатских фразеолошких јединица треба подсјетити на чињеницу да је дијалекатска фразеологија

категоријално истог типа са фразеологијом књижевног језика; у суштини ради се о „истој“ фразеолошкој јединици што се доказује поклапањем општих граматичких карактеристика и парамеметара (Кобељева 2007).

Наравно, дијалекатски фразеологизам има и своје особености, условљене сфером употребе, а у вези је са:

[а] обимом фразеолошких јединица у оквиру одређених семантичко--тематских група,
[б] мањом или већом продуктивношћу одређених категорија (нпр. категорије рода).

5.1 Изучавање фразеологије народних говора, тј. дијалеката треба да се одвија у координацији са изучавањем фразеологије књижевног језика. Коришћење резултата може допринијети бољем изучавању фразеолошког састава дијалеката што, на свој начин, може да послужи дубљем поимању суштине саме фразеолошке јединице и њеној употреби у језику. Лексикографском представљању фразеолошких јединица требало би да претходи:

[а] тачно маркирање сваке јединице са становишта припадности лексичко--граматичком типу;
[б] избор типа дефиниције у складу са лексичко-граматичком карактеристиком;
[в] указивање на обавезно слагање с одређеном класом ријечи;
[г] указивање на ограничено лексичко и слагање у цјелости дозвољава да се утврди компонентни састав фразеологизама и раздијели од осталих ријечи;
[д] указивање на особености граматичких категорија својствених одговарајућем лексичко-граматичком типу.

Скраћенице извора

РГЗ = Рјечник говора Зете = Башановић-Чечовић 2010
РГОМ = Рјечник говора околине Мојковца = Ристић 2010
УР = Уско*чки речник* = Станић 1990–1991

Извори и литература

Бабкин 1977: А. М. Бабкин, Слово в контексте и в словоре, у: *Современная русская лексикография* 1976, Ленинград: Наука, 3–36.

Башановић-Чечовић 2010: Јелена Башановић-Чечовић, *Рјечник говора Зете,* Подгорица: ЦАНУ (Рјечници 6).

Богданова 1981: А. Ф. Богданова, *Сочетаемость фразеологизма со словами в речи и разграничение его лексических значений (на материале глагольных фразеологизмов русского языка)*, Ленинград.

Бојовић 2011а: Драга Бојовић, Структурно-семантички модели дијалекатских фразеолошких јединица (на примјерима именичких и придјевских фразеолошких јединица),

у: *40. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 2010: два века савременог српског књижевног језика*, Београд, 371–379.

Бојовић 2011б: Драга Бојовић, Транспозиција фразеологизама у систему лексичко--граматичких типова дијалекатских фразеологизама, у: *Међународни научни скуп Српски језик, књижевност, уметност: језички систем и употреба језика: зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2010*, Крагујевац, 315–322.

Бојовић 2012: Драга Бојовић, Увод у синтаксу фразеолошких јединица (лексикографски оглед), у: *Међународни научни скуп Бошковићеви дани* 2011, Подгорица: ЦАНУ, 157–162.

Борисова и др. 1987: Е. Г. Борисова и др., Фразеографические параметры и их описание в словаре (на материале руской идиоматики), у: *Фразеологизм и его лексикографическая разработка: Материалы IV Межд. симпозиума в рамках заседания Межд. комисии по проблемам словянской фразеологии при Межд. комитете славистов*, Минск, 9–18.

Виноградов 1969: В. В. Виноградов, О взаимодействии лексичко-семантических уровней грамматическими в структуре языка, у: *Мысли о современном русском языке,* Москва: Просвещение, 5–23.

Гришанова 2005: В. Н. Гришанова, Некоторые вопросы диалектной фразеографии, у: *Информационный потенциал слова и фразеологизма: сборник научных статей*, Орел: Орловский гос. университет, 407–410.

Кобељева 2007: И. А. Кобелева, *Русская диалектная фразеография: грамматический аспект (на материале словарей говоров Русского Севера)*, Санкт-Петербург: Наука, 2005.

Котелова 1977: Н. З. Котелова, Лексическая сочетаемость слова в словаре, у: *Современна я русская лексикография* 1976, Ленинград: Наука, 36–53.

Куњин 1977: А. В. Кунин, К вопросу о лексикографической разработке русской фразеологии, у: *Современная русская лексикография* 1976, Ленинград: Наука, 177–179.

Лебедјева 1999: Л. А. Лебедева, *Устойчивые сравнения русского языка в фразеологии и фразеографии*, Краснодар (дисертација).

Матешић 1982: Јосип Матешић, *Фразеолошки речник хрватскога или српског језика*, Загреб: Школска књига.

Мељерович 1982: А. М. Мелерович, Из наблюдений над семантической структурой диалектных фразеологических единиц и ее отражением в словарных дефинициях (на материале севернорусских говоров), у: *Системные отношения в лексике севернорусских говоров*, сб. статей, Вологда: Вологодский гос. пед. институт, 70–72.

Носјенко 1990: И. Г. Носенко, Типы толкований фразеологических единиц (вопросы таксономии и моделирования), у: *Фразеография в Машинном фонде русского языка*, Москва: Наука, 170–173.

Оташевић 2007: Ђорђе Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*, Београд: Алма.

Ристић 2010: Данијела Ристић, *Рјечник говора околине Мојковца*, Подгорица: ЦАНУ (Рјечници 5).

Станић 1990: Милија Станић, *Ускочки речник* I–II, Београд: Научна књига.

Фјодоров 1997: А. М. Федоров, *Фразеологический словарь русского литературного языка* I–II, Новосибирск: Наука, Сибирское отделение.

Чепурјенко 2001: А. А. Чепуренко, Семантико-грамматический принцип толкования значений фразеологизмов, у: *Фразеология в аспекте науки, культуры, образования: тезисы докладов международной научно-практической конференции, к 75-летию проф. А. М. Чепасовой*, Челябинск: Изд-во Челябинского гос. пед. университета, 65–67.

Шчерба 1958 [1940]: Л. В. Щерба, Опыт общей теории лексикографии, у: *Изабраные работы по языкознанию и фонетике* I, Ленинград: Издательство ленинградского университета, 54–91.

Резюме

Толкования и перспективы семантизации фразеологических единиц в диалектном словаре (в сопоставлении с опытом в русистике)

Драга И. Бойович

Во многих случаях в словаре народных говоров возможно то что не выдерживается принцип единообразного описания формы и значения однотипных фразеологических единиц, поскольку не учитывается их принадлежность к определенному лексико-грамматическому разряду. Во избежание этого указание на лексико-грамматическую характеристику фразеологизма должно стать обязательным элементом словарной статьи словаря, и тогда компонентный состав, сочетаемость и тип дефиниции фразеологической единицы будут обусловлены этой характеристикой.

О семантичким дијалектизмима на примеру фитонима

*Наташа М. Миланов**

У раду ће на одабраним примерима бити анализиран развој секундарних семантичких реализација вишезначних лексема којима се у књижевном језику примарно именују фитоними, док у народним говорима имају слично или другачије значење. Циљ је да се представи разгранатост полисемантичке структуре анализираних лексема у народним говорима.

Кључне речи: семантички дијалектизам, полисемија, назив за биљку, семантичка реализација, народни говор

0 Способност једне лексеме да има више значења назива се полисемијом, вишезначношћу, и она је карактеристика скоро свих речи општег лексичког фонда, док је моносемичност одлика највећег броја термина или неких неадаптираних речи, неких имена сродника и сл. (Гортан-Премк 1997: 41). Вишезначност настаје тако што називе за постојеће, познате појмове додељујемо новим појмовима на основу асоцијативне везе изворног и циљног домена,[1] где се преношење номинације са изворног појма на циљни врши различитим лексичким механизмима од којих су најзаступљенији метафора, метонимија, синегдоха и платисемија. Полисемија је настала из потребе за именовањем појма[2] и резултат је тежње за језичком економијом[3].

Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

* natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

[1] У процесу асоцијативног повезивања безимених предмета са другим предметима, говорник се најпре сети онога који је најближе његовом искуству (то су лексеме којима се именују појмови који се тичу тела, куће, хране, пића) (в. о томе Драгићевић 2007: 131).

[2] Основни разлог због којег долази до полисемије лежи у чињеници да у природи има много више предмета и појава него лексема за њих (в. Драгићевић 2007: 130).

[3] Поред означавања способности лексеме да има велики број значења, термин полисемија је и заједнички назив за све механизме настанка нових значења (метафору, метонимију, синегдоху). Полисемија се може посматрати и кроз однос према другим лексичким појавама: хомонимији (*помо̀лити* „учинити нешто видљивим, показати“ : *помо̀лити* „затражити нешто од некога с молбом“), моносемији (*књи̏га* : *књиговѐзац*), антонимији (где се могу поредити значења семантички супротстављених лексема, нпр. глаголâ *до́ћи* и *о̀тићи*), синонимији (где се може анализи-

1.1 У раду ћемо на одабраним примерима анализирати развој секундарних семантичких реализација вишезначних лексема којима се у књижевном језику примарно именују фитоними (нпр. *лȋст*, *ка́јсија*),[4] док у народним говорима имају слично или другачије значење. Интересоваће нас каква значења у народним говорима добијају полисемичне лексеме,[5] као и којим се механизмима индукују нова значења. Представићемо семантичке реализације полисемичних лексема у народним говорима и покушати да утврдимо начин на који се нове семантичке реализације формирају и да ли су та значења међусобно блиска. Циљ нам је да на одабраним примерима који припадају одређеној тематској групи лексема покажемо разгранатост полисемантичке структуре лексема у народним говорима чиме се значајно утиче на обогаћивање нашег језика.

1.2 Као основни корпус користили смо збирке речи из различитих крајева српског говорног подручја које чине грађу за велики дескриптивни речник српског језика (РСАНУ), етнографске зборнике, као и дела одабраних писаца (в. изворе на крају рада), док смо за идентификацију основних, примарних значења лексема користили речнике књижевног (и народног) језика (РСАНУ и РМС).

1.3 Лексемама којима ћемо се бавити основно значење може бити и терминолошко (искоришћене су и за именовање рода или врсте биљке), али је њихова семантика у народним говорима некад удаљена од изворног значења, па су им најчешће различитим механизмима полисемије додељене нове семантичке вредности. Оваква се значења лексема у литератури најчешће називају семантичким дијалектизмима, па ћемо их и ми у раду тако звати. Приликом теоријске обраде лексике која се јавља у дијалектима, прави се разлика између лексичких и семантичких дијалектизама – лексички дијалектизми представљају „различите облике којима се номинују постојећи семантички садржаји“ (Штасни – Бошњаковић 2009: 91), а „под семантичким дијалектизмима подразумева се појава да се истом изразу у дијалекту придружује један а у стандарду други садржај“ (Штасни – Бошњаковић 2009: 91). Семантичке реализације које се срећу у појединим народним говорима често настају као резултат деловања ванјезичке стварности. Како истиче Н. Рамић, изванјезичке околности условљавају разлике које се тичу заступљености појединих лексичких скупова у појединим дијалектима. Језичке специфичности проистичу из специфичности изванјезичке стварности, односно из посебности околности у којима се говорници налазе – у народним говорима „на плану садржаја ’пресликавају’ се појаве из изванјезичке стварности“ (Рамић 2012: 291–292). Као одлика локалног говора могу идентификовати само поједина значења неке

рати развој секундарних значења двеју лексема које су једнаке у некој семантичкој реализацији, нпр. именицâ *пи́смо* и *књи̏га*).

[4] Под фитонимима ћемо у раду подразумевати називе за биљке, делове биљака и плодове биљака.

[5] За означавање секундарног значења полисемичне лексеме, тј. „вишезначне речи у једном од својих значења“ (ЕС, 408) у руској литератури користи се термин лексичко-семантичка варијанта речи.

лексеме, пошто то зависи од врсте делатности којом се бави становништво у тој области (в. и фусноту 12).

1.4 У радовима који се баве лексиком народних говора различито се посматра дијалекатска лексика. Поједини истраживачи сматрају да се код дијалекатске лексике укрштају два принципа: критеријум стандардизованости / нестандардизованости и критеријум употребе те лексике на одређеном простору (Бошњаковић – Штрбац 2008: 159–160). Д. Петровић (2002: 280–282) наводи неколико особина дијалекатске лексике на основу којих се она може одвојити од стандарднојезичког израза. У првој групи је лексика код које постоји стандардизована лексема за исти појам, нпр. за стандардну лексему кошница у народним говорима има велики број назива (*задела*, *трмка*, *лубара*, *сандучара*, *задељ*, *ђерзонка* итд.) при чему је лексичка разноврсност мотивисана или обликом или материјалом од којег је предмет направљен. Другу групу чини лексика која се каквом појединошћу своје фонетске структуре разликује од стандардне речи: *куруз*, *муруз* за *кукуруз*. Трећу групу чине лексеме које се по неком обличком детаљу разликују од оних које су прихваћене као стандардне (*лажа*, *буђа* ум. *лаж*, *буђ*). У четвртој групи биле би дијалекатске речи које се својом стандардном структуром издвајају у односу на стандардизоване (*комовача*, *ку[ку]руза*, *шљи́ва*), док су у петој групи лексеме којима је једно од значења другачије од оног које се сматра стандардним, нпр. *кошара* – кошница, корпа, просторија у којој се држи стока. Наша анализа односиће се на семантичке реализације које припадају петој, последњој набројаној групи.

2 Због ограниченог обима рада, одлучили смо да представимо само неке лексеме из групе фитонима са развијеном полисемантичком структуром, а то су називи за делове биљака – биљне органе (нпр. *ко̏ра*, *ли̑ст*) и називи за воће – плодови и дрвѐта (нпр. *кру̏шка*, *ка́јсија*).

Лексеме којима се именују воћке припадају општем лексичком фонду, али, на другој страни, ове лексеме представљају и термине у области ботанике: нпр. лексема *трешња* примарно именује и листопадну дрвенасту биљку из породице ружа из рода Prunus, која има слатке, округле коштичаве плодове, али и плод те биљке. Како наводи Д. Гортан-Премк (1997: 97, 120), код лексема којима се именује воће не зна се засигурно које је од два значења (назив за воћку и за плод воћке) примарно (историјски примарно) пошто скоро све лексеме са значењем воћка имају и значење плод те воћке, већ би се пре рекло да су платисемична.[6]

Полисемичне лексеме које ће у раду бити разматране имају у народним говорима често другачија значења него у књижевном језику. Уколико неки предмет има већи значај за ширу заједницу имаће и шири спектар зна-

[6] Слично је и са називима за повртарске биљке – истим именом се означава и врста биљке и плод те биљке – лексема *кра̏ставац* именује и биљку Cucumis sativus, али и плод те повртарске биљке, лексемом *кро̀мпӣр* именују се и једногодишња повртарска биљка Solanum tuberonum и плод те биљке итд.

чења и развијену деривацију. У процесу семантичке трансформације лексеме, семе засноване на облику, боји, величини, општем изгледу кључне су за пренос номинације на предмете који по облику подсећају на изворни појам (в. Гортан-Премк 1997: 85–109). Такође је важно напоменути да се приликом разматрања смисаоних веза и односа са ванјезичком стварношћу код значења лексема из народних говора често мора остајати у оквирима претпоставки.

Лексеме развијају нова значења тако што говорници језика, посматрајући свет око себе, уочавају сличности између различитих бића, предмета или појава, па тако представљене асоцијације исказују преношењем номинација са једног појма на други.[7] Нарочито се посматрају они сегменти и аспекти реалног света који су ближи људима. Издвајају се истакнута обележја једне ствари и пресликавају се у другу, по нечему довољно сличну ствар (в. Бугарски 2005: 199). Тако, нпр., у неким крајевима српског говорног подручја једно од значења лексеме *ја̀бука* је веридба, што је мотивисано тиме што се приликом веридбе, прстеновања девојци давала јабука (Да му још лепу младу нађемо... Постарао се мој Панта... Данас је наредио да буде и *ја̀бука* (Змај)). Ово значење добијено је поступком лексичке метонимије.

3.1 Код лексема којима се примарно именује део биљке, биљни орган, запажа се да је сема која се односи на облик веома продуктивна за настанак секундарних семантичких реализација. На пример, код лексеме *лист*, која примарно означава „биљни орган виших биљака који обично расте па гранама или стабљици, најчешће састављен од проширеног дела (лиске, плојке), дршке и основе“ (РСАНУ: том 11), за настанак семантичких дијалектизама веома су продуктивне семе ’проширен’ и ’пљоснат’. Ова сема је у процесу семантичке трансформације послужила за преношење номинације на предмете који обликом подсећају на лист: танак, пљоснат, оштар метални део неких оруђа или алатки којима се сече, струже и сл.; проширен, пљоснат део ватраља, лопатице и сл. или уопше танак, пљоснат предмет.

Свако ренде има трупку, а на трупки рукатку за држање, рупу за уметање *листова* или сечивица (Мијатовић, СЕЗб 42, 32). Треба да престружем ову цијев, али ми пуко *лȋс’* (Горобиље, М. Николић). У Јањеву се виђа ради уштеде да је [код ватраља] од железа само *лист* а дршка му је дрвена (С. Тројановић, СЕЗб 45, 303). Чим донесу изабрано трупло из шуме одмах га расеку на четири дела у виду крста и... тестером стружу танке *листове* (М. Милошевић, ГлЕМ 1938, 154).

Затим, *лȋстом* се назива и „развијено, истањено тесто, кора“, где је значење такође добијено механизмом лексичке метафоре.

---

[7] Да би лексема могла послужити за именовање новог појма, она мора припадати уском делу општег лексичког фонда, оном који је познат највећем делу говорника; мора бити неизведена реч или дериват који у свом семантичком садржају има цео или готово цео семантички садржај речи која му је у творбеној основи, семантичка реализација такве лексеме мора бити садржај њене основне семантичке реализације или реализације која је на путу да се по својој самосталности приближи основној или изједначи са основном (в. Гортан-Премк 1997: 88).

Пита на *лȉстове* (Херцеговина, Д. Бајић). Ако праве питу са сиром, не праве два *листа*, него више мали листића (Ј. Ловретић, ЗНЖ 2, 143).

3.2 У народним говорима листом се назива и *лȉснӣк*, тј. „лиснате гране које се одсецају и употребљавају за сточну исхрану (углавном преко зиме)“. Овај семантички дијалектизам добијен је синегдохом, трансформацијом архисеме која је изгубила партитивност, па не означава више део целине, лист, већ целину – грану.[8]

Док је стока на планинама... старају се они у селу, да јој спреме зимњу храну: сено и *лист* (С. Ердељановић, СЕЗб 8, 240). Пићу [сточну] чине сијено, *лист* и слама (С. Дучић, СЕЗб 48, 37). Зими се козама уз сено даје и *„лист“*, који је преко лета посечен и жђенут у шуми (С. Раичевић, ГлЕМ 1931, 69). За... време [великих снегова] и козама [се] код куће полаже *лист*, који се с јесени сече (Б. Лалевић и И. Протић, СЕЗб 5, 571).

3.3 Код лексеме *корен* којом се у основном значењу именује „орган биљке који обично расте под земљом и којим се биљка учвршћује за земљу и узима из ње воду и хранљиве састојке“, за настанак секундарних семантичких реализција у народним говорима важне су семе ’који расте под земљом’ и ’који учвршћује, повезује’. Сема ’који учвршћује, повезује’ послужила је у развоју семантичког дијалектизма „део, крај којим је неки предмет (или део предмета) за нешто везан, причвршћен“.

Наковањ је био друкчији него данас, а састојао се од *корјена*, што је ишао у дрво, два уха (једно је било обло, а друго четвртасто) и двије рупе на њима (Љ. Мићевић, СЕЗб 65, 44).

Код семантичке реализације „род, породична лоза, порекло“ семантичка трансформација извршена је по моделу конкретно → апстрактно, где је семантика са конкретног предмета ’део биљке’ метафоричким путем пренета на апстрактан појам ’породична лоза од које неко води порекло’.

Има и таких српских дјевојака, које и по туђинским заводима остану праве Српкиње; тима је јак породичан *корјен*, па не могу да се отуђе (Ј. Игњатовић). Бегићи се зову и Хоџићима. Раније су били у Потоку, где им је „*кориен*” (М. Филиповић, СЕЗб 43, 564).

У неким говорима *кореном* се назива и „доњи део брда, планине, подножје“, где је за преношење номинације на секундарну семантичку реализацију послужила сема која се односи на положај ’доњи’.

У *корјене* високих брда... продире море (С. Накићевић, СЕЗб 20, 225). И једно и друго „село” су око повеликог броја долова... што су под „*кореном*“ Бусовника (Ј. Ердељановић, СЕЗб 39, 170).

---

[8] У лексиколошкој литератури синегдоха се дефинише као пренос имена дела какве целине на целину и обрнуто. То обрнуто, према Гортан-Премк (1997: 82), не постоји, већ постоји само пренос дела целине на целину и то оног најважнијег дела који је, на неки начин, симбол целине.

3.4 Грађа потврђује и да лексема *ко̏ра* којом се примарно именује „спољашњи омотач стабла дрвета, његових грана и корена, који може да се одвоји, огули“ (РСАНУ: том 10) има велики број секундарних значења. Секундарна значења ове лексеме „спољашњи тврђи део хлеба или пецива уопште“, „спољни омотач неких плодова“, „спољњи, тврди део јајета“, „чврст рожнати омотач код неких животиња (кућица пужа)“ изведена су из једног „општег значења“ ’омотач’ које се различито конкретизује у посебним случајевима, где не постоји доминантно примарно значење, већ је ’омотач’апстрактна веза између конкретних реализација (в. Драгићевић 2003: 222–223).

Кора зову горњи и доњи део од леба (Врање, М. Вељић). Не ваља се: Бацати *коре* од ораха на ватру, да мољци не би јели хаљине (М. Павићевић). Оно што се ољушти код ораха до љуске зове се *кора* и употребљава се за бојење у црно (Заглавак, Ж. Стефановић). За ову се игру... издуби рупица за половину *коре* од јајца (С. Дучић, СЕЗб 48, 343). Не ваља се: *Коре* од јаја остављати неполомљене да се у њима не би вјештице легле и возиле као у лађе (М. Павићевић). Да се нијесмо... осамили као спуж у својој *кори*, не би нас туђин притискивао (Љубиша).

4.1 И код лексема којима се примарно именују воћка или плод воћке запажа се да су у народним говорима семе које се односе на облик и боју плода воћке веома продуктивне за настанак нових значења. На пример, лексема *кру̏шка* је назив за „листопадно дуговечно дрво род Pirus, из ф. Rosaceae, са много врста, подврста и сорти, од којих се неке гаје као воћке; плод тих биљака“ (РСАНУ: том 10). Семе засноване на облику плода ’сужен’ и ’издужен’ у процесу семантичке трансформације главне су за настанак значења „оно што обликом подсећа на крушку, односно крушкасти завршетак неког предмета“. Тако се *крушком* називају разни предмети визуелно слични плоду крушке.

О зиду магазе... кантар са *крушком* од туча (М. Ђуричић). Другу руку ослонио о бедро тамо где му иза појаса вири жута *крушка* кубуре (З. Шубић).

Лексемом *грȏзд* у основном значењу именује се „плод сложен од бобица које стоје на бочним петељкама приближно једнаке дужине израслим на главној петељци, вретену (обично плод винове лозе)“ (РСАНУ: том 3), где је такође сема која се односи на облик мотивисала семантичку реализацију „цваст у облику грозда“.

Гроздови багрема одпадали су и летели по ветру (М. Јанковић). Ветар неуморно љуља опуштене златне *гроздове* зановети (Секулић И.).

И код лексеме *ја̏года* која примарно означава „вишегодишњу зељасту биљку Fragaria из ф. Rosaceae са црвеним, мирисним и сочним бобичастим плодом који се употребљава у људској исхрани; плод те биљке“ (РСАНУ: том 8),[9] семе засноване на облику и изгледу јагоде постале су индуктори

[9] Као и већина биљака, и *јагода* има значење у народном гатању: у пожаревачком крају се употребљава као љубавна враџбина. Од јагода са два или четири листа начини се венчић, и коју девојку момак кроз тај венчић погледа, мора да га заволи (Чајкановић).

настанка метафоричке семантичке реализације „плод бобичастог облика“, па се *ја̏годо̄м* у неким крајевима (околина Пожаревца, Банат) назива плод дуда, дудинка.

4.2 Називи за врсте украсног веза или мотива у везу, врсте украса на ћилиму и чаршаву, украса на одећи често су мотивисани фитонимима, где је мотивациона база за настанак имена обично била цела слика плода воћке.[10] Осим номинационог, у народној култури одређени орнаменти имају и симболичко значење, па *гро̂жђе* значи велике бриге, *кру̏шка* има значење опроштаја, опроштења, а *бре̏сква* значење лепоте и здравља.[11]

Брескве, pl., везил. орнамент. Симболички значе: здравље, угодност, љепоту (J. Беловић 1). *Грожђе*, pl., везилачки орнамент. Симболски значи: тешке бриге (J. Беловић 1). *Крушке*, pl., везилачки орнамент. Симболички значе: опроштење (J. Беловић 1). Има их [облика] велико обиље... везиљи [су] најмилији... бобице, ђулићи, *јагоде* (J. Беловић 1).У орнаментици наших текстила... имаде симбола који сјећају на азијску прадомовину. Амо иду мотиви под називљем... „птице”... *„јабуке“* (J. Беловић 2).У ћилимарским називима... српски су називи... *„грозд“*... „лозица“ (К. Костић). Бели чаршави... су „ишупљикани“, а те су шупљике обично по обрасцу *„гроздова“* (М. Шкарић, СЕЗб 54, 38). Фалдице, како су начињене на тој кошљи, зову се и *малине* (Б. Широла, ЗНЖ 28, 127).

4.3 Лексичком метонимијом индуковано је неколико значења лексеме *кру̏шка*. У грађи из збирки речи из врањског, подрињског и босанског краја *кру̏шко̄м* се назива ракија добијена од плодова крушке, крушковача: плод крушке → пиће од плодова крушке. Ово је иначе и у савременом језику уобичајено својство да се напитак од неког воћа назове именом тог воћа, чиме овакве лексеме прелазе у категорију градивних именица, односно, извршена је и њихова граматичка трансформација (в. Гортан-Премк 1997: 72).

4.4 *Кру̏шко̄м* се назива и греда на којој стоји вретено за покретање воденице (Дубица, Хрвећанин М. и М.).[12] Претпостављамо да је развој овог значења

---

[10] „Орнаменти у везу су претежно геометријски, или геометризовани вегетативни, ређе зооморфни, облици блиски човековом искуству [...] Везиља стилизује облике из своје околине и од њих узима само главне обрисе. Тако оно што везиља назива *јабуком*, *цветом*, *граном*, *лозом* и сл., уопште не мора имати облик тих ентитета у стварности, већ је то само израз њене асоцијативне представе о предмету, настале из сличности облика. Назив *грана* преноси на шару која се самостално пружа преко платна“ (Марјановић 2007: 230).

[11] *Кру̏шка* се у култури Срба сматра дрветом под које се скупљају зли демони, али је се за њу везује и обред причешћивања крушке (у околини Ђевђелије), што говори о томе да су према њој гајили и извесно поштовање (Чајкановић). Такође, Чајкановић истиче да плод *бре̏сквē*, према народном веровању, представља плод љубави и симбол заљубљености (потврду за то налази у роману С. Сремца *Зона Замфирова*).

[12] У зависности од краја у коме људи живе, као и у зависности од изванјезичких фактора, јављају се друкчији називи за овај денотат: нпр. *Баба* (према тур. baba, отац) (Приштина, КЕМ), *ко̀била* (*Кобила* је направљена од дрвета и мете се под воденицу

продукт деловања лексичке метонимије: дрво крушке → греда направљена од дрвета крушке.

4.5 Врста народног кола у Лужници (подручје југоисточне Србије) назива се *кру̏шкōм* (Као најпознатије су ове игре: Четворка, Дрдавка... *Крушка* (В. Николић, СЕЗб 16, 389)), где мотивација за настанак овог значења није прозирна, што само сведочи о томе да се код одређивања смисаоних веза појмова некад морало стајати у оквирима претпоставки, јер је изванјезичка стварност на неком подручју утицала и на именовање одређеног појма.

4.6 Код неких лексема којима се именује плод воћке, боја плода учествује у настанку секундарне семантичке реализације. Нпр., код лексеме *ја̏года* су у саодносу семе које се односе на облик и на боју: јагодица „истакнути део на лицу испод очију“, који је некад црвене, румене боје.[13]

Лице јој [жени] је, додуше смежурано, али га младалачка румен још није оставила, те се на *ја̏годама* још једнако могу виђети кончасти трагови њени (С. Ђоровић).

И лексема *ка́јсија* у народном говору има значење „врста боје“ (Стојник, Космај, КЕМ), које је настало као продукт лексичке метафоре, према карактеристичној боји кајсије, која се може приписивати и другим појмовима за које је оваква боја типична. Иако у нашој грађи нисмо нашли потврде, у савременом језику је општераспрострањена употреба синтагме „трула вишња“ према боји плода *вишње*,[14] да означи загаситоцрвену боју.[15]

5 На основу овог прегледа може се уочити да лексеме којима се примарно именују делови биљака или врсте биљака (воћке) имају у народним говорима богату семантику и развијену полисемантичку структуру, где се разноврсни појмови именују једном лексемом (нпр. *кру̏шка* је и предмет крушкастог облика и греда у воденици и врста кола, *ли̏ст* је и предмет који обликом подсећа на лист дрвета и грана са лишћем итд.). За настанак новог значења из основ-

---

у води (Моравски срез, Т. Цветановић). *Кобила* је део воденице, на њој је усађено вретено за кретање воденице (Јадар, М. Тадић)) итд.

[13] О пожељности руменила на лицу (посебно девојачком) сведоче и стихови народне песме *Српска девојка* „У Милице дуге трепавице, | Прекриле јој румен’ јагодице, | Јагодице и бијело лице“ (НП Вук 1, 431).

[14] Као и други фитоними, и *ви̏шња* има важну улогу у народним обичајима – врачањима и гатањима, нарочито љубавним. „У Сарајеву, уочи Ђурђевдана, дође девојка-удавача под в. и затресе је да не буде догодине код матере. Онда наломи в. гранчица, и сваку намени понеком момку, па их све увече метне поред свог кревета. Коју гранчицу ујутру, не гледајући, прво дохвати руком, за тога ће се момка удати“ (Чајкановић).

[15] На пример, и лексема *ли̏мӯн* може се искористити за именовање интензивне жуте боје, према таквој боји плода лимуна. У РСАНУ је забележено атрибутско значење лексеме *ли̏мӯн* „који је боје зрелог лимуна, жут као лимун“. Дакле, и плодови биљака карактеристични по типичној, препознатљивој боји често ће бити мотиватор за одређивање одређене нијансе неке боје.

ног семантичког садржаја као најпродуктивније издвајају се семе које се односе на облик, боју и положај изворног појма. Мотивација за настанак новог значења некад је непрозирна, већ се она може само претпоставити, јер није увек познато која је појава из ванјезичке стварности говорнику послужила као мотиватор за номинацију неког појма. Народни говори су права ризница нових речи и значења од којих нека и уђу у књижевни језик и постану део свакодневне комуникације, а нека остају везана за одређено географско подручје. Проучавањем лексичког богатства народних говора стиче се и слика о животу заједнице која живи на том подручју али се богати и целокупан лексички инвентар једног језика.

Извори

Бајић, Д.: Душан Бајић, Збирка речи из Пљеваља, Дробњака и Бос. Крајине, 1908.
Беловић, J. 1: Jelica Belović-Bernadzikowska, *Hrvatski narodni vezovi*, Osijek, 1906.
Беловић, J. 2: Јелица Беловић-Бернадзиковска, *Српски народни везови*, Нови Сад, 1907.
Богдановић, J.: J. Богдановић, Збирка речи из Лике.
Вељић, М.: Михаило М. Вељић, Збирка речи из Врањског округа, 1899. и 1903.
ГлЕМ 1926–1940: *Гласник Етнографског музеја у Београду* I–XI, Београд: Етнографски музеј.
Ђуричић, М.: Младен Ст. Ђуричић, *Јадар топи брда*, Београд, 1958.
Змај: Јован Јовановић Змај, Збирка речи из разних крајева, а поглавито из Војводине, 1898–1902.
ЗНЖ 1–33: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* I–XXXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1896–1949.
Игњатовић, J.: Јаков Игњатовић, *Патница*, Нови Сад, 1888.
Јанковић, М.:Милица Јанковић, *Плава госпођа*, Београд, 1924.
КЕМ: Картотека Етнографског музеја у Београду.
Костић, К.: Коста Н. Костић, *Грађа за историју пољопривреде код нас*, Београд, 1921.
Љубиша: Stjepan Mitrov Ljubiša, Pripovijesti crnogorske i primorske, Dubrovnik, 1875.
Николић, М.: др Мирослав Николић, Збирка речи из Горобиља код Пожеге.
НП Вук 1–6: *Српске народне пјесме* I–VI, скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Беч, 1841–1866.
Павићевић, М.: Mićun M. Pavićević, Narodno blago iz Crne Gore, Poseban otisak iz „Vjesnika“ Etnografskog muzeja u Zagrebu, Beograd, 1937.
РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I–XVIII, Београд: САНУ, 1959–.
СЕЗб 1–66: *Српски етнографски зборник СКА* [*САН*, *САНУ*] I–LXVI, Београд: СКА (САН, САНУ), 1894–1960.
Срећковић, J.: Јован Срећковић, Збирка речи из Левча, 1900.
Стефановић, Ж.: Живко Стефановић, Збирка речи из средњег Тимока, Књажевца и околине и из разних крајева, 1900–1907.
Тадић, М.: Милан Тадић, Збирка речи из Јадарског, Азбуковачког и Рађевског среза, 1911.
Ђоровић, С.: Светозар Ђоровић, *Записци из касабе* I, Београд, 1900.
Хрвићанин, М. и М.: Манојло и Мојо Хрвићанин, Збирка речи из Дубице у Хрватској, 1900.
Цветановић, Т.: Тодор Цветановић, Збирка речи из Врћеновице, Моравски срез, 1910.
Шубић, З.: Звонимир Шубић, *Фазлића поток*, Београд, 1934.

Литература

Бошњаковић – Штрбац 2008: Жарко Бошњаковић – Гордана Штрбац, Место дијалектизама и регионализама у језику масовних медија (на примеру новинских текстова објављених у новосадском листу „Дневник“), *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXIII/2, Нови Сад: Филозофски факултет, 157–166.

Бугарски 2001: Ranko Bugarski, *Lica jezika*, Beograd: Čigoja štampa.

Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, Механизми настајања секундарних значења лексема, у: *Српски језик*, VIII/1–2, Београд: Филолошки факултет, 221–229.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

ЕС: А. Н. Тихонов и др., *Русский язык: энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий* 1, Москва: Издательство «Флинта» – Издательство «Наука», 2008.

Марјановић 2009: Милица Марјановић, Називи шара и мотива у српском народном везу, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 228–232.

Петровић 2002: Драгољуб Петровић, Дијалекатска лексика и речник стандардног језика, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 277–283.

Рамић 2012: Никола Рамић, Опште карактеристике дијалекатске лексике, у: *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: ФИЛУМ, 289–298.

Чајкановић Веселин, *Речник српских народних веровања о биљкама.* http://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2F21naki.files.wordpress.com%2F2013%2F11%2Frecnik_srpskih_narodnih_verovanja_o_biljkama.docx. Преузето: 12. 5. 2014.

Штасни – Бошњаковић 2009: Гордана Штасни – Жарко Бошњаковић, О лексичким и семантичким дијалектизмима у роману *Кобајаги* Ђоке Филиповића, у: *Дијалекат – Дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 84–100.

Summary

About Semantic Dialecticism on the Example of Phytonyms

Nataša M. Milanov

The paper describes the development of the secondary semantic realizations of ambiguous lexemes which are usually refered to as phytonyms in literary language, but have a similar or different meaning in colloquial speech. The analysis shows that lexemes which primarily refer to parts of plants or plant species, in colloquial speech have rich semantics and a developed polysemantic structure. The most productive seeds for the emergence of new meanings from the basic semantic content are the ones related to the shape, color and position of the original idea.

Keywords: semantic dialecticism, polysemy, phytonym, semantic translations, popular speech

Називи за боје у неким призренско-тимочким говорима

*Данијела С. Станић**

У раду се анализирају лексеме из лексичко-семантичке групе назива за боје, и то пре свега придеви и њихови деривати, на подручју два дијалекта призренско-тимочке дијалекатске зоне: тимочко-лужничког и призренско-јужноморавског. Такође, лексичко-семантичка група назива за боје прати се дијахроно у распону од Белићевих *Дијалеката источне и јужне Србије* (1905) до лексичке грађе коју бележе дијалекатски речници почетком XXI века: *Речник тимочког говора* Јакше Динића (Динић 2008) и *Речник говора јабланичког краја* Радмиле Жугић (Жугић 2005). Забележена лексичка грађа анализира се на граматичком (фонетском, морфолошком и творбеном) плану, као и на семантичком плану.

Кључне речи: придеви и њихови деривати за означавање боја, тимочко-лужнички дијалекат (тимочки говор), призренско-јужноморавски дијалекат (јабланички говор), граматички план, семантички план, Белић, лексикографски извори с почетка XXI века

Призренско-тимочкој дијалекатској зони се приписује особено место у систему српских дијалеката, пре свега због 1) низа балканистичких иновација које не карактеришу друге српске дијалекте и 2) одређеног броја архаизама својствених призренско-тимочким говорима као представницима старијих штокавских говора српског језичког простора (Ивић 1985[2]: 110–115, 122–125).

Од архаизама, у призренско-тимочком дијалекту се чува полугласник као битна фонолошка одлика, неизмењено вокално *л* и *-л* на крају слога, односно, њихови рефлекси различити од оних у другим српским дијалектима (Ивић 1985[2]: 110; Ћирић 1999: 32; Станковић 2008: 62–64).

Од млађих иновативних црта истраживачи најчешће наводе замене назала вокалима *у* и *е*; замену група **tj*, **dj* сугласницима *ћ*, *ђ*; прелазак група **skj*, **stj*, **zgj*, **zdj* у *шт*, *жд*; прелазак *чр* у *цр*; прелазак *вь* у *у-*; метатезу *вс-* у *св-*. Поменуте иновације су заједничке и за друге штокавске говоре (Ивић 1985[2]: 16–17, Ћирић 1999: 32).

Када се говори о присуству и пореклу балканизама у призренско-тимочким говорима, Белић наводи да су се ове особине у словенским језицима, па

Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка проучавања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, бр. 178009 који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* danijela.stanic@isj.sanu.ac.rs; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

и у поменутом дијалекту, развиле под непосредним утицајем несловенских балканских језика и да је највећу улогу у њиховој појави имала асимилација романског становништва на територији централног Балкана (Белић 1999: 40–44). Као најкарактеристичније балканистичке црте ових говора, истраживачи наводе неутрализацију квантитета акцента и свођење на један, експираторни акценат, аналитичку деклинацију, употребу удвојених облика личних заменица, аналитичку компарацију придева, али и именица, бројева, глагола и прилога и замену инфинитива конструкцијом *да + презент* (Ивић 1985[2]: 110; Ћирић 1999: 32; Станковић 2008: 58).

Поред тога, у тимочко-лужничким и призренско-јужноморавским говорима присутне су и следеће аутохтоне српске особине развијене отприлике до 14. века: 1) отврдњавање старих *ћ*, *ђ* (<**tj*, **dj*) у *ч*, *џ* у тимочко-лужничкоме (*свечȁ*, *меџȁ*), док оно изостаје у призренско-јужноморавскоме (*свећȁ*, *међȁ*); 2) јака палатализација *к*, *г* испред палаталних вокала, односно *к* испред палаталних сугласника (*ру̏ће*, *но̀ђе*; *кошу̏љћа*), док она изостаје у призренско-јужноморавскоме (*ру̏ке*, *но̀ге*; *кошу̏лька*); 3) чување вокалног л само у тимочкоме, према вокалном л и ль у лужничкоме и у и лу призренско-јужноморавскоме (Белић 1999: 35–40, 102, 114; Ћирић 1999: 33).

У раду ће се анализирати називи за боје, и то пре свега придеви и њихови деривати, на примерима ексцерпираним из речника двају говора призренско-тимочке дијалекатске зоне: тимочког говора и јабланичког говора. Биће спроведена анализа на вертикалној и на хоризонталној равни, и то тако што ће се прво међусобно поредити називи за боје у двама наведеним говорима, а потом стање ове појаве у односу на стандардни српски језик. Спровешће се и компаративна анализа истраживане језичке појаве на основу материјала забележеног с почетка двадесетог века, коју приказује монографија А. Белића *Дијалекти источне и јужне Србије*, штампана 1905, у односу на материјал забележен у последњих десет година 21. века. Савремене језичке прилике осликавају следећи дијалекатски речници: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, 2008, као репрезент тимочког-лужничког говора (у даљем тексту Динић 2008) и Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, 2005, као репрезент призренско-јужноморавског говора (даље у тексту: Жугић 2005). Анализа ће се спровести на фонетском, морфолошком, творбеном и семантичком нивоу. Анализирани корпус чини лексичко-семантичка група боја (придеви и њихови деривати који означавају боју), јер она представља целовит, кохерентан систем у коме се осликава лексика различитих историјских нивоа, од прасловенског наслеђа, преко позајмљене лексике, како оријенталног, тако и европског порекла, до савремених лексичких иновација.

Најпре ћемо на примерима из грађе разматрати фонетска обележја тимочког и јабланичког говора. Призренско-тимочки говори у већем броју својих фонетских обележја, као што су: вокалски и консонантски систем, чување полугласника, акцентовање речи са полугласником, вокалске алтернације и супституције сугласника, чувају стање како је забележио Белић А. (1905).

Полугласник, као једна од специфичних карактеристика поменутих говора, чува се када је под акцентом, и то у следећим ситуацијама: у суфиксу који је срастао с кореном и који није продуктиван, као у примерима: *бель̀ц*, *белуть̀к*, *жлтарь̀ц*, *зелень̀ц*, *жлть̀ц*, *плавачь̀к*, *рујь̀к*, *сивь̀ц, црвенчь̀к*, *црвеншь̀к* (Динић 2008), дакле, у деминутивним суфиксима *-ьк* и *-ьц*, са данашњим непостојаним *а* у стандардном језику, као и у корену следећих речи: *вь̀кла* (*вь̀кло*), *вь̀клуша*, *вь̀клушка*, *модь̀р*, *-дра*, *-дро*, *ть̀вьн*, *-вна*, *-вно* (Динић 2008). Даље, етимолошки полугласник се чува у основи, под акцентом, као и у суфиксу после акцента: *ть̀вьн*, *-вна*, *-вно* (Динић 2008). Такође, забележена је и паралелна употреба облика са полугласником и без њега у примеру *мо̀дар* / *модь̀р*, што указује на постепену замену полугласника вокалом *а* (Динић 2008).

У корену неких речи, уколико је у контакту са сонантном *р*, вокал *а* често прелази у *е*, што потврђују примери: *шерѐн*, *шерени̇̀кав*, *шерени̇̀какав*, *шерѐнко* (Динић 2008). Даље, замена вокала *а* вокалом *е* у суфиксу забележена је у следећим примерима са територији ова два поменута говора: *гавга̀љес*, *гаљес*, *гарес*, *гра̀орес*, *калушес* (Динић 2008), *га̀љес*, *га̀рес*, *су̀рес* (Жугић 2005).

У називима за боје, вокално *л* забележено је само у тимочким говорима, као у примеру *жл̀т* (Динић 2008), док су у призренско-јужноморавским говорима редовно потврђени примери са вокалом *у* уместо гласа *л*: *жутило*, *жутличе*, *жутишкав* (Жугић 2005). Етимолошко *л*, без фонетске алтернације преласка у *о*, забележено је у оба говорна типа, као у примеру *бѐл*, *-а*, *-о* (Жугић 2005, Динић 2008).

Супституција гласа *ф* гласом *в* потврђена је у примеру *кавѐн*, *-а*, *-о* (Динић 2008).

Забележен је губитак иницијалног *ј* у примеру *ереби̇̀чес*, а у примеру *зентиља̀в* потврђеног у јабланичком говору имамо потврду губитка медијалног *ј* уз метатезу сугласника *т* и *н* (Жугић 2005).

Губитак сонанта *в* без вокалског сажимања посведочен је у придеву *белому̀ас* (Динић 2008).

Губитак сугласника *х* забележен је у примерима *гра̀орес* (Динић 2008) и *оро̀в* (од именице *орах*) (Жугић 2005) где је, након испадања међувокалског *х*, дошло до асимилације вокала *а* и *о*.

Глас *џ* присутан је на месту гласа *ђ* насталог од прасловенске групе *дј* и чува се у корену следећих речи: *ри̇̀џа*, *риџи̇̀је се*, *р̀џав*, али има случајева где се у корену сачувало и етимолошко *д*, као у примеру *смедѐс*, *-та*, *-то*, а забележена је и потврда чувања етимолошког *д* у корену уз присуство гласа *ћ* у суфиксу: *ридо̀вћина* (Динић 2008). Поменуте појаве су диференцијална карактеристика само тимочког говора.

Упрошћавање сугласничке групе *-ст* у финалном положају забележен је у следећим примерима *белому̀ас*, *белому̀вас*, *модроо̀кас*, *црвѐнкас*, *црвења̀с* (Динић 2008) и *смѐђас*, *црнома̀њас* (Жугић 2005). Осим тога, бројни примери, као што су: *белому̀њес*, *бељо̀зес*, *бо̀ћес*, *гавга̀љес*, *га̀рес*, *гра̀орес*, *жлтњо̀вчес*, *и̇̀њес*, *калу̀шес*, *ла̀сес*, *модроо̀кас, му̀рес*, *ть̀внес*, *цветѐс, црвѐнкас, црвења̀с, црномл̀њес* (Динић 2008) и *бу̀лес*, *га̀љес*, *га̀рес*, *ереби̇̀чес*, *ли̇̀сес*, *му̀рес*, *смѐђес*, *су̀рес*, *црнома̀њес* и *чарапѐс* (Жугић 2005) показују тенденцију

замене наставка *-ас(т)* његовом дијалекатском варијантом *-ес*, при чему у наставку вокал *а* прелази у вокал *е*. На основу свих наведених примера, може се извући закључак да су то углавном експресивни именички деривати међу којима су најбројнији придеви који изначавају боју какве домаће животиње, а нешто ређи су они примери који колористички одређују тип људи.

Метатеза сонаната *в* и *р* забележена је у неколико примера у тимочком-лужничком дијалекту: *гарван*, *гарвани̏т*, *гарва̀ноша*, *гарва̀ношка* (Белић 1999; Динић 2008).

У примеру *тьвьн*, *-вна*, *-вно* бележи се дисимилација сонаната у ситуацији где гласовна група *мн*, будући исте артикулације, прелази у *вн*, дакле, у сонанте различите артикулације (Динић 2008).

Код јужноморавских говора забележена је и појава дисимилације другог од два истоветна слога, као код примера *пепиља̀в* и *пепиља̀вка* (Жугић 2005).

У примеру *белосвецки* забележеном на призренско-јужноморавском терену имамо потврду за африкатизацију сугласничке групе *тс* > *ц* у медијалном положају испред експлозивног к (Жугић 2005: XVI).

Од морфолошких обележја, везаних за придеве који означавају боје, издвајамо као најупадљивију црту доминацију неодређеног вида.

Присуство одређеног вида огледа се у речима и синтагмама које припадају ојконимима, фитонимима, антропонимима и устаљеним спојевима речи, као што су: *бѐли вѐтар*, *бѐли ра̀ван*, *жлти̏ бробѝнци* (мрави), *жл̀ти ра̀ван*, *си̏њи ка̀мен*, *црвѐни лу̀к* (Динић 2008) и *Бѐли*, *Зелѐни вир*, *Цр̀ни* (Жугић 2005). До одступања од употребе одређеног вида долази у следећим синтагмама: *бѐл дро̀б*, *бѐл есѐн*, *бѐл пели̏н*, *жл̀т петлица̀н*, *жл̀т пипѐр*, *жл̀т шипьк*, *црн дро̀б* (Динић 2008) у тимочком говору и они заједно са осталим наведеним примерима назива за боје потврђују ограничену видску дистрибуцију на проучаваној територији.

У призренско-јужноморавском дијалекту примећен је процес преласка променљивог придева у непроменљиви, под утицајем суперлативâ *бѐлцат (белцат)* и *црнцат*, који се употребљавају за истицање (Станић 2012а: 38). Примери за ову појаву су следећи: *бельц*, *зеленьц*, *црвеньц* и *шареньц*. Сви ови придеви исказују изразиту особину придева у основи, па се суфикс *-ьц* може третирати као аугментатив. Овоме можемо придодати и непроменљиви придев покрајинског порекла *ча̀нгар* (плавозелен). Ова морфолошка појава највероватније се развила услед одсуства деклинације.

Пример *шарени̏какав* (Динић 2008) потврда је за редупликацију морфема у сложеном суфиксу.

Анализом је обухваћен и творбени аспект.

У оба типа призренско-тимочких дијалеката забележени су примери адаптације суфиксацијом, и то оријентализама и непроменљивих европеизама, мада ових других много ређе. Примери за ову појаву су следећи: *а̀лав*, *а̀лев*, *а̀лен* (од непр. придева *а̂л*) (Жугић 2005; Динић 2008), *ђувѐзан*, *ђувезни̏кав* (од непр. придева *ђувез*) (Жугић 2005; Динић 2008), *ка̀рчес*, *карча* (од непр. придева *кара*) (Жугић 2005; Динић 2008), *мо̀рав, морави̏лка, морави̏ло* (од непр. придева *мо̀р и мо̂р*) (Динић 2008), *му̀рес* (од именице *мурећеп*) (Жугић 2005),

ро̏зан, *розни̏кав*, *розњикав* (од непр. придева *розе*) (Жугић 2005; Динић 2008). У тимочким и јабланичким говорима забележен је и један неадаптирани оријентализам: *ђувѐз* (Жугић 2005; Динић 2008).

Суфикс *-ко*, а затим и суфикси *-ачко*, *-качко* и *-шко*, који се користе за означавање неке особине присутни су и код придева који се користе за означавање боја. У стандардном језику суфикс *-ко* служи као именички хипокористички суфикс, и то искључиво мушког рода, а по својој основној функцији јесте суфикс мушких имена. Тај суфикс је типичан за придевске изведенице, дакле, од придева који углавном представљају неку лошу особину, али укупан тон изведенице више је шаљив него пејоративан (мада не и увек или обавезно), као на примеру именица *мршавко*, *дебељко*, *ћелавко*, *грбавко* и сл. (Клајн 2003: 140–142). На простору тимочких говора ова творбена црта забележена је у следећим примерима: *а̏левко*, *белко̏*, *беличко*, *беџко*, *жлтко̏*, *зеленко̏*, *зеленшко̏*, *пла̏вачко*, *пла̏вкачко*, *плавко̏* (Динић 2008). За разлику од стандардног језика где овај суфикс означава неку физичку или карактерну особину мушких носилаца имена, у тимочком говору само придев *беличко* се односи на колористичку ознаку човека, а затим семантичко-морфолошким варирањем истог творбеног модела ознака се пренела и на овна. Сви остали придеви се односе на колористичку обојеност каквих денотата, најчешће предива и имају деминутивну функцију.

Када је реч о префиксалном творбеном типу морамо истаћи да је међу придевима, али и међу другим врстама речи који се користе за означавање боја, прегледана грађа показала да су најпродуктивнији следећи префикси: *на-*, *о-*, *по-*, *при-*, *су-* и *у-*. Неки од примера у којима се ови префикси јављају су следећи: *на̏рујан*, *на̏црвен*, *нацр̏ни се*, *обелѐе*, *подбѐли*, *подбељо̏ше*, *помодрѐе*, *прицрнѐе се*, *суцр̏њес*, *ужлтѐе*, *ужл̏ти се* итд. (Динић 2008). Овде би се могло претпоставити да је префикс *су-* у примеру *суцр̏њес* највероватније преузет из књижевног језика (Белић 1999: 183, 297), као и творбени модел и значење придева *на̏рујан* (плод који није још сасвим зрео, недозрео), као, рецимо, по моделу придева из стандардног језика *на̏зелен* (Станић 2012б: 33).

Што се тиче семантичких црта истраживаних говора, на основу прикупљене и прегледане грађе, може се извући неколико следећих закључака:

Приликом сагледавања семантичких особености придева *пла̑в*, дошло се до закључка да се његово денотативно и оказионално, конотативно значење преплићу, при чему је доминантније оказионално значење, које следи етимолошку одређеност придева *пла̑в*, дакле, са значењем *блед*, *светао*, па тако имамо следеће примере који то потврђују: *пла̏ви* (несвр.) – пропире фино рубље (*Свѐ пла̏вим, и ма̏раме и кошу̏ље*); *плавѐж* м – фино рубље (*Са̏мо да пропѐрем ови̏ја плавѐж, о̏дма поста̏љам ручѣ̏к*); *плавко̏* – бледожућкасто (*Нѐ жлто̏, до̏јде ви̏ше плавко̏*); *пла̏вне* (свр.) – пропере, испере фино рубље (*Кьд пла̏внем овѐј кошу̏ље, по̏сле чу да пѐрем просто̏рће*) (Динић 2008). Ова особина приметна је још и код апелатива и зоонима, што је уочљиво на следећим примерима: *пла̏вка* – крава бледожуте боје и име таквој крави и *пла̏вча* – во бледожуте длаке и име таквом волу и пеј. особа плаве косе и пегава по лицу (Динић 2008); *Пла̏вка* – крава прљавобеле, сивкасте боје и

име таквој крави (*Пла̏вка, а̏ко оте̏ли же̏нско теле̏, ће га чу̏вамо за домазлѝк*) (Жугић 2005).

Такође, док придев *плав* у тимочким говорима означава нешто бело, дотле је *модар* честа ознака за плавичасто, бледо и тако је у поменутим истраживаним говорима: *модра̏љка* – пеј. женска особа модрикастог (*Чува̏ ону̏ј модра̏љку нико вре̏ме па гу на̏пуди, не му у̏бава сѣг кьд гу посмеши̏ја*) (тј. бледог – Д. С.) тена, *модра̏ча* (*Како̏ ти је сѣг модра̏ча, што̏ не̏си на вре̏ме мисли̏ја, не̏је била̏ под фере̏цу?*) (исто значење) (Жугић 2005), *модруља̏в* – пеј. који је плавкаст (*Кьд ку̏пиш млеко̏ у дућа̏н, па га си̏пешу пани̏цу оно̏ до̏јде модруља̏во, не̏ма да е бе̏ло ко кьд га помлзе̏ш*) (Динић 2008).

Објашњавајући појаву усклађености домаћег микросистема лексичких јединица у служби разликовања људи по боји, где се првобитно етимолошко, а данас оказионално, значење придева *плав* у одређивању ‘неизразитог, светлог, бледог’ денотата развило за означавање колористичког типа људи светле косе, Ивић М. полази управо од говора житеља села Штитарци код Књажевца (тимочки говор). У овом локалном говору, који је због свог географског положаја био изложен јаком бугарском утицају, специфицована је ознака плаве боје придевом *сињ*, док се придевом *плав*, као што то ексцерпирана грађа потврђује, означава ‘нежножута, тј. бледожута’ нијанса. Највероватније је да је из дијалекта ова појава прешла у стандардни говор, јер је у њему дошло до магринализовања употребе придева *сињ* и *модар* за означавање каквог злокобног појма, тј. за означавање боје повреда настале каквим ударцем или промрзлином, тако да је фонд општих имена остао без општег назива за плаво, на чије место „ускаче“ придев *плав* са својим првобитним оказионалним значењем (Ивић 1995: 80–81).

Испитивани говори чувају поједине прасловенске називе за боје, који се огледају у следећим примерима: *вра̏н* (у деноминалима: *вра̏нац*, *врани̏ч*, *вра̏ноша*, *вра̏ношка*, *вранче̏*, *вранчи̏ч* (Динић 2008)), *мо̏дар* (у: *модра̏љка* (Жугић 2005), *модруља̏в* (Динић 2008)), *ру̏ј* (у: *рујка*, *рујан* и *на̏рујан* (Динић 2008)), *рић* (у: *ридо̏вћина*, *ри̏ца*, *рици̏је се* (Динић 2008)), *ру̏д (у руде̏е се* (Динић 2008)*)*, *руме̏н* (у: *руменикав*, *руменило, руме̏нка* (Динић 2008)), *си̏њ (у: си̏нћав, сињѐвина, сињи̏ло, сињина̏* и *сињомо̏рац* (Динић 2008)), *су̏р* (у: *су̏р*, *су̏рка*, *су̏рко*, *су̏рча* (Динић 2008) и *су̏рес* (Жугић 2005)). Већина ових придева се задржала захваљујући деноминалним зоонимима где мотив номинације представља придев који означава боју прасловенског порекла.

Појава семантичко-морфолошког варирања једног творбеног модела у ова два дијалекта призренско-тимочких говора потврђује присуство старих словенских придева и њихову велику укорењеност у поменутим говорима, посебно у тимочком. Неки од примера за ову појаву су следећи: *бели̏чко* и *бе̏лоња* – онај који је плаве, скоро беле косе и бела лица и ован беле боје и име таквом овну (Динић 2008); *жлтарѣ̏ц* – птица жутовољка Emberiza citrinella и онај који је пегав по лицу и жуте косе (Динић 2008); *мр̏ча* – црњомањаста мушка особа и пас црнкасте длаке и име таквом псу (Динић 2008); *пла̏вча* – во бледожуте длаке и име таквом волу и пеј. особа плаве косе и пегава по лицу (Динић 2008); *сме̏да* – овца или коза са смеђом вуном или длаком и име таквој

овци или кози и особа риђе косе и пегава лица и често надимак таквој особи (Динић 2008). Сви ови придевски деривати су настали по моделу општег значења онај *који је или оно што је као придев у творбеној основи*, а варирање истог творбеног модела има последицу изостанак међусобног односа једне реализације са другом, иако су обе радијално везане за придев који означава боју који је у основи (Гортан-Премк 1997: 132–134).

Специфични покрајински називи присутни су у оба говорна типа: *белому̏ас*, *белому̏вас*, *белому̏њес*, *бељо̀зес*, *бо̀ђес*, *гавга̀љес*, *га̀љес*, *ла̀сес*, *са̀џав*, *џангарљи̏в* (Динић 2008); *бу̏лес*, *га̀љес*, *чанга̀р* (непром. пр.), *ча̀нтрав*, *чарапѐс* (Жугић 2005).[1]

На основу прегледаног материјала добијеног из поменутих дијалекатских речника и анализе језичких особина добијених из њега, издваја се неколико карактеристика тимочко-лужничког и призренско-јужноморавског дијалекта, које треба поменути у закључним напоменама овог рада.

Фонетске карактеристике показују мало одступања у односу на стање забележено пре 100 година у Белићевој монографији. Иновацију представља паралелна употреба облика са полугласником и без њега у примеру *мо̀дар* / *модѝр* и она указује на постепену замену полугласника вокалом *а*.

Нешто веће промене запажају се на преостала три граматичка плана. Кад су у питању *морфолошке црте*, као једна од битних особина поменутих дијалеката може се навести експанзија непромењљивих придева који означавају боје у призренско-јужноморавском дијалекту. Друга важна морфолошка карактеристика јесте алтернација оба придевска вида карактеристична за стандардни језик, која је присутна у оба испитивана дијалекта, уз одређена терминолошка ограничења.

Од *творбених особености*, битно је издвојити експанзију суфикса *-ко* и њиме сложених суфикса за деривацију придева који означавају боје, а која је забележена у тимочко-лужничком дијалекту.

Једна од најважнијих *семантичких одлика* испитиваног ареала јесте чување првобитног етимолошког уместо данашњег, оказионалног, значења придева *плав* и *модар* на територији целог проучаваног простора.

На крају би требало скренути пажњу и на чињеницу да су неке од фонетских и морфолошких промена, као глас е у суфиксу уместо полугласника и губљење падежних форми, очигледно исти као и у суседним македонским дијалектима, што сведочи о интерференцији која је неизбежна у пограничним говорима.

---

[1] Неки од ових покрајинизама заступљени су и у другим штокавским дијалектима, на пример, у источнохерцеговачком налазимо: *бро̀ђаст* (овде *бо̀ђес*), *гаљаст* (овде *га̀љес*) и *ласаст* (овде *ла̀сес*) (Станић – Јанковић 2013: 207–208), али већина су аутохтоне призренско-тимочке творевине и показују велику језичку иновативност носилаца ових говора.

Литература

Белић 1999: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Динић 2008: Јакша Динић, *Речник тимочког говора*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 4).

Жугић 1999: Радмила Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог* (Београд) LIII, 135–145.

Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник (Београд) LII.

Ивић 1985[2]: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Увод и штокавско наречје, Нови Сад: Матица српска.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, суфиксација и конверзија*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ.

Станић 2012а: Данијела Станић, Променљиви придеви са именичком основом који означавају боје, у: *Савремена проучавања језика и књижевности* III, књ. I, Крагујевац: Филолофко-уметнички факултет, 165–174.

Станић 2012б: Данијела Станић, О неким творбеним типовима променљивих придева који означавају боје, *Наш језик* (Београд) XLIII/1–2, 29–44.

Станић – Јанковић 2011: Данијела Станић – Јелена Јанковић, Називи за боје у Речнику српских говора Војводине, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 194–211.

Станић – Јанковић 2013: Данијела Станић – Јелена Јанковић, Придеви који означавају боје у источнохерцеговачком дијалекту, у: *Босанскохерцеговачки славистички конгрес* I, књига 1, Сарајево: Славистички комитет, 203–211.

Станковић 2008: Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 5).

Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, *Говори Поништавља*, Српски дијалектолошки зборник (Београд) XLVI.

Summary

Names for Colors in Some Prizren-Timok Vernaculars

Danijela S. Stanić

This paper analyzes the names for colors, most notably adjectives and their derivatives, based on examples derived from vocabulary of two Prizren-Timok vernaculars, Timok and South Morava vernacular. Both vertical and horizontal analysis was conducted, abovementioned vernaculars were compared to each other, and the Prizren-Timok vernaculars with a standard linguistic norm; diachronic comparative analysis of a recorded state from the beginning of the twentieth century was performed (Belić 1905) compared to the observed in the last ten years of the 21st century (Dinić 2008; Žugić 2005). The analysis is carried out on the phonetic, morphological, formational and semantic level.

Keywords: names that denote color, Prizren-Timok vernacular, phonetics, morphology, word formation, semantics

Славизми у албанском језику и њихов актуелни статус

Dhimitri L. Bello – Merima H. Krijezi***

Албански језик као засебна група, која нема блиско сродног језика у оквиру велике индоевропске језичке породице, током времена је имао контакте и са многим другим језицима. Историјске околности су довеле до тога да, у једном релативно дужем временском периоду, албански коегзистира и има константне односе са словенским језицима. Резултат таквих интензивних односа је постојање мноштва лексема словенског порекла у самом лексичком фонду савременог албанског језика. Уопштавајући њихово порекло, третирамо их као славизме, јер је врло тешко, скоро немогуће, прецизно утврђивање изворног језика из кога потичу. У нашем раду потрудили смо се да дамо један краћи приказ пута допирања овог словенског лексичког корпуса у албански језик и да покажемо какав је његов статус у савременом и стандардизованом албанском језику.

Кључне речи: контакти, славизми, дијалекат, стандардни језик, статус

Албански као језик који представља засебну групу која нема блиско сродног језика у оквиру велике индовропске језичке породице током времена није могао остати изолован. Историјске околности су довеле до тога да албански језик, у једном релативно дужем временском периоду, коегзистира и има константне односе са словенским језицима. Резултат таквих интензивних односа је постојање мноштва лексема словенског порекла у самом лексичком фонду савременог албанског језика, које, уопштавајући њихово порекло, третирамо као славизме, јер је врло тешко, скоро немогуће, да се прецизно утврди њихов изворни језик тј. језик из кога потичу. Ова тешкоћа проистиче из чињенице да се балкански словенски језици у контакту, некада српски и бугарски, а данас, поред поменута два језика и македонски, приказују као врло блиски, будући да припадају јужнословенској језичкој групи. У време највећег позамљивања о којем је овде реч, они су имали статус дијалекта и представљали су један компактнији јужнословенски систем.

Тенденцију ка подели на источно словенскобалканске позајмљенице (које потичу из бугарског и македонског) и западне словенскобалканске позајмљенице (које потичу из српског), многи научници су се трудили да избегну или су примењивали критеријум који је изворно користила руска научница Десницка (1963)

* dhimbelo@yahoo.com; Универзитет у Тирани, Факултет за историју и филологију, Тирана, Албанија

** kmerima@sezampro.rs; Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, Србија

а касније и албански научник Чабеј (2008), који су славизме употребљаване на северу Албаније уврстили у славистички фонд који је српског порекла а славизме из ареала централне и јужне Албаније у фонд који је бугарског и македонског порекла. Ипак, не недостају ни тендеције ка студијама о једном одређеном словенском језику и његовом утицају на албански језик. Овом проблему су се посветили многи научници међу којима су: Миклошич (1870), Мајер (2007), Селишчев (1981), Фасмер (1921, 1937), Скок (1924), Барић (1955), Десницка (1963), Сване (1992), Или (1997), Станишић (1995), Поповић (1956), Младенов (1992), Омари (2012) итд. Ове ауторе нисмо обарађивали у нашем реферату поштујући прописана ограничења рада. Пажњу нам је привукао други део ове проблематике, који до сада није било обрађиван, а тиче се статуса славизама у савременом албанском језику, конкретно у последњем објављеном речнику албанског језика Албанске академије наука (*Fjalori i gjuhës shqipe*) из 2006. године. Мишљења смо да овај речник представља и актуализацију проблема славизама у албанском језику, као и то да третирање проблематике славизама у албанском из овог угла може дати и неке нове податке на пољу албанско-словенских језичких контаката.

Чињеница је да је данас познато око 1000 лексичких јединица словенског порекла, али све ове јединице нису саставни део активног свакодневног речника нити су све наведене у речнику савременог албанског језика, барем не у последњем, већ поменутом издању. Многе од ових јединица имају врло ограничену употребу и у случају великог броја изворних говорника албанског језика уопште не представљају део њиховог свакодневног речника.

Од читавог словенског лексичког фонда у албанском језику, јединице које су своје место нашле у речнику који смо узели као основу (базу) корпуса је број који је готово мањи од њихове половине, што нас доводи до закључка да велики број њих има врло ограничену употребу. Она се може уочити и на картама које су прецизно дате код научника кога смо већ споменули, Ц. Улија. Навешћемо и известан број лексема које имају статус славизма у албанском језику, али које нису нашле своје место у речнику из 2006. године, због ограниченог ареала у оквиру кога се употребљавају. То су:
bdinj, *beda*, *belec*, *beleg*, *belinë*, *bërki*, *bik*, *birov*, *bliznak*, *bludë*, *bllagun*, *bllatë*, *blludis*, *bodurr*, *bogaris*, *bozhanik*, *bremë*, *brigë*, *bugar*, *caro*, *carde*, *cedilë*, *cenit*, *cfilit*, *cimerikë*, *çejade*, *çeren*, *çerpë*, *çestinë*, *çetkë*, *çerpë*, *çetkë*, *çuran*, *çurë*, *çurlikon*, *daskull*, *debinë*, *dedo*, *dërzhavë*, *dërzhekë*, *dever*, *dilke*, *dingë*, *dobis*, *dojkë*, *doksat*, *domaqin*, *dragaç*, *drinjë*, *drobe*, *droboli*, *drum*, *duall*, *dubë*, *dumas*, *durlas*, *dusha*, *dhampirq*, *ergjë*, *esh*, *fancuk*, *gaqe*, *garaç*, *gërk*, *gërlas*, *gletë*, *glofkë*, *glumitem*, *gllavë*, *gllavinë*, *golitet*, *golugaçkë*, *gollash*, *gollogrendë*, *gollombuçkë*, *gollomesh*, *gollovezhgë*, *gollovërde*, *gollovizhdë*, *gombel*, *gorrik*, *govedë*, *govedar*, *govorjan*, *gradinë*, *granicë*, *gruçkë*, *grudë*, *grumkë*, *gulap*, *gushtericë*, *gjoçenar*, *gjosë*, *hërças*, *hikat*, *iskër*, *ivë*, *izbë*, *izvor*, *jamë*, *jarçinë*, *jaric*, *jarinë*, *jarm*, *jeknë*, *jezer*, *jullar*, *karavele*, *karicë*, *katnicë*, *kërbë*, *kërçmë*, *kleit*, *klekë*, *klenë*, *klepit*, *kleshtë*, *klopashkë*, *klosë*, *kllad*, *kllasinë*, *kllopshtinë*, *kobec*, *kolar*, *kolash*, *kolenicë*, *koleshkë*, *kolovat*, *kolozhitem*, *kolovoz*, *komblik*, *kominë*, *kopitë*, *koprallkë*, *koprik*, *kotel*, *kozar*, *kozinë*, *krajl*, *kralicë*, *krajniket*, *bravar*, *kresnicë*, *krevë*, *krinë*, *krive*, *kroshnjë*, *kuris*, *kurjak*, *labath*, *labiç*, *ladicë*, *lekovas*, *lipë*, *listopad*, *lubëcicë*,

lubenicë, *lubis*, *luvari*, *luxhi*, *llapuh*, *llomkë*, *llozniсë*, *llozhar*, *mak*, *malinë*, *mamicë*, *marjash*, *mashtërk*, *matorik*, *matukë*, *maznik*, *mazhë*, *melic*, *mellë*, *mestije*, *meti*, *mëleçkë*, *mërshinë*, *mllak*, *moraç*, *morë*, *nerez*, *nevestë*, *neveskë*, *nosillë*, *novicë*, *obat*, *obluk*, *oborbë*, *oç*, *opçinë*, *opek*, *orl*, *osojna*, *oshtë*, *okaç*, *okosë*, *panagjyr*, *papeçat*, *patvalle*, *pegun*, *pehar*, *pepellashkë*, *peqinë*, *pesmërç*, *pestrovë*, *përçellan*, *përt*, *përviçe*, *piavicë*, *pihatem*, *pilic*, *pjetrovac*, *platicë*, *pletenicë*, *plevas*, *plitë*, *pluzhicë*, *pllastë*, *poçinë*, *poçival*, *pod*, *podicë*, *pojatë*, *pojavë*, *pokojit*, *pokrovë*, *pleskë*, *polë*, *pollk*, *polloge*, *pollonicë*, *ponicë*, *ponori*, *porend*, *porez*, *porogaçe*, *porozhdë*, *posaçe*, *postat*, *postre*, *potiskë*, *potkë*, *potok*, *potresë*, *povexgë*, *povojë*, *pozhegë*, *prashtë*, *pregaç*, *prendec*, *presnik*, *preshallkë*, *prevarit*, *prezore*, *prijeça*, *prorëm*, *prokudit*, *promak*, *prosek*, *provodije*, *puçit*, *pupumkë*, *purrë*, *pusti*, *radit*, *rakitë*, *razmeh*, *raxha*, *rebrë*, *reshetkë*, *reshit*, *riznicë*, *reznishtë*, *rezhnik*, *ris*, *rogaç*, *roshka*, *razbitem*, *rroçkë*, *rogoveckë*, *sad*, *sajë*, *sak*, *samovillë*, *sembër*, *sert*, *sieçë*, *sinjak*, *skopit*, *skorec*, *skrinjë*, *sllog*, *sllubë*, *smillat*, *smollë*, *smorec*, *sodomi*, *sohishtë*, *sonitë*, *stajë*, *starisfat*, *stavë*, *stejë*, *stenë*, *stenicë*, *sticoj*, *stoçen*, *stoj*, *stopan*, *stopec*, *stranicë*, *stranikë*, *strem*, *strepujë*, *strup*, *stupc*, *surmë*, *sushë*, *shulice*, *shallatem*, *shindrë*, *shipkë*, *shlivë*, *shpretkë*, *shtravis*, *shumat*, *tërnakop*, *teslicë*, *tog*, *tojaga*, *topan*, *topër*, *topulë*, *topolë*, *travinë*, *travok*, *troshit*, *troshkë*, *ulanik*, *ulicë*, *ulishtë*, *vastagarkë*, *vershë*, *vezomë*, *vetromet*, *vezhë*, *vid*, *vikas*, *vitllë*, *vllaç*, *vlladikë*, *vllak*, *vodenik*, *vodar*, *vodeniçar*, *volë*, *voshtin*, *vred*, *vrellë*, *vrevë*, *vriesk*, *zadi*, *zagaçkë*, *zagorec*, *zakob*, *zakosë*, *zakovë*, *zapat*, *zapushi*, *zastoi*, *zatek*, *zavor*, *zavrat*, *zelenkë*, *zid*, *zimbicë*, *zhar*

Врло је тешко, скоро немогуће, извршити анализу сваког славизма појединачно и имати јасан увид њихове употребе у дијахронији, уколико су имали ограничену или пак општејезичку употребу. Било би потребно направити додатна истраживања ексцерпирајући материјале из старих рукописа, како би се одредила и фреквентност њихове употребе, али нам се ни то не чини исцрним решењем када је реч о датој проблематици. У раду смо се фокусирали на другу групу речи које смо нашли у речнику из 2006. године. Потрудили смо се да направимо њихов „попис“, наводећи при том и њихов ситилистичи статус, на основу стилистичких ознака које ове лексеме садрже. Велики број њих нема ниједну стилистичку ознаку, јер се претпоставља да је реч о опште албанским лексемама, став који је по нашем мишљењу погрешан, јер је велики број ових лексема непознат већини изворних говорника албанског језика. Потрудили смо се да дамо њихов корпус, укључујући и могућност понеког мањег пропуста:

begatë, *bejkë*, *bërcel*, *bërxhik*, *bëzhdilë*, *bimsë*, *blanë*, *blegtor*, *bodec*, *bravare*, *bravë*, *brazim*, *breg*, *bucak*, *bucë*, *buças*, *bujar*, *cep*, *cit*, *corkë*, *crule*, *çaçkë*, *çagjë*, *çarranik*, *çast*, *çekan*, *çelë*, *çepele*, *çepirok*, *çepka*, *çerep*, *çetur*, *çminjeni*, *çotillë*, *çudit*, *daltë*, *dërstilë*, *dihas*, *dordolec*, *dragë*, *drugë*, *duf*, *duhi*, *fërkas*, *fërlik*, *fërtele*, *fllad*, *gëmushë*, *gërçak*, *gërmadhë*, *glinë*, *gllanik*, *gomën*, *gozhdë*, *gozhup*, *grabujë*, *grusht*, *guman*, *gurnec*, *guzhëm*, *gjobë*, *habis*, *hosten*, *hua*, *hukat*, *ikra*, *jariçkë*, *jaz*, *jugë*, *kaç*, *kade*, *kapicë*, *kalit*, *kikë*, *kip*, *kleçkë*, *kllapi*, *kllukë*, *koc*, *koçak*, *koçi*, *kokosh*, *kolibe*, *kopër*, *kore*, *koriçkë*, *koris*, *koritë*, *korobe*, *kosë*, *kosh*, *koshere*, *koshiq*, *kot*, *kotar*, *kotec*, *kotele*, *kovë*, *krahinë*, *krasit*, *kreshnik*, *krisje*, *kulaç*, *kumë*, *kyç*, *lesë*, *leskër*, *lëndinë*, *lik*, *lisa*, *lisër*, *lojë*, *luspë*, *lloç*, *llohë*, *llom*, *maçok*, *mahnit*, *matkë*, *mezhdë*, *memec*, *merë*,

mërshë, *mërzit*, *mokër*, *mornicë*, *nevojë*, *ngërç*, *nishkë*, *nuhat*, *ogiç*, *ograjë*, *okitë*, *opingë*, *orendi*, *orvatem*, *padis*, *pah*, *pelenë*, *perishtup*, *petë*, *përzhis*, *pirajkë*, *piskas*, *pizgë*, *plaf*, *platit*, *pleh*, *plevicë*, *plug*, *pllaz*, *plloçë*, *pogaçe*, *policë*, *porosis*, *postaf*, *potere*, *prag*, *prashis*, *pulit*, *purtekë*, *pusullë*, *qepallë*, *razboj*, *rëke*, *rizë*, *rudë*, *rudinë*, *rrogoz*, *rrozgë*, *sakicë*, *sanë*, *selishtë*, *sitë*, *skotë*, *sokëllas*, *sop*, *sovajkë*, *spicë*, *stan*, *stap*, *stelë*, *stërnishte*, *stërkas*, *stërvinë*, *stol*, *strokë*, *strug*, *sundoj*, *shapkë*, *sharan*, *sharë*, *shtrazë*, *shuk*, *tajkë*, *temjanicë*, *terlë*, *tis*, *toçit*, *tog*, *topis*, *torua*, *trokas*, *valanicë*, *valishtë*, *vazhdë*, *veder*, *venit*, *verigë*, *vërtit*, *vërvit*, *vigan*, *voz*, *vrag*, *vrah*, *zabel*, *zakon*, *zapar*, *zavrak*, *zheg*, *zhumbinë*

Мањи број речи које имају словенско порекло означен је стилистичком ознаком *mit.* што значи да припадају области митологије:
bush, *ganec*, *grabohç*, *lubi*, *lugat*, *vurkollak*

Један мањи број речи је означен стилистичким знаком *etnogr*. и оне припадају етнографској терминологији албанског језика:
kolendër, *mitë*, *porotë*, *probatin*

Такође, мањи број речи је означен стилистичким знаком *hist.* и ове речи су означене као историјски термини или историцизми:
kordhë, *oborr* (и истор.), *rob*, *tugë*, *vojvodë*

Речи које су у речнику означене стилистичким знаком *vjet.* и представљају архаизме су:
çelnik, *gubere*, *kolozheg*, *lëçis*, *log*, *pojak*, *ujem*

Иако су у речнику наведене лексеме које имају ознаку *krah. (krahinore)* што значи да припадају одређеним регијама Албаније и могу се сматрати дијалекатским варијантама, сматрамо да таквих примера и нема много. Навешћемо неке:
blec, *drang*, *drop*, *gastare*, *gribë*, *kërpesh*, *konop*, *lepec*, *razboj*, *rod*, *rusicat*, *sillë*, *torishtë*, *uzdajë*, *vir*

Један део славистичког фонда припада усменом говору илити разговорном језику. У речнику су такве јединице означене стилистичком ознаком *bised.* (од *bisedë*, *a* – разговор, разговарање). Како је број оваквих лексема велики навешћемо само неке од њих:
avis, *bash*, *buhavit*, *çudë*, *çun*, *darovë*, *drobit*, *hallakas*, *horë*, *kovaç*, *kurvë*, *lebetit*, *ligë*, *loze*, *llackë*, *obrok*, *përspjetm*, *rragatem*, *selit*, *shestije*, *tuhas*, *ulok*, *vërsë*, *vozit*, *zavall*, *zbavit*

У речнику недостају и остале стилистичке ознаке које припадају различитим семантичким пољима као што су: ботаника, зоологија, анатомија (*bot.*, *zool.*, *anat.*) (тј. конкретно недостају имена биљака, животиња, као и термини из анатомије):

bot.

babanik, *bezgë*, *borigë*, *boronicë*, *borzilok*, *bozhure*, *çetinë*, *drokth*, *dunicë*, *gorricë*, *hejdë*, *kapinë*, *kastravec*, *koce*, *krekë*, *labotë*, *lis*, *llosh*, *oman*, *pelin*, *pshelinok*, *resë*, *rezhdë*, *sitkë*, *shavar*, *vishnjë*, *zhabinë*, *zhukë*

zool.

belush, *bistër*, *drenjë*, *galë*, *glistër*, *gucimacë*, *gusë*, *harabel*, *karkalec*, *ketër*, *koran*, *krap*, *ligavec*, *mace*, *mushicë*, *sokol*, *shkrap*, *shtërg*, *vidër*, *zhuzhingë*

anat.

aliver, *kockë*, *noçkë*, *shpretkë*

На основу прегледа који смо дали уочава се да већи део ових лексема, које су наведене у последњем речнику албанског језика, нема стилистичку ознаку. Управо такво стање нас оставља под утиском да је реч о лексемама које су инкорпориране у опште албански лексички корпус, и да такве лексеме могу бити означене као позајмљенице само од стране стручњака и специјалиста, који знају словенске језике или који се баве дијахронијским студијама албанског језика.

Сам преглед семантичког поља указује на области у оквиру којих су највише концентрисане словенске позајмљенице. Уочавамо да углавном доминира лексика која је везана за земљорадњу, живот на селу, фитонимију итд.

У нашем раду настојали смо првенствено да дамо приказ, „панораму“ тока проучавања које је посвећено питању словенских позајмљеница у албанском језику. Желели смо и да укажемо на чињеницу да нисмо једини, нити први, који се баве овом проблематиком и да проблематика словенских позајмљеница у албанском језику има потребу за реконцептуализацијом и новим разматрањем. Корпус који смо ексцерпирали припада последњем објављеном речнку на албанском језику, док је акценат рада на приказу актуелне ситуације славизама у савременом албанском језику и њиховом стилистичком статусу. Конкретније, да ли те речи припадају активном или пасивном речничком фонду; да ли су у питању речи које су заступљене у свим регионима у којима се говори албански језик или има и оних које имају ограничени ареал језичке употребе. Наравно да ову другу групу нисмо били у могућности да наведемо у потпуности јер њихова научна обрада још увек није завршена и захтева студиозно проучавање сваке лексеме како би се навело тачно лексичко и семантичко поље велике већине ових лексема. Још један проблем који би требало сагледати је проблем њихове творбе. У нашем раду, али и у раду многих аутора који су се бавили овим питањем, дат је само представни облик лексема (њихов укупан број је око 1000) без целокупног деривационог система. Нпр. у мноштву радова је дат само представни облик без навођења њеног каснијег развојног пута (који се поклапа са начином формирања речи у албанском језику уопштено):

– *bisedë*, *bisedor*, *bisedimor*, *bisedues*

– *bujar*, *bujari*, *bujarësi*, *bujarisht*, *bujaroj*

– *çudë*, *çudi*, *çudit*, *çuditërisht*, *çuditshëm*, *çudoj*, *çudnor*, *çudoj*, *çudibërës* итд.

– *gozhdë*, *gozhdoj*, *gozhdar*

У самом албанском језику, а што је истовремено врло важно и за саму балканологију, треба издвојити два момента славизама, оне елементе (и овде није реч само о лексичким позјамљеницама) који су стекли статус балканизама, дакле који се налазе барем у једном балканском језику који није словенски и који припада Балканском језичком савезу, а не само албанском и елементе које налазимо само у албанском, као последицу директних контаката са балканским словенским језицима.

Још један интересантан проблем је проблем који се по нашем мишљењу везује за проучавање семантике у наведеним језицима, семантике која је имала независан развој који се догодио у сваком језику појединачно и на аутохтоном терену. Има ли заједничких сема тренутно међу овим језицима, или су се толико удаљили једни од других да представљају различите семантичке јединице; и да ли је заједничка тачка само стара реч из периода позајмљивања ових елемената?

Наравно, у албанском језику постоје славизми који се у словенским језицима из којих су преузети пре много деценија и векова не препознају и више не употребљавају. Ова чињеница нас наводи на помисао да ти елементи припадају једном старијем слоју позајмљеница. Албански језик их третира као своје, прилагођавајући их правилима свог фонетског и граматичког развоја, као што то може бити у случају речи које имају словенско порекло – *gozhdë* (ексер), *grusht* (песница; шака).

Проблем који нам се истовремено чини и изузетно компликованим је тачно одређивање извора славизама (што је напоменуто и на почетку рада). Велики број лингвиста се углавном задовољио одређивањем ареала у оквиру којег се употребљава неки славизам и одређивањем да ли припада српском или бугарском језику. Мишљења смо да би нека врста аргумента могла да буде и теорија језичких контаката. Наравно, то не би могао да буде потпуни аргумент нити теорија која би могла да реши проблем читавог корпуса речи које имају словенско порекло у албанском језику. У раду смо навели и по неку реч која до сада није била обрађивана од стране других лингвиста, а која је ексцерпирана из последњег речника албанског језика. У нашем раду ограничили смо се само на давање кратке скице актуелног статуса ових славизама у савременом албанском језику, наглашавајући при том да је то само почетак и увод у проблематику која захтева детаљније и озбиљније проучавање, као и контрастивне студије посвећене проучавању албанског језика и словенских језика појединачно. У закључку бисмо рекли да се код славизма у албанском примећује тенденција „смањивања“ и „утапања“ у сам језички корпус овог језика (уз напомену да то не значи да славизама више нема у албанском). Један део њих има статус базичних речи у албанском и такве лексеме говорници албанског језика не осећају као позајмљенице, већ као речи домаћег порекла. Међу њима су: *blegtor*, *bodec*, *bravë*, *breg*, *bujar*, *çast*, *çekan*, *çudit*, *daltë*, *dërstilë*, *dordolec*, *fllad*, *gëmushë*, *gërmadhë*, *gozhdë*, *grusht*, *gjobë*, *habis*, *hosten*, *hua*, *kapicë*, *kalit*, *kllapi*, *kore*, *koritë*, *kosë*, *kosh*, *koshere*, *kot*, *kotec*, *kotele*, *kovë*, *krahinë*, *krasit*, *kreshnik*, *krisje*, *kulaç*, *kyç*, *lesë*, *lëndinë*, *lojë*, *luspë*, *maçok*, *mahnit*, *memec*, *mërzit*, *mokër*, *mornicë*, *nevojë*, *ngërç*, *nuhat*, *opingë*, *orendi*, *orvatem*, *padis*, *pah*, *pelenë*, *petë*, *platit*, *pleh*, *plevicë*, *plug*, *pllaz*, *plloçë*, *pogaçe*, *policë*, *porosis*, *postaf*, *potere*, *prag*, *prashis*, *purtekë*, *pusullë*, *qepallë*, *rëke*, *rrogoz*, *sitë*, *stan*, *stap*, *stol*, *sundoj*, *shapkë*, *sharë*, *tog*, *topis*, *torua*, *trokas*, *vërvit*, *vigan*, *zabel*, *zakon*, *zheg.* Мишљења смо да такве лексеме имају осигурано постојање и дугорочност у албанском језику кроз саму језичку употребу.

Литература

Барић 1955: Henrik Barić, *Hymje në historin e gjuhës shqipe*, Prishtinë.
Десницка 1963а: А. Десницкая, Славянские заимствования у албанском язике, *Доклади совјетској делегации*, София.
Десницка 1963б: А. Десницкая, Славяно-албансие язиковые отношения и албанская диалектология, *Славянское языкознание*.
Или 1997: Xh. Ylli, *Das slavische Lehngut im Albanischen*, München.
Мајер 2007: G. Meyer, *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*, Tiranë.
Миклошич 1870: F. Miklosich, *Albanische Forschungen* I: *Die slavischen Elemente im Albanischen*, Wien.
Младенов 1992: С. Младенов, Принос към изучаването на българско-албанските езикови отношения, *Избрани произведения*, София.
Омари 2012: A. Omari, *Marrëdhëniet gjuhësore shqiptaro-serbe*, Tiranë.
Поповић 1956: I. Popović, Elementet e sllavishtes së jugut në gjuhën shqipe, *Përparimi* nr. 9.
Сване 1992: G. Svane, *Slavische Lehnwörter im Albanischen*.
Селищчев 1981: А. М. Селищев, *Славянското население в Албания*, София.
Скок 1924: P. Skok, Slave et albanais, *Arhiv za arbanasku starinu* II, Beograd.
Станишић 1995: В. Станишић, *Српско-албански језички односи*, Београд.
Фасмер 1921: M. Vasmer, Studien zur albanischen Wortforschung, Dorpat.
Фасмер 1937: M. Vasmer, Ein albanisches Lehnwort im Serbokroatischen, *Zeitschrift für slavische Philologie* XIV.
Чабеј 1982–2006: Eqrem Çabej, *Studime etimologjike* I–VII, Tiranë.
Чабеј 2008: E. Çabej, *Hyrje në historinë e gjuhës shqipe*, Tiranë.

Summary

Slavism in Albanian Language and their Actual Status

Dhimitri L. Bello – Merima H. Krijezi

Albanian language as a language which represents a separate group inside the large Indo-European language family, in course of time has had contacts with many other languages and, of course during that time it was not isolated. Historical circumstances led to the fact that Albanian language in a relatively longer period of time has co-existed and interacted with Slavic languages. The result of these intensive co-relations is the existence of many lexemes of Slavic origin in lexical vocabulary of modern Albanian language, which we treat as Slavism. It is very difficult, almost impossible to ascertain precisely their source language i.e. the language of their origin. This difficulty results from the fact that Balkan Slavic languages in contact, in the past Serbian and Bulgarian and nowadays, besides those two mentioned languages Macedonian also, appear as very similar since they belong to the same, South Slavic language group. At the time of intensive implementation of Slavism into Albanian language, they had a status of a dialect and represented more compact South Slavic system.

In our work we have tried to give a summary of how this South Slavic lexical corpus has reached Albanian language; to show what is the status of this corpus in modern and standardized Albanian language; what stylistic characteristics these Slavism have; and in which form they appear in the dictionary of Albanian language from 2006 (published by Albanian Academy of Science).

Keywords: contacts, Slavism, dialect, standard language, status

Клетве и благослови у долини Млаве са лингвистичког и етнолошког становишта

*Јадранка Ж. Милошевић**

Посебну пажњу у истраживању лексичког богатства у долини Млаве заслужују клетве и благослови, каосаставни део усмене традиције и фолклорне књижевности народа који их ствара и преноси с генерације на генерацију. Указаћемо на њихову старину, као и на њихове прве записе. Клетве и благослови биће систематизовани према доминантним семантичким мотивима који представљају пут ка културолошким и етнолошким сазнањима о људима са овога подручја.

Кључне речи: клетва, благослов, семантичка систематизација, језички израз, културолошка и етнолошка сазнања

У раду ћемо најпре анализирати клетве, а потом благослове. И у једној и у другој врсти ових специфичних фразема, тежиште је на њиховом семантичком аспекту, из кога произилази могућност сагледавања њихових културолошких и етнолошких домена.

У говору Млаве, клетве и заклетве представљају особен лексички слој, са изузетно богатим корпусом, који нам омогућава праћење и препознавање различитих семантичких мотива, а самим тим и добру основу за њихову семантичку системстизацију. Обично их изговарају жене, и то старије,које су вичне таквом начину комуницирања и кажњавања језиком. Нарочито се клетве износе да би се неко казнио или уплашио над поступком који је починио. Дешава се да се на тај начин човек или жена јавно обележи и наружи како би му се неко,обично тај који куне,због учињеног дела осветио.

Клетве и проклињања су саставни део усмене традиције и фолклорне књижевности многих народа и у дејство клетве веровали су припадници најразличитијих култура и религија. Један од најстаријих поетских записа клетви налази се у Давидовим Псалмима (109: 17–19):

„Љубио је клетву, нека га стигне; није марио за благослов, нека и отиде од њега“ (Суботић 2007: 881).

Клетву срећемо и на првим страницама Библије,у првој књизи Мојсијевој (гл 3: 14, 17): „Тада рече Господ Бог Змији:кад си то учинила, да си проклета мимо све звијери пољске; на трбуху да се вучеш и прах да једеш до својега вијека“.

У Речнику САНУ, основно значење одреднице *клетва* дефинисано је: призивање несреће на некога, жеља да некога задеси или прати какво зло,

* jadrankalara@gmail.com; Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, Србија

обично изречено уз призивање бога или других натприродних сила, проклетство, проклињање (том 9, зн. 1).

Клетве су веома старог порекла. Некада су биле у саставу *црне магије* те се заснивају на веровању у магијску моћ речи да Бога,демона,судбину или природне силе покрене на наношење зла.

Љиљана Суботић истиче о клетвама следеће: „Имају етичку вредност,јер могу да послуже као заштитни механизам појединца или колектива против појединаца или група које другима наносе зло. Оне служе и као опомена и порука да не треба и да се не сме другом чинити зло и неправда, а најчешће и као „одмазда“ за учињена злодела“ (Суботић 2007: 890).

Изрицањем клетве изводи се радња проклињања – призивање зла на онога коме је клетва упућена, тј. на кога је адресирана.

Реченична структура састоји се од условне реченице, у којој се не тврди поуздано да је неко нешто лоше учинио, али се тај ипак опомиње, било да је реч о трећем или другом лицу. Изоставља се облик личне заменице (он, ти) али је јасно о ком се субјекту заправо ради и коме је клетва упућена: Ако је зло учинио, да му се зло врати. Ако лажеш, уста ти се искривила.

Начинском реченицом успоставља се поређење са ширим контекстом: *Како плакала ова свећа, тако ти да плачеш*. Очигледно је веровање у хришћанство, самим тим свећа има посебан значај у обреду. Из народних тумачења сазнајемо да восак капље низ свећу кад се за неким жали. Та туга се даље уноси у клетву као мера поређења за нечију бол и проклетство.

Клетва је увек исказана у надређеној реченици и то негативним оптативом (радни глаголски придев или презент у 3. лицу једнине) у лику копулативне предикације изведене везником да: *да се акнеш, да цркнеш, да се врати зло, да сепровалиш, да пукнеш* (у потврдном облику), *да се не врнеш* (у одричном облику).

Радни глаголски придев забележен је у материјалу: *акно* се, *надувао* се, гром *спалио*, црви *појели*, јефтика *изела* (у потврдном облику), не *врекнуло*, не *најео* се, не *имао*, не *пошло* од руке, не *пушио* се оџак (у одричном облику).

Говорник се у већини случајева обраћа проклетом у другом лицу једнине императива: *да ти се то и то догоди*;ређе то чини индиректно преко трећег лица: *нека му буде то и то*.

Појачано значење у реализацији клетве остварено је призивањем бога и употребом устаљене фраземе *дабогда* којом почињу клетве.

> *Дабогда:* се надувао, црви изели, помрчина изела, гром спалио, муња спалила, убио ратос, коњ опустела, све опустело, руке се осушиле, врат сломио, очи искапале, напрегао се, змије очи испиле (попиле), издати нашли, напрати нашли, губа појела, убиле сузе, окопилила се, ђаво однео, слепце водио, чума појела, вода однела, курјаци овце појели, семе се утрло, рађала се некрштена деца...

На неки други начин, посебним стилским средствима, некоме се жели смрт: дабогда те мајка у ладно чело пољубила,дабогда ти бољуна на гробу кукала, дабогда ти црви по глави милели.

Пренесено значање имају следећи клетвени записи:камен ти на срце пао, убиле те моје сузе, камен ти у гушу.

Народна фразеологија постаје стилско изражајно средство у клетвама: ћурке му мозак попиле, проклет дан кад си се родио.

Негативне жеље изражене клетвом које се упућују човеку, врло често су усмерене на његово тело, јер се на тај начин директно угрожава човекова егзистенција. Људи са телесним недостацима су негативно маркирани, па се ономе ко је здрав шаљу тешке поруке у смислу нарушавања физичког изгледа. Тако је у клетвама казано да ће човек изгубити разум,да ће се разгубати, руке да му се осуше и искриве, врат да поломи, да ослепи, уста да му се искриве.

Клетве разврставамо према доминантним семантичким мотивима:

(а) *Клетве којима се изриче мисао и смрт:*

Стани, пара ти стала! ВЛ (мисли се на пару која из уста излази; значи да тај не дише, да умре); Надувао се дабогда!!Ш; Црко да цркнеш, црви те појели! Ка; Курјаци ти тробу појели (изели)! Ш; Јефтика те изела! ВЛ; Црви му по главе милели. Д; Дабогда те црви изели! Ш; Дабогда те помрачина појела! ВЛ; Дабогда те гром спалио! Ка; Гром ти муда спалио! Ка; Дабогда те она одозгор муњом спалио! ВЛ; Дабогда те мајка у ладно чело пољубила! Д; Дабогда ти бољуна на гробу кукала! Ш.

(б) *Клетве којима се изриче жеља да тај и тај помери памећу*чине посебну групу:

Дабогда ти ћурке мозак попиле! ВЛ; Штуко из мозга! (мисли се: полудео, штукнуо) Д; У шам акно се, да се акнеш! (полудео дабогда!) Д; Аратос те било! (мисли се: џабе те било) Ка; Дабогда те убио ратос! Кн.

(в) *Клетве којима се изриче жеља да проклетог прати несрећа и у следећем колену* огледају се у примерима:

Проклет дан кад си се родио! ВЛ; Губом се разгубио, смрт желео, она те не тела! Д; Проклето ти и семе и племе! ВЛ; Дабогда ти коња опустела! ВЛ.

(г) *Веома тешке клетве којима се жели да се некоме лоза угаси:*

Пусто ти остало за твојом главом! Клица ти се затрела! Д; Дабогда најмилије ставио на крст! Д; Сваке године споменике дизао и даће давао! Д; Трње и коров ти расли дабогда, пустиња ти остала! Ш; У кући ти не кмекнуло и не врекнуло! Ка; Ништа ти од руке не пошло! Ка; Липцавало ти и дању и ноћу! Д; Дабогда му све опустело. Ка; Оџак ти се никад не пушио! Д.

Ако је неко нешто погрешио, *сматра се да ће га правда стићи:*Јелка, јекала за данце! Ка (жалила што бог неће да ти продужи данце, живот); Камен ти на срце пао! Д; Рука ти се ишчивиљила! Ка; Дабогда ти се руке осушиле! ВЛ; Рука му се осушила ко га узо. Д; Дабогда врат сломио! Ш; Дабогда те бог ослепео! Д; Дабогда ти се очи искапале! ВЛ; Куј ме клео,баков ми изео! Ка; Ако је зло учинио, да му се зло врати. ВЛ; Како радио, тако ти бог судио! Ш; Божја те казна стигла! Д; Ако лажеш, уста ти се на потиљку искривила. Ш.

(д) *Клетве којима се некоме жели смрт, употребом речи које индиректно говоре о смрт****и*** (што их у формалном смислу приближава еуфемизмима):

Пуко да пукнеш, располутио се! Ш; Дабогда се напрего ко во! ВЛ; Провалио се да се провалиш, нигде ти лека не нашли! Ка; Узми, најећи се,

даће ти давали! Д; На, једи, не најео се никад! Кн; Змије ти очи попиле! Д; Дабогда ти змије очи испиле! Ка; Море те изморише! Д; Дабогда те издати нашли! Д; Дабогда те напрати нашли! ВЛ; Дабогда те губа појела! Д.

(ђ) *Клетве којима се неко проклиње да и после смрти нема мира:*

Там у Камилеј да се никад не врнеш. Д (у пакао да идеш!); Дабогда у паклу и катрану изгорео! ВЛ.

(е) *Женске клетве са доминантним, препознатљивим мотивом о повређеним емоцијама:*

Дабогда, како плакала ова свећа, тако ти да плачеш! Ка; Убиле те моје сузе дабогда! Ш; Не имао дете, никад не загрлио кад ниси узо своје! ВЛ.

(ж) *Клетве којима жена жену куне:*

Дабогда прошла као кучка Павловица! Ка; Дабогда се окопилила! Вл; Паљеницо паљена, опаљенело ти за главом! Д (нестало ти после тебе све); Поганијо поганаста, камен у гушу! Д.

(з) *Клетве којима се изриче жеља да онај који је проклет пати за својима:*

Сиње море да се зауставиш! Ка (тамо чак да стигнеш, далеко од својих); Дабогда се на сиње море зауставио! Ш; Иди већ једном, дабогда се не врнуо! Ка; Иди од мене, бестрага ти глава! Кн; Дабогда те ђаво однео! ВЛ; Граница те појела дабогда! ВЛ.

(и) *Клетве мотивисане жељом да неко никада нема напретка, ни смираја, нисреће:*

Дабогда слепце водио! ВЛ; Дабогда те чума појела! ВЛ; Рђа те изела! Д; Леба ти се огадио! Ка; Дабогда те вода однела! Ка; Дабогда ти курјаци овце појели! ВЛ; Дабогда ти, синко, мајчино млеко судило! Д; Дабогда ти се семе утрло! Д; Дабогда ти се рађала некрштена деца! Ка.

(ј) *Мајчинска клетва која понекад садржи и дозу здравог разума:*

Сине, гром те не убио. ВЛ.

(к) *Клетве мотивисане лошим расположењем човека према животињама:*

Иш, пуст остао! Кн (ово се односи на петла); Иш, кокошко, колера те снашла! Кн.

Постоји веровање да никада не прође добро онај кога је народ клео.

Клетве се изричу и када се неко узохолио,када је некоме одузет живот. Жена обично пусти косу када проклиње, скине црну мараму, о земљу њоме бије да некога стигне клетва. Има много случајева када су жене на гробу нарицале иклеле онога ко је допринео да неко умре, било да је убијен, било да се због некога убио. Пагански обичаји огледају се у ритуалном пуштању воде поред неког кладенца и то: код Срба у време Врбице и Ђурђевдана, и обично су токлетве девојачке, а код Влаха тај дан се зове Матавео, при чему се проклиње узпуштање воде.

У овом крају распрострањено је веровање да се даље чују мушке клетве, као и то да су опасније од мајчиних и од девојачких.

*

Благослови су у односу на клетве, семантички антиподи. У благословима се осећа призвук доброг расположења и још бољих мислиономе коме се жели срећа и напредак. Текст благослова биће сагледаван као део ширег контекста чију вербалну реализацију представља. У тексту благословасадржана је народна полуфразеологија којом се изражавају добре жеље и императивни подстицаји.

У тако изговореним, помало ритуалним реченицама, централно место заузима теоријски концепт слике или модела света.

Модел света је скуп идеја о свету који се може пратити у језику, његовим граматичким формама, лексичком инвентару, фолклорним текстовима, или се може реконструисати индиректно, уз помоћ језичких облика и текстова.

„Лексика је свакако један од најважнијих извора информација о моделу света носилаца одређеног језика. Токарски (2001) језичку слику света дефинише као укупност правила које налазимо како у језичкој структури (флективним,деривацијским и синтаксичким компонентама језика), тако и у семантичким особинама лексике датог језика. Ове особине указују на начин на који говорници датог језика доживљавају свет, као и на најприсутније идеје о организацији света,хијерархијама које у њему постоје и системима вредности“ (Петровић 2006: 19).

Највероватније да је благослов, као и клетва, некада био саставни део здравице и да се временом издвојио као посебна врста усменог стваралаштва.

„Најстарији помен обредне здравице код Словена са спојем благослова и клетве у једном обреду, вероватно је опис немачког свештеника Хелмолда, који је у XI веку као мисионар боравио у Брандебургу, трудећи се да словенског кнеза Прибислава преведе у хришћанство: Словени имају чудну празноверицу: наиме, на својим гозбама и пијанкама они се обређују чашом уз коју изговарају (неке) речи, не бих рекао молитве, већ пре клетве својим боговима, добром и злом, исповедајући (веровање) да сваку добру коб удељује добри (бог) а злу зли“ (Лома 2002: 185).

Основну идеју благослова чине лепе мисли:да некоме све иде од руке,да се домаћинство шири и умножава, да кућа буде родна, а укућани здрави, да увек срећа прати, да се подмладак жени и удаје, да се слави слава још дуго година.

У благословима се вреднују врлине, способност, занати и умећа, све оно што је добро, хумано и корисно.

(а) *Жеља да некоме све иде од руке:*

У весељу и радости ишли и дочекивали! ВЛ; Благо оцу и матери, родила се на дику и понос, срећна му кућа у коју увиђе и стани (остане)! Ка; Свилу и кадифу носила! Ка.

Посредством крњег перфекта са модалним значењем, жели се срећа, весеље, радост, да се има новаца за господски начин одевања, као што су свила и кадифа.

(б) *Домаћинство треба да се шири и умножава:*

Женио, удавао, кућа ти певала, стока ти се патила, на врби ти родило, амбари пуни, ко дрен здрави били, камарисало и трнтало ти се у џеповима, зло да не чујеш!

Крњи перфекат са модалним значењем има функцију да обележи могућу радњу: женидбу, удадбу, рађање деце, богатство усева, умножавање материјалног блага.

(в) *Кућа да буде родна:*

Дабогда ти се свуда преливало, никад не стало, то купили слепци и ништаци (просјаци)! МЛ; На рану да те ставе, душу да лечи, све ти заруком пошло, кућа ти певала, комин да се не угаси! Д; Даво и дариво, делио и солио, намицо и примицо, алал му до века! Д; Бог те облизнио у параду! Ка; Бог ти тор пунио! МЛ; Дабогда ти кошеви берићета пуни! Ш; Жито толико порасло! Д (благослов на крсној слави,када се сече колач, диже се у вис уз ове речи).

Основна функција добрих жеља је обезбеђивање плодности и берићета у кући домаћина.

Глаголски облици, перфекат (чешће крњи) и презент, употребљени су са модалним значењем, јер означавају тек могућу радњу. Фреквантни су глаголи: дати –давати, напунити, близнити се, патити се. Често се користе у конструкцији са сложеном речцом *да-бог-да* како би се обезбедила и гаранција неке више силе за сигурно остварење жеље.

Хиперболизација жеље види се у поимању богатства: да се има и да се прелије, да се непрестано дели и дарује, да се свуда дупло рађа.

(г) *Да људи буду здрави:*

Берићет и здравље на сваком кораку! Кн; Никад се у црно не завили! Ш; Бог ти здравље дао! ВЛ; Дабогда болест преболео! МЛ; Да је жив и здрав мој кум тај и тај (кум благосивља кумче) Ка.

У благословима се срећу општесловенске речи као и турцизми (берићет). Лексика која сачињава текст произашао из здравице реалан је одраз народног језика у датом временском пресеку.

Представа о здрављу као основном услову за живот и успех човека огледа се у чињеници да традиционални поздрави на словенским језицима често садрже основу здрав-: *здраво*, *у здравље* (српски), *останете сьс здраве* (бугарски), *здраствујте* (руски).

„Здравље је представљено као основна животна вредност која се изједначава са животом самим и у устаљеним изразима у којима се лексеме са основом *здрав*-јављају у спрези са лексемима са основом *жив*-: здраво-живо“ (Петровић 2006: 46).

(д) *Нека човека увек срећа прати:*

Бог те благословио! ВП; Бог те погледао! Д; Помаже бог – Бог ти добро дао! Ш; Сусретни га боже, па му поможе! (овај благослов каже мајка детету) Ка; Бог нек ти опрости, ако сам те клела (мајка благосиља дете) Ка; Дабогда те срећа пратила! Кн; Дабогда да жањеш како си посејао! ВЛ; Дабогда мирисала на смиље и босиље! (мајка благосивље кћер) Ка; Срећа те пратила! ВЛ; Срећан био и богу се радовао, а и он теби! Л.

Перфекат, императив и конструкција да + презент употребљавају се у благословима упућеним деци.Информатори углавном користе изразе са фонетски измењеним ликом *благосивља* и *благосивље*.

(ђ) *Да се подмладак жени и удаје:*

Стопу да ти љубе, племе ти се не затрло! Да нађеш девојку, горску тицу, кућу да ти напуни, срећу донесе, чува и пази и навек се слагали! Та; Дабогда ти сватови у авлију играли! Ка; Чукунунуке да доживиш! Д; Бог ти здравље и срећу дао, да нађеш момка ко бор, веће му ко угљен, снага од брда одваљена, на колену да те чува и пази! Кн; Бог ти огњиште сачуво! Д

Модални презент и перфекат изражавају мисао која постаје универзална у већини благослова: оснивање заједнице, слога у кући, проширење породице, лепота младића и девојке. У фолклорном смислу, представе нашег човека на селу и даље почивају на моделима патријархалне заједнице какви су и описани у народној књижевности. Под тим се подразумева и велика жеља за очувањем традиције.

(е) *Да се слави слава још дуго година:*

Свећу палили и поскуру секли до века, далеко се чули и још даље! ВЛ; Ко славу слави, томе и помаже (благослов који казују гости на слави) Ка; Добро ми дошли гости! Боље ве нашли, домаћине! Кн.

Мотив крсне славе веома је изражен у начину живота и трајања говорника са овог подручја.Чувају се стари обичаји хришћанског православног народа.Сматра се да кућа живи док има ко да упали свећу,док има потомства.

(ж) *Вреднују се способности,занати и умећа*

Рука ти се позлатила! Д; Стоји ко саливено, руке му се позлатиле! Кн; Бог га поживео и свако добро му дао ко ову чесму направи! Кр.

Жеља за очувањем заната и вредновањем стваралаштва још увек постоји. Све оно што је добро, хумано и корисно треба на неки начин наградити, макар се за то чуло и ван граница села, поштујући старо правило – добар глас далеко се чује. Тако се и племенитост квалификује као нешто што се граничи са песмом.

Јела, не појела, клела не поседела, пила не допила, спавала не спавала, рекла не порекла, видела не видела, дочекала, надворила се, благо њиној кући – пева. Ка.

Елементи структуре текста благослова и клетве очигледно су проистекли из здравице. Она је првобитно представљала једну врсту сакралног текста у коме се најпре изражавају добре жеље везане за плодност и напредак у сваком погледу, упућене домаћину,његовој породици и окупљеним гостима,а затим се очитавају потенцијалне клетве за онога ко на било који начин угрози остварење тих добрих жеља.Све то упућује на чињеницу да су благослови упућени домаћину и пријатељима, а клетве непријатељима.

Литература

Лома 2002: Александар Лома, *Пракосово.Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд.

Петровић 2006: Тања Петровић, *Здравица код Балканских Словена*, САНУ, Балканолошки институт, Београд 2006.

РСАНУ: *Речник српскохрватског и народног језика*, Београд, 1954.

Стојановић 1902: Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи* 1, Београд.

Суботић 2007: Љиљана Суботић, Клетвени записи у старим српским записима натписима Љуб. Стојановића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, Нови Сад: Матица српска.

Summary

Curses and Blessings in the Mlava River Valley from Linguistic and Ethnological Perspectives

Jadranka Ž. Milošević

Curses and blessings in the valley ofthe Mlava River are part of the oral tradition. The spoken word has a magic power. The man tends to believe in the force of a superior power. The impacts of both Paganism and Christianity intertwine in costoms and rituals. Although certain thoughts reflect the human powerlessness, the meaning of the spoken words, originating from the firmer toasts, has ethical connotations as many of them protect the motality of an individual or the community. The vocabulary of crusers and blessings respects what is generally accepted as good and punishes what is evil.

Key words: cruses, blessings, the Mlava, morality, good, evil

VI

Научни и културни значај дијалекатских текстова
(Прилог грађи о пинтерском занату: село Буковац у Срему)

Бранкица Ђ. Марковић*

У раду се указује на велики, пре свега научни, а затим и културни значај дијалекатских текстова, који представљају документарну подлогу сваког дијалектолошког истраживања и најтежи део посла за дијалектолога, јер одлазак на терен и прикупљање грађе, као и каснија транскрипција аудио записа, захтевају од истраживача много мукотрпног рада, стрпљења и суочавања са разним екстралингвистичким факторима које мора да савлада. Због тога се, често неоправдано, дијалекатски текстови не вреднују у оној мери у којој они то заслужују, а заслужују много више, пошто су то аутентични записи говора казивача (информатора), чувари наших народних говора и старих обичаја, који се, у модерном добу све веће глобализације, неминовно губе и, нажалост, заборављају. Као прилог грађи о пинтерском/бачварском занату, дају се дијалекатски текстови, који представљају транскрипте аудио записа говора пинтера из Буковца у Срему и краћа лексичко-семантичка анализа прикупљене грађе.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, значај дијалекатских текстова, дијалекатска лексика, пинтерски занат, село Буковац

1 Увод

Дијалекатска грађа преточена у дијалекатске текстове представља документарну подлогу сваког дијалектолошког истраживања. Без њих не би било ниједног описа говора, ниједног дијалекатског речника. А иза сваког од њих стоји много мукотрпног рада истраживача на терену, који се често сусреће са низом екстралингвистичких фактора које мора да савлада, како би што успешније обавио своја истраживања. Чини се да је овај теренски део посла некада био много лакши – спорије и лепше се живело, биле су видљивије разлике између живота на селу и у граду, више се поштовала традиција, неговали обичаји, људи су имали више времена једни за друге. Данас, у модерном добу све веће глобализације, све је другачије. Нагли развој технологије и модерних средстава комуникације, као и убрзани темпо живота довели су до све мањег поштовања наше традиције и културе, заборављања обичаја и до пропадања села и старог сеоског начина живота. Све то је условило и знатно теже проналажење правих информатора, за

Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, бр. 178020 који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* brankicama@gmail.com; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

којима сваки дијалектолог трага. А и када их пронађе, многи од њих нису спремни за сарадњу, па је потребно и много истраживачеве довитљивости како би их убедио да су баш они ти информатори које он тражи.[1] Дакле, све су ово тзв. проблеми који дијалектолога чекају на терену и које мора да савлада, да бисмо на крају добили дијалекатску грађу, односно дијалекатске текстове. Често су, и то неоправдано, дијалекатски текстови вредновани мање него што они то заслужују, а заслужују много више, пошто су то аутентични записи говора казивача (информатора), чувари наших народних говора и старих обичаја. Такође, они представљају основу за даља лингвистичка, али и друга интердисциплинарна истраживања, о чему је говорио Ж. Бошњаковић у свом раду (в. Бошњаковић 2010), као и могућу основу литерарног казивања, на шта је указала Т. Милосављевић (в. Милосављевић 2011).

Прегледом наших публикованих дијалекатских текстова,[2] уочено је да их је највише објављено у часопису *Прилози проучавању језика* (в. Грковић 1971, Бошњаковић 1985; 2005, Ракић-Милојковић 1985 и Марковић 2010), затим у часопису *Српски језик* (в. Станишић 1998 и Драгичевић 2009; 2011), у *Српском дијалектолошком зборнику* (в. Секулић 1981 и Реметић 1986; 2012), у *Зборнику за филологију и лингвистику* (в. Ивић, Младеновић 1964 и Собољев 1992), у *Зборнику радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини* (в. Радовановић 2010 и Станковић 2010) и у *Годишњаку за српски језик* (в. Марковић 2013). У свима њима су казивања, односно приче из живота информатора о различитим темама, углавном везаним за свакодневене послове у кући и на њиви, за доживљаје из рата, за обичаје при прослави Божића, Ускрса, крсне славе, за задруге, за игранке и доживљаје из младости, за удаје и женидбе, за војску, за лов и риболов, за ручне радове, ткање, штрикање, хеклање и везење, за припремање старинских јела и зимнице, итд. Такође, у нашој литератури постоји велики број радова (у којима је дат делимичан, краћи или дужи опис грађе), као и монографских описа говора, у којима су на крају приложени дијалекатски текстови, али они овде нису поменути, пошто су обрађени у раду *Ка индексирању публикованих дијалекатских текстова српског језика: осврт на постојећи корпус у Републици Србији* (у коауторству са Станиславом Станковићем), који је у припреми за штампу. У овом раду, кроз дијалекатске текстове, представљен је разговор са једним занатлијом – пинтером и кроз његова казивања дат опис овог заната, од саме припреме дасака и израде буради, преко рогожења, парафинисања, набијања обручева, до неких ситнијих поправки. Пре самих дијалекатских текстова дата је и краћа лескичко-семантичка анализа прикупљене грађе.

---

[1] Ауторка износи ову тврдњу на основу сопственог искуства са терена, у претходне три године, када је, прикупљајући грађу за своју докторску дисертацију *Виноградарска терминологија Војводине*, наилазила на велики отпор и несарадњу многих „потенцијалних информатора“.

[2] Односи се на радове у којима су дати само дијалекатски текстови, без описа грађе.

2 Прилог грађи о пинтерском занату

У овом другом делу рада дају се дијалекатски текстови, који представљају транскрипте аудио записа говора пинтера из Буковца у Срему. Грађа је снимљена у септембру 2013. године у Буковцу, селу надомак Новог Сада, у кући мајстора Милана Ердељана, рођеног 1931. у Земуну. Разговор је вођен у форми интервјуа, тако што је истраживач постављао питања информатору, а он је кроз своја веродостојна казивања откривао тајне свог заната – како прави бурад, од које врсте дрвета, како обрађује дуге, шта од алата користи при раду, шта је *шусвангла*, шта је *ајнциговање* а шта *парафинисање*, итд. Према мајсторовом сведочењу, он је једини пинтер на Фрушкој гори. Син и унук нису хтели да наставе тиме да се баве, тако да ће после њега овај занат изумрети, на шта је већ указао Блажа Раденковић у свом раду (в. Раденковић 1985). Ово је један од начина да се, кроз дијалекатске текстове, сачува од заборава прича о традиционалном начину израде и поправке буради у сремском селу Буковац, с обзиром на то да у литератури има мало радова из ове области (уп. Гојковић-Весковић 2007 и Радуловачки 1993).

2.1 Лексичко-семантичка анализа

Пре самих дијалекатских текстова представљена је лексика пинтерског/бачварског заната, која је прикупљена на основу упитника, који је формиран по узору на сличне, већ постојеће *Упитнике* за прикупљање терминологије других заната (нпр. ћурчијског) Института за српски језик САНУ и *Питања за прикупљање технолошких обичаја у српскога народа* (в. Илић 1900), објављених у листу „Караџић“. Наиме, сама идеја о формирању овог малог Упитника за прикупљање терминологије пинтерског/бачварског заната појавила се сасвим спонтано. Скупљајући грађу за своју докторску дисертацију помоћу *Упитника за бележење виноградарске лексике* Института за српски језик САНУ, уочила сам да се извесна питања у том *Упитнику* односе на пинтерски занат и одлучила да их издвојим и, уз сугестије проф. др Слободана Реметића, допуним и тако је настао овај упитник. Пошто је овај занат, као и многи други, у фази нестајања, а познавајући поменутог пинтера из Буковца, решила сам да га посетим, разговарам са њим и забележим оно најбитније из његовог заната, како би се то све сачувало од заборава. Прикупљена лексика сврстана је у неколико семантичких група: А) Врсте дасака од којих се израђује буре, Б) Врсте буради, В) Делови бурета и пратећи елементи, Г) Називи радњи на бурету, Д) Прибор и алат који се користи за израду и поправку бурета и Ђ) Називи других дрвених посуда.

А) Врсте дасака од којих се израђује буре

Буре се израђује од уздужних кривих дасака које се називаје *дȕге* и од даске која улаз у састав дна бурета, а која се зове *дȁно.*

Б) Врсте буради

Б.1. Бурад према врсти дрвета од којег су направљена

Према врсти дрвета од којег су направљена разликују се: *рȁстово* и *дȕдово бȕре*. Буре може да се прави и од багремовог дрвета, али према речима пинтера оно није добро, зато што је горко. Најбоље за ракију је дудово буре, а за

вино добро је буре и од дуда и од храстовине. Информатор зна још и за *кѐстеново бӯре*, које се прави у Далмацији, док га у Срему нема.

Б.2. Бурад према облику, односно положају у којем стоје

У зависности од положаја у којем стоје, разликују се *бӯре* које стоји водоравно – положено од онога које стоји усправно, а које може бити *вдз"оница, ка́да* и *ка̏ца.* Возионица је најмања (запремине 250–300 л) и служи за преношење грожђа или кљука из винограда, затим иде када (500–1000/2000 л), која служи да се у њу сипа измуљано грожђе (*кљу̂к*) и највећа је каца (од 1000 л па навише). Када и каца се разликују и по облику; када је ужа доле, а горе је мало шира, док је каца горе ужа, а на доле се шири.

Б.3. Бурад према запремини

Најмање је буре од 50 литара које се зове *а́ковче*, затим следи буре од 100 литара које се зове *двȏјка*, а потом следе *бӯре од 150 лӣтāра*, *бӯре од 200 лӣтāра, бӯре од 300 лӣтāра, бӯре од 400 лӣтāра, бӯре од 500 лӣтāра* до оних највећих буради преко 1000 литара, који се зову *ардо́ви.*

В) Делови бурета и пратећи елементи

Свако буре састоји се од *дȑвета*, односно дрвених дасака и *ȍбрӯча* (који су матални)[3]. Како је напред већ поменуто разликују се *да̏но,* које улази у састав дна бурета и *дӯге* уздужне, криве даске. Затим ту постоји и жљеб са унутрашње стране дуге у који се уклапа даска дна а који се зове *ӯтор* и отвор на бурету кроз који се точи вино – *рӯпа*, где долази *сла̀вина.* Чеп којим се затвара буре назива се *вра̑ћ*, а дрвене подлоге на којима стоји буре ради лакшег точења и чувања посуде од влаге зову се *па́лије.*

Г) Називи радњи на бурету

У пинтерском занату постоје одређене радње на самом бурету, чије сам називе такође, забележила у разговору са информатором. Тако се за радњу стављања дна на буре каже *за̀днити бӯре*, а за радњу мицања (горњег) дна са бурета каже *ȍднити*, *ȍтворити бӯре.* За стављање чепа на одговарајући отвор на бурету каже се *затвȍрити бӯре са чѐпом*, док се за радњу квашења буради кад су расушена каже *запара́вати.* За радњу стезања обруча на бурету каже се *сте́зати/сте́ћи/наби́јати.* За бурад која су расушена толико да између дуга може да пролази течност каже се да су *ра̀сӯшена* и да *мо̑ра да се ро̀гозе*, а буре које не пропушта течност зове се *ȉсправно бӯре.*

Д) Прибор и алат који се користи за израду и поправку бурета

Сваки пинтер, према речима информатора, мора да има *на̑ковањ*, а затим од алата још и: *цвȉмангл, гла̏тхо́бл, кȉмхо́бл, штѐмхо́бл, га̏ртхо́бл, крȕмпајзн, гра̏дајзн, ци̏ркл, сѐка̄ч, прȍбојац, ни̏тнови за ȍбручѣ̄ве, бра̏два, тѐстера штȕцек, ро̀гоз, аусци̏глови, ба̀нсег* и *а̀брихтер.* Ту су још *чѐкић* којим се набијају обручеви на бурету и *се̏цамер*, метални предмет у који се удара чекићем при набијању обручева.[4]

---

[3] Информатор је чуо да су се обручеви правили и од лесковине, али веома давно.

[4] Детаљније о поменутом алату в. у приложеним дијалекатским текстовима.

Ђ) Називи других дрвених посуда

Поред буради пинтери израђују и друге дрвене посуде које могу бити:

Ђ.1. Дрвене посуде за грожђе, вино и ракију

Приликом бербе грожђа у винограду иде путунџија који на леђима носи *пу̀туњу* – дрвени суд од липе или чисте јеловине, у коју сви берачи сипају грожђе. Прави се од липе, јер треба да буде лака за ношење. Сада се праве од лима, металне, а некад су биле од дрвета. Када се *о̀пцигује* (претаче) вино из бурета, испод бурета ставља се *шу̏свáнгла о̏вāлна.* За сипање вина у буре користи се *лêвак*, који се ставља горе на буре, на отвор и сипа се кроз њега вино. Некад се правила и *ка̀пуња*, дрвени суд од две, три литре са једном ручком који се користио за захватање вина из шусвангле. Касније се уместо ње користио *лóнчић.* За сипање вина у левак па у буре, користио се дрвени суд од десет литара са две ручке – *фр̀тāљ.* Дрвени суд који се ставља испод казана да у њега цури испечена ракија зове се *чо̀бања*, а постоје и *чу̀турице* дрвене у којима се носи и из којих се пије ракија.

Ђ.2. Дрвене посуде за сир

Међу дрвеним посудама нашле су се *ка̏чице за си̏р*, које су се правиле од липе или од јеловине, меканог и чистог дрвета које не пушта никакав танин, односно боју.

Ђ.3. Дрвене посуде за маст

Некад су се правили дрвени *ча̀брови за мâст*, да би их касније замениле *гла̀зӣране кáнте.*

Ђ.4. Дрвене посуде за купус

Дрвене посуде у којима се држи купус зову се *ка̏це за ку̀пус* или *купу̀саре.* Обично су са *у̏шкама* и имају дрвене шрафове који се затежу, како би се притискао купус.

2.2 Дијалекатски текстови

У Ка̏меници сам у̀чио за̀нāт трӣ го̏дине, код тéтка мôг. За мѐсец дáна сам на̀правио бурéнце јѐдно од дѐсет ли̏тāра. Ка̀ко сам би̏о шѐгрт, за мѐсец дáна, толѝко сам у̀спео да на̀правим бурéнце од дѐсет ли̏тāра. Кроз трӣ го̏дине рáдили смо стâлно, дâ, тê трӣ го̏дине ка̏ко сам би̏о у̏ченик, и свѐ. И̏шо у шѐгртску шкôлу у Ка̏меници, би́ло нâс три́најст шѐгр̄та, рâзних занáта и свѐ. Ѐто, по̏сле сам ѝшо да по̀лāжем калфѐнски ѝспит, после калфѐнског мајсто̀рски ѝспит, **вкв** ба̏чвар.

Кад пра̏вим но̏во бу̏ре, мôра матᵉри̏јāл би̏ти су̂в, ма̏кар двê го̏дине да се су̂ши у штóсевима, на̏пољу. Од тê ду̏ге изра̀ђујем, тô се штѐсује, са̀ставља се у о̀брӯчје, до̀лазе тӣ па̏тент-цу̏гови за сави́јање, ло̀жи се ва̏тра у̀нӯтри, ква̏си се о̏коло сву̀да и тô се са̀вӣја. Кад се тô са̏вије, о̏нда се прѐвр̄не тô савијѐно бу̏ре, па се мѐће о̀брӯчје преко тôг па̏тент-цу̂га да би се стéгла тâ стрáна. Кад се тô у̀рāди, о̏нда се порѐзӣва тѐстером о̏коло, о̏брӯч се на̀прави рáвно да би мо̀гло да се обѐлежи ко̀лко трѐба да се порѐзује, да бу̏де јѐднāко свѐ. Та̀ко с дру̏ге стрáне, о̏нда се пра̏ви, ѝзнӯтра се изра̀ђује, о̏нда се ки̏мхóблом пра̏ви фа̏лц тâј за да̏нāди, с јѐдне стрáне, са дру̏ге стрáне. Вра̀њача се про̀бӯши на среди̏ни бу̏рета и о̏нда се пра̏ве да̏нāди – прѐдње да̏но и за̏дње. Прѐдње је са ру̏пом ди ѝде сла̀вина, за̏дње је без. Е, по̏сле се о̀чисти са хо̏бловима о̀дгоре, да би би́ло гла̏тко, лêпо ѝзрāђено. О̀брӯчје се пра̏ви, тô се свѐ забѐлежи, на̀прави се од о̏брӯча мѐра јѐдна, на ко̀јōј мѐра сто̀ји, за сва̏ки о̏брӯч ка̏ко трѐба да сто̀ји. И дру̏го нêма ни̏шта.

– Како сте обрађивали дуге?

Е дӯге, са хȍблōвима са̏д. Нѐкад су би́ли као вѐлики штȍспанг. Сад ја̂ ра̂дим на а̀брихтеру ко̀ји тѐра ѐлектромо̀тōр, не да гӯрам. Да̂, нѐкад са бра̏двом свѐ и са хо́бловима ти̂м, рӯчним хо́бловима. Са̏д је свѐ са елѐктричним хо́блом, елѐктрични а̀брихтер, ба̏нсег за обрези́вање дана́ди, свѐ. Нѐкад се ра́дило свѐ рӯчнōм тѐстером, да се о̀бреже да̏но тȏ. А сад ја̂ и̏мам ба̏нсег и на ба̏нсег свѐ о̀брежем тȏ.

– Како сте дуге спремали?

Дӯге, изну́тра се, кад и пра̀вим ȍнда се и̏знӯтра исе́ку, с кра̏ја је до јѐдно трӣ са̀нтиметра дѐбље, а о̀вāмо је та̏ње. Тӯ отпри́лике и̏де на бӯрету од пѐтсто ли̏тāра, и̏де до два̂ са̀нтиметра дебљи̏не, скрȏз о̀вуда. Среди̏на и тȏ, са̀мо је с кра̏ја дѐбело до трӣ, трӣ и̏ по са̀нтиметра, с кра̏ја. Тȏ се по̀сле обра̀ђује. И̏ма, зо̀ве се крӯмпајзн, што обра̀ђујем тӯ и̏знӯтра, да би о̀чистио и свѐ, ȍнда и̏де о̀нāј ки̏мхо́бл за фа̀лц. Е са̏д, и̏мām на ѐлектромото́ру за фа̀лц та̂ј да пра̀вим, нѐ мōрам рӯчно тȏ да ра̂дим, него та̂ј фре́зер на ѐлектромото́ру на осо̀вини, пра̀ви та̂ј фа̀лц. Да̂, нѐкад је би́ло ја̂ко те́шко, мӯка вѐлика. За̀то ни́је тѐо тȏ ни̏ко ни да ӯчи.

– Шта сте морали све да направите?

Мо́ро сам да ра̂дим, и тȏ бо̀гами од и̏зјутра, у чѐтир са̂та ӯстајāње, до дѐвет-дѐсет са́ти да ра̂дим ӯвече. И ле́гање у радио́ници. Ако ми је би̏о те́так, у радио́ници спа́во, свѐ. И мо́ро сам. Те́так ми је би̏о стрȍг, ал је би̏о ја̂ко дȍбар ма̂јстор и за̀то сам код њѐга изӯчио, и не‿бо̀јӣм се уо̀пште мȏг зана́та, да би ра́дио. А ча̏к тра́жили су ме у Сло̀вēнију за по̀словођу ба̏чварске радио́нице, ал о̀на ни́је тѐла да и̏де у Сло̀вēнију и ја̂ сам одӯсто. Не́ћу ни ја̂ да и̏дēм.

Бӯради се ра́дила до и̏љаду ли̏тāра.

– Шта је било највеће што сте направили?

Би́ло је вѐћи још, али сам ја̂ пра̀вио од и̏љаду ли̏тāра. Ѐто, тӯ у Ле́динце, кад сам дȓжо у Ка̏меници ра́дњу. Тȏ сам на̀правио тȏм по̀кōјном Ла́ли Дӯби из Ле́динāца. И ȍнда пра̀виле се тѐ возио̀нице, тȏ је и̏шло ста̂лно, љу́дима је трѐбало. Тȏ су ȍнда, во̀зило се на во̀лōвским ко̀лима, тѐ двѐ возио̀нице по двѐста педѐст ли̏тāра или пѐтсто ли̏тāра о̀бадвѐ, или по двѐста ли̏тāра ко̀мад, и та̀ко. Тȏ је и̏шло на̂јвише, и по̀прāвке. Ура́ди – та̀мо трѐба јѐдна дӯга, та̀мо трѐба двѐ, та̀мо трѐба јѐдно да̏но. Та̀ко је тȏ и̏шло, та̀мо трѐба ȍбрӯч да скра̂тим, да се за̀нитује, да се за̀мēне дрӯги. По̀труне ȍбрӯч, па цу́ри на свѐ стра̂не. Би́ло је тӯ љу́ди ди и̏ду, нѐуки ма̂јстори. Па су ра́дили тӯ ардо́ве, као деда Ма̏ксиму Ла̀зарићу. Па грѐшник чо̀век дȏђе нȏћу „Ми̏ле, мо̀лӣм те, мо̀лӣм те, а̏јде цу́ри ви́но, цу́ри а̀рдōв, свѐ ће ми исцу́рити.“ Ја̂ ка̂жем „ѐво ӯстајем ȍдма и и̏дēм да ра̂дим.“ И ȍдем, и чо̀век и̏спрāзни ви́но са пӯмпама о̀нӣм рӯчним у ка́ду, у чега би́ло, у ка̀цу, ди би́ло и ја̂ ӯрāдим, прѐврнемо та̂ј а̀рдōв и ја̂ га поро̀гозим и срѐдим, и си̏па чо̀век си̏гӯрно. Ѐто та̀кāв сам би̏о и да̀нас да̂н, и нѐма, не бо̀јӣм се ни̏кад мȏг по̀сла. Кад ӯрāдим нѐшто, да ће цу́рити, нѐ, нѐма тȏ. Мȍже са̀мо да га за̀пари и ни̏шта дрӯго. Мȍж да цу́ри о̀вуда.

– Како радите то рогожење?

Ѐво, тȏ се ро̀гози ова̀ко. Ка̏ко сто̀ји, ѐто ски̏нем о̀брӯчје с јѐдне стра́не и ти̂ аусци̏глови, ву́чем сва̏ку дӯгу и ро̀гозим, мѐђем ро̀гоз, цви̏клови гво̀здени или дрвени и о̀вај по̀гӯра се у та̂ј ӯтор ро̀гоз. Ȍнда на да̏на ди го̀д је са́став мȏрам да ӯдарим те цви̏клове да би раши́рио да ӯбāцим ро̀гоза у сва̏ки са́став. Е кад се тȏ за̀врши, ȍнда рѐдом у сва̏ки са̂став о̀вāмо ди су дӯге мȏра да се заву́че ро̀гоз. Тȏ се зо̀ве а̀јнцигōвање.

– Значи, нисте Ви дезинфиковали бурад?

Нѐ, нѐ. Тȏ са̀мо мȍже да се парафи̏нише, ако нѐко жѐли да се парафи̏нише.

– Шта је то парафинисање?

Тȏ је пара̀фӣн од свѐ́ћа о̀ви. А тȏ и̏ма у фа̀рбарама у та́блама. Дѐбеле та́бле по трӣ са̀нтиметра, чѐтири, за́виси. И тȏ мȍже, ѐто на јѐдно бӯре од пѐтсто ли̏тāра трѐба јѐдно дѐсет до пѐтнāјст ки̏ла. И ȍнда се тȏ ӯгреје у ора̀нији да цвр́чи, и̏сто као ма̂ст и свѐ. И ȍнда тȏ кад се ӯгреје...

– Значи радили сте по наруџбини?

По на̀руџбини, дабо̀ме. Ко̀ме је шта̂ трѐбало – од педѐсēт ли̏тāра, од стȏ ли̏тāра, од стȏ педѐсēт, од пѐтсто ли̏тāра, за́виси.

– А шта сте најчешће правили?

А тра́жило се, од на̂јмање, од педѐсēт лѝтāра па до пêтсто. Тô се тра́жило на̂јвѝше, да̂. Ѝначе, ни вѐћи ни́је се та̀ко тра́жило, у тô вре́ме. А ѝначе, о́вде је бѝо виногра̀дāрски кра̂ј кад смо мѝ до̀шли педѐст трѐће. Тŷ су са́ми вѝногрāди би́ли и вȍће. Е, пȍсле су пȍчели јѐдно по јѐдно да ва̏де, да сѐју кукỳруз, да сѐју јѐчам, да пѝтај Бȍга. И вѝногрāди ѝзумр̄ли. Још ѝма‿и у Ле́динци, ѝма‿и у Ка̏меници, ѝма‿и у Ка̂рловци, у Ба́ноштру, да̂.

– Јел сарађујете Ви са њима свима?

Та до̀носе са свѝх стра́на. Па ни́је ни би́ло. Бѝо је јѐдан у Беочи́ну, ста̂ри је млȍго. У Ка̂рловци, та̂ј што ни́је тѐо да ми по̀тпӣше за пола́гање ѝспита мајсто̀рског. Па би́ли ста̀рији млȍго. Бѝо је јѐдан у Ка̂рловци, што је ра́дио у На̀випу, тŷ у Петроваради́ну у Ша̏фариковој ỳлици. Тŷ сам и ја̂ за њѝ ра́дио. Јел, ôн је бѝо и њѐгов кŷм, мôј па̂р. Њѐгов кŷм је бѝо неза̀интересован за свôј за̀нāт. И о̀ни су та̀ко ра́дили, о̀праве мо̀жда по два̂, трѝ бȳрета за ȍсам са́ти, про̀мēне ил дȳгу јѐдну ил двê, ил да̏но, ил нѐшто. А ја̂ сам ра́дио од ѝзјȳтра до ỳвече. Ра́дио за̀‿нōвце и од лѝтре. Пого̀дио тȍлко од лѝтре и свѐ, о̀правим по ȍсам бура́ди за да̂н. Ȍнда је бѝо ја̂ко вѐлики ѝзвоз за Нѐмачку, за Рỳсију.

– Колко времена је потребно да се направи једно буре?

Па од пêтсто лѝтара пра̏вио сам за јѐдан да̂н. За јѐдан да̂н, од пêтсто лѝтара. У, дȳге су са̀мо о̀тесане и нѝшта дрȳго. За јѐдан да̂н бȳде го̀тово. Или двê ка́дице за кỳпус, купỳсаре тê. Или два̂ лêвка та̂ ȍвāлна, за ви́но. Лêвак, да̂ лêвак за сѝпање ви́на у бȳради. Ѝма о̀крȳгли и ȍвāлни.

– И то сте правили?

Да̂, да̂. Тô је ѝшло, ал тô се пра̏вило млȍго. Тô је трѐбало сва̏ком винограда́ру, да̂. Да ѝма лêвак, да сѝпа у бȳради.

– И ове возионице?

Возио̀нице од ра̀стовине. Возио̀нице ѝду од ра̀стовине.

– Како сте њих правили?

Па ѝсто као и бȳради. Са̀вӣја се свѐ, ѝсто јѐдно да̏но се пра̏ви, по̀клопац се пра̏ви о̀дгоре, на̀прави се фа̏лц, скѝне се ȍколо тŷ као жљêб и по̀клопац дôђе тŷ та̀ко да нѐ мож да се пљȳска кљŷк о̀нāј, што вȍзе из вѝногрāда, да. Е та̀ко се, тô се ра́дило та̀ко.

– Јесте још нешто правили?

Да̂, да̂. Е ȍнда пỳтуње сам пра̏вио о̀не што ѝду на ле́ђа, са ка̀јшевима, што ѝду кроз вѝноград и о̀нāј им сѝпа из ка̂нте.

– Од чега сте њих правили?

Е тô је од лѝпе или од чѝсте јѐловине. Да̂, од лѝпе. Па тô сад пра̏ве, а нѐкад ни́су би́ле. Нѐкад су свѐ би́ле од лѝпе пра̏вљене, јел тô је ја̂ко ла̏ко и до̀бро. А са̏д, са̏д су љȳди пȍчели као бȳради од рȍсфрāја. Ал тô бȳре од рȍсфрāја ни́је нѝкад, од кад је свêта и вêка др̏во. У др̏вету мôра да са̏зре и ви́но и ра̀кија, и ȍнда мож да се сѝпа у рȍсфрај. Кад са̏зре, јел та̂ ра̀кија ко̀ја се испѐче, ѐво о̀во ми је са̏д, тŷ сто̀ји. Да је тô сад у фла̏ши пла̀стичној или ста̀кленој, ѝста би би́ла као испод лȳле што цу́ри. А док је тŷ, са̀мо мѐсец да́на у др̏вету, до̀бије дрȳги ỳкус и свѐ. Јел без др̏вета нêма нѝшта, да̂.

– Колка је њена запремина?

Па њêна за̂премина је мо̀жда јѐдно педѐсēт лѝтāра. За но̀шēње по вѝнограду. Ȍнāј путỳнџија ко̀ји нȍси пỳтњу, да нȍси грôжђе.

– Нисте ми још рекли за чутурице, какве сте правили?

Па чỳтурице, та̀ко са дȳгама на стру́гу.

– А ручно?

Тô на̀правим у дужѝни тê дȳгице, исе́чем ȍнда на кра̏тко кȍлко ми трѐба, да̂. И ȍбрȳч се на̀прави и у ȍбрȳч се са̀стави, тô и ȍнда се о̀брāди на а̀брихтеру да бȳде ра́вно, јѐдна, дрȳга стра́на, или на стрŷг. Ја̂ ѝмāм сад стрȳгове и за та̀ко нѐшто и јѐдан ма̏њи, ко̀ји пра̏ви о̀во, пра̏ви тê грли́ће, пра̏ви сла̀вине, пра̏ви тê чѐпове.

– Које буради сте правили према врсти дрвета?

Бȳради се пра̏ве од дỳдовине и ра̀стовине са̀мо.

– У чему је разлика?

Ра́злика је, за̀то што ду̀довина пу̂шта жу̂ти та̀нӣн, а ра̀стовина пла̂ви та̀нӣн.

– Шта је то танин?

То̂ је бо́ја из ра̀стовине, то̂ је бо́ја од ра̀стовине, ко̀ја ѝзбӣја из ра̀стовине. Кад се по̀кваси но̏ва ду̀га ра̀стова, о̏нда попла́ви о̏дма од то̂г тани́на. А од ду̀да не̏, него бу̏де жу́та ра̀кија, у ду̀довом бу̏рету. Ду̀дово је за ра̀кију, а ра̀стовина је и за ви́но и за ра̀кију.

– Јесте правили још од неког дрвета? Багремовог?

Не̏, не̏, од ба̀греме не‿ва̀ља. Од ба̀греме је ја̂ко го́рко. То̂ сам јѐднōм

ко̀мшији пра̏вио, ту̂ Коса́нцу и ка́зо сам му да не‿ва̀ља од ба̀греме, да је то̂ као о̀тров го́рко. Ка̂же, са̀мо ти̂ мѐни на̀направи. Кад сам му на̀направио, о̂н ме је зва̏о да про̂бам ра̀кију. Кад сам ја̂ то̂ про́бо, шта сам ти ка́зо. Ка̂же „ја̂ ћу да̏ти бра̏ту у Бо̏сни“. По̀дāј њѐму, не̏к се тру̏је о̂н, да̂.

– Које врсте буради разликујете према запремини? Које сте најмање правили? Како се зове?

Да̂, од педе̏ст ли̏тāра – а́ковче. О̀нда ве̏ће од две̏ста ли̏тāра, две̏ста педе̏ст ли̏тāра, три̏ста, чѐтристо ли̏тāра, пе̂тсто ли̏тāра.

– Јел имају они неке називе?

Не̏, не̏. И о̀нда ардо̀вчиће од ѝљаду две̏ста ли̏тāра. А и̏наче сам о̀прављо ардо́ве по једа̀нāјст и̏љāда ли̏тара, ту̂ ко̀д‿нāс у Бу̏ковцу.

– То су они што може да се уђе у њих?

Да̂, да̂. То̂ је о̀на у̀лазила у̀нӯтра да и́збија да̀но, јел сам пра̏вио но̀во да̀но на то̂м ардо́ву од једа̀нāјст ѝљада ли̏тāра. У̀зме чѐкић од пе̂т ки̂ла, о̀нда кад ѝзбије да̀но, о̀нда ја̂ ро̀гозим та̂ј а̀рдōв, о̀коло, ду̀ге све̏.

– Које врсте дасака постоје?

– Шта је дано?

А да̀но је о̀во што се у̀лази у̀нӯтра.

– Оно доле?

Да̂, и ди је као на бу̀рету, ди је че̏п. Та̀ко је да̀но. То̂ су да̀нāди, било на вѐликом ардо́ву, било на буре́нцету од педе̏ст ли̏тāра.

– Шта су дуге?

Ду̀ге су о̀но о̀коло, кри́ве.

– Јел се од истог дрвета праве и дано и дуге?

Ѝсто од ра̀стовине, да̂. И то̂ бу̀де на ти̂м ардо́ву да̀но, дебљѝна по о̀сам са̀нтимēтара, дѐвет, дебљѝна, зато што је то̂ о̀грōмно, ѝма при̏тисак вѐлики, једа̀нāјст ѝљада ли̏тāра. Јел ту̂ се да̀но поло̀мило по по̀ла, ова̀ко, зато што су Србија́нци пра̀вили па су на̀направили та̀нко да̀но и при̏тисак ви́на ра̀ставило. То̂ би́ло ко̀д‿нāс у Бу̀ковцу у по̀друму. Ја̂ сам реко ди̏ректору да ће се то̂ сло̀мити, ка̂же „не̏, то̂ тѐби трёба но̀вāца. И за ме̏сец да́на, то̂ се сло̀мило и сво̀ ви́но исцу́рило у по̀друм, са̀мо је срёћа што је по̀друм би̏о бето̀нӣран. Ѝмо је ша̏хту јѐдну бето̀нӣрану па су испѐкли ра̀кију о̀‿тōг . То̂ је то̂.

– Шта је аковче?

Буре́нце од педе̏ст ли̏тāра.

– Шта је ардов?

А̀рдōв је једа̀нāјст ѝљада ли̏тāра. То̂ је а̀рдōв се зо̀ве.

– Шта је то утор?

У̀тор је ту̂ ди да̀но у̀лази у̀нӯтра. Ди у̀лази да̀но у бу̀ре, кад по̀скӣдам о̀брӯчје. То̂ је жљёб, да̂. То̂ се пра̏ви, то̂ ја̂ пра̏вим са јѐдни̏м ёлектромото́ром ко̀је и̏ма тѐстерицу и пра̏ви са́мо жљёб та̂ј.

– Шта је врањача?

Вра̀њача је го̀ре ди се си̏па или у буре́нце или у а̀рдōв го̀ре, си̏па се ви́но или ра̀кија. То̂ је ди че̏п ѝде, то̂ је вра̀њача. Ду̀га је на бу̀рету, зо̀ве се вра̀њача, зато што ѝма ру̀пу ту̂. Јѐсте, са ти̂м ди ѝде вра̂њ, ди се за̀твара. То̂ се зо̀ве вра̀њача.

– Шта је када, а шта каца?

Ка́да је за бе́рбу гро̂жђа, ди се ме̏ђе. О̀на је, мо̀же да бу̀де мѐтер ширѝне, мо̀же да бу̀де мѐтер висѝне, а мо̀же да бу̀де ѝљаду ли̏тāра, мо̀ж да бу̀де двê ѝљаде ли̏тāра. То̂ је за

грôжђе, за кљу̏к. Ка̏ца је висòка, ка̏ца бу̏де по двâ мêтра висѝне, или по мêтар ѝ‿по, или двâ ѝ‿по мêтра. Јâ сам у сирђетàни òправљо од чѐтири мêтра ка̏цу за сѝрђе, четр̏најст ѝљада лѝтāра.

– Кажите ми каквог је облика каца, а каквог када?

На при̏мер, ра̏злика је јѐдна у ка̏ци, што òна ѝде òдгоре у̏жа, а на до̏ле шѝра, а ка̏да је ма̏ло у̏жа òдоле, а го̏ре је ма̏ло шѝра. И тô је на при̏мер, висѝна од тê ка̏де нâјвише до мêтар висѝна, а ширѝна мо̏ж да бу̏де и двâ мêтра прѐчник. А тô ми̏ ѝмамо свѐ о̏бручѐве што зòвемо кàлупи. У кòје òћемо димѐнзије ка̏ду да пра̏вимо, нàправимо тâј о̏брӯч, кòји ѝде са до̏јне стра̏не у̏же, у тô сàставимо о̏коло. И о̏нда зна̏мо свѐ, ка̏ко ће бѝти, ко̀лко ће бѝти лѝтāра.

– Шта сте још правили?

Пра̏ви се шу̏сва̏нгла о̏вāлна, кòја ѝде под àрдōв тâј, кад се òпцигује ви̏но.

– Како изгледа шусвангла?

Тô је двàјст сàнтимēтара, тô је о̏вāлно, ѐво као òвāј стô, ѝсто тàко, сàмо што је ма̏ње. Ѝсто бу̏де два̏дес сàнтимēтара висѝне, у̏шке гвòздене на о̏бручу. Јѐдна у̏шка бу̏де ту̂, дру̏га бу̏де та̏мо. На о̏бручу тô ми̏ пра̏вимо, зàнитујемо свѐ и ѐто тô је што се ти̏че то̀га.

– Колка она буде?

Бу̏де мêтар дужѝне и двàјест висѝне, два̏десет, двàјст пêт сàнтимēтара. Тô бу̏де по стô лѝтāра, тâ шу̏сва̏нгла, од осамдѐсēт до стô лѝтāра

– Кажите ми шта је чобања?

Чòбања је òна кòја се мѐђе испод кàзана да цу̏ри рàкија у̏‿њӯ. Тô је ѝсто као ка̏ца што је, сàмо мâло бу̏де, од трѝест, четрдѐст лѝтāра. Ѝсто го̏ре је у̏же, а до̏ле је шѝре. Ѝма да̏но и јѐдно и дру̏го, дâ.

– Шта је капуња?

Тô се нѐкад пра̏вило, место ло̏нчића да се зàића ви̏но из тê шу̏сва̏нгле, и са јѐднōм ру̏чком дрѝвеном, што је ѝсто ду̏га тâ. Тô је мâло, кàпуња је мòжда двê, двê лѝтре, трѝ. Па се зàића ви̏но и сѝпа се с‿тѝм. Дрѝвени су̏д.

– Шта је фртаљ?

Фрѝтāљ је од дѐсет лѝтāра, са двê ру̏чке. Ôн слу̏жи за сѝпање ви̏на у лêвак, у бу̏ре. Ѝсто дрѝвено.

– Шта је качица?

Ка̏чице су за сѝр. Мâле ка̏чице. Тô се прâви од лѝпе или од јѐловине. Мѐкано дрѝво и чѝсто дрѝво кòје нѐ‿пӯшта нѝкакав тàнѝн, нѝшта. Зâпремине по двê лѝтре, по трѝ, свакоја̏ки бу̏де. Јел тô òви овча̏ри кòји ѝмају сѝр, о̏нда мѐђу òне кр̏пе у̏нӯтра и сѝр ста̏ве и зàвēжу.

– Шта је купусара?

Купу̏сара је за ку̏пус, òна са у̏шкама, дâ. Òна је ширòка мòжда осамдѐс сàнтимēтара, седамдѐсēт. Тàко је и висòка, јѐдно седамдѐст, осамдѐст сàнтимēтара. Тô су ка̏це за ку̏пус, кòје ѝмају дрѝвене шрàфове òне што се зàтēже, прѐтѝска ку̏пус.

– Шта од алата користите при раду?

Ѐво вѝди овàко. Ба̏чвар мôра да ѝма нâковањ, као кòвāч, јел ми̏ нѝтујемо о̀брӯчје, скрàћѝвамо, нѝтујемо, свѐ без нâковња нѐ‿мòже. Е о̏нда од ала̏та ѝде, àлāт је свѐ по нѐмачком на̏зиву. Ѝма овàко: цвѝмангл, ѝма глàтхо̏бл, кру̏мпајзн, гра̏дајзн, кѝмхо̏бл, штѐмхо̏бл, га̏ртхо̏бл, ѝма цѝркл, ѝма сѐкāч, прòбојац, нѝтнови за о̏бручѐве, бра̏два, тѐстера шту̏цек, рòгоз, аусцѝглови – с тѝм ву̏чем ду̏ге да̏‿би рòгозио.

– Шта је цвимангл?

Тô је јѐдан хо̏бл кòји ѝма по̀луòкрӯгли нôж и ва̏ди ѝзнӯтра ду̏гу.

– Шта је глатхобл?

Тô се хòблује òдгоре. Кад бу̏ре јâ нàправим па пòскѝдам свò о̀брӯчје, без јѐднōг о̏брӯча и да га òчистим òдгоре.

– Значи, он служи за чишћење?

Јѐсте, јѐсте за свѐ. И за држàљице, пра̏ви и свѐ мòгуће. Хо̏бл òнāј кòји се дрѝжи јѐднōм ру̏ком, премда са̏д ѝма кòд‿нāс свѐ елѐктрични хо̏бл.

– Шта је крумпајзн?

Крӯмпајзн тô је јѐдна крӣва мäклица, ӣма рӯчке као и прäва мäклица, ал је крӣво овàко сѐчиво да мȍже да вäди на дӯгама ѝзнӯтра. Слӯжи за дӯге ѝзнӯтра да прäви ȍвāлно овàко, зато што је крӣв тàко, удубљѐње прäви.

– Шта је градајзн?

Грäдајзн, тô је мäклица прäва са рӯчкама. Тô је за ра́вно свѐ што год би трѐбало тàко нѐшто да се ѝрāди, да се ȍдеље ра́вно. За шта год трѐба да се ѝрāди на бӯрету, да се скӣда ѝзнӯтра бӯре на брäмшик мäло ȍколо, тô је тâј грäдајзн.

– Шта је кимхобл?

Кӣмхо́бл, тâј кȍји прäви фäлц ȍнāј рӯчни. Фäлц – ди дäно ѝде ѝнӯтра ȍколо у бӯрету. Ӯтор ȍнāј, е жљêб тâј што прäви, тô је кӣмхо́бл. Тô је дрвено, ӣма на шрàфове ди се ȍтпӯшта, кȍлко трѐба да ѝде дуби́не и свѐ. Нàпрēд ӣма двâ ножи́ћа кȍји се́ку, а јѐдāн нäзад кȍји вäди.

– Шта је штемхобл?

Штѐмхо́бл, тô ѝде ȍдгоре, чӣсти бӯре одго́ре. Кад га пȍрежем са тѐстером, ȍнда чӣстим тô ȍдгоре да бӯде ле́по, глäтко.

– Шта је секач?

Сѐкāч је што се́че ȍбручēве, ȍбручēве што се́чем кад трѐба. Мѐтāлно ȍбрӯчје.

– Шта је гартхобл?

Гäртхо́бл, тô ѝде ѝзнӯтра у бӯрету ди се чӣсти, да буде глäтко свӯда ди ѝде ȍнāј ӯтор, ди се прäви. Тô се рâди све рӯчно, свѐ се тѐра. Тô је хо́бл јѐдāн, са јѐднӣм но́жом, као хо́бл ȍбичан. Ȍколо сàмо тѐрам, ȍколо тѐрам да у крӯг и ȍчистим ѝзнӯтра и ȍнда прäвим тâј фäлц са кӣмхо́блом.

– Шта је циркл?

Цӣркл, тô је за мѐрење дäнета. Цӣрклōм у свàко бӯре, кȍлко год би́ло вѐлико или мâло шêст пу́та ѝде, из јѐдне тäчке кад крêнем, забȍдем у ӯтор ȍнāј ди је жљêб и тѐрам шêст пу́та тäчно да дȍђе у тӯ рӯпу. Е дâ, кад тàко ȍбрежем дäно, ȍнда штӣмује у бӯре, јел дäно нѐ‿може да се нàштимује ако нѐма цӣркла. Шêст пу́та је мѐра тäчно ода́кле се пȍчне и тӯ да дȍђе ȍнāј ѐксер кȍји је ѝдарен у цӣркл.

– Шта је пробојац?

Прȍбојац је дӯршлāг или прȍбојац за ȍбрӯчје кȍје бӯши за нӣтнове рӯпе на ȍбрӯчу.

– Шта је сецамер?

Сѐцамер је што се нàбӣја ȍбрӯчје са мѐтāлним чѐкићом пȍ‿њӣм. Сѐцамер ӣма дрвено ѝсāђено. Тô је за наби́јање свäког ȍбрӯча.

– Шта је абрихтер?

Àбрихтер, тô ни́је би́ло нѐкад. Тô ӣма сäд, тô јâ ӣмам сäд, тô нӣсам јâ ӣмо. Ра́дио сам јâ свѐ рӯчно, дâ. Тô је хо́бл машӣна кȍја хȍблује свѐ ра́вно, свѐ, свѐ дäнāди кȍје рâдим, свàко па́рче, ȍно прȍпустим јѐдну стрâну и дрӯгу. Дрӯго мѐђем, вӣдим кàко трѐба, јел нàпрēд јел нäзад ра́вно. Прȍпӯштам како ȍћу, нàвијем тàко. Ѝде рêдом дäно, зà‿тӯ шӯсва́нглу, ако је толӣка. Ѝсто дäно ѝде, свѐ у парча́дима, свѐ јѐдно нä‿друго, тô тӣплујем, од ексе́ри се́чем штӣтнове тê и ѝдарам. У јѐдно па́рче ѝдарим трӣ тâ тӣпла, ил чѐтири, за́виси, по ширӣни и мѐтем рȍгоз, нäбијем и ȍво дрӯго па́рче мѐђем и чѐкићом и нäбијем и ȍно се стӣплује и рêдом тàко ѝде.

– Шта је типл?

Тô је од ексе́ри, сѐчене глâве.

– Шта је бансег?

Бäнсег је ѐно ȍнај вѐлики бäнсег, тô је трäкаста тѐстера. Тӯ, тӯ се́чем свѐ што год ȍћу, ȍћу‿л дäске, ȍћу‿л да ȍбрежем дäно, ȍћу‿л да ѝзвадим на дӯги ȍно ди је с крäја дѐбље, ȍвāмо тäње и свѐ ѝзвадим на тôм бäнсегу. А тô се свѐ мо́рало брäдвом тѐсати.

– Шта је брадва?

Брäдва је за тѐсање дрвета.

– Значи, Ви сте једини овде у селу? Јел има неко ко ће наследити?

Нѐ, ни́је тѐо ни сӣн ни ѝнук. Ȍбадва шофе́ри, воза́чи, не́ђеду. Па тô је зла́тан пȍсо. Јâ сам јѝуче ра́дио тӯ у Кâрловци, па јâ сам дȍно двѐ ӣ‿по ѝљаде за сâт, двâ врѐмена.

– Шта ће сви ови виноградари кад не буде више пинтера?

Па нѐ знāм. Нêма кô. Нêће нѝко. Нêће нѝко. Нѝко ни́је тѐо. Па зàнāт трѐба ѝмати, па да је цȁрев си̂н. Пр̂во да ѝма зàнāт, па ȍнда свѐ дрȕго да рâди. Јел зàнāт му нѐ‿мож нѝко òтēти.

– Страшно је што занати умиру!

Литература

Бошњаковић 1985: Жарко Бошњаковић, Дијалекатски текстови из Срема и Баната, *Прилози проучавању језика*, бр. 21, Нови Сад: Филозофски факултет, 153–164.

Бошњаковић 2005: Жарко Бошњаковић, Дијалекатски текстови из Батовца (код Пожаревца), *Прилози проучавању језика*, бр. 36, Нови Сад: Филозофски факултет, 235–268.

Бошњаковић 2010: Жарко Бошњаковић, Значај дијалекатског текста, *Српски језик* XV, Београд, 369–389.

Гојковић-Весковић 2007: Надежда Гојковић-Весковић, О некадашњем бачварском занату и мајстору „старе гарде“, *Кровови: часопис за науку, културу и уметност*, год. XXI, бр. 67/68/69/70, Сремски Карловци: Културни центар „Карловачка уметничка радионица“, 60–65.

Грковић 1971: Милица Грковић, Дијалекатски текстови са Копаоника, *Прилози проучавању језика*, бр. 7, Нови Сад, 157–166.

Драгичевић 2009: Милан Драгичевић, Прилози грађи за проучавање српских говора из челичанског краја у Западној Босни, *Српски језик* XIV, Београд, 421–430.

Драгичевић 2011: Милан Драгичевић, Прилози грађи за проучавање српских говора из околине Дервенте у сјеверној Босни, *Српски језик* XVI, Београд, 581–588.

Ивић, Младеновић 1964: Павле Ивић, Александар Младеновић, Дијалекатски текстови из Србије, *Зборник за филологију и лингвистику* VII, Нови Сад, 162–166.

Илић 1900: Петар М. Илић, Питања за прикупљање технолошких обичаја у српскога народа, *Караџић:часопис за српски народни живот, обичаје и предање*, Алексинац, 1–27.

Марковић 2010: Бранкица Марковић, Дијалекатски текстови из староседелачких делова Новог Сада, *Прилози проучавању језика*, бр. 41, Нови Сад, 227–234.

Милосављевић 2011: Тања Милосављевић, Дијалекатски текстови као могућа основа литерарног казивања, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност: зборник радова са научног скупа одржаног 18. децембра 2010. године у Лесковцу*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 319–325.

Раденковић 1985: Blaža Radenković, Bačvarstvo – zanat koji izumire, *Pčesa '85* 1, Čenej: Vojvođansko društvo za poljoprivrednu tehniku i Mesna zajednica Čenej, 23–26.

Радовановић 2010: Драгана Радовановић, Дијалекатски текстови из Ваљевске Колубаре, *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини: посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица, 423–450.

Радуловачки 1993: Љиљана Радуловачки, Бачварски, качарски и пинтерски занат у Срему, *Rad vojvođanskih muzeja*, br. 35, Novi Sad, 581–586.

Ракић-Милојковић 1985: Софија Ракић-Милојковић, Дијалекатски текстови из околине Параћина, *Прилози проучавању језика*, бр. 21, Нови Сад, 165–170.

Реметић 1986: Слободан Реметић, Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе, *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, Београд, 501–549.

Реметић 2012: Слободан Реметић, Текстови из говора источнобосанских Ера, *Српски дијалектолошки зборник* LIX, Београд, 485–637.

Секулић 1981: Невенка Секулић, Збирка дијалекатских текстова из Војводине, *Српски дијалектолошки зборник* XXVII, Београд, 101–306.

Собољев 1992: Андреј Собољев, Дијалекатски текстови из села Вратарница, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXXV (1), Нови Сад, 237–251.

Станишић 1998: Вања Станишић, Неколико дијалекатских текстова из Крагујевачке Лепенице, *Српски језик*, III, Београд, 535–549.

Станковић 2010: Станислав Станковић, О дијалекатској екскурзији у витинском крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови), *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини: посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица, 519–540.

Summary

Scientific and Cultural Importance of Dialect Texts
(Contribution to the documentary material on barrel-making craft: Bukovac village in Srem)

Brankica Đ. Marković

This paper points to the great, first of all scientific, yet also cultural importance of dialect texts, which represent documentary data-base of every dialect research and the most difficult phase of work for a dialectologist. It is because the field-work and language material collection, as well as the subsequent transcription of audio files, require substantial effort of the researcher and a lot of patience while facing various extra-linguistic factors that need to be overcome. Dialect texts are therefore often, without a good reason, seriously undervalued and yet they deserve much more than that since they represent authentic records of the local speeches of informants, keepers of our traditional folk speech and folkways, which are in the contemporary age of rapidly growing globalization, irrevocably lost and sadly forgotten. Furthermore, as a contribution to the documentary material related to the barrel-making craft, this paper gives some dialect texts that represent transcripts of audio records of the barrel-maker's speech from the Bukovac village in Srem. Through his authentic telling, the craftsman reveals us the secrets of his craft – the barrel production process, the type of wood that is used, stave processing technique, tools typically used and many others. This is one of the ways of how dialect texts can help preserve from oblivion tales of traditional barrel-making and repairing process in the aforementioned village in Srem, since in literature there are not many papers on this topic.

Key words: Serbian language, dialectology, importance of dialect texts, dialectal lexis, barrel-making craft, Bukovac village

Како би још могао изгледати дијалекатски текст

*Жарко С. Бошњаковић**

У раду се указује на значај дијалекатског текста за дијалектолошка и остала интердисциплинарна истраживања и даје један од модела његове презентације која омогућује лакше налажење структуралних и других особина говора. Ако индексирани или коментарисани текстови захтевају више простора, транскрипти би могли задржати традиционалну форму уз обавезно навођење испитивачевих питања и података релевантних за настанак аудио-записа. Неизоставан податак је и одређење дијалекатске припадности снимљеног и транскрибованог говора уз његов кратак граматички опис.

Кључне речи: корпусна лингвистика, дијалектологија, дијалекатски текст

Увод

Дијалектолози и антрополингвисти већ су указали на велики значај (етно) дијалекатског текста за лингвистичка и остала интердисциплинарна истраживања (Бошњаковић 2010: 369–375; Сикимић 2013: 27–28), те то не бисмо овом приликом понављали. Подразумева се да озбиљних (етно)дијалектолошких истраживања не може бити без квалитетних аудио и видео записа и, посебно, репрезентативних, дословних и тачних транскрипата који, између осталог, морају бити и информативни, читљиви и лако претражљиви (Сикимић 2013: 28). Управо о овим последњим елементима, на основу личног искуства, желимо детаљније говорити и у прилогу дати пример једног коментарисаног дијалекатског транскрипта.

Дијалектски текст може бити приложен уз монографски опис неког говора као његова илустрација или, пак, публикован самостално, при чему неки аутори у уводу дају и краћи опис грађе док код других он изостаје. Ако истраживач не да кратак опис грађе, а она представља један импозантан и репрезентативан корпус, као нпр. збирке дијалекатских текстова из источне Босне (150 страница) Слободана Реметића (Реметић 2012) или Војводине (299 стр.) Невенке Секулић (Секулић 1981), у њој се не могу брзо наћи одређене структуралне црте. Тешко је када текст није подељен по тематским целина-

Рад је настао у оквиру пројекта Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* zarko.bosnjakovic@gmail.com; Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, Србија

ма које искусном дијалектологу донекле помажу да нађе одређену лексему у којој је једна од структуралних црта говора. Желећи да утврдим правце изоглоса појединих црта смедеревског-вршачког дијалекта у источној Шумадији (*ӣшлӑ* сам; да *јом* дам; у *овом* соби; *ево / еве*; *те́б* и сл.), више пута сам морао да пређем педесетак страница одличног дијалекатског текста из Жабара (Реметић 1986). Због тога би добро било дати индексиран[1] или коментарисан дијалекатски транскрипт који укључује кометаре на десној маргини. Између осталог, коментари се могу односити:

1. на тематске целине (Божић, Ускрс, обрада кукуруза и сл.);

2. на реченичне сигнале за парцелизацију (почетак, наставак, крај разговора);

3. на реформулације (понављање без реформулацијских маркера, реформулацијски маркери: односно, то значи);

4. на граматичке црте: (а) прозодијске, (б) вокалске и консонантске, (в) морфолошке, (г) синтаксичке;

5. на лексичко-семантичке специфичности (дијалекатску лексику, различите дефиниције лексема).

На почетку сваког транскрипта свакако би требало дати и следеће податке:

1. о информаторима:

а) иницијали или само пол: *С. Ј. ж. (2) / М. Ј. м. (3)*

б) место (општина) и година рођења: *Влашка* (*Младеновац*), *1935. г. / 1929. г.*

в) образовање: *4 разреда основне школе*

г) способност артикулације: *одлична*

2. о испитивачу:

а) име и презиме: *Жарко Бошњаковић (1)*

б) струка: *дијалектолог*

в) институцији где ради: *Филозофски факултет, Нови Сад*

г) намена: *грађа за докторску дисертацију*

3. о месту снимања:

а) село: *Влашка*

б) општина: *Младеновац*

4. о времену снимања:

а) месец и година: *август 2006. око 9 сати ујутру*

б) минутажа: *90 минута*

5. о условима снимања:

а) у кући информатора: *на дворишној капији приликом испраћаја мужа у село;*

б) у некој јавној установи (школа, месна канцеларија):

в) у присуству других познатих / непознатих особа: *Најпре смо сами разговарали, а потом се на кратко придружио и супруг.*

---

[1] Овај термин је предложила Биљана Сикимић (Бошњаковић – Сикимић 2013).

г) у каквој атмосфери: *у ишчекивању да ће се муж ускоро вратити из села, на моменте је показивала нестрпљење и жељу да се разговор заврши или га настави неко други*.

6. о самом говору:

а) његова припадност одређеном дијалекту: *смедеревско-вршачки*

б) степену очуваности (утицај стандарда или суседних идиома): *са делимично пренесеним акцентом.*

О обликовању овог етнодијалекатског текста

Ранија пракса традиционалне дијалектологије је била да се обично публикују елицитирани наративи у виду информаторовог монолога. Међутим, у случајевима када је у српским енклавама у иностранству (Румунија, Мађарска) тешко уопште наћи изворног говорника српског језика или када се елицитација једино може остварити кроз дијалог, етнодијалекатски текстови у којима је присуство испитивача знатно, ипак су корисно и једино сведочанство. Такав је нпр. дијалекатски текст из Манастира у Румунији (Бошњаковић 2010), а и овај који сада прилажемо. У првом случају питања испитивача су дата курзивом у угластим заградама, а у другом курзивом, без заграда и увек у новом реду, што је знатно прегледније, али захтева више простора. У малим заградама су дате: (а) испитивачеве реакције (одушевљење, чуђење, изненађење ради подстицања информатора, смех, показивање неке радње), (б) описи контекста, ситуације у којој се одвијао интервју (довози се хлеб у продавницу, обраћање комшиници; Долази јој супруг, ја му се радујем и хвалим бабу како лепо прича, а она му каже и сл.), (в) напомене корисне млађим испитивачима (враћање на тему; непотребна интервенција; не два питања!).

На десној маргини су означене тематске целине експликативним локативом (О Божићу, о обради кукуруза). За илустративне цитате нисмо се одлучили будући да их информатори нису користили. Од прозодијских црта указали смо на кановачки акценат (*де́ца*, *про́шло*, *врете́но*, *покриве́но*, *Бо́жић*, *е́ксер*, *жи́вот*, *ку́пус, ло́нац*, *по́ток*, *дома́ћин*) и факултативно новоштокавско померање силазних акцената (*жи́ву*, *ва́рница*, *лѐпчић*, *изрѐдила*, *лѐжӣ* се, до *половѝнē*, *зàмēсиш*, *пѝвāрског*; *домàћѝца*; *нѐ крпим*), што су структурне црте смедеревско-вршачког дијалекта[2]. Потребно је истаћи и када је у питању реченични акценат (за Божић унӱчићи око кӱће, онај, *пѝјӯчӯ*; *и тàкō*; Ѐво *вѝдиш?*).

Сугласничке групе *шч* > *ч* (*гӱчићи*) и *сц* > *ц* су упрошћене (*рацȇпиш*).

За морфологију овог дијалекта свакако су релевантни ДЛсг. заменичко-придевске промене (одлȁзи *својȏм* кӱћи; *мојȏм* дѐци по дѐсет ћилѝма сам да́ла;

[2] У опису се може навести већи број примера, а у коментару је довољно дати само репрезентативне, као нпр. кановачки у двосложним речима са отвореном (*де́ца*) и затвореном ултимом (*жи́вот*) или у тросложним са отвореном (*врете́но*) и затвореном ултимом (*дома́ћин*). Требало би у овом случају водити рачуна и о врстама речи, те навести кановачки у примерима везаним за инфинитивну основу (*про́шло*), где овај акценат може бити аналошког порекла (*про́ћи*).

сва̏ком о́вци да̂ш по је́дно; *сва̏ким* говѐчету да̂ш по ма̏ло хлѐба). Уочено је и одсуство наставка *-и* у Гмн. именица ж. р. типа (ови̂ осе́чемо от *ка̂нта*). Суплетивна множина именица ср. р. је на *-ићи* (*прасѝћи, гу̏чићи, па̏чићи, ћу̏рићи, уну̏чиће*) али и (*ја̏гањци*).

Код глагола 1. Белићеве врсте који у корену имају *к*, *г*, *х* у 3. л. мн. през. факултативно се уопштавају резултати палатализације (*дову́чу*), али и (*исе́ку*).

На синтаксичком плану истакли смо употребу инструментала оруђа са предлогом (и да̏рује се пола̏женик *са па̏рама*; ра̄ди̏ла сам *са ср̂пом*; ози̂дана је *са цӣгло̂м* спо̏ља; *са крѐдо̂м* се пӣса̏ло) и без њега (па се пола̏женик наки̏ти *да̏ровима*; *сла̏мом* се ложи̏ло); употребу датива циља без предлога (одла̏зи *својо̂м ку̏ћи*; и́дите *коли̏би*).

На лексичко-семантичком плану указано је на полисемију лексеме *полаженик* 1. ’особа која долази на први дан Божића’ и 2. ’врста колача за полаженика’.

Забележене су и корекције или реформулације информатора (мѐтеш на та̂ј *хлѐб – лѐб*; *А шта је руковеђ?* 2: Па, *ру̏ковеђ*, то̂ кад баца̂ш на гоми̏лу, на гоми̏лу, па по̏с у̏зеш ту̂ *ру̏ковеђ* па нала̂жеш на сно̏п, ѐ, то̂ је *ру̏ковеђ*; *Ру̏ковећи – ру̏ковеђи* ста̏виш и везу̏ју; *Ки̏чма, ки̂чма*).

Овом приликом је примењена вербатим транскрипција, што значи да смо забележили све изговорене исказе, па и грешке, реформулације, започете речи и сл.

Редослед тематских целина следи основни синопсис разговора, а у оквиру једног тематског блока питања и одговори следе говорни ток. Тематске целине почињу испитивачевим питањем, а обично се завршавају информаторовом констатацијом *и тако;* Па *шта̏ и̏мам да при̂чам, то̂ би́ло и про́шло*. Крај реченице је одређен према нашем језичком осећају, а примењена је норма писаног језика.

Многа потпитања су корисна у ствари етнолозима, а мање дијалектолозима, што омогућује интердисциплинаран приступ овом транскрипту (1: А ко̀ко̄шке кат пу̀шта̄ш, ко̀ко̄шке кат пу̀шта̄ш и̏зјутра, мѐтеш у си̏то кукуру̏за и жи̏та и да̂ш коко̂шкама. 1: *Аха! А је л ставиш конопац неки?* 2: Ста̏вим, ста̏вим коно̏пац и у коно̏пац ста̏вљаш то̂ да јѐду коко̂шке.1: *А зашто? Да не би ишле код комшија да носе јаја?* 2: Па нѐ знам ја̂ за̏ шта је то̂, то̂ је от ста̏рине тако̂ оста̏ло и ја̂ тако̂ ра̂дим).

Као што је већ речено, потпитања су имала и задатак да очувају ток комуникације, пошто су одговори информатора били кратки (1: *Е, причај ми сад како сте ви овде славили Божић!* 2: Лѐпо) или се у њима истицало да се не сећају тога (1: *Је л се сећаш ти тога?* 2: Па то̏ се не сѐћам). Комуникацију су продужавале и следеће формулације питања (А кажи ми*, само још мало*, за Васкрс, како си, колко фарбаш јаја) или да је некад било исто као сад (1: *Како је оно некад, старински било?* 2: Па и̏сто је то̂. 1: *Је л био неки комлов или нешто?* 2: Ма то̂ је и̏сто то̂ је. 1: *Како, потопиш, шта?* 2: Она̂ј ква́сац, напра̏вим колачи̏ће).

Испитивач својим питањем утиче на одговор (1: Шта је од намештаја било? 2: Шта̏ је од на̏мештаја *би́ло*?), али се у реформулацији исправља и показује праву црту говора (2: Шта̏ ј *има̏ло* од на̏мештаја? *Има̏ло* кревѐти о̏бични ови̂).

Изостанак персирања је покушај да се оствари опуштеност у комуникацији (*Кажи ми кад си се родила? Како се зовеш?*)

Аудио-запис, који је приватна теренска грађа снимљена у лето 2006. године, траје 90`, али овом приликом смо, због ограниченог простора, транскрибовали само половину снимка. Интервју је обављен на капији приликом испраћаја супруга у трактором? у село, што је била прилика да се информаторка обрати и другим мештанима, али и да спонтано коментарише неке појаве (долазак камиона са хлебом у продавницу).

Иако аудио запис за сада није јавно доступан, ми смо се ипак одлучили да, из етичких разлога, не дамо пуне личне податке (име и презиме) информатора. Наиме, ранија пракса је била да се обавезно наведе име и презиме, место и година рођења или година старости у време снимања, вероватно као ’доказ’ истинитости и аутентичности (Сикимић 2013: 31).

Закључак

Сваки транскрибован теренски запис је трајно сведочанство говора који ће се, за извесно време, под утицајем социолингвистичких фактора, у одређеном степену изменити, те смо ми дужни да бележимо и фазе његове трансформације. Иако још немамо описе појединих дијалекатских области, сматрам да би требало приступити и снимању и публиковању грађе са већ раније описаних подручја како бисмо видели правце трансформације говора.

За дијалектолошка истраживања подразумева се да транскрипти морају бити аутентични, без испитивачевих реинтерпретација или прилагођавања. У раду смо показали како би могао изгледати дијалекатски транскрипт да би био прегледан и знатно информативнији. Међутим, ако овакав транскрипт личи на радну верзију или захтева већи простор, требало би се држати наше традиције уз уношење испитивачевих питања и давање кратког описа говора, као што је то учињену и у овом раду.

Литература

Бошњаковић 2010: Жарко Бошњаковић, Значај дијалекатског текста, *Српски језик* XV (1–2), 369–389.

Бошњаковић 2013: Žarko Bošnjaković, Indeksirani dijalekatski transkript, u: Bošnjaković – Sikimić 2013, 253–290.

Бошњаковић – Сикимић 2013: Žarko Bošnjaković – Biljana Sikimić, *Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja 2009*, Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine – Novi Sad: Matica srpska.

Реметић 1986: Слободан Реметић, Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе, *Српски дијалектолошки зборник* XXXII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 501–549.

Реметић 2012: Слободан Реметић, Текстови из говора источнобосанских Ера, *Српски дијалектолошки зборник* LIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 485–637.

Сикимић 2013: Biljana Sikimić, Između dijalektologije i antropologije: bunjevačka terenska građa, u: Бошњаковић – Сикимић 2013, 13–186.

Резюме

Как диалектный текст может выглядеть

Жарко С. Бошнякович

Автор в настоящей работе указал на значение диалектного текста для диалектологических и прочих интердисциплинарных исследований и предложил одну из моделей его презентации которая дает возможность более легкого нахождения структурных и остальных особеностей говора. Если индексированные или комментируемые тексты более объемны, транскрипты могут сохранить традиционную форму с обязательной подачей вопросов исследователя и данных релевантных для возникновение звуковых записей. Обязателным представляется и определение диалектной принадлежности записанного и транскрибированного говора с его кратким грамматическим описанием.

Ключовые слова: корпусна лингвистика, диалектологиа, диалектный текст

Коментарисани дијалекатски текст из Влашке код Младеновца

1: *Кажи ми кад си се родила?*
2: Трѝјес пêте гȍдине.
1: *Како се зовеш?*
2: С. Ј.
1: *Овде си рођена у Влашкој?*
2: Тŷ сам рȍђена, тŷ сам, тŷ жи́вим**[1]**, тŷ сам дȅцу изрȍдила**[2]**, тŷ сам, де́ца**[3]** жи́ву**[4]**: двȍје у Беȍграду, јȅдна у Барȁјеву, трѝ ћéрке ѝмам, нêмам синōвâ и такô.
1: *Е, причај ми сад како сте ви овде славили Божић!*
2: Лêпо. (***Кратак одговор је знак одсуства жеље за комуникацијом!***)
1: *Је л се сећаш ти тога?*
2: Па тȍ се не сȅћам (***Овом фразом се показује одсуство жеље за даљим разговором!***). Па, онај, ȕвече се унȍси слȁма, а де́ца ка(д) дôђу унȕчићи око кȕће, онај, пѝјӯчӯ нȍси се бȁдњак, овај, баца́мо, изѝђе дома́ћин**[5]** или домаћѝца бацâ куку́руз на... Тô је бȁдњак, а сȕтрадан дôђе полȁженик, те ц̣âра у вȁтру и, овај, прѝча: кȍлко ва́рница**[6]**, тȍлико здрâвља, тȍлико гȍдина живо́та**[7]**, толѝкō, свȅ рêдом и, овај, тȁко пȍсле тŷ мȁло сȅдне на слȁму и спрêма домȁћѝца**[8]** ру́чак.
1: *Шта се правило?*
2: (Обраћа се комшиници која управо пролази.) Добрȍјтро! Ȍди и тѝ овȁм!
1: *Само ако је одавде!*
2: Па тŷ је из Влȁшке.
1: *Рођена или удата?*
2: Ȕдата, тŷ жи́ви.
1: *Мени треба права сељанка.*
2: Па и тô је сељâнка. Рȍђена ѝсто у се́лу, у Попȍвићу, о́вде код Рāљȅ. Па штȁ ѝмам да прѝчам, тô би́ло и про́шло (***Овим се показује жеља да се прекине разговор!***) и сȁд, сȁ(д) су свȅ дрȕги ȍбичаји и код нâс...
1: *И шта кажете онда?* (***Враћање на тему!***)
2: Полȁженик бȕде тŷ, послŷжи се, дорȕчкује, одлȁзи својôм кȕћи**[9]**. Гȁздарица спрêма ру́чак, прâсе је тŷ, спрêми се ру́чак, полȁженик долȁзи у два́најс са́ти на ру́чак, полȁженик је спрêмљен, онај, от хлȅба се умêси окру́гао полȁженик**[10]**, па се мȅте, пêт сло́ва се удȁри, па се полȁженик накѝти дȁровима**[11]** и обȅси се де се рŷча, тŷ се обȅси, вѝше, удȁри се е́ксер у зѝд, тŷ се обȅси и полȁженик рŷча и, овај, кат полȁзи полȁженик, тô се дâ тâј полȁженик от хлȅба, тô се зовê полȁженик и дȁрује

[1] < жӣвѝм
[2] < изродѝла
[3] Кановачки
[4] < жӣвŷ
[5] Кановачки
[6] вāрнѝца
[7] Кановачки
[8] Двослоги акценат
[9] Дсг. ж. р. заменичко-прид. промене; синтакса Д без предлога.
[10] Лексика
[11] Синт. И без предлога

се полȁженик са пȁрама**[12]**, а на ȍтӣм полȁженику от хлѐба тŷ се стȁвљају дȁрови и полȁженик одлȁзи, тâ слȁма стојӣ до сȕтра дâн. Сȕтра дâн кат се свȁне**[13]**, прê сŷнца, изнȍси се слȁма ис кȕће и на свȁко рȍдно др̏во по мȁло стȁви се да бȕде рȍдна гȍдина, да бȕде здрâвља, да бȕде срѐће и такô.

1: *А јеси носила на краве, на овце?*

2: А тô пōсѐбно се.

1: *Је л угодиш нешто на колач, волови? Како је то? Причај ми!*

2: Свѐ и здрâвље, волȍви, лêпо јáрам, ȕвијеш о(т) тêста, напрȁвиш па ȕвијеш и тô нȁправиш јáрам и напрȁвиш двâ вôла**[14]** и тô сȕтра дâн кат се излȁзи, одлȁзиш у штȁлу да, онај, и свȁким говѐчету дâш**[15]** по мȁло хлѐба да појѐде од отȍк**[16]**.

1: *Је л кажеш хлеба или леба? Кажи ми како ти кажеш кад причаш са комшијкама? Леба, не кажеш хлеба, то је госпоцки, је л да? Кажеш леба?* (***Испитивачева непотребна интервенција!!***)

2: Па дóбро, па лѐба, лѐба, лѐба.

1: *И, и?*

2: А, овај, за ôвце је пóсебно, окрýгао лѐпчић**[17]** кȍлко ӥмаш овāцâ у кȕћи, у штȁли, толикô кȕглица мѐтеш на тâј**[18]** хлѐб – лѐб (***Реформулација***). и, овај, дâш овцȁма, свȁком óвци дâш**[19]** по јéдно. А кȍкōшке кат пȕштāш, кȍкōшке кат пȕштāш ӥзјутра, мѐтеш у сӥто кукурȕза и жӥта и дâш кокôшкама.

1: *Аха! А је л ставиш конопац неки?*

2: Стȁвим, стȁвим конȍпац и у конȍпац стȁвљаш тô да јѐду кокôшке.

1: *А зашто? Да не би ишле код комшија да носе јаја?*

2: Па нѐ знам јâ зȁ шта је тô, тô је от стȁрине такô остȁло и јâ такô рâдим.

1: *А шта увече, на Бадње вече, куваш?*

2: На Бȁдње вѐче кȕва се пребрáнац пасŷљ, пȍсан пасŷљ, и овај, кŷпимо рӥбе, тô се испечê и прȁвимо рӥбљу чóрбу и тô је за Бȁдње вѐче и прȁвим гибȁницу од ȍраса и зéтина, а сȕтра дâн се спрêма свѐ мр̄снô.

1: *И на Божић које се месо једе?*

2: Па, мӣ јѐдемо већинôм прасѐтину.

1: *А која меса се једу уопште, не само на Божић?*

2: А, ōвдê, ôвче, свӥњско, гȍведина, јȕнетина, свȁ, пилѐтина, ћурѐтина, свѐ, па у сéлу ӥма, одгáји се тô.

1: *Шта гајиш од пилежи?*

2: Па сȁд, сȁд не мóгу.

[12] Синт. И с предлогом

[13] Синт. се

[14] Аналошки према вô или једначење канов. и дугосил. акц.

[15] Дсг. м.р. заменичко-прид. промене

[16] Десонор.; придев. замен.

[17] Деминутив

[18] Придев. замен.

[19] Дсг. ж.р. заменичко-прид. промене

1: *А некад?*
2: Нѐкад и ћу̂рке и гу̏ске и па̏тке и свѐ сам га́јила.
1: *Како се зову деца од гуске?*
2: Од гу̏ске гу̏чићи**[20]**, от па̏тке па̏чићи и от ћу̂рке ћу̏рићи.
1: *Аха. А од крмаче?*
2: А от крма̏че праси́ћи**[21]**.
1: *Јеси имала овце?*
2: Је́сам, и о̂вце.
1: *А како се зову деца од овце?*
2: Ја̀гањци, ја̀гањци**[22]**.
1: *А јеси имала коње?*
2: Ко́ње ка(т) сам до́шла, педесе̂т пе̂те го̀дине, о̀ндак смо има̏ли ко́ње и про̀дали смо и ни́смо др̏жали ко́ње.
1: *А краве? Чиме сте орали?*
2. Тра̏ктором, и̏мамо тра̏ктор.
1: *А још онда сте имали трактор?!*
2: Па, има̏ли смо тра̏ктор ода́вно ми̂.
1: *А је л се сећаш како си жито радила?*
2: Јој, ра̄ди̏ла сам са ср̂пом.
1: *То, то ми причај! Како се ради?*
2: Па ка̏ко? О̀деш у њи̏ву, и̏ма...
1: *Рано?*
2: Па, не мо̀жеш по ро́си! Ѐво ви̏диш**[23]** са̏д ка̏д о̀де ко̀мбајн да вр̄ши̂!
1: *Око девет.*
2: Јѐсте, о̀деш и ср̂п, и цѐо да̂н си са̏гнут, не̂ма да с успра̏виш и жње̂ш, ува̏тиш у ру́ку и се́чеш и баца̂ш на сно̀п, иду̂ љу̂ди за на̏ма и, овај, везу̏ју и...
1: *А шта деца раде?*
2: Де̂ца ку̏пу вла̂т.
1: *А ко налаже ужа?*
2: Ми̂, же́не.
1: *А шта је руковеђ?*
2: Па, ру̏ковећ, то̂ кад баца̂ш на гоми̏лу, на гоми̏лу, па по̀с у̏зеш ту̂ ру̏ковеђ (***Реформулација ру̏ковеђ/ру̏ковећ***) па нала̂жеш на сно̀п, ѐ, то̂ је ру̏ковеђ (***Речен. сигнал, закључак***).
1: *Колко у сноп?*
2: Па, ка̏ко ка̏д, по три̂-четѝри у једа̂н сно̀п.
1: *Шта?*
2: Ру̏ковећи – ру̏ковеђи ста̏виш и везу̏ју.
1: *А како правите трећаке? Како ви то зовете?*
2: Трећа́ци.
1: *По колко снопова иде?*

[20] Сугласн. група *-шч-*; суплетивна мн. именица ср. р.

[21] Суплетивна мн. имен. ср. р.

[22] Суплетивна мн. имен. ср. р.

[23] Речен. интонација

2: У трећâк, три́најс снȍпова, два́нājс иду уна́крс као кр̏с, а одозгȏ пȍп.
1: А, тако, како знаш све! (***Испитивачево дивљење ради подстицања информаторке на даљу комуникацију.***)
2: Пȍп се мѐте одозгȏ.
1: *А где окренеш влат?*
2: Влâт уну́тра.
1: *А да не кисне?*
2: Да не кѝсне.
1: *Је л машина долазила да врши?*
2: Ê, би́ла је, дѐте, и па́рњача, да. Евê**[24]** га хлѐб**[25]**. (***Довози се хлеб у продавницу.***)
1: *И онда парњача је била? Причај ми како је то било.*
2: Па́рњача би́ла, слȁмом се ложѝло. Спрѐмим у кȁце водê и слȁме и, овај, лȍжӣ**[26]** се маши́на, и док се загрѐје маши́на, не мȍже, док се не загрѐје, не мȍже да врӣшӣ. И пȍсе такȏ се врӣшӣ.
1: *Чекај, а како се зову они што на добу стоје?*
2: Ȍнāј**[27]** што рâни, ȏн стојӣ ба̏ца**[28]** снȍп, а дрȕги стојӣ на дре́шу и сē чê и такȏ се...
1: *А ви жене?*
2: А мӣ же́не у слȁму и у плѐву.
1: *Најпрљавије, само се зуби виде.*
2: Па да̂, такȏ је би́ло нѐкад, а сȁд ни́је.
1: *А кукуруз, како се ради кукуруз?*
2: Кукȕруз, кукȕруз посѐјеш и кȍпаш, тѐраш, ȏнда ни́су би́ле фре́зе, ȏндак су би́ле кра̏ве вȕкȗ копачѝцу и, овај, такȏ да два́пут окȍпамо и нѝшта вѝше до јѐсени.
1: *А прашиш?*
2: Па окȍпамо два́пут, тȏ је копâње, код нâс се кâже (***метатекстуални коментар***) копâње, копâње и пȍсе чѐкаш јѐсен да бѐреш.
1: *А не загрђеш га, не набациваш?*
2: Једа́нпут га окȍпаш нȍрмално, тра́ву, а дрȕги пȕт га огр̏неш и чѐкаш јѐсен да бѐреш.
1: *Е, сад како се зове то што береш, ломиш?*
2: Тȏ нѐ знам, мӣ кâжемо кȍрен.
1: *А у чему је корен?*
2: У шȕшки, у шȕшки, и ȕзеш прстѝма рацêпиш**[29]** онȕ шȕшку и откр̏шиш**[30]** кȍрен, баца̂ш на гомѝле и пȍс сȁмо наи̂ђу и...
1: *А кажи ми кад окруниш, шта остане, па ложиш ватру?*
2: Кочâњка, код нâс се кâже кочâњка?
1: *А у шта си брала кукурузе?*

[24] Презентатив
[25] Синтакса: презент. + акуз. + номин.
[26] < ложӣ
[27] онај
[28] баца
[29] Сугл. група *-сц-*
[30] Лексика

2: Бацâш на гомѝлу, па пȍсе у кóрпу, па на лéђа.
1: *А шта је котобањ?*
2: Па, котобâњ**[31]**, тô је тô што кȕпиш, котобâњ испле́тен от прȕћа.
1: *А где мећеш кукуруз?*
2: У кȍш.
1: *А жито где си метала?*
2: У магáзу.
1: *А, магáзу*! *А шта има у магази?*
2: Пре́сеци, о(д) дасāкâ озѝдана је са цӣглôм спȍља, а унýтра су пре́сеци и тô се сѝпа тȕ.
1: *А кажи ми, само још мало* (***Сигнал за продужавање комуникације***)*, за Васкрс, како си, колко фарбаш јаја?*
2: А фâрбам дȍста, фâрбам стотѝну и прѐко стотѝну. Па ѝмам унȕчиће**[32]**, фáла Бȍгу, па ѝмам дѐцу, па иде́мо на грôбље дрȕги дâн, па и тô се код нâс, па и тô је ȍбичај, нȍсимо па такô.
1: *А јесу у твоје време била прела?*
2: Јéсу.
1: *Јесу?!* (***Чуђење и одушевљење ради подстицања комуникације***) *Како је то код вас, овде у Влашкој било?*
2: Па, у Србѝји је такô, вѐчи**[33]** се залȍжи вȁтра, навýче грâња, тô ȍбично дéца рâду, довýчу грâње и ложи́мо вȁтру, пре́демо, мôмци дôђу, кȍло ѝгра, ѐто такô (***Сигнал за завршетак комуникације***).
1: *А шта се још ради, преде...?*
2: Пре́де, плетê, ма нѝко тȕ, тô је игрâнка, тô је пѐвају, тô, кȁки рâд, не излȁзи се у нôћ да се рâди на пýту! (***Испитивач се смеје***) Па, сѝгурно.
1: *А је л било комишања? Како се каже оно кад кукурузе* (***испитивач показује начин љуштења***)*, је л код вас одма га* (ољуште) *на њиви?*
2: Нê, ȍдма се на њѝви то рāдѝло и ȍдма ѝде у кȍш, у кȍш, а сȁд га кȍмбај рâди. Кад кȍмбај бѐре, онај, у њѝви, ȍндак стовȁримо пред кȍш па мôраш да чѝстиш от шȕшке.
1: *Јел, кажи ми како је некад у кућама било, оне старе куће, не сад ове нове? Шта је имало?*
2: Штȁ је имȁло (***Реторско питање***)? Нѝј имȁло**[34]** нѝшта. Па имȁло по двé–три сȍбе, старинскâ кȕћа, по двé–три сȍбе и тȕ, онај, лâмпа, гâс.
1: *А шта је од намештаја било?*
2: Штȁ је од нȁмештаја би́ло? Штȁ ј имȁло од нȁмештаја? Имȁло кревѐти ȍбични овѝ. (***Требало је да испитивач познаје стање у дијалекту и да употреби гл. имало!***

[31] Лексика

[32] Суплетивна мн. имен. ср. р.

[33] Прилог

[34] Синтакса *имало/било*

Информаторка у реформулацији показује право стање у говору.)
1: *А шта све иде у кревет?*
2: Слāмарице, слāмарице, шȳшка, јастȳци напȳњени шȳшком, на тȋм се спâвало и бȍље се жи́вело и здравȉји**[35]** на́род бȉо.
1: *И није било алергије*.
2: И ни́је нȉшта, а овô!
1: *А јеси имала чаршав?*
2: Је́сам имāла ча́ршав, то се ткāло, ткāло се.
1: *Јеси ткала* (***изненађено и одушевљено***)*!*
2: Па јаштā сам!
1: *Како се тка?*
2: Мојȍм дȅци по дȅсет ћилȉма сам да́ла.
1: *Ау! А колко, три ћерке имаш?*
2: Трȋ ће́рке.
1: *Тридесет ћилима?!*
2: Јаштâ.
1: *А како се тка, нити, па брдило? Јеси имала разбој?* (***Не би требало постављати више питања, јер ће се одговор добити само на последње!***)
2: Имāла сам, исȅкла су де́ца прê десетȉну гȍдина.
1: *Ау* (***сажаљење и чуђење***)*!?*
2: Јâ би́ла обȅсила**[36]** о кȍш, ˣā нек стојȋ, а ȍни**[37]** ȳзу и исе́ку**[38]**!
1: *Шта си све ткала?*
2: Ткāла сам и ча́ршафе и от памȳка, ткāла сам ћȉлиме и ткāла сам, ȍнда крпāре су би́ле, дȅте, по зе́мљи ни́су би́ле, ни́ј имāло као сāд тȅпик и итисȏн и штā ти јâ знâм, нê, ни́је имāло.
1: *А кошуље од чега су прављене?*
2: Ê, де́те сам би́ла, ал сам запâмтила. Кад је прошȏ рāт, четрêс и пȅте, ȍнда ни́је имāло нȉшта, ȍндак је мо́рало од конȍпље да се прēдê...
1: *Е, то, то* (***одушевљено***)*!*
2: да се прēдê, тȏ се пȍсеју конȍпље, ѐ сāд кâжу дрȏга, штā јâ знâм, штā јâ знâм, ȍндак је конȍпља би́ла.
1: *Јеси морала да чуваш од врана?*
2: Док не нȉкну, мȏрāла сам и, овај, тȏ се кад порāстȳ, конȍпље сāзру, ȍнда се обȅру и нȍсиш у по́ток да кȉселиш. Тȏ стојȋ петнâјс дāнâ у бāри.
1: *То су црнојке? Шта су црнојке, а шта су белојке?*
2: Нѐ знам, јâ нѐ знам штā је црнȏјка.
1: *То је ваљда једна која се прва бере... И, и?*

[35] Компаратив без јотован.ог сугл.

[36] Плусквам-перф.
[37] Одсуство ка-новачког
[38] 3. л. мн. през. гл. 1. врсте на *-к*

2: и потȍпим и пȍсе се тô осу̂ши, извȁдиш, осу̂ши се, напрȁви се тр̏љица**[39]**, двê даскê и онâ одозгô што лу̂па и тô се такô излу̂па, онô ȍде, онô...
1: *Је л поздер?*
2: По́здер, по́здер.
1: *А шта је оно што остане, је л повѐсмо?*
2: Па тô је, повѐсмо тô је кат се на грѐбен, пȍсе ѝма грѐбен који ȕзеш и тô тȁреш крос тâј грѐбен, е ȍнда је готȍво, ȍнда се пре́де.
1: *Е, сад, како код вас преду, овако* (нагоре) *или овако* (надоле)*?*
2: Овакô (нагоре врти).
1: *Како се зове то што вртиш нагоре?*
2: Врете́но и кудѐља.
1: *А кад вртиш надоле?*
2: Ѐ, тô је дрȕжица..
1: *А шта то радиш тако, препредаш?*
2: Тȍ препрêдаш стре́ке и, овај, пре́деш за ћѝлиме, за ћѝлиме пре́деш такô.
1: *А јеси шила?*
2: Кр̏пила сам на маши́ну док сам би́ла млȁђа, а сȁд не вѝдим нѝшта и нѐ крпим**[40]**, тô свѐ де́ца купȕју. Штȁ ћу?
1: *А какав је обичај за славу? Шта славиш?*
2: Светôг Никȍлу**[41]**.
1: *Посна слава?*
2: Промр̄сѝли смо прê.
1: *Што?*
2: Педесêт пêте гȍдине ни́ј имȁло нѝгде рѝбе да се ку̂пи и, овај, му̂ж ми ишô свȕд рêдом тра́жио и ни́је мȍго да нâђе. Дôђе кȕћи, а имȁли дѐду деведесêт и пêт гȍдина и ôн кâже: Ни́си дȍно рѝбу? каже: Ни́сам нашô, каже: Ѝдите**[42]**, о́де је би́ла колѝба, нȁма је кȕћа би́ла го́р**[43]** на бр̏ду, и́дите**[44]** колѝби**[45]**, увȁтите нâјбȍљег о́вна и сви́нче и зако́љите и прекр̀стио се и помȍлио се Бȍгу и да Бôг опрȍсти и од данȁс немôј да пȍстите, од данȁс**[46]** мр́сите слȁву. Фа́ла Гȍсподу Бȍгу, свѐ ми је и́шло**[47]** кȁко трѐба и промр́сили смо и данȁс да́ни мр̄симо.
1: *Добро, и шта спремате све за славу?*
2: Ȕ, спрêма се: кȍље се о́вца.
1: *Колко дана раније почнеш?*
2: Па ранѝје кат сам би́ла мла́да, јâ сам тô за дâн спре́мала, је́дно вѐче спре́мила, а овô сȁд, де́ца ми спре́мају. Дôђу де́ца и спрêму свѐ сȁмо се о́де закȍље брâв и дôђу де́ца те испѐкӯ и такô.

[39] Фонет. *л/љ*

[40] Ново прен. на проклитику

[41] О слави

[42] Интраговорн. варијација

[43] Акц. на једносл. речи

[44] Интраговорн. варијација

[45] Синт. Д без предлога

[46] Акц. на финал. слогу

[47] Кановачки

1: *А где печеш? Имаш фуруну?*
2: Ма ӣмам јâ фурӯну, не пече́мо у фурӯни, него ӣмамо, напра̏вили смо роштӣљ, па то стру́ја окрêће, са̏мо мѐтеш и такô.
1: *Је л, а јеси леба месила, то ми ниси причала?*
2: Ѐ, лѐба сам ме́сила**[48]**, са̏д идêм са шта́пом и не мо́гу.
1: *Шта ти је, кук?*
2: Кӣчма, кӣчма (***реформулација***) и не мо́гу да мêсим лѐба, не мо́гу да печêм.
1: *А како се некад месио леба?*
2: Па мēсӣла сам ја до ско́ро, до прѐтпрошле го̀дине док се ни́сам разболѐла.
1: *Како је оно некад, старински било?*
2: Па ӣсто је тô. (***Информаторкина жеља да скрати разговор***)
1: *Је л био неки комлов или нешто?*
2: Ма тô је ӣсто тô је.
1: *Како, потопиш, шта?*
2: Онâј ква́сац, напра̏вим колачӣће.
1: *А од чега?*
2: От хлѐба, оста̏виш от хлѐба и напра̏виш колачӣће и кад о̀ћеш да мêсиш, тӣ покӣселиш онâј и по̀дмēсиш**[49]** пр̏во ква́сац, па преко да̂на, па ӯвече о́пет сӣпаш водê и бра̏шна, па сӯтра да̂н просѐјеш бра̏шно и за̀мēсиш, мѐтеш ма̀ло пӣва̄рског ква́сца и испечêш, овај, кад надô̂ђе хлѐб, тӣ ӯзеш и, овај, ра̀змēсиш у плѐкове и уба̏циш, нало̀жиш фу̀руну, уба̏циш у фурӯну**[50]** и ӣмаш петна̂јс да̄на̂ хлѐба.
1: *А чекај, печеш на сацаку или на тугли?*
2: Нê, нê, шӣне па плѐкови, овӣ осе́чемо от ка̂нта**[51]** па гӯрнемо на шӣне и бацâм по̏се плѐкове, овê са хлѐбом.
1: *А јеси имала пиноко? Је л знаш шта је?*
2: Ни́сам. Знâм шта̏ је, нѐ знам, јâ тô нӣкад ни́сам има̀ла.
1: *А јеси имала млекар***[52]** *у твојој кући?*
2: Ни́сам.
1: *А је л знаш како изгледа? То је зграда ди се млеко држи и прави сир.*
2: Ма знâм. Тô има̀ло у комшилӯку.
1: *И како то изгледа?*
2: Као, чѐтвртасто, ни́је као ко̀ш, чѐтвртасто, у чѐтврт и до половӣнē до̀ле су да̀ске, а од половӣнē на го̂р су ре́тке да̀ске и покриве́но са ћарамӣдом и тô се зва́ло млекâр.
1: *А шта је унутра било све?*
2: Па тӯ̂ је се веома др̏жало сӣр, мле́ко.
1: *А у чему се држало?*
2: У видрӣцама.

[48] О мешењу хлеба

[49] < подмесиш, замесиш, пиварског

[50] Интраговор. варијација

[51] Гмн. имен. ж. р.

[52] О млекару

1: А (***изненађење!***)
2: У видрӣцама се др̏жало, тô се зову̂ видрӣце напра̏вљене од др̏вета.
1: *А је се у то музло?*
2: Нê, нê, му́зе се у ло́нац, па се цêди, па се *по̀длӣва*, па се то исēчê, па тѐк се ста̏вља.
1: *А је л ви правите у кришке?*
2: У крӣшке пра̏вимо.
1: *А чиме подливаш?*
2: Подлӣвком.
1: *А од чега је подливак?*
2: Па шта̏ зна̂м ја̂ од чега̂ је, ја̂ купу̏ем.
1: *А некад су бабе...*
2: А нѐкад су ба̏бе о(д) сӣришта, о(д) сӣришта.
(Долази јој супруг, ја му се радујем и хвалим бабу како лепо прича, а она му каже):
2: Пӣта ка̏ко Бо́жић спрово̏дите, ка̏ко спрово̏дите.
1: (Питам деду) *Јесте ви из овог села?*
2: Па јѐсте, тô је мôј дѐда.
1: *Које си годиште?*
3: Шта̏ би рѐко?
1: *Двајз девето*.
3: Ӣ, ба̏ш си по̀трефио!
1: *Шта радиш сада?*
3: Па ѐто, вр́ли, ма̏ло сла̏му срѐђујемо та̏мо.
1: *Колико си имо?*
3: Осамдѐсēт а́ри ни́сам имô вӣше. Сѐјо сам је́чам, ни́сам пшенӣцу, родӣло је су̏пер.
1: *Само што плаћају никако!*
3: Бо̏га ми тô је ло̏ше, ло̏ше, ло̏ше, бра̏те, шта̏ ће да ра̂ди пољопрӣвреда: нити у сточа́рству, нити у винограда́рству, ни у воћа́рство, нити у пољопрӣвреду, ни куку̏руз ни́је...

[53] О поврћу

1: *<u>Шта сејеш у башти</u>***[53]***?*
2: Па сѐјем гра́шак, сѐјем лу̏к, сѐјем кромпӣр...
1: *Који лук?*
2: Цр̂ни, бêли, јесења̂к, буранӣју, парада̏јз, папрӣку, свѐ тô сѐјемо.
1: *Шта расађујеш?*
2: Ку́пус, свѐ ӣмамо.
1: *А зелен?*
2: И зѐлен сѐјемо, и пе́ршун и свѐ.
1: *Какав зелен имаш?*
2: Па црвѐни, шаргаре́пу.
1: *А бели како зовеш?*

2: Пе́ршун, паштр̏нак.
1: *Како дан проведеш?*
2: Па ка̏ко, тако̂, пола́ко са сто̏ком, са шта́пом пола́ко. Ӣмам је̏дну кра̏ву, ӣмам свӣње, ӣмам пи́леж, ӣмам и тако̂ иде́мо од једно̂г до дру̏гог и спре̂мим ру́чак за на̂с дво̏је и тако̂. Шта̏ мо́гу?
1: *А је се сећаш школовања?*
2: Има̏ла та̏блица, са крӣдо̂м се пӣса̏ло, па, па ни́ј има̏ло да с о̏буш, па ни́ј има̏ло да с обу́чеш, па дру̏ги жи́вот бӣо. Са̏д, са̏д је госпо̏цки.

Рад Ане Плотњикове на етнолингвистичкој географији Јужних Словена

*Тања З. Милосављевић**

Ана Плотњикова, руска лингвисткиња, бавила се етнолингвистичким истраживањима на јужнословенској територији. Као резултат њеног вишегодишњег теренског рада појавили су се бројни радови у којима је представљен материјал прикупљен на балканском језичком простору. Од посебног значаја је њена студија из 2004. године *Этнолингвистическая география Южной Славии*, о којој ће у раду бити речи. Осврнућемо се на принципе картографисања етнолошког и културног садржаја и на културно-језичке ареале са српског говорног подручја и њихово место на јужнословенској дијалекатској мапи. Тип истраживања, каквим се бави Ана Плотњикова, представља иновацију и у руској етнолошкој и лингвистичкој теорији, а редак је и у нашој науци.

Кључне речи: Ана Плотњикова, етнолингвистика, етнолингвистичка географија, Јужни Словени

У оквиру тематске јединице *Допринос страних слависта проучавању српских дијалеката* одабрали смо да представимо рад Ане Плотњикове на етнолингвистичкој географији Јужних Словена. Ана Плотњикокова један је од бројних страних лингвиста који су грађу за своја истраживања ексцерпирали на балканском простору и српској језичкој територији. Полазећи са теоретских етнолингвистичких становишта Никите Толстоја, А. Плотњикова је усвојила и његову теренску праксу, бавећи се културном народном традицијом Јужних Словена. Велики је број њених радова заснованих на фолклорном материјалу са подручја Србије, који су углавном везани за проучавање митолошке лексике у источној Србији.

Готово две деценије Плотњикова се интензивно бави могућностима географског изучавања фолклора и проблематиком картографисања „етнокултурне“ лексике.

Њено интересовање за ареално представљање балканског етнолошког и лингвистичког садржаја проистиче из рада на *Малом дијалектолошком атласу балканских језика* (1998), који је рађен под руководством Андреја Собољева, за чије потребе је анализирала дијалекатску грађу из јужнословенских језика. Рад на том атласу и сарадња са Собољевим инспирисали су је да настави са истраживањима на јужнословенском језичком простору. Исте године објавила је радове *Этнокультурная лексика как объект картографирования* и *Проблемы*

Рад је настао у оквиру пројекта Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, бр. 178020 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* tanja77nis@gmail.com; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

балканской ареалогической этнолингвистики (обярд додола – пеперуга). Наредну годину посветила је етнолингвистичким истраживањима у југоисточној Србији и објавила рад *Терминология южнославянского ряжения: зимние обходы*. Проучавала је митологију атмосверских појава (Плотникова 2000) и „видљиве" и „невидљиве" нечисте силе код балканских Словена (Плотникова 2002). Даљи рад у домену етнолингвистичке географије заснива се на постављању јужнословенских лингво-културних и етно-културних ареала на балканском простору и етнолингвистичко картографисање јужнословенске лесике традиционалне народне духовне културе (*Южнославянская этнокультурная лексика в ареальном аспектю*, *Этнолингвистическое картографирование фрагментов масленичной обрядности южных славян*, *Диалектное членение южнославянского ареала по данным этнокультурной лексики и вопросы балканского лингвистического атласа* (2003), *South Slavic linguo-cultural areas in Balkan context*, *Народная мифология южных славян в ареальном аспекте*, *Мифологическая лексика сербско-болгарского пограничьяю* (2004), *Возможности географического изучения фолклора* (2005), *Южнославнская лексика традиционной народной духовной культуры в ареальном аспекте*, *Балканская география народной культуры: восток – запад – восток (зимняя и весенняя жертва)* (2007), *Этнолингвистика и лингвогеография (на материале южнославянских языков и традиций)* (2008).

Круну њеног теренског, теоретског и методолошког рада на прикупљању, проучавању, систематизацији и картографисању етнодијалекатске грађе са јужнословенског простора представља докторски рад *Этнолингвистическая география Южной Славии.* Картографисање појава традиционалне народне духовне културе, односно лексике која их прати, до појаве овога рада спровођено је у оквирима етнолошке географије. Ареална истраживања заснивала су се на описивању распореда лексема или њихових значења на одређеном језичком простору, док се у мањој мери истраживао географски распоред унутрашње лексичке форме, при чему су ванјезичка обележја анализиране лексике била потпуно занемарена. Истраживања Н. Толстоја и његових следбеника представљају заокрет ка вези између језика и културе. Студија Ане Плотњикове, која се наслања на етнолингвистичку школу Никите Толстоја, представља новину, јер се први пут појављују карте са географским распоредом терминолошке лексике везане за традиционалну народну духовну културу, којима је обухваћен читав јужнословенски језички простор. О утицају Н. Толстоја говори и сама ауторка, истичући његова ареална испитивања јужнословенске лексике, међу којима су *Из географии славянских слов* и *Некоторые вопросы соотношения лингво- и этногеографических исследований*, и обликовање термина *етнолингвистичка географија*, што је представљало покушај најадекватнијег терминолошког одређења којим би се означила идеја комплексног изучавања језичких и културних појава методама лингвогеографије.

У својој монографији А. Плотњикова детаљно описује метод картографисања етнолингвистичких појава, прилаже неколико десетина карата урађених на основу јужнословенског материјала с циљем да се прикажу дијалекти традиционалне народне духовне културе Јужних Словена. Уводи појам етнокултурне лексике, под којим подразумева лексику традиционалне народне духовне културе,

сматрајући га најадекватнијим за означавање комплексног односа формалних и садржајних нивоа истраживане лексике. Обрада нове научне проблематике, повезане са дијалектологијом и културом, у овом истраживању остварује се на материјалу терминолошке лексике обреда и народне митологије, при чему значајно место има „етнокултурни контекст“ функционисања термина, односно екстралингвистичка обележја испитиване терминологије. Лингвогеографско истраживање терминологије традиционалне народне духовне културе немогуће је без освртања на етнокултурни контекст термина, што треба да претходи одабиру лексичких јединица које ће бити картографисане, али је присутно и током свих етапа картографисања (при избору картографских знакова, одређивања изоглоса, анализи карата, проучавању добијених ареала, итд.).

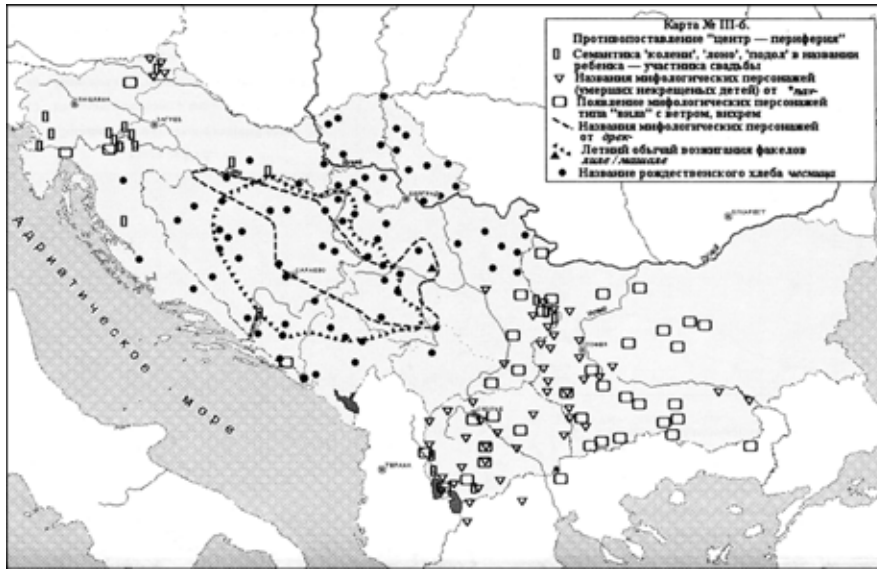

Анна Аркадьевна Плотникова, *Этнолингвистическая география Южной Славии*, Москва: Индрик, 2004

У овој књизи А. Плотњикова је покушала и успела да представи географију традиционалне народне духовне културе на бази њених лексичких, односно терминолошких реализација на простору јужнословенског територијалног континуума. Важан аспект истраживања је географски саоднос лексичких и екстралингвистичких феномена културно-језичког пространства. Да би се створила целовита ареална слика, као и могућност компарирања разних тематских карата, неопходно је размотрити географски распоред терминолошке лексике из основних сфера народне културе, а то су *Календар*, *Породични обреди* и *Народна митологија*. Студија *Этнолингвистическая география Южной Славии* први је пример потпуног и комплексног етнолингвистичког географског истраживања генетски и територијално повезаних словенских традиција. Тип истраживања, каквим се бави Ана Плотњикова, представља иновацију и у руској етнолошкој

и лингвистичкој теорији, а редак је и у нашој науци. Из тих разлога сматрамо оправданим да се упознамо са резултатима њенога рада.

Структуру монографије *Этнолингвистическая география Южной Славии* чине три поглавља, закључак и 49 карата.

Уводни део *Этнолингвистика и проблемы картографирования* састоји се од четири тематске целине: *Язык культуры и культурные диалекты; Предмет и методы этнолингвистического картографирования; Южнославянские этнокультурные явления и терминология традиционной народной духовной культуры как объект картографирования* (Народный календарь – Передвижные праздники пасхального цикла – Хозяйственные обряды и обычаи – Семейная обрядность (Рождение, Свадьба, Похороны) – Народная мифология); *Источники картографирования этнолингвистического материала*.

Други сегмент *Южнославянская этнокультурная лексика в свете ареальных противопоставлений* обухвата анализу грађе представљену на картама, које су дате у одељку који претходи литератури. Овај фрагмент књиге систематизован је у три групе: *Народный календарь* (1. «Мышиный» ден; 2. «Волчьи» дни; 3. «Медвежий» день; 4. Хрононимы Рождества; 5. Рождественский каравай (названия и типы); 6. Рождественский фигурный хлеб; 7. Рождественское полено; 8. Зимние дружины ряженых (наименования от **star*-, **děd*-, **bab*-); 9. Новогодние дружины (названия от **surva*-); 10. Последний день масленицы; 11. Масленичный и летний ритуальные огни; 12. Масленичная игра с подвешенными предметами; 13. Мартовские ритуалы, поверья и легенды («Баба Марта», «мартеница»); 14. День св. Иеремии – заклинание против змей; 15. Весенне-летние девические обходы; 16. Весенне-летний окказиональный обряд вызывания дождя); *Семейная обрядность* (1. Женский праздник по случаю рождения ребенка; 2. «Рубашечка»; 3. Послед; 4. Ребенок – участник свадьбы; 5. Плач, голошение по умершему; 6. Поминки после погребения покойного; 7. Поминки в течение календарного года); *Народная мифология* (1. Вила; 2. Вампир; 3. Ведьма; 4. Демон-герой и его противники; 5. Демон – хозяин места; 6. Дух некрещеного ребенка; 7. Демоны, определяющие судьбу).

Трећи фрагмент *Южнославянские ареалы* обухвата целине: *Восток и запад южнославянского диалектного пространства*; *Сербско-болгарское пограничье*; *Македонский ареал в окружении южнославянских традиций*; *Южный балканославянский пояс*; *Южнославянский Запад – общее и особенное*; *Центральная и латеральная зоны южнославянского лингвистического пространства*.

Након закључних разматрања *Культурно-языковые ареалы в южнославянском диалектном пространстве*, представљене су карте, а на крају студије дат је и списак карата.

У првом делу монографије (*Етнолингвистика и проблеми картографисања*) Плотњикова одређује предмет свога истраживања, даје теоријско образложење коришћених метода, описује специфичност анализираних културно-језичких јединица и начине њиховог етнолингвистичког картографисања и наводи изворе које је користила. Полазећи од концепције културног дијалекта, долази до појма културно-дијалекатског (или културно-језичког) ареала, истичући циљ

свога рада: одређивање културно-дијалекатских ареала на јужнословенском језичком простору, на основу класификације етнолингвистичких знакова. Предмет етнолингвистичког картографисања је лексика којом се означава традиционална народна духовна култура, која представља сложени систем узајамно повезаних знакова (симбола) различите форме и садржаја. Појаве словенске културе засноване су на митолошкој основи народног мишљења, које се испољава у многобројним формама ритуално-магијских радњи, и тематски се групишу око основних догађаја у животу човека: рођење, свадба, смрт (обреди животног циклуса); делатност (обреди циклуса сељачког домаћинства); форме ритуалног понашања током четири годишња доба (народни календар) и сл. Основна јединица истраживања је етнодијалекатски текст, који сведочи о детаљима одвијања, ритуала и о особеностима народних представа о стварности.

Како ауторка наводи, истраживању је претходило упознавање са јужнословенским дијалектима и лингвистичком ареалогијом, рад на терену и упоређивање материјала са речницима и етнографским изворима. Потом је уследило састављање карата (етнолингвистичко картографисање), уопштавање резултата, одређивање изоглоса и формирање јужнословенских културно-језичких ареала на основу анализиране етнокултурне лексике и одговарајућих контекста.

У раду је коришћено неколико типова извора дијалекатског, етнографског и фолклорног материјала. Међу публикованим радовима, то су првенствено дијалекатски речници и етнографски описи, као и низ специјализованих истраживања посвећених темама из традиционалне народне духовне културе. Најважнији извори су етнографски и дијалектолошки атласи (*Етнолошки атлас Југославије*, *Општесловенски лингвистички атлас*, *Општекарпатски дијалектолошки атлас*). Рад се заснива на грађи прикупљеној на терену по етнолингвистичком упитнику. Пунктови обрађени у Србији су: Драгачево (западна Србија), Заглавак (источна Србија), Горњи Висок (Пирот), Равна Гора (Лесковац), Јабланица (Пчиња), Рудно (југозападна Србија).

Бављење етнолингвистичком географијом Јужних Словена захтева, пре свега, дефинисање опсега феномена традиционаслне духовне културе. Свака од истраживаних тема (*Народни календар*, *Обреди животног циклуса* (са подтемама *Рођење*, *Свадба*, *Смрт*) и *Народна митологија* најпре подлеже компарацији са осталим словенским традицијама (јужнословенски материјал је издвојен као целина у поређењу са источнословенским и западнословенским), затим се упоређују јужнословенска и балканска несловенска традиција (грчка, албанска, румунска) и на крају се компарирају традиције унутар јужнословенског ареала (бугарска, македонска, српска, хрватска, словеначка). Први ниво поређења је важан за примарну изолацију прелиминарних знакова (јужнословенских и балканских), друга фаза је битна за идентификацију специфичних балканских појава и типолошки блиских знакова несродних језика и традиција. Трећа етапа има за циљ картографисање културно-језичких појава у јужнословенском територијалном континууму.

На основу спољашње и унутрашње компарације културно-језичких појава издвајају се опште групе и врсте, које се идеографски дефинишу. На пример тематска целина *Народни календар* обухвата одељке, везане за значајне народне

празнике, и пододељке, који се тичу обредних реалија, ритуалних радњи, учесника. Овај истраживачки процес претходио је картографисању терминолошке лексике и мотивисао избор кључних момената у сваком појединачном случају. Притом је коришћен компаративно-типолошки истраживачки метод, који на најбољи начин представља корелацију између терминолошке лексике и ванјезичких појава њоме означених.

У раду Ане Плотњикове етнолингвистичке карте, посвећене фрагментима календарских или породичних обреда, по правилу показују распрострањеност различитих лексема у суодносу с општим садржајем обреда или ритуала. Често је на картама представљена комбинација термина и ванјезичких (екстралингвистичких) момената који их прате. На тај начин карта постаје комплексна слика лексичке и ванјезичке стране ритуала. Други тип карата представља појаве блиске по структурним, семантичким, функционалним и другим ознакама обреда с различитом терминологијом. Ова метода картографисања примењује се за реконструкцију и презентацију могућих граница распрострањености неких појава народне духовне културе.

Други део рада (*Јужнословенска етнокултурна лингвистика у свету ареалних супротстављености*) посвећен је географском опису терминолошке лексике, при чему су фрагменти народног календара, обреда животног циклуса и народне митологије представљени као саставни делови јужнословенског дијалекатског континуума. Језички материјал је у нераскидивој вези са народним обредима, веровањима и фолклором. За сваку подгрупу појава дата је етнолингвистичка карта, која представља резултате културно-језичке анализе терминолошке лексике и њене екстралингвистичке контексте у географској пројекцији. Основни корпус карата карактерише се комплексним представљањем лексичких јединица којима се именују ванјезичке појаве. Карте показују особености распореда семантике и унутрашњих форми етнокултурне лексике на јужнословенском простору. Испоставило се да избор ванјезичих знакова, одабраних као основа за ареалну компарацију лексичких јединица, има веома значајну улогу без обзира на то којој тематској групи традиционалне духовне културе реалије припадају.

Прва група етнокултурне лексике односи се на народни календар и обухвата шеснаест карата. Други сегмент посвећен је обредима животног циклуса са седам карата. Трећу тематску целину чини народна митологија, која садржи седам карата.

На овој, лингвогеографској етапи истраживања базира се наредни део монографије (*Јужнословенски ареали*). Јужнословенски ареали одређени су на основу карактеристичних културно-језичких особености, а на картама са изоглосама (изолексама, изосемама и изодоксама) представљена је распрострањеност појединих појава, на основу које се формирају тзв. културни дијалекти. Анализом карата на јужнословенском језичком простору издвојено је шест ареала, односно дијалеката традиционалне духовне културе: источни и западни део јужнословенског дијалекатског пространства; српско-бугарско пограничје, македонски ареал, јужни балкански појас, јужнословенски запад, централна (књижевна) зона јужнословенског лингвистичког пространства.

Кључни налази истраживања Ане Плотњикове тичу се два главна блока задатака постављених у раду: (1) проучавање распрострањености јужнословенске терминолошке лексике народне духовне културе у саодносу са одговарајућим екстралингвистичким факторима и (2) одређивање и описивање основних културно-језичких ареала на јужнословенском језичком простору. У оквиру првог комплекса пажња је посвећена избору етнолингвистичких јединица које су погодне за картографисање, при чему је А. Плотњикова користила упоредно-типолошки метод као најадекватнији за одређивање саодноса терминолошке лексике и ванјезичких појава. Овај поступак претходио је картографисању терминолошке лексике и мотивисао извор битних момената сваке појединачне карте. Испоставило се да важну улогу има избор екстралингвистичког знака, који се узима као основа при ареалном компарирању лексичких јединица. Резултати истраживања етнолингвистичке географије Јужних Словена показали су да номинација појава традиционалне народне духовне културе представља језгровит израз обредног текста, који се приликом картографисања шири око централне лексеме – термина.

Друга група задатака заснива се на идентификацији културно-језичких ареала на јужнословенском дијалекатском простору. Ареално изучавање етнолингвистичких појава потврђује основне принципе поделе јужнословенског дијалекатског простора на исток и запад и центар и периферију. На основу етнокултурне лексике и контекста мотивисаних њоме издвајају се изоглосе које имају карактер спољашњих и унутрашњих граница пространих ареала.

Монографија Ане Плотњикове посвећена је проучавању ареала на основу картографсања и лингвистичких и етнографских појава, па, по речима ауторке, ова студија припада жанру атласа културних дијалеката Јужних Словена. Свакако, заузима значајно место у домену етнолингвистичке географије као јединствени примерак овакве врсте истраживања.

Литература

Плотникова 1997: А. А. Плотникова, Мифологическая лексика тимоксого края, *Facta Universitatis: Serias linguistics and literature*, Vol. 1. No 4, University of Nish, Yugoslavia, 267–282.

Плотникова 1998а: А. А. Плотникова, Этнокультурная лексика как объект картографирования, *Исследования по славнской диалектологии*, Вып. 5, 266–283.

Плотникова 1998б: А. А. Плотникова, Проблемы балканской ареалогической этнолингвистики (обярд додола – пеперуга), *Материали XXVII Межвузовской научно-методической конф. преподавателей и аспирантов*, Вып. 11, Балканские исследования, 48–51.

Плотникова 1999: А. А. Плотникова, Терминология южнославянского ряжения: зимние обходы, *Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии и семантики*, 77–98.

Плотникова 2000: А. А. Плотникова, Мифология атмосферных и небесных явлений у балканских славян, *Славянский и балканксий фольклор. Народная демонология*, 243–258.

Плотникова 2000: А. А. Плотникова: „Видимая“ и „невидимая“ нечистая сила: мифологические образы у балканских славян, *Признаковое пространство культуры*, 128–154.

Плотникова 2003а: А. А. Плотникова, Южнославянская этнокультурная лексика в ареальном аспектю, *Balcanica* XXXII–XXXIII, Belgrade, 95–121.

Плотникова 2003б: Диалектное членение южнославянскоо ареала по данным этнокультурной

лексики и вопросы балканского лингвистического атласа, *Актуальные вопросы балканского языкознания*, 61–70.
Плотникова 2004а: А. А. Плотникова, *Этнолингвистическая география Юужной Славии*, Российская академия наук, Институт славяноведения, Москва: Индрик.
Плотникова 2004б: А. А. Плотникова, South Slavic linguo-cultural areas in Balkan context, *Association Internationale d'études du Sud-Est Europeen*, Tirana, 214–215.
Плотникова 2004в: А. А. Плотникова, Народная мифология южных славян в ареальном аспекте, *Рэгіянальныя асаблівасци фальклору і літаратуры славянскіх народаў*, Гомель, 290–294.
Плотникова 2004г: А. А. Плотникова, Мифологическая лексика сербско-болгарского пограничья, *Исследования по славянской диалектологии*, Вып 10, 92–142.
Плотникова 2005: А. А. Плотникова, Возможности географического изучения фолклора, *Первый Всеросийский конгресс фольклористов* 1, 424–441.
Плотникова 2007а: А. А. Плотникова, Южнославнская лексика традиционной народной духовной культуры в ареальном аспекте, *Южнославнские языки в их истории и современном состоянии*, Минск, 120–132.
Плотникова 2007б: А. А. Плотникова, Балканская география народной культуры: восток – запад – восток (зимняя и весенняя жертва), *Восток и запад в балканской картине мира*, 235–245.
Плотникова 2008: А. А. Плотникова, *Этнолингвистика и лингвогеография (на материале южнославянских языков и традиций)*, Славянское языкознание, Охрид, 396–417.

Summary

Ana Plotnikova's Work on Ethnolinguistic Geography of Southern Slavs

Tanja Z. Milosavljević

Ana Plotnikova, the Russian linguist, was dealing with ethnolinguistic researches at the territory of Southern Slavs. As a result of her perennial site work, numerous works, in which the material gathered in the Blakan language space, were published. Her study from 2004 – *Этнолингвистическая география Южной Славии* – which will be dealt with here, is of special importance. We will take a look back at the principles of cartography of ethnological and cultural contents and at the cultural – language areals from the Serbian area of speech and their position on the map of South Slavic dialects. The type of research as Ana Plotnikova deals with is rare in our science. The work of Ana Plotnikova shows ethnolinguistic cards, dedicated to the fragments of calendar and family rituals, and as a rule also shows the wide range of different lexemes in correlation with the general contents of ceremonies and rituals. The combination of terms and extralinguistic moments presented on the cards are often followed. In that way the card becomes a complex image of lexical and extralinguistic side of the ritual. The second type of cards presents the phenomenon close to the various terminology by means of structural, semantical, functional and other signs of a ceremony. This method of cartography is used in reconstruction and presentation of possible borders of the wide range of appearance of national spiritual culture. By means of card analysis on South Slavic language territory there have been separated six areas, i.e. dialects of traditional spiritual culture: eastern and western part of South Slavic dialectical territory; Serbian-Bulgarian borderline, Macedonic areal, south Balkan zone, central (literature) zone of South Slavic linguistic territory.

Keywords: Ana Plotnikova, ethnolinguistics, ethnolinguistic geography, Southern Slavs

Вернакуларна аутентичност у српској дијалектологији: критичко преиспитивање

*Марија Р. Илић**

У српским дијалектолошким радовима поклања се значајно више пажње руралним него урбаним варијететима, при чему се занемарује и потискује утицај стандарда или других контактних језика. Овај приступ потиче још од Вука Караџића, који је издвајао говоре села као „чистије“ и критиковао присуство црквенославизама и бројних позајмљеница у градским говорима Војводине. Стога се с правом истиче како се класична српска дијалектологија уклапа у европску парадигму пасторалне традиције. У средишту ове парадигме налази се појам „вернакуларне аутентичности“, при чему се аутентичност изједначава с конзервативношћу. У овом раду испитујем како се у савременим српским дијалектолошким радовима конституише „вернакуларна аутентичност“.

Кључне речи: антрополошка лингвистика, српска дијалектологија, научна методологија, вернакуларна аутентичност

1 Теоријски оквир: дијалектологија и говорна аутентичност

Почев од краја 19. и почетка 20. века, дијалектологија је била усмерена на најконзервативније варијетете и рефлексе најстаријих језичких црта у њима, како би се потврдила закономерност гласовних и других језичких промена. Ипак, дијалектолошка истраживања су указала на то да се промене шире у виду таласа који неравномерно и често случајем захватају неке говорне зоне, док друге мимоилазе (уп. Chambers – Trudgill 1980). Такође, утврђено је да не постоји ’чисти’ дијалекат, јер већина настаје мешањем варијетета у контакту. Ипак, у дијалектологији је изграђен конструкт ’аутентичног говорника’ као локално лоцираног и оријентисаног, чији језички израз извире природно у датој локацији.

Како наводи Мери Бухолц (уп. Bucholtz 2003: 405–408), за говорну аутентичност везују се следећа уверења:

> **(1)** ’лингвистички изолационизам’ – најаутентичнији је онај језик који је удаљен и заштићен од разних друштвених утицаја, а најаутентичнији говорник припада добро дефинисаној, статичној и релативно хомогеној друштвеној заједници која је затворена према спољашњим утицајима; према овој идеологији, двојезичност и вишејезич-

Рад је настао у оквиру пројекта *Језик, фоклор, миграције на Балкану,* бр. 178010 који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* marija.ilic@bi.sanu.ac.rs; Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија

ност се пре схватају као необичне, посебне ситуације, него као уобичајене;
(2) лингвиста је препрека лингвистичкој аутентичности, што је развијено у оквиру појма „посматрачки парадокс“, о чему ће више бити речи ниже у раду;
(3) лингвиста је арбитар аутентичности, што је чест случај у истраживањима која примењују класичне методе директног испитивања, и др.

Николас Купланд разликује два основна типа: институционалну и вернакуларну аутентичност (енг. *establishment and vernacular authenticities*, Coupland 2003: 420).

1.1 Институционална аутентичност

Институционална аутентичност се заснива на настојањима да се утврди легитимитет, престиж и ауторитет стандарда као средства језичке комуникације, и очува његова ’чистота’, ’правилност’ и привилегованост. Већина језичких стручњака и говорника стандардној језичке културе не дефинише стандард у лингвистичким него у идеолошким терминима, и то као ’правилан’, ’прави’, ’развијенији’ говор у односу на нестандардне говоре (уп. Milroy 2001; Laihonen 2009; Filipović 2011; Ilić 2012). Ова језичка идеологија доводи до стигматизације регионалних и нестандардних варијетета као ’мање вредних’, ’неправилних’, ’искварених’, ’ружних’, ’неразвијених’, и то посебно оних чија је дијалекатска основица удаљена од стандарда. То даље води стварању осећаја ниже вредности код говорника нестандардних варијетета, смањеној употреби дијалеката, опадању језичке разноликости унутар једног културног и језичког простора. Искорак из такве језичке политике би било увођење регионалних варијетета у простор јавног дискурса, макар у ограниченим доменима; као на пример, научни скупови у Лесковцу („Књижевност на дијалекту“, 2007; „Дијалекти српскога језика; истраживања, настава, књижевност“, 2014), темат часописа *Наше стварање: часопис за књижевност, уметност и културу* LIV (1–2) „Књижевност на дијалекту“ (2007), и други.

1.2 Вернакуларна аутентичност

У приступима окренутим документовању и проучавању вернакулара, као што је дијалектологија, такође се тежи конструкцији аутентичности, и то вернакуларне. У дијалектолошким радовима најчешће се аутентичним сматрају или типични говори или конзервативни вернакулари који се одликују што мањим степеном новијих друштвених утицаја. Међутим, како је већ истакнуто, типичан говор често није и најконзервативнији, а аутентичан је вредносна и идеолошка ознака а не дескриптивна (уп. Илић 2011). Уколико је научна пажња усмерена само на најконзервативније вернакуларе, губи се из вида како заиста функционише нека говорна заједница. Овде треба указати и на један занимљиви феномен о коме говори Радмила Жугић, а то је неука употреба дијалеката у ТВ серијама, што је такође својеврсна конструкција вернакуларне аутентичности (Жугић 2007).

2 Критичка испитивања дијалектолошког дискурса

На потребу да се превазиђе традиционални приступ у српској дијалектологији указали су Павле Ивић (1991: 221), макар програмски, и Ранко Бугарски (1996: 68), и заложили се за отварање ка социолингвистичким темама и проблемима и контактној лингвистици. Ронел Александер указује на актуелност балканске дијалектологије због вишејезичности балканског простора, у контексту савремених европских вредновања вишејезичности (Alexander 2005: 38–39, цит. према Вучковић 2009: 412–413). Наслањајући се на ове програмске ставове, Владан Јовановић (2004) наглашава да треба преиспитати појам аутентичности у српској дијалектологији, и то тако што би се у истраживање укључили информатори свих генерација, те испитивао утицај друштвених чинилаца на језичку варијацију.

Критичку анализу новијих српских дијалектолошких радова налазимо у Petrović 2009; Вучковић 2009; Илић 2011; Sikimić 2013. Тања Петровић указује да су јужнословенски дијалектолози већу пажњу поклањали проучавању изолованих варијетета због архаичних језичких црта које они чувају, те да је за српску дијалектологију особена реконструкција говора очишћеног од утицаја стандарда и контактних језика, што се уклапа у тзв. европску филолошку парадигму „пасторалне традиције“ (Petrović 2009: 20–23)[1]. Наслањајући се на рад Тање Петровић, утврдила сам (Илић 2011: 331) да се у дијалектолошким радовима о српским говорима у Мађарској такође конструише аутентичност и историзам.

Критичка анализа Марије Вучковић (2009) показује да се, упркос томе што је доминантна парадигма у српској дијалектологији још увек традиционалистичка, она отвара ка другим дисциплинама и уводи нове теме: међујезичку и међудијалектаску интерференцију и лексичко позајмљивање, урбану дијалектологију, промене у стандардном језику, утицај стандарда, те социјалних, конфесионалних и етничких чинилаца на језичко варирање. Ипак, чини ми се да овакве промене, иако важне, још увек нису систематске, и да пре представљају случајеве искорачења из доминантне парадигме.

Биљана Сикимић скреће пажњу на то да се у српској дијалектологији углавном не наводе подаци о околностима разговора (Sikimić 2013: 22–23). Она такође указује да још увек нису усвојена истраживачка етичка начела која захтевају скривање идентитета саговорника и, повремено, читаве заједнице, ради заштите њихове приватности и безбедности. Похвална промена, према запажањима Биљане Сикимић (Sikimić 2013: 31), јесте пораст свести код дијалектолога о томе да истраживачи из других дисциплина користе њихову теренску грађу, те отуд настаје појачан интерес за њеним представљањем и обликовањем. Иако је у савременим методолошким приступима пожељно „откривање“ комуникативног присуства истраживача, већина српских дија-

[1] Европска филолошка парадигма 19. и раног 20. века „пасторалне традиције“ јесте реторичка конвенција која непрестано гледа уназад у прошлост, често носталгично и ради моралног вођства, као на изгубљену али древну, руралну, хомогену и аутентичну прошлост (Williams 1973, цит. према Gal 1998: 317).

лектолога дотерује транскрипте и скрива присуство истраживача, па их Сикимић назива „квази етнодијалекатским текстовима“, који су обликовани према естетским принципима и који се након интервенција читају као занимљиви вернакуларни монолози (Sikimić 2013: 31–33, 38).

3 ’Вернакуларна аутентичност’ у савременој српској дијалектологији

Критичко преиспитивање методологије заснивам на неколико, по мом мишљењу, репрезентативних студија из савремене српске дијалектологије, као што су студије Младеновић (2001), Милорадовић (2003), Станковић (2008), Радић (2010).

3.1 Примери: циљеви истраживања и избор саговорника

Традиционална дијалектологија је, полазећи од вернакуларне аутентичности, развила концепт најпожељнијег саговорника. У западноевропској дијалектологији, то су били старији, немобилни мушкарци са што мање формалног образовања, што се популарно означава као NORM (акроним од енг. *non-mobile*, *older*, *rural males*); најчешће је то био традиционални сељак у изолованој говорној заједници (уп. Chambers – Trudgill 1980: 33). У словенској дијалектологији, пак, управо због немобилности и одсуства образовања, најпожељнијим саговорником сматрана је старија жена (Petrović 2009: 20; уп. и Букумирић 2003: 48, цит. према Вучковић 2009: 407). На основу теренских истраживања, Биљана Сикимић (2004: 851) закључује да истраживачи ипак имају све мање могућности да изаберу дијалектолошки поуздане саговорнике, те да такав саговорник не мора бити истовремено погодан и за етнолингвистику, у којој је битно његово познавање локалне традицијске културе.

Избор саговорника диктирају свакако циљеви истраживања. У студији о говору шарпланинске жупе Гора, јасно је да је за Радивоја Младеновића (2001: 519) ’аутентичан’ (тј. *аутохтон* како га сам Младеновић назива), најконзервативнији говор, који показује што мање утицаја стандарних или других контактних језика (Младеновића (2001: 71). Стога је махом био окренут старијим, немобилним информаторима, што су у случају Горе жене:

> „По правилу тражени су информатори који су рођени у месту чији се говор истражује. Пошто су старије жене најчешће остајале у Гори док су мушкарци боравили у печалби и ту били под утицајима других дијалектаских система, највећи део дијалектаске слике понуђене у раду заснива се на „женском“ материјалу. Не значи, међутим, да је материјал мушкараца игнорисан, посебно ако је бележен од сточара који нису дуже боравили изван Горе. Језички материјал записан од млађих Горана коришћен је опрезно, посебно када је бележен од мушкараца, пошто у њихов аутохтони дијалекатски систем продиру особине српског или македонског књижевног језика, у зависности од тога где су боравили или учили школе, или особине неког другог дијалекатског варијетета са којим су били у контакту. Још је један разлог опрезног прихватања материјала млађих информатора – поједине диференцијалне црте унутар ГГ у говору млађих неутралишу се“ (Младеновић 2001: 71).

У завршним разматрањима, више у форми коментара и дигресија, Младеновић се осврће на регионалну, генерацијску и полну раслојеност говорне

заједнице. Изражени утицај српског и македонског стандарда на говор младих, Младеновић доживљава као удаљавање од ’аутентичног’ говора Горе (Младеновић 2001: 517).

У средишту студије Софије Милорадовић (2003) јесте употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља, који је резултат „укрштања и мешања на пограничју двају дијалеката: косовско-ресавског и призренско-тимочког (Милорадовић 2003: 28). Милорадовић указује да њена студија омогућава „ближе сагледавање напредовања балканизама“ на српском језичком простру (Милорадовић 2003: 29). За мото студије ауторка пак бира цитат Павла Ивића који дијалектологију одређује као науку пре свега загледану у прошлост, која има првенствено задатак да документује прошлост (Ивић 1990а: 208, цит. према Милорадовић 2003). Иако узима прелазне говоре за предмет истраживања и указује на динамичност говорне зоне као основни принцип, Софија Милорадовић ипак нформаторе бира према мерилима класичне дијалектологије:

> „Информаторе сам бирала према већ утврђеним дијалекатским критеријумима: претежно женске особе, старе и нешколоване, али свесне, виспрене и с добром артикулацијом. При томе, изузетно је важно да то буду староседеоци на подручју које се испитује и најаутентичнији представници истраживаног говора“ (Милорадовић 2003: 32).

Првослав Радић (2010: 20) као основни циљ поставља опис и документовање копаоничког варијетета и залаже се за интердисциплинарност, укључивши поред класичне дијалектологије сазнања и теме етнолингвистике, етнографије, историографије, фолклористике (Исто). Ипак, Радић (2010: 19) остаје усредсређен на најстарији и најконзервативни слој копаничког варијетета, јер му, како овај аутор верује, прети нестајање, и то не само због умирања најстаријих саговорника него и због изумирања сеоске културе. Овакво полазиште диктира избор саговорника: у случају Радићеве студије, то су (нај)старији саговорници, годиште од друге до четврте деценије 20. века.

Студија Станислава Станковића (2008) посвећена је власотиначким варијететима, а основно усмерење је лингвистичка географија (Станковић 2008: 49). У образложењу методе аутор наводи да проучавање дијалеката има посебан значај за историју језика, јер географско картографисање дијалеката подсећа на петрографску структуру стене и стога даје могућност за реконструкцију старијих стања и предвиђање развоја језичких дијасистема (Ивић 1960/1961, Бородина 1980: 35, цит. према Станковић 2008: 38). Следећи Ивића, аутор дијалектологију доживљава као „науку у цајтноту“ (Ивић 1990: 208 према Станковић 2008: 53, фусонота 38), а као главни задатак поставља истраживање говора на које стандард није утицао у већој мери, јер се тај утицај доживљава као кварење ’аутентичног’ дијалекта (Станковић 2008: 53–54). Оваква методолошка оријентација утиче на избор саговорника, а то су особе оба пола „старије од 60 година, оба пола, које су добро репрезентовале призренско-тимочке говоре“ (Станковић 2008: 49), што мање образовани и мобилни, а то су у овом случају већином жене:

„Најчешћи саговорници су биле старије жене, рођене у месту истраживања, нешколоване или мало школоване, јер чак ни старији нешколовани мушкарци због печалбарења од ране младости нису типични носиоци месних призренско-тимочких говора. Представници средње а особено млађе популације оба пола све мање чувају специфичне локалне црте“ (Станковић 2008: 50).

Иако није избегао некритичку конструкцију ’аутентичног говора’ и ’аутентичног саговорника’, Станковићев рад представља отпор хегемонистичком дискурсу у српској лингвистици који говоре удаљене од стандарда некритички вреднује као ’искварене’ и ’назадне’ (Станковић 2008: 39, фуснота 23):

„Уистину, ту је посебице илустративан веома раширен подругљив однос према призренско-тимочким говорним типовима српског језика. У новије време овај дијалекат се у филмовима, телевизијским серијама и емисијима појављује „у функцији успостављања естетске дистанце, односно настојања да се са становишта званичног модела стигматизују ликови који оличавају људе са подручја на којем се не говори правилно да би послужили за подсмех и спрдњу“ (Јовановић 2008: 36). Говорницима ПТ се изнова потврђује добрано усађена им највулгарнија варијанта лингвистичке инфериорности у односу на новоштокавски корпус“ (Станковић 2008: 39).

На основу ових неколико примера, јасно је да се у српској дијалектологији под аутентичним говорником подразумева што старији, што мање писмени (најбоље неписмени), староседелац, и што мање мобилни; најпожељнији саговорници у српској средини су жене. У складу с тим, ’аутентични говор’ је најконзервативнији, што више ’очишћен’ (макар интервенцијама самог истраживача) од утицаја стандарда, градског сленга, контактних страних језика, или говорне интеракције са истраживачем.

3.2 Примери: избор и образлагање теренског метода

Од самих почетака дијалектолошких истраживања коришћени су упитници, и то најчешће с питањима у директној форми, нпр. „Како зовете ’чашу’?“ или упућивањем на објекат „Како зовете ово?“. Касније су се почели снимати отворени интервјуи, који имају за циљ да избегну поменути посматрачки парадокс, и да наведу саговорника да употреби што опуштенији стил у разговору (Chambers – Trudgil 1980: 24–28). У лингвистици се методе директног испитивања критикују као промовисање комуникативне хегемоније истраживача, лингвистичког пуризма и личности лингвисте као арбитра аутентичности неког говора (Briggs 1986; Sikimić 2013: 17–27; Ilić 2010; Ћирковић 2013). Ипак, у дијалектолошким радовима у Србији врло се мало пажње поклања образлагању истраживачке методе.

Младеновић тако о методама прикупљања грађе говори врло штуро: грађа је прикупљана путем упитника који је сам аутор написао, бележењем, учесничким посматрањем, снимањем разговора; он пак не наводи примере питања из упитника, нити анализира његову структуру (Младеновић 2001: 71). Аутор је указао на своју делимично „инсајдерску“ позицију, јер је пореклом из околине Призрена, па је у комуникацији с информаторима и сам користио локалне варијетете, што је очигледно у приложеним транскриптима (Младеновић 2001: 70).

Милорадовић је грађу прикупљала методом упитника и интервјуа. Будући да је усредсређена на синтаксу, ауторка је користила као основу постојеће синтаксичке упитнике, који су махом структуирани као низ директних питања. Милорадовић указује на њихова ограничења и наводи да је користила и метод слободних, спонтаних разговора, које је снимала (Милорадовић 2003: 32). Међутим, као и код других аутора, напомене које се тичу методологије су прилично оскудне: ауторка не наводи, на пример, примере питања из упитника нити исечке који репрезентују „спонтани разговор“, околности разговора, итд.

У свом истраживању Станковић је такође користио дијалектолошке упитнике и квалитативне интервјуе. Иако истиче да је упитник рађен по угледу на постојеће лингвогеографске упитнике, не упушта се у анализу методолошких начела на којима он почива; такође, не даје податке о структури и типу интервјуа (2008: 49). Ипак, Станковић има занимљиву напомену о интеракцији са саговорницима: за разлику од многих истраживача који указују на то како сељаци непрестано надзиру свој говор, исправљају га и удешавају у присуству истраживача, чак и кад истраживач говори њихов вернакулар (Белић 1926/1927: 4, цит. према Станковић 2008: 49), Станковић напомиње да као говорник јужноморавског варијетета није имао проблема са говорницима да користе свој вернакулар током развогора с њим.

Радић је у истраживању користио дијалектолошке упитнике, архивску грађу, те аудио-записе квалитативних интервјуа; битно је напоменути, да је користио и грађу других истраживача разних дисцилина (Радић 2010: 14–17). За овакву грађу може се рећи да је заиста репрезентативна, да укључује врло разнолике жанрове, теме, комуникативне ситуације и типове интеракција, те да пружа врло динамичну и разноврсну слику говорне зоне. Ипак, Радић не говори о структури интервјуа, врсти саговорника, околностима разуговора, итд.

Може се закључити да је корпус који користе дијалектолози које сам у овом раду узела у разматрање врло репрезентативан у погледу географског ареала који обухвата, количине истраживаних пунктова и снимљеног говора. Такође, сви наведени аутори су обављали теренска истраживања током дужег временског периода и доста времена провели на терену, користили методе учесничког посматрања, архивску аудио-грађу других истраживача, упитнике и интервјуе. Ипак, сви они дају врло штуре напомене о методологији, а ниједан истраживач не анализира свој упитник или интервју. Такође, осим врло штурих напомена о позицији истраживача и говорној интеракцији, изостаје анализа интеракције између истраживача и информатора.

3.3 Примери: анализа и начин презентације

У савременој хуманистици критички се преиспитује хегемонистичка позиција истраживача у сазнајном и интерактивном процесу, а детаљна методолошка образложења, те саморефлексија и самокритика намећу се као неопходни чиниоци савремених радова (уп. Briggs 1986, Sikimić 2013: 23). Као што сам на почетку истакла, Сикимић (2013: 31–32) указује да дијалектолози не дају

интегралне транскрипте већ врше селекцију, и то тако што махом бришу присуство истраживача и говорне интеракције из транскрипта; затим, одстрањују некохерентне делове говора саговорника и дигресије, како би добили што ’лепшу’, читљивију причу. У скоро свим радовима које сам овом приликом анализирала истраживач није видљив као учесник говорне интеракције, затим изостављене су дигресије главног наратора, као и присуство других учесника у интеракцији. Изузетак је Младеновић (2001), који повремено наводи текстове у форми дијалога, при чему су питања истраживача или саговорника из горанске заједнице који поставља питања дата у заградама. Текстови су приложени на крају студије, распоређени према локалитетима и информаторима; сваки одломак је тематска целина. Теме етнодијалекатских текстова су традицијска култура, усмена историја, свакодневни живот, недавна историја, животне приче (уп. Младеновић 2001; Милорадовић 2003; Станковић 2008; Радић 2010).

Поред тога, етичка начела у случају језичких и антрополошких истраживања захтевају скривање идентитета саговорника и заједнице уколико се процењује да се објављивање личних података и погледа може лоше одразити на живот саговорника и заједнице (нпр. Етички кодекс Америчке асоцијације антрополога;[2] Kono 2012 s. v. *Ethics in research*). Ипак, у радовима које сам овом приликом анализирала дају се основни подаци о информаторима – име и презиме и годиште – док су подаци о околностима разговора изостављени (уп. Милорадовић 2003; Станковић 2008; Радић 2010).

4 Закључак: ка методолошки рефлексивној дијалектологији

Критичка лингвистика истиче да су језички правци који конструишу говорну аутентичност у бити реконструктивни и да језик третирају као статичан објекат, који треба сачувати и заштити од пропадања и промене изазване друштвеним агенсом. Такви приступи се критички називају: „спаситељска лингвистика“ као продукт раног, романтичарског модернизма (енг. *salvage linguistics*, Bucholtz 2003: 400); „реконструктивна носталгија“, која тежи да опише и (ре)конструише оне заједнице за које верује да ’чувају’ традицију коју је модернитет деградирао (енг. *restorative nostalgia*, Bojm 2005: 23); затим „пасторална традиција“, која носталгично гледа ка руралном и прошлости као према изгубљеној исконској и хомогеној култури (Williams 1973, цит. према Gal 1998: 317).

На основу овог врло кратког и сасвим ограниченог прегледа, може се рећи да је корпус који користе дијалектолози врло репрезентативан у погледу географског ареала. Такође, квалитет теренских истраживања је на веома високом нивоу: сви наведени аутори су обављали теренска истраживања током дужег временског периода и доста времена провели на терену, користили методе учесничког посматрања, архивску аудио-грађу других истраживача (уп. Милорадовић 2003; Станковић 2008; Радић 2010). Ипак, дијалектолози дају

[2] Уп. http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-0-preamble; приступљено 11. 9. 2014.

врло штуре напомене о методологији, а ниједан не анализира свој упитник или интервју. Транскрипти се углавном дотерују и то тако што се изостављају питања истраживача, присуство других учесника у интеркацији и дигресије информатора. Такође, осим врло штурих напомена, изостаје анализа позиције истраживача и говорне интеракције истраживача и информатора. Такав методолошки приступ доприноси томе да језик доживимо као статичан, природни објекат.

Вернакуларна аутентичност у анализираним радовима се заснива на две основне премисе – 'аутентичном' говорнику и језику: (1) аутентичним говорником се сматра што старији, што мање писмени (најбоље неписмени) и што мање мобилни староседелац; најпожељнији саговорници у српској средини су жене; (2) 'аутентични говор' је најконзервативнији, што више 'очишћен' (макар интервенцијама самог истраживача) од утицаја стандарда, градског сленга, контактних страних језика, или говорне интеракције са истраживачем.

Критички оријентисана лингвистика не тражи ипак да се лингвисти одрекну појмова 'аутентичног' говорника и језика, јер они имају важну улогу у конструкцији идентитета говорника, већ поставља захтев за рефлексивним приступима који признају да се аутентичност конструише чином аутентификације; односно, сматра се да је потребно раздвојити аутентичност као идеологију од аутентификације као друштвене праксе (уп. Bucholtz 2003: 410). Циљ овог рада стога јесте, пре свега, да укаже на потребу за критичким преипситивањем појма аутентичности и подробнијим методолошким објашњењима, као и на потребу за саморефлексијом истраживача у изузетно плодној и развијеној лингвистичкој области каква је српска дијалектологија.

Литература

Alexander 2005: Ronelle Alexander, Does Serbo-Croatian dialectology still exist?, у: *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*. Санкт-Петербург – Мюнхен: 29–40.

Белић 1926–1927: Александар Белић, Мисли о прикупљању диалекатског материјала, Београд: *Јужнословенски филолог*, 6, 1–10.

Bojm 2005: Svetlana Bojm, *The Future of Nostalgia*, Beograd: Geopoetika.

Briggs 1986: Charles Briggs, *Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*, New York: Cambridge University Press.

Бородина 1980: Мелитина Бородина, Развитие ареальных исследований основные типы ареалов, у: *Взаимодействие лингвистических ареалов (теория, методика и источники исследования)*, Ленинград: „Наука“, 7–36.

Bourdieu 1977: Pierre Bourdieu, The Economics of Linguistic Exchanges, *Social Science Information* (SAGE) 16, 645–668.

Бугарски 1996: Ранко Бугарски, *Језик у друштву*. Београд: XX век.

Букумирић 2003: Милета Букумирић, *Говори северне Метохије*, СДЗб L, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Bucholtz 2003: Mary Bucholtz, Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity, Wiley--Blackwell: *Journal of Sociolinguistics*, 7–3, 398–416.

Williams 1973: Raymond Williams, *The country and the city*, New York: Oxford University Press.

Вучковић 2009: Марија Вучковић, Савремена дијалектолошка истраживања у српској лингвистици и проблематика језика у контакту. Београд: *Јужнословенски филолог* 65, 405–423.

Eckert 2003: Penelope Eckert, Sociolinguistics and authenticity: an elephant in the room, Wiley--Blackwell: *Journal of Sociolinguistics* 7–3, 392–431.

Gal 1979: Susan Gal, *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*, New York: Academic Press.

Gal 1998: Susan Gal, Lexical innovation and loss: the use and value of restricted Hungarian, у: Nancy Dorian (ур.), *Investigating obsolescence: studies in language contraction and death*, Cambridge: Cambridge University Press, 313–331.

Жугић 2007: Радмила Жугић, Дијалекат у електронским медијима, *Наше стварање*: *часопис за књижевност, уметност и културу* LIV (1–2), Лесковац: Лесковачки културни центар, 20–31.

Ивић 1960/1961: Павле Ивић, Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације, *Македонски јазик* (Скопље) XI–XII (1–2), 81–103.

Ивић 1990: Павле Ивић, Дијалектологија, један наш културни проблем, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд, Приштина: БИГЗ – Јединство, 207–212.

Ивић 1990а: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд – Приштина.

Ивић 1991: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад.

Ilić 2010: Marija Ilić, Ideologija nostalgije u etnolingvističkom intervjuu. *Етнолошко-антрополошке свеске* (Beograd) 15 (4), 65–75.

Илић 2011: Марија Илић, Историзам и ’аутентичност’ у дијалектологији: пример српског у Мађарској, *Srpski jezik, književnost, umetnost* (Kragujevac), 323–334.

Ilić 2012: Marija Ilić, Purizam u proučavanju srpskog kao manjinskog jezika: srpsko-mađarski jezički kontakt, u: J. Vučo и J. Filipović (ур.), *Језик и друштво: филолошка истраживања данас* I, Beograd: Filološki fakultet, 303–321.

Јовановић 2004: Владан Јовановић, Аутентичност дијалекатских исказа информатора из северног Косова, у: Б. Сикимић (ур.), *Избегличко Косово*, Крагујевац: Лицеум 8, 19–29.

Јовановић 2008: Б. Јовановић, Српски језички идентитет у раљама договорене науке, *Дијалекти и српска књижевност*, Врање: Књижевна заједница „Борисав Станковић“, 15–37.

Караџић – Текелија 1845: Вук С. Караџић и Сава Текелија, *Писма Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу, православноме владици будимскоме о српскоме правопису, са особитијем додацима о српском језику*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.

Kono 2012: Nariyo Kono, Ethics in Research, *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, ур. Carol A. Chapelle, Chicester: Wiley-Blackwell, 2014–2014.

Labov 1972: William Labov, The Study of Language in its Social Context, у: J. Pride и J. Holmes (ур.), *Sociolinguistics: Selected Readings*, Penguin Education, 180–202.

Laihonen 2009: Petteri Laihonen, *Language Ideologies in the Romanian Banat: Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarian and Germans*, Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља: балканистички и етномиграциони аспект*, Београд: Етнографски институт САНУ.

Младеновић 2001: Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, СДЗб XLVIII, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ.

Milroy 2001: Lesley Milroy, *Language and Social Networks*, Oxford: Blackwell.

Petrović 2009: Tanja Petrović, *Srbi u Beloj Krajini: jezička ideologija u procesu zamene jezika*, Beograd: Balkanološki institut SANU – Založba ZRC.

Радић 2010: Првослав Радић, *Копаонички говор: етногеографски и културолошки приступ*, Београд: Етнографски институ САНУ.

Сикимић 2004: Биљана Сикимић, Срби на Чепелској ади, етнолингвистички поглед, *Етнографија Срба у Мађарској* (Будимпешта) 4, 34–48.

Sikimić 2013: Biljana Sikimić, Između dijalektologije i antropologije: bunjevačka terenska građa, у: Ž. Bošnjaković и B. Sikimić, *Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja 2009*, Subotica – Novi Sad: Matica srpska, 13–68.

Станковић 2008: Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Filipović 2011: Jelena Filipović, Language policy and planning in standard language cultures – an alternative approach, у: V. Vasić (ур.), *Jezik u upotrebi / Language in Use*, Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku, 121–136.

Coupland 2003: Nicolas Coupland, Sociolinguistic authenticities, *Journal of Sociolinguistics* 7–3, 417–431.

Chambers – Trudgill 1980: Jack K. Chambers и Peter Trudgil, *Dialectology*. Cambridge University Press.

Ћирковић 2013: Светлана Ћирковић, *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*, Београд: Балканолошки институт САНУ.

Summary

Vernacular authenticity in the current Serbian dialectology: a critical analysis

Marija R. Ilić

The current Serbian dialectological research has mainly dedicated itself to rural varieties, whereby influences of standard or contact varieties have been either neglected or marginalized. This orientation draws upon Vuk Karadžić, Serbian linguist and reformer of Serbian language, who considered rural varieties as more "pure" and criticized the usage of Church-Slavonic phrases and foreign borrowings in the urban varieties of Vojvodina. Since his linguistic ideology found fertile ground in Serbian linguistics, it is rightfully claimed that classic Serbian dialectology fits into what Williams labeled "the European paradigm of pastoral tradition". The pastoral tradition is based upon the concept of authenticity, i.e. vernacular authenticity, whereby authenticity is equated with the most conservative vernaculars. This paper analyzed how vernacular authenticity is constructed in the current Serbian dialectological studies.

Keywords: anthropological linguistics, Serbian dialectology, research methodology, vernacular authenticity.

Дијалекат као перформанс

*Тања Ж. Петровић**

За разлику од традиционалних парадигми у дијалектологији и социолингвистици, где преовлађује интересовање за „аутентични језик“ и говорнике у „реалиним говорним ситуацијама“, у овом прилогу се залажем за перспективу која употребу дијалекта не посматра као предетерминисано понашање, него као перформативну праксу (Coupland 2001). Кроз дискусију о дијалектима са подручја југоисточнеСрбије, прилог осветљава широк спектар могућности за комплексна и вишезначна позиционирања и интерпретације друштвене реалности које дијалекат пружа својим говорницима.

Кључне речи: дијалекти југоисточне Србије, перформанс, хумор, хетероглосија, аутентичност

Монографија „Говори Ниша и околних села“ француског слависте Пол Луја Томаа објављена у едицији Српског дијалектолошког зборника 1998. године представља важан тренутак у развоју српске дијалектологије. У предговору монографији, професор Павле Ивић је ову студију означио за „најзначајније дело у проучавању српских дијалеката последњих деценија“ и први детаљан опис актуелног говора једног српског града (Ивић 1998: 11). Ивић даље истиче да је „рад професора Томаа отворио [...] нову епоху у нашој дијалектологији“ и да има „много српских градова који заслужују студију какву је добио Ниш“, те да сада „реч имају домаћи дијалектолози“ (Ивић 1998: 13).

Следећи речи Павла Ивића, можемо рећи да монографија Пола Луја Томаа означава почетак урбане дијалектологије у Србији. Студије урбаних говора су све до данас, међутим, остале веома ретке. Урбана дијалектологија добила је значајније место у пројектима новосадских дијалектолога (в. нпр. зборник о говору Новог Сада – Бошњаковић 2009); спорадично се објављују радови о појединим аспектима урбаних говора у Србији (Соколовић 2002; Петровић 2001; Станковић 1997), али уопштено можемо рећи да су урбани говори остали изван поља интересовања српских дијалектолога, из чије перспективе се они обично посматрају као предмет интересовања социолингвистике, а не дијалектологије[1]. То важи и за оне случајеве када је урбани говор одређен територијалним (хоризонталним), а не социјалним (вертикалним)

* tanja.petrovic@yrc-sazu.si; Центар за интердисциплинарна истраживања, Научно-истраживачки центар Словеначке академије наука и уметности (ZRC SAZU), Љубљана, Словенија

[1] О перспективама урбане дијалектологије у Србији в. Бугарски 2009, Рајић 2009 и Вучковић 2009, где се даје преглед релевантних радова и тема.

параметрима. Објекат интересовања српских дијалектолога у највећој мери остаје идеализована, статична, хомогена рурална заједница, изолована од остатка света и спољашњих утицаја.

У овом прилогу је моја намера да, кроз дискусију о методолошким принципима којих се Пол Луј Тома држао при изради своје студије о говорима Ниша и околине (а који се могу сматрати парадигматичним за доминантне приступе у српској дијалектологији), ближе осветлим различита разумевања дијалекта, аутентичности и језичких пракси говорника када су у питању дијалекти југоисточне Србије. При томе полазим од убеђења да је и у дијалектологији уместо олаког одбацивања говора који се не уклапају у идеализовану слику о аутентичном дијалекту, као нечега што је социолингвистички, а не дијалектолошки проблем, неопходна саморефлексија која би омогућила померање фокуса са идеалних модела и заједница схваћених као компактне, хомогене и статичне целине, „на неки начин изоловане од остатка човечанства“ (Blommaert – Backus 2011: 3) на појединце и њихову субјективност дефинисану компликованим биографским трајекторијама модерног доба. У овим биографским трајекторијама локални говор наставља да игра веома важну улогу, али је такође преплетен са глобалним токовима и процесима (о преплетености локалног и глобалног у етнографским истраживањима, в. Agar 2005).

У свом истраживању говора Ниша и околних села, Пол Луј Тома за саговорнике, тако у Нишу као и у околним селима, бира искључиво старије (од 60 година навише), „мало школоване или уопште нешколоване говорнике“ (Тома 1998: 27), „углавном неписмене информаторе, што нипошто не искључује понекад бриљантну памет“ (Тома 1998: 28). Иако аутор и сам признаје да је у Нишу овакве информаторе било изузетно тешко наћи (Тома 1998: 29), он своје истраживање говора Ниша, попут истраживача који припадају парадигми руралне дијалектологије, ограничава на групу старијих, немобилних, по могућству неписмених становника овог града. Оваквим избором жели да избегне диглосију (стандардни језик vs. дијалекат) и да добије информаторе са „што ограниченијим варијацијама на лингвистичком континууму између стандардног језика и „чистих руралних говора“ (Тома 1998: 28).

Овакав приступ повезан је са језичком идеологијом[2] која никако није специфика само српске дијелектологије: и дијалектолошка и социолингвистичка истраживања у Србији, али и у другим срединама, у великој мери одликује „посвећеност ‚аутентичном‘ говору“ и „традиционална потрага за

[2] Према већ класичној дефиницији Michaela Silversteina, језичка идеологија се разуме као „систем веровања о језику који артикулишу његови говорници као објашњење или оправдање тога како доживљавају структуру или употребу језика“ (Silverstein 1979: 193). Judith Irvine (1989: 255) истиче социо-културну димензију језичке идеологије, дефинишући је као „културни систем идеја о друштвеним и језичким односима, набијених моралним и политичким интересима“; Alexandra Jaffe (1999) језичку идеологију дефинише као „идеје које људи имају о језику – о томе какав он треба да буде, културно утемељене идеје о односу између језичких облика и друштвених идентитета“, док је Kathryn Woolard (1998: 3) види као „скуп имплицитних или експлицитних представа које стварају везу између језика и људи у друштвеној реалности“.

народним говорима“ (Coupland 2001: 346). Како истиче Nikolas Coupland, ова се истраживања заснивају на „широј претпоставци да поједини говорници, уколико су пажљиво изабрани и посматрани у њиховој природној околини, говоре као ‚прави‘ представници својих ‚традиционалних‘ језичких заједница“ (Coupland 2001: 346). И Пол Луј Тома истиче важну разлику између свог истраживања и приступа класичне дијалектологије, наводећи да њега пре свега занимају промене у језику, док традиционална дијалектологија говор описује као „систем непромењљив у времену и током дужег периода, скоро затворен према туђим утицајима“ (Тома 1998: 25); исто тако, овај аутор наводи да своје информаторе није обавезно бирао на начин традиционалних дијалектолога и да није „по било коју“ цену тражио идеалног информатора, самим чудом заштићеног од сваког страног утицаја и носиоца мање или више ‚митског‘ говора одређеног села“ (Тома 1998: 26). Без обзира на то, истраживање Томаа заснива се на две идеолошке претпоставке које заслужују посебну пажњу, па и деконструкцију. Најпре, иако прави паралелу са истраживањем заједница са стандардним и креолским језиком, где „сваки од ова два кода може бити описан као изолована целина, али је лингвистичка стварност сасвим различита и реченице које говорници изговарају потичу од различитих нивоа између две крајности и конституишу лингвистички континуум два пола“ (Marcelessi, Gardin 1974: 103; Тома 1998: 26), њега не занимају варијације између дијалекта и стандарда као уобичајен, свакодневни и типичан облик језичких пракси, већ говорници код којих су те варијације минималне – зато и бира испитанике на начин који сам описала. А од свих говорника, најмање га занимају они чију језичку праксу описује као диглосију: Тома, наиме, наводи, да „мора да постоје и говорници у ситуацији диглосије, кадри да употребљавају са једне стране стандардни језик, а са друге дијалекат“. Како каже, „мислимо нпр. на оне Нишлије који углавном господаре стандардним језиком, али који су способни ради забаве да користе облике својствене Сремчевом Нишу“, али су, додаје, „ти облици код њих окамњени [...], зато ћемо избегавати такве информаторе“ (Тома 1998: 26).

Од диглосије до хетероглосије

Морамо се, међутим, запитати у којој мери Нишлије које описује Тома, а за које није истраживачки заинтересован, уопште постоје. Описана диглосија између стандарда и дијалекта представља, наиме, идеализовану пројекцију употребе језика коју у пракси није могуће наћи, баш као ни у случају диглосије између креола и стандарда коју Тома наводи као паралелу. На исти начин „стандардни језик“ и „дијалект“ представљају идеалне пројекције, које нећемо срести у свакодневној употреби језика, нарочито када је у питању говорна комуникација.

Други важан моменат везан за осврт проф. Томаа на говорнике које карактерише диглосија, тиче се његове оцене њихових мотива да повремено прелазе са стандарда на дијалекатски израз, те природе тог дијалекатског израза у њиховом говору: он наводи да их користе „ради забаве“, и да су

дијалекатски облици код њих „окамењени“. Немогуће је отети се утиску да Тома на овај начин говор оних Нишлија који познају стандардни језик, али користе и дијалекатске елементе (те њихову језичку праксу одликује не диглосија, него хетероглосија – схваћена не као преукључивање између јасно дефинисаних и одвојених језичких система, него као вишеструкост гласова која карактерише практично сваку и свачију праксу свакодневног говора – в. Cavanaugh 2013)[3] третира као неаутентичан, те са становишта дијалектолога или лингвисте нерелевантан и незанимљив. Такав вредносни став последица је поимања језика /дијалекта/ говора као понашања. Овакво схватање језика дубоко је укорењено у социолингвистици и дијалектологији; према њему, аутентични су они говорници чији је дијалекат, на неки начин, њихова „судбина“ – који у свакодневним праксама употребе језика не праве никакав избор, јер имају на располагању само један, „чисти“, „изворни“ говор.

Овај концепт аутентичности је неопходно преиспитати – зато што је јасно да се заснива на носталгичном погледу уназад и подразумева потрагу за чистим, идеалним говором који као такав заправо није постојао ни у једном тренутку.

Аутентичност и хетероглосија

Други разлог за преиспитивање лежи у сувише олаком одбацивању аутентичности када су у питању говорници чија употреба дијалекта представља њихов избор. Ради се о говорницима који владају и другим идиомима – на првом месту стандардним језиком, а они су данас далеко најбројнији. Вишеструки језички репертоари којима владају не подразумевају нужно да према дијалекатском изразу имају дистанциран, „лажан“, „неаутентичан“ однос. У прилог тој тврдњи иду, рецимо, резултати истраживања Борка Ковачеваића о ставовима студената према дијалектима српског језика. Студенти-говорници дијалеката југоисточне Србије су, према резултатима овог истраживања, емотивно везани за свој дијалекат више од студената из других дијалекатских зона (Ковачевић 2004: 2005).

Професор Пол Луј Тома наводи да говорници који владају стандардом дијалекат употребљавају „ради забаве“; хумор је константа у перцепцији дијалеката југоисточне Србије и главно је обележје њихове социјалне естетике[4]. Њих говорници других идиома, нарочито оних ближих стандарду, доживљавају као смешне, и зато њихови елементи имају важно место популарној култури:

[3] За Михаила Бахтина, хетероглосија је „унутрашња стратификација сваког националног језика на друштвене дијалекте, на карактеристично групно понашање, професионалне жаргоне, генеричне језике, језике генерација и старосних скупина, тенденциозне језике, језике ауторитета, различитих кругова и пролазних трендова, језике који служе специфичним друштвенополитичким сврхама“ (Бахтин 1981: 263).

[4] Таква перцепција узрок је проблема с којим се нарочито соучавају писци књижевности на дијалекту и такозване „регионалне прозе“. Дијалектолог Недељко Богдановић, на пример, истиче да је „таква проза често на граници да се изврсне у своју супротност“ и наводи да је био сведок када је неки аутор причао „елегичну причу из завичаја, а публика се смеје језичким изразима дијалекатске боје које доживљава као карикатуру“ (Богдановић 2006: 93).

филмовима, телевизијским серијама, текстовима песама ... Хумор је, међутим, потенцијал ових дијалеката који је једнако доступан и самим њиховим говорницима и који они обилато користе. То ни њихову употребу дијалекта, нити њихов однос према властитом говору не чини мање аутентичним. Иако се смешно у овим дијалектима заснива на супротстављености стандардном језику, не значи да говорници дијалекта, који у свом говору уживају, забављају се док говоре, дијалекат подређују стандардном језику и своде га на секундардно, неаутентично изражајно средство. То, даље, не значи да у њиховој употреби језика нема места за друга значења и функције дијалекта осим хумора и забаве. Дијалекат и код ових говорника (нарочито код њих, јер је њихов избор дијалекта свестан, намеран) служи за изражавање локалности, солидарности, везаности за место и простор итд. Како истиче Jillian Cavanaugh, „свакодневни живот људи, њихове активности, места на којима изаберу да живе, и начини на које изаберу да говоре повезују их са посебним локалним историјама“ (Cavanaugh 2010: 2).

Од „Сремчевог Ниша“ и „Бориног Врања“ према данас и овде

На крају ћу се осврнути на последњу наведену квалификацију професора Томаа – да су код говорника који владају стандардом, али користе и дијалекат, дијалекатски елементи („облици својствени Сремчевом Нишу“) окамењени. Језик у књижевним делима Стевана Сремца и Боре Станковића је у српској дијалектологији третиран као аутентични дијалекатски израз – наравно, у оним њиховим деловима где се дијалекат користи: у дијалозима јунака. Остали текст написан је на стандардном језику, којим су писци ових дела владали. Не само да је књижевни текст, као уосталом и свака медијација језичког израза, селективна конструкција састављена од различитих слојева језика које није тако једноставно класификовати као дијалекат или стандард, него су њихови аутори такође били говорници стандардног језика (а Сремац, као што знамо, није ни био „изворни говорник“ дијалеката којима је обезбедио место у лектири у српским основним и средњим школама). То, наравно, не умањује аутентичност нити квалитет њиховог уметничког и језичког израза, али исто тако не би требало негирати ни аутентичност језичке праксе данашњих Нишлија, Лесковчана, Врањанаца или Власотинчана, за чији се говор сматра да никада не може достићи идеал који су поставили Бора Станковић или Стеван Сремац. Перцепција „нишког говора“ самог Сремца, уз то, нема много заједничког са идејама о романтичној аутентичности и чистоћи које се говорима „Сремчевог Ниша“ приписују из данашње перспективе. У предговору *Ивковој слави* из 1899. године Сремац наводи: „Језик којим говоре у ‚Ивковој слави‘ главни јунаци Ивко и Калча (а тако и женскиње рођено у Нишу) прилично одудара од правилнога књижевнога језика српскога. То је управо нека мешавина источнога штокавског дијалекта (‚ресавскога‘ говора) и онога локалног нишко-моравског говора који чини прелаз ка тзв.‚шопском‘ дијалекту. Највећа се разлика види у поремећеним именским и глаголским облицима са једне, и у приличној множини месних провинцијализама, понајвише турских речи, са друге стране“ (цитирано према Тома 1998: 21–22).

Дијалектологија као део науке о језику има јасне и изграђене методолошке постулате. Испитаници се у дијалектолошким истраживањима бирају по принципима који омогућавају сакупљање релевантне, упоредиве грађе и пре свега реконструкцију облика и структуре језика. Дијалектолошке праксе и језичке идеологије које их дефинишу нису, међутим, изоловане од осталих друштвених погледа на језичке варијетете и њихове говорнике. Зато начини на које се у овој науци конструише говорник дијалекта имају своју друштвену, идеолошку и политичку тежину. Претпоставка да већина данашњих говорника дијалеката југоисточне Србије (дакле они који владају и стандардним језиком) користи само окамењене облике идеализованог дијалекта (рецимо Сремчевог нишког говора) или да се том идеалу дијалекта не може ни приближити, има своју другу страну. О њој можемо читати у прилогу Станислава Станковића и Александре Шаре (Шаре – Станковић 2011), у коме говоре о распрострањеном мишљењу (у српској академској-србистичкој заједници, али то свакако важи и за друге друштвене сфере) да говорници ових дијалеката никада не могу у потпуности усвојити српски стандардни језик. И Павле Ивић је записао да постоје „две простране области структуралних разлика које треба да савлада Нишлија приликом усвајања стандардног језика: акцентуација (тачније, прозодија речи) и исказивање падежних односа. Показује се да се, упркос свему, падежни облици и њихова употреба могу некако научити, али да усвајање прозодијске структуре у најбољем случају остаје на пола пута. Акценти се могу изговорити на њиховом новоштокавском месту, али је готово немогуће заменити један акценат системом од четири јединице које се међу собом разликују суптилним особеностима и уз то научити у којој од многих хиљада речи треба употребити коју од те четири јединице“ (Ивић 1998: 11–12). Према Ивићу, за говорнике дијалеката југоисточне Србије усвајање стандарда је „мучан процес“ и „задатак који се по правилу никада не може извршити у потпуности“ (Ивић 1998: 11). Они су, дакле, остављени у некаквом идеолошком међупростору, и представљени као неодговарајући говорници и дијалекта (зато што владају стандардом) и неодговарајући говорници стандарда јер се не могу ослободити карактеристика свог дијалекта.

Уколико употребу дијалекта разумемо не као нужни образац понашања, већ као перформанс, не искључиво као језичку варијацију, него и као друштвену праксу, отварамо простор за „нормализацију“ говорника дијалекта и њихово измештање из овог идеолошког међупростора, јер такво разумевање подразумева нашу заинтересованост за дијалекат из перспективе говорника као друштвених актера (Coupland 2001). Перформативност језичку праксу чини не само рефлексивном него и продуктивном (Pennycook 2004: 2007). Као што истиче Harris Berger анализирајући употребу локалних идиома у популарној музици, „избор језика може рефлектовати преовлађујуће језичке идеологије [...], али, уместо да их само репродукују, извођачи, културни радници и слушаоци могу користити музику да активно промишљају и пропитују идеологије које су на делу у друштвеној реалности око њих, или да им се супротставе“ (Berger 2003: XIV–XV). Исто важи и за свакодневне праксе употребе језика и „обичне“ говорнике. Чини ми се оправданим, и веома важним, перспективу померити са

идеализованих конструкција попут стандарда и дијалекта (говора Сремчевог Ниша / Боринога Врања) на саме говорнике дијалеката југоисточне Србије, на њихову језичку праксу и значења која јој придају. Уместо питања колико се и у чему говор данашњих Нишлија, Врањанаца и Лесковчана разликује од неке идеалне пројекције дијалекта (која, подсећам, као таква није никада постајала), треба поставити питање шта за Нишлије, Врањанце или Лесковчане значи да говоре нишки, врањански или лесковачки, какве афекте инвестирају у тај говор и какве им могућности идиом којим се служе, такав какав јесте – хибридан и хетероглосичан – пружа за позиционирање према друштвеној реалности у којој живе.

Литература

Agar 2005: Michael Agar, Local Discourse and Global Research, *Language in Society* 34, 1–22.

Бахтин 1981: Mikhail M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination: Four Essays*, Austin – London: University of Texas Press.

Berger 2003: Harris Berger, Introduction: The Politics and Aesthetics of Language Choice and dialect in popular music, *Global Pop, Local Language*, Harris Berger – Michael Thomas Carroll (ур.), Jackson: University Press of Mississippi, IX–XXIV.

Blommaert – Backus 2011: Jan Blommaert – Ad Backus, Repertoires revisited: 'Knowing language' in Superdiversity, *Working papers in Urban Language and Literacies* 67, 1–26.

Богдановић 2006: Недељко Богдановић, Из рецензије, у: Радиша Драгићевић, *На другој обали*, Бор: Бакар, 93.

Бошњаковић ур. 2009: Жарко Бошњаковић, *Говор Новог Сада* 1: *Фонетске особине*, Филозофски факултет: Нови Сад.

Бугарски 2009: Ранко Бугарски, Теоријске основе урбане дијалектологије, *Говор Новог Сада* 1: *Фонетске особине*, Жарко Бошњаковић (ур.), Нови Сад: Филозофски факултет, 13–30.

Вучковић 2009: Марија Вучковић, Савремена дијалектолошка истраживања у српској лингвистици и проблематика језика у контакту, *Јужнословенски филолог* LXV, 405–423.

Ивић 1998: Павле Ивић, Предговор, у: Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села* (Српски дијалектолошки зборник XLV), Београд: САНУ и Институт за српски језик, 11–13.

Irvine 1989: Judith Irvine, When Talk Isn't Cheap: Language and Political Economy, *American Ethnologist* 16, 248–267.

Jaffe 1999: Alexandra Jaffe, *Ideologies in Action: Language Politics on Corsica*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Ковачевић 2004: Борко Ковачевић, Ставови према варијететима српског језика, *Филологија* 2, 33–38.

Ковачевић 2005: Борко Ковачевић, Преукључивање између стандардног облика српског језика и његових дијалеката и између екавског и ијекавског изговора, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 48/1–2, Нови Сад: Матица српска, 283–297.

Marcelessi i Gardin 1974: Jean Baptiste Marcellesi i Bernard Gardin, *Introduction à la sociolinguistique*, Paris: Larousse.

Pennycook 2004: Alastair Pennycook, Performativity and Language Studies, *Critical Inquiry in Language Studies: An International Journal* 1/1, 1–26.

Pennycook 2007: Alastair Pennycook, Language, Localization, and the Real: Hip-Hop and the Global Spread of Authenticity, *Journal of Language, Identity and Education* 6/2, 101–115.

Петровић 2001: Dragoljub Petrović, Languages in Contact: Standard Serbian Phonology in an Urban Setting, *International Journal of the Sociology of Language* 151, 19–40.

Рајић 2009: Љубиша Рајић, Градски говори. *Говор Новог Сада* 1: *Фонетске особине*, Жарко Бошњаковић (ур.), Нови Сад: Филозофски факултет, 31–46.
Silverstein 1979: Michael Silverstein, Language Structure and Linguistic Ideology, *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*, Paul Clyne – William Hanks – Carol Hofbauer (ур.), Chicago: Chicago Linguistic Society, 219–259.
Соколовић 2002: Мирјана Соколовић, Лесковачко *ч* – о променама у изговору појединих гласова у говору јужне Србије, *Српски језик* VII, 487–500.
Станковић 1997: Станислав Станковић, Градски власотиначки говор(и) – социолингвистички процеси (опште карактеристике), *О српским народним говорима* (Дани српскога духовног преображења IV), Деспотовац, 167–179.
Тома 1998: Пол Луј Тома, *Говори Ниша и околних села* (Српски дијалектолошки зборник XLV), Београд: САНУ и Институт за српски језик.
Cavanaugh 2012: Jillian Cavanaugh, *Living Memory: The Social Aesthetics of Language in a Northern Italian Town*, Malden, MA: Wiley-Blackwell.
Coupland 2001: Nikolas Coupland, Dialect Stylization in Radio Talk, *Language in Society* 30, 345–375.
Шаре – Станковић 2011: Александра Шаре – Станислав Станковић, О феномену лингвицизма међу србијском академском филолошком елитом, *Дијалекат – дијалекатска књижевност* (= *Наше стварање* LVIII/1–4), Лесковац: Лесковачки културни центар, 46–54.
Woolard 1998: Kathryn Woolard, Language Ideology as a Field of Inquiry, *Language Ideologies: Practice and Theory*, Bambi B. Schieffelin – Kathryn A. Woolard – Paul V. Kroskrity (ур.), New York – Oxford: Oxford University Press, 3–47.

Summary

Dialect as Performance

Tanja Ž. Petrović

Traditional research paradigms in both dialectology and sociolinguistics focus on “authentic language” and on speakers in “real communicative situations”. This article, however, argues for a perspective from which dialect use is observed not as a predetermined behavior, but as a performative practice. Discussing ideologies formed around dialects spoken in southeastern Serbia, the article highlights a wide spectrum of possibilities for complex and ambiguous positionings and interpretations of the social world which these dialects offer to their speakers.

Keywords: dialects of Southeast Serbia, performance, humor, heteroglossia, authenticity

Olaf Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (1903)

Aus der II. Klasse sind folgende Beispiele der 3. Sg. des Aorists notirt: *póđinu* (gyb-), *próćisnu* (kys-), *póvenu* (vẹd-), *pótznu* (top-). Aus der III. Klasse zeigt ein Fall wie „*pregoré konšc*“, das Seil brannte ab, dass der Wechsel nicht durchgeführt ist. In der IV. Klasse sind zwar Fälle wie *prenosí — prenosí, prevodí — prevodí* zu verzeichnen; unbedingt ist aber der Accentwechsel das Durchgehende: *razbudí — rázbudi, izloví — ízlovi* u. s. w. Fälle wie *ízgovori, nátovari* zeigen hier, wie die Zurückziehung der Betonung im Piroter Dialekt auch über die drittletzte Silbe hinausgeht. In der V. Klasse sind aus den Gruppen 1, 2 und 3 nur Fälle mit Accentwechsel notirt; z. B.

utepá — útepa
preorá — préora
pribrá — príbra (ber-).

Vgl. auch die 3. Sg. *pózova*. Aus der Gruppe 4 ist zufällig kein Beispiel notirt. In dem *pre-*

ISBN 978-86-82031-35-2
9 788682 031352